

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İDİL

(Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)

Editör

Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İDİL
(Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)

Şırnak Üniversitesi Yayınları-2

ISBN :

Web: www.sirnak.edu.tr
e-posta: idilsempozyumu@hotmail.com

Redaksiyon:

Canser KARDAŞ-Ömer DORU

Yapım - Baskı:

Sanart Ajans
Salihpaşa Cad. No: 58/12 Gaziosmanpaşa / İSTANBUL
Tel: 0212 417 92 92

Birinci Baskı:

2000 Adet

Basım Yeri – Tarihi:

İstanbul – 2011

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İDİL
(Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri),
Editör M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yayınları 2011/512 Sayfa – 1 Cilt

Dizin ve kaynakça var.

Kitabın içindeki makalelerden makale sahipleri sorumludur. Kitabın kullanım hakları “**Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu**” yetkili organlarına aittir. Kitabın tümü veya bir kısmı başka bir yerde izinsiz kullanılamaz.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İDİL
(Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri)

Editör

Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

İstanbul-2011

ULUSLARARASI GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İDİL SEMPOZYUMU
INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON IDIL FROM PAST TO PRESENT

مؤتمر ايديل الدولي من الماضي إلى الحاضر
SEMPOZYUMA HEZEX YA NAVNETEWEYI
محرم الحرام حد مكرم له مكرم
له مكرم حد مكرم احد

12-13 Mart/March/ آذار/ 2011

ONUR KURULU

Vahdettin ÖZKAN (Şırnak Valisi)
Prof. Dr. Ali AKMAZ (Şırnak Üniversitesi Rektörü)

DÜZENLEME KURULU

Başkan/Chairman

Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

Üyeler/Members

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ
Yrd. Doç. Dr. Mete Cüneyt OKYAR
Yrd. Doç. Dr. Mustafa KOCAER
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN

YÜRÜTME KURULU

Başkan/Chairman

Adem KAYA

Üyeler/Members

Resul SADAK
Öğr. Gör. Ömer DORU
Öğr. Gör. Vedat SÖNMEZ
Faruk KAPLAN
Kadri DEMİR
M. Şirin ARSLAN
Nurettin ERSOY
Zeki BULDUK
Yunus BABAYİĞİT
İdris NAS
Mecit ÇEVİRİM
Ramazan NERGİZ

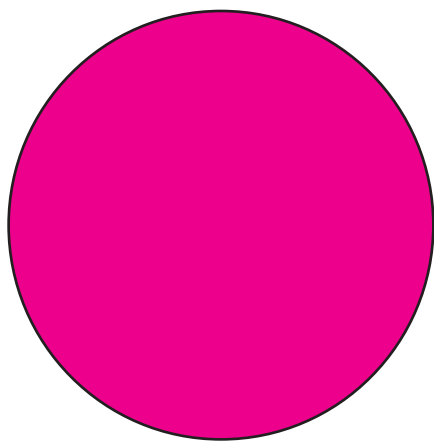
BİLİM KURULU/SCIENCE COMMITTEE

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR
Prof. Dr. Abdülaziz HATİP
Prof. Dr. Ayhan DEMİRBAŞ
Prof. Dr. Kadri YILDIRIM
Prof. Dr. Mustafa ALTUNDAĞ
Prof. Dr. Nebahat SARI
Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ
Doç. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR
Doç. Dr. Metin BOZAN
Doç. Dr. Seyit AVCI
Yrd. Doç. Dr. Adnan ÇEVİRİK
Yrd. Doç. Dr. Abdullah DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin AÇIKALIN
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ
Yrd. Doç. Dr. Orhan ALDANMAZ
Yrd. Doç. Dr. Tamer YILDIRIM

KATILIMCILAR

Prof. Dr. Ayhan DEMİRBAŞ (Şırnak Üniversitesi-Rektör Yrd.)
Prof. Dr. Mustafa ALTUNDAĞ (Şırnak Üniversitesi-Rektör Yrd.)
Prof. Dr. Nebahat SARI (Şırnak Üniversitesi-Rektör Yrd.)
Adem KAYA (İdil Kaymakamı)
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Viktoria ARAKELOVA (Erivan Devlet Üniv)
Doç. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Kerem KARABULUT (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin BOZAN (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyit AVCI (Şırnak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdulltalip ARPA (Şırnak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Adnan ÇEVİK (Muğla Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Davut OKÇU (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ (Şırnak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAZ (Şırnak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ (Şırnak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsmail Rakıp KARAŞ (Karabük Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU (Şırnak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet AKBAŞ (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Recep ÖZDİREK (Şırnak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN (Şırnak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tamer YILDIRIM (Şırnak Üniversitesi)
Dr. Adnan Zeyan FERHAN (Duhok Üniversitesi/IRAK)
Dr. Ceyhan Çakır SÜVARİ (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Elif KANCA (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Öğr. Gör. Ömer DORU (Şırnak Üniversitesi)
Öğr. Gör. Yunus AÇCI (Şırnak Üniversitesi)
Okt. Bilal ALTAN (Şırnak Üniversitesi)
Okt. Canser KARDAŞ (Şırnak Üniversitesi)
Arş. Gör. Dilek COŞKUN (Şırnak Üniversitesi)
Arş. Gör. Efdal POLAT (Şırnak Üniversitesi)
Arş. Gör. Emre Esat TOPALOĞLU (Şırnak Üniversitesi)
Arş. Gör. Mehmet KURT (Bingöl Üniversitesi)
Arş. Gör. Sait DEMİR (Şırnak Üniversitesi)
Abdülbaki BOZKURT (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Lahdo İŞHAK (Kamışli/SURİYE)
Mehmet ŞİMŞEK (Diyarbakır Milli Eğitim Müdürlüğü)
Süha KONUK (Muğla Üniversitesi)
Şeyhmus AKÇAY (Êzidi Derneği/ALMANYA)
Taha NAS (DANİMARKA)
Yakup BİLGE (İSVEÇ)

ULUSLARARASI GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İDİL SEMPOZYUMU

Şırnak Üniversitesi; bilim dünyasına, üzerinde bulunduğu kadim coğrafyaya ve her şeyden önce gelecek nesillere karşı sorumluluğunu yerine getirmeye devam ediyor. Geçen sene (14–16 Mayıs 2010 tarihlerinde) düzenlediğimiz “Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu”ndan on ay sonra bir ikinci Uluslararası sempozyum daha düzenlemiş olmanın haklı gururunu yaşıyoruz.

Şırnak sempozyumundan kısa bir süre sonra bastığımız “Sempozyum Bildiri Kitabı”nda da görüldüğü gibi, ilk sempozyumun bize yüklediği yeni görevlerin bilinciyle hareket ederek, Mezopotamya’nın kadim şehirlerini keşfetme misyonuyla “Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu”nu düzenlemiş ve bu sempozyumun bildirilerini geçen seneki sempozyumda olduğu gibi kısa bir süre içinde yayınlamış bulunuyoruz.

Üzerinde yaşadığımız coğrafyanın her köşesi bir tarihi eser, her yeri bir kültür envanteri ile doludur. Diğer tüm kadim şehirler gibi İdil de, birçok medeniyet, din, dil ve kültürün izlerini taşımaktadır. Bilim insanlarının sorumluluğu, kadim coğrafyamızın bu yapısını ortaya çıkarmak ve gelecek nesillere aktarmaktır. Bu bilinçle Şırnak Üniversitesi; İdil Kaymakamlığı ve İdil Belediyesi ile birlikte bu organizasyonun öncülüğünü yapmıştır.

Elinizdeki bildiri kitabı, İdil ile ilgili tarihi, sosyal, kültürel ve ekonomik bilgiler içermektedir. Bu bildirilerin her biri kendi alanında kıymeti haizdir. Türkçe, Kürtçe, Arapça, Süryanice ve İngilizce dillerinin ve kültürlerinin birikimi ile bir araya gelen bu bildiriler, üzerinde yaşadığımız coğrafyanın “*kesrette vahdet*” prensibinin mücessem bir durumunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede sempozyum bildirilerinde İdil’in Müslüman, Süryani ve Êzidî topluluklarının ve dinlerinin buluştuğu kültürel bir kavşak olduğu ön plana çıkmıştır.

Bu münasebetle, sempozyumun gerçekleşmesinde katkıda bulunan tüm bilim insanı dostlarıma hazırladıkları tebliğlerinden ve bulundukları özveriden dolayı müteşekkirim. Her birini ayrı ayrı kutlamak istiyorum.

Sempozyumun gerçekleşmesini büyük ölçüde İdil kaymakamı Sn. Adem KAYA’ya borçlu olduğumuzu ifade etmek istiyorum. Yönettiği ilçeyi tanıtmayı ve bu amaçla bilim insanları ile çalışmayı önemsemesinden dolayı kendisine teşekkür ederim. Tüm Sempozyum Yürütme Kurulu üyesi arkadaşlarıma yaptıkları organizasyondan ve gösterdikleri ilgiden dolayı ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Bu çerçevede Faruk KAPLAN ve arkadaşlarının sonsuz sabır ve özverilerini kutluyorum. İdil Belediyesine de yaptıkları katkılardan dolayı müteşekkirim. Hem geçen sene gerçekleştirdiğimiz “Şırnak Sempozyumu”, hem de bu sene icra ettiğimiz “İdil Sempozyumu” projelerime destek vererek bu projelerin arkasında duran başta sayın rektörümüz Prof. Dr. Ali AKMAZ olmak üzere üniversiteme, sempozyumun tüm kurullarında yer alan arkadaşlarıma, bilim insanlarına, İdil’li hemşerilerime ve adını burada anmaya fırsat bulamadığım herkese teşekkür ediyorum.

Son olarak; İdil’in etnik, dini ve sosyal çeşitliliğinin önplana çıktığı bu sempozyumda başından sonuna kadar bulunan ve sempozyumu takip eden Müslüman, Süryani ve Êzidî topluluğun temsilcilerine de ayrıca teşekkür ediyor, sempozyum kitabının yeni ufuklar açmasını temenni ediyorum.

M. Nesim DORU
Editör

İÇİNDEKİLER

TAKDİM (Şırnak Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ali AKMAZ	11
TAKDİM (İdil Kaymakamı Adem KAYA)	13
TAKDİM (İdil Belediye Başkanı Resul SADAK)	15

TARİH

Adnan ÇEVİK- Süha KONUK

<i>Bizans-Sasani Mücadelesinden Osmanlı Dönemine Kadar İdil ve Yöresinin Tarihi Coğrafyası</i>	19
--	----

Abdülbaki BOZKURT

<i>İslâmiyet Öncesi İdil ve Çevresi Tarihi</i>	35
--	----

Mehmet AKBAŞ

<i>Hız. Peygamber ve Raşid Halifeler Döneminde İdil</i>	45
---	----

Hüseyin GÜNEŞ

<i>Emeviler Döneminde İdil</i>	59
--------------------------------	----

Mustafa ÖZKAN

<i>Cumhuriyet Döneminde İdil</i>	71
----------------------------------	----

SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

Seyit AVCI

<i>İslam Topluluklarında Beraber Yaşama Modelleri (İdil Örneği)</i>	85
---	----

Tamer YILDIRIM

<i>İdil’de Orta Öğretim Kurumlarında “Öteki” Algısı</i>	99
---	----

Davut OKÇU

<i>İdil’in Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri</i>	117
--	-----

Mehmet KURT

<i>İdil’de Göç ve Kimliklerin Dönüşümü</i>	135
--	-----

Abdulmuttalip ARPA

<i>İdil Yöresinde Kullanılan Bazı Kürtçe Atasözleri</i>	155
---	-----

ETNO-DİNSEL TOPLULUKLAR-I SÜRYANİLER

M. Nesim DORU

<i>Felsefe Tarihinde Süryanilerin Yeri ve Önemi</i>	163
---	-----

Yakup BİLGE

<i>Kuruluşundan 12. Yüzyıla Kadar Mor Gabriel Manastırı Ve Manastır Okulu’nun Turabdin Bölgesindeki Etkisi</i>	177
--	-----

Mehmet ŞİMŞEK

<i>Cumhuriyet Dönemi İdil Süryanileri</i>	197
---	-----

لحدو اسحق

<i>بازیدی تاریخ، ایمان، بطولات</i>	207
------------------------------------	-----

<i>Lahdo İshak: Bâzebdey: Tarih, İman, Kahramanlık çev: Abdulmuttalip ARPA</i>	219
--	-----

Süleyman KARACELİL

<i>Süryani Atasözlerinin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi</i>	233
---	-----

Abdulmuttalip ARPA

<i>İdil Süryani Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme</i>	247
--	-----

ETNO-DİNSEL TOPLULUKLAR-II ÊZÎDÎLER

Viktoria ARAKELOVA

The Yezidi Religion and The "Heretic" Milieu of The Region 261

Yezidîlik ve Bölgenin Heretik Ortamı Çev: İbrahim KUTLUAY 271

Adnan Zeyan FERHAN

Êzîdîyatî û Cîvaka Êzîdîyân 283

Êzîdîlik ve Êzîdî Toplumu çev: M. Nesim DORU 295

Ceyhan Çakır SÜVARİ

Yezidilikte Kötülük Kavramı 307

Elif KANCA

Yezidilikte Ateş Kültü 319

ÖNEMLİ SİMLER

Recep ÖZDİREK

Cumhuriyet Döneminde İdil'de Müslüman Din Adamları 335

İbrahim BAZ

Şırnak Bölgesindeki Nakşî Şeyh Aileleri ve İdil'de Yaşayan Mutasavvıflar 347

Taha NAS

Molla Ahmed Nas ve Eserleri (Mele Ahmedê Zinarexî) 363

Bilal AKTAN –Canser KARDAŞ

Anlatılar Işığında Alo Dino ve Sosyal Eşkiyalığı 373

Canser KARDAŞ

Halk Kahramanı Bağlamında Şemune Hanne Haydo 389

EKONOMİK YAPI

Kerem KARABULUT

Doğu ve Güneydoğu Kalkınma Modeli Üzerine 401

İbrahim Halil SUGÖZÜ-Efdal POLAT

Şırnak İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Yapılarının Karşılaştırılması: İdil İlçe Örneği 417

İsmail Rakıp KARAŞ- Sait DEMİR

İdil'in Geleceğe Yönelik Planlanmasında Coğrafi/Kent Bilgi Sistemlerinin Kullanımı 433

Ömer DORU- Yunus AÇCI

Resmi İstatistiklerle İdil Ekonomisi ve Şırnak'taki Yeri 465

Dilek COŞKUN - Emre Esat TOPALOĞLU

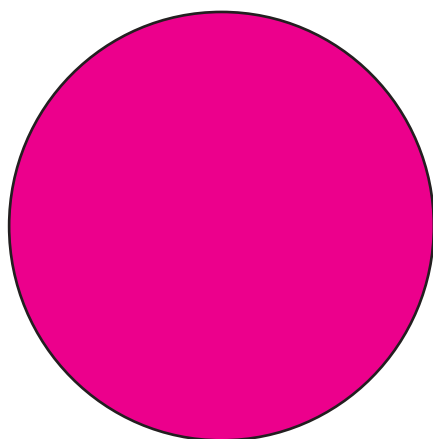
İdil'de Kurulacak Olan Havaalanının İlçenin Sosyo-Ekonomik Yapısına Muhtemel Etkileri 479

KAPANIŞ OTURUMU

493

FOTOĞRAFLAR

503

TAKDİM

Şırnak Üniversitesi, kurulduğu 2008 yılından bu güne kadar sadece eğitim hizmeti vermeyi değil ayrıca şehrin ve bulunduğu bölgenin fiziki ve sosyal dokusuna hizmet edecek her türlü projenin içerisinde yer almayı daima kendine ilke edinmiştir. Bu nedenle 12–13 Mart 2011 tarihleri arasında Şırnak Üniversitesi, İdil Kaymakamlığı ve İdil Belediyesi ortaklığında gerçekleştirilen “Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu” bu ilkelerimizin en somut örneklerinden biridir.

Tarihi dokusuyla, kültürel zenginlikleriyle ülkemizin en güzel coğrafyalarından biri olma özelliğine sahip olan Şırnak il ve ilçeleri; Müslüman’ıyla, Süryani’siyle, Yezidi’siyle, farklı ırk ve dinlerden oluşan kültürel bir mozaiktir. Bu şekilde yaşayarak ve yaşatarak ortaya koyduğumuz kültürel zenginliklerimizi, insani değerlerimizi tarihin altın sayfalarına yazdırdığımız gibi, bu değerlerimiz günümüzde bireyselleşen insan ve toplumlar açısından da büyük bir örnek teşkil etmektedir.

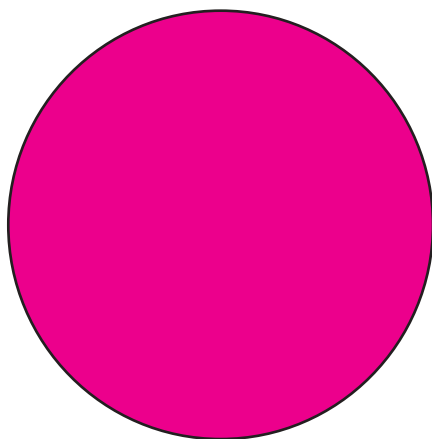
İdil, binlerce yıl öncesine dayanan kültürel zenginliğin saygı ve sevgi değerleriyle nasıl korunabildiğinin sayısız örnekleriyle doludur. Mor Gabriel Kilisesi’nin 397 yılından beri yani 1614 yıldır burada kendini halen var edebilmesi bunun en büyük göstergesidir. Sempozyum esnasında Bizanslılar’dan Sasaniler’e, Persler’den, Emeviler’e, Abbasiler’den Selçuklular’a ve Osmanlılar’a kadar devamlılığını koruyabilmiş tarihi bir dokuya tanıklık edince coğrafyamızın sahip olduğu kültürün, insani değerlere ne kadar önem verdiğine bir kez daha şahit olduk. İnanıyoruz ki sempozyumun neticesinde ortaya çıkan sonuçlar da var olan bu sevgi ve barış ortamını daha da güçlendirecektir.

Bu kültür mozaïği beraberinde Şırnak ili ve ilçelerine ekonomik anlamda da getiriler sağlayacaktır. Turizm kaynakları olmasına rağmen yeterince rağbet görmemesi nedeniyle bu bölge için üniversitemizde Turizm ve Otelcilik İşletmeciliği Yüksekokulu açmayı düşünmekteyiz. Üniversitemizin, açmayı düşündüğü bu bölüm sayesinde bölge turizm açısından kalkınacağı gibi ekonomik anlamda da sayısız katkıya vesile olacaktır. Ayrıca bölgede Ortadoğu ve Uzakdoğu’dan gelen uçakların Türkiye’deki ulaşım noktasında ikmal yeri olacak bir havalimanı yapılması planlanırken bizim de Üniversite olarak bu kültürel zenginliğe ve bu zenginliğin beraberinde getireceği ekonomik oluşumlara kayıtsız kalamayacağımızı da belirtmek istiyoruz. Bu çerçevede sempozyum bildirilerinde yer alan bölgenin ekonomik envanterleri de üniversitemiz tarafından değerlendirilecek ve mevcut potansiyellerin ayağa kaldırılması için çalışmalar yapılacaktır.

Bir cilt halinde basılan bu kitabımız, bizlerin bizzat yaşadığı ve şahit olduğu bu kültür mozaïğinin gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacak bir belge niteliğindedir.

Bu vesile ile, gösterdikleri üstün gayretler neticesinde Üniversitemize yakışan bir sempozyumu ortaya çıkaran tüm akademik ve idari kadromuza, bu sempozyumun gerçekleştirilmesinde büyük emek veren İdil Kaymakamı Adem Kaya’ya ve İdil Belediyesine göstermiş oldukları misafirperverlikleriyle de İdil halkına teşekkürlerimizi sunuyor, ilimiz ve ülkemiz için yararlı olacağını düşündüğümüz benzeri çalışmaların devamını diliyoruz.

Prof. Dr. Ali Akmaz
Şırnak Üniversitesi Rektörü

TAKDİM

Tarih sahnesine yaklaşık 9 bin yıl önce çıkmış olan İdil, kendi tarihini ilk defa bu kadar anlamlı bir şekilde yazacaktır. Geçmişin kuytu köşelerinde, onlarca kat toprağın altında, her şeyden saklanan bu uzun tarihin günışığına kavuşmasına önayak olan bilim adamlarına, İdil halkı ve İdililer adına teşekkürlerimi sunarım. Uluslar arası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu'na katılan değerli bilim adamları ile aynı çalışmada bulunmaktan büyük mutluluk duyduğumu belirtmek isterim.

Her toplum kendi tarihini yazarken, tarihini kahramanlık destanlarıyla süsler. Zarih, Beth Zabdey, Hezex ve İdil bir kültürün, bir medeniyetin çocukluk, gençlik ve olgunluk dönemlerinin peşi sıra kahramanlık destanlarıdır.

Bir medeniyetin tarih sahnesine çıktığı Zarih'te, binlerce yıl yaşayacak dini inanışların temelleri atılmış, günümüze kadar gelmiştir. Cesur ve mert anlamıyla Hezex, yoktan var edilen bir diyarın kendini tarih sahnesine fırlattığı bir sıçrama tahtasıdır. Pek çok medeniyetin buluşma noktası olan Mezopotamya toprakları Zarih'te 3 ayrı din ve anlayışı bir arada toplamıştır. Yezidilik, Süryanilik ve son olarak Müslümanlık bir arada yaşam alanı bulmuştur. Dünyanın nadir metropollerinde görülebilen bu özelliğiyle Hezex, dünyaya hoşgörü dersi verecek noktadır.

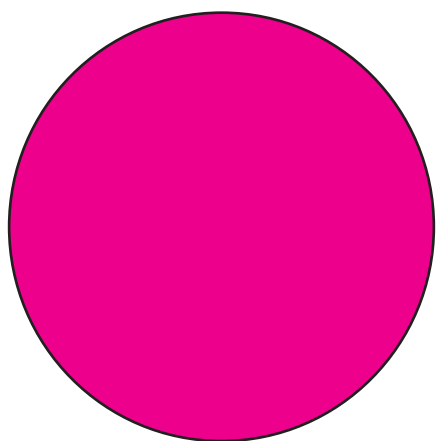
Beth Zabday'de ekilen tohumlar Tur Abdin tarihinin ilk meyvelerini yeşertti. Bütün dünyaya yayılacak büyük bir dini inanışın Anadolu'daki ilk merkezlerinden biri olacak olan Beth Zabday, Süryani kadim Kilisesi'nin önemli bir mabedi haline gelmiştir.

İslamiyet'in Ortadoğu coğrafyasına hükmetmeye başladığı dönemde, Anadolu'ya ilk geçişlerin yapıldığı bölgelerden biri olan İdil, İslamiyet'in etkisi altında kalmış olsa da kendi inanışlarından vazgeçmemiştir. 1970'lere kadar nüfusun çoğunluğunun Süryani vatandaşlarımızdan oluşması İdillilerin inanışlarına olan bağlılıklarının bir göstergesi olarak nitelendirilmektedir.

Halkımız yıllardır, yaşadıkları toprakların tarihini sözlü olarak kulaktan dolma bilgiler ile araştırmaktaydılar. Maalesef geçerliliği kabul edilecek herhangi bir bilimsel dokümana sahip değillerdi. Üniversitemizin değerli hocalarının, büyük emek ve çabaları ile bu bilgi şöleni sonunda "Geçmişten Günümüze İdil" adıyla ciddi bilimsel bir kaynağa sahip olacağız. Tarih sahnesinde bu kadar önemli bir yere sahip olan İdilimizin akademik araştırmalara konu olması, makalelerde bilimsel alıntılarla dile getirilmesi ve araştırmalarda kaynak gösterilecek olması herkesin hayaliydi. Bu hayalimizin gerçekleşecek olmasından en çok İdilli genç arkadaşlarımız faydalanacaktır. Tarihlerini araştırma fırsatı bulacak olan gençlerimiz geçmişin tecrübelerini geleceğe taşıyarak dünya tarihine başarılarla dolu sayfalar ekleyeceklerdir.

Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu'nun bölgemizde yaşayan, farklı din ve inanışlara sahip halklarımız için hayırlı olacağına inanıyorum. Bu sempozyum kitabının bölgemizin tarihsel gelişimine büyük katkı sunacağını temenni ediyorum.

Adem KAYA
İdil Kaymakamı

TAKDİM

Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumuyla Mezopotamya'nın kadim şehri Hezex en anlamlı günlerinden birini yaşadığını belirtmek isterim. Bu topraklar bu kadar ciddi çalışmalara nadiren ev sahipliği yapıyor. Şırnak Üniversitesi'nin değerli akademisyen ve yöneticilerinin İdil Kaymakamı ve çalışanları ile belediyemizin organize ettiği Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu'nun 3 ayrı dinin doğup geliştiği memleketimizin tarihsel öneminin ortaya çıkmasını sağlayacağına güvenim sonsuz.

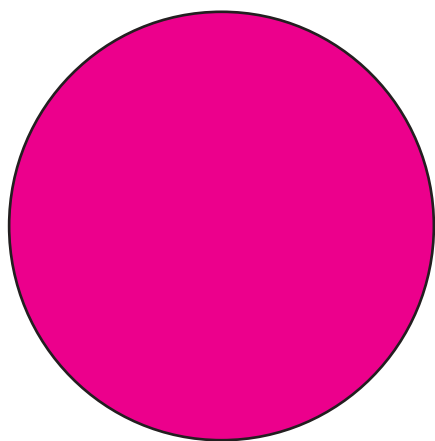
Hoşgörü ve kardeşliğin sembolü olacak ve bütün dünyaya örnek teşkil edecek 3 dinli bir hayatı benimseyen İdil'in bilimsel çalışmalara konu edindiği sempozyumda çalışmalarından dolayı bütün katılımcılara sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Küçük ve ücra bir memleketin normal bir yaşam standardının altındaki hayatını yaşayan biz İdilliler önemli bir tarihe bu denli öncülük etmiş olmayı fark ettiğimiz için gururlandık. Ümit ve hayal ediyoruz ki bu çalışmalar artarak devam etsin. Şırnak Üniversitesi'nin değerli akademisyenlerinin ilimiz ve ilçemizin kültürel gelişmişlik düzeyinin yükselmesine büyük katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

Gerek yurtdışından gerekse yurtiçinden katılan değerli hocalarımızın bölge gerçeklerini tarihsel süreç içinde ortaya çıkardığını gözlemledik. Kötü günlere birlikte göğüs geren İdilliler, 3 ayrı dinin mensuplarına aynı hayatı birlikte yaşama şansı vermiştir. Bu özelliği ile hoşgörü kültürünün oluşmasına önyak olan İdil halkımızın tarihine sahip çıkması gerektiğini belirtmek isterim.

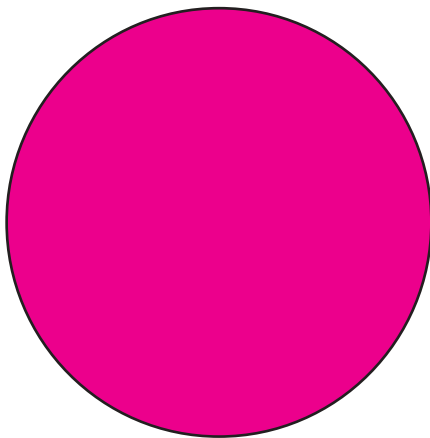
Önümüzde süreçte inşallah çok daha yoğun katılımlı çalışmalara da ev sahipliği yaparız ve halkımızın geçmişine sahip çıkmasını sağlarız.

Resul SADAK
İdi Belediye Başkanı

TARİH

ROMA – SÂSÂNİ MÜCADELESİNDEN İSLAM HAKİMİYETİNE KADAR İDİL VE YÖRESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI

Yrd. Doç. Dr. Adnan ÇEVİK
Muğla Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Süha KONUK
Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özet

Yukarı Mezopotamya'nın kuzeydoğu ucunda yer alan İdil yöresi, bir yandan bölgedeki Arami varlığına paralel 1. yüzyıldan itibaren Hristiyanlığın en erken yayıldığı topraklar olarak dikkat çekerken; diğer yandan yüzyıllar boyunca süren Roma – İran mücadelesinin hudut hattında yer almasından dolayı tarih araştırmacılarının ilgisine ve çalışmalarına konu olmaktadır. Roma ile Sâsâniler arasında 298 yılı anlaşması itibariyle Dicle nehrinin sınır olarak kabul edilmesi bu dönemde Dicle hududunun savunulması için bölgede pek çok müstahkem mevki ihtiyacını ortaya çıkarmış, bu sebeple de Diyarbakır'dan başlayarak Dicle boyunca İdil yöresine kadar çok sayıda kale ve şehir inşa edilmiştir. İşte bu bildiri de söz konusu süreçte ortaya çıkan ve İdil yöresini tutan Roma'nın önemli garnizonlarından biri olan Bezabde şehrini konu edinmektedir. 19. yüzyıl batılı seyyahlarından bu yana, konu üzerine çalışan araştırmacılar hemen hepsi Bezabde'nin yerini günümüz ilçe merkezi Cizre'ye lokalize etmişlerdir. Biz ise bu çalışmamızda söz konusu şehrin, Cizre'de değil, buranın 13 km kuzeyinde İdil'e bağlı Eski Hendek köyü yakınındaki ören yerinde aranması gerektiğini iddia edeceğiz.

HISTORICAL GEOGRAPHY OF IDIL AND ITS REGION FROM THE ROME-SASSANİD STRUGGLE TO THE ISLAMIC RULE

Abstract

Idil is subject to increased interests of the historians because on the one hand it was one of the first areas into which Christianity had spread from the 1st century BC on in parallel to the presence of Aramic and on the other, it was situated at the borderland of the ages long struggle between Rome and Persia. After the agreement between Rome and Sasanid stipulating Dicle river as the border in 298, there appeared the need to have many fortified locations for the protection of the border. For this reason, many fortified cities and citadels were built on the border along the river Dicle starting from Diyarbakair up to Idil region. The subject of this presentation is the city of Bezabde which was one of the important Roman garnisons. Scholars including the travellers of the 19th century searched for the location of Bezabde and almost all of them identified Cizre town centre as Bezabde. However, we argue in this study that Bezabde is not located in Cizre but rather should be sought 13 km north of Cizre close to the village of Eski Hendek in Idil.

Yükseltisi 750 metre civarında olan İdil'in çevresi de ortalama 600-800 metre yüksekliktedir. Hemen kuzeyinden Dicle nehrinin suladığı bu topraklarda başka irili

ufaklı akarsular mevcutsa da, Dicle en önemli bereket kaynağıdır. Günümüzde ilçe merkezi olan İdil ve yöresi, geçmişte bilhassa Roma-Part, Roma-Pers ve Bizans-Sâsâni mücadelelerinde son derece önemli konumdadır.¹ Romalılar bu bölgeyi 297 yılında ele geçirdiklerinde Dicle nehrini esas aldıkları; *Osrhonene*, *Sophanene*, *Arzanene*, *Rehimene*, *Moxoene*, *Zabdicene*, *Corduene* isimleriyle belli idari kısımlara ayırmışlardır.² (Harita 1) Amida (Diyarbakır), Martiropolis (Silvan), Dara (Oğuz), Nisibis (Nusaybin) gibi büyük ordugâh şehirlerin yanında çok sayıda müstahkem kale, bu dönemde Roma-Sâsâni sınırının bekçiliğini üstlenmiştir.

(Harita1: Erken Bizans Dönemi Yukarı Dicle'nin Genel Görünümü)

Çalışma konumuz olan İdil, geçmişte *Azak* veya *Hazak* şeklinde anılmıştır. III.-VII. yüzyıl arası Bizans-Sâsâni mücadeleleri döneminde kaynaklarda adına rastlamadığımız İdil, muhtemelen bu yüzyıllardan sonraki bir tarihte kurulmuş olmalıdır. Yine bu dönem kaynaklarında *Beth Zabdai* ya da *Zabdicene* olarak adlandırılan İdil yöresi, tam sınırlarını çizemesek de, muhtemel olarak batıda Rhabdios'dan (Hatem Tay)³ doğudan ve kuzeyden Dicle nehirleri ile sınırlandırılan bir bölgeyi ihtiva etmektedir. III. yüzyılın başından itibaren Roma ve Sâsâni imparatorluklarının sürekli çatıştığı *Zabdicene* bölgesi, 297 yılında iki devlet arasında

¹ Konu hakkında geniş malumat ve literatür için bkz: M. Dodgeon and S. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars 226-363*, London and New York, 2005 ve G. Greatrex, S. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars 363-630*, London and New York, 2005.

² Bkz. B. Dignas & E. Winter, *Roma and Persia in Late Antiquity*, Cambridge 2007, s.126-127.

³ Bu kale hakkında bkz. Adnan Çevik, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Tarihi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s.168-69.

yapılan anlaşma sonucu, doğudaki komşusu *Corduene* ile Roma topraklarına dâhil edilmiştir.⁴

Zabdicene ya da Beth-Zab dai isminin kökeni konusunda bazı araştırmalar mevcuttur. Buna göre Beth Zab dai, semitik *zebda*’dan türemiştir ve tereyağı diyarı anlamına gelmektedir. Yine bu fikrin ışığında İngiliz Arkeolog A. Layard, İdil’in doğusunda, eşsiz pürüzsüzlükteki parlayan yüzeyleriyle “*tereyağı kayaları*” olarak anılan kayalar gördüğünü belirtmiştir. Bir diğer yandan buranın kadim sahiplerinin her baharda tanrıya armağan olarak buraya yağ bıraktıkları söylenir.⁵

Beth Zab dai içerisinde yer alan, kaynaklarca bilinen ve hatta bölgenin baş şehri olan Bezabde, işte bu Aramice olduğunu bilen Beth Zab dai’nin bozulmuş şekli olmalıdır. Araştırmamızın en önemli kısmını oluşturan bu kentin konumu hususuna gelirse, Bezabde üzerine bugüne kadar J. M. Fiey, L. Dilleman, E. Sachau, M. Hartmann ve C.S.Lightfoot gibi değerli araştırmacılar fikir yürütmüş, 1988 yılına kadar birçok görüş ortaya atılmış olup, bu kişiler Bezabde’yi çoğunlukla bugünkü Cizre’ye lokalize etmişlerdir. 19. asrın sonlarında ve 20. asrın başlarında bölgeye gelen batılı gezginler, Roma Bezabde’sini sürekli Cizre’de ve Cizre’nin yakın çevresinde aramışlar ancak hiçbir kesin neticeye varamamışlardır. Bahsi geçen seyyahlar, Cizre’yi ve Cizre yakınlarında 12. asırdan kalma bir köprü kalıntısını kendilerine hareket noktası aldıkları için daima yanlış düşmüşler, şehir hakkında çok önemli detaylar aktaran IV. asır müellifi, Antakya’lı ve aynı zamanda Romalı bir asker olan Ammianus Marcellinus’un verdiği bilgileri Cizre ile ilişkilendirmeye çalışmışlardır.

Söz konusu araştırmacılar E. Sachau, Bezabde’nin Cizre’nin güneyindeki köprüye çok yakın olduğu ve Bezabde ile bu köprü arasında mutlak surette bir bağ olması gerektiğini iddia etmiştir.⁶ Buradan hareketle 1980’li yılların başında Bezabde hakkında en önemli çalışmalardan birini yapmış olan C. S. Lightfoot, bu kenti diğer araştırmacılar gibi Cizre yakınlarında aramış, Sachau’nun verdiği bilgiler doğrultusunda İslam döneminden kalma köprüden hareket ederek, Bezabde’yi Türkiye-Suriye sınırının Suriye kısmında kalan tepelik alana lokalize etmiş ve kesin olmamakla birlikte şehrin burada aranması gerektiğini ileri sürmüştür.⁷ Nitekim iddiasını açıklamak için birde plan yayınlamıştır. (Plan 1)

Ancak biz bu görüşe katılmıyoruz. Zira ne Cizre’nin ne de bugün Suriye sınırında bulunan köprü kalıntısının Bezabde ile bir ilişkisi yoktur. Bu yargıda bulunmamızın en önemli sebebi ise ilk olarak 1988 yılında bölgede yüzey araştırmasında bulunan

⁴ Konu için bkz: M. Dodgeon and S. Lieu, *age.*, s.116 ; Turhan Kaçar, “Anadolu’da Sâsâniler ve Romalılar, MS. 226-363, Emperyal İdeoloji ve Kriz”, *Tarih Dergisi*, Sayı 47, İstanbul 2009,s.1-22.

⁵ Bkz: Mehmet Şimşek, “Süryani Kaynaklarında İdil”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2010, s.855–861.

⁶ C.S.Lightfoot, “The Site of Roman Bezabde”, *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, Oxford 1983, s.192.

⁷ C.S.Lightfoot, *agm.*, s.194.

arkeolog Guillermo Algaze'nin sunduğu verilerdir. Algaze, GAP projesi kapsamında bölgeye gelmiş ve barajlar sebebiyle sular altında kalacak olan birçok yeri gezmiştir. İşte bu gezileri esnasında yaptığı en önemli keşif ise Roma şehri Bezabde'dir.⁸ Her ne kadar sunduğu raporlarda buranın Ammianus'un bahsettiği Bezabde/Phoenicia olduğunu belirtse de, makalesinde burayı "Eski Hendek Kalesi" olarak anmaktadır ve bekli de arkeolog olduğundan buranın tarihi önemini fark edememiştir. Zira gerek uydu görüntülerinden, gerek Algaze'nin bizzat çizdiği plandan (Plan 2) gerekse de şehirde bizzat yaptığımız araştırma ve saptamalardan, buranın basit bir kale değil, tam tersi Dara ve Nusaybin gibi müstahkem bir ordugâh şehir olduğu anlaşılmaktadır.

İşte bu Bezabde, günümüz İdil'inden kuş uçuşu mesafe ile 17 km kuzeydoğuda yer alır. Cizre'nin ise 13 km kuzeybatısındadır. Bugün Hendekköy adındaki köyün hemen kuzeydoğusunda, Dicle nehrinin güney kıyısında, ortalama 420 rakıma sahip bir konumdadır. (Fotoğraf 1) Hemen karşısında tam olarak ne zaman inşa edildiği bilinmeyen Finik/Fenik kalesi bulunmaktadır. (Fotoğraf 2) Bezabde ile doğrudan ilişkisi bulunan ve Strabo'nun eserinde "Pinaca" olarak zikredilen⁹ Finik hakkında da ne yazık ki elimizde çok fazla bilgi mevcut değildir. Bunun sebebi buranın Dicle nehrinin doğusunda bulunması ve bu nedenle Roma-Bizans kaynaklarında adının zikredilmemesi ile açıklanabilir. 1909 yılının Mayıs ayında ünlü İngiliz araştırmacı Gertrude Bell Finik'e gelmiş, buradaki incelemelerinde gördüğü hemen her şeyi kayıt altına almıştır. Hatta çektiği bir fotoğrafta Finik kalesinin üzerinden Bezabde net olarak görünmektedir. (Fotoğraf 3) Ancak Gertrude Bell detaylıca anlattığı Finik kalesinin hemen karşısındaki Bezabde'yi görmemiş veya buranın bir şehir olduğunu nehrin karşısından algılayamamıştır.¹⁰ G. Algaze ise söz konusu Finik kalesi hakkında Strabo'ya atıfta bulunarak buranın bir Part geçmişi olduğunu belirtmektedir.¹¹ Ayrıca burada bulunan kabartmaların Part dönemine ait oluşu bu görüşü kuvvetli kılar. Finik'in Bezabde ile ilişkisi ise tam bir muammadır. Bizim görüşümüze göre Roma-Pers mücadeleleri esnasında Dicle nehrinin sınır olarak alınması ve burada geniş bir ordugâh ihtiyacından dolayı muhtemelen Finik'in karşısına Ammianus'un Phoenicia olarak zikrettiği Bezabde inşa edilmiş olmalıdır. Zira Finik kalesi büyük orduları barındırabilecek bir kale olmamakla beraber Dicle'nin doğusunda bulunmasından dolayı İranlıların elinde kalmış, belki de terk edilmiştir. Romalılar ise burada, yani Dicle'nin batı yakasında sınır güvenliğini sağlama açısından Bezabde şehrinin inşasını gerçekleştirmiş olmalıdır.

Finik'ten tekrar Bezabde'ye dönecek olursak, şehrin surla çevrilmiş alan olarak aşağı yukarı 440 metre boyunda ve 270 metre eninde olduğu gözlenmektedir ve iç kalesi itibarıyla tipik bir Roma şehri görünümündedir. (Fotoğraf 4 ve Plan 3)

⁸Lokalizasyon hususunda bkz: Guillermo Algaze, "A New Frontier: First Result of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.48, No.4,1989, s.250-252; Anthony M. Comfort, *Roads on the Frontier between Rome and Persia: Euphratesia, Orshoene and Mesopotamia from 363 to 602*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s.24

⁹Strabo, *Geography*, Loeb Classical Library, London 1930, 16.1.24.

¹⁰Gertrude Bell'in Finik anlatımı için bkz: Gertrude Bell, *Amurath to Amurath*, London 1924, s.299-300.

¹¹G. Algaze, *agm.*, s.252.

Hendekköy'den yürüyerek kolayca ulaşılabilen Bezabde şehrinin alanına girdiğinizde, ilk olarak geçmişte surların etrafını saran hendek dikkat çekmektedir. Daha sonra şehrin güney batı kısmında dört adet burç kalıntısı, her ne kadar büyük oranda toprak altında kalmış olsa da bariz şekilde fark edilmektedir. Ayrıca batı kısmı, iç kale olması muhtemel doğu kısmından yaklaşık 4-5 metre daha alçakta kalmaktadır. Şehrin kesin olarak ne zaman inşa edildiği bilinmese de, tahkim edilmiş bir garnizon şehir halini 4. yüzyıl başlarında aldığı şüphesizdir. Burası, Dicle nehrinin akış yönüne göre sağ yanında yer almış ve 4. yüzyılda büyük stratejik öneme sahip olmuş bir Bizans hudut kale-şehridir. Öteyandan söz konusu şehir, Zabdicene bölgesinin tamamını kontrolünde bulunduran, ayrıca etkin bir biçimde Arzanene - Sophanene bölgesinden gelen yollar ile Toros dağlarından Armenia içlerine geçen geçitleri tutan son derece önemli bir mevkedir. Tüm bunların yanı sıra Dicle'ye kıyısı olan, akış yönüne göre Amida (Diyarbakır), Cephas (Hasankeyf) ve Tell Fafan'dan (Tilli / Til) sonra dördüncü kıyı kentidir.¹² Roma stratejisi imparator Constantius döneminde (337-361) savunmaya dayalı ise de, 340'larda Pers topraklarına düzenlenen birkaç saldırının gelişiminde kalabalık orduların barınabildiği Bezabde, şüphesiz etkin bir rol oynamış olmalıdır.¹³

Her ne kadar Bezabde hakkında geniş malumatlar vermese de, en belirgin ve kesin bilgi içeren kaynak, yukarıda da bahsettiğimiz meşhur IV. yüzyıl müellifi Ammianus Marcellinus'un eseridir. Ammianus bu Roma şehrini şu sözlerle tasvir eder:

“(Kral Şapur) Bezabde’ye yürüdü ki; kurucuları buraya Phoenicia (Fenikia) derdi. Son derece kibirli olan kral buraya kolayca gireceğini sandı. Bezabde çok güçlü bir kaleydi ve ortalama yükseklikte bir tepenin üzerindeydi. Dicle nehrine meyilliydi ve yükseltisinin az olmasından ötürü tehlikelere açık olan kale, çifte surla korunuyordu.”¹⁴

Müellifin bu sözlerle belirttiği Bezabde, 360 yılında Sâsâni kralı II. Şapur (309-379) tarafından kuşatılmıştır. Ammianus bu kuşatmadan da şöyle bahseder:

“Buranın savunması için 2. Flavian, 2. Armenian, 2.Parthian adında üç lejyon birliği ve yanlarında çok sayıda Zabdicene’li okçu görevlendirilmişti. Onun (Şapur’un) ilk saldırısında kral, süvari askerleri ile birlikte zırhlarının içinde parlıyordu ve cesaretle hendeğin kenarına kadar ilerledi. Tekrar tekrar hücum eden mancınık ateşine ve fırlatılan oklara rağmen, sıkı düzenle sıralanmış kalkanlarla ve kaplumbağa kabuğu dizilişiyle (askeri bir taktikten söz ediyor) yara almadan korunuyordu. Her nasılsa şimdilik kızgınlığını dindirmiş ve bir haberci göndererek kibarca uyarıyordu. Bu haberci şehre yaklaşmaya cüret ettiğinde, savunmacılardan hiçbir silahına

¹²Tilli hakkında detaylı bir inceleme için bkz: C. S. Ligtfoot., “Tilli – A Late Roman Equites Fort on the Tigris?”, *The Defence of the Roman and Byzantine East*, London 1986, s.509-529 ; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archeological Survey*, Vol.3, London 1989, s.306-307.

¹³Bu Roma saldırıları hakkında geniş malumat için bkz: M. Dodgeon and S. Lieu, *age.*, s.158-182.

¹⁴Ammianus Marcellinus, ed. John C. Rolfe, Loeb Classical Library, 1935, XX. 7.1. Ayrıca müellifin belirttiği gibi Google Earth'den alınan görüntüye göre de şehrin çift surla çevrili olduğu rahatlıkla seçilebilmektedir.

davranmadı çünkü yanında daha önceden Singara kuşatmasında ele geçirdikleri bazı hür doğmuş erkek esirler vardı. Garnizondaki askerler onları tanıdığı için hiçbiri silahına davranmadı ama barış teklifine de cevap verilmedi."¹⁵

Kuşatmanın ilk günü böyle geçmiş, Sâsâniler halkın canını bağışlama karşılığında şehri teslim etmelerini istemişse de bu istekleri muhasaranın ilk günü reddedilmiştir. Ammianus devam eder:

"Tüm gün ve tüm gece boyunca süren bir günlük ateşkesin ardından, bir sonraki gün başlamadan önce (muhtemelen şafak vakti) Persler tüm güçleriyle surlara saldırdılar. Acımasız tehditler savurarak bağırarak Persler, surlara yaklaştığında (tırmandıklarında) şehir sakinlerinden bir adamla dövüşmeye başladılar ki bu kişi cesaretle onlara direndi. Günbatımından sonra her iki taraf da türlü kayıplar vermişti ki ertesi gün ağarmadan önce çalan trampetler bir önceki günden daha ağır kayıplara ve ölü yığınlarına sebep olmuştu.

*Takip eden gün, ağır kayıplardan sonra şehrin içinde terör hâkimdi. Hristiyan cemaatin lideri kaleden dışarı çıkmayı istedi ve onlara bir rehin vererek dönüşünü garanti altına aldı. Kralın oturduğu yere kadar geldi. Konuşmasına izin verildiğinde ılımlı sözlerle Perslere kendi topraklarına dönmelerini, aksi takdirde her iki tarafında daha ağır kayıplar vereceğini söyledi. Ancak kral şehri yok etmeye yeminliydi..."*¹⁶

Ertesi gün de süren şiddetli kuşatmanın ardından nihayetinde Sâsâniler şehre girmiş ve göğüs göğüse bir mücadeleden sonra şehrin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Burada önemli olan husus Ammianus'un, Sâsâni kralının şehrin yıkılan ve bozulan yerlerini onarmadan burayı terk etmediğini belirtmesidir.¹⁷ Bizanslılar için son derece stratejik öneme sahip olan şehir, görünüyor ki Sâsâniler için de aynı ehemmiyeti taşımaktadır ve Şapur burayı yok etmek yerine onarıp kullanmayı tercih etmiştir.

Bezabde'nin düşüşünün ardından bir müddet sonra imparator Constantius şehri yeniden kuşatmış ancak on gün süren şiddetli muhasaranın ardından geri almaya muvaffak olamamıştır.¹⁸ Böylece Zabdicene bölgesinin bilinen yegâne ordugâhı, kuzey-güney güzergâhını ve Dicle nehrini tutan bu önemli şehir, Sâsâniler ve Bizanslılar arasında imzalanan 363 yılı barış anlaşmasının akabinde İranlılara bırakılmıştır.¹⁹ Bezabde'nin Sâsâni hâkimiyetindeki durumu hakkında elimizde herhangi bir kayıt olmamakla beraber, askeri işlevine uygun olarak varlığını bu

¹⁵ Ammianus Marcellinus, XX,7.1-2.

¹⁶ Ammianus Marcellinus, XX.7.5-10.

¹⁷ Ammianus Marcellinus, XX.7.16.

¹⁸ Ammianus Marcellinus, XX,11.1-32.

¹⁹ Bu barış anlaşmasıyla Romalılar sadece Zabdicene bölgesini değil, Nisibis dahil olmak üzere kuzey Mezopotamya'nın doğu yarısını, Singara'yı, Dicle ötesi arazileri yani Arzanene, Moxoene, Rehimene ve Korduene'yi de kaybetmişlerdir. Bu hususta bkz: Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (çev. Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s.3.

dönemde de sürdürmüş olduğunu anlıyoruz. Zira şehrin adı Hz. Ömer'in hilafeti dönemindeki el-Cezire fetih kayıtları içerisinde geçmektedir.²⁰ Buradaki kayıtlardan Bezabde, Cizre'nin doğu yakasında olduğunu düşündüğümüz Karde ile birlikte İyaz b. Ganm komutasındaki İslam ordusu tarafından 19-20/640 yılında fethedildiği anlaşılmaktadır.

İlk dönem İslam Fütuh kitapları dışında İslam coğrafyacıları tarafından da iyi bilindiği anlaşılan Bezabde, söz konusu kaynaklarca daha çok Ceziret İbn Ömer'in civarındaki yerleşmeler bağlamında ve özellikle de Karde ile birlikte anılmaktadır. Bu kayıtlardan anladığımıza göre, Ceziret İbn Ömer'in kuzeyinde yer alan Bezabde, Dicle nehrinin batı kıyısında, geniş meraları olan bir yerleşme olarak belirtilirken Karde ise Dicle nehrinin doğu yakasında pek çok mezra ve köyü bulunan bir diğer yerleşme olarak anlatılmaktadır. Ayrıca aynı coğrafya kitapları Bezabde ve Karde'yi yeni oluşturulan el-Cezire eyaletinin Diyar-ı Rebia kısmında göstermektedirler.²¹

(Harira2: İslam fethi sonrası el-Cezire (Yukarı Mezopotamya)'nin genel görünümü)

İslam fethiyle birlikte bir taraftan Bizans'ın bölgeden çıkarılması diğer taraftan da Sasanî imparatorluğun yıkılması Dicle'nin hudut olma özelliğini ve dolayısıyla da bu hatta oluşturulan garnizon şehirlerin işlevlerini yitirmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu

²⁰ "... Yine İyad, Tur Abdin'i, Mardin kalesini ve Dara'yı aynı şartlarla fethetti. Kardave Bazebe'da'yı Nusaybin anlaşmasına göre fethetti." (Belâzurî, *Futuhu'l Buldan*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara 2002, s.252.

²¹ Yakut, *Mucemu'l-Buldan*, I, Beyrut trh.s.381-382

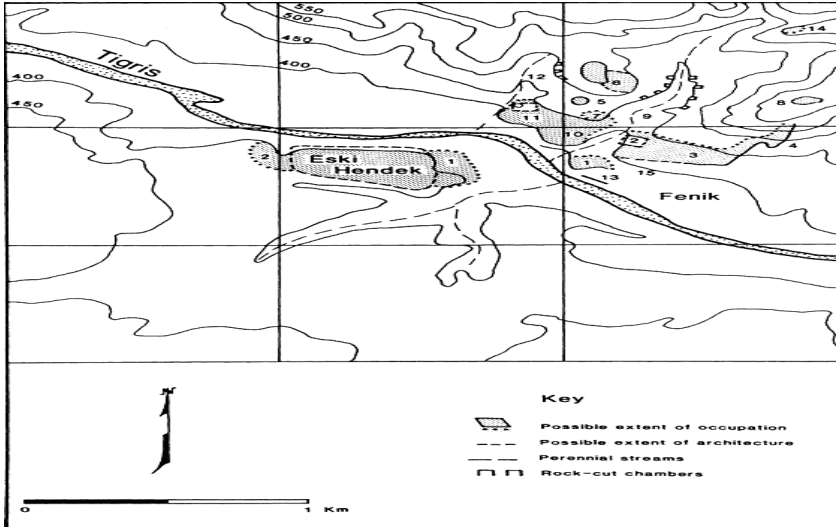
da konumu sebebiyle ordugâh bir şehir olarak tasarlanan Bezabde'nin zaman içerisinde önemini yitirmesine ve yerini güneyindeki antik Karde/Kardu'nun yanında Müslümanlarca henüz kurulan Ceziret İbn Ömer'e bırakmasına sebep olmuştur. Nitekim Moğol İstilasası sonrası durumu gösteren kayıtlar içeren XIV. yüzyıl müellifi Hamdullah Müstevfi'nin verdiği bilgilere göre; Bezabde, hububat, pamuk ve meyve yetiştiriciliği ile bilinen orta büyüklükte bir kasaba olarak yıllık 24.300 dinarlık gelire sahip iken hemen güneyinde yer alan; ticaret yollarının kavşağında, geniş tarım arazilerine sahip Ceziret İbn Ömer ise 170.200 dinarlık gelire sahiptir.²²

(Plan 1: C.S.Lightfoot'un planı. A harfi ile gösterilen yer Bezabde olarak teklif edilir)

²² Hamdullah Müstevfi, *Nüzhatu'l-Kulub*, (neşr ve İng tercüme G.L. Strange), Londra 1919, s.103

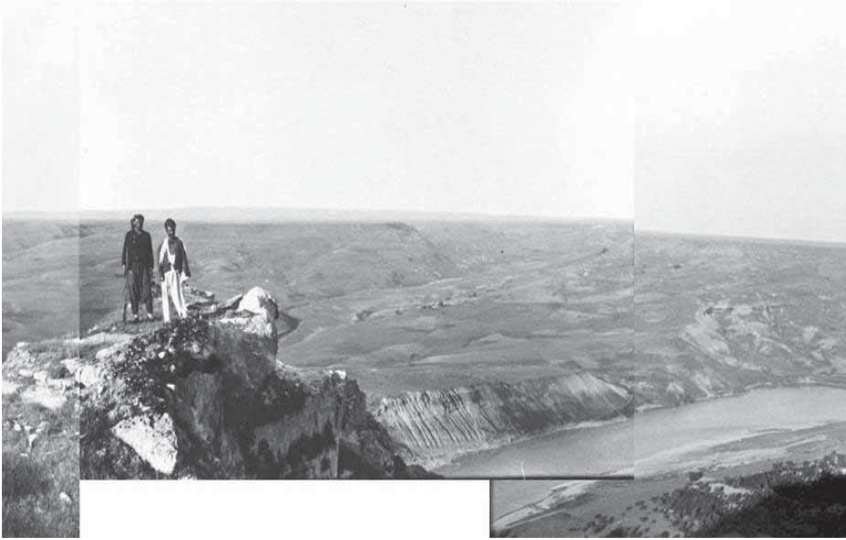
(Plan 2: G. Algaze'nin 1988 yılında yörede yaptığı araştırma sonunda çizdiği plan)

(Fotoğraf 1:Bezabde, Cizre ve Finik)

(Fotoğraf 2:.. Uydu fotoğraflarından Hendekköy, Bezabde ve Finik kalesi)

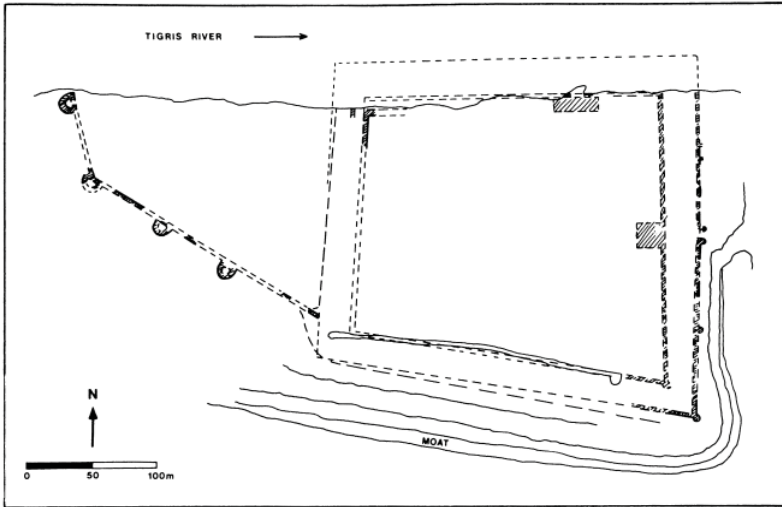

(Fotoğraf 3:.. Gertrude Bell'in Mayıs 1909'da Finik'ten çektiği fotoğraf ve hemen aşağıda Bezabde)

(Fotoğraf 4: Uydu fotoğraflarından Bezabde'nin yakın görünümü)

(Plan 2. G. Algaze'nin Bezabde Krokisi)

(Doğu kısmından bir burç. Şehrin kapısına yakın olması muhtemeldir.)

(Doğu kısmın surları - altta ve üstte)

Bezabde şehrinin Hendekköy'den görünümü. Doğu kısmının batı kısmından yüksekliği göze çarpmaktadır)

(Bezabde şehrinin batı kısmındaki burç kalıntıları)

(Bezabde'den edinilen sikke örnekleri.)

KAYNAKÇA

ALGAZE, Guillermo., “A New Frontier: First Result of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.48, No.4,1989, s.241-281.

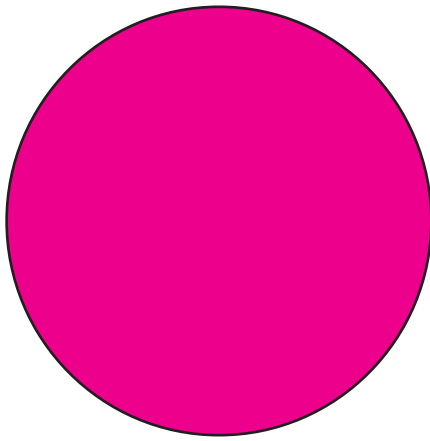
AMMIANUS MARCELLINUS, ed. John C. Rolfe, Loeb Classical Library, London 1935.

BELL, Gertrude., *Amurath to Amurath*, London 1924

COMFORT, Anthony M., *Roads on the Frontier between Rome and Persia: Euphratesia, Orshoene and Mesopotamia from 363 to 602*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008

DIGNAS, B – WINTER, E., *Roma and Persia in Late Antiquity*, Cambridge 2007.

- DODGEON, M – LIEU, S., *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars 226-363*, London and New York 2005.
- BELAZURİ, *Futuhu'l Buldan*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara 2002
- GREATREX, G – LIEU, S., *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars 363-630*, London and New York, 2005.
- HONIGMANN, Ernst., *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (çev. Fikret Işıltan), İstanbul 1970
- KAÇAR, Turhan., “Anadolu’da Sâsâniler ve Romalılar, MS. 226–363, Emperyal İdeoloji ve Kriz”, *Tarih Dergisi*, Sayı 47, İstanbul 2009, s.1-22.
- LIGHTFOOT, C, S., “The Site of Roman Bezabde”, *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, Oxford 1983, s.189-202.
- LIGHTFOOT, C, S., “Tilli – A Late Roman Equites Fort on the Tigris?”, *The Defence of the Roman and Byzantine East*, London 1986, s.509-529.
- STRABO, *Geography*, ed. H.L. Jones, Loeb Classical Library, London 1930.
- ŞİMŞEK, Mehmet., “Süryani Kaynaklarında İdil”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2010, s.855-861.
- SINCLAIR, T, A., *Eastern Turkey: An Architectural and Archeological Survey*, Vol.3, London 1989.

İSLÂMİYET ÖNCESİ İDİL VE ÇEVRESİ TARİHİ

Abdulkaki BOZKURT

Mardin Artuklu Üniversitesi

Özet

İdil, Mezopotamya’da yer alan eski bir yerleşim birimidir. Yerleşim yeri olarak, tarihte bilinen Tur-Abidin ve Ceziret-i İbn-i Ömer’e yakınlığı ile bilinmektedir. Yaklaşık M.Ö.5000 yıllarından beri insanların kullandığı coğrafi bir alan olduğu, ortaya çıkarılan arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır. Sözkonusu arkeolojik kazılar neticesinde; Halaf kültürü etkisinde kaldığı ortaya çıkarılmıştır. Bölgede Kent Devletleri kurulduğu sırada da Ninive kent merkezinin kuşatımı içerisinde yer aldığı görülmektedir. Kent Devletlerinin ardından Subaru ve Hurri’lerin oluşturduğu medeniyetin bir parçası haline gelmiştir. Daha sonra Hurri ve Mittaniler’in egemenliğine giren bölgeye bir sonraki dönemde Asurlular ve Urartular egemen olmuştur. İskitler, Medler, Persler, Büyük İskender, Selevkoslar, Partlar, Büyük Tigran ve Roma egemenlikleri birbirlerini izlemiştir. İslamiyetin gelişine yakın bir tarihe kadar Partlar-Romalılar ile Sasaniler-Romalılar arasında sürekli gidip geldiği ve bu sebeple yöre halkının büyük ızdıraplar çektiği anlaşılmaktadır. 395’ten sonra Bizans egemenliğine giren İdil ve çevresi, 639 tarihine kadar zaman zaman Sasaniler araya girmişseler de nihayetinde Bizans egemenliğinde iken İslam orduları tarafından fethedilecektir.

Abstract

İdil is an ancient settlement in Mesopotamia. As a place of residence, it is known with its closeness to Tour-Abidin and Ceziret-i İbn-i Omar. It is clear from the archaeological findings that it is a geographical area of about BC 5000 years. As a result of archaeological excavations in question; it is found that it had been influenced by Halaf culture. Also when the City States had been established it is seen that İdil was in the surrounding of the Ninive city centre. The city then had become a part of civilization that Subarids and Hurris formed. The area, then being ruled by Hurris and Mittanis, had been dominated by the Assyrians and Urartus. Scythians, Medes, Persians, Alexander the Great, the Seleucids, Parthians, Big Tigran and Roman dominators were followed by one another. Until a near time to the advent of Islam the area had gone between Parthians-Romans and Sassanid-Romans and therefore understood that the local people led by great griefs. İdil and its surroundings came under the control of Byzantine in 395 and till 639, though sometimes Sassanids interfered, in the end it was conquered by Islamic armies when it was under Byzantine rule.

Bir kişiyi veya mekânı araştırırken ona şekil veren, oluşmasına katkı sağlayan yakın çevresinden soyutlamak, araştırılanı eksik bırakacağı açıktır. Bundan dolayı ilk çağ araştırmalarında kent tarihleri incelenirken daha çok bir yerleşim birimi olarak değil, içinde bulunduğu bölge itibarıyla araştırılmasının olanakları açısından daha elverişli olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede, araştırmasını yapacağımız İdil’in İslamiyet’ten

önceki tarihinde çoğu zaman bölgeye en yakın yerleşim birimlerinden hareketle bir takım veriler otaya konmaya çalışılacaktır.

Genel anlamda Mezopotamya'nın önemli bir kesitinde yer alan İdil, özel anlamda en fazla Tur-Abidin¹ ve Ceziret-i İbn-i Ömer'e yakınlığı ile bilinen bir yerdir. Tur-Abidin olarak bilinen dağlık bölgenin, büyük bir kısmı günümüzde Mardin İl sınırları içerisinde kalmaktadır. Ayrıca, Dicle'nin güneyinde Batman ile Şırnak illerinin Mardin'e komşu yöreleri de aynı dağlık arazinin parçaları olarak değerlendirilmektedir². Ceziret-i İbn-i Ömer ise günümüzde "Cizre" olarak bilinen yerleşim biriminin eski adı olduğu kabul edilmektedir³. Bütün dünyayı suların kapladığı ve yalnızca Hz. Nuh ile birlikte olanların kurtuluşuna vesile olan geminin karaya oturduğu yerdur (Cudi Dağı) burası. Hatta denilebilir ki; burası beşeriyetin üzerinde yeniden hayat bulduğu bir coğrafyadır⁴. Bu açıdan değerlendirildiğinde İdil ve çevresinin, insanlık tarihi açısından bir dönüm noktası olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bunun yanında, araştırma konumuz olan yöre, ilk çağ araştırmacıları tarafından Habur, Nusaybin, "Ra'su'l-Ayn"(Ceylanpınar) hattı ve daha sonraları yani M.Ö 4500– M.Ö.608 tarihleri arasında bölge yerleşimlerine şekil veren Diyarbakır Ergani'den güneydoğuya doğru uzanan önce Asurluların Kaşiyari daha sonraki dönemlerde Masius denen Mazıdağı geçitlerini aşarak bugünkü Mardin merkezine ulaşan ticari yolun oluşturduğu bölge⁵ olarak da ele alınmıştır. Yine araştırmacılar batıda Büyük Sahra ve Akdeniz, doğuda Tar Çölü ve Himalayalar, kuzeyde Avrasya sıradağları omurgası-Balkanlar, Kafkaslar, Elburz, Hindikuş dağları ve güneyde, rastlantı olarak Yengeç Dönencesi'nin oluşturduğu bölgeyi "Verimli Hilal" olarak

¹ Romalılar, "Turabdin" (Hizmetkârlar Dağı) adını doğunun eski topluluklarından almıştı. Bu ad, daha sonraları 4. yüzyıldan itibaren kurulan manastırlarda yaşayan keşişlere atfedilerek, Hristiyan bakış açısına göre "Tanrı Hizmetkarları Dağı"na dönüştü. Coğrafi olarak da Güneydoğu Anadolu'da, Dicle ile Suriye sınırı arasında kalan yüksek kalker platosu (Hans Hollerweger, Canlı Kültür Mirası Turabdin, "Önsöz" Çev., Sevil Gülçur, İstanbul, 1999, s.17.)

² Metin Ahunbay, *Taşın Belleği Mardin*, "Antik Mardin" YKY Yay. İst., 2005, s. 62.

³ Abdurrahman Acar, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu-Sempozyum Bildirileri, "İslam Coğrafyacılarına Göre Şırnak ve Çevresi", Editör: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay. Ankara, 2010, s. 79.

⁴ Lahdo İshak, *Ba-Zebday 'Abake'l-ıman*, Müessesetü'tanzide't-tasviri, Dar Mektebeti'l-aile, Halep, 1998, s.19. Her ne kadar Hz. Nuh'un gemisinin Cudi Dağın'da karaya oturduğu şeklinde yaygın bir kanaat varsa da konuyla ilgili farklı görüşler de mevcuttur. Görüş farklılıkları daha çok Kur'an-ı Kerim'de geçen " Su çekildi; iş bitirildi; (gemi de) Cüdi (dağının) üzerine yerleşti" (Hüd Suresi 44. Ayet) ayetindeki "Cudi" kelimesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ekrem Sarıçioğlu'nun konuya ilişkin görüşü ise nakle değerlidir: "Müfessirler Cudi'nin neresi olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Daha çok Tevrat'taki gibi bir dağ ismi olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlar ve Cudi isimli dağ aramışlardır. Birçok yerde bu isme rastlanınca bu sefer bazıları Hz. Nuh'a yakışır yüksek bir dağ bulmaya çalışırken, bazıları da bu kelimenin özel isim olmadığı herhangi bir dağ anlamında bir cins isim olduğu kanaatine varmışlardır. Günümüz ilim adamları da bu görüşleri nakletmekle kendilerinin de kesin kanaat varamadıklarını zımnen ortaya koymaktadırlar" (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Sarıçioğlu, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu-Sempozyum Bildirileri, "Kur'an ve Arkeoloji Işığında Nuh Tufanı", Şırnak Üniversitesi Yay. Ankara, 2010, s.32.)

⁵ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, TTK, Ankara, 2001, C.I, s.13.

tanımlayıp,⁶ doğal bir şekilde söz konusu yöremizi de bu bölgenin sınırlarına dâhil etmişlerdir⁷.

İnsanoğlu, “Verimli Hilal” olarak adlandırılan bu bölgede birbirlerini izleyen uzun kuşaklar boyunca aynı yerleşim yerinde yaşayarak kamıştan ya da çamurdan yapmış olduğu ev kümelerinin zamanla yıkılması ve üzerlerine tekrar tekrar ev yapması sonucunda höyükler oluşturmuştur⁸. Arkeologlar bu höyüklerde çeşitli dönemlerde kurulan yerleşme tabakalarını inceleyerek tarih öncesi dönemde insanlığın izlediği gelişimi inceleme fırsatını elde etmişlerdir. Söz konusu incelemeler sonucunda; her bir yerleşim katmanını insanlık tarihi açısından bir çağ atlama, bir ilerleme olarak değerlendirmişlerdir. Keşfedilen katmanlar, farklılıklarına ve kültürel ilerlemişliklerine göre de çeşitli adlar almışlardır. Buna göre Yukarı Mezopotamya’da mevcut olan höyüklerde yapılan arkeolojik araştırmalarda klasik Hassuna (M.Ö 5800–5000), Samarra (M.Ö 5300–5000) ve Halaf (M.Ö 5000–4400) kültür üçlüsünün varlığı tespit edilmiştir⁹. Ancak her ne kadar klasik Hassuna ve Samarra kültürlerinin izlerine rastlanılmış olsa da yöreyi büyük ölçüde etkisi altına alan kültürün Tel-Halaf kültürü olduğu kabul edilmektedir¹⁰. Halaf; Habur’da Halaf Höyüğü olması nedeniyle bu ismi almıştır. Halafıların, bitki tarımı ile hayvan besleyiciliğini birlikte yürüterek karma tarım yaptıkları anlaşılmaktadır¹¹. Bunun yanı sıra, artık burada çok ince ve özenle boyanmış seramiğin ustalarca yapıldığı görülmektedir. Hatta bu çanak-çömlek grubunda yer alan ve uzun bir süreç olan bireysel boyama işleminden geçirilmiş kapların, bağımsız kişilerin yapıtı olduğu açıkça bellidir ve bu kişiler üretim sürecinin her aşamasını kendileri yürütmüş olabileceği düşünülmektedir. İşte bu sebeple de söz konusu dönem, adını, bu seramiğin ilk çıkarıldığı yer olan Halaf Höyüğünden almaktadır¹². Halaf kültürünün kendine özgü bu yapısı, bölge içerisinde bulunan Gıré Alımışmış, Gıré Koriye ve Gıré Harrin’de de izlerine rastlamak mümkündür¹³.

Tarih öncesi kurulan medeniyetlerin tamamı ya büyük ırmakların kenarlarında ya da yakın çevrelerinde kurulmuşlardır. Mezopotamya’yı medeniyet tarihi açısından dünyanın beşiği konumuna getiren unsur hiç şüphesiz bu kültüre hayat veren Dicle ve Fırat nehirleridir. Bu bağlamda İdil’in de içerisinde yer aldığı bölgenin tarihini M.Ö 6000’lere götürmek pek mümkün görünmemektedir. Buna rağmen bölge tarihinin gerek arkeolojik gerekse de tarihi incelemeleri dikkate alındığında aşağı yukarı M.Ö. 5000’lere kadar götürülebileceği, ortaya çıkarılan seramik buluntularından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte çevrede bulunan höyük ve özellikle Gınavaz kazıları dikkate alındığında bölgede M.Ö.4. bin yılı sonlarından itibaren

⁶ Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, Çev. Mete Tuncay-Alâeddin Şenel, Alan Yay. İst.1993, s.53.

⁷ Ramazan Şeşen, “Cezire” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C.7, s.509.

⁸ Childe, *a.g.e.*, s. 41.

⁹ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, *Mardin -Aşiret- Cemaat- Devlet*, Tarih Vakfı Yay. İst. 2001, s.23.

¹⁰ Suavi Aydın, vd, *a.g.e.*, s.24.

¹¹ Childe, *a.g.e.*, s.55.

¹² Hans J.Nissen, *Anahatlarıyla Mezopotamya*, Çev.:Z.Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İst.,2004, s.52.

¹³ Suavi Aydın, vd, *a.g.e.*, s.25.

Mezopotamya'nın tüm siyasi ve kültürel oluşumlarını en gelişmiş şekilleriyle takip etmek mümkün olabilmektedir¹⁴.

M.Ö. 4000 Kent Devletleri

M.Ö. IV. bin yılda Mezopotamya'da kent devletlerinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu dönemin kentleri büyük ölçüde çevresinde yer alan belirli sayıdaki uydu kırsal yerleşimin merkezinde bulunan büyük yerleşim yerleri olduğu ve bu yerlerin esas itibarıyla üç büyük ırmağın her birindeki bir ya da birkaç merkez ve onu çevreleyen kırsal kümenin oluşturduğu üç ana kuşatım biçimindedir. Batıdaki kuşatım; orta Fırat bölgesindeki kentsel yerleşimler etrafındadır. Doğudaki kuşatım; antik Ninive kenti merkez olmak üzere Yukarı Dicle ve Musul çevresindedir. Ortadaki kuşatım ise; Çağçağ ırmağı üzerindeki Tel-Braktır¹⁵. Bu dönemde İdil'i doğudaki kuşatım olan antik Ninive kent merkezinin kırsal uzantısı olarak değerlendirmek kanaatimizce yanlış olmayacaktır.

M.Ö. 3000–2000 Subaru ve Hurriler

M.Ö. III. bin Mezopotamya'da ilk siyasi örgütlenmelerin ortaya çıktığı, yazı yoluyla siyaset, ekonomi ve kültür hakkında bilgi edinebildiğimiz, bir anlamda kültürlerin yalnız maddi buluntularla değil, yazı gibi simgeler sistemi ile bize ulaştığı dönemdir¹⁶.

M.Ö. 3000'de Kuzey Mezopotamya'da Subaru adlı savaşçı oymakların var olduğu, Sümer-Akadlar'dan kalma belgelerden anlaşılmaktadır. “Subaru” bu kavmin dilinde “ırmaklar arası” anlamına geliyordu¹⁷. Aynı dönemde Hurrilerin İdil'in de içinde yer aldığı yöreye yerleştiklerini görüyoruz. Nitekim Hurri dilindeki en eski yazılı belge de yine bu bölgede bulunmuştur. Belge, Urkis şehrinde bir tapınağın kurulması ile ilgili olup şimdi Loure müzesinde saklanmaktadır. Söz konusu yazıt, tunçtan bir aslan heykelciğinin konu olduğu, taş levha üzerine arkaik çivi yazısı ile yazılmış olup M.Ö. 2300 yıllarına aittir. Bir başka belgede bu kent, Hurri Tanrısı Kumarbi'nin oturduğu yer olarak gösterilmektedir. Belgelerin bulunduğu yer olarak tarif edilen coğrafya; “yukarı Fırat ile onun bir kolu olan Habur ırmağı arasında, dağlık bölge içinde”¹⁸ denmektedir. Bu durum, bu dönemde Hurri krallık merkezinin Mardin yöresinde bulunduğu¹⁹ dolayısıyla İdil'e de çok yakın bir yerde olduğu görüşünü kuvvetle desteklemektedir. Bunun yanında M.Ö. 2.bindeki başlıca Hurri merkezlerinden; Urfa, Diyarbakır ve Mardin ile Kerkük arasındaki bölgede Hanigalbat²⁰ gibi yerler de zikredilmektedir²¹.

¹⁴Hayat Erkenal,Taşın Belleği Mardin,”*Mardin'in Eski Mezopotamya Kültürleri Açısından Yeri ve Önemi*” YKY Yay.İst.,2005,s.39.

¹⁵Suavi Aydın vd, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁶Suavi Aydın vd, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁷Şevket Beysanoğlu, *Kültürümüzde Diyarbakır*, San Matbaası, Ank.1992, s.3.

¹⁸Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tubitak yay. Ank. 2005, s. 173.

¹⁹Joan Oates, *Babil*, Arkadaş yay. Çev. Fatma Çizmeli, Ank. 2004, s. 39., Akurgal, *a.g.e.*, s. 173.

²⁰Hanigaltbat: Hurri Ülkesinin en eski adıdır (Akurgal, *a.g.e.*,s.75)

²¹Oates, *a.g.e.*, s. 39.

M.Ö. 2000 Hurri-Mittani Konfederasyonu

M.Ö. 2000 yılı başlarında Hurrilerin siyasi açıdan etkin oldukları bir dönemdir. Bu dönemin ortalarına gelindiğinde Hurrilerin sadece siyasi açıdan değil kültürel açıdan da nüfuzlarının arttığı, hatta kuzey Suriye’de bulunan ve Amurru kralları tarafından yönetilen Sami kökenli Hana Krallığının dahi tamamen Hurreleştigi kaydedilmektedir²². M.Ö. 2000 yılının ortaları aynı zamanda Mitanniler’in Zagros Dağlarının üzerinden Yukarı Mezopotamya’ya geldikleri dönemdir²³. Hurriler’in soylu sınıfı olarak adlandırılan Mitanniler,²⁴ oluşturmuş oldukları Hurri-Mitanni konfederasyonu ile zikredilen dönem itibarıyla yakın doğunun Mısır’dan sonra en büyük siyasal gücü haline gelmişlerdi²⁵. Sınırları, Waşşugani merkez olmak üzere Kerkük’ten Hatay’a kadar genişlemişti.²⁶ Waşşugani’nin yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Harran’la Ninova arasında Batı Habur nehrinin kaynaklarına yakın bir yerde olduğu tahmin edilmektedir. Mittanilerin yavaş yavaş Hurrilerin aleyhinde genişlemesiyle bu krallığı ortadan kaldırdığı anlaşılmaktadır²⁷. Dönemin aydınlatılmasını sağlayacak belgelerin olmayışı özellikle M.Ö. 1500–1300 yılların arasının karanlık kalmasına neden olmuştur²⁸.

M.Ö. 2000 Asurlular Dönemi

M.Ö XIV. Yüzyılda Mitanniler üzerine bir sefer düzenleyen Hitit kralı I.Şippilulima, Mitanniler’in merkezine ulaşarak bu devleti ele geçirmiştir. Ancak Mitannilerin düşmesiyle Asurlulardan kaynaklanan potansiyel tehlike karşısında Mitanniler Hititlilere bağlanarak tampon devlet konumuna getirildi²⁹. Daha sonra yaklaşık olarak M.Ö. 1300 sularında Asur kralı I. Salmanasar, Mitanni krallığını ele geçirerek Hanigaltbalt’ı bir Asur eyaleti haline getirdi³⁰. Ancak her ne kadar Asurlular bölgeyi ele geçirmişlerse de Hitit uygarlığı bütün Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya’da etkisini artırarak devam ettirecektir³¹.

Asurlular, M.Ö. XV. Yüzyılda Hurrilerin egemenliği altında yaşayan Sami bir kavimdi. XII. Yüzyıla doğru daha güneye göç ederek Dicle ve Fırat ırmaklarının yukarı kesimlerine yerleşmişlerdi. Aşiretler halinde yaşayıp hayvan yetiştiriciliği yapan ve yetiştirdiği bu hayvanları komşu ülkelere satarak geçinimlerini sağlayan bir topluluktur. Aşiret beylerinden biri olan Asuresaysi bu ayrı ayrı toplulukları bir araya

²² Suavi Aydın, vd, *a.g.e.*, s. 36.

²³ Türk Ansiklopedisi, “*Hurriler*”, MEB, Ankara 1971, C.19, s.388.

²⁴ Seton Lloyd, *Türkiye’nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Çev. Ender Varinlioğlu, Tubitak Yay. Ank. 2003, s.37.

²⁵ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s. 69.

²⁶ Türk Ansiklopedisi, *a.g.m.*, s.388.

²⁷ Lloyd, *a.g.e.*, s.37, Suavi Aydın, vd, *a.g.e.*, s. 37.

²⁸ Beysanoğlu, *a.g.e.*, s.3.

²⁹ J.G.Macquenne, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev.Esra Davutoğlu, Arkadaş Yay., Ankara, 2001, s. 50.

³⁰ Akurgal, *a.g.e.*, s.178.

³¹ Akurgal, *a.g.e.*, s.175.

getirerek devletlerini kurmuştur. Asur'u da başkent ilan eden Asuresaysi, kendini de 'Büyük Hükümdar' ilan etmiştir³².

İlk yeni Asur Kralları [(II. Asur'dan II. Tukulti-Ninurta'ya kadar (934–884)] yazıtlarında bazen orta Asur dönemindeki selefleri tarafından daha önceden fethedilmiş yerlere savaş açtıklarından söz ederler. Bu da 10. Yüzyıldan 9.yüzyıla dek süren Asur yayılmasını haklı çıkartan gerekçelerden birinin Orta Asur Krallarının oluşturdukları örneklerin izlenmesi olduğunu düşündürür. Başka bir ifade ile kendilerini Habur'a ve ötesine uzanan hak sahibi oldukları bölgede egemenliklerini yeniden kuran ve pekiştiren kimseler olarak tanıtırlardı. Bu ideoloji gereği, bölgedeki yerel beylerini Asur otoritesine karşı "ayaklanan" adamlar diye görmek meşru oluyordu³³.

Asurlular döneminde İdil yöresi, Asurluların çevre ülkelerle yaptıkları savaşlar yüzünden sık-sık askeri akınlara uğramış ve bu akınlara doğurmuş olduğu bütün yıkıcı sonuçlarına maruz kalmıştır. Nitekim yöre, Asur kaynaklarında Asur hükümdarlarının yapmış olduğu askeri seferlerin geçtiği yol ağının bir parçası olmuş ve belgelerde bu vesileyle anılmıştır. II. Assurnasirpal'in 879'da kuzey yönünde giriştiği seferle ilgili kayıtlarda, Tuşhan'a yönelik yürüyüşün Kaşyari Dağı'nın eteklerindeki Matyatu (Midyat) kentinden başladığı, ordunun Kaşyari Dağı'nı 6 günde aştığı ve Nairi ülkelerine ulaştığı anlatılmaktadır³⁴. 882 tarihli seferi anlatan Kalhu Yazıtı'nda ise sefer yolu şöyle tanımlanmaktadır: "Ninuwa-Subnat Nehri İzalla (Asallı) ülkesinde haraç-Kaşyari Dağı-Kinabu kenti. Mariru kenti-Teala kenti-Nirbu ülkesi ve kenti- Tuşhan kenti..." Yazıtta geçen Subnat Nehrinin kaynağı, buradaki II. Assurnasirpal kabartması ve yazıtı nedeniyle, Cizre-Nusaybin yolu üzerindeki Babil Köyü ile özdeşleştirilmektedir. Kaşyari Dağı'na girmeden önce geçilen İzalla ülkesi, Tur-Abidin'in batı kesimine bağlanmakta; buna bağlı olarak da, bu seferde izlenen yolun, Savur geçidinin batısında yer alan ikinci bir geçit olması gerektiği düşünülmektedir. Bu geçidin de Mardin Eşiği olduğu tahmin edilmektedir. Subnat kaynağı ile Tuşhan arasındaki yürüyüş esnasında anılan dört kentin, Mardin eşiğini kuzeye doğru izleyen ve bugün de kullanılan tarihsel Mardin-Diyarbakır yolu üzerinde olması düşünülmektedir³⁵.

M.Ö.1000'li Yıllar Babilliler-Persler

Asur, Assurnasirpal'in saltanatı sırasında en parlak devrini yaşadıktan sonra, onun ölümü üzerine M.Ö. 612'de Med kralı Uvahşatraz ile Babil Kralı Nabopolasar'ın

³² Louis Frederic, *Medeniyetler Ansiklopedisi*, Çev. Vahdet Gültekin, Doğan Kardeş Matbaası, C. I, s. 126.

³³ Amelie KUHRT, *Eskiçağda Yakınoğu*, Çev.Dilek ŞENDİL, T.İş Bankası Kültür yayınları,İst.II.Baskı C.II, s.131.

³⁴Belgenin orijinal metninde şunlar denilmektedir:"Matiate'yi (Midyat) ve köylerini buyruğum altına soktum. Bol ganimet edinip, onları yüklü haraca ve vergiye bağladım". (Sebastiyan Brock, *Canlı Kültür Mirası Turabdin*, "Eski Süryani-Arami Kültürünün Anavatanı",Çev.,Sevil Gülçür,İstanbul,1999, s.24.)

³⁵ Suavi Aydın, vd, a.g.e., s. 43–44.

önderliğindeki ittifak Ninive'yi alarak³⁶ bu bölgeye Babilililerin egemen olmasını sağladılar. Ancak bu egemenlik Perslerin yayılmasıyla fazla sürmeyecektir.

Persler eski Elam bölgesine yerleşmiş bir Hint-Avrupa boyuydu. Adlarını ilk kalelerinden biri olan Parsua (Fars)'dan almışlardı. Prenslerinden Kambiz, Med kralı Astyages'ın kızıyla evlenmişti. Bu evlilikten doğan Kiros, büyük babasına isyan ederek başkent Hamedan'ı ele geçirmiştir. M.Ö.539'da Kiros, Babil'i de ele geçirerek³⁷ İdil yöresini Pers hâkimiyetine almıştır. I.Darius (Dara) zamanında (521–486) satraplık örgüt biçimiyle Pers imparatorluğu 20 idari birime ayrılmış³⁸ İdil bölgesi, Suriye-Fenike-Filistin satraplığına bağlanmıştır. Bu dönem içerisinde Persler, Küçük Asya'daki (Anadolu) Sard'dan başlayarak, Babil ve Sus'tan geçtikten sonra güney İran'daki Persepolis'e ulaşan ve yol boyunca hanlarla donatılmış, resmi habercilerin kullanmaları için yedek atların dahi bulundurulduğu ünlü "Kral Yolu"nu yapmışlardır³⁹. Bu yol, bir kısmı Kayseri'den Malatya'ya, Dicle'den aşağı Diyarbakır'a oradan da Tur-Abidin dağlarını aşan bir güzergâh izlemekteydi⁴⁰.

Bölgede Karışık bir Dönem; Büyük İskender-Selevkoslar-Partlar

Bölgede Pers egemenliği M.Ö. 331 yılında Makedonya Kralı Büyük İskender'in Erbil yakınlarında Pers ordusunu yenmesiyle sona ermiştir⁴¹. Tam Arap seferine çıkmak üzereyken 2 Haziran 323'te hastalanan İskender, 13 Haziranda, henüz 33 yaşındayken ölmüştür. Ölümünün ardından generalleri arasındaki çekişmeler sonucunda Mısır'da Batlamyus ve Anadolu'da da Selevkoslar tarafından iki yeni imparatorluk kurulmuştur⁴². İdil bölgesi de bu paylaşımında Selevkosların eline geçmiştir⁴³. M.Ö. 301'de Selevkos'un kurduğu Selevkiye (Asya/Suriye) Krallığı egemenliğine giren Cizre, İdil'e en yakın bölgelerden biridir. Hatta günümüzde bile Cizre'nin 45 km batısında İdil'e bağlı Selevkon (Selekon) adlı bir köyün varlığı Selevkosların İdil'deki hâkimiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Cizre 23 yıl Selevkosların elinde kaldıktan sonra M.Ö. 275 yılında Keltler'in istilasına uğramıştır⁴⁴.

Selevkos egemenliği M.Ö. 256'da İran'da Arsakes tarafından kurulan Part devletinin M.Ö. 161–122 yılları arasında tüm Mezopotamya'yı ele geçirmesiyle son bulmuştur⁴⁵. Ancak Partlarla Selevkoslar arasındaki bu amansız mücadele sonucu bölgemiz, dönem boyunca tahrip edilmiştir⁴⁶. Onların ardılları M.S. 64'te Pompey'in Suriye'yi Roma eyaleti yapıncaya kadar başta kalmışlardır⁴⁷.

³⁶ Frederic, *a.g.e.*, s. 127.

³⁷ Oates, *a.g.e.*, s. 142–143.

³⁸ Oates, *a.g.e.*, s.143–144.

³⁹ Childe, *a.g.e.*, s.129.

⁴⁰ Lloyd, *a.g.e.*, s. 124 .

⁴¹ Suavi Aydın, v.d, *a.g.e.*, s. 46.

⁴² Oates, *a.g.e.*, s.149.

⁴³ Suavi Aydın, vd., *a.g.e.*, s. 46.

⁴⁴ Abdullah Yaşın, *Tarih Kültür ve Cizre*, Kuloğlu Matbaası, Ankara,2007,s.26.

⁴⁵ Oates, *a.g.e.*, s. 149.

⁴⁶ Suavi Aydın, v.d., *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁷ Oates, *a.g.e.*, s. 148.

Roma-Bizans Dönemi

Bölgenin Romalıların eline geçmesiyle birlikte makûs talihiyle yeniden karşı karşıya kalmış olduğu görülmektedir. Bu talihsizliğin sebebi ise, Roma-Bizans ve Sasani Devletlerinin çatışma alanı içerisine girmiş olmasından kaynaklanıyordu. Roma ve Sasanilerin hâkimiyet mücadelesi nedeniyle yöre halkı her iki gücün elinde gidip gelmiş ve savaşın tüm acılarını yaşamıştır⁴⁸. Hiç şüphesiz bu çatışmalara meydan veren en önemli unsur İpek Yolu üzerinde ticari bir merkez vazifesi gören Nusaybin'in iki önemli güç için vazgeçilmez konumudur⁴⁹. Nitekim Sasani Kralı I. Şahpur M.S. 250–260 yılları arasında bölge üzerine şiddetli saldırılar düzenleyerek kaleleri yerle bir etmiş, halkın büyük bir kısmını öldürmüş geri kalanını da esir almıştır. Ancak M.S. 283'te görünen o ki, bölge tekrar Romalıların eline geçmiştir. Daha sonra imparator olan Ermeni asıllı II. Tridat döneminde kısa bir süreliğine bile olsa savaşlar dinmiş, bu durum, Hıristiyanlığın bölgede rahat bir şekilde yayılmasına olanak sağlamıştır⁵⁰. Ammianus Macellus 4. Yüzyılın ortalarından itibaren Dicle Bölgesinde yer alan iki kentten, Amida (Omid, Diyarbakır)ve Beth Zabday (Azakh-İdil)⁵¹ piskoposlarından söz etmektedir. Mar İğnatiyos ise Beth Zabday ve çevresine 120 yılında veya 2. Asrın sonunda Hıristiyanlığın gelmeğe başladığı, 4.ve 6. asırlarda ise bölgeye tamamen egemen olduğu⁵² şeklindeki görüşüne paralel olarak, Meshiha-Zekha da yayılış tarihinin başlangıcını 120 olarak ifade etmektedir⁵³.

II. Hüzmüz'ün (302–309) İran tahtına geçişi ile birlikte İranlıların bölge üzerindeki taarruzları yeniden başlayacaktır. Bu taarruzlar karşısında Roma imparatoru Diyoklatianus barış istemek zorunda kalmış, yapılan anlaşma uyarınca da Nusaybin iki ülke arasında sınır olarak kabul edilmiştir⁵⁴. Öyle anlaşıyor ki bu anlaşma neticesinde İdil'in de içinde yer aldığı bölge, İranlıların elinde kalacaktır. II. Hüzmüz'ün ardından gelen ve “iri omuzlu” (zu'l-ektef) anlamına gelen bir ünvanla anılan, “acımasızlığı” ve “kan dökücülüğü” ile şöhret bulan II. Şabur, (310–379) İran tahtına geçecektir. Şabur, daha önce iki taraf arasında imzalanmış olan anlaşmayı bozarak el-Cezire'nin bütününe yönelik büyük bir harekât başlattığı, önüne çıkan suçlu suçsuz herkesi öldürttüğü⁵⁵ “Sincar Savaş”ında,(348) Roma imparatoru

⁴⁸ Hasan eş-Şümeysani , *Medine't-i Mardin Minel Fethu'l- Arabi İla Sene 1515*,Beyrut, 1987,s.38.

⁴⁹ Suavi Aydın, vd., *a.g.e.*, s. 56.

⁵⁰ Şümeysani, *a.g.e.*, s. 58.

⁵¹“ Beth Zabday”(Ba-Zebday) “sıkça yanlış bir şekilde Gziro (Cizre) olarak belirtilir. Doğrusu;”Azakh-İdil” şeklinde olacaktır”. (Hans Hollerweger, Canlı Kültür Mirası Turabdin, “önsöz” Çev.,Sevil Gülçur,İstanbul,1999, s.17.)Bir başka yazar, bu görüşü destekledikten sonra “aynı zamanda o bölgenin dörtte birine de verilen isimdir” şeklinde farklı bir görüş belirttikten sonra, yöreye “Ceziret-i Kardı” da denildiğini ifade etmektedir.(Lahdo İshak, *a.g.e.*,s.16)

⁵² Mar İğnatiyos Efrem el-evvel Barsavm, *Tarih Tur'abidin*, Arapçaya terc.Ğroğoryus Bovlus, Bilâ Tarih ve yer, s.14.

⁵³ Andrew Palmer, Canlı Kültür Mirası Turabdin, “Kartmin (Mor Gabriyel) Manastırının 1600 Yıllık Öyküsü”,Çev.,Sevil Gülçur,İstanbul,1999, s.47.

⁵⁴ Şümeysani, *a.g.e.*, s.39–41.

⁵⁵ Özellikle bölgede karşısına çıkan ve kendilerine eman verilmiş kişiler dâhil, rahipler ve hatta yaşlı rahibeleri dahi öldürttüğü rivayet edilmektedir.(Şümeysani, *a.g.e.* s.41)

Kostantin'i (Costantius) de ağır bir yenilgiye uğratmıştır⁵⁶. 363 yılına kadar devam eden savaşlar neticesinde yapılan yeni anlaşma uyarınca; Habur Nehri iki taraf arasında sınır kabul edilmiş ve böylece bölge yeniden Romalıların eline geçmiş oluyordu. Ancak bu anlaşmanın da savaşları bitiremediği ve bölgenin tekrar-tekrar el değiştirdiği, kâh Farısların kâh Romalıların eline geçtiği görülmektedir. Bütün bu olaylar yaşanırken belki de bölgenin tarihi seyrini değiştirecek önemli bir gelişme yaşanmıştır. 422 yılında Yemen Kökenli Arap kabileleri, Ma'rib Barajı'nın çatlaması üzerine kabileler halinde göç etmeğe başlayarak Ba-Arbaye (Beth-Arbaya) denilen bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Sözü edilen bölgenin Süryani kaynaklarına göre konumu; Ba-Zebday ile Nusaybin arasındaki bölgedir ki bu bölgeye aynı zamanda Ceziret-i İbn-i Ömer de denilmektedir. Bölgeye yerleşmiş olan Araplar, hem Bizanslıların hem de Farısların ilgisini çekmiş ve her iki taraf da bu toplulukları kendine doğru çekmeğe çalışmıştır⁵⁷. Bu çekişme, beraberinde yeni mücadeleler getirecektir. Nitekim Perslerce Kartmin manastırının 570 yılında yakılıp yıkılmasından 35 yıl sonra, 605'te de Tur-Abidin Kalesi alınacaktır⁵⁸. Ancak 607 yılında yeniden bir anlaşma imzalanarak Tur-Abidin bölgesi Bizanslılara verilecektir. Bölgenin İslam Orduları tarafından fethi gerçekleştiğinde Bizanslılar bölgeye egemen olan güçtü. Gerek fetih gerekse bölgenin İslamlaşmasında yukarıda bahsi geçen Arap göçlerinin çok büyük etkisi olacaktır.

Sonuç:

İdil ve Çevresi İslam öncesi tarihini M.Ö.5000 yıllarına kadar götürmemiz mümkün görünmektedir. Bu coğrafya üzerinde farklı dönemlerde farklı uygarlıklar kurulmuş ve bu uygarlıklar, insanlık tarihine önemli bir ışık kaynağı olmuştur. Bölgede hüküm süren uygarlıkları kronolojik bir sıralamaya tâbi tutacak olursak karşımıza ilk çıkan uygarlığın M.Ö. 3000–2000 Subaru ve Hurriler'in oluşturduğu medeniyet olduğu görülmektedir. Hurri ve Mittanilerden sonra bölgeye Asurlular ve Urartular egemen olmuştur (M.Ö.1260–653). Urartulardan sonra Bölgemize sırasıyla İskitler(M.Ö.653–625), Medler (625–550), Persler(550–331) Büyük İskender (331–323), Selevkoslar (323–140) Partlar (140–85), Büyük Tigran (85–69) ve Romalıların (M.Ö.69-M.S.53) egemenliği söz konusu olmuştur. M.S. 53–395 tarihleri arasında Bölgenin Partlar-Romalılar, Sasaniler-Romalılar arasında sık sık cereyan eden mücadelede sürekli olarak sahip değiştirdiği ve daha çok Roma egemenliğinde kaldığı, 395'ten sonra da Bizans yönetimine girdiği görülmektedir. 639 tarihine kadar devam eden Bizans hâkimiyeti döneminde de, bölgede zaman-zaman İran-Bizans savaşları olmuştur⁵⁹.

⁵⁶Savaşla ilgili görüşlerini aktaran yazar şu bilgilere yer vermektedir: “Her ne kadar bu savaş Sincar'da cereyan etmişse de etkileri yalnız bu bölgede değil, uzun vadede bütün Cezire bölgesinde görülecektir. Özellikle her iki tarafın askeri bölgelerinin olduğu yerlerde bu etki daha çok hissedilmiştir. Şabur, savaşı kazanması ile birlikte, Roma kalıntısı ne kadar insan varsa hepsini kılıçtan geçirerek ortadan kaldırmıştır”.(Şümeysani, *a.g.e.*, s.41)

⁵⁷ Şümeysani, *a.g.e.*, s. 42-43.

⁵⁸ Palmer, *a.g.m.*, s.47.

⁵⁹ Beysanoğlu, *a.g.e.*, s.3.

KAYNAKÇA

- ACAR Abdurrahman, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu-Sempozyum Bildirileri,"*İslam Coğrafyacılarına Göre Şırnak ve Çevresi*", Editör: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay. Ankara, 2010.
- AHUNBAY Metin, *Taşın Belleği Mardin*, "Antik Mardin" YKY Yay.İst.,2005.
- AKURGAL Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tubitak yay. Ank. 2005.
- AYDIN Suavi, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, *Mardin -Aşiret- Cemaat-Devlet*, Tarih Vakfı Yay. İst. 2001.
- BEYSANOĞLU Şevket, *Kültürümüzde Diyarbakır*, San Matbaası, Ank.1992.
- BROCK Sebastiyen, *Canlı Kültür Mirası Turabdin*, "Eski Süryani-Arami Kültürünün Anavatanı",Çev.,Sevil Gülçur,İstanbul,1999.
- CHILDE Gordon, , *Tarihte Neler Oldu*, Çev. Mete Tuncay-Alâeddin Şenel, Alan Yay. İst.1993.
- ERKENAL Hayat,Taşın Belleği Mardin,"Mardin'in Eski Mezopotamya Kültürleri Açısından Yeri ve Önemi" YKY Yay.İst.,2005.
- FREDERİC Louis, *Medeniyetler Ansiklopedisi*, Çev. Vahdet Gültekin, Doğan Kardeş Matbaası, C. I.
- HOLLERWEGER Hans, *Canlı Kültür Mirası Turabdin*, "önsöz" Çev.,Sevil Gülçur,İstanbul,1999.
- İĞNATİYOS Mar Efrem el-evvel Barsavm, *Tarih Tur'abidin*, Arapçaya terc.Ğroğoryus Bovlus, Bilâ Tarih ve yer.
- İSHAK Lahdo, *Ba-Zebday 'Abake'l-ıman*, Müessesetü'tanzide't-tasviri, Dar Mektebeti'l-aile, Haleb, 1998.
- J.NISSEN Hans, *Anahatlariyla Mezopotamya*, Çev.:Z.Zühre İLKGELEN, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İst.,2004.
- KUHRT Amelie, *Eskiçağda Yakınoğlu*, Çev.Dilek ŞENDİL, T.İş Bankası Kültür yayınları,İst.II.Baskı C.II.
- LLOYD Seton, *Türkiye'nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Çev. Ender Varinlioğlu, Tubitak Yay. Ank. 2003.
- MACQUEEN J.G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çev.Esra Davutoğlu, Arkadaş Yay., Ankara, 2001,
- OATES Joan, *Babil*, Arkadaş yay. Çev. Fatma Çizmeli, Ank. 2004.
- PALMER Andrew, *Canlı Kültür Mirası Turabdin*, "Kartmin (Mor Gabriyel) Manastırının 1600 Yıllık Öyküsü",Çev.,Sevil Gülçur,İstanbul,1999.
- SARIKÇIOĞLU Ekrem, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu-Sempozyum Bildirileri, "Kur'an ve Arkeoloji Işığında Nuh Tufanı" , Şırnak Üniversitesi Yay. Ankara, 2010.
- SEVİN Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, TTK, Ankara, 2001, C.I.
- ŞEŞEN Ramazan, "Cezire" Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993,C.7.
- ŞÜMEYSANİ Hasan, *Medine't-i Mardin Minel Fethu'l- Arabi İla Sene 1515*,Beyrut, 1987.
- Türk Ansiklopedisi, "Hurriler" Maddesi, MEB, Ankara 1971, C.19.
- YAŞIN Abdullah, *Tarih Kültür ve Cizre*, Kuloğlu Matbaası, Ankara,2007.

HZ. PEYGAMBER VE RÂŞİD HALİFELER DÖNEMİNDE İDİL

Yrd. Doç.Dr. Mehmet AKBAŞ

Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Özet

Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan ve dünyanın en münbit toprakları olarak bilinen Cezire topraklarının Diyarırebîa kısmında, Ceziretü İbn Ömer(Cizre) şehrinin batısına düşen İdil, Hz. Ömer zamanında (634–644) Müslüman ordular tarafından fethedilmiş ve İslâm'ın idaresi altına girmiştir. Buraya gelen ordular Hz. Peygamber'in ashabının komuta ettiği ordulardır. Bu vesileyle sahabe dediğimiz nesilden bazı önemli şahsiyetler bölgeye geldiler. Bunlardan bir kısmı fetihlerden sonra bölgeden ayrılırken dört sahabî Cezire'ye yerleşti. Bunların bölgeye yerleşmesi İslâm'ın bölgede öğretilmesi açısından önemli olmuştur. Zira onlar, çevrelerindeki topluluklara Hz. Peygamber'den öğrendikleri hadisleri aktarma yoluna gittiler. Bu konuda ismi öne çıkan sahâbîler Vâbise b. Ma'bed el-Esedî ve Hureym b. Fâtik el-Esedî olmuştur.

Abstract

Known as the world's most fertile lands, Jazeera region, located between the Euphrates and Tigris rivers, Idil is in the west part of Jazeera. Ibn Omar (Jazeera) city in Diyarırebîa part, was conquered by Muslim armies and came under the rule of Islam during the period of Caliph Umar(634–644). The troops coming here were the ones that were commanded by the Sahabah(companions) of the Prophet. On this occasion, some prominent personalities came to the region from the generation we called Sahabah. After the conquest, some of them left the area while his four companions settled Jazeera. Their settlements in the area became an important point for the teaching of Islam in the region. Because they transferred the Hadith (narrations originating from the words and deeds of the Islamic prophet Muhammad) that they had learnt from the Prophet to the communities around them. Vâbisa b. Ma'bad el-Asadî and Huraym b. Fatik el-Asadî had been the leading names from the Sahabah in this context.

Cezire Bölgesi ve İdil

Kelime anlamı olarak ada manasına gelen Cezire, Fırat ile Dicle nehirleri arasında kalan coğrafyanın adı olmuştur. Bölge “Şam” ya da Diyârü's-Şâm/Bilâdu's-Şâm” denilen ve bu günkü Sûriye, Filistin ve Ürdün'ü¹ içine alan coğrafyanın kuzeyinde yer alıp Amid/Diyaribekir şehrinden başlayıp Basra körfezine kadar uzanan bir alanı kapsamaktadır. Cezire adası Diyarımudar, Diyarırebîa ve Diyaribekir şeklinde coğrafi kısımlara ayrılıp üç önemli ana bölgeden oluşmuştur. Diyarımudar'ın önemli şehirleri,

¹ Muhammed Kürd Ali, *Hutatu's-Şâm*, Dımaşk: Mektebetu'n-Nur, 1983, s. 48.

Ruhâ (Şanlıurfa), Harran, Rakka, Samsat ve Ra'su'l-Ayn idi. Diyarırebîa'nın önemli şehirleri Cizre, Bazebe (İdil), Nusaybin, Dâra, Musul ve Sincar şehirleriydi.² Diyarıbekir kısmında ise Amid (Diyarbakır), Mardin, Meyyafarikin (Silvan) ve Hısn-ı Keyfa şehirleri bulunuyordu.³

Cezire'nin sınırlarını belirleyen ve onu bir beşik misali içine alan Fırat ve Dicle nehirleri o dönemde Rum toprakları denilen Anadolu'dan akıp Basra körfezinde denize ulaşıyordu. Yakut'un verdiği bilgilere göre burası havasının ve coğrafi yapısının güzelliği, bereketinin bolluğuyla meşhurdur. Çok sayıda şehirleri olup kale ve surlarının fazla olmasıyla tanınmıştır. Bölgenin meşhur şehirlerine dair kitaplar kaleme alınmıştır.⁴

Müslümanlar geniş bir bölgeyi içine alan Cezire topraklarını fethettiklerinde burasını bu dönemde merkezi bir şehir olan Kinnesrin'e bağladılar.⁵

Bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra buraya yönelik yoğun bir iskan faaliyetinin gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Hz. Osman zamanında Muaviye, Suriye bölgesi genel valisi ve komutanlığına getirilince bazı Arap kabilelerini Cezire bölgesine yerleştirdi. Çeşitli kasaba ve köylere dağılan Arap kabileleri bölgenin münbit arazilerini ekip biçmeye başladılar. Bölgeye Benû Temim, Kays ve Esed kabilesinden bazı grupların yerleştiği bilinmektedir.⁶ Cezire bölgesinde, Fırat'tan Habûr'a kadar olan topraklar Tağlib kabilesinin elindeydi.⁷ İslami fetihler neticesinde bölgenin nüfusu oldukça arttı. Fetihlerden sonra bölgeye Yemenli çok sayıda kabile yerleşti. Bunların çoğunluğunu Himyer, Mezhic, Hemdan, Tay ve Ezd kabileleri oluşturmuştur.⁸

Bölgede fetihler sırasında önemli bir Arap kabilesi olan Benû Tağlib'in İslâm'a girmesini Hz. Ömer şiddetle arzulamıştır. Bunu çok arzu etmesinin altındaki sebep muhtemelen bu kabilenin Arap soyundan olmasıydı. Fakat onlar bundan kaçınıp Hristiyan olarak kalmakta direttiler. Bir diğer yandan cizyeyi bir utanç olarak kabul ettiklerinden devlete bunu vermekten de ictinap ettiler. Bunun üzerine Hz. Ömer, kendilerinden Müslümanlardan alınan zekâtın iki misli vergi alınmasını emretti. Benû Tağlib kabilesi zorlanmaları halinde Cezire'den ayrılıp Rumların yanına sığınma gibi

² Yakut el-Hamevi, (626/1229), *Mu'cemü'l-büldan*, nşr. Ferid Abdulaziz el-Cündî, Beyrut ts, II, 134.

³ İsmail Yiğit, "Kuruluşundan Mervaniler Dönemine Kadar Cizre" *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, İstanbul 1999, yay. haz. M. Said Özelvarlı, s. 56.

⁴ Yakut b. Abdullah el-Hamevî (626/1229), *Mu'cemü'l-büldan*, nşr. Ferid Abdulaziz el-Cündî, Beyrut ts, II, 134.

⁵ Bk. Ramazan Şeşen, "Cezire", *DİA*, VII, 509-11; a. mlf. *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960, s. 98.

⁶ Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Fütühü'l-büldan*, neşr: Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2000, trc. Prof. Dr. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 2002, s. 110.

⁷ Abdulaziz ed-Dürî, "el-Arab ve'l-Ard fi Bilâdi's-Şâm fi sadri'l-İslâm", *el-Mü'temerü'd-düvelî es-sâni li tarihi bilâdi's-Şâm*, 20-25 Nisan 1974, Beyrut: Darü'l-Müttehîde li'n-Neşr 1974, s. 25; Khalil Athamina, "Emevî Hilâfeti Döneminde Arap İskânı", trc. Saim Yılmaz, *Sakarya Ü. İlahiyat F. D.*, İstanbul 2000, sayı: 2, s. 212.

⁸ Dürî, s. 212.

bir tehditte de bulundular. Neticede Hz. Ömer çocuklarını Hristiyanlaştırmamak kaydıyla isteklerini kabul edeceğini söyledi.⁹

İdil Şehri

İdil şehrinin ismi bu dönemde, İslam coğrafya kaynaklarında Bazebe şeklinde geçmektedir.¹⁰

Coğrafi konum olarak Cezire bölgesinin Diyarırebba kısmında yer almaktadır.¹¹ Bulunduğu mıntıkaya Tûr Abidin bölgesi de denilmektedir.¹² Buna göre Tûr Abidin bölgesi sınırları içine Ceziretü İbn Ömer(Cizre), Mardin, Nusaybin, Amed (Diyarbakır) ve Siirt'in yanı sıra İdil şehri de girmektedir.

Bölgeye tarihte birçok uygarlıklar hâkim olmuştur. Milattan önce Subariler ve Huriler (3000–2000), Asur ve Urartular (1260–653), İskitler (653–625), Medler (625–550), Persler (550–331), Selevkoslar (323–140), Romalılar (M.Ö 69-M.S.53) hâkim idi.¹³ Bölgede etnik nüfusun Aramilerden oluştuğu bilinmektedir.¹⁴

Yemen bölgesinde Me'rib Barajı'nın yıkılmasından sonra yaşanan göçler esnasında bazı Arap kabilelerin Arabistan'dan bu bölgeye göç ettikleri aktarılmıştır (M. S. 200).¹⁵

Bölge milattan sonra İslami fetihlere kadar, çoğu zaman Bizans ve Sasani arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur.¹⁶

Bu dönemde bölgenin Hristiyan nüfusu İslami fetihlerin ardından Araplaşmıştır.¹⁷ Fakat sayıları az da olsa Hristiyan halk, varlığını gönümüne kadar sürdürmüştür.

İdil ve Çevresinin Müslümanlar Tarafından Fethi

Hz. Peygamber zamanında bölgeye herhangi bir sefer düzenlenmemiştir. Hz. Ebu Bekir'in halife olmasıyla birlikte Müslümanlar, Arap yarımadası dışına fetih hareketine giriştiler. Bu dönemde binlerce askerden oluşan ordular Bizans ve Sâsânî imparatorluklarının hakimiyetinde bulunan bölgelere yöneltiler. Fetihler Suriye ve Irak yönüne olmak üzere iki koldan gerçekleşti. Hz. Ömer döneminde Suriye bölgesi

⁹ Belazuri, *Fütüh*, s. 114.

¹⁰ İbn Hurdazbih, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Abdullah, (300/912), *Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik*, Londra: Brill Matbaası, 1889, I, 65. Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz el-Endelûsî, (ö. 487/1094), *Mu'cemü mesta'cem min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâzi'*, I-V, nşr: Cemal Talbe, Beyrut: 1998,II, 568.

¹¹ Bekrî, a.y.

¹² Mor Agnatyus Efram, *Tarihu Tur Abidin*, Bağdat 1963, s. 12.

¹³ Şevket Beysanoğlu, *Kültürümüzde Diyarbakır*, San Matbaası, Ankara 1992, s. 3.

¹⁴ Mor Agnatyus Efram, a.y.

¹⁵ Philip Hitti, *Tarihu Süriye ve Lübnan ve Filistin*, Arapça'ya terc. Corc Haddad, Beyrut: 1956, I, 446; Ahmet Ağırakça, "Gassâniler", *DİA*, XIII, 398; Rene Dussaud, *el-Arab fi Süriye kable'l-İslâm*, Arapçaya trc. Abdulhamid Devâhilî, Kahire 1959, s. 10.

¹⁶ Ostrogorsky, George, *History of the Byzantine*, trc. Joan Hussey, New Jersey 1957, s. 98.

¹⁷ Işın Demirkent, "Ortaçağ'da Mardin", *Taşın Belleği Mardin*, Yapı Kredi yayınları İstanbul 2005, s. 87.

fethedildi ve altı yıl kadar süren Suriye fetihlerinden sonra fetihleri idare eden komutan sahâbîler bu sefer Cezire bölgesine sevk edildiler. Fetih orduları kısa zamanda ve son derece hızlı bir şekilde önemli başarılar elde ettiler. Bölgenin Müslümanların eline geçmesi buraya genel komutan olarak tayin edilen İyaz b. Ganm'ın yaptığı bir dizi savaşı oldu.

Cezire bölgesinin fethi İyaz b. Ganm'ın komutasında gerçekleşti.¹⁸ Ebû Ubeyde'nin vefatından sonra Cezire bölgesine vali tayin edilen İyaz ilk olarak Ruhâ'ya geldi. Şehrin kapısı önünde bekleyen İslâm ordusu herhangi ciddi bir mukavemetle karşılaşmadı. Ruhâ halkının sulh talebi kabul edildi. Onlarla, mabedleri ve çevresinde bulunanlar kendilerinde kalmak, mevcut olanlar dışında başka kilise inşa etmemek ve müslümanlara, düşmanlarına karşı yardım etmeleri şeklindeki şartlar üzerine anlaşılar. Ruhâlîlalar kendilerine şart koşulanlardan birini dahi yerine getirmedikleri takdirde himaye edilmeyeceklerdi. Ruhâ'ya komşu olan diğer şehir sakinleri de Ruhâ halkının kabul etmiş olduğu anlaşma şartlarına tabi oldu.¹⁹

Ruhâ'nın fethedilmesinin ardından İslam orduları İyaz'ın görevlendirmesiyle bölgedeki şehirlere dağıldılar. Çoğunluğu sahâbîlerden oluşan komutanlar Cezire'nin başlıca şehirlerini fethettiler. Bölgede Ruhâ, Rakka ve Harran'ın fethinden sonra diğer şehirler birer birer alındı. Âmid (Diyarbakır), Meyyafârikin (Silvan), Serûc (Suruç), Re'su'l-Ayn (Ceylanpınar), Sümeysat (Samsat), Nusaybin, Bitlis ve Ahlat şehirleri fethedilip halkı cizyeye bağlandı. Kaynaklarda Cizre bölgesinin şehirlerinin sulh, arazilerinin ise savaş yoluyla fethedildiği kaydedilmiştir.²⁰

İdil ve çevresinin fethinin İyaz b. Ganm ve Ebu Musa el-Eş'arî tarafından gerçekleştiğini görmekteyiz.²¹ İyaz, daha sonra İdil'e yakın bir mesafede yer alan Dârâ'ya giderek şehri ele geçirmiş ve halkı cizyeye bağlamıştır.²²

İyaz'ın bölgede gerçekleştirdiği "Ruhâ Anlaşması", üzerinden uzun yıllar geçtiği halde bölgenin idarecileri tarafından muteber kabul edilmiş ve bu anlaşmanın esaslarına bağlı kalmıştır. Cezire bölgesinin bütün yerleşim merkezleri gibi İdil de Ruha antlaşmasının maddelerine tabi olmuştur. Bölgede bütün fetihlerden sonra Ruhâ anlaşmasının maddeleri esas alınmış ve buna göre yeni anlaşmalar yapılmıştır. İyaz'dan seksen yıl sonra Emevi dönemi halifelerinden Ömer b. Abdülaziz, İyaz'ın yaptığı bu anlaşma metnini görmek istemiş ortaya çıkan bir sorundan dolayı bu metni

¹⁸ Bk. Vâkıdî, *Tarihu fütûhu'l-Cezire ve'l-Habûr ve Diyarıbekir ve'l-İrâk*, nşr: Abdulaziz Feyyâz Harfûş, Dimaşk: Dâru'l-Beşâir 1996, s. 8.

¹⁹ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 150; Belâzurî, *Fütûh*, 108; Taberî, *Tarih*, IV, 233; Abdulgani Efendi, *el-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, s.13.

²⁰ Belâzurî, *Fütûh*, s. 111. Ayrıca bk. Halife b. Hayyât, (240/854) *Tarih*, nşr. Mustafa Necib Fevâz-Hikmet Fevâz, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1995, s. 77. Ayrıca bk. Vâkıdî, *Tarihu Fütûhu'l-Cezire*, s. 8.

²¹ Halife b. Hayyât, s. 77. Belazuri, s. 110.

²² Taberî, *Tarih*, Lübnan: Beytu'l-Efkari'd-Devliyye, ths. s. 652.

esas olarak Hristiyan halkla devlet idaresi arasında anlaşma maddelerinin geçerli olduğunu tekrarlamıştır.²³

Halife b. Hayyat, İyaz'ın bölgedeki fetihlerine dair Cezireli yaşlı bir adamdan şunları aktarmıştır: “İyaz b. Ganm bu bölge ve çevresiyle musalaha yapan kimsedir. Ahalisine de bir yazı yazdı. Şu anda dahi bu yazı onların ellerinde olup İyaz'ın adını taşımaktadır.”²⁴ Bu ifadeden anlaşıldığına göre üzerinden asırlar geçtiği halde bölgenin fatihi olan İyaz b. Ganm'ın adı unutulmamış asırlar boyunca hem Müslüman hem de Hristiyan halklar arasında bu sahâbînin adı zikredilegelmiştir.

Taberi'deki bir ifade İyaz'ın bölgede bir müddet ikamet ettiğini ve burada bir evinin olduğunu göstermektedir. Cezire ahalisinin, kendisiyle görüşmek ve durumlarını arz etmek için bölgenin valisi İyaz'a gittiği aktarılmıştır.²⁵

Yine Taberi'den öğrendiğimize göre Cezire bölgesindeki fetihler diğer bölgelerdeki fetihlere nazaran daha kolay gerçekleşmiştir.²⁶ Fakat bu hususta Dârâ'yı istisna etmemiz gerekir. Çünkü Müslümanların Dârâ'nın fethinde zorlulukla karşılaştıklarını bilmekteyiz. Böyle bir rivayet, Dârâ dışındaki bölge sakinlerinin fazla bir direniş göstermeden sulh yoluna gittiklerini, Müslümanlarla anlaşmayı kabullendiklerini ve bunun Müslümanların işini kolaylaştırdığını bildirmektedir.

Cezire'deki fetihler başlamadan önce bölgeye gelip Fırat nehri kenarında konaklayan Süheyl b. Adî ve ordusu bölge halkına seslenerek “Siz savaştığımız şu iki bölgenin (Şam ve Irak) arasında bulunuyorsunuz. Bunlarla işimizi halledince sıra size gelecektir.” demiştir. Muhtemelen böyle bir tehdit ahaliyi korkutmuş ve onların sulhe yanaşmasında önemli bir unsur olmuştur. Bu yüzdendir ki Taberi, bölgedeki fetihlerin civar bölgedeki (Suriye ve Irak) fetihlere nazaran daha kolay şekilde gerçekleştiğini rivayet etmiştir.²⁷ Sehl b. Adî'yi böyle bir duruma iten sebep, İslâm ordularının çeşitli cephelerde düşmanla savaşmak için çeşitli gruplara ayrılmış olması, Irak ve Suriye cephesi dışında Müslümanların işini zorlaştıracak üçüncü bir cephenin açılmasını engellemek içindir. Bu dönemde Irak ve Suriye cephesinde savaşan Müslüman ordular zaman zaman asker azlığından dolayı ordularını bölmek ve başka yerlere destek birlikleri göndermek zorunda kalıyorlardı. Bazı şehir halklarının sulh şartlarına itaat etmemesinden dolayı oralara ikinci bir sefer düzenleme, gözdağı verme ve yapılan anlaşmalara bağlılığı sağlama amacıyla ordular sevk edilmiştir.

²³ Ebû Ali Muhammed b. Said b. Abdurrahman el-Kuşeyrî, *Tarihu Rakka ve men nezeleha min ashâbi Resûlillah ve 'l-tabiîn ve 'l-fukâhâ ve 'l-mühaddisîn*, nşr. İbrahim Salih, Dımaşk: Daru'l-Beşâir 1998, s. 124.

²⁴ Halife b. Hayyat, s. 77.

²⁵ Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/923), *Tarihu Taberî*, Lübnan: Beytu'l-Efkari'd-Devliyye, 2004 s. 653.

²⁶ Taberi, s. 653.

²⁷ Taberi, s. 653; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalani, (773-852) *el-İsabe fi temyizi'sahâbe*, Beytu'l-Efkari'd-Devliyye, 2004, s. 549.

Cezire bölgesinde gerçekleşen fetihler Belâzurî'ye göre 18 (639), 19 (640) ve 20 yılının Muharrem ayında (640 Aralık-641 Ocak) gerçekleşmiştir.²⁸ Vâkîdî ve Taberî ise bu fetihler için 17 (638) yılını vermektedir.²⁹

Fetihler Sebebiyle Bölgeye Gelen Sahâbîler

Fetihler vesileyle İdil ve çevresine bazı sahâbîler gelmiş bulunmaktadır. Fakat bu sahâbîlerin bölgeye yerleşmeyip fetihlerden sonra ayrıldıkları bilinmektedir. Kaynaklarımızda bölgeye geldiklerine dair bilgi sahibi olduğumuz sahâbîler şunlardır:

Halid b. Velid

Komutanımız Halid b. Velid araştırmaya konu ettiğimiz bölgede de bir dizi fetih gerçekleştirmiş ve önemli başarılar elde etmiştir. Harran, Urfa, Nusaybin ve Amid'in fethinde bulunmuştur.³⁰

Onun hakkında Halife b. Hayyat'ın eserinde şu rivayete rastlamaktayız: Ebu Ubeyde, İyaz b. Ganm el-Fihri'yi Cezire'nin fethi için görevlendirdi. İyaz, Ebu Musa ile birlikte Harran, Nusaybin ve daha başka şehirleri savaş yoluyla fethetti. Bir rivayette de bu iş için Halid b. Valid'in görevlendirildiği belirtilmiştir. Buna göre Halid, Ebu Musa'yla buluşmuş ve o sırada Ebu Musa'nın Ruhâ ve Samsat'ı fethettiğini görmüştür. Daha sonra Halid b. Velid, İyaz ve Ebu Musa'yı Harran'a fetih için göndermiş ve onlar da bölgeyi fethedip ahalisini cizyeye bağlamışlardır.³¹ Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre bölgedeki fetihler sırasında Halid b. Velid buraya gelmiş, İyaz'a hem destek olmuş ve hem de kendisini yönlendirmiştir. Fakat kaynaklarımız bölgeyi fetheden komutan olarak İyaz'ın ismini vermişlerdir.

Rivayet göre Halid b. Velid, Amid'de bir hamama girmiş ve o sırada yanında bulunanlara Resulullah'tan duyduğu bir hadisi zikretmiştir.³²

İyaz b. Ganm

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Irak ve Süriye fetihlerine katılmış, daha çok Cezire'deki fetihleriyle meşhur olmuştur. Yermük savaşında süvari birliklerini komuta etmiş ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın vefatı sırasında Cezire, Hıms ve Kınnesrîn'de komutanlık ve valilik görevlerinde bulunmuştur. Bu göreve gelmesi Ebû Ubeyde'nin vasiyetiyle gerçekleşmişti. Ebû Ubeyde bunu Hiz. Ömer'e danışmadan yapmıştı. Bunu öğrenen Hiz. Ömer İyaz'a dokunmamış ve görevine devam etmesi haberini göndermişti. Bu görevini iki yıl kadar sürdürdü. O Cezire bölgesinin ilk

²⁸ *Fütûh*, s. 114.

²⁹ Vâkîdî, *Tarihü fütûhi'l-Cezire* s. 11.

³⁰ Halife b. Hayyât, s. 77. Belazuri, s. 110. Samsat, bugün Adıyaman iline bağlı bir ilçedir. Mehmet Azimli bu sahâbiye dair bir eser yazmış olup bugün sahâbînin mezarının tesbit edilmiş olduğunu ve insanlar tarafından ziyaret edildiğini belirtmiştir. Bk. Hiz. *Safvan b. Muattal*, Adıyaman Belediyesi Kültür Yayınları, Step Matbaacılık 2008.

³¹ Halife b. Hayyat, s. 77.

³² Halife b. Hayyat, s. 77.

Müslüman valisidir. İyaz, Cezire fetihlerinin ardından Hıms'ta 20 (640-641) yılında altmış yaşındayken vefat etti.³³

İyaz, ismi Cezire bölgesiyle bütünleşmiş olan bir sahâbîdir. Cezire bölgesinde neredeyse ayak basmadık bir yer bırakmamıştır. Bölgedeki her cephede savaşmış, belirli merkezler için komutanlar görevlendirmiştir. Kaynaklarımız onu Cezire bölgesinin fatihi olarak tanıtmışlardır.³⁴

İyaz, Cizre'ye yakın bir mesafede yer alan Dârâ'ya giderek şehri ele geçirmiş ve halkını cizyeye bağlamıştır.³⁵ Dârâ'ya geldiği sırada, sebebi belirtilmemekle beraber şehrin valisi olan şahsa dayak attığı rivayet edilmiştir.³⁶

Ebu Musa el-Eş'arî

İdil ve çevresine gelmiş olan sahâbîlerden biri de Hz. Peygamber'in önde gelen ashabından olan Ebu Musa el-Eş'arî'dir. "Ebu Musa" künyesi olup asıl adı, Abdullah b. Kays'tır.³⁷ Bu dönemde çeşitli yerlerde valilik tapmıştır. Cezire'de İyaz'ın komutasında bir çok yerin fethinde bulunmuştur. İyaz'ın, Urfa ve Harran halkıyla musalaha yaptıktan sonra yanında bulunan Ebu Musa'yı Nusaybin'e gönderdiği bilinmektedir. Ebu Musa burayı hicri 19 senesinde fethetmiştir.³⁸

Ebu Musa'nın Dârâ'da Korku Namazı Kıldırması

Müslüman ordular çetin ve zorlu anlarda korku namazına sarılmışlar dua ve yakarışla Allâh'a iltica edip yardım talep etmişlerdir. Bölgeye fetihler için gelen İslâm ordusu bu dönemde bölgenin önemli bir şehri olan Dârâ'nın fethi sırasında korku dolu anlar yaşadıklarından Ebu Musa'nın imametinde korku namazı kılınmışlardır.³⁹

Huzeyfe b. Yemân el-Absî

"Hz. Peygamber'in Sırdaşı" olarak meşhur olmuştur.⁴⁰ O da Cezire'ye gelmiş ve fetihlere iştirak etmiştir. Yermük savaşına ve Dımaşk'ın fethine katılmış, Dımaşk'ın fethini Hz. Ömer'e haber vermekle görevlendirilmiştir. Cezire bölgesi fetihlerinde

³³ İbn Sa'd, Muhammed, (230/844), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. İhsan Abbâs, Beyrut: 1968, I, 204, VII, 398; İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan (571/1170), *Tarihu medineti Dımaşk*, nşr. Muhibbuddin Ebû Saïd Ömer b. Garame el-Amravî, Beyrut: Daru'l-Fikr 1995-1998. XLVII, 264; Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Siyeru A'lamü'n-nübelâ*, Lübnan: Beytu'l-Efkari'd-Devliyye: 2004, II, 354; İbnü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec, (579/1201) *Sıfâtü's-safve*, nşr. Mahmud Fahûrî, Beyrut: Daru'l-Maarif 1979, I, 669, Hakkında geniş bilgi için bk. Asri Çubukçu, "İyaz b. Ganm", *DİA*, XXIII, 498.

³⁴ Vâkıdî, *Tarihu Fütûhu'l-Cezire*, s. 8; Süyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebû Bekir (911/ 1505), *Tarihu'l-hulefâ*, Beyrut: Ts. 147.

³⁵ Taberi, *Tarih*, s. 652.

³⁶ İbn Asâkir, XLVII, 267.

³⁷ İbn Asâkir, XXXIII, 24

³⁸ Taberi, 652.

³⁹ Halife b. Hayyat, s. 77.

⁴⁰ İbn Hacer, *el-İsabe*, 262.

bulunduğu sırada bir müddet Nusaybin'de kalmıştır. Daha sonra Süriye'den ayrılarak Irak fetihlerine iştirak etmiştir.⁴¹

Said b. Amir

Hız. Ömer döneminde Suriye'de Hıms kentinde yaptığı valiliğiyle meşhur olmuştur. Son derece zühd sahibi olan Said, bu yönüyle Hız. Ömer'in dikkatini celbetmiş ve sevgisini kazanmıştır.⁴² Hız. Ömer, İyaz'ın vefatından sonra onu Cezire bölgesine vali tayin etmiştir. Rivayete göre Said, Rakka ve Ruhâ'da birer mescid inşa etmiştir.⁴³

Habib b. Mesleme

Daha çok Hız. Ömer zamanındaki komutanlığıyla meşhur bir sahâbîdir.⁴⁴ Hız. Ömer onu Cezire bölgesinin Arap olmayan kesimlerine karşı savaşıması ve bulundukları bölgeleri fethetmesi için görevlendirmiştir.⁴⁵

Osman b. Ebu'l-As

Bölgeye gelen bir diğer sahâbî de Osman b. Ebu'l-As'dır. Genel komutan İyaz, onu Samsat ve civarının fethi için görevlendirmiştir.⁴⁶ Safvan b. Muattal daha önce bu bölgede savaşmış ve şehit düşmüştü. Bu yüzden kaynaklarımız bu bölgeden bahsederlerken muhakkak surette Safvan'ın ismini de zikretmişlerdir.⁴⁷

Osman, burada musalaha yaptı. Yapılan musalahaya göre her ev, Müslümanlara yıllık bir dinar cizye ödeyecekti.⁴⁸

Abdullah b. Abdullah b. Atban

Kaynaklarımızda onun Hız. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebu Vakkas tarafından Nusaybin'e gönderildiği bildirilmiştir.⁴⁹ Nusaybin, daha önce Ebu Musa el-Eş'arî tarafından fethedilmişti. Muhtemelen anlaşmalarını bozmuş olmalarından dolayıdır ki Abdullah onlarla tekrar savaşmak zorunda kalmış ve yeniden anlaşma yapma yoluna gitmiştir. Abdullah, İyaz'ın bölgedeki komutanlarından olup Musul üzerinden Nusaybin'e gelmiş ve burada düşman tarafla anlaşma yapmıştır. Yaptığı anlaşmanın daha önce Rakka halkıyla yapılan anlaşmanın aynısı olduğu belirtilmiştir.⁵⁰

Sehl b. Adî

Sehl b. Adî de bölgeye gelmiş olan bir sahâbîdir. Fetihler sırasında birçok bölgede savaşmıştır. Onun gelişi de diğer bir çok sahâbî gibi fetihler vesilesiyle olmuştur.

⁴¹ Bk. Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdîh (284/897), *Tarih*, Beyrut ts II, 141; İbn Asâkir, XII, 259, 300; Nevevî, Ebû Zekerriyya Muhyiddin b. Şeref (676/1277), *Tehzibü'l-esmâ ve'l-lügât*, Beyrut, ts. I, 153.

⁴² İbn Asâkir, XXI, 206.

⁴³ Belazurî, s. 111.

⁴⁴ İbn Asâkir, XII, 62.

⁴⁵ Taberi, s. 653.

⁴⁶ İbn Asakir, XLVII, 278.

⁴⁷ Taberi, 652. İbn Asakir, XLVII, 278.

⁴⁸ İbn Asakir, XLVII, 278.

⁴⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, s. 800.

⁵⁰ Taberi, s. 653.

Cezire'deki fetihler başlamadan önce bölgeye gelip Fırat nehri kenarında konaklayan Süheyl b. Adî ve ordusu bölge halkına seslenerek “Siz savaştığımız şu iki bölgenin (Şam ve Irak) arasında bulunuyorsunuz. Bunlarla işimizi halledince sıra size gelecektir.” diyerek tehdit etmiştir. Muhtemelen böyle bir tehdit ahaliyi korkutmuş ve onların sulhe yaşanmasında önemli bir unsur olmuştur.

Ebü Reyhane el-Ezdi

Asıl adı Şemgun olup daha çok künyesiyle tanınmıştır.⁵¹ Ebu Reyhâne, Cezire bölgesinde gezmiş bir sahâbîdir. Meyyafarikin'e (Silvan) kadar gittiği, buralarda alış-veriş yaptığı bilinmektedir. Bir defasında İslâm ordusunda bir asker olarak bulunduğu sırada bir Hristiyan'dan yular satın almıştı. Hıms'a döndükleri esnada hizmetinde bulunan gence yuların parasını ödeyip ödemediğini sormuş, karşılığının ödenmediğini öğrenince bineğinden inerek, ücretini çıkarıp gencin eline vermiş ve onu Meyyâfârikin'e göndermişti.⁵²

Cezire'ye Yerleşen Sahâbîler

Safvan b. Muattal

İlk müslümanlardan olup Hz. Peygamber'in yanında gazvelere iştirak etmiş, Sûriye fetihleri esnasında bölgeye gelmiş, burada devam etmekte olan fetihlere katılmış ve Ruhâ'nın (Şanlıurfa) batısında bulunan Sümaysat'ta (Samsat) 19 (640) senesinde altmış yaşlarında şehid düşmüştür.⁵³ Belazuri'nin verdiği rivayette Samsat'tan bahsedilmemiş, Cezire'ye yerleştiği ve Muaviye'nin hilafetinin son yıllarında vefat ettiği bildirilmiştir.⁵⁴ Safvan bölgede şehit olduğunu bildiğimiz tek sahâbîdir.

Adî b. Umeyre el-Kindî

Ebü Zürrâre Adî b. Umeyre Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek Müslüman olmuş fetihlerin ardından Kûfe'ye yerleşmiştir. Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra Kûfe'yi terk edip Cezire'ye gelmiştir. Onun bu konuda, “Osman hakkında kötü konuşulan bir yerde oturmam” dediği belirtilmiştir. Muâviye'nin isteği üzerine Cezire sınırları içinde yer alan Ruhâ'ya yerleşmiş⁵⁵ ve burada vefat etmiştir.⁵⁶ Hz. Peygamber'den 10 hadis rivayet etmiştir.⁵⁷

Vâbise b. Ma'bed el-Esedî

⁵¹ İbn Asâkir, XXIII, 193.

⁵² Abdullah İbnü'l-Mübarek (181/797), *Kitabü'l-zühed ve'r-rekâik*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts., trc. M. Adil Teymur, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992s. 230; İbn Hâcer, el-İsâbe, III, 291.

⁵³ İbn Asâkir, XXIV, 158-176, İbn Kesir, İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Lübnan: Beytu'l-Efkari'd-Devliyye: 2004, I, 1070.

⁵⁴ Belazuri, s. 114.

⁵⁵ İbn Asâkir, XL, 149.

⁵⁶ İbnü'l-Esir, İzzüddin (630/1236), *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, y.y. 1970IV, 14.

⁵⁷ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd (456/1064), *Cevâmîu's-sîre*, trc. M. Salih Arı, İstanbul: Çıra Yayınları 2004, s. 265.

Ebû Şe'sa' Vâbise b. Ma'bed önceleri Kûfe'de ikamet ederken sonradan gelip Cezire'ye yerleşmiştir. Fakat buraya ne zaman geldiği bilinmemektedir.⁵⁸ İbn Asâkir, Cezire sınırları içinde yer alan Rakka kasabasına yerleştiğini belirtirken⁵⁹ İbn Sa'd, genel bir ifade kullanarak "Cezire'ye yerleşti" demektedir.⁶⁰ Rakka tarihine dair bir eser yazmış olan Ebû Ali Muhammed b. Said el-Kuşeyrî, Rakka'ya yerleşen üç sahâbîden bahsetmiş ve bunlar arasında Vâbise'nin de ismini zikretmiştir.⁶¹ Ayrıca onun Dimaşk'a gittiği ve orada da bir evinin olduğu belirtilmiştir. Rakka'da vefat eden Vâbise geride dört erkek evlat bırakmıştır.⁶² Hz. Peygamber'den 11 hadis rivayet etmiştir.⁶³

Vâbise, bölgede İslâm'ın yayılmasında etkili olmuştur. İnsanlar onu ziyaret ederlerdi. Rakka'da onu ziyaret eden bir grup tabînin zihninde kalan şey Vâbise'nin vakarlı duruşu, güzel görünüşü ve sakin oluşuydu.⁶⁴ **Yanına ziyarete gelenler ondan Hz. Peygamber'in hadislerini öğrenme fırsatını elde etmişlerdir.**⁶⁵

Bir defasında tabîin neslinden Rakka'ya gelen Hilal b. Yesâf'a arkadaşları, "Ashaptan birini görmek istemez misin?" diye sorduklarında o, bunun kendisi için bir ganimet olacağını söylemişti. Arkadaşları onu, o sırada yaşı ilerlemiş olan sahâbî Vâbise b. Ma'bed'e götürdüler. Onunla sohbet etmişler ve bu karşılaşmada Vâbise onlara hadis rivayet etmişti.⁶⁶ Onun çok zahid ve gözyaşlarını tutamayan biri olması⁶⁷ çevresinde bulunan topluluğu manevi cihette etkilediği muhakkaktır.

Hureym b. Fâtik el-Esedî

Ebû Yahya Hureym b. Fâtik, Bedir ehliendendir. Rakka'da ikamet etmiştir. Muâviye döneminde burada vefat ettiği bilinmektedir.⁶⁸ Hz. Peygamber'den 10 hadis rivayet etmiştir.⁶⁹

Zeyd b. Cârîye

İbn Sa'd'ın, "Muhammed b. Hâlid es-Sülemî'nin Dedesi" şeklinde verdiği bu sahâbînin⁷⁰ Zeyd b. Cârîye olduğu belirtilmiştir.⁷¹ Cezire bölgesine yerleştiği bilinmektedir. Hangi şehir merkezine yerleştiğine dair bir bilgi verilmemiştir.⁷²

⁵⁸ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 476; Müslim, Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri (261/875), *Tabakât*, nşr. Ebû Ubeyde b. Selman, Riyad y.y. 1991. I, 203; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, I-IV, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire: Ts., IV, 1563; İbn Asâkir, LXII, 330; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 23.

⁵⁹ İbn Asakir, LXII, 330.

⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 476.

⁶¹ Kuşeyrî, *Tarihu Rakka*, s. 28.

⁶² Kuşeyrî, *Tarihu Rakka*, s. 29; İbn Asâkir, LXII, 340.

⁶³ İbn Hazm, s. 264.

⁶⁴ İbn Asâkir, LXII, 342.

⁶⁵ İbn Asâkir, LXII, 342.

⁶⁶ Kuşeyrî, *Tarihu Rakka*, s. 31; İbn Asâkir, LXII, 342.

⁶⁷ Kuşeyrî, *Tarihu Rakka*, s. 32; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 428.

⁶⁸ Bk. İbn Asâkir, XVI, 340-354; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 130-1; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 236.

⁶⁹ İbn Hazm, s. 265.

⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 477.

Cezire'yi Ziyaret Etmek İsteyen Raşid Halife: Hz. Ömer

Hz. Ömer hâkimiyeti altındaki coğrafyada yaşayan Müslümanları yerlerinde ziyaret edip bulundukları toprakları görmeyi arzu ediyordu. İnsanlarla tanışmak, hallerinden haberdar olmak, onlarla kısa süreli de olsa beraber olmak istiyordu.

O idaresi altında yaşayan insanlara değer veren bir halifeydi. Cezire'ye de gelmek ve bölge sakinleriyle tanışmak hallerinden haberdar olmak istiyordu. Bu konuda şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allâh ömür verirse halkın arasında bir yıl dolaşacağım. Biliyorum ki halkın bana ulaştıramadığı ve başlarında bulunan kimselerin de bana iletmediği bir takım ihtiyaçları var. Sûriye'ye gider orada iki ay kalırım, sonra Cezire'ye gider orada iki ay kalırım, sonra Mısır'a gider orada iki ay kalırım, sonra Bahreyn'e gider iki ay orada kalırım, sonra Kûfe'ye gider iki ay orada kalırım, sonra Basra'ya gider iki ay da orada kalırım. Allâh'a and olsun ki ne güzel bir yıl olur bu yıl!"⁷³ Hz. Ömer bu düşüncesini ancak Sûriye için gerçekleştirebilmiş, Cezire de dahil olmak üzere diğer yerleri ziyaret etme fırsatını maalesef bulamamıştır.

Sonuç

Müslümanlar, İdil ve çevresini Hz. Ömer zamanında fethettiler. Bölgeye gelen ordular sahâbîlerin komuta ettiği ordulardı. Bu vesileyle çok sayıda sahâbe-i kiram buraya geldi. Fakat bazı sahâbîler dışında bölgede ikamet eden olmamıştır. Bölgeye geldiğini bildiğimiz sahâbîler İyaz b. Ganm, Halid b. Velid, Ebu Musa el-Eş'arî, Huzeyfe b. Yemân el-Absî, Said b. Amir, Osman b. Ebu'l-As, Sehl b. Adi ve Habib b. Mesleme'dir.

Cezire'ye yerleşen sahâbîler ise Safvan b. Muattal, Vâbise b. Ma'bed el-Esedî, Hureym b. Fâtik el-Esedî, Zeyd b. Cârîye, Adî b. Umeyre el-Kindî'den ibarettir. Safvan b. Muattal Hz. Peygamber'in önde gelen sahâbîlerinden olup bölgede şehid düşmüştür.

İslâm'ın ikinci halifesi Hz. Ömer bölgeyi ziyaret etmek istemiş fakat bunu gerçekleştirme imkânını bulamamıştır.

Sahâbîlerim bölgeye gelişleri ve yerleşmeleri İslâm'ın burada yayılması açısından önemli olmuştur. Özellikle Hureym b. Fâtik el-Esedî ve Vâbise b. Ma'bed'in gelişi, insanların Hz. Peygamber'den geriye kalan hadisleri öğrenmesi açısından kayda değer bir gelişme olmuş ve böylece İslâm'ın öğrenilmesi temin dilmıştır. Bu iki sahâbî sayesinde bölgedeki insanlar Hz. Peygamber'den geriye kalan hadislerin bazılarını onlardan elde etme imkânını bulmuşlardır. Onların ashab içerisinde önde gelen ve onlarca hadis rivayet eden isimlerden olması insanların onlara yönelmesinde etkili olmuştur. Cezire'ye yerleştiğini bildiğimiz sahâbîlerin, diğer bölgelerde olduğu gibi toplumun manevi yönden gelişmesinde büyük katkıları olmuştur.

⁷¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, (1995), s. 493.

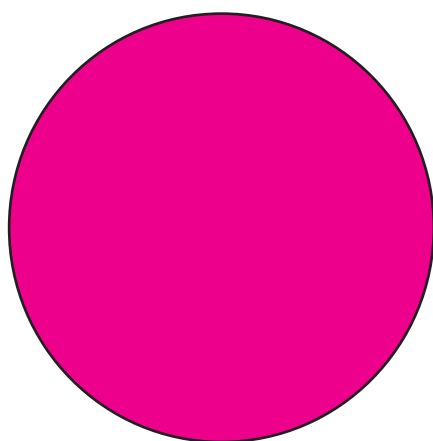
⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 477; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, (1995), s. 493

⁷³ Taberî, *Tarih*, II, (1987) s. 565.

Kaynakça

- ABDULGANİ Efendi, *el-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, nşr: Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik, Elazığ: Fırat Üniv. Yayınları 2004.
- AĞIRAKÇA, Ahmet, "Gassâniler", *DİA*, XIII, s. 398.
- ATHAMİNA, Khalil, "Emevî Hilâfeti Döneminde Arap İskanı", trc. Saim Yılmaz, *Sakarya Ü. İlahiyat F.D.*, İstanbul 2000.
- AZİMLİ, Mehmet, *Hiz. Safvan b. Muattal*, Adıyaman Belediyesi Kültür Yayınları Step Matbaacılık 2008.
- BEKRÎ, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz el-Endelûsî, (ö. 487/1094), *Mu'cemü mesta'cem min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâzi*, I-V, nşr: Cemal Talbe, Beyrut: 1998.
- BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Fütühü'l-büldan*, neşr: Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2000, trc. Prof. Dr. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 2002.
- BEYSANOĞLU, Şevket, *Kültürümüzde Diyarbakır*, San Matbaası, Ankara 1992.
- ÇUBUKÇU, Asri "İyaz b. Ganm", *DİA*, XXIII, s. 498.
- DEMİRKENT, Işın, "Ortaçağ'da Mardin", *Taşın Belleği Mardin*, Yapı Kredi yayınları İstanbul 2005.
- DUSSAUD, Rene, *el-Arab fi Sûriye kable'l-İslâm*, Arapçaya trc. Abdulhamid Devâhilî, Kahire 1959.
- DÛRÎ, Abdulaziz, "el-Arab ve'l-Ard fi Bilâdi's-Şâm fi sadri'l-İslâm", *el-Mü'temerü'd-düvelî es-sânî li tarihi bilâdi's-Şâm*, 20-25 Nisan 1974, Beyrut: Darü'l-Müttehîde li'n-Neşr 1974.
- EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdullah el-İsbehanî (430/1038), *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, I-X, Beyrut ts.
- HALİFE b. Hayyât (240/854) *Tarih*, nşr. Mustafa Necib Fevvez-Hikmet Fevvez, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1995.
- HİTTİ, Philip, *Tarihi Sûriye ve Lübnan ve Filistin*, I-II, Arapça'ya terc. Corc Haddad, Beyrut: 1956.
- İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, I-IV, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire: Ts.
- İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan (571/1170), *Tarihi medineti Dimaşk*, I-LXXX, nşr. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Garame el-Amravî, Beyrut: Daru'l-Fikr 1995-1998.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalani, (773-852) *el-İsabe fi temyizi'sahâbe*, Beytu'l-Efkari'd-Devliyye , 2004.
- .....*el-İsabe fi temyizi's-sahâbe*, I-IX, nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Mukavviz, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1995.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (456/1064), *Cevâmiu's-sîre*, trc. M. Salih Arı, İstanbul: Çıra Yayınları 2004.
- İBN HURDAZBÎH, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Abdullah, (300/912), I-IV, Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik, Londra: Brill Matbaası, 1889.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemaluddin Ebu'l-Ferec, (579/1201) *Sıfâtü's-safve*, I-IV, nşr. Mahmud Fahûrî, Beyrut: Daru'l-Maarif 1979.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzüddin (630/1236), *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, I-VII, y.y. 1970.

- İBN KESİR, İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-II, Lübnan: Beytu'l-Efkari'd-Devliyye: 2004.
- KUŞEYRÎ, Ebû Ali Muhammed b. Said b. Abdurrahman *Tarihu Rakka ve men nezeleha min ashâbi Resûlillah ve't-tabiîn ve'l-fukâhâ ve'l-mühaddisîn*, nşr. İbrahim Salih, Dimaşk: Daru'l-Beşâir 1998.
- MOR AGNATYUS Efram, *Tarihu Tur Abidin*, Bağdat 1963.
- MUHAMMED Kürd Ali, *Hıtatu 'ş-Şâm*, Dimaşk: Mektebetu'n-Nur 1983.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (261/875), *Tabakât*, I-II, nşr. Ebû Ubeyde b. Selman, Riyad y.y. 1991.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerriyya Muhyiddin b. Şeref (676/1277), *Tehzibü'l-esmâ ve'l-lügât*, I-IV, Beyrut ts.
- OSTROGORSKY, George, *History of the Byzantine*, trc. Joan Hussey, New Jersey 1957.
- ŞEŞEN, Ramazan, "Cezire", *DİA*, VII, 509-11; a. mlf. *Urfa Bölgesi Tarihi*, İstanbul 1960.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/923), *Tarihu Taberî*, Lübnan: Beytu'l-Efkari'd-Devliyye , 2004.
- ....., *Tarihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, I-V, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1987.
- TUNCEL, M.-A. Özaydın, "Cezire-i İbn Ömer", *DİA*, VII, s. 38.
- VÂKIDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (207/823), *Tarihu fütûhu'l-Cezire ve'l-Habûr ve Diyarıbekir ve'l-İrâk*, nşr: Abdulaziz Feyyâz Harfûş, Dimaşk: Dâru'l-Beşâir 1996.
- YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih (284/897), *Tarih*, I-II, Beyrut ts.
- YAKÛT b. Abdullah el-Hamevî (626/1229), *Mu'cemü'l-büldan*, I-V, nşr. Ferid Abdulaziz el-Cündî, Beyrut ts.
- YİĞİT, İsmail, "Kuruluşundan Mervaniler Dönemine Kadar Cizre" *Hız. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, İstanbul 1999, yay. haz. M. Said Özelvarlı.
- ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Siyeru A'lamü'n-nübelâ*, I-III, Lübnan: Beytu'l-Efkari'd-Devliyye: 2004.

EMEVİLER DÖNEMİNDE İDİL

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

İslam tarihi kaynaklarında Bâzebdâ adıyla anılan İdil, Hristiyanlığın erken dönemlerinde bu dini benimsemiş ve bu dine hizmet etmiştir. İslam fetihlerine kadar Sasaniler ile Bizanslılar arasında tampon bölge olması hasebiyle bir çok olaya sahne olmuştur. İslam fetihlerinden sonra eski inancını koruyarak İslam devletinin himayesine girmiş ve eski döneme nazaran daha sakin bir sürece girmiştir. Biz de tebliğimizde bu yeni süreçte Hz. Peygamber ve Hulafa-i Raşidin dönemlerini takip eden Emeviler döneminde İdil'in siyasi, dini, sosyal ve ekonomik durumunu ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İdil, Bâzebdâ, Emevi, İslam, Süryani

Abstract

The Idil in Term of Umayyads

Idil known in sources of Islamic history as the Bâzebdâ, embraced Christianity in the early stages of it and has served in this religion. Of the Islamic conquests because of a buffer zone between the Byzantines and the Sassanid became the scene of many events. After the Islamic conquests of the Islamic state in preserving the old faith than keeping it quiet as long as the period has been entered and the old. In the presentation, We will try to put forward Idil's political, religious, social and economic situation in this new process, the Umayyad period, followed by periods of The Prophet and Hulafa-i Rashid.

Key Words: Idil, Bâzebdâ, Umayyad, Islamic, Syrian

Giriş

Emevi Devleti, Hulefa-i Raşidin döneminden sonra Suriye'nin merkezi Dımaşk'ta kurulan İslam tarihinin ilk hanedan devletidir. Adını kurucusu Muaviye b. Ebî Süfyan'ın mensup olduğu Benî Ümeyye kabilesinden almıştır. İsmi Ümeyye b. Abdüşems'ten alan bu kabile, Cahiliye döneminde de Mekke idaresinde önemli bir yere sahipti. Hicri 41-132 (661-750) yılları arasında hüküm süren Emeviler döneminde on dört halife işbaşına geçmiştir. Bunlardan Muaviye ve ondan sonraki iki halife söz konusu kabilenin Süfyanî kolundan, diğer on bir halife ise aynı ailenin Mervanî kolundandır.¹

İdil'in bulunduğu Cezire bölgesi, genel itibariyle Fırat ve Dicle nehri arasındaki bölge olarak tanımlanmıştır.² İslamiyet'ten önce ve İslam tarihinin ilk yıllarında bu bölgeye

¹ Yiğit, İsmail, "Emeviler", *DİA*, XI, s. 87.

² İbn Şeddâd, İzzuddin Muhammed b. Ali (684/1285), *el-A'lâku'l-Hatıra fî Zikri Umerai's-Şâm ve'l-Cezira*, thk Yahya Abbâre, Dımaşk 1978, s. 4. Bk. Karan, Cuma, *Dişar-ı Bekir ve Müslümanlarca Fethi*, Ensar yay., İstanbul 2010, s. 19-22.

yerleşen Arap kabilelere nispetle bölge üç kısma ayrılmış ve bu bölümler söz konusu kabilelerin adıyla anıla gelmiştir; Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rebia ve Diyar-ı Bekir. Diyar-ı Mudar kısmında Urfa, Harran, Rakka, Sümeysat, Ra'sü'l-Ayn; Diyar-ı Rebia kısmında Musul, Nusaybin, Sincar, Dara ve Cizre; Diyar-ı Bekir kısmında ise Amed, Mardin, Meyyafarikin ve Hasankeyf gibi şehirler yer alır.³ İdil de bölgesinin Diyar-ı Rebia kısmında yer alır.⁴ İdil ve çevresi, Emeviler döneminde Diyar-ı Rebia'nın en meşhur şehri olan Musul amillğine bağlı bir yerleşim yeri idi.⁵

Tarihi kaynaklarda İdil'den Bâzebdâ (بازیدی) adıyla söz edilir.⁶ Azeh (أزخ) adı da bazen kullanılır. Ayrıca Bâzebdâ, mıntika adı olarak da yörenin tamamı için kullanılır.⁷ Bâkirdâ (باقردی) ismi de bu manada kullanılır.⁸ Kaynaklarda Bâzebdâ ve Bâkirdâ yada Kardâ ismi genel itibariyle birlikte zikredilir.⁹ Yakut, "*Bâzebdâ, Ceziretü İbn Ömer tarafındaki Bâkirdâ'nın yakınında bir köydür. Bâzebdâ, Dicle'nin batısında, Bâkirdâ ise doğusunda olup karşı karşıya iki köydür. Bu köyün yakınında Nuh kıssasında adı geçen Cudi Dağı ve Seman'in köyü bulunmaktadır*" der.¹⁰ Bâkirdâ adıyla anılan yerin, Dicle nehrinin kazılan kanallar nedeniyle yatak değiştirmesi sonucunda, sonraki dönemlerde Ceziretü İbn Ömer adıyla anılan günümüz Şırnak ilinin Cizre ilçesine mülhak olduğu söylenmektedir.¹¹ Ancak günümüzde Şırnak ile Güçlükönak yol ayrımından Cizre'ye doğru, Dicle nehrine akan Kasrık Çayı kınarında bir köy bulunmaktadır. Halk arasında Bakartal adıyla bilinen bu köy, son dönemlerde boşaltılmış olup metruk durumdadır. Dolayısıyla buranın adı geçen Bâkirdâ olması muhtemeldir.

Bölgedeki Dini Yaşantı ve Sosyo-Ekonomik Hayat

Bilindiği gibi Cezire bölgesi, Hz. Ömer döneminde İyaz b. Ğanem komutasında fethedilmiştir. Fetihlerin sonucunda, yerli halkın genelinin, mensubu bulunduğu Hristiyanlık dinini terk etmedikleri görülmektedir. İdil ve çevresindeki halkın arasında ise din değiştirenlerin neredeyse hiç olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bölgenin fetih sürecini anlatan Vakıdî, Dara'da çok az sayıda kişinin Müslüman olduğunu, Nusaybin'de ise halkın Müslümanlardan gördüğü iyilik nedeniyle daha fazla kişinin İslam dinine geçtiğini ve buralarda birer cami ve her kırk kişiye birer

³ Bozkurt, Abdülbaki, *el-Cezire Fatihi İyaz b. Ğanem ve Mardin'in İslamlaşması*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 7. Bk. İbn Şeddâd, s. 4-5.

⁴ İbn Hurdazbih, Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdillâh (300/912), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (188. sayfadan itibaren, Kudâme b. Cafer el-Katib el-Bağdadî (329), *Kıtabu'l-Harâc ve Sanatü'l-Kitâbe*) Edit. M. J. De Goeje, yay. E.J.Brill, Lugduni 1889, s. 95; İbn Şeddâd, s. 7.

⁵ Ebu Zekeriya el-Ezdî, Yezid b. Muhammed (334/945), *Tarihu'l-Mevsil*, thk. Ali Habibe, Kahire 1967, s. 32-33; Süleyman Sâiğ el-Kıss el-Mevsil, *Târihu'l-Mevsil*, el-Matbaatu's-Selefiye, Mısır 1923, I, 31.

⁶ Krş. Lahdo İshak, *Bâzebdâ Abeku'l-İmân*, Halep 1998, s.15.

⁷ Yakut, Şehâbüddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh el-Hamevî (626/1228), *Mu'cemü'l-Büldân*, Dârü Sâdır, Beyrut 1977, I, 321.

⁸ Lahdo İshak, s. 15-16.

⁹ Krş. Acar, Abdurrahman, "İslam Coğrafyacılarına Göre Şırnak ve Çevresi", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Editör: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 82.

¹⁰ Yakut, I, 321.

¹¹ Ğandûr, Muhammed Yusuf, *Tarihu Cezireti İbni Ömer*, Beyrut 1990, s. 65.

mescit inşa ettiğini anlatmaktadır.¹² Ardından, Ermenistan'ın fethinden sonra Müslüman orduların Erzurum'dan geçerek Cebeli Mârun yani Finik dağına indiğini ve çevredeki kaleleri ele geçirdiğini zikretmekte ve buralarda Müslüman olanların sayılarının azlığından duyduğu memnuniyetsizlikten olsa gerek, “aklı olanların İslam davetine icabet ettiği, diğerlerinin de Cizye'ye tabi tutulduğu” ifadelerini kullanmakta ve buralarda herhangi bir cami veya mescit inşasından söz etmemektedir.¹³ Belazurî de bölgenin fethetme sürecini anlatırken Turabidin, Mardin ve Dara'dan sonra Bâzebdâ ve Kardâ'nın fethedildiğini ve onlarla daha önce fethedilen Nusaybin ile yapılan anlaşmanın aynıının yapıldığını bildirmektedir.¹⁴ Aslında Nusaybin'de mukavemet gösterildiği halde sulh ile ele geçirilmiş gibi daha önce Ruhâ ile yapılan anlaşmanın aynıı yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre; şehrin kapıları gelen Müslüman ordusuna açılacak, canları, malları ve ailelerinin emniyetinin sağlanması karşılığında adam başına bir dinar cizye verilecek, yolunu kaybedenlere yardımcı olunacak, surlar ve yollar ıslah edilecek, Müslümanlara gereken bilgi ve istihbarat sağlanacaktır.¹⁵

İbn Abdîrabbih'in aktardığı bir rivayete göre; “Basra'nın tamamı Osmanî, Kufe'nin tamamı Alevî, Şam'ın tamamı Emevî, Cezire'nin tamamı Haricî ve Hicaz'ın tamamı Sünnî'dir.”¹⁶ Başka bir rivayette de “Cezire'nin tamamı Haricidir. Çünkü orası Rebia'nın meskenidir. Onlar her fitnenin başıdırlar. Çoğunluğu da Hristiyan ve Haricidirler.”¹⁷ deniliyor. Aslında Emeviler döneminde çıkan Haricî isyanlara baktığımızda, Cezire bölgesinden bu isyanlara katılanların sayısı bir kaç yüzü geçmiyor.¹⁸ Belki Haricilerin, bu bölgeyi diğer yerlere nazaran daha emniyetli ve barınmaya müsait bulduğu için buralara sığındıkları söylenebilir. Dolayısıyla burada, Emeviler döneminde bölge nüfusunun kahir ekseriyetinin Hristiyanlardan müteşekkil olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Buna göre İdil, İslam fetihlerinden sonra Zimmî* statüsünde eski inançlarını koruyarak varlığını sürdürmüş ve buradaki halkın Müslümanlaştırılması yönünde ciddi bir çalışmaya gidilmemiştir. Aynı durum, Emeviler döneminde de sürmüştür.¹⁹ Hatta Emeviler döneminin daha önceki dönemlerde Zimmilere uygulanan bazı kısıtlamaların askıya alındığı bir dönem olması hasebiyle İdil, İslam tarihindeki en rahat günlerini bu dönemde yaşamıştır. Zira gerek Hz. Peygamber gerekse Hulafa-i

¹² Vakıdî, Muhammed b. Ömer (207/823), *Tarihu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbûr ve Diyar-i Bekir ve'l-İrâk*, thk. Abdulhaziz Feyyâz Hurfüş, Dârü'l-Beşâir, Dimaşk 1996, s. 162.

¹³ Vakıdî, s. 235.

¹⁴ Belazurî, Ahmed, b. Yahya (279/892), *Futûhu'l-Buldân*, thk. A. Enis et-Tabbâ' – Ö. Enis et-Tabbâ', M. el-Meârif, Beyrut 1987, s. 242.

¹⁵ Belazurî, s. 239-240.

¹⁶ İbn Abdîrabbih, Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (328/939), *Kitâbü'l-İkdi'l-Ferîd*, thk. Ahmed Emin vd., Matbaatu Lecneti't-Te'lif, Kahire 1969, VI, 248.

¹⁷ İbn Abdîrabbih, VI, 252.

¹⁸ Bk. Demircan, Adnan, *Haricilerin Siyasî Faaliyetleri*, Beyan yay., İstanbul 1996, s. 190-220.

* Ehl-i Zimme ve Zimmiler denilince kısaca, Emevi toplumu içindeki Hristiyanlar, Yahudiler, Samiriler, Sabiiler ve Mecusiler kastedilmektedir. Bk. Altınay, Ramazan, *Emevilerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, s. 50.

¹⁹ Lahdo İshak, s. 16.

Raşidin döneminde, giyim kuşamda kendilerini Müslümanlara benzetme, kilise inşa etme, çan çalma ve hac çıkartma yasağı gibi Zimmilere yönelik kısıtlamalar, bazı dini kaygılar nedeniyle uygulanmaktaydı.²⁰ Emevi devletinin genel siyaseti ise kendi iktidarlarını pekiştirmek olduğu için, onların dine karşı işlenen suçlardan çok, devlete karşı işlenen suçlara önem verdikleri, dolayısıyla Zimmilere oldukça müsamahakar davrandıkları söylenebilir.²¹

Emeviler döneminde Hristiyanlar, genel itibarıyla dinlerini özgüce yaşamışlardır. Din adamları rahatlıkla dinlerinin tebliğini yapabiliyor ve kitaplar neşredebiliyorlardı.²² Hatta, en üst mevkiden başlamak üzere onlardan fazlasıyla yararlanılmış ve bu dönem boyunca devlet dairelerinde istihdam edilmişlerdir. Nitekim Hristiyan olan Sercûn ailesi, uzun süre Emevi sarayında vezirlik görevini yürüttükleri gibi şehzadelerin yetiştirilmesi görevini üstlenmişlerdi. Bu aileden Yuhanna ed-Dımaşkî, babası Muaviye'nin veziri, kendisi Yezid'in mürebbsi idi. Bununla birlikte Müslümanlarla nasıl tartışılacağı ve kendilerini nasıl savunacakları konusunda kitap yazmış ve bundan dolayı herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmamıştır.²³ Üstelik Hristiyan alimler, Emevi halifeleri önünde İslam alimleriyle tartışabiliyordu.²⁴

Hristiyanlar, kilisedeki ayin ve ibadetlerini, özel günlerdeki bayramlarını açıkça ve geniş bir özgürlük ortamında kutlardı. Hristiyan hacıları, Filistin'deki kutsal yerlerini ziyaret ederlerdi. Manastırlar bu dönemde gelişti. Müslümanlar, keşişlerin tarım alanındaki çalışmalarına, üzüm yetiştirmedeki merak ve hünelerine hayrandı. Seyahatleri esnasına Hristiyan manastırlarının serin köşelerinde dinlenmekten hoşlanıyorlardı. Bu devirde iki cemaat arasındaki yakınlık o dereceye vardı ki, Hristiyanlar boyunlarında hac olduğu halde camiye gidip oradaki Müslüman dostlarıyla rahatça sohbet edebiliyordu.²⁵ Diğer yandan kilise yapım ve onarım yasağı bu dönemde askıya alınmış, çanların çalınmasına ses çıkarılmamıştır. Mesela; Irak valisi Halid b. Abdullah el-Kasrî, Kufe'de ulu caminin hemen yanı başına, Hristiyan olan annesi için bir kilise yaptırmıştır; üstelik camide ezan okuduğunda annesi çan çaldırır, hatip camide hutbe okumaya başlayınca da kilisede Hristiyanlar yüksek sesle ilahiler okuyarak ayin yaparlardı.²⁶ Aslında bu dönemde Hristiyanlara gösterilen hoş görünüm Müslümanlara bile gösterilmediğini söyleyebiliriz. Nitekim Cezire bölgesinde ortaya çıkan bazı Haricî isyancıların ayaklanma gerekçelerinde bu durumun açıkça dile getirildiğini görüyoruz. Örneğin; 119/737 senesinde Musul'da çıkan Behlül b. Bişr ayaklanmasında isyancılar, Halid b. Abdullah el-Kasrî'nin söz konusu uygulamalarına atıfta bulunarak "*Halid, mescitleri yıkıyor, kilise ve*

²⁰ Bk. Zeydân, Corci, *Tarihu't-Temeddüni'l-İslâmiyyi*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut ty., II, 376-388.

²¹ Altınay, s. 53.

²² Aziz Süryâl Atiye, *Tarihu'l-Mesihiyeti's-Serkiyye*, trc. İshak Ubeyd, Kahire 2005, s. 235.

²³ el-Üdât, Hüseyn, *el-Arabu'n-Nasarâ*, Daru'l-Ahâli, Dımaşk 1992, s. 109.

²⁴ Zuğlûl, es-Seyyid, *es-Süryân ve'l-Hadâretü'l-İslâmiyye*, İskenderiye 1975, s. 131.

²⁵ Altınay, s. 61-62.

²⁶ Altınay, s. 59.

manastırlar inşa ediyor. Mecusileri Müslümanlara tercih ediyor. Müslüman kadınları Zimmilerle evlendiriyor!..”²⁷ şeklinde rahatsızlıklarını ifade ediyordu.

İdil ölçeğinde meseleye baktığımızda da günümüzde varlığını sürdüren birçok kilisenin o dönemde inşa edildiğini veya onarıldığını görüyoruz. Nitekim Miladi 700’lerde, yani Emevi döneminin ortalarında Mor Şem’un ez-Zeytunî (ö.734)’nin bölgede adeta bir nevi kilise inşa etme seferberliği başlatmış ve Nusaybin, Habsnas, Findik, Asfes ve Bâzebdâ’da birer kilise (manastır) yaptırmıştır.²⁸ Günümüzde İdil ilçe sınırları dahilinde olan Mor Melke Kilisesi, Mor Dodo Kilisesi, Mor Eseyo Kilisesi, Mor Tuma Kilisesi ve Mor Şalito Kilisesinin de yine bu dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır.²⁹ Ayrıca miladi 490 yılında İdil’de inşa edilen Mor Basus manastırında zamanla ruhban sayısının arttığı, VI. Asrın ortalarında bu sayının 6 binlere vardığı ve bu yoğunluğun miladi 830 yılına kadar devam ettiği söylenmektedir.³⁰ Bu veriler ışığında; Emeviler döneminde İdil ve çevresinde Hristiyanlığın yoğun bir şekilde yaşandığını, ayrıca İdil’in Süryani din adamlarının yetiştiği önde gelen eğitim ve öğretim merkezlerinden biri olduğunu söylememiz mümkündür.

Bu arada Hristiyanların, Ömer b. Abdülaziz döneminde kısa bir süre sıkıntıya maruz kaldıkları söz konusudur. Dindarlığıyla tanınan bu Emevi halifesi iktidara geldiğinde daha önce askıya alınmış olan yasakları yürürlüğe koymuştur. Bu çerçevede kilise inşasına son vermiş, bazılarını camiye çevirmiş; ibadetlerin sesli yapılmasını yasaklamış, giyim kuşamlarına sınırlama getirmiş ve bütün gar-ı Müslim devlet adamlarının işine son vermiştir. Ancak bu uygulamalardan bir sene sonra vazgeçilmiş, işten atılan kişiler görevlerine iade edilmiş ve durum eskisi gibi devam etmiştir.³¹ Ayrıca Emevi dönemiyle birlikte Gayr-i Müslimlerden alınan Cizye miktarının artırılması ve muhtelif zamanlarda bu verginin din adamlarına teşmil edilmesi özellikle Mısır’da bazı sıkıntılara yol açmıştır.³² Cezire bölgesi ve İdil yöresinde ise bu yönde sıkıntıların yaşandığına dair bir kayda rastlamadık.

Ekonomik duruma baktığımızda; konuyla ilgili verilerin, genellikle Abbasiler dönemine ait olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte Abbasilerin ilk dönemlerine ait veriler, bize genelde bölgenin, özelde de İdil’in Emeviler dönemindeki ekonomik durumu hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Bilindiği gibi Cezire bölgesi, oldukça zengin, münbit, akarsuları ve otlakları bol bir bölgedir. Bölge, hububatı, atları, koyunları ve çeşitli ürünleriyle Abbasiler devrinde Bağdat ve Samerra’yı

²⁷ İbnü’l-Esîr, İzzüddin b. Ebi’l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi’t-Târih*, thk. Ebü’l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1987, IV, 430.

²⁸ Lahdo İshak, *Deyârâtü Süryaniyye min Bâzebdâ*, Halep 2004, s. 128-130.

²⁹ Bk. İrfan Yıldız – Erkan Koç, “İdil’deki Süryani Kiliselerinden Birkaç Örnek”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Editör: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 344-349.

³⁰ Lahdo İshak, s. 88.

³¹ El-Üdât, s. 102.

³² Zeydân, II, 388.

besliyordu. Musul'un hububatı, balı, pastırması, kömürü, yağı, peyniri, kudret helvası, sumağı, narı, zifti, demiri, bıçakları, okları ve zinciri meşhurdu. Nusaybin'in kestanesi, kuru ve yaş meyveleri, ölçü aletleri, kaymağı ve develeri; Rakka'nın sabunu, zeytinyağı, kalemi; Harra'nın reçeli, balı, pamuğu, ölçü ve tartı aletleri; Haseniye'nin peyniri, kekligi, kuru meyveleri; Amid'in yünlü elbiseleri, Rum ketenleri; Cizre'nin cevizi, bademi, tereyağı, atları meşhurdu.³³ Burada özellikle Cizre ile ilgili verilerin idil için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan Emeviler döneminde inşa edilen yapılarda kullanılan üzüm salkımı ve asma yaprağı motifleri,³⁴ o dönemde İdil'de üzüm yetiştiriciliğinin, bugün olduğu gibi, yaygın olduğunu göstermektedir. Ayrıca burada hayvancılık ve buna bağlı olarak tereyağı üretiminin, her dönem yayın olduğu gibi, Emeviler döneminde de revaçta olduğunu düşünüyoruz. Bâzebdâ ismi bile bunun en basit göstergesidir. Zira bu isim, Semitik "Zebdâ" yani tereyağı kelimesinden türemiş ve "tereyağı diyarı" anlamına gelmektedir.³⁵

234/848 senesi verilerine göre Musul amilliğine bağlı olan Bâzebdâ ve Bakırdâ'nın haracı (irtifa), üç milyon iki yüz bin dirhem iken Diyar-ı Rebia'nın Arabaya, Nusaybin, Dara, Mardin, Kefertusa, Sincar, Ra'su'l-Ayn ve Habur gibi şehirlerin toplam haracı sadece dört milyon altı yüz otuz beş bin dirhemdir.³⁶ Buraların geliri, şiirlere de konu olmuştur:

ملك الحضر والفرات فما دجلة شرقا فالطور من عيين
وخراج ديار ربعة آلاف الف وسبع مائة الف درهم

*"el-Hadr ve Fırat'a sahip oldu, doğu tarafında Dicle, ardında Turabidin;
Diyar-ı Rebia'nın haracı, dirhem olarak yedi milyon yedi yüz bin."*³⁷

Bâzebdâ ile Bâkırda'nın çevre ve iklim güzelliğinin Bağdat'la mukayyesinin yapıldığı şöyle bir şiire de kaynaklarda yer verilir:

بقردى وبازيدى مصيف ومربع
وعذب يحاكي السلسيل برود
وبغداد ما بغداد أما ترابها
فحمى وأما بردها فشدديد

*"Kardâ ve Bâzebdâ'da yazlık ve çarlık vardır.
Selsebili andıran serin ve tatlı suları vardır."*³⁸
*Peki ya Bağdat'ın nesi var! Ya insanı bunaltan sıcak toprağı,
Ya da şiddetli soğuğu vardır."*³⁹

³³ Şeşen, Ramazan, "Cezire", *DİA*, VII, 510. Ayrıca bk. Le Strange, Guy (1933), *Büldânü'l-Hilâfeti's-Şerkiyye*, trc. Beşir Fernis – Kurkis Uvvâd, İntişaratu Şerif Paşa, Bağdat 1954, s. 123.

³⁴ İrfan Yıldız – Erkan Koç, s. 351.

³⁵ Şimşek, Mehmet, "Süryani Kaynaklarda İdil", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Editör: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 855.

³⁶ İbn Hurdazbih, s. 245-246.

³⁷ İbn Hurdazbih, s. 95.

³⁸ İbn Hurdazbih, s. 95; Ebu Zekeriya el-Ezdî, s. 273; Yakut, I, 321.

³⁹ Ebu Zekeriya el-Ezdî, s. 273; Yakut, I, 321.

Bölgenin İdari ve Siyasi Yapısı

Emeviler dönemi; İslam devletinin, siyasi birliğini koruduğu ve en geniş topraklara sahip olduğu dönemdir. Bu dönemde ülke, devlet merkezi olan Suriye ve civarı dışında, valileri halife tarafından tayin edilen beş büyük eyalete ayrılıyordu. Bu eyaletler, merkezi Medine şehri olan ve Arabistan'ın tamamını içine alan Hicaz eyaleti; Mısır eyaleti; merkezi Kayravan olan ve Endülüs'ün de bağlı olduğu İfrikiye eyaleti; merkezi Kufe olan ve Basra, Uman, Bahreyn, Kirman, Sicistan, Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerini içine alan Irak eyaleti; Ermenistan, Azerbeycan ve Anadolu'nun Müslümanların elinde olan kısımlarını içine alan Cezire eyaletinden ibaret idi. Eyalet valileri, genel vali konumunda olup kendilerine bağlı şehirlerin valilerini bizzat atama yetkisine sahiptiler.⁴⁰

Hız. Ali'nin öldürülmesi, ardından Hız. Hasan'ın hilafeti Muaviye b. Ebi Süfyan'a devretmesiyle birlikte başlayan Emeviler döneminde on bir vali bölgede görev yapmıştır. Öncelikle Muaviye tarafından atanan Numan b. Beşir'in burada görev yaptığını görüyoruz. Numan, Şam bölgesi valiliği ile birlikte sürdürdüğü bu görevi, Muaviye'nin halifeliliği süresince devam etmiştir. Yezid, halife olduğunda da görevini sürdürdü. Ancak daha sonra azledilerek yerine Ebu Halid Sa'd b. Malik el-Kelbî atandı, ardından Züfer b. Haris el-Kelbî bu göreve getirildi. Züfer, bu görevi Yezid'in vefatından sonra başa geçen Muaviye b. Yezid ve Mervan b. Hakem dönemlerinde de sürdürmüştür.⁴¹ Ancak bu arada Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafi, Hız. Hüseyin'in intikamını almak ve Ehl-i Beyt'in haklarını savunmak iddiasıyla ortaya çıkmış, Irak bölgesini ele geçirmiş ve Cezire bölgesini Emevilerin elinden almak için İbrahim b. Malik el-Eşter'i görevlendirmişti. Bölgeyi ele geçiren İbrahim b. Eşter, Musul'da ikamet etmiş ve gölgedeki diğer şehirlere görevliler atamıştır. Mutar'ın Musab b. Zübeyr tarafından öldürülmesinden sonra İbrahim b. Eşter, o sıralarda Emevilere ciddi bir rakip olarak ortaya çıkmış olan ve Mekke'yi merkez edinmiş bulunan Abdullah b. Zübeyr adına bölgedeki görevini sürdürmüştür.⁴²

Abdûlmelik b. Mervan, ülkedeki istikrarı sağladıktan sonra kardeşi Muhammed b. Mervan'ı bölgeye atadı. Muhammed, Abdûlmelik'in ölümünden sonra başa geçen Velid b. Abdûlmelik döneminde bu görevini sürdürdü. Ancak bir süre sonra azledildi ve yerine Mesleme b. Abdûlmelik atandı. Mesleme, daha önceleri bölge merkezi olarak kullanılan Musul yerine Harran'ı seçti ve oraya yerleşerek bir saray yaptırdı.⁴³ Mesleme, Velid'in ölümünden sonra başa geçen Süleyman b. Abdûlmelik döneminde görevini sürdürdü. Ancak Ömer b. Abdülaziz halife olunca görevinden alındı ve onun yerine Adiy b. Adiy, ardından da Yezid b. Akil es-Sülemî atandı. Bu kişi, Yezid b. Abdûlmelik döneminde görevinde bir süre kaldı, ardından azledildi ve onun yerine Ömer b. Hubeyre, ardından da Mervan b. Muhammed atandı. Mervan b. Muhammed, Emevilerin son halifesi olarak ülkenin yönetimini devralıncaya kadar bu görevini

⁴⁰ Yiğit, s. 95.

⁴¹ İbn Şeddâd, s. 10-11.

⁴² İbn Şeddâd, s. 112-115.

⁴³ İbn Şeddâd, s. 15.

sürdürdü. Mervan b. Muhammed, halife olunca aynı zamanda naibi olan Said b. Mesleme'yi bölgeye vali olarak atadı, ancak daha sonra onu azletti ve vefatına kadar burada görev yapacak olan Ebân b. Yezid b. Muhammed b. Mervan b. Hakem'i atadı.⁴⁴

Bölgenin İdil'in içinde bulunduğu Diyar-ı Rebia kesiminde Tağlib kabilesine mensup aşiret reislerinin hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Tağlib kabilesi, bilindiği gibi İslam'ın doğuşundan önce bölgeye yerleşmiş olan ve Hristiyanlığı benimsemiş olan bir kabiledir.⁴⁵ El-Muhelhel, Amr b. Gülsüm ve el-Ahtal gibi meşhur şairleri yetiştiren ve Abbasilerin ilk dönemlerine kadar Hristiyanlık inancını koruyan kabilenin,⁴⁶ gerek Emevi hanedanına yönelik isyan hareketleri, gerekse hanedan mensuplarının kendi aralarındaki taht mücadelelerinde zaman zaman taraf oldukları görülmektedir. Örneğin Tağlib'in, Harici isyancılar Şebib'e karşı Haccac ile birlikte savaştıklarını;⁴⁷ yine Yezid b. Velid'in ölümünden sonra onun yerine geçen İbrahim b. Velid'in iktidarını tanımayan Cezire eyalet valisi Mervan b. Muhammed'in Kaysilerle birlikte Rebia'yı yanına çektiği ve bu sayede İbrahim'i tahtından indirerek iktidara geçtiğini görüyoruz.⁴⁸

Bölgede Cereyan Eden Siyasi Olaylar

Cezire bölgesi, Müslümanlarca en kolay fethedilen bölgedir.⁴⁹ Ayrıca Cezire, Emevi Devletine sadık bölgelerin başında geliyordu.⁵⁰ Bu nedenle Emeviler döneminin en sakin bölgesinin Cezire bölgesi, buranın en sakin yöresinin de İdil ve çevresi olduğunu söyleyebiliriz.

Muhtelif zamanlarda bölgede yaşanan hareketlilik ise daha çok Antakya, Maraş ve Malatya gibi sınır şehirleri dolaylarında oluyordu.⁵¹ Bu da genel itibarıyla Emevilerin dış politikasının bir parçası olarak Bizans topraklarına düzenlenen yaz ve kış seferlerinden kaynaklanıyordu.⁵² Bununla birlikte İslam devletinin sınırları dahilinde değişik zamanlarda Emevi iktidarına yönelik iç ayaklanmalardan kaynaklanan huzursuzlukları fırsat bilip karşı atağa geçen Bizans'ın bölgeye düzenlediği akınlar da hareketlenmelere sebep olabiliyordu.⁵³

Diğer yandan bölgenin, Emevilere yönelik isyanlar nedeniyle de hareketlendiği görülmektedir. Öncelikle burası, Suriyelilerle Iraklılar arasındaki mücadelelere sahne olmuştur. Kaysiler tarafından desteklenen Süleyman b. Surad, Ra'su'l-Ayn

⁴⁴ İbn Şeddâd, s. 16-17.

⁴⁵ Bk. Balta, Fatih, *İslam Öncesinden Dört Halife Dönemi Sonuna Kadar Tağlib Kabilesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 18, 38.

⁴⁶ Lahdo İshak, s.16.

⁴⁷ Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997, I, 122.

⁴⁸ Ebu Zekeriya el-Ezdi, s. 61.

⁴⁹ İbnü'l-Esir, II, 377.

⁵⁰ Şeşen, s. 510.

⁵¹ Bk. Belâzurî, s. 225, 262, 165.

⁵² Bk. Belâzurî, s. 262; İbnü'l-Esir, IV, 129, 418, 415.

⁵³ Bk. Belâzurî, s. 265-266.

yakınlarındaki bir savaşta Ubeydullah b. Ziyad'ın bir komutanı tarafından öldürüldü (65/685). Bir yıl sonra Muhtar es-Sekafi'nin kumandanı İbrahim b. Eşter Emevileri destekleyen Suriyelileri mağlup edince Nusaybin, Dara ve Sincar'ı ele geçirdi. İbrahim b. Eşter, Muhtar'ın öldürülmesinden sonra Abdullah b. Zübeyr adına bölgede varlığını korudu. Ancak çok geçmeden Abdülmelik, bölgedeki Emevi hakimiyetini tekrar sağladı.⁵⁴ Burada yörenin hakim kabilesi Tağlib'in, isyancıları destekleyen Kaysilere karşı Emevilerin yanında yer aldığını görüyoruz. Bu durum, iki kabile arasında Habur, Karkisya ve Musul ekseninde Yevmu Mâkisîn, Yevmu's-Sersâri'l-Evvel, Yevmu's-Sersâri's-Sâni, Yevmu'l-Fudeyn, Yevmu's-Sukeyr, Yevmu'l-Meârik, Yevmu's-Şer'abiyye, Yevmu'l-Buleyh, Yevmu'l-Haşşâk, Yevmu'l-Kuheyl ve Yevmu'l-Bişr gibi bir dizi kanlı çatışmalara neden olmuştur (70/689).⁵⁵ Bu çatışmaların birinde reislerini kaybeden Tağlib, başka bir seferinde Kaysilerin reisini öldürüp başını Abdülmelik'e sunduklarında onun iltifat ve ikramlarına nail olmuşlardır.⁵⁶

Ayrıca bölgenin, Emeviler döneminde Salih b. Muserrih, Şebib b. Yezid eş-Şeybanî, Behlül b. Bişr eş-Şeybanî, Said b. Behdel eş-Şeybanî, Dahhak b. Kays eş-Şeybanî ve Şeyban b. Abdülaziz el-Harurî isyanları gibi bir takım Harici ayaklanmalara ev sahipliği yaptığı görülmektedir.⁵⁷ Ancak bu isyanların çoğu, Musul merkezli olup Kufe'yi hedef almışlardır. Bu nedenle bölgede fazla bir huzursuzluğa yol açmamışlardır. Ayrıca bunlar, bölge halkından taraftar ve destek bulamamışlardır. Bunlar, daha çok Kufe'ye doğru hareket ederken Irak bölgesinden adam toplayabilmişlerdir. Mesela; Dara'dan Hareket eden Salih b. Muserrih, sadece 120 kişiyi yanına çekebilmişti. Üstelik hareket sırasında uğradığı Dara, Nusaybin ve Sincar'da halk şehrin kapılarını üzerlerine kapatıp destek vermemişlerdir.⁵⁸ Ancak Emevilerin son dönemlerinde ortaya çıkan Dahhak b. Kays isyanı bölgeyi uzun süre meşgul etmiştir. Tahtı ele geçirmek için Mervan b. Muhammed'e isyan eden Süleyman b. Hişam'ın da destek verdiği bu hareket, Musul, Nusaybin ve Harran ekseninde bir sene kadar devam etmiş ve Dahhak b. Kays'ın Nusaybin önlerinde öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.⁵⁹

Son olarak bölgenin, Abbasi hareketi karşısında Emevilerin ayakta kalma mücadelesine sahne olduğunu görüyoruz. Horasan taraflarından çıkıp ülke geneline yayılan Abbasi hareketi, Emevilerin son halifesi Mervan b. Muhammed'in iktidara geçtikten sonra devlet merkezi olarak seçtiği Harran'ın bulunduğu Cezire bölgesine doğru ilerlemeye başladı. Bunun üzerine Mervan, önüne çıkan bütün Emevi güçlerini yenen bu hareketin karşısında bizzat durma kararını verdi ve aile bireylerini de yanına alarak Şam, Cezire ve Musul halkından topladığı 120 kişilik devasa bir güçle Harran'dan Musul'a geçti. Ancak sayılarının çokluğuna rağmen ordu içindeki

⁵⁴ Şeşen, s. 510. Bk. İbnü'l-Esîr, IV, 3-93.

⁵⁵ Bk. İbnü'l-Esîr, IV, 94-103

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, IV, 99.

⁵⁷ Bk. Demircan, s. 190-220.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 151.

⁵⁹ Ebu Zekeriya el-Ezdî, s. 68-72. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, V, 12-25.

kabilelerin birbirlerine husumetleri ve disiplinsiz davranışları nedeniyle Mervan, Zap nehri kıyısında Abdullah b. Ali komutasındaki 20 bin kişilik Abbasi güçleri karşısında ağır bir yenilgiye uğradı (132/750). Şimdiye kadar Emevilerin arkasından duran Cezire bölgesi bu hezimetten sonra desteğini geri çekmiştir. Nitekim savaş meydanından kaçan Mervan, Musul şehrine sığınmak istediğinde şehrin kapıları üzerine kapatılmış ve “Emirulmüminin kaçmaz!..” şeklinde tepki gösterilmiştir.⁶⁰

Bâzebdâ'nın bölgede yaşanan bu hadiselerinden doğrudan etkilenmediği anlaşılmaktadır. Zira Hareketliliğin, Harran, Ra'su'l-Ayn, Dara, Nusaybin ve Musul güzergahında olduğu görülüyor. Çok nadir de olsa, hem Emevi hem de bazı isyancı birliklerin, Kardâ yani günümüz Cizre üzerinden Dicle'yi geçerek Musul ile Nusaybin arasında gidip geldikleri ve burada küçük de olsa aralarında bazı çatışmaların gerçekleştiği olmuştur.⁶¹ Fakat bu çatışmaların, Bâzebdâ'ya olumlu veya olumsuz anlamda fazla bir etkisinin olmadığı düşünüyoruz.

Bütün bunlar olup biterken; Bâzebdâ'nın bir kenarda durması ve yaşanan olaylara müdahil olmaması, bu nedenle Emevi döneminde bölgede yaşanan hadiseleri anlatan kaynaklarda Bâzebdâ ve Kardâ'nın adının neredeyse hiç geçmemiş olması, buraların İslam öncesi dönemdeki önemini kaybettiği şeklinde yorumlanmıştır.⁶² Fakat bu durum, bizce daha çok, Bâzebdâ'nın ana yoldan bir nebze uzak ve sapa bir yerde olması; ayrıca yöre halkının genel itibarıyla Süryani olmaları, devlete vergilerini sorun çıkarmaksızın ödemeleri ve siyasetten uzak kendi hallerinde bir hayat yaşıyor olmalarından kaynaklanmıştır.

Sonuç

İslam tarihi kaynaklarında Bâzebdâ adıyla anılan İdil, Emeviler döneminde tarihinin en parlak günlerini yaşamıştır. Bilindiği gibi Emevilerin Gayr-i Müslimlere sağladığı imkan ve tolerans başka hiçbir dönemde gösterilmemiştir. Bu itibarla İdil, İslam fetihlerinden sonra korumaya devam ettiği Hristiyanlık inancını en yoğun şekilde bu dönemde yaşamış ve Süryani din adamlarının yetiştirildiği sayılı merkezlerinden biri konumunda olmuştur. Günümüzde varlığını sürdüren birçok kilise bu dönemde inşa edilmiştir.

Emeviler dönemini anlatan tarihi kaynaklarda İdil isminin, başka bir ifadeyle Bâzebdâ'nın çok geçmemiş olması, bu dönemde onun önemini yetirdiği anlamına gelmez. Bu durum daha çok, şehrin anayoldan bir ne nebze uzak ve sapa olması; yörenin kahir ekseriyetle Süryani olması ve Müslümanların başını çektiği siyasi faaliyetlerden uzak durmaları; vergilerini zamanında ödemeleri ve devlete sadakatlerini sürdürerek herhangi bir olaya sebebiyet vermemiş olmalarından kaynaklanmıştır.

⁶⁰ Bk. Ebu Zekeriya el-Ezdî, 117-227; İbnü'l-Esir, V, 58-73.

⁶¹ Halife b. Hayyât el-Asferî (240/854), *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî, Daru Taybe, Riyad 1985, s. 371, 381.

⁶² Gandür, s. 37; Yiğit, İsmail, “Kuruluşundan Mervâniler Dönemine Kadar Cizre”, *Hiz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Editör: M. Sait Özervarlı, İstanbul 1999, s. 55.

Kaynakça

- Acar, Abdurrahman, “İslam Coğrafyacılarına Göre Şırnak ve Çevresi”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Editör: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 79-85.
- Altınay, Ramazan, *Emevilerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
- Aziz Sûryâl Atiye, *Tarihu 'l-Mesihiyeti 'ş-Şerkiyye*, trc. İshak Ubeyd, Kahire 2005.
- Balta, Fatih, *İslam Öncesinden Dört Halife Dönemi Sonuna Kadar Tağlib Kabilesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.
- Belâzurî, Ahmed, b. Yahya (279/892), *Futûhu 'l-Buldân*, thk. A. Enis et-Tabbâ' – Ö. Enis et-Tabbâ', M. el-Meârif, Beyrut 1987.
- Bozkurt, Abdülbaki, *el-Cezire Fatihî İyaz b. Ğanem ve Mardin'in İslamlaşması*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.
- Demircan, Adnan, *Haricilerin Siyasî Faaliyetleri*, Beyan yay., İstanbul 1996.
- Ebu Zekeriya el-Ezdî, Yezid b. Muhammed (334/945), *Tarihu 'l-Mevsil*, thk. Ali Habibe, Kahire 1967.
- el-Üdât, Hüseyin, *el-Arabu 'n-Nasarâ*, Daru'l-Ahâlî, Dımaşk 1992.
- Ğandûr, Muhammed Yusuf, *Tarihu Cezireti İbni Ömer*, Beyrut 1990.
- Halife b. Hayyât el-Asferî (240/854), *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî, Daru Taybe, Riyad 1985.
- İbn Abdirabbih, Ebû Muhammed Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî (328/939), *Kitâbü 'l-İkdi 'l-Ferîd*, thk. Ahmed Emin vd., Matbaatu Lecneti't-Te'lif, Kahire 1969.
- İbn Hurdazbih, Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdillâh (300/912), *el-Mesâlik ve 'l-Memâlik*, (188. sayfadan itibaren, Kudâme b. Cafer el-Katib el-Bağdadî (329), *Kitabu 'l-Harâc ve Sanatu 'l-Kitâbe*) Edit. M. J. De Goeje, yay. E.J.Brill, Lugduni 1889.
- İbn Şeddâd, İzzuddin Muhammed b. Ali (684/1285), *el-A'lâku 'l-Hatîra fî Zikri Umerai 'ş-Şâm ve 'l-Cezira*, thk Yahya Abbâre, Dımaşk 1978.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin b. Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fî 't-Târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- İrfan Yıldız – Erkan Koç, “İdil'deki Süryani Kiliselerinden Birkaç Örnek”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Editör: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 353-363.
- Karan, Cuma, *Diyyar-ı Bekir ve Müslümanlarca Fethi*, Ensar yay., İstanbul 2010.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu Kabâili 'l-Arab*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997.
- Lahdo İshak, *Bâzebdâ Abeku 'l-İmân*, Halep 1998.
- Lahdo İshak, *Deyârâtü Süryaniyye min Bâzebdâ*, Halep 2004.

Le Strange, Guy (1933), *Büldânü'l-Hilâfeti's-Serkiyye*, trc. Beşir Fernis – Kurkis Uvvâd, İntişaratu Şerif Paşa, Bağdat 1954.

Süleyman Sâîğ el-Kıss el-Mevsilî, *Târihu'l-Mevsil*, el-Matbaatu's-Selefiye, Mısır 1923.

Şeşen, Ramazan, “Cezire”, *DİA*, VII, 509-511.

Şimşek, Mehmet, “Süryani Kaynaklarda İdil”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Editör: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 855-861.

Vakıdî, Muhammed b. Ömer (207/823), *Tarihu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbûr ve Diyar-i Bekir ve'l-İrâk*, thk. Abdulhaziz Feyyâz Hurfûş, Dârü'l-Beşâir, Dımaşk 1996.

Yakut, Şehâbüddîn Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh el-Hamevî (626/1228), *Mu'cemü'l-Büldân*, Dârü Sâdır, Beyrut 1977.

Yiğit, İsmail, “Emeviler”, *DİA*, XI, 87-104.

Yiğit, İsmail, “Kuruluşundan Mervâniler Dönemine Kadar Cizre”, *Hız. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Editör: M. Sait Özervarlı, İstanbul 1999.

Zuğlûl, es-Seyyid, *es-Süryân ve'l-Hadâretü'l-İslâmiyye*, İskenderiye 1975.

Zeydân, Corci, *Tarihu't-Temeddüni'l-İslâmiyyi*, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut ty.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE İDİL

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

1937 yılında ilçe olan İdil, 1990 yılına kadar Mardin'e, 1990 yılından itibaren ise Şırnak'a bağlanmıştır. İdil, Türkiye'de Hıristiyanlık ve Yezidilik' için önemli merkezlerden bir tanesidir. Ancak tarihî süreç içerisinde bazı dönemsel siyasî gelişmelere bağlı olarak genelde İdil'in özelde ise Gayr-ı Müslim nüfus oranlarında bazı değişimler yaşanmıştır. Gayr-ı Müslim nüfusunun değişmesi bağlamında şunlar belirtilebilir: İdil, 1970 yılına kadar Hıristiyan ve Süryaniler'e ait bir yerleşim merkezi idi. Fakat 1970'li yıllarda Müslümanların ilçeye yerleşmeleri ve 1980-1990'lı yıllarda Pkk ile devlet arasında başlayan çatışmalar sonucunda Gayr-ı Müslimler ilçeden göç etmişlerdir. Bu gün ilçe nüfusunun 0/0 99'unu Müslümanlar oluşturmaktadırlar. Ayrıca tarihî seyr içerisinde meydana gelen siyasî gelişmelere bağlı olarak, İdil'deki eğitim durumunun yanı sıra, halkın geçim kaynağı olan tarım, hayvancılık ve ticaret sektörlerinde de bazı değişiklikler yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdil, Hıristiyanlar, Yezidiler, Müslümanlar, kültür.

Abstract

In 1937, the district, until 1990, Mardin, Simak, from 1990, is attached. İdil, Turkey and the Yezidi Hıristiyanlık 'is one of the important centers for. However, in the historical process in general, some periodical, depending on the political developments of İdil in particular the non-Muslim population has experienced some changes in rates. In the context of population change in the non-Muslim can be stated as follows: İdil, until 1970 was the center of a settlement belonging to Christians and Assyrians. But in the 1970s, the Muslim settlements in the county and the 1980-1990s as a result of conflicts started between the state and the non-Pkk Muslims migrated to districts. These days the county's population 0/0 Muslims constitute around 99. In addition, the political developments taking place in the historical course, depending on the level of education, as well as İdil'deki, which is a source of livelihood of the people in agriculture, animal husbandry and trade sectors also experienced some changes.

Key Words: İdil, Christians, Yezidis, Muslims, culture.

1- CUMHURİYET DÖNEMİNDE İDİL'İN SİYASÎ DURUMU

Tarihte farklı isimlerle anılan ve 1970'li yıllara kadar Gayr-ı Müslimlerin yaşadığı bir yerleşim merkezi olan İdil, 1924 yılına kadar varlığını bir köy olarak sürdürmüştür. 1924 yılında Cizre'ye bağlı bir bucak statüsüne kavuşan İdil,¹ 1937 yılında ilçe

¹ Şehr-i Nuh Şırnak, s. 57.

yapılmış ve Mardin'e bağlanmıştır. Söz konusu ilçe, daha sonra 1990 senesinde il yapılan Şırnak'a bağlanmış ve bu durum devam etmektedir.²

Günümüzde Müslüman, Hristiyan ve Yezidiler'in birlikte yaşadıkları İdil, 1970'li yıllara kadar esas itibariyle Gayr-ı Müslimlerin hâkimiyetindeki bir yerleşim merkezi idi. İlçe, 1973 yılına kadar Süryani belediye başkanları tarafından yönetilmiştir. Ancak 1970'li yıllara gelindiğinde, Müslüman civar köylerden ilçeye yoğun bir göç dalgası başlamıştır. Söz konusu tarihten itibaren Müslümanların nüfus ve nüfuzu İdil'de artmaya başlamış, bu gelişmelere bağlı olarak Müslümanlar ilçe nüfusunun ağırlıklı kesimini oluşturmaya başlamışlardır.

1980 ile 1990'lı yıllar arasında bölgede baş gösteren çatışmalar ve bu çatışmaların beraberinde getirdiği can-mal güvenliği problemi ve ekonomik sıkıntılar gibi sebeplerden dolayı, Gayr-ı Müslimler yoğun olarak ilçeden göç etmişlerdir. Söz konusu göçler ise Türkiye'nin muhtelif şehirleri, Suriye ve Lübnan'ın yanı sıra bazı Avrupa ülkelerine olmuştur. Tüm bu gelişmelerden sonra Gayr-Müslim nüfus hızla azalırken, buna mukabil Müslüman nüfus artmaya devam etmiş ve Müslümanlar 1977 yılından beri ilçeyi yöneten kesim haline gelmişlerdir. Bu gün itibarıyla ilçedeki üç farklı din mensuplarının nüfus olarak genel durumları şu şekildedir: İlçede sayıları birkaç kişiyle sınırlı olan Yezidiler, ilçenin Mağara isimli köyünde yaşamaktadırlar. Daha önce İdil'in esas nüfusunu teşkil eden Hristiyanlar da, şu anda ilçe merkezinde yaşıyorlar. Bunlar 8-9 aile civarındadırlar. Müslümanlar ise ilçe nüfusunun 0/0 99'unu oluşturmaktadırlar.³

İdil'in ilçe olduğu 1937 yılından günümüze kadar geçen süre zarfında, ilçenin genel nüfusunda da önemli değişimler yaşanmıştır. Örneğin İdil'in 1940 yılındaki (ilçenin köylerle birlikte) toplam nüfusu 13.573 iken, 2010 yılı itibarıyla bu rakam 69 bini bulmuştur. İlçenin sayısal olarak nüfusundaki en büyük değişme, şüphesiz 1985-1996 yılları arasında yaşanmıştır. İlçe merkez nüfusu 1985 sayımında 8.465 iken, bu rakam 1990'da 13.000, 1997'de ise 21. 840 olmuştur.

İdil ilçe merkezinin yukarıda zikredilen dönemdeki nüfus değişimi, öncelikle bölgede baş gösteren çatışmalara bağlanabilir. Zira çatışmalar başlayınca insanların can ve mal güvenlikleri tehlikeye girmiş, insanlar, geçim kaynağı olarak değerlendirdikleri tarımsal faaliyetler ve hayvancılığı bırakmak durumunda kalmışlardır. Böylece köylerdeki nüfuzun önemli bir kısmı ilçe merkezine göç etmiş ve İdil merkez nüfusu artmaya başlamıştır.

² Şırnak Kültür Envanteri, İstanbul, 2010, 31.

³ İdil Kaymakamlığı 60 Dakikalık Brifing Dosyası, 2008, s. 2.

İdil İlçesinin Yıllara Göre Nüfus Gelişim İstatistiği				
YILLAR	BELDELER	KÖY	İLÇE MERKEZİ	TOPLAM
1940		1.916	1.657	13.573
1945		10.925	1.344	12.269
1950		11.953	1.081	13.034
1955		13.530	1.165	14.695
1960		19.265	1.694	20.959
1965		23.023	2.109	25.132
1970		25.718	2.624	28.324
1975		27.287	4.862	32.149
1980		30.072	6.202	36.274
1985		31.398	8.465	9.863
1990		31.159	12.988	44.147
1997		33.670	21.840	55.510
2000	8.599	31.777	20.597	60.973
2007	7.100	39.201	21.329	67.630
2008	6.850	38.508	22.496	67.854
2009	6.352	39.728	21.919	67.999
2010				69.000

2008 verilerine göre İdil'e bağlı 2 belde, 20 mezra ve 64 adet köy bulunmaktadır. Bu durum aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:⁴

İDİL'İN BELDELERİ:

- 1- Karalar
- 2- Sırtköy

⁴ Brifing, s. 6-7.

KÖYLER VE MEZRALARI:

KÖY	MEZRASI	KÖY	MEZRASI	KÖY	MEZRASI
Açma		Kaşıkcı		Sarı	
Akkoyunlu		Kayı		Sulak	Elcani Bahçeli
Akdağ		Kayalı		Tepeköy	
Aksoy		Kentli	Yokuş	Tepecik	
Alakamış	Babet	Kırca		Tekeköy	
Bereketli		Kozluca	Yeşilce	Toklu	
Basak		Köyceğiz	Şeker	Topraklı	Dera
Bozburun		Kurtuluş	Geldi	Uçarlı	
Bozkır		Kuyulu	Tepeli	Uğrak	Telzip
Çınarlı		Mağara		Ulak	
Çukurlu	Çalgıtahtı	Ocaklı		Üçok	
Çığır	Gültepe-Yeniköy	Okçu		Varımlı	
Duru	Çayırılı	Ortaca		Yağmurca	
Dumanlı		Ortaköy		Yarbaşı	
Dirsekli		Oyalı		Yayalar	
Gedik		Oymak	Köşklü	Yayla	
Güzelova	Alataş	Öğündük		Yavşan	Yukarı Yavşan
Haberli		Özbek	Tuğla	Yazman	
Hendek	Kahniş	Özen		Yolaçan	
Işık		Pınarbaşı		Peçenek	
Yörük		Yuvalı	Camili	Yüksekköy	
Yalaz					

2- CUMHURİYET DÖNEMİNDE İDİL'İN SOSYO-KÜLTÜREL DURUMU

A) Cumhuriyet Döneminde İdil'de Sosyal Yapı:

İdil'in sosyo-kültürel anlamda en büyük özelliği, burada Müslüman, Süryani ve Yezidiler'in bir arada yaşamış ve yaşıyor olmalarıdır. Ancak özellikle 1970'li yıllarda Hristiyanlarla Müslümanlar arasında başlayan hâkimiyet mücadelesi ve 1980 ile 1990'lı yıllar arasında Pkk ile Devlet arasında başlayan çatışmalar, genelde ilçe nüfusunda özelde ise farklı din mensuplarının nüfus oranlarında önemli değişikliklere neden olmuştur diyebiliriz.

Bilindiği gibi İdil, 1970'li yıllara kadar Hristiyan ve Süryanilerin çoğunlukta yaşadıkları bir yerleşim merkezi idi. Ancak 1960-1970'li yılları arasında İdil'in çevre köylerindeki koçer (göçer)ler yavaş yavaş ilçe merkezine yerleşmeye başlamışlardır. İlçeye yerleşmeye devam eden bu yerli halkın oranı gitgide artmaya başlamış ve 1970 yılından itibaren Müslümanların nüfusu, Gayr-ı Müslimlerin nüfusunu geçmeye başlamıştır. Başka bir ifade ile, 1970 yılından itibaren sayısal olarak Müslümanlar ilçenin hâkim kesimini oluşturmaya başlamışlardır.

İdil'deki Süryani ve Yezidiler'in nüfus ve nüfuzlarının bitme noktasına geldiği dönem, 1980 ile 1990'lı yıllar arasındaki zaman dilimine rastlamaktadır. Bu tarihlerde, ilçedeki Gayr-ı Müslimler yoğun bir şekilde ilçeyi terketmek sûretiyle göç

etmeye başlamışlardır. Göç edenlerin önemli bir kısmı Lübnan ve Suriye'nin yanı sıra, Avrupa'ya (ki bu ülkelerin başında Almanya, Belçika, Hollanda, İsviçre gelmektedir) giderken, diğer bir kısmı ise Mardin, Diyarbakır, Gaziantep, İzmir, Mersin, Adana ve İstanbul gibi şehirlere gitmişlerdir.⁵

Gayr-ı Müslimler'in İdil'den göç etmelerinin farklı sebeplerinden bahsedilebilir. Mevcut bilgilere göre bu göçün en önemli sebeplerden birisi, bölgede başlayan Pkk-Devlet arasındaki çatışmalardır. Buna göre, can ve mal güvenlikleri tehlikeye giren Gayr-ı Müslimler, daha iyi yaşam koşullarının olduğuna inandıkları Türkiye'nin muhtelif şehirlerinin yanı sıra bazı Avrupa ülkelerine gidip yerleşmişlerdir.

Gayr-ı Müslimlerin İdil'den göç etme sebepleri bağlamında belirtmekte fayda mülahaza ettiğimiz önemli bir husus da şudur: Zikredilen göçün meydana gelmesinde, Pkk'nın Hristiyan ve Süryaniler'e yönelik özel herhangi bir baskı ya da şiddetin etkisi olmamıştır. Başka bir ifadeyle, Pkk İdil'deki Gayr-ı Müslimlere yönelik olarak bir baskı veya şiddet politikasına başvurmamıştır. Ancak bu dönemde çatışmalar meydana gelince, Müslüman kesimde olduğu gibi, can-mal güvenlikleri tehlikeye düşen ve ekonomik faaliyetlerini sürdüremeyen Gayr-ı Müslimler ilçeyi terk etmişlerdir.

Kanaatimizce İdil'deki Gayr-ı Müslimlerin göçünde -az da olsa- etkili olan diğer bir sebep de, ilçenin her anlamda Müslümanların hâkimiyetine girmiş olması ve bu süreç bazı olumsuzlukların yaşanmasıdır. Bu olumsuzluklar tüm kesim dönemlere teşmil edilemeyecek kadar sınırlıdır. Zikredilen olumsuzluklar bağlamında şunlar belirtilebilir: , İlçede hâkim durumda bulunan Hristiyanların, Müslüman göçerlerin ilçeye yerleşmemeleri için gayret sarfetmeleri, sınırlı bir uygulama da olsa bunların birbirlerinin hayvan, tarla ve bostanlarına zarar vermeleridir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, baskının tek taraflı olmaması ve söz konusu Hristiyan göçerlerin meydana gelmesinde bu dolaylı baskıların da etkili olabileceğidir. Bu karşılıklı mücadeleyi de, tarihte olanların bir benzeri ve aynı zamanda insanî bir durum olarak değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır diye düşünüyoruz. Dolayısıyla bu durumu genelleştirmek doğru olmadığı gibi, buraya takılıp kalmanın da doğru olmadığını belirtmemiz gerekir. Zira farklı olanları ötekileştirmek-dışlamak şeklindeki düşünce, tarihimizin son ve daha ziyade savaş ortamlarının beraberinde getirdiği geçici bir durumdur. Dolayısıyla, farklı din ve kültürlerle mensup insanların yapmaları gereken, geleceğe bakmak ve bir arada medeni bir şekilde yaşamaya çalışmaktır.

Şunu hemen belitelim ki, Gayr-ı Müslimlerin ilçeyi terketmelerinde az da olsa etkili olduğu söylenen “Müslüman baskısının derecesi” hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Fakat konu bağlamında şunu söylemek mümkündür: Dolaylı ya da dolaysız bir takım sıkıntılara maruz kalmayan insan ya da toplumların, yüzyıllarca yaşadıkları köy ya da şehirlerini, tarla-bahçelerini ve mabetlerini bırakıp tanımadıkları bir

⁵ *Brifing*, s. 2.

coğrafyaya gitmeleri mümkün değildir diye düşünüyoruz. Kanaatimizce bu durumun iyi anlaşılması için, sağlıklı bir empati kurmak gerekecektir. Zaten tarihin canlı kaynakları sayabileceğimiz ilçedeki bazı insanlarla yaptığımız görüşmelerde, Gayr-ı Müslimlerin göçlerinde -kitlesel çapta olmasa da- müslümanların baskılarının da etkili olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.

İdil Kaymakamlığı'ndan elde ettiğimiz bilgilere göre, 2004 yılında Gayr-ı Müslim kesimden İdil'e iki önemli "geri dönüş" gerçekleşmiştir. Terör nedeniyle boşalan köylere dönen vatandaşlarımızın yanı sıra, terör olaylarının artmasından dolayı yurtdışına giden Süryani ve Yezidi vatandaşlarımız da köylerine dönmüşlerdir.

Sarıköy'ün esas sahipleri olan Süryani vatandaşlarımız, 1990'lı yıllarda terör olaylarının artması nedeniyle Avrupa'nın çeşitli ülkelerine göç etmişler ve bir güvenlik zafiyetinin oluşmaması için, bunların yerlerine Yayalar Köyü'nden bir grup Geçici Köy Korucusu "geçici görevle" yerleştirilmişti. Köyün esas sahipleri olan Süryani vatandaşlarımızın köye dönme taleplerinin yerinde görülmesi üzerine, Şırnak Valiliğinin talimatı ile Sarıköy'deki Geçici Köy Korucuları tahliye edilmişler ve Sarıköy, 24 Eylül 2004 tarihinde Mor Gabriel Metropolitisi Samuel Aktaş'ın da katılımıyla düzenlenen bir tören ile Süryani vatandaşlarımıza teslim edilmiştir.⁶

1980'li yıllarda artan terör olayları nedeniyle Almanya'ya giden Yezidi Vatandaşlarımızın da, geri dönüş talepleri üzerine Şırnak Valiliğinin emri ile Mağara Köyü'nde bulunan Geçici Köy korucuları esas görev yerleri olan Bozkır Köyü'ne geri dönmüşler ve 15 Ekim 2004 tarihinde İdil Kaymakamı Hasan Tanrıseven tarafından, Yezidilerin ileri gelenlerinin de katılımıyla Mağara Köyü Almanya'dan dönen Yezidi Vatandaşlarımıza tekrar verilmiştir.⁷

Sarıköy ve Mağara Köylerine tekrar dönen Süryani ve Yezidi vatandaşlarımızın yanı sıra, Avrupa'dan dönecek Gayr-ı Müslim vatandaşlarımızın sayısının artması beklenmektedir. Kısacası, Süryani vatandaşlarımız İlçe Merkezi Aşağı Mahalle ile birlikte Öğündük, Haberli ve Sarıköy'de ikamet etmektedirler. Sınırlı sayıdaki Yezidi Vatandaşlarımız ise Mağara Köyü'nde yaşamlarını sürdürmektedirler.⁸

B) Cumhuriyet Döneminde İdil'de Eğitim-Kültür Durumu:

Cumhuriyet döneminde İdil'in eğitim durumunu ele alırken, öncelikle Gayr-ı Müslimlerin eğitimle ilgili durumlarına bakmak faydalı olacaktır: Eldeki verilere göre, ilçedeki Gayr-ı Müslim vatandaşlarımız eğitimden daha ziyade ticaret ve sanata yönelmiş ve dolayısıyla çocuklarını okula göndermeye fazla önem vermemişlerdir. Bunun en önemli nedeni ise, "kendilerinin Hristiyan oldukları, okumaları halinde bile Müslüman bir toplumda önemli yerlere getirilmeyecekleri" şeklindeki inançları

⁶ *Brifing*, s. 5.

⁷ *Brifing*, s. 5.

⁸ *Brifing*, s. 5.

olmuştur denebilir. Söz konusu kanaat ya da düşünce, dün olduğu gibi bu gün de bu kesimin çocuklarını okutmamaktaki etkisinin sürdürmektedir diyebiliriz.

İdil'deki Müslüman kesiminin eğitim-öğretim faaliyetleri bağlamında da şunlar belirtilebilir: İlçenin kuruluşundan 1990'lı yıllara kadar okuyan Müslüman kesimin oranı oldukça düşük olmuştur. Zikredilen dönemde söz konusu oranın düşük oluşunda ise –Doğu ve Güneydoğu'nun bir çok yerinde olduğu gibi- muhtemelen fakirlik, okumanın önemini henüz tam olarak kavrayamamış olmak ve bölgede eğitim-öğretim faaliyetleri için gereken desteğin verilmeyişi etkili olmuştur.

İdil'de özellikle 1990'lı yıllardan itibaren “meslek sahibi olma amacına dönük” olarak, halk kız-erkek ayırımını yapmadan çocuklarını okutmaya başlamış ve bu durum, bütün hızıyla devam etmektedir. İlçedeki eğitim-öğretim faaliyetlerinin 2004-2008 yılları arasındaki duruma ilişkin İdil Kaymakamlığı'ndan aldığımız bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:⁹ Yalnız burada hemen belirtelim ki, ilçenin 1990 öncesi ve sonrasına ilişkin eğitim-öğretim faaliyetlerini gösteren somut verilere ulaşamadık. Ancak mülki amirlerle yaptığımız görüşmelerde, yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı, 1990 öncesinde çocuk okutma şeklinde yaygın bir geleneğin olmadığı yönünde bir bilgiye ulaşılmış bulunuyoruz.

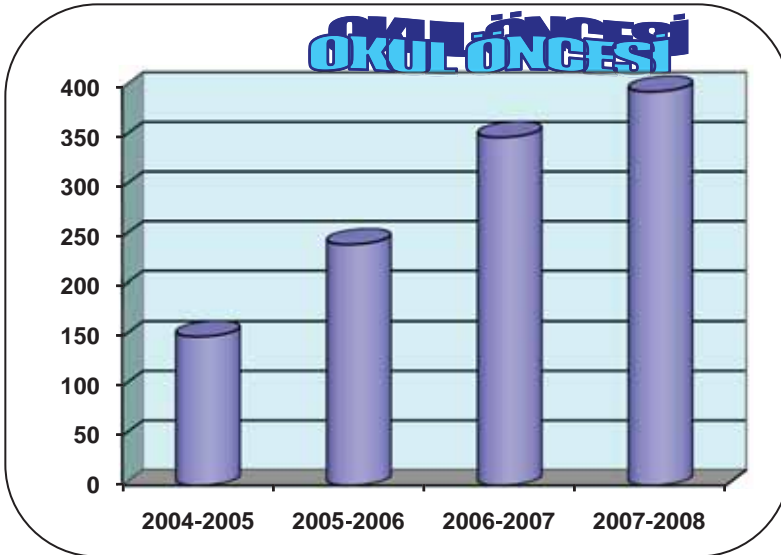
GENEL ÖĞRENCİ DURUMU

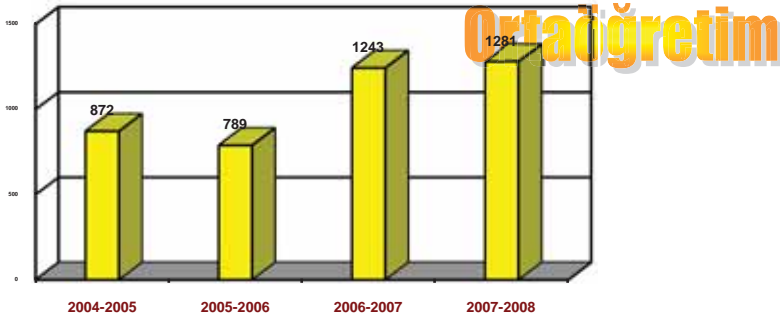
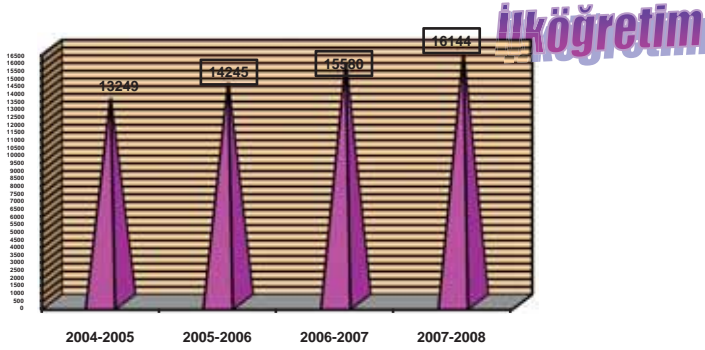
	KIZ	ERKEK	TOPLAM
Okul Öncesi	177	219	396
İlköğretim okulu	7495	8649	16144
Ortaöğretim	487	794	1281
TOPLAM	8159	9662	17821

⁹ *Brifing*, s. 17-18.

İDİL İLÇESİ ÖĞRENCİ SAYILARI GENEL TOPLAMI

BİRLEŞTİRİLMİŞ SINIFLI İLKÖĞRETİM OKULLARI	3013
MÜSTAKİL KÖY VE KASABA İLKÖĞRETİM OKULLARI	8023
İLÇE MERKEZİ İLKÖĞRETİM OKULLARI	5108
ORTAÖĞRETİM KURUMLARI	1281
ANA SINIFLARI + ANAOKULU	396
TOPLAM	17821

Yıllara Göre Öğrenci Durum İstatistiği

3- CUMHURİYET DÖNEMİNDE İDİL'DE EKONOMİK DURUM:

İdil'in sahip olduğu coğrafi konum, iklim, bitki örtüsü ve yeryüzü şekilleri sebebiyle ilçe ekonomisinin dayandığı sektörlerin başında tarım, hayvancılık ve ticaret gelmektedir. Ancak zikredilen geçim kaynakları ya da sektörlerin ilçe ekonomisindeki önem derecelerinde sürekli değişiklikler olmuştur. Söz konusu değişkenlik de, sınır komşumuz olan Suriye ve Irak'la ilişkilerimizin tarihî seyr içerisindeki niteliğinin yanı sıra, Türkiye'deki dönemsel siyasî ve ekonomik şartlara bağlı olarak şekil almıştır. Buna göre ilçedeki iktisadî hayatın dayandığı temel sektörler ve bu sektörlerin tarihî seyr içerisindeki gelişimleri şu şekilde olmuştur:

A) Tarım: İdil'in iktisadî hayatında tarım önemli bir yer tutmuştur. Halkın önemli bir geçim kaynağı olan tarımın İdil'deki söz konusu önemi bu gün de devam etmektedir. Tarımsal faaliyetler bağlamında İdil'de şu ürünler yetiştirilmektedir: Buğday, arpa, mercimek, nohut, pirinç ve pamuk Yine tarımsal faaliyetler çerçevesinde, ilçenin

Haberli ve Ögündük köylerinde bağcılık;¹⁰ Sulak, Hendek, Yuvalı, Yarbaşı ve Dirsekli gibi bazı köylerinde yaygın olarak sebzeçilik yapılmaktadır. Yetiştirilen ürünler ise ilçe merkezinin yanı sıra, yakın il ve ilçelerde satılmaktadır.¹¹

İdil'de tarım sektörünün en çok gerilemeye başladığı dönem, 1990–1994 yılları arasında olmuştur. Söz konusu dönemin özelliği, PKK ile devlet arasında devam eden çatışmaların yoğunluk kazanmasıdır. Bahsi geçen siyasî nedenlerin beraberinde getirdiği güvenlik problemi, tarlaların uzun süre atıl durumda kalmasını beraberinde getirmiştir. Öyle ki, bu dönemde tarımsal faaliyetler, zikredilen çatışmalar nedeniyle bitme noktasına gelmiş ve bu durum vatandaşın yanı sıra, ilçenin ekonomisine büyük bir zarar vermiştir.

B) Hayvancılık:

İdil'de karasal iklimin hüküm sürmesi, bitki örtüsünün bozkır oluşu¹² ve yeryüzü şekillerinin niteliği gibi faktörler, ilçede hayvancılık sektörünün gelişmesini sağlayan önemli faktörlerdir. İdil'de Büyükbaş hayvancılıktan daha çok küçükbaş hayvancılık yaygındır diyebiliriz.¹³

İdil'de edilen ve ilçenin ekonomisinde önemli bir yer tutan hayvansal ürünler yani, süt, peynir, yağ ve canlı et ilçede tüketildiği gibi, bunlar aynı zamanda dışarıdan gelen tüccarlara da satılmaktadır.¹⁴ Bu yönüyle İdil'in, ülkemizde önemli bir hayvancılık merkezi olmuş olduğunu ve olmaya devam ettiğini söylemek mümkündür.

Tarihî süreç içerisinde İdil'de tarım sektöründe olduğu gibi, hayvancılık alanında da dönemsel şartlara bağlı olarak bazı değişiklikler olmuştur. Kanaatimizce bu sektördeki en önemli ve bu sektörü bitirme noktasına getiren değişiklik, 1980 ile 1990 yılları arasında olmuştur. Söz konusu zaman diliminde Pkk ile devlet arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Zikredilen zaman diliminde can güvenliği olmayan hayvan sahipleri hayvanlarına bakamamışlardır. Ayrıca bu dönemde güvenlik sebebiyle yaylaların yasaklanmış olması, hayvancılık sektörünün bitmesini ve insanların ekonomik olarak fakirleşmelerini beraberinde getirmiştir. Ayrıca hayvancılığın ölmesi şeklindeki bu durum, sadece hayvanlılıkla geçinenlerin değil, aynı zamanda ilçe ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

Günümüze gelindiğinde, İdil'de hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Yine bu dönemde hayvancılıkta büyük oranda göçerlik geleneği devam etmektedir. Göçerler kışın İdil'de iskân ederler. İlkbahar ve Yaz mevsimlerinde ise sürülerine ot bulmak amacıyla, özellikle Doğu Anadolu'daki muhtelif yaylalara giderler.

¹⁰ *Brifing*, s. 31.

¹¹ *Şehr-i Nuh*, s. 58.

¹² *Brifing*, s. 4-5.

¹³ *Şehr-i Nuh*, s. 58.

¹⁴ *Şehr-i Nuh*, s. 58.

C) Ticaret:

İdil'in kuruluşundan bu yana, ilçe ekonomisinde önemli bir yeri bulunan diğer bir sektör ise ticaret olmuştur. Bu sektörün ilçe ekonomisinde önem kazanmasında ise İdil'in sahip olduğu coğrafi konum etkili olmuş/olmaktadır. Zira İdil, komşu ülkeler olan Suriye ve Irak'a en yakın ilçelerimizden bir tanesidir. Dolayısıyla, tarihi süreç içerisinde legal ya da illegal bir şekilde olsa da, İdil'in bu ülkelerle olan ticarî ilişkileri devam etmiş ve etmektedir.

İdil'in sınır ülkelerle olan ticaretinin miktar ve şeklini belirleyen, bizim bu ülkelerle olan ilişkilerimizin niteliği olmuştur. Örneğin İdil'in Suriye'ye yakın köyleri uzun yıllar kaçakçılık yoluyla bu ülkeden mal alıp-satmışlardır. Ancak belli dönemlerde Suriye-Türkiye ilişkileri bozulunca, güvenliği sağlamak için sınırda güvenlik tedbirleri arttırılmıştır. Bu durum ise söz konusu dönemlerde bir geçim kaynağı olan kaçakçılığı bitirme noktasına getirmiştir.

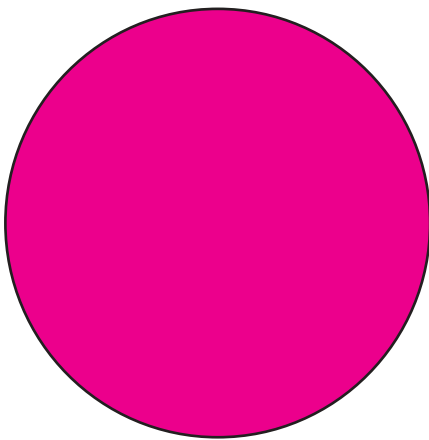
İdil'in ekonomisinde önemli bir yeri bulunan ticaretin önemli bir ayağını ise Türkiye-Irak arasındaki ticareti sağlayan Habur Sınır Kapısı oluşturmaktadır. 1990'lı yıllarda açılan Habur Sınır Kapısı yoluyla İdilliler Irak'tan aldıkları petrolü (mazotu) iç piyasada satma ve bu faaliyet neticesinde zenginleşme imkânını elde etmişlerdir. Özellikle 1994-1996 yılında zirveye çıkan bu ticarî ilişkiler, güvenlik sebebiyle bazı tedbirler alınınca söz konusu ticaret azalmaya başlamıştır. Ancak İdil'in Irak'la olan bu sınırlı ve kontrollü ticarî ilişkileri günümüzde de devam etmekte olup, ilçenin ekonomisindeki önemini sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Şırnak Kültür Envanteri, Ankara, 2010, ss. 31.

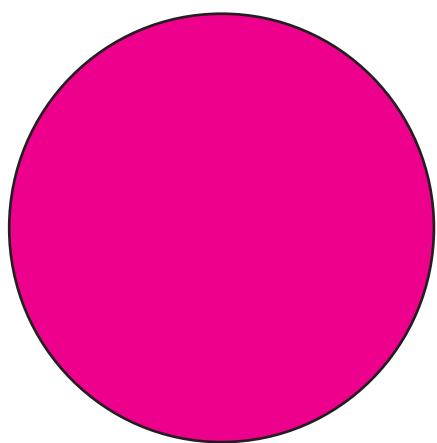
Şehr-i Nuh Şırnak, thz. ss. 56-58.

İdil Kaymakamlığı 60 Dakikalık Brifing Dosyası, İdil, 2008, ss. 1

SOSYAL - KÜLTÜREL YAPI

İSLAM TOPLUMLARINDA BERABER YAŞAMA MODELLERİ (İDİL ÖRNEĞİ)

Doç. Dr. Seyit AVCI

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Toplumlar çeşitli kültürlerle mensup insan kitlelerinden meydana gelirler. Her toplumda olduğu gibi İslam toplumlarında da farklı kültürler bulunmaktadır. Farklı kültürler toplumların birbirlerini tanımalarına vesile olduğu gibi kültürel anlamda da zenginleşmelerine vesile olur. Özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmesi, kültürlerin birbirleriyle olan ilişkilerini artırmıştır. Gerek bireylerin gerekse kitlelerin farklı kültürlerle hoşgörü ve saygıyla bakmaları, toplumsal uyum ve beraberliğin sağlanmasında önemli rol oynar. Önemli olan bu noktaya pozitif bir anlayışla bakabilmektir. Şırnak ili İdil ilçesi de farklı kültürler açısından pozitif anlayışın sergilendiği önemli merkezlerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, kültürel farklılıklar, İdil, hoşgörü, barış.

Abstract

Communities consist of people belonging to various cultures. As in every society, there are different cultures in the Islamic societies. Different cultures, however, can provide some opportunities for societies such as to know each other and cultural richness. In particular, the development of mass media has also increased the relations of societies and cultures with one another. The approach of both individuals and the masses to different cultures in tolerance and respect, play an important role in social harmony and unity as well. But the most important thing is able to regard this point in a positive understanding. Therefore, the town of İdil, in Şırnak province, is one of the important centers where these kinds of positive understanding among different cultures to each other are exhibited.

Keywords: Culture, cultural differences, İdil, tolerance, peace.

Toplumlar çeşitli kültürlerle mensup insan kitlelerinden meydana gelirler. Her toplumda olduğu gibi İslam toplumlarında da farklı kültürler bulunmaktadır. Farklı kültürler toplumların birbirlerini tanımalarına vesile olduğu gibi kültürel anlamda da zenginleşmelerine vesile olur. Özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmesi, kültürlerin birbirleriyle olan ilişkilerini artırmıştır. Gerek bireylerin gerekse kitlelerin farklı kültürlerle hoşgörü ve saygıyla bakmaları, toplumsal uyum ve beraberliğin sağlanmasında önemli rol oynar. Önemli olan bu noktaya pozitif bir anlayışla bakabilmektir.

İslam toplumlarında farklı kültürel grupların büyük kısmı kendilerine ehl-i kitap ya da gayrimüslim denilen yahudi ve hristiyanlardan oluşur. Kur'an ayetlerinde ehl-i kitaba önemli bir yer verilmekte, onların diğer kültürlerle olan farklılık ve üstünlükleri

belirtilmekte, özellikle hristiyanlarla diyalog kurulması önerilmektedir.¹ Bu bakımdan İslam toplumlarında başka inançtan olanlarla, sosyal hayatın ayrılmaz parçası olan karşılıklı ilişkilerin sürdürülmesine büyük özen gösterilmiş, özellikle yahudi ve hristiyanlar ehl-i kitap olarak adlandırıldıklarından onlara daha bir öncelik verilmiştir.² Dış dünyaya yabancı kalmak ve umursamaz bir tavır takınmak İslam'ın ruhuyla bağdaşmadığı için İslam farklı kültürlerle birlikte yaşamının yollarını göstermiş, toplumsal huzurun sağlanmasına katkıda bulunmak için gerekli her türlü adımı atmıştır. Burada genel anlamda ehl-i kitapla özel anlamda Şırnak iline bağlı İdil ilçesinde bulunan farklı kültürlerle beraber yaşama modelleri üzerinde durulacak, bunun ülke barışına katkıları ele alınacaktır. Konu dini ve insani ilişkiler başlığı altında incelenecek, öncelikle farklı kültürlerle birarada yaşamının en önemli unsuru olan barış ve hoşgörü üzerinde durulacaktır.

A. Dini İlişkiler

Her toplumda olduğu gibi İslam toplumlarında da farklı din mensupları bulunduğundan onlarla hayatın her alanında ilişkilerin sürdürülmesine, özellikle dini ilişkilerin barış ve hoşgörü içinde yürütülmesine büyük ihtiyaç vardır.

1. Barış ve Hoşgörü İlkesi

Barış kelimesi uyum göstermek, karşılıklı anlayış ve hoşgörü içinde yaşamak, hoşgörü de farklılıklara karşı tahammüllü olmak anlamlarına gelir. Barış insanlar için vazgeçilmez hayati bir unsurdur. Barışın sağlanamadığı toplumlarda huzur ve asayişin tesis edilmesi mümkün değildir. Barışın sağlanması fertlerin birbirlerine destek olup birlik ve beraberliği sağlaması ile mümkündür. Özel şartlar dışında İslam toplumlarında asıl olan farklı kültürlerle barış içinde yaşamaktır. Zira Kur'an'da müslümanların ehl-i kitapla olan ilişkileri konusunda için şu talimat verilir:

"Kitap ehlinde zulmedenler dışında kalanlarla en güzel şekilde mücadele edin."³

Onlarla en güzel şekilde mücadele etmenin yolu, onları dini inanç ve ibadetlerinde serbest bırakmak, kendileriyle her türlü insani ilişkide bulunarak onlarla barış içinde yaşamaktır. Hz. Peygamber bu şekilde hareket etmiş, hazırladığı ilk anayasada müslümanlarla birlikte her ne kadar muhatab yahudiler de olsa ehl-i kitabı kapsadığından onların canlarını, mallarını ve dinlerini güvence altına almış, onlarla barış üzerine kurulu bir devlet yapısının temellerini atmıştır. Bu anayasanın 25. maddesinde;

¹ Bazı ayetler için bk. Bakara (2), 92, 109, 111, 140, 174; Al-i İmran (3), 24, 70, 73; Nisa (4), 51, 157-158; Maide (5), 18, 70; A'raf (7) 18; Tevbe (9), 30.

² Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Goldzıher, "Ehlülkitab", İA., İst. 1945, IV, 208; Hamidullah, M., İslam Peygamberi, (Çev. Salih Tuğ), İst., 1993, I, 546-630; Thomas Michel (Çev. Levent Öztürk, F. Zehra Kamacı), İstem, Yıl 1, sayı 2, 2003, s. 179-193; Muhammed Hamidullah, (Çev. Levent Öztürk), Müslümanların Gayrimüslimlerle Münasebetleri, İstem, Yıl 1, sayı 2, 2003, s. 195-204; Fazlurrahman, (Çev. Levent Öztürk), İslam Toplumunda Gayrimüslim Azınlıklar, İstem, Yıl 2, sayı 4, 2004, s. 267-280; Fidan, Yusuf, İslam'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku, Konya 2005.

³ Ankebüt (29), 46.

"Beni Avf yahudileri müminlerle birlikte bir ümmettir. Yahudilerin dinleri kendilerine, müslümanların dinleri de kendilerinedir. Buna gerek mevlaları gerekse bizzat kendileri dâhildir" denilir.⁴

Yine aynı metnin 26-33. maddelerinde ehl-i kitaba mensup vatandaşların müslümanlarla aynı haklara sahip oldukları. 16. maddede ise onlara haksızlık yapılamayacağı belirtilir. Kitap ehliyle ilk zimmet akdi Necran hristiyanlarıyla yapılmış ve bu akidde müslümanların sahip olduğu bütün haklar onlara da tanınmıştır.⁵

Bundan anlaşıldığına göre İslam'da dinin benimsenmesi konusunda insanın irade ve tercihinin büyük önem verilmiş, farklı din mensuplarının dini benimseyip yaşamaları için onlara baskı yapılması asla doğru bulunmamıştır. Esasen dinin temel unsurunu inanç teşkil ettiğine ve inancın da kendisine nüfuz edilip müeyyide uygulanması imkânsız bir gönül işi olduğuna göre herhangi bir inancı zor kullanarak kişinin gönlüne yerleştirmek fiilen de mümkün değildir. İslam'da din ve vicdan hürriyeti "Dinde zorlama yoktur. Hak ile batıl tamamen birbirinden ayrılmış ve hak bütün açıklığıyla meydana çıkmıştır" ayeti ile ifade edilmiştir.⁶ Buna göre öncelikle zor kullanmak suretiyle başkalarına dini benimsetmeye çalışmak doğru bir davranış değildir. Din bireyin kendi bilgi, şuur ve hür kararıyla kabul edebileceği bir alandır. Dünya bir imtihan ve seçenekler alanı olduğuna göre orada bireyler seçeneklerini kendileri seçebilmelidirler. Yaratan veya yaratılmışlar tarafından baskı kullanıldığı takdirde seçme hürriyetinin ortadan kalkacağı ve bu durumda dünyanın imtihan alanı olma özelliğini kaybedeceği düşünüldüğü zaman bunun doğru olmadığı rahatlıkla anlaşılabacaktır.

İslam'ın benimsediği din seçme hürriyetiyle yine İslam'da önemli telakki edilen cihad ilkesi arasında çelişki bulunduğunu ileri sürenler olmuştur. Cihadın gerek Kur'an'da gerekse hadislerde emredildiği, dini bakımdan fazilet ve öneminin büyük olduğu doğrudur. Bu bağlamda başta Hz. Peygamber olmak üzere ashab, tabiin ve daha sonraki din büyükleriyle müslüman mücahidlerin sayısız menkıbelerinin özenilerek anlatıldığı da tarihi bir gerçektir. Buna rağmen cihadı din ve vicdan hürriyetini kısıtlayan bir prensip olarak değerlendirmek kesinlikle yanlıştır. Zira cihad daha çok bazı Batılı yazarlarca iddia edilen aksine savaş denilen kıtal anlamına gelmez. Cihad kıtalden daha geniş kapsamlıdır ve Tanrı'nın birliğini ifade eden kelime-i tevhidi yaymak, il'lay-ı kelimetullah amacıyla çaba sarfetmek anlamını taşır ve normal şartlar içinde bu tür faaliyetler savaş dışındaki metotlarla yürütülür. Ancak dilediği dine girme ve dini hayatı güçlendirme açısından insanla Allah arasına hiçbir vasıta koymamak suretiyle tam bir vicdan hürriyeti için gerekli şartları hazırlayan İslam bu hürriyeti sağlamak amacıyla cihadı meşru kılmıştır. Buna göre cihad, İslam'ı zor kullanarak benimsetme yolu olmayıp din olarak varlığının kabul edilmesini ve yayıl-

⁴ Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 208.

⁵ Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 208-209.

⁶ Bakara (2), 256.

masını engelleyen şartların ortadan kaldırılması için gayret sarfetmekten ibarettir. Kur'an, müslümanlara cebri ve aşırı bir tavrı değil, daima mutedil bir inanç ve din hayatının temsilcisi olma görevini yüklemiştir.⁷ Dolayısıyla İslam bu anlamda son derece hoşgörülü olmayı, bireylere özgürlük tanımayı emreder. Tarihi seyir içinde İslam toplumlarında bundan farklı bir uygulama görülmüşse bu İslam'ın kendisinden değil, onu yanlış yorumlayan müslümanların anlayışından kaynaklanır. Eğer İdil'de de böyle yanlış bir uygulama görülmüşse bunun sorumlusu din değil, onu yanlış algılayan din mensuplarıdır. Bu hususun özellikle altının çizilmesi gerekir.

Yine bu bağlamda İslam'ın temel ilkelerinden biri olan "Dinin tamamen Allah'a ait olması" ilkesini İslam alimleri dinin ilahi olması tarzında anlamış olmalıdırlar ki semavi dinlere mensup olanlara zor kullanılmayacağını kabul etmişlerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki İslam'ın ilk dönemlerinde cereyan eden savaşların bir kısmı özellikle Hz. Peygamber döneminde olanlar karşı tarafın fiilen taarruzuna veya taarruz teşebbüslerine mukabil savunma niteliğinde, diğerleri ise hakkı temsil edecek bir zümrenin yani bir İslam devletinin mevcudiyetini ve devamını sağlama amacına yöneliktir. Din ve vicdan hürriyeti prensibini ihtiva eden ayette bu hürriyet hak ile batılın artık tamamen birbirinden ayırt edildiği ve benimsemek isteyenler için hakkın belirgin ve güçlü bir durumda ortada mevcut olduğu realitesine bağlıdır.⁸

İslam, ehl-i kitaba dini kabul etmeleri için baskı yapmak yerine onların yanlışlarını düzeltmek suretiyle kendilerini Allah'ın birliğini kabul etmeye davetten ve onları tevhid inancına dayalı ortak bir ilke müslümanlarla birleştirmeye çağırırmaktan başka bir şey yapmamıştır.⁹

İslam toplumlarında müslümanlar prensip olarak bu ilkeleri yani dinde zorlama olmadığı,¹⁰ dileyenin inanıp dileyenin inkar edebileceği prensiplerini dikkate alarak yaşamışlardır.¹¹ Hz. Peygamber'in Hayber'in fethinde ele geçen Tevrat nüshalarını yahudilere iade etmesi, Hz. Ömer'in Kudüs anlaşmasıyla ehl-i kitabın canlarını ve mallarını güvence altına alıp kilise ve hac hususunda onlara serbestlik tanınması ve daha değişik örnekler İslam tarihi boyunca müslümanların ehl-i kitapla olan ilişkilerinde İslam'ın hep bu hoşgörülü siyasetinin takip edildiğini, İdil de dahil olmak üzere her yerde aynı siyasetin izlendiğini göstermektedir.

2. Din ve Vicdan Hürriyetinin Boyutları

Yukarıda belirtildiği gibi İslam'da başka din mensuplarına müsamaha gösterilmesi, onlara hoş görülü davranılması esas ilkedir.¹² Bu ilkeden taviz verilemez.

Gayri müslimlerin İslam devletinde sahip oldukları din ve vicdan hürriyeti, özellikle

⁷ Bakara (2), 143.

⁸ Bakara (2), 256.

⁹ Âl-i İmrân (3), 64.

¹⁰ Bakara (2), 256.

¹¹ Kehf (18), 29

¹² Bk. Bakara (2), 256; Yûnus (10), 99.

İslam devleti vatandaşı olan zimmileri yakından ilgilendirir. Geçici bir süre için İslam ülkesinde bulunan gayri müslim, yani müstemenlerin buradaki ikametleri süresince dini ve vicdani kanaatlerini korumaları ve bu haklarının devletin garantisi altında olması tabiidir. Bu bakımdan İslam hukukunda gayri müslimlerin din ve vicdan hürriyetinin gerçek boyutları zimmilere yapılan muamelelerde görülür. Bu grubun hukuki durumlarını ise kendileriyle İslam devleti arasında yapılan antlaşmalar ve İslam hukukunun hükümleri belirler.

Hız. Peygamber ve hulefa-i raşidin döneminde gayri müslim tebaa ile yapılan zımmet antlaşmalarında onlara din ve vicdan hürriyeti tanınmış, mesela Hız. Peygamber'le Necran hristiyanları arasında yapılan antlaşmada onların can ve mallarının yanı sıra dinlerinin ve kiliselerinin de Allah'ın ve peygamberinin himayesinde olduğu belirtilmiştir.¹³ Bu müsamahanın daha sonraki İslam devletleri için de örnek teşkil ettiği ve genel olarak İslam ülkelerinde yaşayan zimmilerin din ve vicdan hürriyetine saygı gösterildiği bilinmektedir. Bu sayededir ki tarih boyunca çeşitli İslam ülkelerinde İdil'deki gayri müslim azınlıklar da dahil olmak üzere varlıklarını daima koruyabilmişlerdir.

İslam toplumlarında gayri müslimlere kendi inançlarını koruma izni verildiği gibi onlara inançlarını yaşama izni de verilmiştir. Hız. Peygamber Yemen'deki amillerine gönderdiği mektupta İslam'dan başka bir dine mensup olanların bu yüzden baskıya maruz kalmayacakları belirtilmektedir. Bu kural gayri müslimlerin çocukları için de geçerli olup onların ana babalarının dinlerini benimsemelerine engel olunmaz. Aynı kural ehl-i kitap olan yahudiler için geçerli olduğu gibi hristiyanlar için de geçerlidir. Hız. Peygamber'in İslamiyet'i getirdiği Mekke'de hristiyan yoktu. Hicret ettiği Medine'de ise yok denecek kadar azdı. Bununla beraber, onun hristiyanlarla münasebeti, Habeşistan, Mısır, Bizans, Gassan, Eyle ve Tay kabilesinin hristiyanlarıyla diplomatik düzeyde devam etmiş, onlarla ilgilenmiş, onlara mektuplar göndermiştir. Necran hristiyanları altmış kişilik bir heyetle gelerek Hız. Peygamber'in huzuruna çıktıklarında ona kendi dinlerine göre ibadet etmek istediklerini söylemişler, Hız. Peygamber de onların bu isteklerini yerine getirerek mescidde ibadet etmelerine izin vermiş, ardından da onlarla bir antlaşma imzalamıştır. Buna göre Necranlı hristiyanlara din ve inanç özgürlüğü tanınmış, canları, malları ve namusları daimi güvence altına alınmış, kendi inançları gereği, haçları, çanları, içindeki ikon ve heykelleriyle beraber kiliselerinin mülkiyeti kendilerine bırakılmış, topraklarının hiçbir yabancı askere çiğnetilmemesi garantisi verilmiştir. Yine bu antlaşmaya göre, hiç kimse dini mevkiinden, rahip manastırından, papaz kendi görev yerinden uzaklaştırılmayacak, onlara asla hakaret edilmeyecek, eski kan davaları sebebiyle de kimse onları üzmeyecektir. Örf ve adetlerine dokunulmayacak, onlar da aralarındaki anlaşmazlıklarda ne zulüm yapacaklar ne de zulme uğrayacaklardır. Bu hususlar özellikle antlaşmada yer almıştır.¹⁴

¹³ Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 622.

¹⁴ Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 620.

Araştırmacılar, gerek Hz. Peygamberin gerekse hulefay-i raşidinin hiçbir kavmi din değiştirmeye zorlamadığı konusunda görüş birliği içindedirler. İslam'ın ilk yayılış dönemlerinde müslümanlar sadece karşılaştıkları insanları ve milletleri dine kazandırma gayreti içinde olmuşlar, başka bir şey yapmamışlardır.

Gayri müslimlere tanınan dini ayin ve ibadetlerini icra etme hürriyeti zaruri olarak kilise, havra gibi mabedlerin korunmasını da içermektedir. Hz. Peygamber'in Necran hristiyanlarıyla yapmış olduğu zimmet antlaşmasında onların mabedlerine dokunulmayacağı açıkça belirtilmiştir. İslam hukukçuları gayri müslimlerin yeni havra, kilise, manastır gibi mabedler inşa etme ve mevcut olanlarını koruma haklarını üç grup halinde mütalaa etmişlerdir.

a- Gayri müslimler tarafından kurulmuş ve barış yoluyla ele geçirilmiş şehirlerde bulunan mabedlerin muhafazası ve yenilerinin yapılması barış antlaşmasının ihtiva ettiği şartlara bağlıdır. Mevcut mabedlere dokunulmaması genel kuraldır. Ayrıca barış antlaşmasında kabul edilmişse yeni havra ve kiliselerin yapılmasına da engel olunmaz.

b- Savaş yoluyla ele geçirilen şehirlerdeki mabedler tahrip edilmez. Ancak bunların mabed olarak bırakılıp bırakılmaması konusunda olumlu ve olumsuz iki ayrı görüş mevcuttur. Bu yerlerde yeni mabed yapılmasına ise izin verilmeyeceği kanaati hakimdir. İslam hukukçularının bu konudaki icihadları umumiyetle içinde yaşadıkları zamanın uygulamalarıyla yakından ilgilidir. İlk dönem uygulamalarında genel olarak mevcut kilise ve havralara dokunulmadığı, ancak yenilerinin yapılmasına da izin verilmediği bilinmektedir. Nitekim Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın Şamlılar'la yaptığı antlaşmada mevcut mabedlerine dokunulmayacağı, fakat yenilerinin yapılmasına izin verilmeyeceği belirtilir. İslam hukukunun teşekkül dönemlerinde müslümanların hakimiyetine geçen şehirlerdeki gayri müslim nüfusun ihtida ve göç sebebiyle azaldığı veya en azından belirli bir süre artış göstermediği göz önüne alınırsa, söz konusu uygulamayı ve onun ışığında şekillenen icihadlar yeni kilise ve havra yapımına ihtiyaç duyulmamasıyla açıklamak mümkündür. Devlet başkanı izin verdiği takdirde bu şehirlerde yeni kilise açılmasının mümkün olduğunu söyleyenler de vardır.

Bazı çağdaş araştırmacılar, İslam hukukçularının bu tür icihadlarının da dönemlerinin şartlarından etkilendiklerine dikkat çektikten sonra sahabe döneminde hiçbir mabedin yıkılmadığını hatırlatır ve dinde zorlama olmadığını ifade eden ayetin sağladığı din ve vicdan hürriyeti karşısında İslam şehirlerinde kilise ve havra inşa edilemeyeceğine hükmetmeyi doğru bulmazlar. Onlara göre devlet başkanının uygun görmesi halinde bu şehirlerde de gayri müslimlere ait mabedler inşa edilebilir. Bu görüş İslam'ın hoşgörüsünü göstermesi ve gayri müslimlere tanınan hakları ortaya koyması açısından son derece önemli görünmektedir.

Gayri müslimlere tanınan dini ayin ve ibadet hürriyeti çerçevesinde dini merasimlerde, ayrıca kendilerine ait bayram günlerinde hac gezdirmelerine ve diledikleri

zaman kiliselerde çan çalmalarına izin verilmiştir. Ezan ve namaz sırasında çan çalınmasına müsaade edilmemesi müslümanların ibadetlerine saygı göstermekle ilgilidir. Nitekim Ebu Ubeyde b. Cerrah ile Şamlılar arasında yapılan zimmet antlaşmasında ezanın okunmasından biraz önce başlamak üzere namaz süresince çan çalınmayacağı açıkça belirtilmektedir. Şamlılar'la yapılan antlaşmada gayri müslimlerin müslüman mahallelerinde haç dolaştıramayacakları kaydı da bulunmaktadır. Bu da hakim unsur olan müslümanların dini inançlarına saygıyla açıklanmıştır. Bunların dışında bazı metinlerde rastlanan, dini bayrakların dolaştırılmaması ve benzeri tezahüratla ilgili sınırlayıcı kayıtlar da dönemlerinin sosyal şartlarıyla izah edilmelidir. Gayri müslimlerin kıyafetleriyle ilgili olarak getirilen bazı sınırlamalar, müslümanlarla bir arada yaşarken kendilerinden istenen bazı şekli farklılıklar, müslüman toplumlarda göze çarpan sosyal telakkilere ve bazı pratik faydalar sağlamaya matuftur. Akdedilen zimmet antlaşmalarında gayri müslimlerin din adamları, gerek özel hayatları gerekse dini görev ve yetkileri açısından daha imtiyazlı ve müsamahakâr bir konumda tutulmuş, bu antlaşmalarda din adamlarına müdahale edilmeyeceği hükmü genellikle yer almıştır.

Gayri müslimlere dinlerinin esaslarını öğrenme, çocuklarına öğretme ve onları eğitime hürriyeti de tanınmıştır. İslam ülkelerinde her dönemde varlığını korumuş olan gayri müslim azınlık, bu hürriyetin sadece nazariyede değil uygulamada da var olduğunu ortaya koymaktadır.

Hukuki ve kazai muhtariyete gelince Kur'an-ı Kerim'de bu konuyu düzenleyen iki ayet vardır. Bunlardan, ilk nazil olan Maide suresinin 42. ayetinde Hz. Peygamber gayri müslimler arasındaki ihtilafları çözme hususunda muhayyer bırakılmış, daha sonra nazil olan aynı surenin 49. ayetinde ise gayri müslimler arasında Allah'ın indirmiş olduğu ayetlerle hükmetmesi ve onların arzu ve heveslerine tabi olmaktan kaçınması emredilmiştir. Medine anayasasında da bu siyasi belgeyi kabul etmiş bulunan gruplar arasında çıkacak hukuki ihtilafların çözüm mercii Hz. Peygamber olduğu belirtilmiştir. İslam hukukçuları, bu kaynaklar ve Hz. Peygamber'in uygulamalarını değerlendirerek zimmilerin İslam devletindeki hukuki ve kazai statülerini belirlemiştir.

Zimmilerin ceza alanında tabi olduğu hukuk İslam hukuku, onları yargılamaya yetkili olan mahkeme de İslam mahkemesidir. Ancak Hanefiler'e göre zimmilerin dini kendilerine içki içme imkanı tanıdığından sahip oldukları din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde bu fiillerinden dolayı cezaya çarptırılmazlar. Diğer mezhepler ve özellikle Şafilere göre ise içki yasağı İslam kamu düzenini yakından ilgilendirdiğinden gayri müslimler de bu konuda İslami hükümlere uymak zorundadır ve bunun din ve vicdan hürriyetiyle bir ilgisi yoktur.

Aile, şahıs, borçlar, miras gibi özel hukuk alanlarında ve şahsi hakların hakim olduğu diğer hukuki konularda, özellikle ilk dönemlerde gayri müslimlerin tam bir serbestlik içinde oldukları görülür. Onlara, hukuki ihtilaflarını kuracakları cemaat mahkemelerinde kendi mevzuatlarına göre çözme imkanı tanınmış ve bu imkan din ve

vicdan hürriyetinin gereği kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak gayri müslimlerin İslam hukukunda fasid veya batıl kabul edilen, ancak kendi hukuklarında geçerli sayılan hukuki tasarruflarına müdahale edilmez. Nitekim Ömer b. Abdülaziz'in, zimmilerin İslam hukuku bakımından geçersiz sayılan evliliklerine İslam devletinin müdahale edip etmeyeceğini sorması üzerine Hasan-ı Basri onların kendi inançlarına göre yaşayabilmek için müslümanlara cizye ödediklerini cevabını vererek müdahale edilmemesi gerektiğini bildirmiştir. İslam hukukçularının bu noktadaki geniş yorumları onların din anlayışlarıyla yakından ilgilidir. Onlara göre din sadece iman, ibadet ve ahlak hükümlerinden ibaret olmayıp hukuk da dâhil olmak üzere hayatın bütün yönlerine ait düzenlemeler getiren kapsamlı bir sistemdir.

Zimmilere tanınan hukuki ve kazai muhtariyet İslam hukukunun hukukta şahsiliği benimsemiş olduğu anlamına gelmez. Bilakis hukukun İslam ülkelerindeki uygulamasında mülkîlik esastır. Diğer bir ifadeyle hangi dine mensup bulunursa bulunsun ve kim olursa olsun İslam ülkesinde bulunan herkese İslam hukuku hükümleri uygulanır. Gayri müslimlere bazı alanlarda tanınan hukuki ve kazai muhtariyet, sadece din ve vicdan hürriyetinin bir gereği olarak kabul edilmiştir. Gayri müslimlere bu muhtariyetin kamu hukukundan çok özel hukuk alanında tanınmasının temel sebeplerinden biri budur. Ancak gayri müslimler kendi mahkemeleri yerine İslam mahkemelerine de başvurabilirler.

Zimmilere tanınan hukuki ve kazai muhtariyet sadece Hz. Peygamber ve dört halife döneminde değil ondan sonra gelen İslam devletleri döneminde de düzenli bir biçimde uygulanmıştır. Bunlar arasında Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Memlükler ve nihayet Osmanlılar sayılabilir. Osmanlı Devleti'nde kuruluşun itibaren gayri müslim azınlık gittikçe artan sayıda daima var olmuştur. İlk dönemlere ait ayrıntılı bilgiler bulunmamakla birlikte bu azınlığa İslam dininin hükümleri ve önceki İslam devletlerinin ortaya koyduğu uygulama ışığında din ve vicdan hürriyeti tanındığı anlaşılmaktadır. Ortodoks ruhani merkezinin bulunduğu İstanbul'un fethinden sonra gayri müslimlerle ilgili düzenlemeler ayrı bir önem ve yoğunluk kazanmıştır. Nitekim bu dönemde önce Ortodoks Rumlar'a, ardından da diğer mezhep ve din mensuplarına din ve vicdan hürriyeti ve bu hürriyet kapsamında olmak üzere hukuki ve kazai muhtariyet tanıyan bir dizi düzenlemenin yapıldığı bilinmektedir. Ancak Ortodoks Rum cemaati ile Fatih Sultan Mehmed arasında yapılması lazım gelen zimmet antlaşmasının metni bugüne kadar gelmemiştir. Bunun yerine, özellikle din ve vicdan hürriyeti konusunda benzer hükümler ihtiva eden Galata zimmîleriyle yapılan 857/1453 tarihli ahidnamenin metni günümüze ulaşmıştır. Bu ahidnamede Galata hristiyanlarının kiliselerine el konulmayacağı, bunların camiye çevrilmeyeceği, ibadetlerine karışılmayacağı ve hiçbir zimmînin müslüman olmaya zorlanmayacağı açıkça belirtilmiştir.¹⁵ Yine ahidname metninde Galata zimmîlerinin ayin ve erkanlarına karışılmayacağı da kaydedilmiştir. Bu ayin ve erkanın kapsamına hukuki ve kazai muhtariyetin girmiş olması da muhtemeldir. Esasen aynı döneme ait metropolit beratında belirtilen ruhani reislerin önceki görevlerine aynen devam etmelerine izin

verildiği zikredilmiştir.¹⁶ Ancak zimmlilere tanınan bu muhtariyetin sınırlarının zamanla daraldığı görülür. Osmanlı uygulamalarında sonraki dönemlerden itibaren gayri müslim tebaanın hukuki ve kazai muhtariyeti nikah, talak, miras, vakıf, kısacası ahval-i şahsiyye ile sınırlı kalmıştır. Bu durum, gayri müslim cemaat reislerinin tayinleri münasebetiyle verilen beratlarla açıkça görülür. Chehata, bu sınırlamanın 1856 yılında başladığını ileri sürmekteyse de 1832 tarihli berattan da anlaşılabacağı üzere sınırlama daha önceki bir tarihte başlamış olmalıdır. Bu uygulamadan, muamelat hukuku sahasının sonradan din ve vicdan hürriyetinin kapsamı içinde mütalaa edilmediği anlaşılmaktadır.

B. İnsani İlişkiler

İslam toplumlarında farklı kültürlere mensup insanlarla bazı istisnalar dışında sosyal ilişkiler devam ettirilir. Bunun en güzel örnekleri asr-ı saadette görülür.

Hız. Peygamber, gerek savaş esnasında ve gerekse savaş sonrasında emanet, adalet ve dürüstlük ilkelerinden taviz vermemiştir. Mesela, Hayber savaşı esnasında çobanlık yapan bir zenci köle, sürüyü beraber Hız. Peygamber'e gelir ve müslüman olur. Hız. Peygamber ona, sürüyü sahibine götürmesini, İslam dininin emanete hiyanet etmeyi yasakladığını söyler. Çoban da söyleneni yapar, sürüyü geriye götürür ve sonra Hız. Peygamber'e katılır. Hayber'in fethinden sonra elde edilen ganimetlerin arasında tomarlar halinde Tevrat nüshaları bulunduğunda Hız. Peygamber bu nüshaları ganimetlerin içerisinde çıkartıp, yahudilere geri verilmesini emretmiştir. Yine Hayber'in fethinden sonra, müslüman askerler, yahudilere ait bağlardan ve hurma bahçelerinden yemeye başladıklarında yahudiler durumu Hız. Peygamber'e şikayet ederler. Hız. Peygamber de bölge halkının mallarına, bağ ve bahçelerine el sürülmemesini emreder. Hız. Peygamber, yahudilerle ilişkilerini düzeltmek için Hayberli bir yahudinin kızı olan Safiye'yle nikahlanmış, Hız. Safiye de vefat edinceye kadar, kendisi müslüman olduğu halde, müslüman olmayan akrabalarına daima yardım etmiştir.

İslam, kendilerine kitap verilenlerle ilişkilerde onların kestiklerinin yenilmesine ruhsat vermekle de müslümanların onlarla iyi ilişkiler kurmasına ortam hazırlamıştır. "Kitap verilenlerin yemeği size helal, sizin yemeğiniz de onlara helaldir" ayeti bunu gösterir.¹⁷ Onların dışında kalanlar müşrik hükmünde olup, kestikleri yenmez. Ehl-i kitabın kesim şekli kendi dinlerinin kabul ettiği bir şekilde oluyorsa, böyle kesilen hayvanlar yenir; dinlerinin kabul etmediği bir kesme ve öldürme şekliyle öldürülmüşse, böyle hayvanların etleri yenilmez. "Kitap verilenlerin yemeği size helal, sizin yemeğiniz de onlara helaldir" ayeti bu gösterir.¹⁸

Hız. Peygamber'in hangi dinden olursa olsun insana verdiği değer, başka din mensuplarının dini ayin ve törenlerine gösterdiği saygı, beşeriyet tarihinde eşine az

¹⁷ Maide (5), 5.

¹⁸ Maide (5), 5.

rastlanan bir örnektir. Bu örnekler sonraki dönemlerde İslam toplumlarına da model olmuş, onlar da aynı şekilde hareket etmeye, özellikle komşuluk ilişkilerine geliştirmeye çalışmışlardır.

1. Komşuluk

İslam toplumlarında en çok dikkat edilen hususlardan biri de kim olursa olsun komşuluk ilişkilerinin devam ettirilmesidir. Hz. Peygamber'in "Cebrail bana komşuya iyilik etmeyi tavsiye edip durdu. Neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım" hadisi bu konuda müslümanlara referans olmuştur.¹⁹ Komşular, kişinin ev halkından sonra yüzlerini en çok gördüğü kimselerdir. Bu konuda Hz. Ali'den gelen rivayete göre, birbirlerinin sesini duyacak kadar yakın olan kimseler komşu sayılır. Komşular bazan bir akraba gibi birbiriyle içli dışlı oldukları için güzel geçinmeleri, birbiri hakkında iyi şeyler düşünüp mutlu olmalarını istemeleri, mallarının ve canlarının zarar görmemesi için gayret etmeleri, komşusu hatalı bir iş yapmaya kalktığında veya bir konuda komşusunun görüşünü almak istediğinde ona doğru yolu göstermeleri başlıca komşuluk haklarıdır. Buna ilave olarak zaman zaman birbirlerine hediye göndermeleri, karşılaştıkları zaman birbirinin yüzüne gülüp selamlaşmaları, yardıma çağırdıkları zaman hemen gitmeleri gibi iyi komşuluk esaslarını saymak mümkündür.

Komşunun müslim olması veya gayri müslim olması durumu değiştirmez. İleri gelen müslümanlar kim olursa olsun komşuları ile iyi ilişkiler olmaya çalışmışlardır. Mesela ahabdan Abdullah İbni Amr İbni As bir koyun kestirdiğinde hizmetçisine ehl-i kitaptan olan komşusuna verip vermediğini sorar, yukarıdaki hadisi okuyarak komşuların gözetilmesi gerektiğini söylerdi.²⁰ Komşuluk hakkını gözetmeyenlerin mükemmel bir imana sahip oldukları söylenemez. Hz. Peygamber'in Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimse komşusuna eziyet etmeyip iyilik etmesini emreden buyruğu, iyi bir müminin iyi komşuluk yapan kimse olduğunu göstermektedir. İslam toplumları bu konuda gereken hassasiyeti göstermiş, İdil'deki müslümanlar da dâhil olmak üzere inananlar komşuluk ilişkilerini en iyi şekilde sürdürmeye gayret etmişlerdir.

2. Selamlaşma

Gayri müslim de olsa, insanlara rıfk, sabır ve nezaketle muamele etmek esastır. İslam alimleri, müslümanlar için esas gayenin selamı yaymak olduğundan hareketle, onlara önce selam vermenin caiz olup olmadığını tartışmışlar, İbni Abbas, Ebu Üame ve İbni Ebu Muhayriz gibi sahabilerin de içinde bulunduğu bir grup, yahudi ve hristiyanlara önce müslümanların selam vermelerinin caiz olduğunu söylemişlerdir.²¹ Bunların delili bu konudaki hadislerin tamamı ile selamı yayma hadisidir. Hz. Peygamber, müslüman, müşrik ve yahudilerden oluşan bir topluluğa rastladı ve onlara selam verdi.²² Ehl-i kitap olan yahudi ve hristiyanlar müslümanlara selam

¹⁹ Buhârî, Edeb 28; Müslim, Birr 140-141; bk. Tirmizî, Birr 28; İbni Mâce, Edeb 4.

²⁰ Buhârî, el-Edebü'l-müfred, s. 52, bâb 57.

²¹ Fidan, İslam'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku, s. 349-350.

²² Buhârî, İsti'zân 20; Müslim, Cihâd 116.

verdiklerinde, selamlarının alınacağında alimler görüş birliği içindedir. Onların selamına mukabelenin sadece “ve aleyküm” veya “aleyküm” şeklinde olması gerektiğinde de hemfikirdirler.²³

3. Davet ve Ziyaretler

İslam toplumlarında davetlere icabete, karşılıklı ziyaretlere büyük önem verilir. Önemli olan icabet edilecek davetin meşru, ziyarete gidilecek ortamın uygun olmasıdır. Hz. Peygamber farklı din mesuplarının davetlerine icabet etmiştir.²⁴ Müslümanlar yaşadıkları ortamlarda kim olursa olsun güzel ahlakın gereğini yerine getirmek, toplumsal kaynaşmayı sağlamak için bunu yapmalıdırlar. Toplumsal kaynaşmayı sağlayan en önemli etkenlerden biri de müslümanların ziyaretlere, özellikle hasta ziyaretlerine önem vermeleridir. Hasta ziyareti, hastanın moralini düzeltmek, onun maneviyatını yükseltmek bakımından büyük önem arzeder. Hastanın müslim veya gayr-i müslim olması fark etmez. Onların ziyaretine gidilir, kendilerine karşı insani görev icra edilir. Nitekim Hz. Peygamber kendisine hizmet eden gayr-i müslim bir genç hastalandığında onu ziyarete gitmiş, gencin hal hatırını sormuştur. Bu arada ona müslüman olmasını teklif etmiş, genç de babasının izin vermesi üzerine peygamberin bu teklifini kabul ederek müslüman olmuştur. Hz. Peygamber de onun bu davranışından son derece memnun olarak gencin yanından ayrılmıştır.²⁵

İslam toplumlarında insana saygı esas olduğundan dinlerin farklı oluşu bu saygıya tamamen engel değildir. Onların cenazelerine saygı gösterilmesi bu saygının bir gereğidir. Medine'de bir yahudi cenazesi geçerken Hz. Peygamber'in ayağa kalkması, onun gayr-i müslim olduğu söylendiği zaman, ölenin her şeyden evvel bir insan olduğunu söylemesi, insana gösterilen saygının bir göstergesidir.²⁶ Farklı din mensuplarına hasta ziyareti yapılmasında bir sakınca olmadığı gibi, bayram ziyareti ve daha başka ziyaretlerin yapılmasında da bir sakınca yoktur.

4. Evlilik

İslam, müslümanların ehl-i kitap dışında bir kadınla evlenmesine izin vermezken, kitap ehlinden olan, yani yahudi veya hristiyan bir kadına evlenmelerine izin vermiştir. Çünkü onların dini, aslı bozulmuş olsa da semavi bir dindir. Bu konuda Kur'an'da "Mehirlerini verdiğiniz takdirde, iman eden hür ve iffetli kadınlar ve sizden önce kitab verilenlerin hür ve iffetli kadınları, zina etmemek ve gizli dost tutmamak şartıyla size helaldir" buyurulmuştur.²⁷ Bu kitap ehline İslam'ın bir ikramı bir müsamahasıdır.

²³ Buhârî, İsti'zân 22, Mürteddîn 4; Müslim, Selâm 6-9.

²⁴ Fidan, İslam'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku, s. 350-351.

²⁵ Buhârî, Cenâiz 80, Merdâ 11; Ebû Dâvûd, Cenâiz 2.

²⁶ Nesai, Cenaiz 45-47.

²⁷ Maide (5), 5.

5. Ticaret

İslam toplumlarında başka milletlerden olanlarla bazı istisnalar dışında ticari ilişkilerde bir kısıtlama getirilmemiştir. Her milletle olduğu gibi, gayri müslimlerle de alış veriş yapılır. Hz. Peygamber'in vefat ettiğinde, zırhının, ödünç aldığı arpa karşılığında bir yahudide rehin bulunması onlarla ticaretin cazi olduğunu göstermektedir.²⁸ Dün olduğu gibi bugün de farklı kültürlerle mensup kitlelerle ticaret aynı şekilde devam etmektedir.

6. Yardımlaşma

İslam toplumlarında en önemli unsurlardan biri de yardımlaşmaya önem verilmesidir. Kur'an'da "Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adil davranmanızı yasaklamaz" ayeti yardımlaşmanın önemini gösterir.²⁹ Bu ayete göre gayr-i müslimlerin, İslam'a karşı hoş bakan, ona savaş açmayanlarına karşı iyilikte ve iltifatta bulunmak caiz görülmüş, onlara sadaka ve hatta zekatın bile verilebileceği söylenmiştir.

İslam idaresindeki gayr-i müslimlere, özel manada zimmiilere ihtiyaç zamanında kefil olunur. Devlet başkanın halkından sorumlu olduğu belirtilen hadise göre gayr-i müslim tebaanın da gözetilmesi zorunludur.³⁰ Tarihte, gayr-i müslimlere yapılan sosyal yardım ve sadakanın pek çok örneği görülür. Hz. Ömer'in kör ve yaşlı bir yahudiye beytü'l-malden maaş bağlaması bunlardan biridir. Devletin, acz ve ihtiyaç anında müste'minlere bile yardım etmesi gerekir. Hatta İslam, zimmi ve müste'minlerle sınırlı olmadan, ehl-i kitab olmasa bile, kendisine karşı savaş açmayan insanlara yardım edilmesine mani olmaz. Putperest bile olsa insanlara açlık ve felaket anlarında yardım etmek, İslam'ın iyilik ve yardım anlayışının gereğidir.³¹

Onlara maddi yardım esirgenmediği gibi manevi yardımlar da esirgenmez. Müslümanlar kitabı ve diğer gayr-i müslimlerin iyiliğini ister, onlar hakkında bazı hayır dualarda bulunabilirler. Onlara "Allah seni hidayete erdirdin", "Allah sana İslam'ı ikram etsin" türünde dualar yapılabilir. Özellikle İslam'a girebilecek olanlarını ziyaret etmek, ziyareti tekrarlamak, onlarla musafaha etmek, nasılsınız, iyi sabahlar, iyi akşamlar gibi sözlerle hal hatır sormak ve sosyal ilişkide bulunmak, aksırınca "Allah hidayet versin" demek caizdir. Bu tür sözlü ve fiili davranışlar onların müslümanlara bağlılığını kökleştirir. Nitekim tarihte bazı gayr-i müslim toplulukların, kendi idarecileri yerine, müslüman idarecileri tercih ettiklerine şahitlik etmiştir.³²

²⁸ Buhârî, Cihâd 89, Megâzî 86; Müslim, Mûsâkât 124-126; bk. Tirmizî, Büyü 7; Nesâî, Büyü 58, 83; İbni Mâce, Rühûn 1.

²⁹ Mümtehhine (60), 8.

³⁰ Buhârî, Cuma, 11; Vesâyâ, 9.

³¹ Fidan, İslam'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku, s. 59.

³² Fidan, İslam'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku, s. 351.

Sonuç

İslam toplumlarında kendilerine karşı aktif düşmanlık yapılmadığı sürece, müslümanlar diğer din mensuplarıyla birlikte barış ve hoşgörü içinde yaşamaya çalışmışlardır. İdil ilçesi de buna dahildir. İlçede günümüze kadar Haberli , Öğündük ve Sarıköy yerleşim yerleri ile ilçe merkezi Aşağı Mahallede Süryaniler'in, Mağara Köyünde Yezidiler'in yaşamlarını sürdürmesi, 1937 yılından 1978 yılına kadar belediye başkanlığı görevini Süryaniler'in deruhte etmesi, Meryem Ana Kilisesi'nin faaliyetlerine devam edebilmesi bu barış ve hoşgörünün ilçedeki yansımalarından bazılarıdır. Müslümanlar, insan hakları ve hukuk çerçevesinde diğer din mensuplarıyla, özellikle hristiyan ve yahudilerle birlikte yaşanabileceğini göstermişlerdir. İdil'de farklı kültürlere mensup insanların müslümanlarla barış ve hoşgörü içinde yaşadıkları, ibadet etme, mabedlere gitme konusunda tamamen özgür oldukları, insani ilişkiler bağlamında da müslümanlarla ilişkilerinin normal boyutlarda devam ettiği, karşılıklı komşuluk ilişkilerinin sürdürüldüğü, ticari ilişkilerin de sorunsuz devam ettiği tespit edilmiştir.

Bütün dinlerin hedefi insanlığa barış ve kardeşlik getirmek olduğundan bu anlamda bütün peygamberlerin getirdiği dinlerin özünde bir ve aynı din olduğu görülür. Etimolojik olarak barış anlamına gelen İslam dini de uluslararası ilişkilerde hep barışı esas almış, her zaman karşılıklı güven ve hoşgörü ortamını sağlamaya çalışmıştır. Masum insanların kanının akıtılması demek olan şiddet ve terörü yasaklamış, böyle şeylerin uzaktan ve yakından dinle alakasının olmadığını savunmuştur. Hz. Peygamber'in hayatı boyunca, bütün din mensuplarıyla barış ve hoşgörü içinde yaşamaya çalışması bu gerçeği teyit ettiği gibi, saldırgan olmadıkları sürece İslam toplumlarının da farklı şekilde hareket edilmemesi aynı gerçeği teyit eder.

Dinin temel ilkeleri dikkate alındığında barış ve huzur dini olan İslam'ın en büyük hedeflerinden birinin diğer din mensuplarına, özellikle ehl-i kitaba karşı, geçmiş ve gelecekte bütün insanlığa örnek olabilecek en güzel davranışları sergilemek olduğu anlaşılır. İslam'ın direktifleri bu merkezde olduğu gibi, İslam toplumlarında olması gereken de budur. Bunun dışındaki uygulamalar barış ve hoşgörü dini olan İslam'ı değil, barış ve hoşgörü anlayışını farklı yorumlayan müslümanları bağlar.

İslam toplumları başta İdil'de yaşayanlar olmak üzere dünyanın her yerinde bulunan farklı din mensuplarına barış ve hoşgörü içinde yaklaşmaya, onlarla her türlü ilişkileri sürdürmeye devam etmelidirler. Farklı kültür ve medeniyetlerin bir arada barış içinde yaşayabilmesi, toplumsal barış ve hoşgörünün gerçekleşmesine katkıda bulunacak, bu katkı insanlığın daha aydın günler yaşamasına imkan verecektir. Bu güzelliklerin ortaya çıkarılması İslam toplumları için ne kadar önemli bir görev ise farklı toplumlar için de o kadar önemli bir görevdir ve bütün toplumların bu görevin ifasını beklemeye hakları vardır.

KAYNAKLAR

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, I-VIII, İstanbul 1981.
- Davudoğlu, Ahmed, *Sâhih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, İstanbul 1980.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, İstanbul ts.
- Fazlurrahman, (Çev. Levent Öztürk), *İslam Toplumunda Gayrimüslim Azınlıklar*, İstem, Yıl 2, sayı 4, 2004.
- Fidan, Yusuf, *İslam'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, Konya 2005.
- Goldziher, "Ehlülkitab", İA., İst. 1945, IV, 208.
- Hamidullah, M., *İslam Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), I-II, İst., 1993.
- _____, (Çev. Levent Öztürk), *Müslümanların Gayrimüslimlerle Münasebetleri*, İstem, Yıl 1, sayı 2, 2003.
- Hatiboğlu, Haydar, *Sünen-i İbn-i Mace Tercemesi*, I-X, İstanbul 1982.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, I-VIII, Beyrut ts.
- Thomas Michel (Çev. Levent Öztürk, F. Zehra Kamacı), İstem, Yıl 1, sayı 2, 2003.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sünen* (çev. Osman Zeki Molla Mehmedoğlu, I-VI, İstanbul ts).

İDİL'DE ORTA ÖĞRETİM KURUMLARINDA “ÖTEKİ” ALGISI

Yrd. Doç. Dr. Tamer YILDIRIM

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Bu makalede Müslüman öğrencilerin Yezidi ve Süryani'lerle alakalı olan görüşleri ve bunları içeren konular incelenmektedir. Günümüz ulus devlet toplumlarının en temel özelliklerinden biri homojen değil heterojen yapıya sahip oluşlarıdır. Toplumlar, genelde farklı etnik ve dini özelliklere sahip toplumsal kategorilerden oluşan, belli özelliklerin yüklendiği alanlardır. Toplumların sahip olduğu bu özellik kültürel anlamda bir zenginlik, hoşgörü ve birlikte yaşayabilme kültürünü geliştirirken, diğer bir yandan da potansiyel olarak çatışmayı, kültürel gerilimi de içerebilir. Bu bağlamda, birlikte yaşayabilme kültürünün, toplumsal “öteki”nin varlığını kabul etme, gündelik yaşam pratiği içinde “öteki”nin varlığına tahammül etme kültürü yeterince gelişmediğinden bu durum toplumda gerilimlere ve çatışmalara dönüşür. Makalede bu durum anket değerlendirmelerine göre ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yezidi, Süryaniler, Öteki, Eğitim, Çokkültürlülük.

Abstract

This article discusses Muslim students' views related issues on Yezidi and Syriac. One of the most basic features of today's societies is that they are formed as heterogenic structures, not homogeneous. Societies are areas in which certain features that consist of social categories that have generally different ethnic and religiously features are loaded. This feature of societies, as a wealth in cultural meaning, is enhancing the culture of tolerance and cohabitation; on the other hand, it may also include potential conflict and cultural tension as well. In this context, the reality of being unable to develop the cohabitation culture, acceptance of the entity of socially “other” and the culture of bearing the entity of socially “other” in the practice of daily life sufficiently and the conversion of this situation to conflicts and tensions in the society. In this article, this fact will be discussed with its questionnaire valuations.

Key Words: Yezidis, Syriacs, The Other, Education, Multiculturalism.

Tarih boyunca insan toplulukları din, dil, ırk ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan kültür ve öğeleriyle birbirlerinden ayrılan ve bunun yanında birbirleriyle tanışıp ve kaynaşarak medeniyet kuran aynı zamanda savaşılabilen farklılaşmalar içerisinde olmuşlardır. Varlığını ötekinin imhasına bağlayan, tanışmayı, kaynaşmayı bir tarafa bırakıp ötekini ayıplayan ve eksikliklerini bulmaya çalışan, yanlış tahminlerle saldıran da yine insan topluluğu olmuştur. Katledilen, yurtlarından olan insanların başına gelenler ve bunu onlara uygulayanlar büyük oranda ötekini tanımayan, peşin hükümleri, kesin kabulleri, karşılıklı savunma alışkanlıkları bulunan insanlardı. Oysaki belirttiğimiz ayrımlar insanların tanışması, yeni medeniyetler kurması,

farklılıkları fark edebilmesi içindi. Çünkü insan esas konumunu, fikri ve gelişmesinin basamaklarını öteki halklarla ilişkiler sayesinde öğrendi.¹ Bu noktada birbirimizi yeniden ve daha iyi tanımak, daha iyi karşılıklı bir anlayış geliştirmek zorundayız.² Bu anlamda küreselleşen modern dünyada farklı kültürel kimliklerin barış içinde bir arada yaşaması için sivil toplumun ve kamusal alanın öneminin tartışılması zorunlu bir durum arz etmektedir. Zira ancak farklılıkların tanındığı bir dünyada insanlar kendi farklılıklarını öne çıkarmadan, bu farkı başkalarına göstermek ihtiyacı duymadan yaşayabilirler. Buna karşın özellikle tarihte çoğu kez birbirleriyle çekişme şeklinde ortaya çıkan özellikle dinler arası ilişkiler bazı yerlerde karşılıklı anlayış ve diyalogla insan mutluluğuna katkı sağlarken ve dayanışma haline gelmişken bazı yerlerde bunun tam tersi manzaralar halinde tezahür etmiştir.

Bizim burada değineceğimiz konu İdil ilçesinin ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin “öteki” olarak adlandırılan Süryani ve Yezidilere nasıl baktıkları, konu ile ilgili bilgi seviyeleri, kaynakları ve buna bağlı oluşan algıları üzerine olacaktır.

Bilindiği gibi her kültür değeri açısından diğer kültürlerle eşittir. Ne var ki tarih boyunca devlet erkini elinde bulunduranların uygulamaları buna muhalif bir şekilde ortaya çıkmıştır. Fakat tarihsel bağlamda önce Amerikan sonra Fransız insan ve vatandaşlık hakları bildirgeleri bütün vatandaşların hukuki statü bakımından eşit olduğunu ifade etmesiyle önemli ölçüde bu hususların gelişmesine katkıda bulunmuştur. Günümüzde ise Avrupa Birliğinde birçok ülke, farklı kültürlerden, farklı etnik kökenlerden gelen, değişik diller konuşan yeni yurttaşlarının kültürel kimliklerini yeni edindikleri yurttaşlık kimliği içinde sürdürebilmeleri için kanunları yeniden düzenlemekte, birey haklarını gözetken ortak anlayışlara yönelmektedir.³ Bu minvalde bugün ülkemizde de bu hareketlilik oldukça canlı ve hatta bazı Avrupa ülkelerinden daha ileri seviyededir. İçinde bulunduğumuz dönem itibarıyla Türkiye Cumhuriyetinin gayrimüslim veya diğer azınlıkları tüketme sürecinin sona erdiğini söyleyebiliriz. Kanun bazında böyle olmasına karşın uygulamalar veya sosyal alanda olup bitenler buna uygun mudur?

Ulus devletlerde kültürel dokunun hâkim ulusa göre kurulması, kamusal düzenlemelerin, farklılıklar görmezden gelinerek oluşturulması gibi etkenlerin, bir dizi insan hakları sorunun yaşanmasına neden olduğu bilinen bir husustur. Dolayısıyla

¹ Zia Sardar, Ashis Nandy, Merryl Wyn Davies, *Barbar Denen Ötekiler: Batı Irkçılığı Üzerine Bir Manifesto*, çev. Emine Buket Sağlam, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, s. 69.

² Beyza Bilgin, “Önsöz”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, ed. Remziye Yılmaz, Ankara: Sinemis Yayınları, 2005, s. vii.

³ Özellikle Batı’da oluşan bu tür gelişmeler hakkında bazı olumsuz değerlendirmeler de mevcuttur. Örneğin Ziyaüddin Serdar’a göre “Ötekini özümse ve tüket” anlayışı postmodernist ve sömürgeci Batı anlayışıdır. Ziyaüddin Serdar, *Postmodernizm ve Öteki: Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi*, İstanbul: Söylem Yayınları, 2001, s. 29–30. Batı evrensel bir medeniyetin mümkün olduğuna inanmaktadır. Fakat burada kültürler eşit değildir. Güçlü olan kültür zayıf olanla birleşemez, onun yutar. Egemen olan bağımlı olanı şekillendirir ve kendisi olmaktan çıkarır. Buna sentez denmez. Bu anlayış öteki kültürlerin Batı medeniyeti içine çekilmesinin başka bir ifadesidir. Ziyaüddin Serdar, *Postmodernizm ve Öteki: Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi*, s. 39.

kamusal alanda farklı kültürlerin kendi kimliklerini ifade edebilmeleri güçleşmiştir. Kamusal alanın bütün dinlerden, ideolojilerden, kültürlerden soyutlanmış, yalıtılmış bir tarafsız alan olması gerektiği iddiası pratikte onun belirli bir kültürü dayatması anlamını taşımıştır. (Bunun İdil ilçesi bağlamında nasıl sonuçlandığı kısmen anket değerlendirmesinde ortaya çıkacaktır.)

Burada önemli bir kavram olan öteki ile ne kastedildiğini belirtmek konunun daha açık bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Öteki; bilinçli özneye kendi dünya resmini ve bu resimde kendi yerini tanımlarken yardımcı olan, ona güç veren, bilinçli ve anlam aktaran varlık olarak veya dünya görüşümüzü, yaklaşımımızı bulandıran ve bizi bir nesne haline getiren bir bakış açısı olarak tanımlanır.⁴ En bilinen şekliyle öteki; değişik kültür çalışmalarında belli kişi ya da bir grubun kimliği karşısında farklılık gösteren ya da alt insan olarak tanımlanan kişiler öbeğidir. Öteki oldukça geniş bir yelpazede ele alınabilir. Örneğin; öteki ayırımına dayalı bir sınıflamada iyiler-kötüler, doğrular-yanlışlar, müminler-kâfirler gibi taraflar yer alabilir. Özellikle dinin egemen olduğu böyle bir sınıflamaya göre de her din ve dinsel grup, hakikat ve kurtuluş açısından ötekilere yönelik farklı yaklaşımlara sahiptir. Dinlerin inanç sisteminde insanlar arasındaki ben ve öteki ayırımının belirlenmesinde insan iradesinin tercihinine bağlı olduğu yönünde genel bir temayül vardır. Bu nedenle pek çok dini gelenekte, öteki'yi oluşturan insanın uyarılıp doğruya yönlendirilmesi dinin insana verdiği önemli bir görev sayılır.⁵ Öteki kavramı içerisinde kadınlar-erkekler, doğrular-batılilar, beyazlar-zenciler, gibi çok farklı şekilleri olsa da biz daha çok dini yönden ele alacağız. Konuyu özele indirgediğimizde İdil ve çevresinde yaşayan insanlar arasında iki temel ayırım bulunur; aynı soydan/aşiretten olma veya aynı inançtan olma. Bu noktadan hareketle hazırladığımız anket İdil Lisesi ve İdil Anadolu Lisesi'nde yaşları 14–21 arasındaki 500 öğrenci üzerinde uygulanmıştır. Anketimize katılanların 160'ı kız, 340'ı erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Anketimizde öğrencilerin hem Yezidi hem de Süryanilere bakış açısı ölçülmeye çalışılmış ve bu konularla alakalı 42 adet soru sorulmuştur. Sorulara verilen cevaplardan elde edilen verileri ve bu veriler ışığında şunları söyleyebiliriz:

Öğrencileri "Kendinizi öncelikle nasıl tanımlıyorsunuz?" sorusuna verdiği cevaplar şöyledir; Müslüman: % 68; Müslüman-Kürt: % 21; Kürt: % 10; İnsan: % 2; Cevapsız: % 9.

Görüldüğü gibi öğrencilerimizin büyük bir kısmı başta belirttiğimiz ayrımlardan dini aidiyetlerini ön plana alarak, ikinci planda ise dini aidiyetlerine ilaveten etnik kökenlerini de ekleyerek kendilerini tanımlamışlardır.

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe sözlüğü*, 3. bs. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s. 661.

⁵ Şinasi Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, s. 72–3. Evrensel mesajlar içeren inanç sistemleri temsil ettiği mesajın ötekilere iletilmesini ve bunu din bağlarının yapmaları gereken bir görev olarak kabul eder. Örneğin Kur'an'da iyiliği emreden kötülükten alıkoyan bir zümreden bahsedilir. Tevbe 122, Nahl 125.

Bundan sonraki bölümde Yezidilikle ilgili sorularımız yer almıştır ve öncelikle Yezidilikle ilgili temel bilgiler sorulmuştur. Yezidilikte önemli olan kavramların tanımlarını sorduğumuz sorulara öğrenciler tarafından doğru olarak verilen cevap oranları kavramlara göre şöyledir:

- a. Melekê Tavus: % 16
- b. Adi b. Müsafir: % 0
- c. Yezid. B. Muaviye: % 3
- d. Şeyh Adi: % 1
- e. Laleş: % 13
- f. Kara Yılan: % 2
- g. Mushaf-ı Reş: % 2
- h. Kitab-ı Cilve: % 5
- i. Seri Sale Bayramı: % 2

Kavramların doğru cevaplandırılma oranları öğrencilerimizin bilgi oranının oldukça sınırlı bir seviyede kaldığını göstermektedir.

Daha genel tanımlama olarak sorduğumuz “Yezidi kime denir?” sorusuna öğrenciler tarafından verilen cevapların yüzde oranları şöyledir:

Tam tanım yapanlar: % 2, Ateşe tapanlar: %16, Şeytana Tapanlar: %15, Müslüman olmayanlar: %10, Hristiyanlar: % 6, Dini farklı olan Kürtler: % 5, Allah’a inanıp peygambere inanmayanlar: % 2, Museviler: % 2, Hz. Ali’yi öldürenler: % 1, Zerdüştlar: % 1, İnsan olmayanlar: % 1, Ermeniler: % 1, Cevapsız: % 38.

Yezidi dininin mensupları bu dinden olmayanlar tarafından genellikle aşağılayıcı bir isimle “Şeytana Tapanlar” olarak adlandırılırlar. Burada verilen cevaplarda da Şeytana Tapanlar veya ateşe tapanlar olarak nitelendirilmesi bu düşüncenin devam ettiğinin bir göstergesi olarak nitelenebilir.

Bu bilgilerin kaynağı bu görüşün bu şekilde devam etmesinin sebebini açıklamaktadır. Öğrencilerin Yezidilerle ilgili bilgilerini öğrendikleri kaynaklar; Anne-Baba: % 32, Arkadaş: % 14, Öğretmen: % 10, Din Görevlisi: % 5, Çevre: % 4, Kitle iletişim araçları: % 3, Cevapsız: % 32.

“Komşunuzun kızı bir yezidiyle evlenmek isterse ne dersiniz? Neden?” sorusuna öğrencilerin yaptıkları açıklamalar genel olarak şu başlıklar altında toplanabilir: Beni ilgilendirmez: % 30, Hoşgörüyü karşılarım: % 25, Karşı çıkarım: % 10, Kınarım: % 8, Evleneceği kişi Müslüman olması kaydıyla olabilir: % 7, Hoş karşılamam ama saygı duyarım: % 5, Evlendiğinde dinini değiştirmezse olabilir: % 5, Günah işlemiş olur: % 2, Cevapsız: % 13.

“Komşunuzun oğlu bir yezidiyle evlenmek isterse ne dersiniz? Neden?” sorusuna öğrenciler tarafından verilen cevaplar ise şöyle: Hoşgörüyü karşılarım: % 30, Evleneceği kişi Müslüman olması kaydıyla olabilir: % 20, Hoş karşılamam ama saygı

duyarım: % 4, Beni ilgilendirmez: % 22, Karşı çıkarım: % 5, Evlendiğinde dinini değiştirmezse olabilir: % 3, Kınarım: % 2, Günah işlemiş olur: % 1, Cevapsız: % 13.

Öğrencilerin "Tanıştığınız veya görüştüğünüz yezidi arkadaşınız var mı?" sorusuna ise % 2 oranında olumlu cevap verilmiş, bunun yoğunluğu ise % 2 ile bir defa, konuşulan konular ise % 2 sadece selamlaşma şeklinde olmuştur.

Öğrencilerin bakış açılarını ölçen 14–17. sorulara verilen cevapların şıklara göre dağılımı şöyle:

"Bir yezidiyle ticaret yaparım." Sorusuna öğrenciler: Kesinlikle Katılıyorum: % 15, Katılıyorum: % 42, Katılmıyorum: % 19, Kesinlikle Katılmıyorum: % 14, Cevapsız: % 11.

"Bir yezidiyle ortak olurum" sorusuna öğrencilerin cevap oranı ise; Kesinlikle Katılıyorum: % 17, Katılıyorum: % 25, Katılmıyorum: % 30, Kesinlikle Katılmıyorum: % 17, Cevapsız: % 11.

"Bir yezidiyle evlenirim." Sorusuna öğrencilerin verdiği cevap oranı ise şöyle; Kesinlikle Katılıyorum: % 8, Katılıyorum: % 13, Katılmıyorum: % 25, Kesinlikle Katılmıyorum: % 41, Cevapsız: % 14.

"Yezidinin yaptığı yemeği yerim." Sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplar şöyle: Kesinlikle Katılıyorum: % 15, Katılıyorum: % 30, Katılmıyorum: % 19, Kesinlikle Katılmıyorum: % 26, Cevapsız: % 10.

"Yezidilerin ırkı nedir?" sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplar şöyle; Kürt: % 20, Zerdüş: % 2, Ermeni: % 2, Karışık: % 1, Şii: % 1, Arap: % 1, Yahudi: % 1, Mısırlı: % 1, Süryani: % 1, Cevapsız: % 70.

Öğrencilerin "Yezidilerin dini nedir?" sorusuna verdiği cevaplar şöyle: Hristiyan: % 17, Zerdüşlük: % 11, Şeytana Tapan: % 6, Ateşperest: % 5, Yahudi: % 3, Ateist: % 5, Ermeni: % 2, Putperest: % 2, Cevapsız: % 49.

"Yezidilerin ibadetleri nasıldır?" sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplar; Ateşe taparlar: % 8, Şeytana Taparlar: % 4, Cevapsız: % 88.

"Yezidilerin yemek ve giyim tarzlarını biliyor musunuz?" sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplar şöyle; Bizim gibi giyinirler: % 10, Genelde beyaz giyinirler: % 2, Cevapsız: % 88.

Yemek kültürünün sorulduğu sorulara ise cevap vermemişlerdir. Oysa topluluklar arasındaki etkileşim ve benzerliği en çok yemek kültüründe görebiliriz. Fakat bütünüyle bilginin eksikliği (özellikle kız öğrencilerde) "öteki"nin ne kadar ötede kaldığının bir ifadesi gibidir.

“Yezidiler ibadetlerini nerede yaparlar?” sorusuna öğrenciler şöyle cevap vermişlerdir; Kilisede: % 15, Manastırda: % 1, Camide : % 1, Laleş’te: % 1, Kudüs’te: % 1.

Öğrencilerin Süryanilerle ilgili bilgilerini ölçmek için sorduğumuz temel kavramlarla ilgili sorumuzda öğrencilerin verdikleri doğru cevap oranları şöyle;

- a. Mor Gabriel: % 10
- b. Deyru’l Zefaran: % 2
- c. Mesih’in Sünneti: % 0
- d. Ninova Orucu: % 10
- e. Paskalya: % 10

“Süryanilerle ilgili bilgilerinizi kimlerden öğrendiniz?” sorusuna öğrencilerimiz şöyle cevap vermiştir: Anne-baba: % 25, Arkadaş: % 16, Öğretmen: % 6, Din Görevlisi: % 4, Kitle iletişim araçları-çevre: % 2.

“Süryani kime denir?” şeklindeki sorumuza öğrencilerin cevapları genel olarak şöyle; Hristiyanlara/Hristiyanların bir mezhebine: % 31, Müslüman Olmayanlara: % 11, Allah’a İnanmayanlara: % 3, Ateşe Tapanlara: % 2, Yahudilere: % 2, Şeytana Tapanlara: % 1, Putperestlere: % 1, Cevapsız: % 49.

“Komşunuzun kızı bir Süryani’yle evlenmek isterse ne dersiniz? Neden?” sorusuna öğrencilerin verdiği cevaplar şöyle: Kendi kararıdır, beni ilgilendirmez: % 30, Saygı duyarım: % 24, Hoş karşılamam/karşıyım: % 15, Evleneceği kişi Müslüman olursa evlenebilir: % 5, Evlenirse dinden çıkar: % 2, Günah işlemiş olur: % 1.

“Komşunuzun oğlu bir Süryani’yle evlenmek isterse ne dersiniz? Neden?” şeklindeki soruya öğrencilerin cevapları şöyle; Kendi kararıdır, beni ilgilendirmez: % 20, Saygı duyarım: % 15, Evleneceği kişi Müslüman olursa evlenebilir: % 15, Hoş karşılamam/karşıyım: % 10, Evlenirse dinden çıkar: % 3.

Öğrencilerimiz; “Tanıştığınız veya görüştüğünüz Süryani arkadaşınız var mı?” sorusuna ise % 5 oranında olumlu cevap vermiş bunun yoğunluğu ise % 3 ile sadece bir defa ve % 2 ile birkaç kez şeklinde olmuştur. Konuşulan konular ise % 4 ile selamlaşma % 1 arkadaşlık şeklinde olmuştur.

“Ailecek görüştüğünüz Süryani var mı?” sorusuna öğrencilerden hiçbiri olumlu cevap vermemiştir.

Öğrencilerin bakış açılarını ölçen 33–36. sorulara verilen cevapların şıklara göre dağılımı şöyle:

“Bir Süryani’yle ticaret yaparım”; Kesinlikle Katılıyorum: % 16, Katılıyorum: % 33, Katılmıyorum: % 20, Kesinlikle Katılmıyorum: % 9.

"Süryani'yle ortak olurum"; Kesinlikle Katılıyorum: % 10, Katılıyorum: % 25, Katılmıyorum: % 25, Kesinlikle Katılmıyorum: % 17.

"Süryani'yle evlenirim"; Kesinlikle Katılıyorum: % 5, Katılıyorum: % 10, Katılmıyorum: % 25, Kesinlikle Katılmıyorum: % 40.

"Süryani'nin yaptığı yemeği yerim."; Kesinlikle Katılıyorum: % 11, Katılıyorum: % 25, Katılmıyorum: % 20, Kesinlikle Katılmıyorum: % 17.

"Süryanilerin ırkı nedir?" sorusuna öğrencilerin cevapları ise şöyle: Hristiyanlık: % 5, Kürt: % 11, İbrani: % 2, Ermeni: % 1, Arap: % 1, Arami: % 1, Musevi: % 1.

"Süryanilerin dini nedir?" sorusuna öğrencilerin şöyle cevap vermiştir: Hristiyanlık: % 40, Yahudi: % 3, Putperest: % 1, Zerdüş: % 1, Dinsiz: % 1.

"Süryanilerin ibadetleri nasıldır?" sorusuna öğrencilerin cevapları şöyle; Pazar ayini ve dua ederler: % 5, İstavroz: % 2, Ateşe taparlar: % 1, Müslümanlar gibi: % 1.

"Süryanilerin yemek ve giyim tarzlarını biliyor musunuz?" şeklindeki soruya öğrencilerin cevabı şöyle; Siyah giyinirler: % 1, Bizim gibi giyinirler: % 8.

"Süryaniler ibadetlerini nerede yaparlar?" sorusuna öğrencilerin cevabı şöyle: Kilise: % 35, Cevapsız: % 65.

Son sorumuz olan "Süryanilerle evlenilir/evlenilmez? Neden?" sorusuna öğrencilerin cevabı şöyle;

Müslüman olursa evlenirim: % 13, Doğru kişi veya iyi bir insan ise evlenirim: % 5, Evlenilmez: % 20, Evlenilir: % 16, Cevapsız: % 47.

Cevaplarda özellikle evlilik konusunda benimsenen katı tutumlar gündelik yaşamda pek görülmemektedir. Gündelik ilişkiler daha dostça cevaplandırılmıştır. Bu ilişkilerin bu şekilde olmasında ekonomik ilişkiler önemli bir etkiye sahip gibidir. Zira evlilikte daha ziyade dini tutumlar ön planda iken ekonomi de bu husus aynı oranda bulunmamaktadır. İdil'de yaşayan farklı etnik ve dini özelliklere sahip halklar arasında genelde dini aidiyetin etkili olduğu grup içi evlilikler (özellikle akraba evlilikleri) büyük bir çoğunluktadır. Bunun önemli bir nedeni olan dinin yanında kendi toplumsal bütünlüğünü sağlama, dayanışmayı pekiştirmesi açısından önemli işlevleri yerine getirdiği gibi boşanma oranlarının az sayıda kalması, ekonomik güvence altına alınması, toprağın soy içinde kalması da etkilidir.⁶

⁶ Evlenme olayında etnik ve din farklılıkları dünyanın hemen her tarafında içten evlenme örneklerinin sürmesinin başlıca nedenleri arasındadır. J. M. Yinger, *Ethnicity*, New York, State University of New York Press, 1994, s. 164-5.

Öğrencilerin verdiği cevaplarda özellikle etnisite⁷ dini referanslara nazaran daha zayıf kalmaktadır. Zira geleneksel olarak halk kültüründe etnisite değil, şehirlik ve köylülük, göçebelik veya yerleşmişlik toplumsal kimliği yansıtan en belirleyici referanstı. Toplumsal hiyerarşi de, bu statülere göre belirleniyordu.⁸ Günümüzde bu durum değişmelerin olduğu da bir gerçektir. Oysa aslolan bu tür farklılıkların güzel olduğu bilincinde olup bunun bir övgü kaynağı yapılmamasıdır. Zira hangi köken veya farklılık olursa olsun insanın bir seçimi olmadığından bu bir övgü kaynağı değildir.

Hali hazırdaki tabloya baktığımızda İdil’de karşılıklı etkileşim Yezidi nüfusun göç edip, Süryanilerin de az sayıda kalmasından dolayı yoğun olarak görülme de; birbirlerinin varlıklarına saygı gösteren, grup kimliği belirgin olmasına karşın ötekilere karşı saygılı bir toplumsal yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bu topraklarda yaşayanlar arasında aslında yoğun bir farklılaşma süreci yaşanmamıştır. Bu noktada denilebilir ki, taraflar arasında bir hoşgörü unsuru her zaman için mevcuttu.⁹ Fakat sosyal bilimlerdeki çatışma teorisinin savunucularına göre çatışma yok edilemez. Ancak bu çatışmaların etkilerinin aza indirgenmesi ve toplumsal bünyenin ahenginin devamının sağlanması bazı önlemlerle mümkündür.¹⁰ Günümüzde meydana gelen ayrışmalar buna izin verecek durumda da değildir. Hatta Yezidilerin İdil’de bulunmaması, Süryanilerin belli yerleşim alanlarında toplanması bölgede yaşayanların etkileşiminin sınırlı olmasına neden olmaktadır. Tarafların görüşmelerde dini aidiyetlerin yerine günlük hayata ilişkin konuların yer alması çoğu zaman karşımızda yer alan insanın –sorulmadıkça- farklı bir aidiyetinin olmadığı sanılmaktadır. Bu durum da toplumun yaşam tarzı olarak tek biçimci bir halde olmasının –böyle olmasını savunmasak da- iyi olan tarafını göstermektedir.

Ankette özellikle “neden” sorusuna ve sorular arasında yer alan ve bilgi seviyelerini araştıran soruların cevaplanma oranı düşük olduğu gibi verilen cevapların büyük bir kısmı da yanlış bilgilerden oluşmaktadır. Bu noktada yanlış cevaplar için bilgilerin öğrenildiği kaynak önemlidir. Burada da anne-baba veya arkadaşlar etkili bir rol oynamaktadır. Cevapların azlığı ise öğrencilerin etrafında bulunan farklı olan ya da “öteki” olarak nitelenen kitleden çok da haberdar olmadığını ortaya koymaktadır.

⁷ En geniş anlamıyla etnisite; belirli dinsel, mekânsal ve kültürel özellikler bakımından hem kendilerini başkalarından ayrı gören hem de diğerleri tarafından ‘başka’ sayılan, bütünlüklü bir kimliğe ve kendisine özgü kültürlenme sürecine sahip, iç evlilik yoluyla grup kimliğini koruyan ve grubun sürekliliğini sağlayan toplumsal ve kültürel veya siyasal oluşum olarak anılmaktadır. Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim Sanat Yayınevi, 2003, s. 276.

⁸ Mümtaz’er Türköne, *Türklük ve Kürtlük*, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2008, s. 71–2.

⁹ Toplumumuz farklılıkları bir arada yaşatma konusunda dünyada nadir görülen zengin bir geleneğe sahiptir. Ve modern dönemde farklı dinden olanlara karşı işlenen cinayetler tarihe mal olmuş geleneklerin değil modernliğin yol açtığı sancıkların sonucu gibidir. Fakat farklı illerde işlendiğine şahit olduğumuz farklı din mensuplarına yönelik saldırıların İdil’de görülmemesi önemli bir husustur.

¹⁰ Haydar Gölbaşı, Ahmet Mazlum, “Çatışma Odağında Alevi-Sünni İlişkileri ve “Öteki” Algısı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:7 Sayı:2 Yıl:2010, s. 320. Bu önlemler araştırmamızın sonunda yer alacaktır.

Belirttiğimiz gibi Yezidiler hakkındaki bilgilerin sınırlı olması doğal olarak karşılanabilir zira 1994'ten itibaren İdil'de neredeyse hiç Yezidi bulunmamaktadır. Fakat İdil'de yaşayan, ticaretle uğraşan Süryani nüfus hakkındaki yanlış bilgiler veya bilgisizlik neye bağlanabilir? Özellikle bazı sorulara verilen cevapların herhangi bir şekilde düzeltilmesi mümkün bile değildir.¹¹

İnsanların kültürünü aldığı içinde yaşadığı öncelikle aile ve toplumsal çevre bunu oluşturan sebepleri beraberinde getirmiştir. Ailelerin dini veya sosyal kaygılarla “öteki” ile aradaki farklılıkları ve özellikle kötü yönleri belirtmesi bu algıda temel faktör olarak durmaktadır. Fakat görülen o ki, artık yetişen yeni nesil klasik cevaplardan daha ziyade kendisinin ulaştığı bilgilere daha çok güvenmeye ve “öteki” ile ilgili imajı kendisine göre oluşturmaktadır. Çünkü başta da belirttiğimiz gibi, birey yalnızlık, yabancılaşma ve birbirinden uzak durmanın adeta pratikte imkânsızlaştığı bir dünyaya doğru yol almaktadır. Gittikçe yaygınlaşan iletişim, ulaşım ve bilgiye erişim kaynaklarıyla dünya adeta küçülmekte, insanlar arasında örülen duvarlar ortadan kalkmakta, farklılıkların birbirleriyle buluşmaları hızlanmakta ve bu bilinçli veya bilinçsiz etkileşim ve öğrenme-öğretme sürecinin yaşanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu süreçte toplum ve toplumsal değerlere karşı birey ve bireysel değerler ön plana çıkmakta ve toplumsal yapıların dar kalıpları aşılmaya çalışılmaktadır.¹²

Bu anlamda İdil'de yaşayan Müslümanlar buraya geldiklerindeki fikir yapısı kendi çocukları veya ankete cevap veren torunlarıyla her konuda aynı değildir. Bundan kısa denilebilecek bir süre önce İdil'e yerleşen günümüz hâkim kitlesinin tıpkı Avrupalıların Amerika'ya gittiklerinde yaptıkları gibi yerleşik halktan öğrenebilecekleri çok şey olmasına karşın gelenlerin ne onlardan bir şeyler öğrenmeye yönelik amaçları ne de onları ciddi anlamda tanıma ve anlama konusunda bir niyetleri vardı. Fakat toplumsal ilişkiler ister istemez insanları farklı şekillerde bir araya getirmiştir.¹³ Özellikle kültürel antropoloji ile ilgilenen bilim insanlarının hem Yezidi hem de Süryanilerle iç içe yaşamış elli yaş ve üstündeki bu insanlardan hareketle benzer bir çalışmayı yapması genç nesil ile aralarındaki değişim ve farklılığın boyutlarını daha açık bir şekilde ortaya koyacağından önemli olduğu düşünülmektedir.¹⁴

¹¹ Öğrencilerin bu tür cevaplarına bazı örnekler verecek olursak; Meleke Tavus'a Hz. Muhammed'in doğduğu şehir, Paskalya'ya Yezidiler tarafından içilen şarap, Yezidi Hz. Ali'yi ve çocuklarını öldüren kavim, Yezidilerin ibadetlerini sorduğumuz soruya onlar şeytandır nasıl ibadet etsinler gibi cevaplar verilmiştir. Süryanilerin ibadetleri arasında namaz kılmak gösterilmiş, Mor Gabriel Kilisesi medrese olarak açıklanmış ve Süryaniler et ve süt tüketmeyen insanlar olarak tanımlanmıştır.

¹² Şinasi Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, s. 67–8.

¹³ Orta yaşın üstündeki insanların Yezidi veya Süryanilerle ilişkilerinin kökeni kirvelik, ticaret gibi sosyal bağlardan/ilişkilerden kaynaklanıyordu. Günümüzde bu ilişkiler buradan göçen Yezidi ve Süryanilerle telefon görüşmeleriyle, ölüm veya düğün olaylarının bildirilmesiyle bazı ailelerce halen devam ettirilmektedir.

¹⁴ Yezidiler, Mardin veya İdil'de yaşadıkları sürece günah keçisi olmak zorunda kaldıklarından yakınmışlardır. Birçok Yezidi kendilerini bir İslam mezhebi sayanların ehven-i şer olduğunu kendilerini pagan diye nitelendirenlerin daha da acımasız olduklarını, kelime-i şahadet getirmediğinde öldürülmeleri

Bu konuda yakınlaşma veya doğru tanıma –eğer isteniyorsa- **bazı noktalarda** çokkültürlülük¹⁵ anlayışı etrafında daha rahat çözümlenebilir. Zira bilindiği gibi Postmodernitenin görecelik algısı çokkültürlülük ve çoğulculuğa geniş bir yaşama alanı oluşturmaktadır. Postmodern kuramda birlikte yaşama ilkesi evrenselleştirme ilkesinin yerini almaktadır. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik modernliğin sloganı iken özgürlük, farklılık ve hoşgörü postmodernitenin temel özelliğidir.¹⁶ Fakat buna karşın gittikçe yaygınlaşan sekülerizasyon ile çokkültürlülük geleneksel dini tutum karşısında önemli bir tehdit olarak algılanabilir. Dolayısıyla bu süreçte, farklılıkların bir arada barış ve karşılıklı iyi ilişkiler temeline dayalı olarak yaşamaları önemlidir ve bu konuda dini kurumlarla dindar insanlara önemli görevler düşmektedir. Bu görevlerden birisi insanlar arasındaki diyalog ortamına katkıda bulunmaktır. Halk içerisindeki çeşitli topluluklar arasındaki karşılıklı nefret ancak âlimlerin, yazarların ve dini yayın yapan kimselerin gayretli çalışmaları sayesinde ortadan kaldırılabilir.¹⁷ Ancak karşılıklı iletişimin ben ve “öteki”nin birbirini tanıma, anlama süreci olarak anlaşılması ve bu temel üzerine karşılıklı olarak algılanması yani herkes aynı şeyi söylüyor şeklindeki derin bir şekilde koruyucu bir faraziye üzerine yapılmamalıdır. Bu husus saygıyı gerektirir ancak belli bir konuda anlaşmayı gerektirmez.

Bir diğer görev ise ben ve öteki’nin insanlığın yüz yüze olduğu sorunlara karşı ortak mücadele etmesi ve ortak direnç noktaları oluşturmaktır. Bugün küresel anlamda karşılaşılan sorunlar bütün insanları ilgilendirmektedir. Dinsel geleneklerin bunlara karşı söyleyecekleri önemlidir. Bunun için dinler insanın mutluluğunu sağlayan adalet, güven, itimat, yardımlaşma, sevgi, kötülükten uzak durma gibi nitelikleri insan yaşamında egemen kılmaya çalışmalıdır. Bunun gerçekleşmesinin yolunun farklı inanç sistemlerine inanan insanların ötekilerin yaşam ve inanç alanlarına saygı göstermekten geçtiğinin bilincinde olmalıdırlar.¹⁸ Tarihe baktığımızda İslam dini, “öteki”nin azımsanmayacak ölçüde bulunduğu bir dinsel coğrafyada doğmuş ve

---

caiz olduğu için büyük kayıplar verdiklerinden ve bu yüzden harici mezhebinden veya Yezid b. Muaviye’nin takipçileri olarak bilinmeyi yeğlediklerinden bahsetmişlerdir. Sabiha Banu Yalkut, *Melek Tavus’un Halkı Yezidiler*, Metis Yayınları, 2001, İstanbul, s. 11. Dolayısıyla bu iddialarla karşı karşıya kalan Müslüman bireylerin görüşleri de önemlidir. Burada şu hususa da işaret etmek gerekir ki, İdil’de yaşayan nedenler artık bölgede hiç Yezidi kalmaması kalan Süryanilerin de sayısının yok denecek kadar az olması nedeniyle zihinlerindeki öteki kavramının yöneldiği husus artık dini değil farklı etnik kökenden gelenlere doğru olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda oluşan bu öteki algısının nedenleri ve etnik kökene dayalı yeni çatışmaların olmaması için çözüm yollarının sosyolog ve psikologlarca araştırılması gerektiğini düşünmekteyiz.

¹⁵ Çokkültürlülük bir takım özel aidiyetlerin varlığını ve değerini kabul etmekle kalmayıp ayrıca bunları siyasi normlara ve kurumlara kaydetmeyi de öneren belirli bir siyasi programı ifade eder. Farklı milliyetlerden oluşan Osmanlı, Çarlık Rusyası, Habsburg gibi imparatorluklar antropolojide çoğul olarak nitelenen sömürge toplumları, ırk ayrımı rejimlerinin tümü; etnik, dini ya da ırka dayalı bileşenlerin anayasal olarak tanınması üzerine kurulu entegrasyon politikası biçimleriydiler. Milena Doytcheva, *Çokkültürlülük*, İletişim Yayınları, Çev. Tuba Akıncılar Onmuş, 2009, İstanbul, s. 17.

¹⁶ Recep Kaymakcan, “Önsöz”, *Çokkültürlülük Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, Edt. Recep Kaymakcan, Dem Yayınları, İstanbul 2006, s. 7-8.

¹⁷ M. Şemseddin, *Hurafattan Hakikate*, Tevsii Tibaat Matbaası, 1332, s. 238

¹⁸ Şinasi Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, s. 77-79.

gelişmiştir. Kuran-ı Kerim öteki büyük dinlerden bahsettiği gibi, Müslümanlar da, daha Medine döneminde Yahudi, Hristiyan ve Mecusilerle tanışmış, bir asırdan daha kısa bir sürede Hindu ve Budistleri de bunlara dâhil etmişlerdir.¹⁹ Yani Müslüman bireylerin farklı dini, siyasi, etnik gruplarla karşılıklı hak ve özgürlüklere riayet etmek koşuluyla hoşgörü ve barış içerisinde bir arada yaşayabileceklerine ilişkin yeterli teorik ve pratik tecrübeye sahip oldukları söylenebilir.²⁰

İnsanların yaşam ve düşüncesini oluşturan çeşitli öğelerde yer alan benzerliklerin ön plana çıkarılması ve karşılıklı olarak araştırılması geleceğin inşası açısından son derece önemlidir. İnsanlar özellikle öteki hakkındaki bilgisizlikten dolayı aralarındaki görmek istedikleri farklılıkları vurgulayarak birbirlerine karşı kapalı birer alan haline gelmektedir. Kişinin içinde doğduğu dinsel, cinsel, etnik kimliklerinden birini diğerinden daha fazla önemsemesi diğer kültür dünyalarını batıl bir dine mensup saymaya yöneltecek bir durumdur. İnsanların inandıkları değerleri diğer inanç değerleriyle aynı görmeleri şart değildir, bunun pratikte de gerçekleşmesi oldukça zor bir durumdur. Herhangi bir din mensubunun kendisinin batıl bir dine mensup olduğunu kabul edip buna bağlılığını sürdürmesi zor olduğundan, her din kendisini "doğruya ileten" olarak niteler. Dolayısıyla her din mensubu kurtuluşu kendi dininde görür. Bu düşünce insanlık tarihi kadar eskidir.²¹

Tarihsel açıdan baktığımızda insan toplumları üç farklı rejimle karşı karşıya kalmışlardır: ötekinin kendinden aşağı olduğu, ilişkide yukarıdan bakmanın hâkim olduğu eski rejim –Antik toplumlardaki barbar, sömürge toplumlarındaki otokton halklar-; eşitliğin öncelikle benzerlik üzerinden yorumlandığı- vatandaşların ortak insanlıklarıyla eşit olduğu- modern rejim; son olarak kişilerin farklılıkları üzerinden değil farklılıklarıyla eşit olarak tanınmayı arzu ettiği ve eşitliğin artık kültürlerin denkliği olarak anlaşıldığı günümüz rejimi. Dolayısıyla günümüzün kültürel tanınma taleplerinin altında, "evrensel bir eşitlik ilkesi" yatıyor.²² Farklı dinlere mensup kişilerin artık şunu kabul etmesi gerekir ki insanlar ne ilk çağ ne de Ortaçağ döneminde yaşıyor. Çok farklı din, ideoloji, hatta hiçbir dine inanmayan ateist ya da agnostiklerin bir arada bulunduğu bir dönemde yaşıyor. Ayrıca geçmiş dönemlere kıyasla diğer din ve din mensuplarına ilişkin olarak daha fazla bilgiye sahibiz. Zira geçmişte bu konuda çok az kişi bilgi sahibi olabilirken şimdi herkes çeşitli iletişim araçları vasıtasıyla diğer din ve mensupları hakkında bilgi sahibi olabilmekte, hatta

¹⁹ Cafer Sadık Yaran, "Giriş", s. 9–25, *İslam ve Öteki*, ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s. 9.

²⁰ Osman Güner, "Hz. Peygamberin "Öteki"ne Bakış Açısı", *İslam ve Öteki*, s. 270.

²¹ Mehmet Okuyan, Mustafa Öztürk, "Kuran verilerine göre "öteki"nin Konumu", *İslam ve Öteki*, s. 163. Farklı dinlerin asırlardır ötekine nasıl baktığının tarihsel bilgisi insanlığın önündedir ve maalesef tarihte görülen dinler arası ilişkiler yüz kızartıcıdır. Tarihin şahit olduğu savaşların pek çoğunun arkasında neden dinler var? bu soruya dini açıdan "öteki" sorununun önemini ve çağları aşan boyutunu göstermeye yetmektedir. Değişimin artık zamanı gelmiş değil geçmektedir diye düşünüüyorsa, işin yolu sorulardan ve bunları cesaretle sorgulamaktan geçmektedir. Cafer Sadık Yaran, "Giriş", *İslam ve Öteki*, s. 11. Zira ötekiler bize kendilerinin bizimle aynı dinden olmadıklarını hatırlatırken biz de onlara Müslüman olmadıklarını hatırlatıyoruz. Mustafa Köylü, "Dinsel Dışlayıcılık", *İslam ve Öteki*, s. 32–34.

²² Milena Doytcheva, *Çokkültürlülük*, s. 22.

değişik din ve kültürden insanlarla aynı okullarda eğitim görmekte, aynı iş yerinde çalışmakta ve aynı yerleşim yerlerinde oturabilmektedir. Bir de buna tüm insanları ilgilendiren küresel problemleri eklersek farklılıklara rağmen birlikte yaşamının ve birbirlerine karşı daha toleranslı olmanın gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Acaba yukarıdaki saydığımız tüm bu değişme ve gelişmeler muayyen bir dine inanan kimselerin diğer din mensuplarına karşı bakış açısında bir değişikliğe neden olabilir mi? Tarihsel süreç ve günümüze baktığımızda bu gelişmeler bazı insanlarda değişiklik meydana getirirken, diğerleri ise eski tutumlarını, yani dışlayıcılığı, devam ettirmektedir.

Peki, burada sorun nereden kaynaklanmaktadır? Aslında sorun her dinin kendi hakikat anlayışından kaynaklanmaktadır.²³ Yani taraflardan herhangi biri kendi kimliğinden vazgeçmezse, problem çözülmez, eğer vazgeçerse o zamanda yok olur. Bu anlamda dini açıdan diyalogu devam ettirmek yerine ahlak ve dünya problemleri üzerinde çalışılması daha doğru olabilir.

Dünya geneline baktığımızda yaşadığımız yüzyılın modernleşme çabaları, ulus devlet politikalarına yöneliş ve asimilasyonun bugüne kadar pek çok grubu ortadan kaldırdığını görebiliriz. Fakat çoğulcu demokratik bir toplum özlemini yaşatan bir ülkenin evlatları bu ülkede kalanlarla birlikte yaşama kararlılığını göstermelidir.

Bugünkü durumunünkü tercihlerin bir sonucu olduğu gibi yarınkilerin bugünkü kararlarımızın sonucu olacağından öteki algısının düzeltilmesi için muhtemel alınması/yapılması gereken bazı önlemler şunlar olabilir:

Anketteki bilgilerde bazı noktalarda insanların birbirlerini yeterince tanıyıp, bilgi sahibi olmadıkları, birbirlerine ön yargılı yaklaştıkları ve empati kurmada yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bu durumun giderilmesi için her iki grubunda birbirlerini daha iyi tanımaları ve tarihsel bir süreç içerisinde olaylara bakış açılarını gözden geçirmeleri gerekmektedir. Burada salt bilginin insanların düşüncelerini tamamiyle değiştirmeyeceğinin farkındayız, fakat tümüyle değiştirmese de etkili olacağı da aşîkârdır.

Yapılması zor olsa da dini toplumsal kategoriler arasında tarafgirliğe son vererek, bu kategorileri siyasal mekanizmanın dışına taşıyarak kendi doğal mecrasına bırakmak gerekir. Çünkü bu toplumsal kategoriler arasında (radikal gruplar hariç) derin sürtüşme ve birbirini kabul etmeme durumu söz konusu değildir.

Çokkültürlülüğün anayasal ya da parlamenter olarak doğrulanması da konunun daha sağlıklı bir mecraya çıkmasına imkân verecektir. Azınlık haklarından sorumlu en azından bir danışma konseyinin oluşturulması siyasi açıdan bir güvence ve destek olacak ve bu konuda siyasilerin söylemleri sadece sözde kalmayıp fiiliyatta da kendini gösterecektir. Bu anlamda farklılıkların ötesinde değil farklılıklarıyla birlikte herkesin

²³ Mustafa Köylü, "Dinsel Dışlayıcılık", *İslam ve Öteki*, s. 57-58.

eşit olduğu fikrini teşvik etmek yani kamusal alanda bütün kültürlerin birbirine denk olduğunun tanınmasını teşvik etmek ancak devlet ve kurumlarının desteğiyle tamamına erebilecek bir projedir. Yani devletin laikliğe uygun olarak her gruba eşit mesafede konumlanması oldukça önemlidir.

Okul müfredat programında çokkültürlülüğün benimsenmesi belki de bu konuda en sağlam gelişmeyi sağlayacak husus olacaktır.²⁴ Bu şekilde gelenek ve görenek hakkının korunması renklerin ve çeşitliliğin devamlılığını sağlayacaktır. Farklı kimlikleri bir araya getirme, uzlaştırma ve ötekini reddetmeden yeni ortak tanımlar geliştirme çabalarına her seviyede katkıda bulunmak gereklidir.

Ve şu asla unutmamalı ki, *"hiçbir insan yasadışı değildir"* ve bu ülkede hepimiz *"farklılıklarımızla eşitiz"* ve insanlar olarak tek ortak yanımdır insanlığımızdır. İnsanı ele alırken onu toplumsal ve kültürel ilişkilerden sıyrıp insanlık düzeyinde ele almak gerekir. Zira ortaya koyduğumuz çalışmaya benzer konularda yapılan diğer araştırmalar giderek bütünleşen ve sağlıklı dengeler üzerine oturan bir toplumu haber veriyor gibidir.

---

²⁴ Bilindiği gibi çok ırklı, hoşgörülü toplumun inşasında bir araç da okuldur. Devleti bir ortak değerler çerçevesi içinde etnik azınlıkların kimliklerini korumalarına yardımcı olma konusunda göreve çağıran herkes için eğitim diyebilmek için özel okulların gelişmesini, okul müfredat programlarının yeniden gözden geçirilmesini, öğretmen profilinin çeşitlenmesini ve öğretmenlerin ırk konusunda hassasiyet kazanmasına önem vermesi gerekir. Milena Doytcheva, *Çokkültürlülük*, s. 74. Bu noktada Almanya'da okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarıyla Türkiye'de okutulan ders kitaplarının mukayesi faydalı olacaktır. Zira Almaya'da okutulan ders kitaplarında diğer dinlerden bahsederken daha rafine ifadeler kullanılmışken Türkiye'deki ders kitaplarında aynı hassasiyetin gösterildiği söylemek mümkün değildir. Dileğimiz sadece Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında değil bütün okutulan dersler bağlamında aynı hassasiyetin gösterilmesidir.

ANKET SORULARI

Sayın Bay/Bayan,

Bu ankette araştırmaya çalıştığımız konu, yüzyıllardır bir arada yaşayan ve yaşamaya devam eden farklı dini kimliklere sahip olan Süryani ve Yezidilere Müslümanların bakış açısının nasıl olduğu ve bunun nasıl oluştuğunu, beslendiği kaynakları bulmaya çalışmaktır. Bu konuda sizlerin değerlendirmelerini önemli buluyoruz ve bu yüzden aşağıdaki anket sorularının tamamına olabildiğince eksiksiz bir biçimde cevap vererseniz çok minnettar olacağız. Bu tamamıyla akademik bir araştırmadır, sonuçlar istatistikî olarak hesaplanacak ve sadece akademik araştırmalarda kullanılacaktır. Belirttiğiniz şeyler kesinlikle gizli kalacaktır. Dolayısıyla araştırmanın sizin üzerinizde hiçbir politik, ekonomik ya da başka türden olumsuz bir etkisi olmayacaktır. Katıldığınız için şimdiden teşekkür ederiz.

Yrd. Doç. Dr. Tamer YILDIRIM
Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

1. Yaşınız:.....

2. Cinsiyetiniz: Bay ( ) Bayan( )

3. Kendinizi öncelikle nasıl tanımlıyorsunuz?

a. Müslüman ( ) b. Kürt ( ) c. Heverkî ( ) d. Türk ( ) e.
Diğer.....

4. Aşağıdaki kelimelerde anlamlarını bildiklerinizi karşısına yazınız:

j. Melekê Tavus:

k. Adi b. Müsafır:

l. Yezid. B. Muaviye:

m. Şeyh Adi:

n. Laleş:

o. Kara Yılan:

p. Mushaf-ı Reş:

q. Kitab-ı Cilve:

r. Seri Sale Bayramı:

5. Yezidi kime denir?

6. Yezidilerle ilgili bilgilerinizi kimlerden öğrendiniz?

a. Anne-baba ( )

b. Arkadaş ( )

c. Öğretmen ( )

d. Din Görevlisi ( )

e. Diğer.....

7. Komşunuzun kızı bir yezidiyle evlenmek isterse ne dersiniz? Neden?

8. Komşunuzun oğlu bir yezidiyle evlenmek isterse ne dersiniz? Neden?

9. Tanıştığımız veya görüştüğünüz yezidi arkadaşınız var mı?

10. Bugüne kadar her hangi bir yezidiyle görüştünüz mü?

11. Görüştüyseniz bunun yoğunluğu nedir?

a. Bir defa ( ) b. Bir çok kez ( ) c. Sürekli görüşüyorum ( ) d. Diğer.....

12. Görüştüyseniz neler konuştunuz?

a. Selamlaşma ( ) b. Arkadaşlık ( ) c. Tartışma ( ) d. Diğer.....

13. Ailecek görüştüğünüz yezidi var mı?

14. Bir yezidiyle ticaret yaparım.

a. Kesinlikle Katılıyorum ( ) b. Katılıyorum ( )
c. Katılmıyorum ( ) d. Kesinlikle Katılmıyorum ( )

15. Bir yezidiyle ortak olurum

a. Kesinlikle Katılıyorum ( ) b. Katılıyorum ( )
c. Katılmıyorum ( ) d. Kesinlikle Katılmıyorum ( )

16. Bir yezidiyle evlenirim.

a. Kesinlikle Katılıyorum ( ) b. Katılıyorum ( )
c. Katılmıyorum ( ) d. Kesinlikle Katılmıyorum ( )

17. Yezidinin yaptığı yemeği yerim.

a. Kesinlikle Katılıyorum ( ) b. Katılıyorum ( )
c. Katılmıyorum ( ) d. Kesinlikle Katılmıyorum ( )

18. Yezidilerin ırkı nedir?

19. Yezidilerin dini nedir?

20. Yezidilerin ibadetleri nasıldır?

21. Yezidilerin yemek ve giyim tarzlarını biliyor musunuz?

22. Yezidiler ibadetlerini nerede yaparlar?

23. Aşağıdaki kelimelerde anlamlarını bildiklerinizi karşısına yazınız:

a. Mor Gabriel:

b. Deyru'l Zefaran:

c. **Mesih'in Sünneti:**

d. **Ninova Orucu:**

e. **Paskalya:**

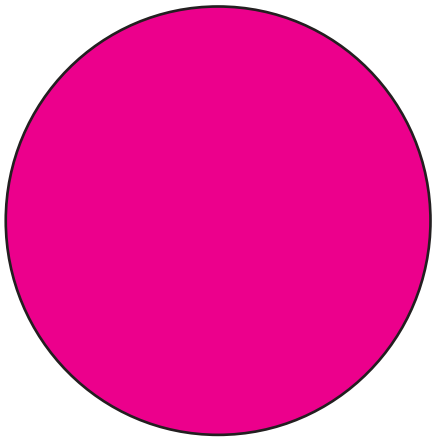
24. Süryanilerle ilgili bilgilerinizi kimlerden öğrendiniz?

a. Anne-baba ( ) b. Arkadaş ( ) c. Öğretmen ( )
d. Din Görevlisi ( ) e. Diğer.....

25. Süryani kime denir?
26. Komşunuzun kızı bir Süryani'yle evlenmek isterse ne dersiniz? Neden?
27. Komşunuzun oğlu bir Süryani'yle evlenmek isterse ne dersiniz? Neden?
28. Tanıştığınız veya görüştüğünüz Süryani arkadaşınız var mı?
29. Bugüne kadar her hangi bir Süryani'yle görüştünüz mü?
30. Görüştüyseniz bunun yoğunluğu nedir?
a. Bir defa ( ) b. Bir çok kez ( ) c. Sürekli görüşüyorum ( ) d. Diğer.....
31. Görüştüyseniz neler konuştunuz?
a. Selamlaşma ( ) b. Arkadaşlık ( ) c. Tartışma ( ) d. Diğer.....
32. Ailecek görüştüğünüz Süryani var mı?
33. Bir Süryani'yle ticaret yaparım.
a. Kesinlikle Katılıyorum ( ) b. Katılıyorum ( )
c. Katılmıyorum ( ) d. Kesinlikle Katılmıyorum ( )
34. Süryani'yle ortak olurum
a. Kesinlikle Katılıyorum ( ) b. Katılıyorum ( )
c. Katılmıyorum ( ) d. Kesinlikle Katılmıyorum ( )
35. Süryani'yle evlenirim.
a. Kesinlikle Katılıyorum ( ) b. Katılıyorum ( )
c. Katılmıyorum ( ) d. Kesinlikle Katılmıyorum ( )
36. Süryani'nin yaptığı yemeği yerim.
a. Kesinlikle Katılıyorum ( ) b. Katılıyorum ( )
c. Katılmıyorum ( ) d. Kesinlikle Katılmıyorum ( )
37. Süryanilerin ırkı nedir?
38. Süryanilerin dini nedir?
39. Süryanilerin ibadetleri nasıldır?
40. Süryanilerin yemek ve giyim tarzlarını biliyor musunuz?
41. Süryaniler ibadetlerini nerede yaparlar?
42. Süryanilerle evlenilir/evlenilmez? Neden?

KAYNAKÇA

- BİLGİN, Beyza, "Önsöz", s. vii-xi, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, ed. Remziye Yılmaz, Sinemis Yayınları, Ankara, 2005.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe sözlüğü*, 3. bs. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- DOYTÇEVA, Milena, *Çokkültürlülük*, İletişim Yayınları, Çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İstanbul, 2009.
- EMİROĞLU, Kudret, Aydın, Suavi, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim Sanat Yayınevi, 2003.
- GÖLBAŞI, Haydar, Mazlum, Ahmet "Çatışma Odağında Alevi-Sünni İlişkileri ve "Öteki" Algısı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:7 Sayı:2 Yıl:2010, s. 320–345.
- Gündüz, Şinasi, *Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005.
- GÜNER, Osman, "Hz. Peygamberin "Öteki"ne Bakış Açısı", 217–284, *İslam ve Öteki*, ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- KAYMAKCAN, Recep, "Önsöz", s. 7–17, *Çokkültürlülük Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan, Dem Yayınları, İstanbul 2006.
- KÖYLÜ, Mustafa, "Dinsel Dışlayıcılık" s. 29–65, *İslam ve Öteki*, ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- M. ŞEMSEDDİN, *Hurafattan Hakikate*, Tevsii Tibaat Matbaası, 1332.
- OKUYAN, Mehmet, Öztürk, Mustafa "Kuran Verilerine Göre "Öteki"nin Konumu", s. 163–216, *İslam ve Öteki*, ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- SARDAR, Zia, Nandy, Ashis, Davies, Merryl Wyn, *Barbar Denen Ötekiler: Batı Irkçılığı Üzerine Bir Manifesto*, çev. Emine Buket Sağlam, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- SERDAR, Ziyaüddin *Postmodernizm ve Öteki: Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi*, İstanbul: Söylem Yayınları, 2001.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, *Türklük ve Kürtlük*, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2008.
- YALKUT, Sabiha Banu, *Melek Tavus'un Halkı Yezidiler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- YARAN, Cafer Sadık, "Giriş", s. 9–25, *İslam ve Öteki*, ed. Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- YİNGER, J. M., *Ethnicity*, New York, State University of New York Press, 1994.

İDİL'İN EĞİTİM SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Davut OKÇU

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Özet

İdil ilçesi, yıllardır bölgede devam eden şiddet ortamından en çok zarar gören ilçelerimizden biridir. Bu yüzden sosyal, kültürel ve ekonomik zararların yanı sıra eğitimin kalitesinde de düşüş kaydedilmiştir. Şırnak ilinin ve dolayısıyla İdil ilçesinin ÖSYM tarafından yapılan YGS - LYS ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan SBS sınavlarında son iki sıraya demirmesi bu başarısızlığın somut göstergesidir. Sorunların başında derslik ve öğretmen ihtiyacının bir türlü karşılanamaması gelmektedir. Ayrıca birleştirilmiş sınıf uygulamasının yaygın olarak devam etmesi ve velilerin eğitime karşı ilgisizliği öğrenci başarısının düşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Eğitimde imkan ve fırsat eşitsizliği de bölgenin ve dolayısıyla İdil'in eğitim kalitesine olumsuz yönde etki etmektedir.

İdil eğitiminin sorunlarını beş başlık altında değerlendirmek mümkündür: Nüfus yapısından kaynaklanan sorunlar, Veli kaynaklı sorunlar, Eğitimcilerle ilgili sorunlar

Öğrenci temelli (bazlı) sorunlar,Sistem, fiziki yapı veya okuldan kaynaklanan sorunlar.

Bu çalışmamızda söz konusu sorunlar analize tabi tutulmuş ve sorunların çözümüne yönelik önerilerde bulunulmuştur. Öneriler doğrultusunda sorunların giderilmesi ve İdil'de eğitim düzeyinin ve kalitesinin artırılması için başta Milli Eğitim Bakanlığı olmak üzere, İl Valiliği (İl Milli Eğitim Müdürlüğü), İlçe Kaymakamlığı (İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü), okul yöneticileri, öğretmenler, veliler ve öğrencilere büyük görevler düşmektedir. Gerekenlerin yapılması durumunda eğitimin kalitesi istenen düzeye çıkacak; eğitimde istenen hedeflere varılacak ve bu da toplumsal gelişmişlik standartlarını yükseltecektir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Öğretmen, Öğrenci, Veli.

IDIL'S EDUCATIONAL PROBLEMS AND SOLUTIONS

Abstract

Idil district, damaged from the ongoing atmosphere violence for years, is one of the most damaged districts in the region. Therefore, the quality of the education declined as well as the social, cultural, and economic losses. Şırnak and its Idil district province were placed at the bottom of list because of the exams made by ÖSYM's as YGS - SBS and by the Ministry of Education as SDK. Two of the reasons are shortages of classrooms and teachers who were not met. In addition, the ongoing combined application of classes and indifference to education are two of major roles which reduce students' success. Educational opportunity of inequalities in the region therefore negatively affect the quality of education in Idil.

İdil' educational problems can be summarised under five main headings: Population, structure based problems, Parents-based problems, Educators-based problems, Student-based problems, The system, structure or school-based problems.

In this study, these problems have been analysed and recommendations are made to solve the problems. To solve the problems in line with the recommendations and to increase the educational quality and level in İdil, great roles must be done by the Ministry of Education, the Province Governor's Office (City Educational Authority), Province Kaimakam, (District Educational Authority) school administrators, teachers, parents and students. In the case of requirements being done, quality of education reaches to the desired level and this, too, will increase social development standards.

Key Words: Education, Teacher, Student, Parent.

I. GİRİŞ

1924 yılına kadar köy olan İdil, aynı yıl Cizre İlçesine bağlı bir bucak, 1937 yılında ise ilçe olmuştur. Müslüman, Hristiyan ve Yezidilerin birlikte yaşadığı İdil başlangıçta Mardin iline bağlı iken; 18 Mayıs 1990 tarih ve 20522 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 16 Mayıs 1990 tarih ve 3647 sayılı kanunla Şırnak iline bağlanmıştır

İdil ilçesi Güneydoğu Anadolu’nun doğusunda bulunmaktadır. İlçenin yüzölçümü 1224 km² olup, rakımı 773 metredir. İlçe Şırnak iline 75 km uzaklıktadır. Doğusunda Cizre, batısında Nusaybin ve Midyat ilçeleri, kuzeyinde Dargeçit ve Güçlükönak ilçeleri ile güneyinde Suriye bulunmaktadır. İlçenin Suriye ile 24 km sınırı olup sınır kapısı bulunmamaktadır. İlçenin sınırlarında bulunan Cizre-Midyat karayolu ve tarihi İpek Yolu (Bölünmüş Yol) İdil’in karayolu ulaşımını büyük ölçüde rahatlatmaktadır. 2010 yılında yapımına başlanan Şırnak Havaalanı ilçe merkezine 15 km uzaklıkta olup ulaşımında büyük oranda kolaylık sağlayacaktır

İlçe nüfusunun toplamı 67.999 olup bu nüfusun 39.728’i köylerde, 6352’si beldelerde, 21.919’u ise ilçe merkezinde yaşamaktadır.

İdil İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü verilerine göre İdil İlçesinde 2 Okulöncesi, 75 İlköğretim, 4 Ortaöğretim okulu olmak üzere toplam 81 okul mevcuttur. Ayrıca Halk Eğitim Merkezi ve Öğretmenevi bulunmaktadır. İlçenin okul kademelerine göre okullaşma oranları ise şu şekilde belirlenmiştir:

Okul Öncesi Eğitimde:	%12
İlköğretimde	: %100
Ortaöğretimde	: %51.96

Okulöncesinde 819, İlköğretimde 17.250 ve Ortaöğretimde 2.292 öğrenciyle toplamda 20.361 öğrenciye eğitim-öğretim verilmektedir.

Derslik sayıları aşağıya çıkarılmıştır:

Okulöncesi	:39
İlköğretim	:526
Ortaöğretim	:53

Derslik başına düşen öğrenci sayısı:

Okulöncesi	:22
İlköğretim	:33
Ortaöğretim	:44 ¹

İdil ilçesi ile ilgili ayrıntılı istatistiklere sahip olamadığımız için Şırnak Milli Eğitim Müdürlüğü Web sayfasından alınan bilgiler dikkate alınacaktır.²

Şırnak ilinde en az ilköğretim mezunu olanların oranı 1990–2000 döneminde her iki cinsiyet için de önemli bir artış göstermiştir. En az ilköğretim mezunu olanların oranı 1990 yılında erkek nüfusta %17.6, kadın nüfusta ise %2.5 iken, bu oran 2000 yılında erkek nüfusta %35.2'ye kadın nüfusta ise %8.3'e yükselmiştir.

1990–2000 döneminde 25 ve daha yukarı yaştaki nüfusun içinde ilkokul, ortaokul ve ortaokul dengi, lise ve lise dengi ve yükseköğretim mezunlarının payları her iki cinsiyette de artış göstermiştir. 1990 yılında 25 ve daha yukarı yaştaki erkek nüfusun %28.9'u, kadın nüfusun %6.5'u ilkokul mezunu iken, 2000 yılında erkek nüfusun %35.6'sı, kadın nüfusun ise 11.6'sı ilkokul mezunudur.³

İdil ilçesini kapsayan Şırnak eğitimi ile ilgili medyada yer alan haberlere göz atıldığında, olumlu haberler olmakla birlikte olumsuz haberlerin oldukça fazla olduğunu görmek mümkündür. Örneğin; “İdil'de Eğitim Seferberliği”,⁴ “İlber Ortaylı'nın 'Doğu ve Güneydoğu'da çok kopya çekiliyor' iddiasına tepki”,⁵ “Şırnak'ın Cizre ilçesinde, Yükseköğretime Geçiş Sınavı'na (YGS) farklı illerde girecek olan 375 öğrenci düzenlenen törenle uğurlandı”,⁶ “Şırnak ÖSS ve SBS'de neden mi sonuncu”,⁷ “Şırnak Üniversitesinin geçici olarak **Şırnak** Anadolu öğretmen lisesinde eğitime başlayacağı haberini duyan Şırnaklı vatandaşlar, bu durumdan bir hayli endişe duyular”⁸, “Şırnak eğitiminde sular durulmuyor!”⁹

Araştırmada önce Şırnak'ta eğitimle ilgili istatistikî veriler tablo halinde incelenmiş ve yorumlanmış, sonra en önemli problemler nitel çalışma yöntemiyle yetkililere ve

¹ İdil İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü ile yazışmalar sonucu bu bilgilere ulaşılmıştır.

² Çalışmamızda yer alan tablolar Şırnak İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2009 yılı Şırnak brifing, <http://sirnak.meb.gov.tr/> adresinden 10.02.2011 tarihinde alınmıştır.

³ Nitel çalışmamıza katılan tüm eğitimcilere, özellikle Eğitim Müfettişleri Sıddık TOKAR ve Ahmet EKİNCİ'ye teşekkür ederiz.

⁴ www.medya73.com 22 Şubat 2011 tarihinde alınmıştır.

⁵ <http://habername.net/sirnak-egitim-sen-den-dogu-da-kopya-iddiasina-tepki-haberi-122168/> adresinden 10.02.2011 tarihinde alınmıştır.

⁶ <http://www.haber7.com/haber/20100409/Sirnakta-YGS-yolculari-ugurlandi.php> adresinden 10.02.2011 tarihinde alınmıştır

⁷ <http://www.beytusseba.bel.tr/haberdetay.php?id=7> adresinden 04.02.2011 tarihinde alınmıştır.

⁸ <http://www.main-board.eu/liseler/247099-sirnak-anadolu-ogretmen-lisesi.html> adresinden 14.02.2011 tarihinde alınmıştır.

⁹ Dündar Sansur, Şırnak Express, www.sirnakhaber.com, 14.02.2011 tarihinde alınmıştır.

uzmanlara yarı yapılandırılmış sorular ile sorulmuş, alınan cevaplar değerlendirilmiştir. Yetkililer ve uzmanlar arasında, İdil İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü yöneticileri ve halen Şırnak'ta görev yapmakta olan eğitim müfettişleri bulunmaktadır. Araştırmadan elde edilen bulgular, sonuç ve öneriler bölümünde maddeler halinde sunulmuştur.

İdil, SBS ve ÖSS (yeni adları LGS-YGS) sınavlarında Türkiye ortalamalarının altında, ortaöğretimde okullaşma oranında geride, öğretmen sayısı itibarıyla yetersiz ve derslik başına düşen öğrenci sayısı açısından sorunludur.¹⁰ Bu sorunlar İdil'de görev yapan paydaşlara, yetkililere ve görevlilere aşağıya çıkarılan beş soru halinde sorulmuş ve alınan cevaplar sorunlar halinde sunulmuştur..

Nüfus yapısından kaynaklanan sorunlar nelerdir?

Veli kaynaklı sorunlar nelerdir?

Eğitimcilerle ilgili sorunlar nelerdir?

Öğrenci temelli (bazlı) sorunlar nelerdir?

Sistem, fiziki yapı veya okuldan kaynaklanan sorunlar nelerdir?

Şırnak Milli Eğitim Müdürlüğü web sayfasında yer alan ve İdil'in mevcut eğitim durumunu yansıtan önemli istatistikler aşağıya çıkarılmıştır.

2009 YILI OKUL ÖNCESİ DERSLİK- ÖĞRETMEN -ÖĞRENCİ DURUMU

İLÇELER	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI			DERSLİK BAŞINA DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMEN NORM	ÖĞRETMEN MEVCUT DURUM	ÖĞRETMEN İHTİYAÇ	ÖĞRETMEN DURUMU(%)
			ERKEK	KIZ	TOPLAM					
MERKEZ	36	59	1.021	921	.1942	32,9	93	78	15	83,87
BEYTÜŞŞEBAP	14	25	271	259	530	21,2	28	24	4	85,71
CİZRE	32	61	1.226	1.082	2.308	37,8	104	103	1	99,04
GÜÇLÜKONAK	6	12	145	128	273	22,8	17	21	0	100,00
IDİL	13	24	349	324	673	28,0	35	29	6	82,86
SILOPI	30	43	695	575	1.270	29,5	79	68	11	86,08
ULUDERE	19	30	418	380	798	26,6	37	28	9	75,68
TOPLAM	150	254	4.125	3.669	7.794	30,7	393	351	42	89,31

Tablo 1

Şırnak İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün Web sayfasında "Şırnak Brifing" başlığı altında okul öncesi kurumlarının derslik, öğretmen ve öğrenci istatistikleri yayımlanmıştır.

¹⁰ Bkz. <http://sirnak.meb.gov.tr/>.

Brifing dosyasında yer alan ve Şırnak'ın eğitim haritasını çıkaran çalışma takdire değer bir çalışmadır.¹¹

2009-2010 Öğretim yılı okul öncesi derslik-öğretmen -öğrenci durumundan anlaşılacağı üzere kız ve erkek dengesizliği azalmaktadır. 2010 rakamlarına göre ise, zorunluluk kapsamına alınacağı da dikkate alınarak okul öncesinde okullaşma oranı hızla artmaktadır. Genel toplam itibariyle, derslik başına düşen öğrenci sayısının standartların çok üstünde olduğu ve öğretmen ihtiyacının bulunduğu görülmektedir. Öğretmen ihtiyacı ücretli öğretmen atanarak giderilmeye çalışılmaktadır.

2009-2010 ÖĞRETİM YILI ŞIRNAK İLİ OKULLAŞMA ORANLARI

2009-2010 ÖĞRETİM YILI 3-5 YAŞ GRUBU OKULLAŞMA ORANI			
İL ADI	Net		
	Toplam	Erkek	Kadın
TÜRKİYE	26,92	27,34	26,48
ŞIRNAK	19,69	20,27	19,08

17

Tablo 2

Okullaşma oranının Türkiye ortalamasının gerisinde kaldığı, bu oranın kız öğrenciler için daha da belirgin olduğu görülmektedir.

¹¹ Şırnak İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2009 yılı Şırnak brifing, <http://sirnak.meb.gov.tr/> adresinden 10.02.2011 tarihinde alınmıştır.

2009 YILI İLKÖĞRETİM DERSLİK- ÖĞRETMEN -ÖĞRENCİ DURUMU

İLÇELER	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI			DERSLİK BAŞANI DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMEN NORM	ÖĞRETMEN MEVCUT DURUM	ÖĞRETMEN İHTİYAÇ	ÖĞRETMEN DURUMU(%)
			ERKEK	KIZ	TOPLAM					
MERKEZ	39	479	8.862	8.490	17.352	36,23	794	604	190	76,07
BEYTÜŞŞEBAP	29	148	2.148	2.065	4.213	28,47	226	175	51	77,43
CIZRE	44	512	15.137	14.708	29.845	58,29	1.071	861	210	80,39
GÜÇLÜKONAK	20	108	1.225	1.094	2.319	21,47	167	131	36	78,44
İDİL	77	497	8.697	8.116	16.813	33,83	868	544	324	62,67
SİLOPI	45	444	13.547	12.561	26.108	58,80	977	693	284	70,93
ULUDERE	24	195	4.243	4.129	8.372	42,93	403	256	147	63,52
TOPLAM	278	2.383	53.859	51.163	105.022	44,07	4.506	3.264	1.242	72,44

19

Tablo 3

Öğretmen ihtiyacı norm kadroya göre 1.242'dir. Bir başka deyişle, öğretmen açığı yüksektir ve bu önemli bir problemdir. Ayrıca, Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre, ilköğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 40'ın altında olmalıdır. Derslik başına düşen öğrenci sayısı Silopi ve Cizre ile mukayese edildiğinde daha sağlıklıdır.

2009 YILINA AIT İLKÖĞRETİM NORMAL-İKİLİ EĞİTİM YAPAN OKULLARIN ÖĞRENCİ SAYISI

İLÇELER			ÖĞRENCİ SAYISI		
			ERKEK	KIZ	TOPLAM
MERKEZ	KÖY	NORMAL	1.067	992	2.079
		İKİLİ	1.948	1.851	3.799
	ŞEHİR	NORMAL	3.109	3.056	6.165
		İKİLİ	2.718	2.591	5.309
BEYTÜŞŞEBAP	KÖY	NORMAL	1.032	1.049	2.081
		İKİLİ	398	403	801
	ŞEHİR	NORMAL	487	389	876
		İKİLİ	231	224	455
CİZRE	KÖY	NORMAL	2.240	2.287	4.527
		İKİLİ	70	114	184
	ŞEHİR	NORMAL	230	104	334
		İKİLİ	12.597	12.203	24.800
GÜÇLÜKONAK	KÖY	NORMAL	677	645	1.322
		İKİLİ	114	109	223
	ŞEHİR	NORMAL	434	340	774
		İKİLİ	0	0	0
İDİL	KÖY	NORMAL	3.935	3.840	7.775
		İKİLİ	1.835	1.759	3.594
	ŞEHİR	NORMAL	1.058	842	1.900
		İKİLİ	1.869	1.675	3.544
SİLOPI	KÖY	NORMAL	1.606	1.428	3.034
		İKİLİ	2.857	2.692	5.549
	ŞEHİR	NORMAL	220	72	292
		İKİLİ	8.864	8.369	17.233
ULUDERE	KÖY	NORMAL	561	544	1.105
		İKİLİ	2.997	2.933	5.930
	ŞEHİR	NORMAL	254	225	479
		İKİLİ	431	427	858
GENEL TOPLAM			53.859	51.163	105.022

24

Tablo 4

Öğrenci sayıları, Cizre ve Silopi gibi hızlı nüfus artışına maruz kalan ilçe merkezlerinde büyük bir dengesizliğe yol açmaktadır. İdil ilçesinde ise ikili öğretime devam eden öğrenci miktarı normal öğretim yapan okullardan çok daha yüksektir.

BİRLEŞTİRİLMİŞ SINIF ÖĞRENCİ SAYILARI

İLÇELER	2.SINIF		3.SINIF		4.SINIF		5.SINIF		GENEL TOPLAM
	ERKEK	KIZ	ERKEK	KIZ	ERKEK	KIZ	ERKEK	KIZ	
MERKEZ	22	9	0	0	0	0	0	0	31
BEYTÜŞŞEBAP	93	109	35	41	0	0	19	11	308
CİZRE	80	69	74	83	0	0	3	9	318
GÜÇLÜKONAK	71	69	49	47	9	12	0	0	257
İDİL	218	222	225	187	3	3	37	47	942
SİLOPI	44	46	17	21	5	2	0	0	135
ULUDERE	40	25	0	0	0	0	0	0	65
TOPLAM	568	549	400	379	17	17	59	67	2.056

25

Tablo4

İdil ilçesinde birleştirilmiş sınıf uygulamasının 2.ve 3. sınıflarında bir yoğunluk söz konusudur. Bu tablo kırsal alanın çok geniş olmasından kaynaklanmaktadır. Kırsalın öğretmenler için cazip olmaması öğretmen açığına ve bu açığın ücretli öğretmenlerle doldurulmasına yol açmaktadır. Ayrıca birleştirilmiş sınıf uygulamasının zorluğu da ilçenin başarı ortalamasının düşmesinde etkili olmaktadır.

TAŞIMALI EĞİTİM

İLKÖĞRETİM

	DERSLİK	T.OKUL.SAYISI	KIZ	ERKEK	TOPLAM
MERKEZ	0	3	24	32	56
BEYTÜŞŞEBAP	2	5	102	85	187
CİZRE	15	19	325	353	678
G.KONAK	0	0	0	0	0
İDİL	12	17	205	251	456
SİLOPI	6	8	114	113	227
ULUDERE	0	4	94	88	182
TOPLAM	35	56	864	922	1.786

26

Tablo 5

Taşımali eğitim kapsamında1.786 öğrenci öğrenim görmektedir. Taşımali eğitim, genel ve bölgesel sorunları olmakla birlikte, öğrencilerin eğitim hakkının gerçekleşmesi açısından önemli bir uygulamadır.

2009 SBS DURUMU

2008 YILINDA OKS SINAVI İLE LİSEYE YERLEŞEN ÖĞRENCİ SAYISI	2009 YILI YAPILAN SINAV SONUCU LİSEYE YERLEŞEN ÖĞRENCİ SAYISI
662	928

**ŞIRNAK'TA BİR ÖNCEKİ YILA GÖRE
BAŞARI %40,18 ARTMIŞTIR**

32

Tablo 6

Genel başarı oranı bir önceki yıla göre artış göstermektedir.

2009 YILI ORTAÖĞRETİM DERSLİK-ÖĞRETMEN-ÖĞRENCİ DURUMU

İLÇELER	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI			DERSLİK BAŞANI DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMEN NORM		ÖĞRETMEN MEVCUT DURUM		ÖĞRETMEN İHTİYAÇ		ÖĞRETMEN DURUMU(%)	
			ERKEK	KIZ	TOPLAM		ORTA ÖĞRETİM	ANA.FEN LİSESİ	ORTA ÖĞRETİM	ANA.FEN LİSESİ	ORTA ÖĞRETİM	ANA.FEN LİSESİ	ORTA ÖĞRETİM	ANA.FEN LİSESİ
MERKEZ	9	133	2.660	1.396	4.056	30,50	171	47	174	12	0	35	100,00	25,53
BEYTUŞŞEBAP	1	24	475	304	779	32,46	35	0	33	0	2	0	94,29	0,00
CİZRE	9	131	3.482	2.079	5.561	42,45	287	36	242	11	45	25	84,32	30,56
GÜÇLÜKONAK	1	12	106	65	171	14,25	14	18	9	3	5	15	64,29	16,67
İDİL	4	50	1.279	823	2.102	42,04	72	0	71	0	1	0	98,61	0,00
SİLOPI	7	106	2.560	1.349	3.909	36,88	218	17	180	6	38	11	82,57	35,29
İLÜDERE	4	34	737	508	1.245	36,62	60	0	41	0	19	0	68,33	0,00
TOPLAM	35	490	11.299	6.524	17.823	36,37	857	118	750	32	107	86	87,51	27,12

34

Tablo 7

Derslik başına düşen öğrenci açısından İdil ve Cizre ilçelerinde yoğunluk görülmektedir

ŞIRNAK MERKEZ ve İLÇELERDEKİ LİSE ÖĞRENCİ DURUMU

İLÇELER	9.SINIF			10.SINIF			11.SINIF			12.SINIF			GENEL TOPLAM
	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	
MERKEZ	930	481	1411	674	340	1.014	628	296	924	428	279	707	4.056
BEYTÜŞŞEBAP	182	96	278	125	89	214	88	53	141	80	66	146	779
CİZRE	1.476	780	2256	811	562	1373	681	437	1118	514	300	814	5.561
GÜÇLÜKONAK	60	27	87	22	14	36	11	12	23	13	12	25	171
İDİL	532	294	826	288	219	507	226	182	408	233	128	361	2.102
SİLOPI	1.162	467	1629	543	397	940	416	286	702	439	199	638	3.909
ULUDERE	333	181	514	145	141	286	163	112	275	96	74	170	1.245
TOPLAM	4.675	2.326	7.001	2.608	1.762	4.370	2.213	1.378	3.591	1.803	1.058	2.861	17.823

39

Tablo 8

Rakamlar incelendiğinde erkek öğrencilerin lehine, kız öğrencilerin aleyhine bir durum söz konusudur. Özellikle İdil İlçesinde bu dengesizlik daha da belirgindir. 9. Sınıf öğrencilerindeki kız ve erkek dengesizliği tedbir almayı gerektirecek ölçülere varmıştır.

2009-2010 ÖĞRETİM YILI ŞIRNAK İLİ OKULLAŞMA ORANLARI

2009-2010 ÖĞRETİM YILI ORTAÖĞRETİM OKULLAŞMA ORANLARI						
İL ADI	Brüt			Net		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
TÜRKİYE	84,19	89,14	78,97	64,95	67,55	62,21
ŞIRNAK	53,61	67,44	38,83	34,29	42,01	26,05

41

Tablo 9

Ortaöğretimde okullaşma oranı Türkiye ortalamasının çok altındadır. Kız öğrencilerdeki okullaşma Türkiye ortalamasının yaklaşık 1/3 oranındadır. Bu tablo ortaöğretim açısından üzerinde düşünülmesi ve tedbir alınması gereken bir tablodur.

SON ÜÇ YILIN ÖSS BAŞARI DURUMU

	SINAVA GİREN ÖĞRENCİ SAYISI	ÜNİVERSİTELERİN LİSANS BÖLÜMÜNE YERLEŞEN ÖĞR.SAY	YERLEŞME ORANI
2006 YILI ÖSS	4.508	304	%6.74
2007 YILI ÖSS	5.498	393	%7,14
2008 YILI ÖSS	5.199	649	%12.4
2009 YILI ÖSS	5.842	787	%13.4

44

Tablo 10

ÖSS başarı durumunda bir artış söz konusudur. Ancak son yıllarda üniversite ve fakülte sayısında büyük bir artış olmuştur. Bu verinin diğer illerle karşılaştırılması yapılarak değerlendirilmesi daha sağlıklı olacaktır. 2010 YGS Sonuçlarına göre Şırnak en başarısız son üç il arasında yer almıştır. Bu sonuç problemin devam ettiğini göstermektedir.¹²

ŞIRNAK İLİ ÖSS 4 YILLIK FAKÜLTEYE YERLEŞEN ADAY SAYILARI ve TÜRKİYE SIRALAMASI

YIL	İL GENELİ ÖSS'YE GİREN ÖĞRENCİ SAYISI	İL GENELİ 4 YILLIK FAKÜLTE KAZANAN ÖĞRENCİ SAYISI	İL GENELİ 4 YILLIK KAZANMA YÜZDESİ	TÜRKİYE İL BAŞARI SIRASI
2006	4.508	304	6,74	81
2007	5.498	393	7,15	81
2008	5.199	649	12,48	80
2009	5.842	787	13,47	80
TOPLAM	21.047	2.133	10,13	*

46

Tablo 11

Şırnak'ın Türkiye il başarı sırasının çok düşük olduğu görülmektedir.

¹² Star Gazetesi, 01.05.2010, s.1 ve 3.

ORTA ÖĞRETİM ÖĞRENCİ YURTLARI(2003-2009)

Kurum Adı	Kapasite(Yatak Sayısı)	Kurum Sayısı
Merkez Endüstri Meslek Lisesi Yurdu	180	1
Merkez Anadolu Lisesi Yurdu	190	1
Merkez Kız Meslek Lisesi Yurdu	120	1
Cizre Fen Lisesi Yurdu	200	1
Cizre Sağlık Meslek Lisesi Yurdu	200	1
Cizre Kız Meslek Lisesi Yurdu	72	1
Silopi Ortaöğretim Yurdu	200	1
İdil Ortaöğretim Yurdu	200	1
TOPLAM	1362	8

47

Tablo 12

Özellikle kırsal kesimi fazla olan ve orta öğretimdeki okullaşma oranının düşüklüğü nedeniyle kız öğrencilere yönelik yurt sayılarının ve kapasitelerinin artırılmasına gerek olduğu görülmektedir.

ŞIRNAK GENELİ OKULLARI İÇİN BİLGİSAYAR DURUMU

	MERKEZ	BEYTÜŞŞEBAP	CİZRE	GUÇLUKONAK	IDİL	SİLOPI	ULUDURE	TOPLAM
Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Mud.	20	1	16	0	0	0	7	44
Din Öğretimi Genel Müdürlüğü	11	0	11	0	0	0	0	22
Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	16	0	20	0	0	29	0	65
İlköğretim Genel Müdürlüğü	560	236	507	100	566	568	289	2.826
Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	37	0	36	11	19	21	21	145
Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	42	10	88	11	31	21	32	235
Ticaret ve Turizm Öğretimi Genel Müdürlüğü	13	0	0	0	0	0	0	13
GENEL TOPLAM	699	247	678	122	616	639	349	3.350

52

Tablo 13

Okullardaki bilgisayarların yetersiz olduğu görülmekle birlikte İdil İlçesinin diğer ilçelerden ilerde olduğu görülmektedir.

II. NÜFUS YAPISINDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR

- Ana dilin Kürtçe olması nedeniyle Türkçe okuma, anlama, dili doğru kullanma ve anlatım becerilerinin yeterince gelişmemesi,
- Sosyal ve ekonomik hareketliliğin az olması,
- Yıllarca terör tehdidi altında bulunan bölgede insanların daha emniyetli olduğu için köylerden ilçe merkezine göç etmesi, köylerin güvenlik nedeniyle boşaltılması ve merkezde nüfus artışına yol açması,
- Terör olayları nedeniyle kırsal kesimden ilçe merkezine yoğun bir göçün yaşanması,
- Göç nedeniyle okul ve derslik sayısının ihtiyacı karşılayamayacak kadar az olması,

III. VELİ KAYNAKLI SORUNLAR

- Sosyal ve ekonomik yönden fakirliğin had safhada olması,
- Çocukların yetiştirilmesinde ailelerin ilgisizliği, çok çocuklu ailelerin maddi imkânlardan yoksun olması nedeniyle öğrencilere yardımcı kaynak temininde bir takım sıkıntıların bulunması,
- Ailelerin eğitime engel olması (eğitim seviyesinin genelde düşük olmasından kaynaklı), çocukların tarlada çalışmasına ihtiyaç duyulması,
- Liseye gitmesi gereken çocukların maddi imkânsızlıklar nedeniyle bir an önce çalışarak aile bütçesine katkıda bulunma eğiliminin fazla olması,
- Veli ve aile eğitimi ile yönlendirme çalışmalarının az olması,
- Kızların erken evlilik vb. geleneksel bir takım gerekçelerle okutulmaması,

IV. EĞİTİMCİLERLE İLGİLİ SORUNLAR

- Köylerde güvenlik, barınma vs. nedenlerle öğretmenlerin il veya ilçe merkezlerine ikamet için gidip gelmeleri nedeniyle öğrenci ve öğrenci velileriyle ders saatleri dışında yeterince iletişim kurulamaması,
- Ders içeriklerini yakın çevreye göre zenginleştirme imkânının İdil şartlarında bulunamaması,
- Öğretme ve öğrenme süreçlerini zenginleştirmede öğretmenlerin mesleğe yeni başlamalarından dolayı yetersiz kalması,
- Öğretmenlerin yeni değerlendirme tekniklerini kullanmada zorlanması,
- Öğretmenlerin mesleki rehberlik hizmetlerine erişimde sıkıntılar yaşaması,
- Öğrencilerinin başarılarını izlemede ve okulun sorunlarını çözmede velilerin ilgisini çekememesi,
- Entelektüel gelişim olanaklarının olmaması,
- Bölgede ücretli öğretmen sayısının fazla olması.
- İlçeye atanan yeni mezun ve stajyer öğretmenlerin, profesyonellik gerektiren eğitim ihtiyacına cevap verememesi,

- Atanan öğretmenlerin kısa süre içerisinde mazeret, sağlık eş durumu gibi nedenlerle tayin istemesi,
- Yeterli sayıda kadrolu veya sözleşmeli öğretmenin atanmaması, ücretli öğretmen görevlendirilmesinin fazla olması,
- Okullarda deneyimli kadrolu yöneticilerin bulunmaması,
- Öğretmenlerin (aday, ücretli veya kadrolu fark etmemektedir) öğretim yöntem ve tekniklerinin öğrencilerin durumuna ve öğrenme becerilerine göre kullanamamaları, öğretmenlere model olabilecek tecrübeli öğretmenlerin bulunmaması,
- Öğretmenlerin görev yaptıkları çevreyi yeterince tanımaması ve bu çevreye uygun öğretim programlarını geliştirememesi,
- Alternatif ders öğretimi ve ölçme değerlendirme yöntemlerinin öğretmenlerce az kullanılması,

V. ÖĞRENCİ TEMELLİ (BAZLI) SORUNLAR

- * Okulöncesi ve ilköğretim basamaklarında verilen eğitimlerin yetersiz kalması,
Okulöncesi eğitim alanında okullaşma oranının çok düşük olması, özellikle Türkçenin çocuklar tarafından bilinmediği kırsal kesimde ana sınıflarının yetersiz olması,
- * Öğrencilerin SBS ve ÖSS başarısına olumlu yönde etki edecek kurs merkezi, dersane ve özel okul sayılarının az olması,
Kaynak temininde sıkıntı çekilmesi,

VI. SİSTEM, FİZİKİ YAPI VEYA OKULDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR

- Eğitim-öğretim konusunda özellikle kız çocuklarının eğitimi dikkate alınarak, meslekî teknik okulların ağırlıklı olarak faaliyete geçirilememesi, gençlerin babadan görme tarım ve hayvancılığın dışında bir meslek sahibi olmalarını sağlayacak alanların az olması,
- Yakında okul olmaması ve özellikle kız çocuklarının taşınmalı eğitime yönlendirilmesi,
- Kız öğrencilerin barınma imkanlarının yetersiz olmasından kaynaklı ortaöğretimde okullaşmanın düşük olması,
- Ortaöğretimde devlet tarafından yasal anlamda öğrencileri taşıma imkânı bulunmaması,
- Türkiye’de bir öğretim kurumunu bitiren insanların çoğunun mesleksiz olmasından dolayı, gelir seviyesi düşük olan İdil ilçesinde, bu durumun velilerin okulla iş arasında tercih yapmalarını etkilemesi, açılan okulların çoğunun meslek lisesi olmaması, mevcutların da statüsünün bu yönde değiştirilmemesi,-
- Kırsal yapının ve kırsal yerleşmenin etkisiyle birçok merkezde ortaöğretim kurumunun bulunmaması,

- Öğrenci ve velilerde okuyan çocukların kısa sürede meslek sahibi olamayacaklarına dair inancın egemen olması,
- Liselerden sonra mesleki anlamda iş getirici fabrika, atölye ve işletmelerin bulunmaması,
- Öğretmenler açısından İdil ilçesini cazip kılacak ön plana çıkabilen özelliğinin olmayışı, bu sebepten dolayı öğretmenlerin gelmeden gitmeyi düşünmesi,
- Hükümetlerin personel politikalarının bütçe kaygısıyla, norm kadroların tamamının doldurulmaması,
- Öğretmen yetersizliğinden dolayı sınıfların birleştirilmesi,
- Yatılı okulların tam kapasiteyle doldurulamaması ve diğer okullardaki yoğunluğun artması,
- Okul yapımında ihtiyaç durumu ve coğrafi konumun dikkate alınmaması,

VII. SONUÇ VE ÖNERİLER

- Atanan öğretmenlerin kısa süre içerisinde mazeret, sağlık eş durumu gibi nedenlerle tayin istemelerini önleyici politikalar geliştirilmelidir. Kalkınmada öncelikli yörelerin ek ödemelerden yararlandırılması sağlanmalıdır.
- Ücretli öğretmen görevlendirilmesi yerine, zorunlu hizmetle yükümlü kadrolu öğretmenler atanmalıdır.
- Okul yöneticileri öğretmenleri motive edici, okulun amaçlarına yöneltici ve onları mutlu edici bir takım yeteneklerle donatılmalıdır.
- Öğretmenlerin görev yaptıkları çevreyi yeterince tanımaları ve uyum sağlayabilmeleri için tedbir alınmalıdır.
- İnternet ve bilgisayar destekli alt yapı yetersizliği giderilmelidir.
- Öğretmenlere mesleki rehberlik hizmetleri yeterince ve zamanında sunulmalıdır.
- Öğretmenlerin görev yaptığı merkezlerde (köy ve mezra) ikamet etmeleri sağlanmalı, böylece öğretmenlerin öğrenci ve velilerle ders saatleri dışında da iletişim kurmaları sağlanmalıdır.
- Öğrencilerin SBS ve ÖSS başarısına olumlu yönde etki edecek kurs merkezi, dersane ve özel okul sayıları artırılmalıdır.
- Sosyal ve ekonomik yönden fakir olan öğrencilere maddi destekler sağlanmalıdır.
- Çocukların yetişmesi bakımından aileleri eğitilmelidir.
- YGS ve LYS sınavları Şırnak'ta yapılmalıdır.
- Mesleki eğitim merkezleri ile meslek liseleri ivedi bir şekilde artırılmalıdır.
- Öğrenci ve velilerde okuyan çocukların kısa sürede meslek sahibi olamayacaklarına dair inançlar yapılacak rehberliklerle kırılmalı, veliler bu manada aydınlatılmalıdır.
- Fen, Anadolu, öğretmen lisesi gibi akademik anlamda üst düzeyde olan liselerin öğretmen kadrosunun kalitesi yükseltilmelidir.

- Ortaöğretim kurumlarının her türlü donatım ihtiyacı karşılanmalıdır.
- Okullarda sosyal, sportif ve kültürel faaliyetler için zemin hazırlanmalıdır.
- Muhtaç ortaöğretim öğrencileri burs ve yardım yoluyla desteklenmelidir.
- Veli ve aile eğitimi ve yönlendirme çalışmaları yoğunlaştırılmalıdır.
- Öğrenci yurtları artırılmalı, özellikle kız yurtlarının açılması desteklenmelidir.
- Kızların okumasına engel olan geleneklerin yıkılması için, öğretmen, imam vb. kamu görevlileri işbirliği yaparak çalışmalıdır.
- Milli Eğitim Bakanlığının sözleşmeli, ücretli, vekil, kadrolu, vb. farklı farklı atama politikası değiştirilmelidir.
- Şırnak ve İdil'in kötümser tanıtımının önüne geçilmelidir.
- Şırnak İlının geçmişte yaşanan terör olaylarından dolayı öğretmen adaylarındaki güvenlik algısının değiştirilmesi için topyekûn bir mücadele sergilenmelidir.
- Basında Şırnak ve İdil ilgili haberlerin olumsuz bir algı oluşmasını engelleyecek düzeyde tarafsız bir şekilde yapılması için Halkla İlişkiler ve Tanıtım çalışmalarına ağırlık verilmelidir.
- Öğretmenlerin ikamet bölgelerindeki barınma imkânları geliştirilmelidir.
- Şırnak ve çevresinde ilköğretim sonrası orta ve yüksek öğretimin yaygınlaştırılması için destekleme önlemleri alınmalıdır.
- Türkiye'nin diğer bölgelerinden Şırnak İline ulaşım imkânlarının geliştirilmeli, en azından en yakın hava ulaştırma noktasına olan erişim kolaylaştırılmalıdır.
- Okul ve derslik sayısının ihtiyacı karşılayacak düzeye getirilmesi için planlama yapılmalıdır.
- Okul yapımı için kamuya ait arsalar Bakanlık kullanımına devredilmeli, özel kişilerden kamulaştırma yolu ile arsa temininde bölgedeki kamu kurum ve kuruluşlarının imkânlarından yararlanılmalıdır.
- Norm kadro yetersizliği bulunan okullardaki öğretmen ihtiyacı giderilmeli ve özellikle çalışma güclüğü bulunan bölgelerde ek yerel özendiriciler kullanılmalıdır.
- Yatılı okullarla ilgili öğrenci ve velilerdeki önyargılar giderilmeli, sağlanan imkanlarla ilgili tanıtıcı çalışmalar yapılarak yatılı okullarda atıl vaziyette bekleyen kontenjanlar ve tesisler kullanıma açılmalıdır.
- Okul yapımı için arsa temini ve inşası aşamalarındaki tüm süreçlerin şeffaflaştırılarak kamu denetimine açılması gerekmektedir.
- Zümre öğretmenler toplantılarına gereken önem verilerek, branş öğretmenleri 4-5.sınıf öğretmenleri ile birlikte toplanmalı, zümre toplantıları Milli Eğitim Müdürlüğünden yetkililerin katılımı ile gerçekleştirilmelidir.
- Her okulda 100 Temel eserin bulunması ve her öğrencinin mezun olana kadar bu 100 temel eseri okumaları sağlanmalı, ayrıca 100 temel eserle ilgili yarışmalar

düzenlenmeli ki yeni sınav sistemi muhakeme, yorum ve yaratıcılık ölçme eksenli sorulardan oluşmaktadır.

- Fiziki durumu ve şartları uygun olan okullardaki taşınmalı sistem dâhilindeki öğrencilerin dönüşleri biraz geciktirilerek, bu öğrencilerin etüt çalışmaları yapmaları, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmaları sağlanmalıdır.
- Rutin yapılan veli toplantıları dışında, yapılacak her türlü eğitim öğretim faaliyetlerinde şubeler bazında ve okul rehber öğretmenlerinin hazırlayacağı programlar doğrultusunda “Veli Bilgilendirme Seminerleri” düzenlenmeli veliler eğitim konusunda bilinçlendirilmelidir.
- Okul Müdürlükleri, başarılı olan öğrenci ve öğretmenlerini çeşitli etkinlikler düzenleyerek ödüllendirmeli, ayrıca her türlü başarılarını çeşitli tanıtım ve reklam yoluyla halkla paylaşımları sağlanmalı, çünkü reklam başarıda en iyi katalizörlerden biridir.
- Başarılı öğretmenler, mutlaka takdir edilmeli, başarısız olan öğretmenlerden başarısızlık nedenleri sorulmalıdır.
- RAM’lar ve Rehber öğretmenler tercihler konusunda aktif hale getirilmeli, öğrencilere motive edici seminerler verilmeli, sınav fobisi, ergenlik eğitimi, etkili ders çalışma gibi seminerler düzenlenmelidir.
- Okullar cazibe merkezi haline getirilmeli, ayrıca öğrenciler sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlere yönlendirilmeli ve okullardaki bilgisayar laboratuvarları her zaman açık tutulmalı halk ile okul bütünleştirilmelidir.
- AR-GE ekipleri aktif halde çalışmalı, gerekli gördüğünde okullara giderek idareci, öğretmen ve öğrencilerle görüşmeli, okulun zayıf ve güçlü alanları konusunda değerlendirmeler yapılmalı ve çözüm yollarını ilgililerle paylaşmalıdır.
- Şırnak’ta eğitimi gündeme taşımak için yazılı ve görsel basınla işbirliği yapılmalıdır.
- Öğrencilere kişisel gelişim ve başarı öyküleri ile ilgili kitapları okumaları özellikle tavsiye edilmeli, öğretmenler derslerinde bu tür kitaplardan pasajlar okuyarak öğrencisine model olmalıdır.
- Şırnak Üniversitesine bağlı olarak Meslek Yüksek Okulu açılmalıdır.

KAYNAKÇA

<http://sirnak.meb.gov.tr/> adresinden 10.02.2011 tarihinde alınmıştır.

www.medya73.com 22 Şubat 2011 tarihinde alınmıştır.

<http://habername.net/sirnak-egitim-sen-den-dogu-da-kopya-iddiasina-tepki-haberi-122168/> adresinden 10.02.2011 tarihinde alınmıştır.

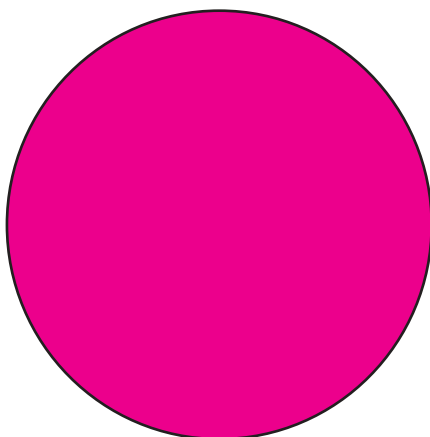
<http://www.haber7.com/haber/20100409/Sirnakta-YGS-yolculari-ugurlandi.php> adresinden 10.02.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://www.beytussebap.bel.tr/haberdetay.php?id=7> adresinden 04.02.2011 tarihinde alınmıştır.

<http://www.main-board.eu/liseler/247099-sirnak-anadolu-ogretmen-lisesi.html> adresinden 14.02.2011 tarihinde alınmıştır.

Dündar Sansur, Şırnak Express, www.sirnakhaber.com., 14.02.2011 tarihinde alınmıştır.

Star Gazetesi, 01.05.2010, s. 1 ve 3.

İDİL'DE GÖÇ VE KİMLİKLERİN DÖNÜŞÜMÜ

Arş. Gör. Mehmet KURT

Bingöl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Özet

Bu çalışma, İdil'in sosyal yapısını göç ve kimliklerin dönüşümü değişkenleri bağlamında incelemektedir. İdil, Şırnak iline bağlı, Midyat-Cizre karayolunda bulunan 21 bin nüfuslu bir ilçedir. İlçenin tarihi milattan önceye kadar dayanmakla beraber bugünkü sosyal yapısı büyük oranda son 30 yılda şekillenmiştir. Bu son 30 yılda ilçenin kadim ve esas yerleşimcileri olan Süryaniler göç etmiş, ilçenin yeni yerleşimcileri çoğunluğu göçebe olan Kürt aşiretleri ile yerleşik Kürtler olmuştur. Çalışmamız da bu değişim sürecine odaklanmakta, göç sürecinin ilçe kimliğindeki dönüşüme etkisini incelemektedir.

Anahtar Kavramlar: Göç, İdil, Kimlik, Aşiret, Kürt, Süryani, Yezidi, Koçer, Dêmanî/Kurmanc

Abstract

This Study examine the İdil's social structure in the context of migration and transformation of identities. İdil is one of district of Şırnak that located on the Midyat-Cizre Highway with a population of 21 thousand. Although the history of the district extends Before Christ, current social structure has been shaped in the last 30 years. In these 30 years, Assyrians who are the real residents of district had immigrated and Kurdish tribes, majority of whom are nomadic and also settled Kurds became the new residents of the district. This study focuses to this transformation period, examines the effect of migration process to the transformation of district identity.

Key Words: Migration, İdil, Identity, Tribe, Kurd, Assyrian, Yezidi, Koçer, Demani/Kurmanc.

1. GİRİŞ

İdil, Şırnak iline bağlı, Midyat-Cizre karayolunda bulunan 21 bin nüfuslu bir ilçedir. İlçenin tarihi milattan önceye kadar dayandırılrsa bile bugünkü sosyal yapısı büyük oranda son 30 yılda şekillenmiştir. Bu son 30 yılda ilçenin kadim ve esas yerleşimcileri olan Süryaniler son büyük dalga halinde göç etmiş; ilçenin yeni yerleşimcileri, çoğunluğu göçebe olan Kürt aşiretleri ile yerleşik Kürtler olmuştur. Çalışmamız da bu değişim sürecine odaklanmakta, göç sürecinin ilçe kimliğindeki dönüşüme etkisini incelemektedir.

Çalışmanın verileri büyük oranda ilçe merkezinde, bir Süryani köyünde ve ilçe dışında yaşayan toplam 50 civarındaki İdilliyle ve yine İdil merkezde görev yapan ve İdilli olmayan kamu görevlileriyle yapılan derinlemesine mülakata, sözlü tarih çalışmasına, katılımlı gözleme ve odak grup görüşmelerine dayanmaktadır. Görüşmecilerin İdil'i temsil edici özelliğe sahip olmasına özen gösterilmiş, bu

bağlamda ilçeye ilk yerleşen aile fertlerinden lise öğrencisine, Süryani vatandaşlardan Koçerlere ve Dêmanilere,¹ esnaftan kamu çalışanlarına geniş bir görüşme ağı oluşturulmuştur. Görüşmecilerin kimlikleri, kişilik hakları ve güvenlikleri nedeniyle deşifre edilmemiş, genel ifadelerle tanımlanmışlardır.

Gerek İdil’le ilgili akademik çalışmaların azlığı gerek de göç ve kimlik değişkenlerinin sosyal yapı üzerindeki etkisinin tahlilinin saha araştırmasını zorunlu kılması nedeniyle, çalışmamız yazılı kaynaklardan çok sözlü kaynaklara dayanmaktadır.

Çalışmamız görüşme yaptığımız kişilerin bizlere aktardığı tüm bilgilerin doğru ve yaşanmış gerçekler olduğu kabulünden hareket etmemektedir. Bununla birlikte geçmişe veya bugüne dair inanılan fenomenin, gerçeğin yerine ikame edildiği ve bireylerin bu temel üzerinden kimliklerini oluşturduğu/davranışlarını belirlediği kabul edilmelidir. Bu nedenle çalışmamız, gerçekte ne olduğu sorusunu tarihçilere bırakıp, inanılan fenomenin güncel tutum ve davranışlara olan etkisini incelemeyi öncelemekte ve önemsemektedir.

2. İDİL’İN TARİHİ VE SOSYAL YAPISI

İdil bölgesinin bilinen en eski ismi Beth-Zabday’dır. Şimşek’e göre Zabday kelimesi, tereyağı anlamına gelen Zabda’dan türemiştir. Bu yorumu temel alırsak bölgenin “*tereyağı diyarı*” anlamına geldiğini ifade edilebilir. İngiliz arkeolog H. A. Layard’ın İdil’in doğusunda parlayan ve “*tereyağı kayaları*” olarak anılan kayaların, kadim halkların tanrıya yağ sunma ritüeli için kullanıldığı ifade etmesi,² bölgenin tereyağı konusunda meşhur ve malum bir yer olduğu yorumlarını güçlendirmektedir.

Azak/Hazak (Hezex) isminin M.Ö. 800/900’lü yıllardan kalma Asur kaynaklarında geçen *Asihu*’dan geldiği ifade edilmektedir.³

M.Ö. 6. yüzyılda bölge, *Zarih* ismiyle anılmakta ve Xenophon’un “*Onbinlerin Dönüşü*” isimli eserinde M.Ö. 401-400 yıllarında, bölgede Kardukların yaşadığı ifade edilmektedir. Hristiyanlık öncesi dönemde Perslerin ve Büyük İskender’in yönetiminde kalan İdil, M.S. 84 yılında Adey adlı bir havarinin bölgedeki Hristiyanlaştırma faaliyetleri neticesinde, Hristiyanlığı benimseyen en eski bölgelerden olmuştur.⁴

¹ Koçerlerin yerleşik Kürtler/Kurmanclar için kullandığı isim

² Mehmet Şimşek, “Süryani Kaynaklarında İdil (Betzabday, Hazak)”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 855-856

³ Mehmet Şimşek, *a.g.m.*, s. 856

⁴ H. Neşe Özgen, “İdil’de Sosyo-Ekonomik Durum, Sosyal Yapılar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 1999, Sayı: 1, s. 7

İdil bölgesi erken dönem İslam fetihleri içerisinde sayılmaktadır. İdil, Hz. Ömer döneminde İslam topraklarına dahil edilmekle beraber, ilçe merkezi 20. yüzyıla kadar Süryani yoğunluğunu korumuştur. Akyüz'e göre 20. yüzyılında başında Cizre ve İdil'in içinde bulunduğu toplam 21 yerleşim merkezinde (ilçe, köy, mezra) 2500 aile yaşamaktadır.⁵

1937'de ilçe statüsü edinen İdil'in, 1938 yılında 750 haneden oluştuğu, memur aileleri dışında ilçede hiçbir Müslüman ailenin bulunmadığı bilinmektedir. 1960'lı yıllarda İdil'deki sosyal yapı değişmeye başlamış, 70'li yıllarda 400 Süryani hane kalmış, Müslüman nüfus 1960'lardan itibaren ilçe merkezine yerleşmiştir.⁶ Yaptığımız görüşmelerde bugün İdil merkezde 6–7 aile, Övündük (Midin, Midih) köyünde 55 aile, Haberli (Basibirin, Bsorino) köyünde 20–25 arasında aile, Sarıköy (Gaveyto, Sarê) köyünde ise yazın 20 civarında olmakla beraber kışın 1–2 aile kaldığını öğrendik.⁷ Bir zamanlar Yezidilerin yaşadığı Mağara (Kîwex) köyünde ise 90'lı yıllardan beri hiç Yezidi yaşamamaktadır.

Köyleri Tur Abdin bölgesine dâhil edilmekle beraber ilçe merkezi Beyt Zabdey bölgesi olarak bilinmektedir. Özellikle ilçe merkezi ve Midyat arasında bulunan köylerin önemli bir kısmı, eskiden Süryani nüfusun yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Fakat 1915 olayları, bölgede sadece Ermenileri etkilemekle kalmamış, Süryani nüfusun da dezavantajlı bir duruma düşmesine neden olmuştur.⁸

İdil'in Yezidi ve Süryani nüfusunun yanı sıra özellikle aşiret yapısı ve *Koçerlik* geleneği açısından önemli bir merkez olduğu söylenebilir. Bu bağlamda İdil'in geleneksel aşiret ve Koçerlik yaşamının ortalamasını yansıtan bir bölge olduğu ifade edilebilir. Bölge nispi şehirli yapısını da Süryani göçünden sonra tamamen yitirmiştir.

Gerek kaynak kişilerden derlenen bilgiler, gerek Özgen'in verdiği bilgiler doğrultusunda İdil'de yaşayan veya bir kolu İdil'de bulunan 18 aşiret tespit edilmiştir. Bu aşiretler: *Hesinan, Harunan, Omerkan, Alikan, Domanan, Salihan, Dorikan(Dorika, Durikan), Hemikan, Alo (Aluva), Kiçan, Dudêran, Hemikan, Soran, Teyan (Tayan), Batuwan, Meman, Botukan, Arabian*'dir. Özgenin İdil aşiretleri arasında saydığı Harunmama, Dermemika, Hesenaka ve Keran aşiretleri⁹ ise kaynak kişilerimiz tarafından bilinmemektedir. Dermemika (Delmemika) aşiretinin Midyat tarafında yer aldığını ve Hevêrkan bendine ait olduğunu söyleyen kaynak kişilerimiz olmuştur.¹⁰

⁵ Gabriyel Akyüz, "Geçmişten Günümüze Kardu'daki Cizre Süryanileri ve Cizre Episkoposu Mor Diyoskoros Gabriyel (1286-1301)", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 864-865

⁶ H. Neşe Özgen, *a.g.m.*, s. 5

⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Abdurrahim Özmen, "Tur Abdin Süryanileri Örneğinde Etno Kültürel Sınırlar" Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Halkbilim (Etnoloji) ABD, Ankara 2006

⁸ H. Neşe Özgen, *a.g.m.*, s. 5

⁹ H. Neşe Özgen, *a.g.m.*, s. 20

¹⁰ <http://ku.wikipedia.org/wiki/Hevêrkan> Bu linkte yer alan bilgi de kaynak kişimizi doğrulamaktadır.

Özgen, aşiretlerin tasnifi konusunda üç temel ayırmadan bahsetmektedir. Bu ayrımların birincisi *Hevêrkî* ve *Dekşurî* ayırımıdır. Literatür taramalarımız Alikan, Arabiyan, Omerkan, Salihan, Domanan gibi aşiretlerin bu bendlere ait olduğuna yönelik deliller ortaya koymaktadır. Ayrıca Hevêrkan bendinin nüfuz alanının İdil'i de içine alan ve bir yandan Cehennem Deresi'ne diğer yandan Suriye sınırına uzanan bir alana hakim olmuş olduğunu gösteren kaynaklar da bulunmaktadır.¹¹ Bununla beraber görüşme yaptığımız kişiler bu bendlerden haberdar olmakla birlikte, bu ayırımın İdil'de olmadığını, Midyat bölgesine ait bendler olduğunu ifade ettiler. Bu durum da göstermektedir ki İdil bölgesinde *Hevêrkan-Dekşuryan* ayırımı önemini yitirmiştir. Nitekim ben de gözlemlerim esnasında herkesin ait olduğu aşireti ismen de olsa bilmekle beraber, kimsenin kendini Hevêrki veya Dekşurî olarak tanımladığına şahit olmadım.

Özgen'in bahsettiği diğer ayırım Koçer aşiretler arasında yer alan *Şilit* ve *Çiksor* ayırımıdır. Özgen, Ziya Gökalp'in tespitlerini de kendi bulgularıyla kıyaslayarak aradaki farklılıkları ve hangi aşiretin hangi bende ait olduğunu tespit etmiştir. Fakat görüşmelerimiz Özgen ve Gökalp'in bulgularına¹² ek olarak şu sonuçları ortaya çıkarmıştır.

Çiksor Bendi: Soran, Dudêran (ikisi de İdil bölgesinde), Miran (artık Suriye'de), Garisan (Siirt), Âlikyan/Âlikan (Siirt, Tatvan, Batman) aşiretlerinden,

Şilit Bendi: büyüklüğüne göre Batuwan, Teyan, Kiçan, Musa Reşan, Xêrikyan aşiretlerinden oluşmaktadır.

Çiksor bendinin en büyük aşiretleri sırasıyla Dudêran, Mîran, Alikan, Garisan ve Soran'dır.¹³ Dudêran aşireti Çiksor bendinin en büyük aşireti olup, pek çok *baviki* bulunmaktadır. Çiksor bendinin ağası Dudêran aşiretine bağlı Mirzaxa (Mirza Ağa)'dır. Aynı zamanda aşiretin baviklarından kabul edilen Davudiyan aşireti de Mala Mele, Şemo, Ali ağa, Gevra gibi pek çok *baviki* bulunan ve aşireti andıran bir yapı arz etmektedir. Her ne kadar Davudiyan, Dudêriler tarafından bir *bavik* olarak kabul edilse bile, barındırdığı *baviklar* açısından aşiret olma özellikleri de sergilemektedir. Nitekim görüşülen kişiler, aşiretler arasında büyük bir sorun olduğunda "*bila Davudiyên Dudêri jî bèn/ Dudêranlı Davidiyanlar da gelsin*" demek suretiyle, belli bir ayrışmanın olduğunu fakat sembolik zamanlarda bu ayrışmanın Dudêran ismi altında temsil edilebildiğini ima etmektedirler.

8-10 kişilik kadınlı-erkekli bir Koçer grupla yaptığımız görüşmede rivayete göre Şilit ve Çiksor'un kardeş olduğunun söylenmesi, Kürtler arasında yaygın olan tek kaynaktan gelen ama iki yapıliliğin/dûbendiliğin Çiksor ve Şilit bentleri için de doğru olduğunu göstermektedir.

¹¹ H. Neşe Özgen, *a.g.m.*, s. 20; <http://ku.wikipedia.org/wiki/Hevêrkan> (02.03.2011)

¹² H. Neşe Özgen, *a.g.m.*, s. 20-21

¹³ Şapkalî î, Türkçe telaffuzdaki i sesini, normal "i" ise Türkçedeki "ı" sesini ifade etmektedir.

Özgen'in bahsettiği üçüncü ayırım *Koçer* ve *Dêmanî*¹⁴ ayırımıdır. *Dêmanî*, *Koçer*lerin yerleşik Kürtler için kullandığı isimdir. Yerleşik Kürtlerin kendileri için bu tabiri gündelik dilde kullandığını görmedim. Fakat sorulduğunda bu ayırımın farkında olduklarını, yine de kendilerine Kurmanc¹⁵ demeyi tercih ettiklerini ifade ettiler. Özgen'in bahsettiği *Koçer-Dêmanî* çatışması/muhalefeti ise folklorik bir mizah unsuru olmanın ötesine geçmeyen bir seviyeye inmiş olmakla beraber, çok istisnai bazı durumlarda önemli hale gelebilmektedir. 2000'li yılların ortalarında İdil ilçe merkezinde yaşanan kişisel bir husumet, taraflardan birinin, sorunu *Koçer-Dêmanî* muhalefetine çevirmesi nedeniyle ölümlü bir kavgaya dönüşmüştür.

Neşe Özgen'in DİE, DPT ve yerel kaynaklardan derlediği nüfus istatistiklerine göre İdil'in merkez nüfusu 1940 yılında 1694, köy nüfusu ise 11916'dır. 1960'lara kadar ilçe nüfusunda ciddi bir artış gözlemlenmezken, 1960'lardan itibaren ilçe merkezi devamlı bir artma eğilimi göstermiştir. 1985'ten sonra İdil köylerinin nüfus artış hızı % 10'lardan sıfırın altına düşmüştür. Köy nüfusundaki düşüşe ters orantılı olarak bu dönemde ilçe merkezi nüfusunda artma devam etmiş, fakat 1990–1997 yılları arasında ilçe nüfusunda da ciddi bir düşüş yaşanmıştır.¹⁶ Özgen'in derlediği veriler ışığında köy nüfusunun 1985'lere kadar doğum oranlarına paralel bir hızda ve önemli bir değişiklik olmaksızın ilerlediği, 1985'ten sonra ise ciddi bir düşüş yaşadığı görülmektedir. Bu düşüşün bölgedeki güvenlik sorunundan kaynaklandığı, köylerde oturanların İdil merkeze göç ettiği görülmektedir. 1985–1990 arasında ilçe merkezi kayda değer bir nüfus artışı yaşasa da 1990'ların başından itibaren İdil merkezde de ciddi bir nüfus düşüşü gözlemlenmektedir. İdil merkezin 1960–1990 arasında nüfus artış hızı, Müslüman nüfusun bu yıllar arasında ilçe merkezine yerleşmesi/yerleştirilmesi veya göç etmesinden kaynaklanmaktadır. Yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz veriler ışığında değerlendirdiğimizde İdil merkeze, memur ve küçük esnaf dışındaki ilk Müslüman yerleşim, 1960'lı yıllarda ve İdil Süryanilerinin de bağlı olduğu Meman aşireti mensupları tarafından olmuştur. Çok kısa bir süre içerisinde ilçe, bir Müslüman göçüne maruz kalmıştır. Özellikle 1970'lerin başında *Koçer* nüfus ilçe merkezine yerleşmiş, ilçedeki Süryani-Kürt dengesi, Süryanilerin yurt dışına (başta Almanya ve İsveç olmak üzere diğer Avrupa ülkeleri ve ABD) göçü, Kürtlerin ise ilçe merkezine yerleşmesi neticesinde farklılaşmıştır. Öyle ki ilk defa 1977 yılında ilçenin belediye başkanlığını bir Müslüman kazanmıştır.

¹⁴ H. Neşe Özgen, "Devlet, Sınır, Aşiret: Aşiretin Etnik Bir Kimlik Olarak Yeniden İnşası", *Toplum ve Bilim*, Sayı 108, 2007, s. 246-247

¹⁵ Görüşmecilerden biri, Kurmanc tabirinin aşağılama anlamı taşıdığını, bu nedenle *Dêmanî* demeyi tercih ettiklerini ifade etti. İddiasını ispat için de bir kişinin bir başka kişiye kızdığında, "senin hizmetçin/kulun/kölen miyim?" anlamında "ma ez Kurmancê te me?" diye sorduğunu ifade etti.

¹⁶ H. Neşe Özgen, "İdil'de Sosyo-Ekonomik Durum, Sosyal Yapılar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 1999, Sayı: 1, s.3-4

3. GÖÇ VE KİMLİKLERİN DÖNÜŞÜMÜ

İdil'in mevcut sosyal yapısının oluşumu iki ana kavramla açıklanabilir: göç ve bölgede yaşanan şiddet.

3.1. Süryaniler

Göç, İdil'in İpek Yolu güzergâhında bulunması, Koçer aşiretlerin kışlak bölgesi olması, Haco İsyanı ve Suriye'ye yerleşmeleri, 1915 olaylarında Ermenilerin Suriye'ye geçişlerinde kullandıkları bir güzergâh olması ve ana eksen diğer etnik ve dini azınlıklar olsa bile 1915 olaylarının ve 1975 Kıbrıs Harekâtı'nın ilçedeki Süryanileri de etkilemesi ve nihayet 1980'lerde Koçer aşiretlerin ve diğer Kürt aşiretlerinin ilçe merkezine göç etmesi/yerleştirilmesi nedeniyle yabancı olmadığı bir olgudur.

İlçe merkezinde kalan 6–7 ailenin anılarında, bahsi geçen göç süreci canlılığını korumaktadır. Her ne kadar 1915 olaylarında sadece Aynverd (Gülgöze)¹⁷ ve İdil'in ciddi bir zarar görmediğini ifade edenler olsa da, bu dönemde yaşanan bazı olaylar bu ifadelerin aksini göstermektedir. Örneğin uzun yıllar yurtdışında yaşadktan sonra geri dönüş yapan bir Süryani vatandaş, nenesinin daha genç bir gelinken kaçırıldığını, kendisiyle evlenen Müslüman'dan bir çocuğu olmasına rağmen çocuğunu bırakıp kaçtığını ve dedesiyle evlendiğini ifade etmiştir. Özellikle Süryani kızlarının 1915 dolaylarında kaçırıldığını, bir başka Süryani vatandaş ifade ettikten sonra, ironik bir ifadeyle “İdil'in yarısının dayısıyız, önüne gelen bize ‘ez xwarzîyê te me (ben senin yeğeninim)’ diyor” diyerek, söz konusu döneme dair algılarına işaret etmektedir.

Benzer anılar, Müslümanların İdil'e yerleşmeden önce Süryanilerin Müslümanlara baskı uyguladığı şeklinde, Müslümanların da anılarında yaşıtılmaktadır. Bir Müslüman'ın İdil'e tek başına girememesi, Müslümanların ilçe merkezine yerleşmesine izin verilmemesi gibi olaylar, Müslümanlar tarafından dile getirilmektedir.

Millas geleneksel Anadolu kültüründe insanların kendi “alanlarında” yaşadıklarını ve ötekiyle ancak zorunlu ilişkiler kurduklarını, toplumsal yapının bir iççeliği değil, bir yanyanalığı barındırdığını, şehirde dahi herkesin kendi mahallesinde yaşadığını ifade etmektedir.¹⁸ Nitekim yarım asır öncesinin Diyarbakır'ını anlatan bir öyküsünde Margosyan, bu tespitleri doğrular nitelikte bir hikâye anlatmaktadır. Yarım asır öncesine kadar bile herkesin kendi mahallesinde yaşadığı, zorunlu bir neden olmadığı sürece (ticaret, hukuk, özel bazı günler/törenler) karşı unsurlarla ilişkiye girmediği ve bu rutini bozanların herkes tarafından kınandığı çok etnikli, dinli bir yapıdır bu.¹⁹ İdil

¹⁷ Midyat'a bağlı bir Süryani köyü. Aynverd'in Şeyh Fethullah'ın aracılığıyla, İdil'in ise şimdi herhangi bir izi kalmamış olan surlarıyla 1915 olaylarından çok etkilenmediği iddia edilmekte.

¹⁸ Herkül Millas, “Dünyada, Kentte, Ailede Çoğulculuk”, *Kentte Birlikte Yaşamak üstüne*, Ed. Ferzan Yıldırım, Demokrasi Kitaplığı Yay., İstanbul 2002, s. 115

¹⁹ Mıgırdıç Margosyan, “Kehpık”, *Kentte Birlikte Yaşamak üstüne*, Ed. Ferzan Yıldırım, Demokrasi Kitaplığı Yay., İstanbul 2002, s. 145-160

için de benzer bir durumdan bahsedilebilir. İdil, ilçe olduğu 1937 yılına kadar tamamının Süryani olduğu, 1960'lara kadarsa çok az sayıda Müslüman memur ve küçük esnafın yaşadığı ve toplumsal sınırların zorunlu ilişkiler dışında keskin çizgilerle çizildiği bir yapıyı devam ettirmiştir. Bu sınırların kız kaçırma v.b. yollarla aşıldığı durumlarda ise, iki unsur arasında güç yönünden bir denge varsa bir nevi geleneksel ombudsmanlık olarak nitelenebilecek şekilde aşiret ileri gelenleri anlaşma yoluna gitmektedir. Şayet iki unsur arasında bir denge söz konusu değilse, güçsüz taraf durumu kabullenmek zorunda kalmaktadır.

1960'lardan itibaren ilçe merkezine yerleşmeye başlayan Müslümanlar, 20 sene zarfında Süryani cemaatinin nüfusunu aşmıştır. Bir yandan çocuklarının eğitimi, iş imkânı veya memurluk gibi nedenlerle Müslümanlar ilçe merkezine yerleşmekte, diğer yandan Türkiye'nin dış göç sürecine paralel olarak Süryani cemaati ilçe merkezinden Avrupa ülkelerine göç etmektedir. 1975 Kıbrıs Harekâtı, İdil'deki Süryani cemaatin kötü muameleye maruz kaldığı dönüm noktalarından biri olmuştur. Nitekim görüşme yaptığımız 30'lu yaşlardaki bir Süryani vatandaş da bir dönem Kürtlerin "*pivaz pivaz e*"²⁰ demek suretiyle Ermeniler, Rumlar veya Süryaniler arasında bir ayırım yapmaksızın, Süryani vatandaşlara baskıda bulunduklarını ve Kıbrıs'ta yaşanan olayın kendilerini doğrudan etkilediğini ifade etmiştir. Çelik'in yaptığı çalışma da, aynı olgunun Diyarbakır'ın Hançepek mahallesinde yaşandığını göstermektedir.²¹ Bu durum da Kıbrıs Harekâtının Türkiye'deki azınlıkların tümüne yönelik bir tehdit ortamı oluşturduğunu düşündürmektedir.

1970'te 2624 olan ilçe merkezi nüfusu 1975'te 4862'ye yükselmiş ve 1990'a kadar her 5 yıllık periyotta neredeyse % 50 oranında artarak 12905 olmuştur.²² Elimizde göç edenlerin hangi etnik yapıya ait olduğu bulunmamakla birlikte, pek çok görüşmemizde ortaya çıkmıştır ki 1980'lere gelindiğinde İdil'deki Süryani nüfusun yarısından fazlası Avrupa göç etmiştir. Turgut Özal'ın ANAP iktidarı döneminde, ilçe merkezine aşamalı olarak 500'ü aşkın toplu konut yapılmış ve bu konutlara *Koçer* nüfus yerleştirilmiştir.

Görüşme yaptığımız Süryani veya Müslüman birçok kişi, bu dönemde çeşitli yollarla Süryani cemaatin mağdur edildiğini ifade etti. Doğrudan Süryanilerin kendilerine yönelik vukuat az olsa bile, yaşam alanlarının daraltıldığı, ilçede önemli bir geçim kaynağı olan ve İdil'e ilk yerleşen aileden olan bir yaşlı vatandaşın ifadesine göre eşeksirtında 1 buçuk saatlik bir seyahatle ancak sonu gelen²³ bağların, ilçeye yerleştirilen Koçerler tarafından konut, hayvancılık veya yakacak olarak kullanmak

²⁰ *Soğan soğandır*, anlamındaki bu deyiş, bu görüşü dile getirenlerin "Gayr-ı Müslimlerin tümü aynı bütünün parçasıdır, aralarında bir ayırım yapmaya gerek yoktur" anlayışını ifade etmektedir.

²¹ Adnan Çelik, *Çok Kültürlü Gâvur Mahallesi'nden Gettolaşan Hançepek'e Bir Mahallenin Sosyal Dönüşümü: Diyarbakır-Hasırlı Mahallesi Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010

²² H. Neşe Özgen, *a.g.m.*, s. 3

²³ Görüşmecî gençliğinde, kendisinin bizzat eşek sırtında 1 buçuk saat gitmek suretiyle İdil bağlarının sonunu ancak getirdiğini ifade etmiştir.

gibi türlü vesilelerle kısa bir sürede kesildiği, pek çok kişi tarafından ifade edilmiştir. Koçerlerin de önemli bir kısmı, bu durumu kabul etmekle birlikte bu sürecin, bilinçli bir zarar verme mahiyetinde olmadığını, Süryanilerin bağlarını başıboş bırakmasından kaynaklanan bir durum neticesinde geliştiğini ifade edenler olmuştur. Bu konuyla ilgili de İdilli bir Süryani olup ilçe dışında yaşayan bir vatandaşın, ilçedeki dostunu ziyaret etmek için İdil'e gelmesi anlatılmaktadır. Rivayete göre dostunu, kendisine ait bağda bulan Süryani; "nerelerdesin?" diye sorduğunda, dostu Süryani'nin bağını işaret ederek; "ben her gün buradayım, ya sen neredesin?" demiştir. Hikâyeyi anlatan görüşmeci, bu yolla Süryani'nin kendi malına sahip çıkmadığı için malının, olayın kahramanı tarafından kullanıldığını ima etmektedir.

Esas dikkat çeken husus, Süryanilerin yaşam alanlarının daraltılmasına yerel bürokrasinin bir dönem hiç ses çıkarmaması, aksine bu süreci desteklemesidir. Örneğin ilçenin Müslüman yerleşimine açıldığı 1960'lı yıllarda dönemin kaymakamı, Aşağı mahalle olarak nitelenen ve Süryani yerleşiminin merkezi de olan çarşıya giriş-çıkışı, çarşı girişine iki asker koymak suretiyle engellemiş ve çarşının bugünkü yerine taşınması yönünde arazi satışı ve parselleme işlemleri yürütmüştür. Söz konusu olayı bizlere anlatan ve İdil'e ilk yerleşen Müslüman aileden olan yaşlı vatandaş, arsaların çok sembolik bir ücretle (75 kuruş) satılmasına rağmen, Müslümanlar tarafından rağbet görmediğini, "İdil'in çarşısından ne olur" yaklaşımıyla çok fazla satın alınmadığını, tapusuz da olsa kendilerinin olan araziye yine Süryanilerin satın aldığını ifade etmiştir. Elbette bu husus, göç alan ve gelişmekte olan bir ilçede yeni bir yaşam alanı yaratmak yönünde de yorumlanabilir. Ama gerek bu projenin hayata geçiriliş biçimi, gerek Süryani veya Müslüman başka kişilerden de dinlediğimiz, dönemin bazı üst düzey memurlarının Süryani cemaate karşı tutumları bu ihtimali zayıflatıyor.

Yine orta yaşlarda ve ticaretle uğraşan bir vatandaşımız, halk arasındaki bir inancı yansıtabilecek şekilde, devletin "Süryanilerin hakkında ancak Koçerler gelir" demek suretiyle Koçerleri ilçe merkezine yerleştirdiğini ifade etmiştir. Araştırmalarımız Koçerlerin ilçe merkezine yerleşmesi ve Süryanilerin bir dalga halinde göçü arasında bir paralellik olduğunu ortaya koyduğu gibi gerek Koçerlerin, gerek Süryanilerin gerek de Dêmanîlerin algısında "Koçerler ilçeye gelinceye kadar Süryanilerin varlığı bitmedi" anlayışının var olduğunu tespit etmiştir. Öyle görünüyor ki yoğun bir göç ve yerleşim döneminde, devlet yetkilileri Süryani cemaate yönelik gelişen ve çoğunlukla da göç edenlerin yaşam biçimlerinin doğal bir sonucu olan etkilere karşı Süryanileri korumamış, bilakis aksi yönde hareket etmiştir.

Bir kısmı aynı aşiretten olduğu için²⁴ yerleşik Kurmanclar ile Süryanilerin ilişkileri Koçerlere göre daha fazladır. Aynı zamanda yerleşik Kurmanclar (Dêmanî) ile Süryaniler coğrafi olarak daha iç içe yaşadığı için de kültürel olarak birbirine daha yakındır. Koçerler ile Süryaniler arasındaki kültürel uzaklık, ilçede dinlediğimiz şu hikâyede kendini göstermektedir.

²⁴ Midih (Övündük) köylüleri Domanan, Sarê (Gaweyto), Haberli (Basibirin) Süryanileri ve Kîwex (Mağara) Yezidileri Salihan, İdil merkez Süryanileri ise Meman aşiretine mensuptur.

“Zamanında Övündük (Midih) köyünün papazının kızını köyde çobanlık yapan Koçer kaçırmıştır. Anlatılana göre duruma oldukça içerleyen Papaz; ‘kızımı bir Müslüman kaçırıydu bu kadar üzülmezdim. Ama kızımı bir Koçer kaçırdı, ne yapayım!’ demiştir.”

Gerçekliği tartışılabilecek olan bu hikâye, bir yandan normal bir Süryani’den daha fazla bilgi sahibi olan papazın Koçerlere dair izlenimini, diğer yandan Koçerlerin Müslümanlıkla olan bağına dair Dêmanîlerin/yerleşik Kurmancların algılayışlarını ifade etmektedir.

Koçerlerin yerleşik hayatla ve onun ürünü olan tarım ve bağıcılıkla olan acemi ilişkisini, görüşme yaptığımız Koçerler de kabul etmiş ve bir zamanlar arazi açmak, yakacak olarak kullanmak gibi nedenlerle bağların tahrip edildiğini ifade etmişlerdir. Bununla beraber ilçede Müslümanlar ve Süryaniler arasında zaman zaman dava konusu olan arazi mülkiyeti konusunda yerleşik Kurmancların/Dêmanîlerin daha fazla kusurları bulunduğunu iddia etmektedirler. İlçede tapu kadastro faaliyetlerinin azlığı nedeniyle bir zamanlar Süryanilerden satın alınsa da tapusu alınmayan veya satın alınmasa bile sahipleri yurtdışında olduğu için el konulmuş olan bazı araziler nedeniyle, ilçede zaman zaman sorunlar çıkmakta ve davalar açılmaktadır.²⁵

1980 darbesinden sonra yaşanan korku ortamından sonra Avrupa’ya göç eden ve uzun yıllar Avrupa’da kaldıktan sonra geri dönen bir Süryani vatandaş, darbe ortamının Süryanilere de zarar verdiğini ifade etmiştir. *“Öyle ki biri silahınız olduğunu ihbar etse; silahınız yoksa bile bir silah satın alıp teslim etmek zorundaydınız. Yoksa türlü işkenceler görürdünüz”* diyen Süryani vatandaşın ifadesi, darbe ortamının bölgede etnisite veya din ayrımı yapmaksızın herkese yönelik bir tehdit ve şiddet ortamı yarattığını göstermektedir.

İlçedeki Süryanilerin hızlı göçünde etkin olan bir diğer husus, kanaatimizce bölgede yaşanan hızlı toplumsal değişim ve kırılmalardır. 1950’li yıllardan itibaren yaşanan göç süreci, artan ulaşım olanakları ve eğitim oranlarındaki nispi artış geleneksel aşiret bağlarının zayıflamasına neden olmuştur. Dikkat çekici biçimde Süryani göçünün başlangıcı da bu dönemde yoğunlaşmaya başlamaktadır. Süryanilerin de bölgedeki aşiretlere bağlı olması ve yaşadıkları problemlerde bağlı oldukları aşiretlerin himayesi, zayıflayan aşiret bağları nedeniyle mümkün olmamaya başlamış, korumasız kalan Süryaniler, dış müdahalelere ve kötü eylemlere daha açık hale gelmişlerdir. Nitekim geriye kalan Süryanilerin toplu göçüne sahne olan 1990’lı yıllarda, bu göç esnasında, Salihan aşiretine bağlı olan Süryanilerin aşirete bağlı korucular tarafından nöbet tutularak taşınması ve köylerini aşiretin korumasına bırakma olayını anlatan yaşlı vatandaşımıza *“madem güçleri vardı, aşiretlerine mensup Süryanileri neden korumadılar?”* şeklinde bir soru yönelttiğimizde; *“aşiretlerin de ancak kendilerini koruma güçleri kalmıştı”* şeklinde cevabı, aşiretlerin, 1950’den sonra ancak çekirdek

²⁵ Gelecekte olması muhtemel tatsız olayların yaşanmaması için yetkililerin bazı tedbirler düşünmesinde fayda mülahaza edilmektedir.

yapılarını koruyabildiklerini ve müntesipleri üzerindeki etkilerini de, korumalarını da tam anlamıyla icra edemediklerini ortaya koymaktadır. Aslına bakılırsa feodal yapı bir yandan azınlıklar için devamlı bir tehlike olmuş, diğer yandan ise “kötünün iyisi” olacak şekilde bir koruma görevi de görmüştür. Fakat aşiretlerin zayıflayıp da koruma görevlerini üstlenemedikleri dönemde, “kötünün iyisi” olan yapı da ortadan kalkmıştır. Bu dönemde devlet, azınlıklarını koruma konusunda herhangi bir tedbire başvurmadiği için, yukarıda anılan problemler yaşanabilmiştir.

İdil, 1937’den beri ilçe olmakla beraber, 1970’lerin ortasına kadar herhangi bir camiye sahip değildir. Bu durum, resmi işleri için ilçeye gelen Müslümanlar, İpek yolu güzergâhını kullanan yolcular için bir sıkıntı oluşturmakta ve artık Müslüman yerleşimi başladığı için ilçeye bir cami inşası zorunluluk halini almaktadır. Bölge halkının yardımları, kaymakamlığın teşviki ve bölgede oldukça tanınan Şêx Seyda’nın desteğiyle ilçede bir camii inşa edilmiştir. Görüşmecilerimizden bir kısmı, yapımı büyük oranda Şêx Seyda’ya mal edilen²⁶ caminin inşasının, Hz. Nuh’un gemi inşasına benzetildiğini ifade etti. Büyük bir tufanın kopacağından haberdar olmayan halk, suya oldukça uzak bir bölgede inşa edilen gemi için Hz. Nuh’a “*su yok gemi niye inşa ediyorsun?*” diye sordukları gibi; Şêx Seyda’ya “*Müslüman yok, bu kadar büyük camiyi niye inşa ediyorsun?*” demişlerdir. Bu ifadeler de, söz konusu yıllarda cami inşasının pratik bir ihtiyaca cevap vermenin yanı sıra, hatta daha yüksek oranda prestijle ilgisi olduğunu ve sembolik bir önemi nedeniyle cami yapımının önemsendiğini göstermektedir.

Müslüman nüfusla eşit oldukları ve kayda değer bir nüfusa sahip oldukları dönemde gerek icra ettikleri mesleklerle²⁷ gerek kültürel ve dini yaşantılarıyla Süryaniler daha görünür haldedir. Bu nedenle ilçedeki yaşlı nüfusun Süryanilere karşı daha ılımlı ve anlayışlı olduğu, kişisel dostluklarının daha fazla olduğu ve Süryanilik hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğunu gözlemledik. Yaşları itibarıyla Süryani kültürünü çok fazla tanıma imkânı bulamayan orta yaş altı kesimde ise Süryanilere karşı daha negatif bir tavır olduğunu ve Süryanilik hakkında oldukça az bilgi sahibi olduklarını gözlemledik. Yıldırım’ın yaptığı çalışma ise ortaöğretim öğrencilerinin Süryani ve Yezidilere karşı bilgileri az olmakla birlikte, düşüncelerinin müspet olduğunu ortaya koymuştur.²⁸

İlçedeki son yoğun Süryani göçü ilçenin 17 yıl belediye başkanlığını da yapan Şükrü Tutuş’un 1994 yılında bir “*fail-i meçhul*” cinayete kurban gitmesi neticesinde olmuştur. Konuyla ilgili görüştüğümüz Süryani vatandaşlarımızın verdiği bilgilere göre söz konusu cinayet, pek çok açıdan ince hesaplarla planlanmış ve neticede

²⁶ Kanaatimce bu destek, maddi olmaktan çok manevidir. Aynı zamanda caminin inşasının bölgede oldukça saygın olan bir zata dayandırılmasının da caminin daha prestijli olacağı düşüncesiyle ilgisi bulunmaktadır.

²⁷ Görüştüğümüz kişiler, Süryanilerin ilçede taş ustalığı, marangozluk, terzilik, dişçilik, bağcılık, demircilik ve çeşitli zirai faaliyetlerle geçindiğini, gümüşçülük ve kuyumculuğun ise Midyat ve Mardin’e göre oldukça az olduğunu ifade etti.

²⁸ Tamer Yıldırım, “İdil’de Ortaöğretim Gençleri Arasında Öteki Algısı” adlı tebliğ, *Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu*, İdil, 12–13 Mart 2011

amacına ulaşmıştır.²⁹ Süryani köylerinin birinde yaptığımız bir görüşme, 1990'larda bölgede Hizbullah'ın Süryaniler açısından, Gayr-ı Müslim karşıtı söylemleri nedeniyle en büyük korku kaynağı olduğunu göstermektedir. *"PKK olmasaydı, geriye kalan Süryanilerin de kökünü kuruturlardı"* şeklinde bir ifade kullanan Süryani vatandaş, bununla Kürtlerin PKK sonrasında Süryanilere zarar veren geleneksel algılarını değiştirdiğini ifade etmiştir. Bu ifadeye dayanarak PKK'nın bölgedeki feodal yapıda ve feodal zihniyette kırılmalar yaratmış olduğu iddia edilebilir. Bölgede yaşanan şiddet olaylarının tarafı olmadıklarını, bölgedeki genel sıkıntılar dışında, 1990'larda kendilerine yönelen özel bir tehdit olmadığını ifade eden başka Süryani vatandaşlar da sürecin tasviri açısından önemli bilgiler vermiştir. Bir başka Süryani vatandaş, geçmişte Süryanilere yönelik hataları, bugün Kürtlerin yapmayacağına emin olduğunu, görüştüğü Kürtlerin geçmişte yaşanan olaylardan dolayı mahcubiyetlerini ifade ettiğini aktarmıştır. Yukarıda aktarılan ifadelerden de anlaşılıyor ki; her ne kadar Süryani vatandaşlara yönelik bazı olumsuz düşünceler devam etse de mevcut yapı, geçmişin hatalarının itiraf edildiği ve bundan mahcubiyet duyulduğu olumlu bir noktaya ulaşmıştır. Bizim de kanaatimiz ilçede muhtemel bazı arazi problemleri dışında Süryani ve Müslüman cemaatler arasında bir çatışma çıkmayacağı yönündedir.

3.2. Yezidi Kürtler³⁰

Süryanilerle Müslümanlar, Yezidilere göre sosyal ilişkiler bakımından birbirine daha yakındır. Kimi zaman her iki dine mensup vatandaşların aynı köyde yaşadıkları da görülür. Fakat ibadetlerini başka dinden kişilerin önünde sergilemelerinin yasak olması, eğitim oranlarının düşüklüğü, sözlü kültürün merkezi konumu ve dini metinlerin kayıt altına alınmaması Yezidilerin bölgedeki varlığı konusunda dezavantajlar doğurmuştur. Yezidilerin bu korumacı tavrı, bölgedeki diğer cemaatler tarafından da tanınmalarını engellemiş, haklarında olumsuz kanaatlerin ve inançların geliştirilmesine neden olmuştur. Buna bölgedeki genel güvenlik problemi de eklenince 1980'li yıllara gelindiğinde bölgedeki Yezidi nüfus, Avrupa'ya göç etmek zorunda kalmıştır.³¹

Yezidiler İdil'e bağlı Kîwex (Mağara) köyünde yaşamaktaydı. Görüşme yaptığımız bazı Süryani köylüleri, eskiden Yezidi nüfusun Mağara köyü (Kîwex) dışında da bulunduğunu ama çok uzun zamandır bölgede Yezidi kalmadığını ifade ettiler. 2000'li yılların başında bir kısmı köyllerine geri dönmek istemiş, bölge halkının anlattıklarına göre mayın döşeme ile ilgili bir komplo hadisesinden sonra geri dönememişlerdir. Bununla beraber köyllerine yerleşen korucular, devlet yetkilileri

²⁹ Söz konusu bilgiler, üçüncü şahıslara anlatılmamak şartıyla aktarıldığı ve ilçeden yaşayan vatandaşlarımızın güvenliği nedeniyle bu konu ayrıntılı bir şekilde anlatılmamıştır.

³⁰ "Yezidi Kürtler" tanımlaması, Yezidilerin dinsel kökenlerine dair Müslümanlıktan ayrışıp ayrışmadıkları tartışmasına yönelik bir iddia içermemektedir. Tanımlamada emik bir yaklaşımla, Yezidilerin kendilerini tanımlama biçimi esas alınmıştır.

³¹ Davut Okçu, "Şırnak İlinin Kaybolan Zenginlilerinden 'Yezidilik'", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 889-895

tarafından köyden çıkartılmıştır. Şu anda bölgede sadece nöbet tutmak amacıyla korucular bulunmaktadır.

Yezidiler, içine kapalı bir topluluk olarak yaşamlarını devam ettirmiş olsa da Müslüman, Süryani gibi başka dinlere mensup topluluklarla aynı coğrafi bölgede yaşamaları, aynı idari birimlere bağlı olmaları nedeniyle bazı sembolik akrabalık biçimleri üzerinden ilişkiler geliştirmişlerdir. Yezidilik ve diğer dinler arasında hem dini bakış açısı hem kültürel yaklaşım nedeniyle evlilik mümkün olmadığından *kirvelik*³² adı altında bir akrabalık geliştirilmiştir. Böylece yaşadıkları bölgede ve bağlı bulundukları idari birimlerde bir çeşit koruma sağlanmıştır. *Kirvelik* geleneği sadece Müslümanlarla yezidiler arasında geliştirilmemiş, Müslümanlarla Süryaniler arasında da kirvelik bağı tesis edilmiştir. Görüşmelerimizde bir Süryani vatandaşın kirveliliği anlatırken “*bizdeki vaftiz gibi*” demesi, bu ritüelin bölge kültüründe kökeni tespit edilemeyecek derecede eski ve tarihsel olduğunu göstermektedir.

3.3. Müslüman Kürtler

İdil ilçe merkezinde mevcudiyetleri yarım asırlık bir maziye dayanmakla beraber, bölgenin hâkim unsuru Kürtler olagelmıştır. İdil’de Kürtler, Özgen’in de belirttiği üzere Dübendî/ikili yapılarını her dönem çeşitli göstergeler üzerinden yaşamıştır. Bu göstergeler her dönemde çatışmanın bir tarafını teşkil etmiş ve sosyal yapının ana bileşenleri olmuştur. Devletten yana olup olmama veya dağlılığın en önemli sembolü olarak *dağılık/Çiyayî* kavramı mistifiye edilmiş ve *daği/çiyayî* olmak, çeşitli semboller üzerinden (mertlik, yiğitlik, kaçakçılık, ciğeri büyük olmak gibi) tekrar tekrar üretilmiştir. Özgen, bu Dübendî yapının bir dönem Hevêrkî-Dekşurî ayrımı üzerinden ilerlediğini, yine Koçer veya Dêmanî olmanın da belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Gözlemlerimize göre Hevêrkî-Dekşurî ayrımı bölgede uzun süredir varlığını kaybetmiş durumdadır. Koçer-Dêmanî ayrımı ise folklorik bir mizah unsuru olarak bazı hikâyelerde devam edecek sembolik düzeye çekilmiş durumdadır. Fakat Özgen’in de bahsettiği üçüncü ayrım, PKK’dan taraf olmak/olmamak, devlete taraf olmak veya devlete karşı olmak, ilçenin güncel sosyolojik yapısının en önemli bileşenidir.³³

İdil bölgesinde *Koçer* olmanın PKK’yla temas etmiş olma anlamına geldiği ve Koçerlerin yerleşik hayata zorlandığı bir dönem yaşanmıştır.³⁴ Koçerliğin bitmesinde, Koçerliğin şehirle kurduğu ilişkide ve bu ilişkinin de büyük oranda etkilediği son dönem Süryani göçünde devletin bu tavrı belirleyici olmuştur.

Modern hayatın kendisi, aşiret bağlarının zayıflamasında önemli bir değişken olmakla beraber, Türkiye’de aşiret bağlarını ve Koçerliğin çözülmesini büyük oranda etkileyen olgu, PKK ile olan çatışmada silahlı güçlerin, dağ köylerini ve Koçerleri

³² Etimolojik olarak Kürtçede *kirîv* erkek cinsel uzvuna verilen isimden türetilmiştir.

³³ H. Neşe Özgen, “Devlet, Sınır, Aşiret: Aşiretin Etnik Bir Kimlik Olarak Yeniden İnşası”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 108, 2007, s. 246–261

³⁴ H. Neşe Özgen, *a.g.m.*, s. 255

PKK'nın doğal yaşam alanı olarak görmeleri ve göçe tabi tutmalarıdır. Zorunlu göç süreci, devlet, devlet kurumları, modern hayat ve onun sunduğu olanaklarla sınırlı oranda ilişkisi bulunan Koçerlerin veya aşiretlerin, hızlı bir modernleşme süreciyle bu ağa dâhil olmasına ve dönüşümün kaçınılmazlığına neden olmuştur. Aynı zamanda şehir yaşamının, kırsal yaşam kadar kolektif bir dayanışma gerektirmemesi de aşiret fertlerinin daha özerk ve bireysel davranmasına neden olmuş, aşiret bağlarını zayıflatan bir diğer husus da bu olmuştur.³⁵ Odak grup görüşmesi yaptığımız orta yaşlardaki 4 vatandaşımıza, aşiret yönetiminin herhangi bir partiye oy verme kararı alıp alamayacağını ve bu kararın uygulanabilme imkânını sorduğumuzda bize; “BDP dışında bir partiye oy verme kararı alınsa dahi, gençlerimiz ve kadınlarımız bu karara uymaz, gider partiye oy verir.” demişlerdir. Bu ifadelerde dikkat çeken iki önemli husus bulunmaktadır. *Birincisi* aşiret bağlılığı gibi bazı geleneksel tutumların devam ettirilmesinde özellikle orta yaş ve üstü erkekler, genç erkekler ve kadınlara göre daha geleneksel tutumlar sergilemektedir. Bunun nedeni, erkeğin sosyal alandaki varlığının kadın ve gençlere göre daha fazla olması ve bunun doğal bir sonucu olarak, sosyal alanda yeniden üretilen geleneksel bağları daha fazla içselleştirmesidir. Kadın ve genç erkeklerde ise aşiret bağlılığı veya aşiretin almış olduğu bir karar, *partinin* perspektifi dışına çıktığı anda meşru zeminini kaybetmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki *partinin* toplumsal belirleyiciliği, geleneksel bağların belirleyiciliğinin önüne geçmiştir. İlçede sık sık karşılaştığımız ve yukarıdaki ifadelerde de tekrar eden bir diğer olgu ise *parti* sözcüğünün kullanım biçimidir. Etimolojik olarak parti sözcüğü bir cins isim olmakla birlikte İdil'de, bir kısmı dağda bulunan oluşumun özel ismi olarak kullanılmaktadır. Öyle ki biri parti sözcüğünü kullandığında, onun ima ettiği adres oldukça açık ve nettir. *Parti* sözcüğünün cins isim olmaktan özel bir isim olmaya evrilmesinin bir nedeni de halkın sık sık kapatıldığı için başka isimlerle yeniden açılan ve şu andaki ismi BDP olan *partinin* ve onun selefi partilerin geleneğinin tümünü aynı isimle ifade etmesidir. Böylece 1990'lerden bugüne devam eden siyasi gelenek, kuşatıcı bir kavramla ifade edilmekte ve gelenek, zihinlerde herhangi bir kopukluk veya boşluğa imkân vermeyecek şekilde tekrar etmektedir.

Aşiretler, sembolik zamanlarda ortaya çıkmaları ve liderleri bulunmakla birlikte, bugün bölgede folklorik bir aidiyetin dışında bir etki alanına sahip değildir. Özellikle genç nesil için aşiret bağlılığı, büyüklerinden duyduğu bir isimden ve taziyeler, düğünler gibi sembolik zamanlarda somut varlığıyla karşılaştıkları zayıf bir sosyal bağdan ibarettir. Özgen'in de belirttiği gibi bu çerçeveyi aşan durumlarda ise aşiret, PKK'nın somut desteğini alma durumunda, feodal içeriğinden sıyrılmakta ve dağlı olmak, Koçer olmak gibi bazı tanımlamalarla yeniden üretilmektedir.³⁶

1980'lerin sonunda yasaklanan Koçerlik, son bir iki yıldır yeniden serbest hale gelmiştir. Bununla beraber ilçeden Koçerlik yapmak üzere sınırlı sayıda aile

³⁵ Ferhat Tekin, “Modernleşme ve Kırsal Çözümle Sürecinde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 258–261

³⁶ H. Neşe Özgen, *a.g.m.*, s. 260

zozan'a/yaylaya gitmektedir. Zira aradan geçen 20 yıla yakın sürede Koçerlerin büyük çoğunluğu hayvancılığı tamamen bırakmış, yerleşik hayata geçmiş ve ticarete yönelmiştir. Aynı zamanda 1990'lı yılların başında hayvancılık yapmak büyük bir risk iken, mazot ticareti hem daha karlı hem daha risksiz bir ticaret olarak görülmüş ve mazot ticareti, söz konusu yılların en büyük gelir kapısı olmuştur. Fakat bölgedeki güvenlik ortamı, mazot ticaretinden elde edilen kazancın bölgedeki üretim sürecine dâhil olmasına engel olmuş, elde edilen gelirler ya tüketim döngüsü içinde kullanılmış ya da bölge dışına yatırım olarak gitmiştir.

Koçerliğin yasaklanması, Koçerlik yaşamının mistifiye edilmesine neden olmuştur. 8-10 kişilik kadınlı erkekli³⁷ bir Koçer topluluğuyla yaptığımız odak grup görüşmesinde Koçerliğin, bölgedeki bolluğun temel kaynağı olduğu, yayladan dönüşün bir bayrammışçasına kutlandığı, *zozanın* doğal yaşamının, havası ve suyunun bir cenneti andırdığını ifade edildi. Grupta diğerlerine göre daha fazla eğitim görmüş (dini eğitim) biri, Koçerliğin *qirêj*'inden³⁸ (kirinden, pasağından) bahsettiğinde, grubun geri kalanı önce bunu şaka yollu biçimde hakaret olarak kabul etmiş, sonra söz konusu *qirêj*'in Koçerliğin doğal sonucu olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu diyalogdan edindiğim izlenim, mistifiye edilen ve bir cennet bahçesi tasviriyle anlatılan Koçerlik yaşamının barındırdığı doğal bir kirlilik durumu, gruba ait olmayan araştırmacıya gösterilmek istenmemiştir.

Koçerler arasında gözlemlediğimiz bir diğer husus ise Koçerlerin mekânla kurduğu ilişkidir. İlçeye ilk yerleştikleri dönemde, bazen birkaç yılı bulan sürelerde ilçe merkezinin kenar mahallelerinde, kendi çadırlarında yaşayan Koçerler, zamanla kendilerine ait evler inşa etseler bile, çadır kültürlerini tamamen terk etmiş değiller. Koçer mahallelerinde konut amaçlı olmasa bile, avluların bir kısmının çadırlar, ağıl olarak kullanılmaktadır. İki veya üç tarafı duvarla çevrili, çatısı ise naylonlarla kapatılmış ve bir direkle³⁹ çadır görünümüne kavuşturulmuş bu geçici ağıllar, Koçerlerin şehir yaşamıyla olan ilişkisine dair önemli bir sembol olarak görülmelidir. Her ne kadar fakirlik nedeniyle böyle yapıldığı söylene de, bu durum Koçerin mekânla kurduğu geçicilik duygusuna dair önemli bir semboldür.⁴⁰ Edward Said'in de söylediği gibi göç ve göçebelik, kesintili bir var olma durumudur ve geride bırakılanla

³⁷ Kadınlı-erkekli vurgusunu özellikle yapmaktayım. Zira Dêmanilerde (yerleşik Kürtlerde) kadın erkek ilişkilerinde sınırlar daha keskin ve yabancıya daha kapalıyken, Koçerlerde bu sınır Koçerliğin de getirdiği bir zorunluluk nedeniyle daha esnektir. Kadınlar, sosyal yaşamın içinde daha görünür ve aktiftir. Özgen'in de gözlemleri tespitimizi doğrulamaktadır. (H. Neşe Özgen, a.g.m., s. 251)

³⁸ Özellikle bir günlük yürüme mesafesi olarak belirlenen ve yaklaşık 20 km.'yi kapsayan qonax/konaklar esnasında Koçerler yıkanamamakta ve kimi zaman bir ayı geçen bu yolculukta Koçerin gömlek yakası kirden tabaka oluşturacak derecede kabarmaktadır. Görüşmecimizin bahsettiği *qirêj*, bu *qirêj*'dir.

³⁹ Koçerler, çadırların yükseltilmesi için kullanılan direklere *sitûn* (sütün) demektedir. Bir çadır, kaç *sitûndan* oluşuyorsa çadırın sahibinin zenginliği ona göre ölçülmektedir. Her iki *sitûnun* arasına ise *mezel* denilmekte ve her *mezel* evli bir çocuğa aittir. *Mezellerin* arası ise kimi zaman bir sütüyle kapatılmakta, kimi zamansa kapatılmamaktadır.

⁴⁰ Koçerlerin, Süryani vatandaşların üzüm bağlarını yakacak amaçlı kesmeleri de bu bağlamda değerlendirilebilir.

bir kavgaya tutuş biçimidir.⁴¹ Bu kesintili var oluş durumu, yerleşik olmanın temel paradigma olarak görüldüğü ve göçmenin iskanının kimi zaman teşvik edildiği, kimi zaman iskana zorlandığı bir anlayışta da bu şekilde temayüz eder. Koçerin sistem içinde, nasıl kurgulanacağına dair paradoks, öncelikle Koçerin nüfus cüzdanında/kimliğinde kendini gösterir. Koçerin doğum yeri, bir mekâna işaret etmez. O hangi aşirete aitse, o aşirette doğmuştur. Nüfus cüzdanının doğum yeri hanesinde kimi zaman çadır, kimi zaman oba, kimi zaman *heyım*,⁴² kimi zaman Dûdêran köyü veya aşireti yazar. Soran ise Soran köyünde doğduğu farz edilir. Ama gerçekte Soran diye bir köy yoktur. Soran, yerleşik egemenin zihnindeki bir mekânsal kurgudur. Sıklıkla yapıldığı gibi, toplumun mevcut durumuna uyan bir kurumsal ve idari örgütlenme yerine, zihinsel bir kurgu ve hiyerarşi çerçevesinde toplumsal durum tasnif edilmiştir. Yerleşik örgütlenmenin merkeze alındığı bir yapıda Koçer de yerleşik olmanın değerleri ve yasalarıyla tanımlanmıştır. Tam da bu noktada Koçerlik ile zorunlu göç olgusunu birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Zira Koçerlik, bir nevi seyahat durumudur. Zımında belirli iki nokta arasında gidip gelmeyi ve sabit olmasa da bir merkezi, çizgisel bir süreci ima eder. Zorunlu göç ise bir nevi sürgün durumudur ve sürgünün sabit bir evi yoktur. O sürekli değişen dilde, kimlikte ve tarihte ikamet etmek durumundadır.⁴³ Koçer, aşına olduğu konaklar boyunca ilerleyen, güzergâhı boyunca bilinmeyen bir tarihten devraldığı kültür ve gelenekleri yaşatan, yolculuğu esnasında bir cenazesi olduğunda yol boylarına atalarını defneden ve böylece geçmişinden ve atalarının hatıralarından oluşan bir rota belirleyen, yola dair bir yerleşiklik duygusu geliştiren kişidir. Zorunlu göç mağduru sürgün ise, fiziksel, kültürel ve tarihsel olarak ait olduğu topraktan veya yoldan kopartılan ve sürgün edildiği toprakla bir ünsiyet geliştirememiş kişidir. Ayrımını yaptığımız iki olgu da günümüz İdil'inin oluşumuna etki eden ana faktörlerdir. Koçerlik dünün İdil'inin ana bileşeniyken, zorunlu göç bugünün İdil'inin ana bileşenidir. Kimi zaman Koçerin, yani bir anlamıyla zaten yerleşik olmayan bir sürgünün yeniden sürgünü şeklinde gelişen bu süreç, faili aynı olan iki farklı göç olgusu ve düşüncesi yaratmaktadır.

İdil'in mevcut sosyal yapısının ikinci ana bileşeni de şiddet ortamıdır. Gündelik yaşamın her alanında kendini gösteren ve şiddet dolanımında gerçekleşen sosyal ilişkiler, en çok da çocukluk ve ilk gençlik dönemindeki İdillileri etkisi altına almaktadır. Tarihten beri süregelen aşiretler arası rekabetin ürettiği şiddet ortamı, Cumhuriyet döneminde farklı bir boyut kazanmıştır. Kimi zaman iktidar sahipleri, siyasi çıkar ve hesaplar nedeniyle bölgedeki odakları kendi lehlerine kullanmış, kimi zamansa aşiretler, rekabet nedeniyle sistemin iç çelişkilerini kendi lehlerine kullanmışlardır.

⁴¹ Iain Chambers, *Göç, Kültür, Kimlik*, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005, s. 10-11

⁴² Heym kelimesinin “bilinmiyor” anlamına geldiği ifade edilmekle beraber TDK sözlüğünde bu sözcüğün ne anlama geldiği bulunmamaktadır.

⁴³ Iain Chambers, *a.g.e.*, s. 14-15

İdil’de şiddet kültürü, çeşitli gösteri ve sokak eylemlerinin rutin birer parçası olarak, genç neslin gözünde meşru bir zemin elde etmekte, kendini ifade etmenin bir parçasına dönüşmektedir. Özellikle 1980’lerin sonu ile 1990’lı yıllarda doğan nesil, bölgede şiddet ve çatışmaların had safhada olduğu bir zaman aralığında yetiştiği için, şiddet onlar tarafından gündelik yaşamın rutin bir parçası olarak algılanmaktadır. 30’lu yaşlarda ve üniversite mezunu bir görüşmeci, küçüklüğünde mahalle arkadaşlarıyla oyun oynamak üzere sözleştikleri zaman hissettiği mutluluğun izlerini, şimdi 15’li yaşlardaki gençlerin *“akşama eyleme gidiyoruz”* derkenki yüzlerinde görüyorum diyor. Bazı sokak eylemlerine emniyet güçlerinin hemen intikal etmemesi durumunda eylemcilerin bizzat kendilerinin emniyet güçlerini arayıp nerede kaldıklarını sorduğunu söylüyor, bir emniyet yetkilisi. Polise taş atmanın, sokak eylemlerinde boy göstermenin bir çeşit ergenlik ve mertlik göstergesi olarak algılandığı törensel bir durum yaşanıyor bir yandan. Hukuk nezdinde mükellef kabul edilmeyen *“çocuklar”*, *“polise taş atmaca”* oynayarak çocukluktan ergenliğe geçiyorlar. 25 yaşında olup, sokak eylemlerinin sık sık yaşandığı mahallede oturan bir görüşmeci, *“taş atanlara çocuk”* denemeyeceğini, zira herhangi biri gözaltına alındığında, hiçbir şekilde arkadaşlarını ele vermediğini, normal şartlar altında bir çocuğun korkup isim vermesi beklenirken, bu çocukların tıpkı bir yetişkin gibi davrandığını söylüyor. Üst düzey bir Emniyet yetkilisi ise okullarda gelecekte ne olmak istiyorsunuz, sorusuna hiç kimsenin *“polis olmak”* şeklinde cevap vermediğini, sebebini sorduğunda ise *“biz Kürdüz bizi polis yapmazlar”* dediklerini aktarıyor. Aynı yetkili, İdil’de göreve başladığında halkla polisin göz göze gelemediğini, aralarında bir mesafe olduğunu söylüyor. Bunun nedeninin *“biraz korku, biraz şüphe ve biraz da tedirginlik”* olduğunu ifade ediyor. Görüştüğüm 35’lerindeki bir İdilli, 1990’larda sırf bir polisle göz göze geldi diye tokat yediğini anlatmıştı. *“taş atan çocuklar”* olarak nitelenen çocukların, neden bu kadar politik olduğuna dair soruma aynı yetkili (90’larda tokat yiyen İdilli vatandaşa da cevap olacak şekilde):

“90’lı yıllarda biz de yanlışlar yaptık. Suçlu suçsuz orası hiç önemli değil ama gece yarısı, çoluk çocuk aynı odada uyuyan çocukların gözü önünde babalarını gözaltına aldık. Çamurlu ayakkabılarımızla evlerine girdik. Bu görüntüyle, o çocuğun bilinçaltında yer ettik. Yaptığımız yanlış. Devletin buraya polis göndermeden evvel, sosyolog göndermesi lazım” diyor.

Bir başka Emniyet görevlisi, okul çıkışlarında dağılan çocukların normal bir şekilde yürürken polis arabasıyla karşılaştığında *“biji serok Apo”* diye bağırp, zafer işareti yaptıklarını anlatıyor.

Bir ilköğretim öğretmeni, penceresinin önünden geçen yüzü maskeli eylemcilerden birinin çok sevdiği öğrencilerinden biri olduğunu, onu sesinden tanıdığını, onu evine göndermek için pencereye çıkıp *“ne işin var burada? Evine git!”* diyince, öğrencinin; *“hoca! Başını belaya sokma gir içeri!”* diye paylandığını ifade ediyor.

Tüm bu örnek olaylardan ve saha araştırması için ilçede bulunduğumuz dönemin Abdullah Öcalan’ın yakalanma yıldönümü olması nedeniyle sokak eylemlerine dair

yaptığımız gözlemlerden ulaştığımız sonuç, bahse konu olan çocukların şiddet kültürünün en yoğun olduğu dönemde yetişmeleri nedeniyle, şiddeti düşüncenin doğal ve normal bir ifadesi olarak algıladıklarıdır. Aynı zamanda çocuklar, emniyet yetkilisine ifade ettikleri *“biz Kürdüz, bizi ... yapmazlar”* duygusundan kaynaklanan sosyal dışlanmışlık hislerini, okul dışında yeni bir kimlik yaratarak aşabilmekteler. Sabahları okul üniformasıyla derslerine devam eden herhangi bir öğrenciyken ve *“mutlak bir otoritenin”* buyurganlığı altındayken,⁴⁴ akşamları yepyeni bir kimlikle yeniden var olduklarını düşünmekte ve *“dikkate alınmaktadırlar.”* Sokak eylemlerinin bir oyun olup olamayacağını sorduğum bir emniyet görevlisi, böyle bir ihtimalin varlığını ilk defa duymuş ama bu ihtimalin doğruluk payı olabileceğini de kabul eden bir ifadeyle birlikte *“belki onlar bir oyun olarak algılıyorlar. Bizse bunu isyan olarak algılıyorruz”* diyerek durumun absürtlüğüne vurguda bulunmuştu.

İlçede bulunduğum günlerde Öğretmenevi’nde konaklamam ve öğretmenevi bölgesinin sokak eylemlerinin yapıldığı alanda bulunması nedeniyle bazı gözlemlerde bulunma fırsatım oldu. Öncelikle geçen sene yaşanan sokak eylemlerinde sık sık yapıldığı gibi Öğretmenevi’nin camlarının hedef alınması ve buna önlem olarak camların tümünün demir parmaklıklarla korunaklı ve muhkem hale getirildiği yerde bulunan *“içerdekiler”* ve sokakta tek koruması yüzünü örttüğü puşi olan *“dışarıdakiler”* şeklinde keskin bir ayırım oluşmuştu. Koruma ihtiyacı, içeridekiler ve dışarıdakileri keskin çizgilerle iki cepheye ayırmış, içeridekiler korunaklı merkezlerinde dinlenip günün yorgunluğunu atarken, dışarıdakiler, o korunaklı merkezin temsil ettiğini düşündükleri o büyük, ulaşılabilen, kutsal merkezin bir türlü varlıklarını kabul etmemiş vurdumduymazlığına, büyük merkezin taşradaki şubelerini taşıyarak tepki gösteriyorlar. Elbette İdil’de bulunduğum günlerde söz konusu eylemler, Öğretmenevi hattına uzanmadı. Ama zaman zaman öğretmenevine ulaşan bu eylemlerin, atılan taşlarla varlığını her koşulda ispat etmeye çalıştığını ve kendisinin sürecin bir parçası olduğunu ima eden bir okuması yapılabilir. Sadece polis arabası gördüğünde zafer işareti yapan çocukların da, ateş yakıp eylem yaptığında geç kaldığını düşündüğü güvenlik güçlerini arayıp *“nerede kaldınız?”* diye soran eylemcilerin de yaptıkları, kendilerine karşı koyan bir *“öteki”* olduğu sürece (bizim örneğimizde güvenlik güçleri) anlam kazandığını görmekteyiz. Yüzünü puşiyle örten çocuğun bedeni formel eğitimin bir parçası olarak çocuk olarak kalırken veya böyle kurgulanırken, akşamları yüzünü puşiyle örttüğünde çocuk bedeninden, yani aciz ve edilgen bedeninden sıyrılıp bir *“kahramana”* dönüştüğünü düşünüyor. Tamamen edilgen olarak kurgulanan çocuk, kendisine üst perdeden buyuran öğretmenine karşı koyup, sürecin yönetiminin kendinde olduğunu ima ediyor. Kısacası sembolik değeri oldukça yüksek ve farklı okumalara imkân veren bir oyun oynanıyor İdil’de. Taşı atan çocuk, *“taşları yerinden oynatıyor.”*

⁴⁴ Kendisine sokak eylemlerinde ne işi olduğunu soran öğretmenin temsil ettiğini düşündüğü ve kendisi dışındaki “bütün”

4. SONUÇ

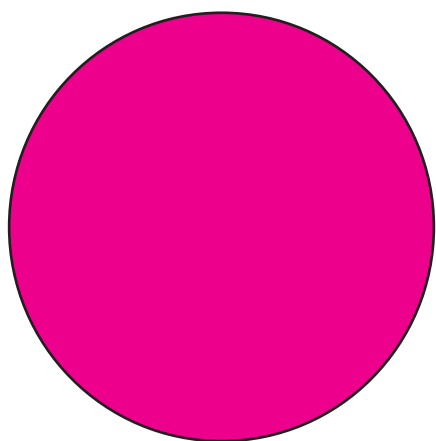
İdil, çok etnikli ve kültürlü yapısıyla, İpek yolu geçiş güzergâhında ve ayrıca Koçerlerin kültürel havzası içinde bulunmasıyla ve bölgede yaşanan şiddet ortamından birebir etkilenmesiyle incelenmeye değer bir merkez özelliği taşımaktadır.

İdil, tarihinin büyük bir bölümünde göç güzergâhlarının bir kavşak noktası olarak pek çok kültürün izini taşıyan bir merkez olma özelliği taşımaktadır. İdil ilçesinin önemli yerleşimcileri arasında Süryaniler, Yezidiler ve Kürtler bulunmaktadır. Bununla beraber cumhuriyet öncesinde kayda değer bir Arap nüfusun da bölgede yaşadığı bilinmektedir. İdil Süryanileri, uzun süre ilçede huzur içinde ve çok fazla sorun yaşamaksızın yaşamıştır. Aynı zamanda İdil ve Midyat arasındaki bölgede Yezidi Kürtler de uzun süre yaşamıştır. *Bagok* dağında Yezidilerin yaşadığı bilinmekle birlikte, bölgenin yakın tarihinde sadece Kîwex (Mağara) köyünde Yezidilerin yaşadığı hatırlanmaktadır. Ne yazık ki bugün, İdil’de hiçbir Yezidi yaşamamakta, Süryaniler ise Osmanlı’nın son dönemlerinden başlayıp 1990’lara uzanan bir zaman aralığında peyderpey göç ederek bitme noktasına gelmiş durumdadır. İlçe merkezinde Süryani nüfusun azalmasına paralel olarak, bölgede uzun süredir hâkim nüfus konumunda bulunan Kürtler, ilçe merkezinde de çoğunluğu oluşturmaya başlamıştır. Süryanilerin gidişi ve Kürtlerin ilçeye yerleşmesi sürecinde İdil, Özgen’in de betimlemesiyle “*iki kapılı bir geçiş yerine*” dönüşmüştür. Bir tarafta yüzlerce yıldır ilçe merkezinin yerli nüfusu olan Süryaniler, 1915 olayları, Varlık Vergisi, Kıbrıs Harekâtı, Hizbullah olayları ve Fail-i meçhullerden bağımsız olmayacak şekilde ilçeden dalgalar halinde göç ederken, aynı dönemde İskân politikalarının bir sonucu olarak yerleşik hale getirilen bölgenin eski sakinleri Koçer aşiretler, ilçenin yeni yerleşikleri haline dönüşmüştür. Tüm hızlı değişim süreçlerinde olduğu gibi İdil’de de değişim süreci, sancılı geçmiştir. Birkaç yıl zarfında ilçe nüfusunda önemli değişimler yaşanmış, bu değişim de doğrudan ilçenin toplumsal ve fiziksel yapısında kırılmalara yol açmıştır. Aynı zamanda 1980’lerin ortalarından itibaren başlayan ve 1990’larda devam eden şiddet ortamı, bölgenin aşiret merkezli yapısının çözülmesine, bunun yerine etnik temelli bir kimlik algısının güçlenmesine neden olmuştur. İlçenin gelecek onyıllarında söz sahibi olacak bugünün “*taş atan çocukları*” da böyle bir sürecin ürünüdür.

KAYNAKÇA

AKYÜZ Gabriyel, “Geçmişten Günümüze Kardu’daki Cizre Süryanileri ve Cizre Episkoposu Mor Diyoskoros Gabriyel (1286-1301)”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010
CHAMBERS İain, Göç, Kültür, Kimlik, Ayrıntı Yay., İstanbul 2005
ÇELİK Adnan, *Çok Kültürlü Gâvur Mahallesi’nden Gettolaşan Hançepek’e Bir Mahallenin Sosyal Dönüşümü: Diyarbakır-Hasırlı Mahallesi Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010

- MARGOSYAN Mıgırdıç, “Kehpık”, *Kentte Birlikte Yaşamak üstüne*, Ed. Ferzan Yıldırım, Demokrasi Kitaplığı Yay., İstanbul 2002
- MİLLAS Herkül, “Dünyada, Kentte, Ailede Çoğulculuk”, *Kentte Birlikte Yaşamak üstüne*, Ed. Ferzan Yıldırım, Demokrasi Kitaplığı Yay., İstanbul 2002
- OKÇU Davut, “Şırnak İlinin Kaybolan Zenginlilerinden ‘Yezidilik’”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010
- ÖZGEN H. Neşe, “Devlet, Sınır, Aşiret: Aşiretin Etnik Bir Kimlik Olarak Yeniden İnşası”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 108, 2007
- ÖZGEN H. Neşe, “İdil’de Sosyo-Ekonomik Durum, Sosyal Yapılar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Sosyolojik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 1999, Sayı: 1
- ÖZMEN Abdurrahim, “Tur Abdin Süryanileri Örneğinde Etno Kültürel Sınırlar” Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Halkbilim (Etnoloji) ABD, Ankara 2006
- ŞİMŞEK Mehmet, “Süryani Kaynaklarında İdil (Betzabday, Hazak)”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010
- TEKİN Ferhat, “Modernleşme ve Kırsal Çözülme Sürecinde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010
- YILDIRIM Tamer, “İdil’de Ortaöğretim Gençleri Arasında Öteki Algısı” adlı tebliğ, *Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu*, İdil, 12–13 Mart 2011
- <http://ku.wikipedia.org/wiki/Hevêrkan>

İDİL YÖRESİNDE KULLANILAN BAZI KÜRTÇE ATASÖZLERİ

Yrd. Doç. Dr. Abdulmuttalip ARPA

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Atasözleri, bir milletin hayata bakışını belirleyen değerleri arasında önemli bir yer tutar. Yüzyıllar ötesinden tecrübelerle beslenen değerler, yargılar, öneriler, dilden dile aktararak atasözleri biçiminde günümüze kadar uzanabilmektedir. Atasözleri, bir milletin inanç değerleriyle, hayat tecrübeleriyle şekillenen sözlü halk kültürünün en önemli ögesi konumundadır. Bu çalışmada, Şırnak İli İdil İlçesinde yaşayan Kürtlerin sözlü kültürlerinde kullandıkları atasözlerinin tespiti amaçlanmıştır. Bu çerçevede bölgede bir saha çalışması yapılarak bugün bölge halkı tarafından kullanılan en yaygın atasözlerinin bir tespiti yapılmıştır. Çalışmada önce, genel olarak atasözleri hakkında bazı bilgiler verilmiş, ardından tespit edilen atasözleri yorumsuz bir şekilde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İdil, Atasöz, Sözlü Kültür, Edebiyat

Abstract

Proverbs, which determine the view of a nation about life, are among important value of a nations. The values and judgments, recommendations which depend on experiences across centuries could arrive in present days in the form of proverbs via oral transmitting. Thus proverbs are the most important element of the oral tradition and culture of a public which are shaped by the belief and life experience of a nation. This paper, therefore, aims to determine the proverbs of Kurdish people which are used in their oral culture. Thus, first we gave some general information about proverbs; afterwards we mentioned them without any comment.

Key Words: Idil, Proverbs, Oral Culture, Literature

Atasözleri geniş halk kitlelerinin yüzyıllar boyunca geçirdikleri tecrübe ve bunlara dayanan düşüncelerden doğan ve benimsenen, kimin tarafından söylendikleri belli olmaksızın ağızdan ağza dolaşan, yol gösterici nitelik kazanmış, az kelime ile çok mana ifade eden kültür unsurlarıdır. Başka bir ifade ile atasözleri; uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, kalıplaşmış, önemli bir bölümü geniş zamanda ya da emir kipinde çekimlenen cümlelerdir. Ayrıca atasözleri bir dilin söz varlığı içinde o toplumun bilgelliğini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü ortaya koyan ve yüzyıllarca yaşayabilen sözlerdir.

Toplumların dil hazinelerinde önemli bir yer oluşturan atasözleri ve deyimler, toplum tarafından kabul edilen duygu ve düşüncelerin dile getirildiği sözlerdir. Atasözleri daha çok öğüt ve uyarı içerikli olduklarından kısa ve özlüdürler. Aynı şekilde bazen öğüt vermek için, bazen örnek göstermek veya düşüncelerimizi kısa yoldan anlatmak için başvurduğumuz atasözleri, hayatın her alanında sıkça kullanılmaktadır.

Atasözlerinin en başta gelen özellikleri arasında, anlatıma kıvraklık katarak uzun ve karmaşık anlatımların kolayca anlaşılmasını sağlamalarıdır. Atasözlerinin bir başka özelliği de, ilk defa kim tarafından ne zaman ortaya atıldıkları bilinmeyen, toplumların asırlar boyunca karşılaştıkları olaylardan ve tecrübelerden ilham alarak ortaya çıkardığı ve gelecek kuşaklara devrettikleri öğütler olmalarıdır. Bu yönleriyle de anonim özellik taşımaktadırlar.

Konuşma sırasında yeri geldikçe söylenmesi tercih edilen atasözleri, insanların günlük hayatlarında karşılaşılabilecekleri olayları göz önünde bulundurarak çeşitli durumlarda öğüt verme, akıl verme, yol gösterme tarzında gelişmiş ve yayılmış cümlelerdir. Her milletin kendi atalarının düşüncelerine, denemelerine, gelenek ve görgülerine dayanan ulusal atasözleri vardır. Bu atasözleri sayesinde o ulusun düşünce, duygu yolları ve türleri kısmen de olsa öğrenilmiş olur. Bununla birlikte her ulusta atasözlerine rastlanması, insanların daima geçmiş kuşakların düşünce ve denemelerinden yararlanmak istediklerini, ihtiyaç karşısında atalarının akıllarına, öğütlerine başvurduklarını açıkça göstermektedir.

Atasözleri, dil ve gramer kuralları açısından sistematik bir yapıya sahip değildir. Kafiye ve vezin uyumunun bariz bir şekilde uygulandığı atasözleri bulunurken, bu özelliklerin bulunmadığı, sadece taşıdığı anlam itibarıyla edebî değere sahip atasözleri de oldukça yaygındır. Halkların ortak akıl ve tecrübesinden gelen bu hikmetli sözler, geniş bir alanda kullanıldığından çoğu zaman dil ve gramer kuralları açısından eksik ve fazlalıkları da beraberinde getirmiştir. Bu açıdan atasözlerinde dil bütünlüğünden bahsetmek pek mümkün değildir.

İnceleme ve alan çalışmamıza konu olan İdil ilçesinin tarihi, m.ö. 2000’li yıllara kadar uzanır. Bu uzun tarihi süreç içerisinde ilçe birçok büyük uygarlığa ev sahipliği yapmış ve her uygarlık bugüne değin bir takım izler bırakmıştır. İlçe’nin bugün de farklı inanç kesimlerini (Müslüman, Süryânî, Yezidî) bünyesinde barındırması bu çeşitliliğin somut bir tezahürüdür. İlçe uzun dönem Süryânî kesimin hakimiyetinde kalmış ancak 1970’den bu yana bölgede bir takım siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı Süryani kesiminin nüfusu gittikçe azalmaya başlamış, buna karşılık Müslüman Kürtlerin nüfusu hep artış göstermiştir. Bu gün ilçe’nin nüfusunun %99’nu Müslüman Kürtler teşkil etmektedir. Biz bu çalışmamızda bölgenin demografik yapısını oluşturan üç farklı inanca mensup topluluktan (Müslüman, Süryânî ve Yezidî) birisi olan ve çoğunluğu teşkil eden Kürt topluluğun sözlü edebî kültüründe kullandığı en yaygın atasözlerini tespit etmeyi amaçladık. Bu amaçla bölgenin sözlü kültürünü hem tespit etme hem de tanıma ve tanıtmaya suretiyle bölge halkının düşünce dünyasının izlerini yansıtmak istiyoruz.

Şüphesiz atasözlerini birkaç konuyla sınırlandırmak mümkün değildir. İnsan yaşamında yer alan doğum, ölüm, evlilik, arkadaşlık, dostluk, düşmanlık, kahramanlık, hırsızlık, gelin, kaynana, ana-baba vb. dahil her şey atasözlerinin konularını oluşturur. Biz İdil Kürtleri atasözleri üzerindeki bu çalışmamızda, tespit ettiğimiz atasözlerini konuları itibarıyla herhangi bir tasnife tutmadan dağınık bir

şekilde sunacağız. Tespit ettiğimiz atasözlerinin önce Kürtçe orijinal kullanımlarıyla verdik, ardında da Türkçedeki en yakın anlamlarını vermeye çalıştık.

*****

1. Li gorî diza hemukes diza

<Hırsızlara göre herkes hırsızdır.>

2. Hemukes liser mirîyê xwa di girîn.

<Herkes kendi ölüsüne ağlar.>

3. Kesî bi xazîya ne rahîştîye bake kezîya.

<Hiç kimse keşkeler ile yarın saç örgüsüne dokunamaz.>

4. Li behna kebaba çu li dağdana kera rast bu.

<Kebap kokusuna gitti eşeğin dağlaması ile karşılaştı.>

5. Xwazî ez ne biçukê bira bama bila çelîke gûra bama.

<Keşke kardeşlerin küçüğü olmasaydım da dağ başında kurt olsaydım.>

6. Go kurmê darê ne ji darêbe dar hişk nabe.

<Ağacın kurdu ağaçtan değilse ağaç kurumaz.>

7. Bertîl kevira nerm dike.

<Rüşvet taşları yumuşatır.>

8. Bila ez şêrê mirî bim, bila ez ne esîre rovî bim.

<Aslanın ölüsü olayım da tilkinin esiri olmayayım.>

9. Bila serî bi eşihê bila dil ne eşihê.

<Kişinin başı ağrısın da yüreği ağrımazın.>

10. Coht bi gaye pîr nabê.

<Yaşlı öküzle çift sürülmez.>

11. Çîyaye bilind bê berf, nawale kür bê av nabê.

<Yüksek dağlar karsız, derin vadiler susuz olmaz.>

12. Dê û kur pev çun, ahmaqa bawerkirin.

<Ana evlat kavga etti ahmaklar inandı.>

13. Dinya bi dorêye ne bi zorêye.

<Dünya sırayladır zorla değildir.>

14. Diza ji diza dizî ardu azmên le pirsî.

<Hızsız hırsızdan çaldı yer gök aradı.>

15. Şujina di çave xwada na bîne derzîya di çave xalkede di bîne.

<Gözündeki çuvaldızı görmez başkasının gözündeki iğneyi görür.>

16. Geyaye hawşê tahla.

<Kişiye kendi avlusunun otu acı gelir.>

17. Acele bizine hat nane şiven xwar.

<Keçinin eceli gelince çobanın ekmeğini yer.>

18. Go te girt ne berde go te berda pay ne keve.

<Tuttuğun zaman bırakma bıraktığın zaman ardına düşme.>

19. Go xude da nabe ti kure keyî.

<Allah verdiği zaman kimin oğlusun demez.>

20. Sere ne eşe ne hawceyî desmaleye.

<Ağrımayan başa çaput bağlanmaz.>

21. Kelî ji serê çuka çê nabê.

<Kuş kafasından kavurma olmaz.>

22. Dara ji bine xwa hişk bu fêda kesâxê nîna.

<Kökünden kuruyan ağaca budama fayda etmez.>

23. Go ga ket kêr zahf dibin.

<Öküz düştü mü bıçak çok olur.>

24. Li nawale kur ne raza da ti xawnê xirab ne bîne.

<Derin vadilerde uyuma ki kötü rüya görmeyesin.>

25. Rih di be bost neyâr nabê dost.

<Sakal karış olur ama düşman dost olmaz.>

26. Geya di bin kevirada na mene.

<Ot taşın altında kalmaz.>

27. Dize zivistana havîna hişkere di be.

<Kışın hırsız yazın ortaya çıkar.>

28. Gur go pîr bu di be henekçiye sa.

<Kurt yaşlanınca köpeğin maskarası olur.>

29. Sere keçel di bin kumda bâşa.

<Kel kafa takke altında iyidir.>

30. Pêlê mayî ji ê buhurtî bêhtirin.

<Kalan dalgalar geçen dalgalardan daha çoktur.>

31. Dîkê qenc di hêkêda kufşa.

<İyi horoz yumurtadan belli olur.>

32. Roja xwaş di sibihera xuyaya.

<Güzel gün sabahtan belli olur.>

33. Destê ti nikaribê gazke tê maçkê.

<Isıramadığın eli öpeceksin.>

34. xwadye sabre di melekê mirsê.

<Sabır sahibi Mısır'a Sultan olur.>

35. Nû hatin kevn xelatin.

<Yeni geldi mi eski hediye olur.>

36. Linge xwa li gora li hefa xwa direjke.

<Ayağını yorganına göre uzat.>

37. Jîvî ayarî derxist xista ayarakî dî da.

<Bu posttan çıkardı başka bir posta soktu.>

38. Kêçe ağa di xwazê bi kalenê mitirba.

<Ağanın kızını çingene parası ile ister.>

39. Golîka malê ji gâye malê na tirse.

<Evin buzağısı evin öküzünden korkmaz.>

40. Got i diz be şevê raş zahfîn.

<Eğer hırsızsan karanlık geceler çoktur.>

41. Kevrê giran di cihe xwade bâşa.

<Ağır taş yerinde iyidir.>

42. Go mirî ne mêl' ûn be gorn le tang nâbê.

<Ölü mel'ûn değilse kabir ona daralmaz.>

43. Şêr şêra çi jîna çi mêra.

<Erkek de olsa dişi de olsa aslan aslandır.>

44. Dûr here dirist vegera.

<Uzak git dürüst dön.>

45. Cihê şêra roviya le kirâ gêra.

<Aslanın yerinde tilkiler dolaşır.>

46. Bav harsim di xwe dinanê kur di seqihê.

<Baba koruk yer oğlun dişi gıcırdar.>

47. Bi qawêtiya hac çê nabê.

<Sipariş ile hac olmaz.>

48. Zikê têr çi ji ê birçiya.

<Tok karından aç karına ne.>

49. Rovî ne çu qule hejekî bi duve xwa kir.

<Tilki inine sığmazdı bir de kuyruğuna çalı bağladı.>

50. Haft sale galeyê ne hamberê salek ciranê ahmaqa.

<Yedi sene kıtlık bir senelik ahmak komşuya bedel değil.>

51. Hêta li ser desta ne meşê qadrê linga nizanê.

<El üstünde yürünmeden ayakların değeri bilinmez.>

52. Hasp tèn li fâla xwarze tèn li xala.

<At atasına, yeğen dayısına çeker.>

53. Dinanê fakîra li hawdelê dişkihê.

<Fakirin dişi çorbada kırılır.>

54. Ziman doqikê sêrîya.

<Dil kafanın tokmağıdır.>

55. Ê hajihayî ne hawceyî tahfaya.

<Sarsılanı itmeye gerek yoktur.>

56. Ne ji fesada bê rovî wê çê sûke.

<Fesatlar da olmasa tilki çarşıya iner.>

57. Kume xwa ji xwara bike kazî.

<Külahını kendine hakem yap.>

58. Golîka feqîra dizin zengîn bi xwa hisihan.

<Fakirin buzağını çaldılar zenginler uyandılar.>

59. Go diz û xwadyê malê yekbin wê ge di kulekêre derxin.

<Ev sahibi ile hırsız bir olursa öküzü bacadan çıkarırlar.>

60. Ê ne li şêra şêrê.

<Kavgada olmayan aslandı.>

61. Ser pehatî ji şexa makbultirin.

<Tecrübe şeyhten daha makbuldur.>

62. Şex ne batina le bi ser hatina.

<Şex batin değildir, ama başına gelmiştir.>

63. Ê neçedizîye ji sa di tirsihê.

<Hırsızlık yapmayan köpekten korkar.>

64. Kevre havîna bike li kadîna.

<Yazın taşını samanlığa koy.>

65. Pîrê ji xwa fitoskîbu daweta kurê wê jîbu.

<Kadın zaten şımarıktı, bir de oğlunun düğünüydü.>

66. Hasp çi suware xwa nasdikê.

<At binicisini nerden bilsin.>

- 67. Ê çu masîya wê şîlbê.**
<Balığa giden ıslanır.>
- 68. Bila re bê bila dur bê bila bor be bila kur be.**
<Yol olsun uzak olsun nehir olsun derin olsun.>
- 69. Aşê nezana ji xwara di gerihê.**
<Cahilin değirmeni kendiliğinden döner.>
- 70. War ew wara bihar ne ew bihara.**
<Yer aynı yerdir bahar aynı bahar değildir.>
- 71. Hezar keçikkê di xwazê di be nasîbe yekî.**
<Kızı bin kişi ister bir kişi alır.>
- 72. Ya di dilade naye mila.**
<Kalpte olan ele geçmez.>
- 73. Ya di dilde di dildeye.**
<Kalpte olan kalpte kalır.>
- 74. Mâ ga dikê ga di xue.**
<Öküz çalışır öküz mü yer?>
- 75. Buk li haspe suwara ne kufşa wê çe ji kire.**
<Gelin at üzerindedir kime gideceği belli olmaz.>
- 76. Ji gîzalê bazatir nîna ji nasîbê xwa pêva na xwe.**
<Ceylandan koşucu yoktur rızkından başka yiyemez.>
- 77. Pîr bika ji bîr neke.**
<Eskit ama unutma.>
- 78. Dew xwastin û kodik bi şunve nabê.**
<Ayran isteyip tası saklamak olmaz.>
- 79. Got i baranbe ti biser kesîde na bare.**
<Yağmur olsan kimsenin üstüne yağmazsın.>
- 80. Mala pîrê sitara pîreye.**
<Ninenin evi ninenin sığınağıdır.>
- 81. Sa hastu di xwe hasabê taliya xwe dike.**
<İt kemik yer arkasının hesabını yapar.>

*****

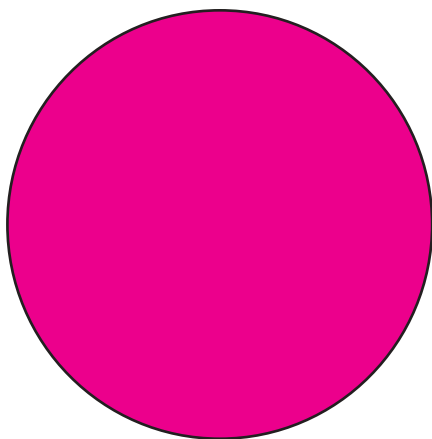
Yukarıda İdil yöresinde yaşayan Kürt toplumunun sözlü edebî kültüründe kullandığı ait en yaygın atasözlerini verdik. Tabi bütün bu atasözlerin sadece Kürtler tarafından kullanıldığını söylemek doğru olmayacaktır. Şüphesiz ortak insanlık tecrübesinden südür etmiş ve birçok toplumda kullanılan müşterek atasözleri vardır. Yine bu coğrafyada yaşayan dili ve ırkı farklı ancak aynı inanç etrafında buluşan toplumların da benzer anlamlarda atasözlerini kullandıkları bilinen bir durumdur.

Dilsel açıdan atasözlerini bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda çoğunun veciz lafız, isabetli anlam ve güzel teşbîh yönüyle yukarıda değindiğimiz özelliklere sahip hikmetli sözler olduğu görülmektedir. Muhteva itibariyle de genel olarak hayatta karşılaşılan durumlarda; sabrı, alçakgönüllülüğü, yardımlaşmayı, engin gönüllü olmayı, çalışmayı, kanaat etmeyi, kısaca insanî, erdemli her davranışı hatırlatır.

ETNO-DİNSEL TOPLULUKLAR-I

SÜRYANİLER

FELSEFE TARİHİNDE SÜRYANİLERİN YERİ VE ÖNEMİ

Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Süryaniler, diğer birçok millet gibi felsefi düşünce geleneğine katkıda bulunmuşlardır. Süryanilerin felsefe tarihine katkıları genelde İslam felsefesi içinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler, Helen felsefesini Arapçaya aktaran Süryani çevirmenler etrafında şekillenmiştir. Bu çalışmada Süryanilerin etkisinin sadece tercümelerle sınırlı olmayıp, geniş etkileri olan önemli bir felsefi düşünce olduğunun altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süryaniler, Felsefe, İslam Felsefesi, Nesturi, Yakubi.

Abstract

Syrians, like a lot of other nations, contributed to the tradition of philosophical thought. The contribution of Syrians to the history of philosophy evaluated mainly within the framework Islamic Philosophy. These evaluations, formed around the Syrian translators who transferred Helen's Philosophy in Arabic. In this work it has been highlighted that the influence of Syrians was not only limited to the translations, but it was a important philosophical thought which had a broad effect.

Key Words: Syrians, Philosophy, Islamic Philosophy, Nestorian, Yakubi

Giriş

Felsefi düşüncenin en önemli özelliği kümülatif olmasıdır. Büyük düşünce akımlarının meydana gelmesinde birden çok unsurun beraber rol aldığı bir gerçektir. Buna göre felsefi düşüncenin tarihsel gelişiminde Hint, Çin, Yunan, Roma, İslam, Hristiyan, Yahudi gibi birçok medeniyetin katkısı vardır. Kaynaklarda bu medeniyetlerle ilgili olarak Süryanilerin adı Hristiyan etkisi ile ilgili konularda hemen hemen hiç geçmemektedir. Hristiyan etkisi denilince öncelikle ortaçağ Batı felsefesi akla gelmektedir. Süryani etkisi daha çok İslam felsefesi ile ilgili kaynaklarda geçmektedir ki, İslam felsefesinin etkisi bile farklı sebeplerden dolayı dünya felsefe tarihi içinde çok az işlenen bir konu olagelmıştır. Bu sebeple felsefe tarihi içinde Süryani etkisinin boyutları çok az bilinmektedir.

Doğu ve Batı medeniyetlerinin kavşak noktasında aracı bir unsur olarak Süryanilerin felsefe tarihi içinde yerini belirlemek önemli olduğu gibi, “aracı unsur” olmayı aşan boyutlarını gözler önüne sermek de o kadar önemlidir. Zira Süryani düşüncesi sadece Yunan bilim ve felsefesini İslam dünyasına aktaran bir “profesyonel mütercimler hareketi” olarak ele alınamaz. Aynı zamanda bu düşünce, belli kaygılarla hareket

eden ve önemli sistem filozoflarını (Moşe Bar Kifo, Yahya Bar 'adi, Bar Ebroyo gibi) yetiştirmiş bir düşüncedir.

Süryani düşüncesinin felsefe tarihinde yerini belirlemek için bu düşüncenin tarihsel seyrinin temel basamaklarından bahsetmek gerekir. Bu çerçevede öncelikli olarak Süryani düşüncesine kaynaklık eden Aristotelesçiliğin Yeni-Plâtoncu bakış açısıyla yorumlandığı İskenderiye Okulu, ikinci olarak Mezopotamya'nın kuzeyinde kurulan Süryani düşünce kurumlarında görülen kristolojik¹ tartışmalar, üçüncü olarak Süryani düşüncesinin İslam felsefesi tarihindeki yeri ve önemi ve bu dönemde yukarıdaki bütün aşamalara bağlı olarak bağımsız sistem filozoflarının görüşleri çerçevesinde Süryani düşüncesinin temel esaslarını ele almak gerekir.

Böylelikle Süryani düşüncesinin seyrini ele almak bizim felsefi düşüncenin temel karakteri olan kümülatifliğini de anlamamıza yardımcı olacaktır. Zira felsefi düşüncenin dönemleri, her bir halkası birbirine bağlı olan bir zincir misali birbirinden ayrı ele alınamaz.

1. İskenderiye Düşüncesi ve Süryaniler

M.Ö. Dördüncü yüzyıl, Helen site devletinin iflas ettiği bir dönemdir. İçine kapanık, dar ve ihtiyaçlara cevap veremeyen site devletinin bu durumu büyük ölçüde Helen dünyasında Aristoteles'in ölümünden sonra baş göstermiş olan kuşkuculuğa bağlanır. Kuşkuculuğun yarattığı travma o kadar büyük olmuştur ki, sonuçta Helen düşüncesi kendisine daha güvenli bir yer olan ve 331 tarihinde Büyük İskender tarafından kurulan İskenderiye'de yer bulmuştur.

İskenderiye düşüncesi, etkileri Suriye'de ve Batı Asya'da da görülen geniş bir kültür havzası meydana getirmiştir. Helen felsefesinin kadim Mısır ve Doğu inanç sistemiyle karışarak ortaya çıkan ve adına *Helenizm* adı verilen bu düşünce konsepti genel itibarıyla bir Yeni-Plâtonculuk olmakla birlikte içinde Yeni-Pythagorasçılık, Yahudi Felsefesi ve İlk Hristiyanlık akımlarının da olduğu göz önüne alındığında Doğu ve Batı arasında bir köprü vazifesi gördüğü de anlaşılmaktadır. İskenderiye okulunun oluşturduğu Helenistik kültür havzasının etkinliği İslam kültürünün bölgeye yayıldığı 7. yüzyıla kadar devam etmiştir.²

İskenderiye düşüncesinin Süryanileri ilgilendiren en önemli olayı ve düşünce hareketi Ariusçuluktur. İskenderiye Okulunda yetişmiş bir rahip olan Arius (öl. 331)'un fikirlerinin oluşturduğu bu akım, kendisinden sonra Süryani düşüncesini derin bir tartışmaya sürüklemiştir. Ariusçuluk, kendine özgü bir felsefeden yoksun kiliseyi İskenderiye düşüncesi, Yeni-Plâtonculuk ve Aristotelyan metafizik ve psikoloji ile tanıştırmıştır. Arius, Tanrı ve Oğul'un beraber ezeli olamayacağını ve Oğul'un zamanda yaratılmış olduğunu savundu. Ona göre Baba, bölünmeyi kabul etmeyen tek

¹ Kristoloji, İs-Mesih'in tabiatı ile ilgili meydana gelen tartışmalar sonucu oluşan literatürün adıdır.

² C.A. Qadir, "Alexandrio-Syriac Thought", (M. M. Sharif, *A History of Muslim Philosophy*, Wiesbaden, 1963), volume:1, pp.112-3

ezeli varlık olduğundan Oğul'un ondan gelmesi imkânsızdır. Oğul, olsa olsa Tanrı'nın elçisi olabilir.³ Arius'un fikirleri Hristiyan teolojisinin en önemli meselesi olan "ezelilik" fikrini felsefi ve rasyonel açıdan yorumlamaya dayanıyordu. Aslında konu C.A. Kadir'in ifadesi ile "psikolojik" yani Aristoteles'in *De Anima* adlı eserinde ortaya koyduğu insanın psişik ve rasyonel yönünü açıklamaya dayanıyordu.⁴ Buna göre insan nefsi üçü (beslenme, duyma ve hareket etme) hayvanlarla ortak biri de (düşünme) sadece insana özgü dört melekeye sahiptir. İsa Mesih'in şahsında bu melekelerin nasıl beraber olacağı ve bunun rasyonel açıdan açıklanmasının zorluğu, beraberinde problemler doğurmuştur. İskenderiye okulunun Ariusçu görüşüne göre bu melekeler, İsa Mesih'in bedeninde *erimiş*(fused) halde bulunmaktadır. Bu düşüncenin karşısında yer alan ve Antakya Okulunda örgütlenen Nestur (öl. 451)'a göre ise, İsa Mesih'in bu melekelerin ikisini de yani beşeri ve ilahi unsurların her birini de barındırdığını ve bu iki melekenin sonunda tek bir şahsa dönüştüğünü savunmuştur.⁵ Nihayetinde bu iki düşünce de İsa Mesih'te çift tabiatın olması noktasında birleşiyorlardı.

Ariusçuluk ve Nesturilik düşüncesi, kilisenin salt inanç doğmasına karşı gelerek felsefi nosyonlara başvuruyordu. Bu düşünce, sırasıyla 325 İznik Konsili⁶, bu konsilin kararlarının pekiştirildiği 381 yılındaki Konstantinopol Konsili ve 431 yılında toplanan Efes Konsilinde⁷ yargılanarak takipçileri baskı altına alındı. Buna karşılık Nesturilik Mezopotamya'nın değişik bölgelerinde kurdukları okullarda görüşlerini yaymışlar ve bu okullarda kristolojiyi Helen felsefesi ve mantığına göre yorumlamışlardır. Bu çabaların sonucunda geniş bir felsefi birikim ortaya çıkmıştır.

Süryanilerin İskenderiye'deki çalışmalarına dönecek olursak onların İskenderiye düşüncesine eklemlemeleri ve bir felsefi cereyan olmaları ilk defa bir Süryani (Yakubi) filozof olan Yahya en-Nahvî (450–530) ile başlar. Nahvî, İskenderiye Yeni-Plâtonculuğunun bir temsilcisidir. Bilindiği gibi İskenderiye düşüncesinde Yeni-Plâtonculuk, biri pagan karakterli olan ve öncülüğünü Pofirius, Jamblikos, Plutarkos ve Proklus olan akım; diğeri ise öncüleri en-Nahvî ve talebesi İskenderiyeli İstefan olan Hristiyan Yeni-Plâtonculuğu olmak üzere iki kola ayrılmıştır.⁸

Yahya en-Nahvî Okulu, Helen felsefesinden esinlenmekle beraber birçok konuda Aristoteles'in fikirlerini eleştirmiştir. Onun aynı okulun temsilcisi olan ve âlemin kadimliğini savunan Proklus ile olan tartışmaları felsefe tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmelidir. Yahya, Proklus'ın âlemin ezeliliğini dokuz kanıtla

³ Mehmet Çelik, *Süryani Tarihi*, Ayraç yay., Ankara, 1996, s. 109

⁴ C.A. Qadir, "Alexandrio-Syriac Thought", p. 124

⁵ C.A. Qadir, "Alexandrio-Syriac Thought", p. 125

⁶ İznik Konsili'nde Arius aforoz edildi ve dinin felsefi ve akli olarak açıklanmayan dogmaları olduğu deklare edildi.

⁷ Nestur, bu konsilde aforoz edildi ve Nesturilere şiddet politikası uygulanmasına karar verildi.

⁸ Mehmed Bayraktar, *İslam Felsefesi Tarihi*, TDV Yay., Ankara, 1997, s.33

savunduğu “*Âlemin Kıdemi Hakkında*”⁹ adlı eserine bir reddiye olarak yazdığı “*Proklus’a Reddiye*” adlı eserinde âlemin yaratıldığını ve ezeli olmadığını felsefi kanıtlarla ispatlamaya çalışmıştır. Yahyâ’nın kullandığı kanıtlar *hüduş delili* ve *sonsuzca ardarda gelişin imkânsızlığı* delili olup, Süryani düşünürlerin ve İslam kelamcılarının uzun asırlar boyu bu konudaki en güvenilir kanıtları olmuştur. İslam düşünürlerinden Gazâlî, Cüveynî, Şehristanî tarafından kullanılan ve İbn Rüşd tarafından İslam kelamcılarına atfedilen bu deliller,¹⁰ en-Nahvî’nin felsefe tarihindeki etkilerini göstermesi bakımından önemli bir göstergedir. Öte yandan İslam düşüncesinde âlemin kıdeminin savunan Farâbî ve İbn Sina gibi filozoflar da Proklus’un kanıtlarını kullanmışlardır.¹¹

Yahyâ en-Nahvî’nin etkileri sadece İslam düşüncesinde değil aynı zamanda Süryani düşünce açısından da önemli etkiler yaratmıştır. Yahyâ Aristoteles’in Mantık külliyyatı başta olmak üzere birçok eserinin yanında birçok Yunan filozof ve bilim insanlarının eserlerini de şerh etmiştir. O, aynı zamanda teslis inancının felsefi kanıtlarla savunulmasında ve ortodoks inancın savunulmasında, diğer inanç sahiplerine (Paganistlere ve Nesturilere) karşı apolojetik geleneğin en önemli temsilcisi olarak kendisinden sonra gelen birçok Süryani düşünürü ilham kaynağı olmuştur. Onun eserleri birçok Süryani düşünür tarafından tercüme edilerek şerh edilmiştir.¹² Süryanilerin felsefe tarihi içinde derin ihtilaflara konu olan kristolojik tartışmalarında ve bu tartışmalarda kullandıkları felsefi argümanlarında Aristoteles ve Platon gibi Helen filozofları ile yollarının kesişmesinde Yahya en-Nahvî’nin düşüncelerinin ve yönteminin etkisi büyük olmuştur. Yahya, Süryani düşüncesinde daha çok Yakubilik üzerinde ekili olmuştur.

İskenderiye okulunun baskın düşüncesi Helen felsefesinin Doğu düşüncesi ile yorumlanmasına dayandığı gibi Doğu kutsal metinlerinin de Helen felsefesine göre yorumlanması esası işliyordu. Örneğin Kitab-ı Mukaddes sadece literal olarak değil aynı zamanda mistik bir yorumla yeniden ele alınıyordu. Bu yaklaşım Süryani kültür havzasında derin tartışmalara sahne olmuştur. Bir yandan mistik/Batını yorumları esas kabul eden yaklaşım, öte yandan sadece literal anlamların esas kabul edilmesi gerektiğini savunan alternatif düşünce okullarının ortaya çıkması, bizi İskenderiye

⁹ Bu kanıtlar için bkz: Proklus, *Hücecu Proklus fî Kıdemi'l-Âlem*, çev: İshak b. Huneyn, (Abdurrahman Bedevî, el-Eflatuniyyetü'l-Muhdes İnde'l-Arab, Küveyt, 1977 içinde), ss.34-42

¹⁰ Harry Austryn Wolfson, *Philosophy of The Kalam*, England, 1976, pp.410-34

¹¹ Nesim Doru, *Doğu'dan Batı'ya Köprü Süryaniler*, Dîpnot Yay., Ankara, 2007, ss.42-3

¹² Ra'sû'l-Aynlı Sargis, Yahya'nın yanında okudu ve onun *Kategoriler*, *Peri Hermeneias I. ve II. Analitikler*, *Topica* ve *İsağojî* yorumlarını ve Galen'in (Calinos) tıp eserlerine yaptığı şerhi Süryanice'ye çevirdi. Severiyos Sebuht, Yahya'nın Euklides ve Batlamyus'a ait eserlerin şerhlerini ve *Teleskop* eserini çevirdi. Urfalı Yakub ise İskenderiye Oklunda felsefe, mantık ve Kitab-ı Mukaddes yorumu ilimlerini öğrendikten sonra Yahya'nın şerhlerini çevirdi ve *Hexaameron (Altı Gün)* eserini de şerh etti. Araplar'ın Psikoposu Gorgis de Aristoteles'in *Organon* külliyyatını çevirdi sonra da Yahya en-Nahvî'nin açıklamaları yardımıyla onları açıkladı. Musa İbn Kifa (Muşe Bar-Kifo/öl. 903) ise, *Yeni Ahid Yorumunda* ve *Nefs* adlı eserinin birçok yerinde referans olarak Yahya en-Nahvî'ye dayanmıştır. Yahya en-Nahvî'nin Teslis inancını felsefi argümanlarla kanıtlama çabasının oluşturduğu gelenek, Tikritli Ebu Raita ve Yahya İbn 'Adi gibi filozoflar tarafından da devam ettirilmiştir. Nesim Doru, *Doğu'dan Batı'ya Köprü Süryaniler*, s.45

okulu ile beraber diğer Süryani okullara götürmektedir. Bu okullar, Süryanilerin kristolojik tartışmalarda baş gösteren ihtilaflarına sahne olacak ve Aristotelesçilik, Stoacılık, Plâtonculuk, Mistik/Tasavvufî akımlar ile daha birçok fikri yönelişler ortaya çıkacaktır.

Bu çerçevede İskenderiye düşüncesinin, Suriye ve Mezopotamya'da yeni merkezlerin kurulmasıyla zamanla önemini yitirmesi ile beraber bu felsefî gelenek de yeni kurulan merkezlere taşınmıştır. Bu merkezlerin en önemlileri Antakya, Urfa, Kinnişrin, Harran, Ra'sü'l-'Ayn, Nusaybin ve Cündişapur gibi okullardır.

2. Nestûrî-Yakûbî Çekişmesi ve Mezopotamya'da Süryani Düşünce Okulları

İskenderiye okulundaki felsefî tartışmaların Mezopotamya bölgesine yayılması ile beraber Süryaniler de teolojik-felsefî tartışmaları kurumsal olarak sürdürmüşlerdir. Tartışma genel itibarıyla biri İsa Mesih'in tabiatında hem beşeri hem de ilahi unsurun olduğunu savunan çift tabiatçılar (Diyofizitçiler/Nesturiler) diğeri İsa Mesih'in tabiatında sadece ilahilik unsurunun olduğunu savunan tek tabiatçılar (Monofizitçiler/Yakubî) arasında olmak üzere iki ana akım üzerinden yürüyordu. Tartışmaların büyümesi üzerine 450–457 tarihlerinde toplanan Kadıköy Konsili, daha önce toplanan konsillerin aksine İsa'da çift doğanın olduğuna karar verdi. Bu konsilin kararları tartışmaları daha da alevlendirdi. Sonuç Nesturilerin lehine gibi görünüyorsa da aslında büyük bir tenakuz yaşanıyordu. Bir taraftan Nestur mahkûm ediliyor ama teolojisi kabul ediliyordu. Yakubiler ise teolojilerinin mahkûm edilmesinin kızgınlığı içindeydiler.¹³

Kadıköy Konsili sadece Nesturi ve Yakubileri değil bütün bir doğu kilisesini küstürmüştü. Bu konsilin sonucunda Hristiyanlık dünyası Doğu ve Batı Hristiyanlığı olmak üzere ikiye ayrıldı. Batı Hristiyanlığı Yunanca konuşan ve İstanbul Piskoposluğuna bağlı kiliseler ile Roma Piskoposluğuna bağlı Latin kiliselerinden oluşuyorken, Doğu Hristiyanlığı ise Melkitler, Doğu ve Mısır kiliselerinden (Nesturiler, Antakya, Kıpti, Filistin ve Kıbrıs Kilisesi) oluştu.¹⁴

Konumuz açısından bakacak olursak; bu konsilden sonra Nesturiler ve Yakubiler, Suriye ve Mezopotamya'da kurdukları okullarda görüşlerini savunmak için felsefî ve teolojik tartışmalara yoğunlaşmışlardır. Kendilerine baskı yapan yönetimin dili olan Yunancayı terk ederek eğitim ve ibadet dillerini özellikle Süryanice yapmaya özen gösterdiler. Felsefî eserleri kurumsal ve sistematik bir biçimde Süryaniceye çevirmeye başladılar.¹⁵

Öte yandan Süryanilerin kendi aralarındaki teolojik ihtilaflar da bu okullarda varlığını sürdürüyordu. Esasında mesele tamamen teolojik ihtilaflardı. Hristiyanlığın Tanrı'nın *vücut*, *ilim* ve *hayat* sıfatları etrafında dönen ve bunların her birini ayrı bir zat olarak

¹³ Mehmet Çelik, *Süryani Tarihi*, s.219

¹⁴ Mehmet Çelik, *Süryani Tarihi*, s.267 Ayrıca bkz: Teodor Abu-Kurra, *Meymer fi-Sihhati Dini'l-Mesihi*, Nşr: Par Le P. Constantin Bacha, Roma, 1905, ss.23–27

¹⁵ C.A. Qadir, "Alexandrio-Syriac Thought", p. 125

gören *ekanim/hypostaslar*¹⁶ inancı, Yeni-Plâtonculuğun *Bir, Akıl ve Âlemin Nefsi* üçlüsünden de etkilenecek yorumlandı.

Yakubilere göre üç hypostas, her biri bir zat olan ayrı ayrı şeylerdir. Çünkü ilim ve hayat, vücuttan başka şeylerdir. Nesturiler'e göre ise, ilim vücuttan ayrı bir şey olmadığı gibi hayat da ondan başka şey değildir. Nesturiler'e göre hypostaslar, ibarede üç olsa da gerçekte birdirler. Vücut, bir cevherdir ve tektir, çokluk kabul etmez. İlim ve hayat sonunda vücudun yetkinliği ile vardılar. Böylelikle, Nesturiler, kâinata bir birlik düşüncesinin hâkim olduğunu ve her şeyin özünde bu birliğe irca edildiğini savunmuşlardır.

Nesturiler, dünyadaki birlik gibi, felsefe ve dinin de özünde bir olduğunu düşünüyorlardı. Ancak Yakubiler, felsefe ve din arasında mesafeler koyarak ikisinin iki ayrı yol olduğunu ve kilise gereklerinin felsefi hakikatten daha üstün olduğunu savunuyorlardı. Böylelikle Nesturiler felsefi nosyonları kullanırken Yakubiler ise daha çok dini bir jargon geliştirmişlerdi.

Nesturi ve Yakubi ayrılığı Süryanileri hem dini açıdan hem de siyasi, coğrafi ve dil açısından bölmüştür. Böylelikle Süryaniler Doğu Süryanileri (Nesturiler) ve Batı Süryanileri (Yakubiler) olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Nesturiler daha çok Pers ülkesi sınırında veya içlerinde yaşamış, Yakubiler ise daha çok Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarında yaşamışlardır. İki topluluk da içinde bulundukları toplumun kültüründen etkilenmiştir. Nesturiler, Pers-Zerdüşt geleneğinin etkisinde kalırken Yakubiler ise daha çok Greko-Romen tesirlerle şekillenmişlerdir. Mesela kristolojik tartışmalarda bunun somut bir örneğini verebiliriz. Nesturiler, konuyu İsa-Masih'in sembolik kişiliği ile yorumlayıp özünde birlik düşüncesini savunurken; Yakubiler ise, konuyu İsa-Masih'in bedenini tanrılaştırmak suretiyle materyalist bir bakışla ele almışlardır.

Nesturi ve Yakubi Süryaniler, kendilerini savunmak ve görüşlerini sağlamlaştırmak için Aristoteles felsefesine başvurmuşlardır. Ancak felsefeye yaklaşım tarzları açısından aralarında önemli bir fark da vardı. Nesturiler, Aristoteles felsefesini içinde bulundukları Pers toplumu ve doğu inançları ile uzlaştırmak suretiyle yorumluyorlardı. Çünkü hem Aristoteles felsefesinin hem de doğu mistik inançlarının gerçek olduğuna inanıyorlardı. Yakubiler ise, Aristoteles'i daha çok mantıkçı kişiliği ile öne çıkan bir tarzda okuyor ve felsefeye dini inançlarını destekleyen malzemeler gözüyle bakıyorlardı.¹⁷ Onlar için felsefe (mantık), dini görüşlerini destekleyen bir malzeme olduğunda doğru, dini doğrularla çeliştiğinde ise yanlış.

¹⁶ Tanrı için gerçekliklerini ifade etmek amacıyla kullanılan hypostaslar (ekanim) ifadesi yerine bazen *eşya* veya *meani* ifadelerinin kullanıldığı da görülür. Bu terimlerin analizi için bkz: H.Austryn Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, çev: Kasım Turhan, Kitabevi Yay., İst., 2001, ss. 88–9

¹⁷ Nesim Doru, *Doğu'dan Batı'ya Köprü Süryaniler*, ss. 100–1

Mezopotamya’da bulunan okulların hepsi, Nesturî ve Yakubi çekişmesine şahit olmuşlardır. Bu okullar gâh Nesturilerin gâh Yakubilerin eline geçmiştir. Arius, Nestur ve çift doğa yanlısı Süryaniler sürekli muhalefette kaldıkları için daha dinamik bir yapıya sahip olmuşlardır. Tek doğa yanlısı Süryanilerin hâkim olduğu okullar bir bir ele geçirilince, Yakubiler, kendilerine daha güvenli okullar buluyor bir süre sonra o okul da Nesturilerin eline geçiyordu. Bu durum ya okulun kapatılması ya da Nesturi bilginlerin kaçması ile sonuçlanıyordu. Şimdi bu okulları daha yakından ele alacağız.

İskenderiye okulundaki mistik eğilim karşısında **Antakya Okulu** farklı bir tarz geliştirmiştir. İskenderiye Okulu felsefi eğilim olarak Aristoteles felsefesini sembolik olarak kabul ettikleri Platon felsefiyle yorumluyorlardı. Okula hâkim düşünce Yeni-Plâtonculuktu. Buna bağlı olarak İskenderiye Okulu Kutsal Kitap yorumlarını *basit* (literal), *sembolik* (manevi-batini) ve *psikolojik* olmak üzere üç ayrı yöntemle ele alan bir hermenötik geliştirmişlerdi. Bunun karşısında yer alan Antakya Okulu ise, felsefi eğilim olarak Platon felsefesini Aristoteles’in düşünceleri ile açıklıyorlardı. Onlar için mantık her şeydi. Bu sebeple Aristoteles mantığını düşüncelerinin merkezine yerleştirmişlerdi. Mesela Aristoteles’in *Peri-Hermeneias* ve *I. Analitikler* adlı eserlerini Süryaniceye çeviren ilk kişi olarak kabul edilen Probus (öl. 304),¹⁸ mantık eserlerine olan ilgisi ile ön plana çıkmıştır. Bu okulda yetişen Diyodoros (öl. 392), Altın Ağızlı Yuhanna (öl. 407) ve Teodoros (öl.428) gibi düşünürler ise Kutsal Kitap yorumunda geliştirdikleri literal anlam hermenötüğü ile ön plana çıkmışlardır. Diyodoros’un günümüze kadar gelen eserleri arasında birkaç yorum parçacıkları ile “*Mezmurlar Açıklaması*” vardır. Onun yorumu sembolik ve mecazî yorumlara kaçmadan, ilk anlaşılan açık-seçik anlama dayanan bir yöntemdir. Bu yöntem, Antakya Okulu ile bütünleşmiştir. Buna göre, dini metinler üzerinde özenle düşünülür ve eğer olanaklı ise yorumu yapılır. İskenderiye Okulunun tersine gerçek dışı ve sembolik yorumlardan kaçınılır.¹⁹ Teodoros ise çalışmalarını Kitab-ı Mukaddesin tefsiri üzerine yoğunlaştırmıştır. Onun da takip ettiği yöntem, kutsal ayetleri literal anlamları ile ele almaktır.²⁰ Antakya Okulunun Aristoteles’in mantığını merkeze alan yöntemi özellikle Nesturiler üzerinde etkili olmuştur. Nitekim okulun dağılmasından sonra Urfa Okulunda özellikle Diyodoros ve Teodoros’un eserleri Süryaniceye çevrilerek Nesturilerin önemli bir kaynağı haline gelmiştir. Altın Ağızlı Yuhanna ise, eserlerinde genellikle dini hitabet tarzını seçmiş ve Hristiyan inançları ile çelişen pagan karakterli felsefenin zararlarından bahsetmiştir. Ona göre bu tür felsefe, insanları tapınmadan ve zühd ile inzivadan alıkoyan bir disiplin olduğu, mucize ve harikulade olayları inkâr ettiği için zararlıdır.²¹ Yuhanna’nın bu felsefe karşıtlığı daha çok Nesturi karşıtları üzerinde etkili olmuştur. Görüldüğü gibi Nesturilik ve felsefe birbirinden ayrılmaz bir bütünlük içinde Süryani düşüncesinin önemli bir kısmını oluştuyordu.

¹⁸ T.J. De Boer, *İslam’da Felsefe Tarihi*, çev: Yaşar Kutluay, Anka yay., İst., 2001, s. 35

¹⁹ Paul Feghali, “Diyodoros et-Tarsusi ve Asarahu”, *Meşrik*, 2001, s.208

²⁰ Paul Feghali, *Teodoros:Uskuftu’l-Massisa ve Mufessiru’l-Kutubi’l-İlahiyye*, Daru’l-Meşrik, Beyrut, 1993, ss. 30–1

²¹ Abdulmesih Zahar, *el-Kiddis Yuhanna ez-Zehebi’l-Fem*, Daru’l-Meşrik, Beyrut, 1993, s. 22

Urfa Okulu, miladi ikinci yüzyıldan itibaren faaliyet gösteren ünlü bir okuldur. Dördüncü yüzyılda ise Persliler tarafından Yunanca eğitim vermek amacıyla tekrar kurulan bir ikinci okul daha vardır ki beşinci yüzyılda bu okul Yunancadan Süryaniceye yapılan çevirilerle tanınmıştır. Bu dönemde okul, Antakya Okulundan buraya sığınanların etkisi ve Nesturilerin çalışmaları ile sıkıntılı zamanlar geçirmiştir. Bu dönemde ön plana çıkan kişi İbas (435–457)’tir. Aristoteles’in *Hermenetica*’sı ve Porfyrius’un *İsagoji* adlı eserinin de bulunduğu Yunan felsefesine ait birçok eseri, Teodoros ve Diyodoros’un yapıtlarını Süryaniceye çeviren²² İbas ve öğrencilerinin çalışmalarından duyulan rahatsızlık sebebiyle okul İmparator Zenon tarafından 489 yılında kapatılmış ve başta okulun başkanı olan Narsay (öl. 502) olmak üzere burada faaliyet gösteren ilim adamları da Nusaybin’e gitmişlerdir.²³

Narsay’ın Urfa’dan Nusaybin’e taşınması ile birlikte **Nusaybin Okulu** Nesturî düşüncesinin kalesi olmuştur. Nusaybin Okulunda yetişen Abrohom Bet-Rabban (öl.569), Arzunlu Yešo-Yahb (öl.571), Abrohom Bar-Kardoyo (öl.572) ve Erbilli Hnono (öl. 607) gibi teolog ve filozoflar kristolojik tartışmalarda ve Kitab-ı mukaddes yorumlarında Nesturî geleneği sürdürerek Teodoros ve Diyodoros tarafından geliştirilen hermenötîği takip ettiler. Bununla beraber aynı zamanda Aristoteles’in *Organon* ve Porfyrius’un *İsagoji* adlı eserlerinde ortaya koydukları esaslar üzerinde de önemle durdular. Bu dönem, Nusaybin akademisi için bir “Rönesans” olarak kabul edilmektedir.²⁴ Ancak Nusaybin Okulunda bu geleneğe karşı çıkıp özellikle Teodoros’un Kutsal Kitap yorumlarına alternatif olarak Altın Ağızlı Yuhanna’nın görüşlerini devam ettiren Hnono’nun muhalefetinden²⁵ sonra Nusaybin Okulu da eski görkemli günlerini kaybetmiştir.

Bu okullardan başka bahsedeceğimiz birkaç okul daha bulunmaktadır. **Re’sü’l-Ayn Okulu**, adı felsefi eserlerin ilk defa Yunancadan Süryaniceye çevrilmesi işinde Probus ile beraber anılan Re’sü’l-Aynlı Sargis (öl. 536)’i yetiştirmiştir. Sargis, Aristoteles’in *Kategoriler*, *Peri-Hermeneias*, *De Anima* ve Porfyrius’un *İsagoji* eserlerini Süryaniceye çevirerek şerh etmiştir.²⁶ Bir diğer okul da **Kınnişrin Okulu**’dur. Bu okulda Aristoteles’in mantık eserleri özellikle *Kategoriler* üzerinde çalışmalar yapılmıştır.²⁷ Severiyos Sebuht (öl. 667), Urfa’lı Yakub (633–708) ve Araplar’ın Piskoposu Gorgis (öl. 724) bu okulda yetişen önemli filozoflardır.²⁸ Sebuht, Aristoteles’in *II. Analitikler* eserini özetlemiş, *Retorik* adlı eserinin bazı bölümlerini açıklamış ve *Peri Hermeneias*’ın hepsini açıklamıştır.²⁹ Urfalı Yakub’un, Yunan felsefesine ait birçok eseri Süryaniceye çevirdiği kaynaklarda geçmesine

²² William Wright, *A Short History of Syriac Literature*, London, 1894, p. 49

²³ F.X.E. Albert, “The School of Nisibis”, *The Catholic University Bulletin*, Volume: 12, 1906, p.160

²⁴ Arthur Vööbos, *History of The School of Nisibis*, CSCO 266, Subsidia 26, Louvain, 1965, pp. 212–3

²⁵ Adday Şer, *Nusaybin Akademisi*, çev: Nesim Doru, Yaba Yay.,İst., 2006, s.69

²⁶ William Wright, *A Short History of Syriac Literature*, s. 91; Nihat Keklik, *İslam Mantık Tarihi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İst., 1969, C. 1, ss. 23–4

²⁷ Khalil Georr, *Les Categories D’Aristote Dans Leurs Versions Syro- Arabes*, Institut Français de Damas, Beyrouth, 1948, pp. 25–32

²⁸ Philip de Tarrazzi, *Asru’s-Suryan ez-Zehebî*, Halep, 1991, s. 17

²⁹ Elbir Ebuna, *Tarihu’l-Keniseti’s-Süryaniyye es-Şarkiyye*, Dar ul-Maşrik, Beyrut, 1993, C. 2, s. 92

rağmen, günümüze sadece Aristoteles'in *Kategoriler* adlı eserinin çevirisi ve kendisine ait felsefi terimleri içeren mektubu kalmıştır.³⁰ Gorgis ise, Aristoteles'in *Organon* adlı eserini Süryaniceye çevirerek her bir bölümü için bir başlık koymuştur.³¹ Bahsetmeden geçemeyeceğimiz bir diğer okul **Harran Okulu**'dur. Harran'da kurulan okul, İskenderiye'den Antakya'ya göç eden geleneğin bir devamı idi. Kaynakların bildirdiğine göre bu akademiye Antakya'dan Harran'a taşıyanlar, biri Harranlı diğeri Mervli olan iki bilgindi.³² Bu okulda Teodor Ebu Kurra (755–829) ve sonraki zamanlarda çalışmaları ile Süryani ve İslam felsefesi tarihinde etkili bir isim olan Sabit Bar Kurra (821–901) yetişmiştir.

Söz konusu ettiğimiz okulların potansiyeli, teolojik ihtilaflardan doğan yıpranmalardan, siyasi ve konjonktörel sebeplerden dolayı bir süre sonra dönemin ünlü bir okulu olan **Cündişapur Okulu**'na taşınmıştır. 525 yılında Bizans İmparatoru Jüstinyanus'un Atina Felsefe Okulu'nu kapatması üzerine, buradan kaçan bilim insanları ve filozoflar Cündişapûr'a gelmişler ve burada İskenderiye Okulu'na benzeyen bir okul kurmuşlardı. Öte yandan yukarıda ele aldığımız Süryani-Nesturi düşünce geleneği de Cündişapûr'a gelip yerleşmişti. Tüm bu etkenlerden başka, Antakya üzerinden doğrudan Cündişapûr'a uzanan bir hareketlilik ve bu hareketliliğe ilave olarak Hint ve Çin geleneğinden gelen birçok doktor ve düşünürün Cündişapûr'da yerleşmiş olması, bu okulun temsil ettiği düşüncenin keyfiyetini ve etkinliğinin gücünü göstermesi bakımından önemlidir.³³

3. İslam Felsefesinde Süryani Etkisi

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Süryani düşüncesi, İslam dünyasına intikal etmeden önce Cündişapur'da bir araya gelmişti. Cündişapur Okulunda temsil edilen Süryani düşüncesi daha çok Nesturilikti. Nesturilik düşüncesi; Antakya, Urfa ve Nusaybin okullarında temsil edildikten sonra Cündişapur üzerinden İslam dünyasının kalbi olan Bağdat'a intikal etti. Öte yandan Yakubilik düşüncesi ise, Re'sül-Ayn, Kınışrin ve Harran Okulu üzerinden önce Tikrit'e oradan da Bağdat'a gelip yerleşmişti. Tikrit, hem Doğu Süryani Kilisesinin hem de Süryanilerin felsefi düşünce merkezlerinden biri olması açısından önemlidir.³⁴ Konumuz açısından önemi ise, Yakubi Süryanilerin merkezi olması ile ön plana çıkması ve burada birçok Yakubi Süryani filozof ve teologun yetişmiş olmasıdır.

Süryani düşüncesinin İslam dünyasına intikal etmesi, İslam dünyasında Emeviler döneminde Halid b. Yezid (öl. 704)'in Helen bilimine dair eserleri Arapçaya tercüme ettirmesi faaliyetini hızlandırmıştır. Süryani düşünürler ve mütercimler İslam Rönesansı olarak kabul edilen bu sürece aktif olarak katılmışlardır.

³⁰William Wright, *A Short History of Syriac Literature*, s. 149

³¹ Elbir Ebuna, *Tarihu'l-Keniseti's-Süryaniyye es-Şarkıyye*, Daru'l-Maşrık, Beyrut, 1993, C. 2, s. 93

³² Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, , Ülken Yay., İst., 1997, s. 82

³³ Süryanilerde felsefi okullar için bkz: Nesim Doru, *Doğu'dan Batı'ya Köprü: Süryaniler*, ss.33-89.

³⁴ İshak Sâkâ, *Suryan (İman ve Hadare)*, Halep, ts., c.3, s.438

İslam dünyasının dışı açılma iradesinin en güçlü his edildiği dönem ise Abbasiler dönemidir. Bu dönemde de hem Bağdat'ta bulunan Nesturiler hem de Tikrit'te yerleşen Yakubiler, sürecin en önemli unsuru olmuşlardır.

Bağdat, o dönemde Nesturiler için bir merkez idi. Burada tercüme faaliyetine katılan Nesturiler arasında Yahya (Yuhanna) el-Batrik (815), Kusta Bar-Luka (820–900), Huneyn Bar- İshak (810–875) ve oğlu İshak Bar-Huneyn (911) ve Matta Bar-Yunus (940) gibi ilim adamları sayılabilir. Yahya Bar-‘Adi (896–974), Bar-Zur’a (331–398), Bar-Hammar (942–1017), Tikritli Ebu Rayta, Tikritli Yahya Bar-Cerir ve Tikritli Ebu Sa’d Fazıl gibi bilginler ise, Tikrit kökenli ama Bağdat’a yerleşen Yakubi ilim adamları arasında ön plana çıkan isimlerdir.

Süryaniler, Abbasiler döneminde belki de tarihin tanıklık ettiği en büyük çeviri hareketinin önemli bir parçası olarak rol aldılar. İslam toplumunun belirli ve spesifik bir grubuna ait olarak değil, aksine toplumun tüm taraflarınca yürütülen bir etkinliğin “aracı” unsuru³⁵ olan Süryanilerin bu dönemde bu rolde olmalarının felsefe tarihi açısından önemi büyüktür. Ancak ifade etmeliyiz ki Süryaniler sadece Helen kültürünün “İslamlaştırılması” sürecinde sadece “aracı” bir unsur olarak değil aksine bu sürecin her aşamasında etkili olmuşlardır.

Süryaniler ve Müslüman düşünürler arasındaki etkileşimin ilk erken örneklerinden biri Yahya ed-Dimeşkî (öl. 754?)’nin bir Müslüman ile bir Hristiyan arasındaki hayali tartışmayı ele aldığı risalesidir.³⁶ Bu eserinde Dimeşkî, yaratma, kelim (logos), ezellik, teslis uknumları ve Tanrı’nın sıfatları gibi meseleleri ele almaktadır. Bu diyalog Müslüman ve Hristiyan diyaloglarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir ki, bundan sonra devam edecek olan entelektüel ve felsefi etkileşimin düzeyi açısından önem arz etmektedir.

Hristiyan teologlar ve Müslüman filozof ve kelamcılar arasındaki bu teolojik ve gittikçe felsefileşen tartışmalar Helen felsefi eserlerin Süryaniler eliyle Arapçaya aktarılması sürecinde ivme kazanmıştır. İlk etkileşimler bazen tepki şeklinde olmuştur ki bunun en önemli örneği Ebu Said el-Sırafî (ö.979) ile mantıkçı Ebu Bişr Matta İbn Yunus (ö.940)³⁷ arasında mantık-gramer ilişkisi ile ilgili meydana gelen tartışmadır. Bu tartışmada Müslüman dil bilginleri Mantığın üniversal bir dil olduğuna karşı

³⁵ Çeviri hareketinin detayları için bkz: Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev: Lütfü Şimşek, Kitap Yayınevi, İst., 2003, ss.121-146

³⁶ Bkz: Harry Austryn Wolfson, *Philosophy of The Kalam*, p.310-1

³⁷ Aslen Yunanlı bir filozof ve mütercim olan Matta, Nesturi Hristiyalardandı. Bağdat’ta Yahya el-Mervezi’den mantık dersleri alan Matta, aynı zamanda Fârâbi’ye de hocalık yapmıştır. Yaşadığı dönemde mantıkçılar arasında saygın bir yere sahip olan mütercimin tercüme ettiği eserlerin çoğu Süryanice’den Arapça’ya olup, Aristoteles’e aittir. Bu eserler şunlardır: “*Sofistika*”, “*Poetika*” “*Metafizik*” in bir kısmı “*el-Kevn ve’l-Fesad*”, “*el-Asâru’l-Ulviyye*”, “*Meteorologia*”, “*II. Analitikler*”, “*Fizik*” ve Porphyrius’un “*İsagoji*” adlı eseridir. İbn Ebi Useybia, *Uynu’l-Enba Fi- Tabakati’l-Etibba*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, s.292

çıkarken, Süryani mantıkçılar ise Aristoteles mantığının üniversal karakterine vurgu yapıyorlardı.³⁸

Süryani ve Müslüman bilginlerin düşünsel etkileşimlerinden biri de İslam filozofu İbn İshak el-Kindi (öl. 866) ile Tikritli Ebu Raita (öl.829) arasındaki tartışmadır. Tikritî, Tanrı'nın töz bakımından 'bir' ama hipotetik olarak üç olduğunu savunmuştur. Kindi ona karşı bu görüşünü eleştiren "*er-Redd ale'n-Nasara/Hristiyanlara Reddiye*" adlı eserinde Tanrı'ya hangi anlamlarda 'bir' denilebileceğini ve Hristiyanların Tanrı'ya hangi anlamda 'bir' dediklerini izah ederek Tanrı'ya ilenksel anlamda bir denilemeyeceğini ifade etmiştir. Ünlü Hristiyan teologu ve filozofu Yahya Bar 'Adî (öl. 974)³⁹ ise yaklaşık bir asır sonra Kindi'ye karşı bir reddiye yazarak Hristiyanların teslis inancının 'üçlü birlik' inancı olduğunu savunmuştur. Tanrı'nın bir anlamda 'bir', başka anlamda da çok olduğunu öne süren İbn 'Adî'ye göre Tanrı, ne cins, ne tür ne de araz anlamında birdir. Bir için Aristoteles'in yaptığı tanımların içinden "konu ve tanım bakımından bir olan" anlamın geçerli olduğunu ve Tanrı'nın hipotetik varlıklarla beraber ezeli olduğunu savunmuştur. İbn 'Adî, bu terkinin ezeliğe engel olmadığını, çünkü sonradan meydana gelen bir terkin değil aksine ezelde bir terkin olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰ İbn 'Adî, bu konuda Hristiyanların "üçlü birlik" anlayışına karşı bir reddiye yazan Ebu İsa el-Varrak'ı (öl.861) hedef alarak ona karşı da bir reddiye yazmıştır.⁴¹

Yukarıda anlattığımız reddiyeler geleneğinin örnekleri İslam felsefesi ve Süryani düşüncesinin etkileşimi için öne çıkan en önemli örneklerdir. Süryani filozofların İslam filozoflarına mantık ve felsefe talimi hususunda öncülük ettikleri bir gerçektir. Altıncı yüzyılda yazılan ve Süryani kilise ve manastırlarda büyük rağbet gören İstefan Bar Sodyeli (öl.510)'ye ait '*İrisavis*' adlı eser muhtemelen dokuzuncu yüzyılda Arapçaya çevrilmiş ve İslam filozofları İbn Sina ve Gazâlî'nin mistik/tasavvufî görüşleri üzerinde etkili olmuştur.⁴² Fârâbî'nin (öl.950) Bağdat'ta kurulan Aristotelesçi Okulun başında bulunan Süryani bir filozof olan Ebu Bîşr Metta İbn Yunus (öl.940)'un yanında yetiştiği bilinmektedir.⁴³ Bu çerçevede İslam felsefesinin

³⁸ Ebu Hayan Tevhidi, *el-İmta Ve'l-Muanese*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1953, c.1, s.110; *el-Mukabesat*, el-Matbaatu'r-Rahmaniyya, Mısır, 1929, s.71

³⁹ Tikritli bir Süryani Yakubi olan İbn 'Adî, Süryanilerin yetiştirdiği en meşhur ilim adamlarından biridir. Ebu Bîşr Metta ve Fârâbî'den mantık ve felsefe dersleri okumuş, özellikle mantığa duyduğu ilgi ve bu sahadaki derinliği kendisine "el-Mantiki" denilmesine sebep olmuştur. Yahya'nın çoğu te'lif olmak üzere 150'yi aşkın eseri olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bkz: Sahban Halifât, *Makalatı Yahya b. Adî el-Felsefiyye*, Amman, 1988, ss.24-36; Gerhard Endress, *The Works of Yahyâ İbn 'Adî*, Wisbaden, 1977, ss.VII-XII

⁴⁰ İbn 'Adî ve Kindî'nin reddiyeleri için bkz: Yahya İbn 'Adî, *Tebyinu Galat Ebu Yusuf Yakup İbn İshak el-Kindî Fi Mekaletihi Fi'r-Red 'Ale'n-Nasârâ*, nşr: Augustin Périer, (*Revue De L'Orient Chrétien*, 22 Volume, Paris, 1920-1921 içinde), pp.3-21

⁴¹ Bkz: Emilio Platti, "Yahya b. Adî And His Refutation of Al-Warraq's Treatise on The Trinity in Relation to His Other Works", (S.K. Samir&J.S.Nielsen, *Christian Apologetics During The Abbasid Period*, Brill, 1994, içinde), s.179.

⁴² Bulis Behnam, "Mukaddime", (İbn İbri, *İtiqon*, Arp. Trc: Bulis Behnam, Daru'l-Liva', Kamışli, içinde), s.17

⁴³ Joek L. Kraemer, *Humanism in The Renaissance of İslam*, Leiden, 1986, s. 105

büyük sistem filozoflarının Süryani düşünürler üzerindeki etkilerinden de bahsetmek gerekir. İbn Sina (öl.1047) ve Gazâli (öl.1111)'nin eserleri kendilerinden sonra bir çok Süryani düşünürler üzerinde etkili olmuştur. 13. yüzyıl Süryani düşüncesinin önemli ilim adamı Yuhanna Bar Ma'deni (öl.1263)⁴⁴,nin "*Süryani Şiiri Divanı*" adlı eserindeki "*Kuş Kasidesi*",⁴⁵ İslam filozofu İbn Sina'nın ruhun bedenden bağımsız bir cevher olduğunu ispat etmek için anlattığı "*Kuş Meselesi*"nden etkilenecek yazılmıştır. Diğer taraftan Bar Madeni'ye ait "*Kamillerin Yolu*"⁴⁶ adlı eser de yine İbn Sina'nın "el-İşarat ve't-Tenbihat" adlı eserinin "*Ariflerin Makamı*"⁴⁷ bölümünün etkisiyle yazılmıştır. 13. yüzyılın önemli Süryani bilginlerinden Bar Ebroyo/Ebu'l-Farac (öl. 1286)⁴⁸ da "*Güvercin Kitabı*" ve "*İtikon*" adlı eserlerinde İslam filozofu Gazali'nin "*İhyau Ulumi'd-Din*" adlı eserinin ele aldığı meselelerin hemen hemen aynısını iktibas etmiştir. Tasavvuf felsefesi ile ilgili olan Bar Ebroyo'nun eserlerinde ve Gazali'nin *İhya* adlı eserinde savunduğu görüşler arasında hem yöntemsel hem de içerik bakımından büyük benzerlikler vardır.⁴⁹

4. Sonuç

Süryani düşüncesi, çalışmamızda da görüldüğü gibi Helen felsefi düşüncesinin doğuya yayılması sürecinin önemli bir unsurudur. Bu sebeple felsefe tarihinde bu sürecin açık bir biçimde ortaya konabilmesi için Süryani düşüncesini bilmemiz bir zorunluluktur. Bu bağlamda ifade etmeliyiz ki, Süryani düşüncesinden yoksun bir felsefe tarihi, felsefi düşüncede Hristiyan etkisini de anlamamızı güçleştirmektedir. Öte yandan İslam felsefesinin oluşum, gelişim ve duraklama dönemlerinde de Süryani düşüncesinin etkisini yadsınamaz.

⁴⁴ Bar Ma'deni, Maden doğumludur. Mor Habil manastırında rahip rütbesini almış, 1230 yılında Mardin metropolitliğine atanmıştır. 1233 tarihinde "Şark'ın Mafıryanı" unvanına layık görülmüştür. Musul'da Arapçayı iyi bilmediği ve köken olarak yabancı olduğu gerekçesiyle hoş karşılanmadığı için, Bağdat'a gelerek Müslüman ilim adalarından Arapça öğrenmiş ve 1244 yılında Musul'a patrik olarak geri dönmüştür. Elbir Ebuna, *Tarihu'l-Kenise'ti's-Süryaniyya eş-Şarkıyya*, c.3, s.67-8.

⁴⁵ Bulis Behnam, *Şiir Ve Felsefe Kucaklaşıyor*, çev: Gabriyel Akyüz (Süryaniler'de Felsefik Şiirler adı ile), Mardin, 1997, ss.14-6; "Mukaddime", (İbn İbri, *İtikon*, içinde), s.47.

⁴⁶ Bulis Behnam, "Mukaddime", (İbn İbri, *İtikon*, içinde), ss.51-5

⁴⁷ İbn Sina, *el-İşarat ve't-Tenbihat*, Bostan-ı Ketab Kum, Kum, 1381 Ş., ss.355-67

⁴⁸ Tam adı Bar-'Ebroyo Cemalu'd-Din Bar-Şamoşo Tacu'd-Din Harun Bar-Tuma Mekni Bar-'Ebroyo'dur. 1226 yılında Malatya kentinde doğdu. Daha küçük yaşından itibaren Süryanice, Arapça ve Yunanca öğrenen Bar-'Ebroyo daha sonra felsefe ve hukuk eğitimi gördü. Babası Harun'dan ve devrin önemli tıpçılarından da tıp eğitimi aldı. 1243 yılında Moğol istilasının Malatya kentini de teslim alması üzerine Bar-'Ebroyo ailesi ile birlikte Antakya'ya göç etti. Bu dönemden sonra Bar-'Ebroyo'nun bir mağaraya ruhbanlığı yaşamak üzere çekildiğini görüyoruz. Toplum dışı yaşamı [yalnızlık] kendisine büyük bir itibar kazandırmış ve bu ün o dönemin Süryani Patriği Mor İgnatios Dawud'un (1222-1252) dikkatini çekmiştir. Patriğin ısrarı ve onu ikna etmesi üzerine yalnızlık yaşamına son veren Bar-'Ebroyo, kendini tekrar dine, bilime ve felsefi çalışmalarına adanmıştır. 1264 yılında "Doğu'nun Mafıryanı" seçilen Bar-'Ebroyo, Kilikya'da Sis kentinde bulunmuş ve bu tarihten sonra yaşamını manastır ve kiliselerin inşası işlerine vererek sırasıyla Tebriz ve Mar-Ağa'da kaldıktan sonra 1286 yılında vefat etmiştir. Bkz: Nesim Doru, "Süryani Filozof Ebu'l-Farac İbni İbri (Bar Hebraeus)" *Süryaniler ve Süryanilik* içinde, Orient Yay., Ank., 2005, c.4, ss.219-220.

⁴⁹ Nesim Doru, *Doğu'dan Batı'ya Köprü: Süryaniler*, s. 158.

Çalışmamızın bir diğer sonucu da, bilinenin aksine İslam felsefesinde Süryani etkisinin sadece bir aracı unsur olmamasıdır. Süryaniler içinde bulundukları entelektüel ortamın bazen başat bir konumunda, bazen aracı bazen de edilgen bir konumda olagelmıştır ki, bu bütün felsefi hareketlilikler için geçerlidir. Bu sebeple Süryani filozofların müstakil çalışmalarının incelenmesi ve bilim insanlarının ilgisine sunulması gerekir.

KAYNAKÇA

- ABU-KURRA, Teodor, *Meymer fi-Sıhhati Dini'l-Mesihi*, Nşr: Par Le P. Constantin Bacha, Roma, 1905.
- ALBERT, X.E., "The School of Nisibis", *The Catholic University Bulletin*, Volume: 12, 1906.
- BAYRAKDAR, Mehmed, *İslam Felsefesi Tarihi*, TDV Yay., Ankara, 1997.
- BEHNAM, Bulis, "Mukaddime", (İbn İbri, *İtiqon*, Arp. Trc: Bulis Behnam, Daru'l-Liva', Kamışli, ts., içinde).
- ....., *Şiir Ve Felsefe Kucaklaşıyor*, çev: Gabriyel Akyüz (Süryaniler'de Felsefik Şiirler adı ile), Mardin, 1997.
- ÇELİK, Mehmet, *Süryani Tarihi*, Ayraç yay., Ankara, 1996.
- DE BOER, T.J., *İslam'da Felsefe Tarihi*, çev: Yaşar Kutluay, Anka yay., İst., 2001.
- DE TARRAZZİ, Philip, *Asru's-Suryan ez-Zehebi*, Halep, 1991.
- DORU, Nesim, *Doğu'dan Batı'ya Köprü Süryaniler*, Dipnot Yay., Ankara, 2007.
- ....., "Süryani Filozof Ebu'l-Farac İbni İbri (Bar Hebraeus)" *Süryaniler ve Süryanilik* içinde, Orient Yay., Ank., 2005.
- EBUNA, Elbir, *Tarihu'l-Keniseti's-Süryaniyye es-Şarkiyye*, Dar ul-Maşrık, Beyrut, 1993.
- ENDRESS, Gerhard, *The Works of Yahyâ İbn 'Adî*, Wisbaden, 1977.
- FEGHALİ, Paul, "Diyodoros et-Tarsusi ve Asarahı", *Meşrik*, 2001.
- ....., *Teodoros:Uskufu'l-Massisa ve Mufessiru'l-Kutübi'l-İlahiyye*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1993.
- GEORR, Khalil, *Les Categories D'Aristote Dans Leurs Versions Syro- Arabes*, Institut Français de Damas, Beyrouth, 1948.
- GUTAS, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev: Lütfü Şimşek, Kitap Yayınevi, İst., 2003.
- HALİFÂT, Sahban, *Makalatu Yahya b. Adi el-Felsefiyye*, Amman, 1988.
- İBN 'ADÎ, Yahya, *Tebyinu Galat Ebu Yusuf Yakup İbn İshak el-Kindî Fi Mekaletihi Fi'r-Red 'Ale'n-Nasârâ*, nşr: Augustin Périer, (*Revue De L'Orient Chrétien*, 22 Volume, Paris, 1920–1921 içinde).
- İBN SÎNA, Ebu Ali, *el-İşarat ve't-Tenbihat*, Bostan-ı Ketab-i Kum, Kum, 1381 Ş.
- ....., *el-Mukabesat*, el-Matbaatu'r-Rahmaniyya, Mısır, 1929.
- KEKLİK, Nihat, *İslam Mantık Tarihi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İst., 1969.
- KRAEMER, Joek L., *Humanism in The Renaissance of İslam*, Leiden, 1986.
- QADİR, C.A., "Alexandrio-Syriac Thought", (M. M. Sharif, *A History of Muslim Philosophy*, Wiesbaden, 1963 içinde).

- PLATTİ, Emilio, "Yahya b. Adi And His Refutation of Al-Warraq's Treatise on The Trinity in Relation to His Other Works", (S.K. Samir&J.S.Nielsen, *Christian Apologetics During The Abbasid Period*, Brill, 1994, içinde).
- PROKLUS, *Hücecu Proklus fi Kıdemi'l-Âlem*, çev: İshak b. Huneyn, (Abdurrahman Bedevî, el-Eflatuniyyetü'l-Muhdese İnde'l-Arab, Küveyt, 1977 içinde).
- SÂKÂ, İshak, *Suryan (İman ve Hadare)*, Halep, ts
- ŞER, Adday, *Nusaybin Akademisi*, çev: Nesim Doru, Yaba Yay., İst., 2006.
- TEVHİDİ, Ebu Hayyan, *el-İmta ve'l-Muanese*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1953.
- USEYBİA, İbn Ebi, *Uyunu'l-Enba fi- Tabakati'l-Etibba*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yay., İst., 1997.
- VÖÖBOS, Arthur, *History of The School of Nisibis*, CSCO 266, Subsidia 26, Louvain, 1965.
- WOLFSON, Harry Austryn, *Philosophy of The Kalam*, England, 1976.
- WOLFSON, H.Austryn, *Kelâm Felsefeleri*, çev: Kasım Turhan, Kitabevi Yay., İst., 2001.
- WRİGHT, William, *A Short History of Syriac Literature*, London, 1894.
- ZAHAR, Abdulmesih, *el-Kıddis Yuhanna ez-Zehebi'l-Fem*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1993.

Kuruluşundan 12. Yüzyıla Kadar MOR GABRİEL MANASTIRI VE MANASTIR OKULU'NUN TURABDİN BÖLGESİNDEKİ ETKİSİ

Yakup BİLGE (M.A.)

Özet

Mor Gabriel Manastırı, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Süryani yazarların Turabdin (Mardin-Midyat bölgesi) olarak adlandırdıkları bölgede, kadim adı Kartmin olan Yayvantepe köyünün kuzeydoğusunda, 397 yılında Mor Şmuel ve Mor Şemun tarafından kuruldu. Manastır, 1614 yıllık tarihiyle dünyanın halen faal birkaç manastırından biridir. Başka bir deyişle Manastır, sadece bölgenin ve Türkiye'nin değil ama dünyanın da devam eden en eski birkaç dini kurumundan birisidir. Süryani Kilise tarihinde önemli bir konuma sahip olan Mor Gabriel Manastırı, 615-1088 döneminde tüm Turabdin bölgesinin dini yönetimini üstlenen bir merkez oldu. Manastır'da kurulan okul ise Süryani kilisesine aralarında patrik ve metropolitlerin de olduğu çok sayıda din adamı ve önemli eserler veren yazarlar yetiştirdi. Manastır Kütüphanesi'nden günümüze kalan ve bugün British Library'de bulunan bazı elyazmaları Manastır'ın önemli bir dini ve ilim merkezi olduğunu gösteriyor. Manastır bugün de tüm dünya Süryanileri için önemli bir dini mekandır. Turabdin Metropolitliği'nin merkez ofisi olan Mor Gabriel Manastırı, Süryani Ortodoks Kilisesi'nin litürji geleneğini genç nesillere aktaran bir eğitim yeri ve dünyanın dört bir yanına dağılmış Süryanilerin ziyaret edip dua ettiği kutsal bir merkez konumundadır.

Abstract

Built in 397 by Saint Samuel and Saint Simon, Saint Gabriel Monastery is located in the northeast of the village of Kartmin, latterly known as Yayvantepe, which lies in the region of *Turabdin* (Mardin-Midyat region in the Southeast of Turkey). With its 1614 year history, it is one of the very few monasteries around the world that still remains active. In other words, it is one of the oldest religious institutions that continues its services today, not only in Turkey but across the globe. The Monastery has played a substantial role in the history of the Syriac Church. From 615 until 1088 it was the main and the only religious authority responsible for the administration of the entire region of *Turabdin*. The Monastery's clerical school raised and entrusted many patriarchs, archbishops, clergymen and great authors who went on to produce great pieces of work for the Syriac Church. Some calligraphic pieces from the Monastery's Library, which are today exhibited at the British Library, provide evidence that the monastery was once an important centre of religious enlightenment. Today, the Monastery is a valuable religious centre for the world's Syriac community, and currently hosts the central office of the Archbishop of Turabdin. Besides being a holy gathering point, it is also a centre of education that passes on the liturgy of the Syriac Orthodox Church to future generations.

Giriş

Mor Gabriel Manastırı, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Süryani yazarların Turabdin¹ (Mardin-Midyat bölgesi) olarak adlandırdıkları bölgede, eski adı Kartmin olan Yayvantepe köyünün kuzeydoğusunda 397 yılına Mor² Şmuel ve Mor Şemun tarafından kuruldu. Manastır, 1614 yıllık tarihiyle dünyanın halen faal birkaç manastırından biridir. Başka bir deyişle Manastır, sadece bölgenin ve Türkiye'nin değil ama dünyanın da devam eden en eski birkaç dini kurumundan biridir.

Kuruluşuyla birlikte Hristiyanlık aleminin doğuda kurulan önemli manastırlarından biri olan ve "doğu manastırlarının güneşi"³ olarak adlandırılan Mor Gabriel Manastırı, kısa zamanda ünlendi ve adı, o dönemde sınırları Turabdin bölgesini de kapsayan Roma İmparatorluğu'nun başkentleri olan Roma ve Konstantinopolis (İstanbul)'da duyuldu. Mor Gabriel Manastırı, Roma imparatorları Arcadius (395-408), Honorius (395-423), II. Theodosius (408-450) ve Anastasius'un (491-518) maddi yardım gönderdikleri manastırlardan biri oldu.

Mor Gabriel Manastırı, Süryani Kilise tarihinde önemli bir konuma sahiptir ve yetiştirdiği büyük azizlerden dolayı cemaat tarafından en kutsal dini merkezlerden biri olarak kabul ediliyor. Manastır 615-1088 döneminde tüm Turabdin bölgesinin dini yönetimini üstlenen bir merkez oldu ve bölgedeki manastır ve kiliselerin inşa ve onarımında önemli bir rol oynadı. Burada kurulan okul ise önemli bir ilim ve irfan yuvası oldu. Manastır Okulu, daha 5. yüzyılda önemli bir eğitim kurumu haline geldi ve 12. yüzyıla kadar aralarında çok önemli şahsiyetlerin de mezun olduğu bir eğitim merkezi oldu. Manastır Okulu'ndan çıkıp Süryani Kilisesi'nde hizmet veren sekiz patrik, ismini bildiğimiz 130'u aşkın metropolit ve çok sayıda çok sayıda din adamı yetişti.

¹ Tarihçiler tarafından farklı sınırlar çizilse de Turabdin bölgesinin merkezi, batıda Mardin, kuzeyde Hesno d'Kifo (Hasankeyf), doğuda Gozarto d'Shu'o (Cizre) ve güneyde Nsibin (Nusaybin) kentlerinin çevrelediği Midyat ve çevresindeki kent ve köylerden oluşuyor. Tarihsel süreçte Süryanilerin yoğun olduğu bölgelerden biri olan Turabdin'de onlarca manastır, kilise ve münzevi hücresi bulunuyor. Bu özelliğinden dolayı bölge Yerusaleim (Kudüs)'ten sonra en kutsal bölge (İkinci Kudüs) olarak kabul ediliyor. Turabdin ismi Süryanicedeki **tur** (**turo**; dağ) ve **abdin** ("kul, köle" anlamına gelen **abdo** sözcüğünün çoğuludur) sözcüklerinden oluşuyor ve "[Allah'ın] Kölelerin[in] Dağı" anlamına geliyor. Turabdin adındaki "köle" sözcüğü bu dağdaki münzevi-rahiplerin çokluğu ve bunların kendilerini Allah'a adanmasına, "Allah'a kulluk/kölelik edenlerin dağı"na bir göndermedir. Bu konudaki bir başka görüş ise Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Romalıların Perslerle savaşı sırasında Pers bölgesinden aldıkları esirleri bu bölgeye yerleştirmelerinden dolayı bölgenin, Turabdin (Köle Dağı) ismini aldığıdır. Osmanlı döneminde bölge Tur Nahiyesi olarak isimlendiriliyordu ve Hasankeyf livasına bağlı olan Midyat ve civarını kapsayan idari bölgeydi. (Barsavm 1996:13; Palmer 1990:7, 28; Akyüz 1998:25-26; Gaunt 2006:247; Keser 2002:10-11; Aydın&Emiroğlu ve diğerleri 2000:5; Basut 2010:244-2445; Maner 2006:215; Chaillot 1998:124.)

² Süryanicede **mor** kelimesi "efendim/büyüğüm" anlamındadır. Saygı ve hürmet sıfatı olarak aziz isimlerinin önünde kullanılıyor. Bu nedenle aziz isimlerinin önünde **mor** kelimesi olduğunda ayrıca aziz sözcüğünü kullanmadım. **Mor** sözcüğü patrik ve metropolitlerin isimlerinden önce de kullanılabilir.

³ Dolapönü 1971:53.

Mor Gabriel Manastırı ile Azak⁴ (İdil)'in ilişkileri muhtemelen kadim dönemlere kadar iniyor. İdil, Süryani Kilise ve özellikle de Turabdin tarihinde çok önemli bir konuma sahiptir. Hristiyanlık, Turabdin bölgesinde ilk İdil'de müjdelendi ve buradan, İdil'den tüm Turabdin bölgesine yayıldı. 2. yüzyılın başında İdil'e Mirza adında bir metropolit atanmıştı ve muhtemelen bu Turabdin bölgesindeki ilk metropolitler. İdil, Birinci Dünya Savaşı dönemine kadar Beth Zabday Metropolitliği adı altında Süryani Kilisesi'nin Turabdin bölgesinde bulunan yedi metropolitlik bölgesinden biriydi. İdil bölgesinden olan İgnatius Behnam (ö. 1454) ise dini eğitimini Mor Gabriel Manastırı'nda aldıktan sonra Süryani Ortodoks Kilisesi'nin en yüksek dini makamı olan patriklik makamına yükselen ve eserler veren şahsiyetlerden biridir. İdil ve çevresi bugün Süryani Kilisesi'ndeki dini otorite bağlamında Mor Gabriel Manastırı'nda ikamet eden Turabdin Metropoliti Timotheos Samuel Aktaş'a bağlıdır.

1. Manastırın Kuruluş Hikâyesi

Mor Gabriel Manastırı'nın ilk dönem tarihini manastırın ilk iki kurucu atası olan Mor Şmuel (ö. 409) ve Mor Şemun (ö. 433) ile 7. yüzyılda Manastır ve Turabdin Metropoliti olan aziz Gabriel'in (ö. 668) hayat hikâyelerinden öğreniyoruz. Mor Şmuel'in hayat hikâyesi 5. yüzyılda, Mor Şemun'un hayat hikâyesi 6. yüzyılda ve aziz Gabriel'in hayat hikâyesi de 9. yüzyılda kaleme alındı. Adı geçen üç azizin hayat hikâyelerinin topladığı metin kısaca *Taş'iotho d'Kadişe Tlotho*⁵ (Üç Azizin Hayat Hikâyesi; Kartmin Üçlüsü) olarak adlandırılıyor.⁶

Kartmin Üçlüsü adlı metinden öğrendiğimize göre 397 yılında kurulan Mor Gabriel Manastırı'nın kurucu babaları Savro (Savur) bölgesinde bulunan İştin köyünden Mor Şmuel ile o zaman bir Süryani köyü olan Kartmin (Yayvantepe) köyünden olan Mor Şemun'dur. Mor Şmuel, 4. yüzyılda münzevi bir hayat sürmek için İştin köyünden Nsibin (Nusaybin) yakınlarında bulunan ve Amrin olarak adlandırılan bir dağın başına giderek kendine bir manastır kurar. 350 yılında Persler bölgeye girdiğinde kurduğu manastır da saldırıya uğrar. Mor Şmuel bölgeyi terk ederek Kartmin köyüne gelir. Köy yakınlarında bulunan bir su kaynağının yanına kendine bir barınak kurar. Köyün zenginlerinden Saliba adlı bir adamın, Şemun adında bir oğlu vardır ve ağır bir

⁴ İdil, Klasik Süryanicede (yazı dili) Beth Zabday, konuşma dilinde (Turoyo) ise Azak olarak isimlendiriliyor.

⁵ Manastır'ın kurucu ataları olan Mor Şmuel (ö. 409) ve Mor Şemun'un (ö. 433) hayat hikâyeleri ile Turabdin bölgesinin en büyük azizlerinden kabul edilen ve 7. yüzyılda Manastır ve Turabdin Metropoliti olan Mor Gabriel'in (ö. 668) hayat öyküsünü içeriyor. Bu metnin günümüze kalan en eski kopyası Londra Nüshası olarak adlandırılan versiyonudur. Bu metin, Londra'daki British Museum'de MS Add. 17265 numara ile kayıtlıdır. Berlin'de bulunan ve Berlin Nüshası olarak adlandırılan bir başka kopya, *Kartmin Üçlüsü*'nün özeti niteliğindedir. Bu nüsha 17. yüzyılda kopyalandı. Berlin Nüshası, Berlin Staatsbibliothek'te MS Sachau 221 numara ile kayıtlıdır. (Palmer 1990:13-18) *Taş'iotho d'Kadişe Tlotho* olarak anılan metin, bu çalışmada *Kartmin Üçlüsü* olarak anılıyor. *Kartmin Üçlüsü* adlı metinde adı geçen azizlerin hayat hikâyeleri yanında, Manastır ve özellikle de Manastır'ın Büyük Kilisesi'nin inşası hakkında önemli bilgiler içermektedir. *Kartmin Üçlüsü*'nün günümüze kalan en eski metni British Museum'da bulunuyor ve buradaki metnin yarısı 11. yüzyıldan önce, diğer yarısı 13. yüzyılda daha eski bir nüshadan kopyalanmıştır.

⁶ Palmer 1990:13-18.

hastalığa yakalanmıştır. Saliba, Mor Şmuel'den yardım isteyerek, oğlunu hastalıktan kurtarması durumunda onu kendisine öğrenci olarak vereceğini söyler. Şmuel'in dualarıyla kurtulan Şemun, ergin yaşa geldiğinde ailesi tarafından Mor Şmuel'e çömez olarak verilir. Bir süre sonra, daha sakın bir yer bulmak için Mor Şmuel ve Mor Şemun, Kartmin köyü yakınlarındaki barınaklarından ayrılmaya karar verirler. Kendilerine bir manastır kurmak için mezmurlar okuyarak Kartmin köyünün kuzeydoğusuna doğru yola çıkarlar ve akşam olduğunda bir putperest tapınak harabesinin yakınına ulaşırlar. Dinlenmek için burada durmaya karar verirler. Aynı gece Allah'ın bir meleği, Mor Şmuel görünümünde Mor Şemun'a görünür ve beraberce manastırın temelini üç taşla işaretlerler. Bunun üzerine Mor Şmuel ve Mor Şemun, 397 yılında manastırlarını burada kurarlar.⁷

Mor Gabriel Manastırı baştan beri hem bölgede hem de geniş bir coğrafyada adı duyulan ve "doğu manastırlarının güneşi" olarak ünlenen bir manastır oldu.⁸ *Kartmin Üçlüsü* adlı metinden Mor Şmuel ve Mor Şemun'un kurduğu bu Manastır'ın ününün kısa zamanda o dönemde Roma ve İstanbul'da oturan imparatorların kulağına kadar ulaştığını okuyoruz.⁹ Roma imparatorları bu Manastır'a "muhteşem yapılar" kurulması için maddi yardım ve hediyelerde bulunuyorlar. *Kartmin Üçlüsü* adlı metinden Roma imparatorları Arcadius (Doğu Roma) (395–408), Honorius (Batı Roma) (395–423), II. Theodosius (Doğu Roma) (408–450) ve Anastasius'un (Doğu Roma) (491–518) Manastır'a maddi bağışta bulunduklarını öğreniyoruz.¹⁰

Kartmin Üçlüsü adlı metinden Manastır'ın ilk iki kurucu atasının hayatta olduğu dönemde Dua Evi (Beth Slutho)¹¹ (daha sonra Manastır'ın Büyük Kilisesi bunun temelleri üzerine inşa edildi), kalıntıları günümüze kalan Kartminli Mor Şmuel Mabedi ve Büyük Sarnıç gibi yapıların inşa edildiğini okuyoruz. Günümüze kalıntıları kalmayan Büyük Tono, Büyük Kubbe ve iki sarnıç İmparator Arcadius ve Honorius'un yaptığı maddi bağışlarla yapılmıştı. İkinci İmparatorluk yardımı olarak kabul edilen ve İmparator II. Theodosius döneminde yapılan maddi bağışlarla yapılan yapılar ise şunlardır: Azizler Evi (Beth Kadişe)/Sonsuzluk Evi (Beth 'Olmo), Mısırlılar Kubbesi (Kubtho d'Misroye), Meryemana Kilisesi ('İto d'Yoldath Aloho), Şehitler Evi (Beth Sohde)/Azizler Evi (Beth Kadişe), Elçiler Evi (Bayto da'Şlihe) ve Kırk Şehitler Mabedi (Hayko d'Arb'in Sohde). Bu yapılar 5. yüzyıldan kalam yapılarıdır ve çoğu ayakta. Manastır'da bulunan ve 512 yılında inşası tamamlanan Büyük Kilise ve muhtemelen aynı dönemden kalan Theodora Kubbesi ise İmparator

⁷ Burada anlatılan Mor Şmuel ve Mor Şemun'un hayat hikayeleri *Kartmin Üçlüsü* adlı metindendir (XVI:16-XXI:7).

⁸ Dolapöntü 1971:53.

⁹ *Kartmin Üçlüsü* XXVII:10-12.

¹⁰ *Kartmin Üçlüsü* XXVII:10-19, XXVIII:1-4, XXXI:13-19, LIX:6-10.

¹¹ Yaz aylarında kullanılan üstü açık kilisedir. Turabdin bölgesinde bulunan birçok kilisenin avlusunda Beth Slutho mevcuttur. Eskiden, yaz aylarındaki dua ve ayinler ile defin törenlerinin duaları Beth Slutho'da yapılırdı.

Anastasius'un yaptığı maddi bağışlarla yapıldı ve bu iki yapı aynı zamanda muhteşem mimari yapıları ve ihtişamlı tavan ve taban mozaikleri ile dikkat çekiyor.¹²

Büyük Kilise'nin muhteşemliğini anlamak için *Kartmin Üçlüsü* adlı metinden Kilise Mabed'nin anlatıldığı yerden kısa bir alıntı yapmak istiyorum:

[İmparator Anastasius] resimler döken altın, gümüş, tunç ve demirci ustalarını; taşları motifler yapacak şeklinde yerleştirmeyi öğrenmiş mermer tesviyecilerini; mozaikleri haç şeklinde yerleştirecek becerikli ustaları; yapı işlerinde deneyimli, danışmanlık yapabilecek, bir arada çalışmaya alışık işçi guruplarını da yapılan iş Tanrı övgüsüne ve azizlerin şanına layık olsun diye aralarına kattı [...] Mabed'in doğusunda üç oda inşa ettiler. Orta odanın [...] sunağı 6,5 karış uzunluğunda ve 4,5 karış genişliğinde tek parça bir mermerdendir. Dört bir yanında bir aslanı, bir öküzü, bir kartalı ve bir insanı temsilen birer sütun bulunur. Taş, gümüşten 300 madalyona kakılmış İsa'nın hayatındaki önemli olayları temsil eden bir bantla çevrelenmiş. Sunak üzerinde bir Kerub/melek ve dört bakır sütuna tutturularak taşınan bir sayvan yükselir. Medbah'ta, zinciri gümüşten altın bir kandil asılıdır. Medbah'ın yer döşemesi, beyaz, siyah, kırmızı, yeşil, mor ve amber rengi mermerden, çeşitli biçimlerde haçlarla bezelidir.

[...] Naosa açılan kapının her iki yanına 20'şer arşın boyunda, tunçtan iki ağaç yerleştirilmiştir. Her iki ağacın yaprakları arasında 180'erden olmak üzere ışıltılı fenerlerin takıldığı yuvalar, bazıları tunçtan, bazıları altından ve bazıları gümüşten olmak üzere erguvani yumurtalar ve kaplar, hayvan, kuş, haç, taç, çan ve tekerlek benzeri nesneler asmak üzere, tepeden yere kadar uzanan 50 gümüş zincir bulunur. Ağırıklarının ne kadar çektiğini tahmin etmek olanaksızdır.¹³

2. Manastırın Tarihsel Süreçteki İsimleri

Mor Gabriel Manastırı ilk dönemlerde ilk kurucusunun adıyla, Mor Şmuel Manastırı ve daha sonra ikinci kurucu atasının adıyla, Mor Şemun Manastırı olarak çağrıldı. Manastır'ın bugün de kullanılan ismi olan Mor Gabriel Manastırı ise, 7. yüzyılda buraya gelerek önce Manastır Reisi ve daha sonra, 634 yılında Manastır ve Turabdin Metropolitisi olan ve Mardin, Tell Mauzlath (Urfa'da Viranşehir ilçesi), Dara (Mardin yakınlarındaki Oğuz köyü) ve Riş'ayno (Urfa'da Ceylanpınar ilçesi ile Suriye'de Ras al 'Ayn) gibi kentleri de içine alan geniş bir bölgenin dini liderliğini yürüten Beth Kustan (Bekusyone; bugünkü Alagöz) köyünden olan aziz Gabriel'in (ö. 668) isminden gelmektedir.

Aziz Gabriel, hem hayatta olduğu dönemde hem de ölümünden sonra yaptığı mucizeler sayesinde Süryani Kilisesi'ndeki en önemli azizlerden biri olarak kabul ediliyor. *Kartmin Üçlüsü*'nde anlatılan hayat hikayesinde birçok mucize yanında üç ölüyü dirilttiği ve ölümünden sonra da naaşının bereketiyle Manastır ve Turabdin

¹² *Kartmin Üçlüsü* XXVII:1-19, XXXI:13-19, XXXII:1-4, LIX:6-10.

¹³ *Kartmin Üçlüsü* LIX:12-LXI:3. Türkçe çeviri Palmer'ın (1999:50-51) makalesinden alındı ancak çeviri orijinal metinle karşılaştırıldı ve orijinal metinden çevrilen bazı sözcükler eklendi.

bölgesinde başlayan ölümcül bir hastalığı (*Kartmin Üçlüsü*'nün Süryanice metninde hastalığın adı **Şar'uto** olarak geçiyor) durdurduğu yazılıdır.¹⁴

Aziz Gabriel, Turabdin bölgesinin tarihinde önemli bir değişime yol açan bir zamanda, bölgenin Müslüman-Arapların eline geçtiği bir dönemde Manastır ve Turabdin Metropolitisi olarak görev aldı. *Kartmin Üçlüsü* adlı metinde geçen ancak bu konuda yazan tarihçilerin hemfikir olmadıkları bir konu olan aziz Gabriel'in Halife Ömer bin Hatab'la (ö. 644) görüşüp görüşmediği ve ondan bir ferman alıp almadığı konusu bir yana bırakılacak olursa,¹⁵ Manastır ve Turabdin bölgesinin bu dönemi çok fazla zarar görmeden geçirmesi ve özellikle Manastır'ın bundan sonraki dönemde de vakıflarını elinde tutması ve gelişmeler kaydetmesini, aziz Gabriel'in bu dönemdeki başarılı idaresi ile Müslüman-Arap liderlerle kurduğu iyi ilişkilere bağlamak mümkündür. Aziz Gabriel'in Müslüman-Arapların bölgeye yerleşmeye başladığını görmesinden dolayı Müslüman-Arapların yöneticileriyle görüşmüş olması büyük bir ihtimaldir. Dolayısıyla aziz Gabriel'in hayat hikayesinde geçen Halife Ömer bin Hatab ile Jazire (bugünkü Cizre)'de görüştüğü yönündeki ifade tümüyle yanlış değildir. Aziz Gabriel'in görüştüğü kişi Halife Ömer bin Katab'ın kendisi değilse eğer onun bölgedeki komutanı olması büyük ihtimaldir.

Aziz Gabriel'in Ömer bin Hatab'tan veya onun temsilci/komutanından Süryanilerin "korunacağına" dair bir mektup/ferman almış olması da büyük bir ihtimaldir. *Kartmin Üçlüsü* adlı metinden aziz Gabriel'in Ömer bin Hatab'dan aldığı söylenen mektup/fermanda Süryani/Hristiyanların dini örf ve adetlerini serbestçe yapabilecekleri, kilise çanlarını çalabilecekleri, ölü gömme törenlerinde serbest oldukları, kilise ve manastırlar inşa edebilecekleri gibi haklar yanında Süryani/Hristiyanların statülerinin kanun ve kurallar çerçevesinde nasıl teminat altında oldukları da belirtiliyor.¹⁶

Aziz Gabriel'in Turabdin halkı ve Süryani Kilisesi içinde çok önemli bir yere sahip olması ve bu kadar ün salmasında onun Müslüman-Arap yöneticilerle kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Turabdin'in büyük bir felakete uğramamasının da rolü olmuş olabilir. Manastır ve bölgedeki diğer manastır ve kiliselerin bu dönemi büyük bir yıkım yaşamadan atlatması aziz Gabriel'in ününü daha da artırmıştır.

Bu büyük ününden dolayı 13. yüzyılla birlikte aziz Gabriel'in ismi Manastır'ın iki kurucu babası olan Mor Şmuel ve Mor Şemun'la anılması oldukça yaygınlaştı. Manastır bu tarihten sonra bu üç azizin adıyla, Mor Şmuel-Mor Şemun-Mor Gabriel Manastırı olarak anılmaya başlandı. 15. yüzyıldan sonra ise Manastır sadece onun adıyla, Mor Gabriel Manastırı olarak anılmaya başlandı.¹⁷

¹⁴ *Kartmin Üçlüsü* XC:15-18, XCI:1-9.

¹⁵ Aziz Gabriel ile Halife Ömer bin Hatab arasında görüşmenin olduğunu belirten kaynaklar şunlardır: *Kartmin Üçlüsü* LXXII:7-9; Bell 1982:137. Görüşmenin olmadığını yazan kaynaklar ise şunlardır: Palmer 1990:129; Barsavm 2005:484.

¹⁶ *Kartmin Üçlüsü* LXXII:7-16.

¹⁷ Brock 2001a:155; Palmer 1990:156.

Mor Gabriel Manastırı, aynı zamanda bazen Kartmin Manastırı (Manastır'ın ikinci kurucusunun Kartmin (bugünkü Yayvantepe) köyden olması ve bu köyün Manastır'a yakın olmasından dolayı) ve bazen de Deyrulmur (Süryanicede kullanılan **Dayro d'Umro** isminin Arapçaya uyarlanan Deyr-ul-umur veya Deyr-al-'umr isminin Türkçeye uyarlanması sonucu) olarak kullanıldığı da oldu/oluyor.¹⁸

3. Manastır'ın Turabdin Bölgesindeki Etkisi

Mor Gabriel Manastırı tarihsel süreçte Turabdin bölgesinde büyük bir iz bıraktı ve bölge tarihinde çok önemli bir rol oynadı. Yetiştirdiği azizlerle ünlenen ve bu nedenle hem Turabdin bölgesinde hem de tüm Süryanilerin kutsal olarak kabul ettiği bir mekan oldu. Manastır, 615-1088 yılları arasındaki dönemde tüm bölgeyi dini açıdan yöneten bir merkezdi ve burada kurulan okul da bölgenin en büyük eğitim kurumlarından biriydi.

Manastır, kurulduğu ilk dönemde beri hem Hıristiyanlığın hem de Süryani cemaatinin en kutsal mekanlarından biri olarak kabul ediliyor. Kuruluşundan hemen sonra azizleri ve manastır hayatı ile ünlenen Mor Gabriel Manastırı, kısa zamanda yakın ve uzak bölgelerden buraya gelip rahip olmak isteyen insanların çekim merkezi oldu. Kuruluşundan kısa zaman sonra sakinlerinin sayısı önce 400'e, daha sonra 560'a ve 800 kişiye ulaştı.¹⁹ Manastır'da yaşayan azizlerin şöhreti sadece Süryani Kilisesi'nde değil ama geniş bir bölgeye yayıldı. Etiyopya Kilise Takvimi'nde, Manastır'ın ilk iki kurucu atası olan Mor Şmuel ve Mor Şemun ile aziz Gabriel'in anıldığı özel bir gün mevcuttur.²⁰

Mor Gabriel Manastırı'nda yetişen azizlerin yaptığı mucizeler sayesinde Manastır "şifa yurdu" olarak da anılıyor. *Kartmin Üçlüsü*'nde buradaki azizlerin yaptığı birçok mucizede buraya imanla gelen insanların nasıl hastalıklardan kurtularak geri döndükleri anlatılıyor. Süryani cemaati bugün de burada bulunan Azizler Evi'nde yatan aziz mezarlarından bereket almak, rahiplerin duasını dilemek ve buradaki kutsal kiliselerde dua etmek için Manastır'a kısa veya uzun ziyaretlerde bulunuyor. Süryani cemaati yanında bölgedeki bazı Müslüman ve Yezidiler de hastalık ve dertlerine şifa bulmak için zaman zaman Manastır'ı ziyaret etmektedirler.

Manastır'ın Süryani Kilisesi için ne kadar kutsal olduğunu 6. yüzyılda yaşamış ve ilk eğitimini Mor Gabriel Manastırı'nda alan, bıraktığı eserlerle ünlü Mabuğ (Suriye'de Halep yakınlarında Menbeç olarak da bilinen eski bir kent) Metropolit Mor Filuksinos'un (ö. 523), arkadaşı Eustochios (Sturiyos)'a yazdığı bir mektupta, "Her kim bu Manastırı [Mor Gabriel] imanla yedi kez ziyaret ederse Yeruşalem [Kudüs]'e

¹⁸ Palmer 1990:129; Mor Gabriel Öğretim Kadrosu 1988:108 (1 nolu dipnot).

¹⁹ *Kartmin Üçlüsü* XXI:8-14, XLII:2-3, LV:10-13.

²⁰ Brock 2001a:155.

gitmiş gibi olur. Çünkü onun [Yeruşalem] benzeri ve örneğinde inşa edildi ve onun modeline göre kuruldu”²¹ demesinden anlaşılmaktadır.

Mor Gabriel Manastırı’nın Turabdin bölgesinde büyük bir iz bırakmasının bir başka nedeni de Manastır’ın 615-1088 yılları arasındaki dönemde tüm Turabdin bölgesinin dini yönetimini üstlenen bir merkez olmasından dolayıdır. Manastır’da ikamet eden ilk metropolit olan Daniel Uzoyo (ö. 633) ve ondan sonra Manastır Metropoliti olan aziz Gabriel (ö. 668) sadece Turabdin bölgesini yönetmekle kalmadı ama aynı zamanda bunların dini otoritesi Mardin, Kfartuto (Koçlu), Tell Mauzlath (Viranşehir), Dara (Oğuz) ve Riş’ayno (Ceylanpınar ile Suriye’de Ras al ‘Ayn) gibi kentleri de içine alıyordu.

615-1088 yılları arasındaki dönemde Turabdin bölgesi Mor Gabriel Manastırı’nda ikamet eden metropolitler tarafından idare edildiği için Manastır, bölgedeki diğer manastır ve kiliselerin inşa ve onarımlarını da üstlenen bir dini kurum oldu ve bu nedenle de tarihsel süreçte çok sayıda vakfa sahipti.

Mor Gabriel Manastır vakfının zenginliği kuruluşu ile başladı. Roma İmparatorları’nın maddi bağışta bulunduğu manastırlar arasında bulunan Manastır, aynı zamanda yönetici ve müminlerin bağışlarıyla yakın ve uzak birçok bölgede vakfa sahip oldu. Manastır’ın Büyük Kilisesi’nin tamamlanması için maddi bağışta bulunan, mimar, taş ve mermer ustaları gönderen Doğu Roma İmparatoru Anastasius²² (491-518), aynı zamanda K (ϯ) harfi ile başlayan yedi köyü Manastır’a bağışladığı söyleniyor. Manastır vakfına verildiği söylenen bu köylerin isimleri şöyledir: Kfarşoma (Budaklı), Kfarallap (Yollbaşı), Kfararap, Kfarhıvvar (Gelinkaya), Kfarninağ (Alıçlı), Kafro ve Kivah (Mağara köyü).²³

Mor Şemun d’Zeyte’nin (ö. 734) hayat hikayesinin anlatıldığı biyografide de Mor Gabriel Manastırı’nın 12 bin zeytin fidanının dikili olduğu bir mezraya sahip olduğunu okuyoruz. Manastır rahiplerinden olan ve 700 yılında Harran Metropoliti olarak atanan Mor Şemun d’Zeyte’nin, Beth Araboye bölgesinde (güneyde Cebel Sincar ve batıda Nusaybin’i de içine alan coğrafi bölge), Servan’da (bugünkü Nusaybin-İdil yolunun orta yerinde bulunan bir yerleşim yeri idi), Mor Gabriel Manastırı’na bağlı bulunan bir manastırın yakınlarındaki bir mezrayı satın alarak Manastır vakfına bağışladığı yazılıdır. Öyküde, Mor Şemun d’Zeyte’nin bu mezraya 12 bin zeytin fidanı diktirdiği ve buradan toplanan zeytinlerin Mor Gabriel Manastırı’na getirilerek bunlardan zeytinyağı elde edildiği yazılıdır.²⁴

Mor Şemun d’Zeyte, Mor Gabriel Manastır vakıflarının büyümesine çok önemli katkıları olan önemli şahsiyetlerden biridir. Hayat hikayesinde, kilise ve manastırlara çok

²¹ *Kartmin Üçlüsü* XVIII:8-11.

²² *Kartmin Üçlüsü* LIX:7-13.

²³ Dolapönü 1971:22-23; Mor Gabriel Öğretim Kadrosu 1988:17.

²⁴ *Mor Şemun d’Zeyte’nin Biyografisi* (Dolapönü’den 1971:78); *819 Vakayinamesi* (Palmer’dan 1990:12); Brock 2001b:62.

sayıda köy, bağ, bahçe, değirmen, dükkan, tarla, han ve hamamlar satın aldığı belirtiliyor.²⁵ Nusaybin kentinde inşa edip onardığı manastır ve kiliselere kurduğu vakıflardan arta kalan tüm gelirleri, Patrik Mor Yulyanos'un (ö. 708) da imzaladığı bir senetle, Mor Gabriel Manastır vakfına bağlamıştı.²⁶

Mor Gabriel Manastır vakfının zenginliğini gösteren bir başka kanıt da yine *Mor Şemun d'Zeyte'nin Biyografisi* adlı metinde mevcuttur. Burada anlatıldığına göre Nusaybin'de inşa edilen, büyüklüğü ve kullanılan mermer ve süsleri ile bölgenin en güzel ve büyük kilisesi olarak dikkat çeken Mor Teodoros Kilisesi'nin inşa masrafları Mor Gabriel Manastır vakfı tarafından karşılandı.²⁷

4. Manastır Okulu

Mor Gabriel Manastırı, başından beri dini bir hayat yaşamak isteyenlerin seçtiği bir mekandı. Manastır'ın 4. yüzyılda kurulmasından sonra rahip ve rahip çömezlerinin (adaylarının) sayısı da hızla arttı. *Kartmin Üçlüsü* adlı metinden Manastır'ın ilk iki kurucusu olan Mor Şmuel ve Mor Şemun'un hayatta oldukları dönemde Manastır'daki rahiplerin sayısının 400'ü aştığını okuyoruz. Yine aynı metinde daha sonraki dönemlerde Manastır'daki rahiplerin sayısı 560 ve 800 olarak veriliyor.²⁸

Manastır'a gelen rahip adayları, önceleri daha yaşlı rahiplerin gözetiminde eğitim almış olsalar bile, bunların sayısının artmasıyla, kısa bir zaman sonra Manastır'da eğitim alanında bir kurumlaşmaya gidildiği ve eğitim programı ile öğretmenleri olan önemli bir okul haline geldiği anlaşılmaktadır.

5. yüzyılın sonu ile 6. yüzyılın başında Manastır'da eğitim görüp dönemlerinin etkili metropolit ve yazarlarının Manastır'dan çıkmış olması daha bu dönemde Manastır Okulu'nun ciddi şekilde bir eğitim programına sahip olduğuna kanıttır. Manastır Okulu, Turabdin bölgesinin en büyük ve yüksek eğitim kurumuydu. Kısa zamanda Turabdin'deki her ailenin ilk doğan erkek çocuğunun 10 yaşına bastığı yılda onu Manastır Okulu'na bırakması bir gelenek haline gelmişti.²⁹ Bu geleneğe işaret eden önemli bir örnek, 700 yılında Harran Metropoliti olan Mor Şemun d'Zeyte'nin hayat hikayesinden anlaşılmaktadır. Mor Şemun d'Zeyte'nin hayat öyküsünün anlatıldığı biyografide, Şemun'un "gelenek olduğu üzere 10 yaşına bastığı yılda, ailesi tarafından Manastır'a bırakıldı"ğı yazılıdır.³⁰

Manastır Okulu, dört kademedan oluşuyordu. İlk üç kademe temel eğitim ve son kademe ise teoloji eğitiminin verildiği yüksek okul niteliğindeydi. Turabdin bölgesindeki geleneğe göre her ailenin ilk doğan erkek çocuğu bu okulun ilk

²⁵ Brock 1999:24.

²⁶ *Mor Şemun d'Zeyte'nin Biyografisi* (Dolapönü'den 1971:81).

²⁷ *Mor Şemun d'Zeyte'nin Biyografisi* (Dolapönü'den 1971:76-89); 819 *Vakayinamesi* (Palmer'dan 1990:12); Borck 1999:24; Brock 2001b:62.

²⁸ *Kartmin Üçlüsü* XXI:8-14, XLII:2-3, LV:10-13.

²⁹ Barsavn 2005:36; Dolapönü 1971:15; Akyüz 2005:252.

³⁰ *Mor Şemun d'Zeyte'nin Biyografisi* (Dolapönü'den 1971:76).

kademesini bitirmek üzere Manastır'a bırakılıyordu. Öğrenci, kilise hizmetinde ve eğitmen olarak görev almak isterse okulun ikinci ve üçüncü kademelerine devam ediyordu. Kilise hizmetinde başrahip ve Manastır Okulu'nda öğretmen gibi daha yüksek mevkilerde görev almak isteyenler ise okulun dördüncü kademesi olan teoloji eğitimine devam ediyordu.³¹

Manastır Okulu'nun ünü ve burada verilen eğitim, tüm bölgenin en iyi öğretmenlerini buraya çekiyordu. Manastır Okulu'nun öğrencileri de sadece Turabdin bölgesinden değil ama tüm Mezopotamya bölgesinden ve hatta bugünkü Etiyopya (Habeşistan) gibi uzak bölgelerden de geliyordu. Başka bir deyişle Manastır Okulu, geniş bir coğrafyadan öğrencileri kendine çeken bir merkez konumundaydı.³²

Verdiği eğitimle Manastır Okulu, Süryani Kilisesi'nin en önemli eğitim kurumlarından biri olarak Süryani Kilise tarihinde önemli bir rol oynadı. Manastır Okulu'nda eğitim alıp Süryani Kilisesi'nde görev yapan sekiz patriğin, adını bildiğimiz 130'u aşkın metropolitin ve yüzlerce rahip, keşiş ve öğretmenin bu okuldan mevzun olmasıdır. Bu nedenle kiliseye yetiştirdiği kahinlerin çokluğundan dolayı Mor Gabriel Manastırı, '**Umro Kohnoyo** (Ruhban Manastırı) ve **Beth Sefro Kohnoyo** (Ruhban Okulu) olarak da isimlendiriliyor/du.³³

Manastır Okulu'nun programı konusunda elimizde herhangi bir kayıt yoksa da Mor Gabriel Manastırı'nda yaratılan eserler ile bu okulda okuyan şahsiyetlerin bıraktığı eserlerden, okulda teoloji eğitimi yanında dini müzik, Süryani dil ve edebiyatı, retorik, felsefe ve muhtemelen tıp ilmi gibi dersler veriliyordu. Okul programında, en azından ilk yüzyıllarda, Grekçenin öğretildiği ve Manastır Kütüphanesi'nde öğrenci ve rahiplerin okuması için Grekçe eserlerin bulunduğu da günümüze kalan bir elyazmasından anlaşılıyor. Bu elyazması ile ilgili daha detaylı bilgi Manastır Kütüphanesi alt başlığı altında mevcuttur.

Manastır Okulu'nun yetiştirdiği metropolitler ve bunların atandıkları kent ve bölgelerden okulun Süryani Kilisesi'ndeki önemini gösterir niteliktedir. Omid (Diyarbakır) Metropolit Mor Yuhanon Sa'oro (ö. 503), Mabuğ Metropolit Mor Filuksinos (ö. 523), Harran Metropolit Mor Şemun d'Zeyte (ö. 734) gibi dönemlerinin en etkin metropolitlerini yetiştiren bir dini merkez konumundaydı. Adları anılan ilk iki metropolitin ünü İstanbul'a kadar gitmiş ve muhtemelen İmparator Anastasius'la (491–518) kişisel ilişkileri olan metropolitlerdi.³⁴

Manastır Okulu'ndan mevzun olan rahipler bazen de Şam, Herat (bugünkü Afganistan'ın batısında aynı isimle anılan kent) ve Yerusaleim gibi Manastır'dan çok uzak bölgelerdeki kentlerde dahi metropolit olarak görev aldıklarını görüyoruz. 7. yüzyılda, Şam Metropolit olarak görev alan ve kilise hiyerarşisi içinde döneminin en

³¹ Dolapönü 1971:15; Akyüz 2005:252.

³² Vööbus 1960:227.

³³ *Kartmin Üçlüsü*'nün başlığında Mor Gabriel Manastırı '**Umro Kohnoyo** olarak anılıyor; Palmer 1990:189.

³⁴ Palmer 1990:116.

saygın metropolitlerinden biri olan Hananyo, eğitimini Manastır Okulu'nda almıştı.³⁵ Herat Metropoliti Baselios ve Metropoliti Tuma ve Grigorios (Beselios ve Tuma 11. yüzyılda, Grigorios ise 13. yüzyılda yaşadı) Manastır'da eğitim görmüş şahsiyetlerdi.³⁶

Manastır Okulu'nun eğitim alanındaki yüksek seviyesini göstermek açısından burada eğitim gören üç şahsiyeti anmak istiyorum. Bunlardan birincisi döneminin en verimli yazarlarından kabul edilen Mabuğ Metropoliti Filuksinos'tur (ö. 523). Süryani Kilisesi'nin yetiştirdiği ve döneminin en iyi eğitim almış kişi ve yazarlarından biri olarak kabul edilen Mor Filuksinos, Mor Gabriel Manastırı'nda aldığı eğitimden sonra, Urhoy (Urfa) Okulu'na oradan da Antakya bölgesindeki Tell 'Ada Manastırı'na giderek eğitimini derinleştirdi. Mor Filuksinos tefsir, teoloji, edebiyat, münzevi yaşam ve ibadet gibi konularda eserler verdi ve ondan sonra gelen birçok yazar Mor Filuksinos'un eserlerinden alıntılar aldı. Yazım alanındaki verimli kişiliğini göstermek için Mor Filuksinos'un kaleme aldığı bazı eserlerin isimlerini kısaca anmak istiyorum.³⁷

- Eski ve Yeni Ahid'in tüm bölümlerini tefsir etti. Bu tefsirlerin tümü günümüze ulaşmadı ancak, Mor Filuksinos'un hayat hikayesi ve ondan sonra bu konuda yazan kilise babalarının ondan yaptığı alıntılarla bize ulaştı. 511 yılında Mabuğ'da kopyalanan Matta ve Luka İncil'inden bazı bölümleri bugün British Library'de mevcuttur. Daralı İvennis'in *Fardayso* (Aden Bahçesi) ve Muşe Bar Kifo'nun *Britho d'Malahe* (Meleklerin Yaradılışı) adlı eserleri, Mor Filuksinos'un yaptığı tefsirlerden alıntılar veren birçok eserden sadece ikisidir. 507-508 yıllarında keşiş Polikarpas tarafından tamamlanan Süryanice İncil çevirisi de Mor Filuksinos'un girişimiyle yapıldı ve bu nedenle bu çeviri **Filuksinoyto**³⁸ olarak adlandırılıyor.
- Teoloji konusunda iki eser kaleme aldı. Bunlardan birincisi Üçlü Birlik ve Beden Alma konusundaki yazılarını içeriyor. Bu eser Latinceye çevrilerek Vaşaled

³⁵ Palmer 1990:155; Mor Gabriel Öğretim Kadrosu 1988:77.

³⁶ Mor Gabriel Öğretim Kadrosu 1988:77.

³⁷ Hayatı şu eserlerden derlendi: Barsavm 2005:246-253; Palmer 1990:113-119; Mor Gabriel Öğretim Kadrosu 1988:67-69; Dolapönü 1971:55; Brock 2001a:253; Brock 2001b:61 ve 212.

³⁸ Mabuğ Metropoliti Mor Filuksinos'un girişimiyle yapıldığı için **Filuksinoyto** olarak adlandırılan İncil çevirisi 507-508 yıllarında Horepiskopos Polikarpas tarafından tamamlandı. Tarihsel süreçte Süryaniceye yapılan önemli İncil çevirileri şunlardır: **Eski Süryanice** veya **Evangelyon da'Mfarşe** olarak da adlandırılan bir çeviri 2 ile 4. yüzyılın başları arasındaki bir dönemde yapıldığı sanılıyor ve 5. yüzyıldan kalma iki elyazması mevcuttur; **Diatessaron** veya **Evangelyon da'Mhalte** olarak bilinen, dört İncil'in harmanlanarak oluşturulan ve muhtemelen 2. yüzyılda önce Yunanca yazılan ve daha sonra Süryaniceye çevrilen bir İncil çevirisidir ve bu çeviri Süryani Kilisesi'nde 5. yüzyıla kadar kullanıldı ancak günümüze ulaşan nüshası olmadı; **Pşitto** (Sade /Basit) olarak adlandırılan çeviri **Eski Süryanice** (**Evangelyon da'Mfarşe**) olarak adlandırılan çevirinin Yunancayla karşılaştırılarak ve ona daha yakın bir çeviri oluşturmak amacıyla 5. yüzyıl başında tamamlanmasıyla oluştu ve bu çeviri 5. yüzyıldan sonra Süryani Kilisesi'nde kullanılan en yaygın İncil çevirisi oldu; **Harkeloyto** olarak anılan bir başka çeviri ise 615 yılında **Filuksinoyto** çevirisinden yararlanarak Harkelli Toma tarafından yapılmıştır. Mor Gabriel Manastırı'nın eğitim kadrosu tarafından farklı Pşitto çevirileri kullanılarak, dipnot ve açıklamalarla desteklenen, 1994 ve 2007 yıllarında baskısı yapılan **Mor Gabriel Pşittosu** da bu alanda yapılan önemli bir çalışma olarak anılabilir.

tarafından yayımlandı. İkinci eseri de Kutsal Üçlük'ten birisinin beden alması ve acı çekmesi konusunu, Grek kilise babalarından alıntılar yaparak işliyor. Bu iki çalışmanın bazı bölümleri günümüze ulaştı.

- Dini polemik konularında eserleri mevcuttur. Hayat hikayesinden onun Nesturi inancını takip edenlere karşı altı ve Kalkedon Konsili'ne katılanlara karşı on üç polemik yazı yazdığı belirtiliyor. Nestur taraftarlarına karşı yazdığı iki yazı günümüze kadar ulaştı.

- *Urho Dagmirutho* (Kemalet Yolu) adlı Hristiyan yaşamı üzerine yazdığı ve 500 sayfayı bulan çalışması, tüm çalışmalarının en iyisi olarak kabul ediliyor. Bu kitap, İsa'nın öğrencisi olmanın yolunu ve bu uğurda iman, dua, sade düşünce, alçakgönüllülük, mütevazılık, bedensel şehvet ve isyan gibi konularda alınması gereken merhaleleri anlatıyor.

- İki Anafura³⁹ kitabından başka "Her şeye hayat ve ışık veren, ezelden beri yüce olan Rab Allah..." sözleri ile başlayan bir üçüncü Anafura kitabı da ona mal edilmektedir.

- İsa Mesih'in doğumu üzerine bir ilahisi, çok sayıda yakarış duası, komünyon almadan ve aldıktan sonra okunmak üzere iki duası, nefsin pişmanlığı üzerine bir duası ile sabah okunan bir başka yakarış duası vardır.

- Ölmek üzere ve vaftiz edilmemiş kişilerin vaftizi için kısa bir Vaftiz Kitabı derledi.

- Teoloji, münzevilik gibi konuları işleyen çok sayıda mektubu vardır. Patrik Afrem Barsavm, bu mektuplardan 29 tanesinin kimlere yazıldığı ve içerikleri konusunda bilgi vermektedir.

- Vaaz ve söylevleri mevcuttur. Mor Filuksinos'un hayatını yazan yazar, onun beş adet vaaz ve söylevlerini içeren kitabı olduğunu yazmaktadır. Ancak bunlardan günümüze sadece bazı parçalar kalmıştır.

- Manastır Okulu'nda eğitim almış, burada rahip olduktan sonra Süryani Kilisesi'nin en yüksek dini makamı olan patrikliğe yükselen ve yazın alanında önemli eserler veren kişilerden ikincisi Teodosios Rumanos'tur (ö. 896). Rumanos, Süryanice ve Grekçeyi çok iyi kullanması yanında döneminin tıp ilmi konusunda eser yazan yazarlardan biriydi. Onun bu vasfı aynı zamanda Manastır Okulu'nun eğitim programı içinde tıp ilminin ve/veya hastalara bakan bir ünitenin de olduğuna bir işaret olabilir. 887 yılında Süryani Kilisesi'ne Patrik seçilen Rumanos, Mor Gabriel Manastırı'nda bazı onarımlar da yaptırdı. Mezarı Manastır'ın Azizler Evin'dedir. Döneminin iyi eğitim almış kişileri arasında sayılan Teodosios Rumanos'un bıraktığı eserler şunlardır:⁴⁰

- Kuros Metropoliti Loozor'un isteği üzerine, Hierotheos'un aynı adı taşıyan, *Hierotheos'un Kitabı*, eserini Grekçeden Süryaniceye çevirdi. Patrik Afrem Barsavm (ö. 1957), Türkçeye *Saçılmış İnciler* adıyla çevrilen eserinde, 1290 yılında Bartella doğumlu Abu Nasır tarafından kopyalanan bu kitabın bir nüshasının Deyrulzafaran Manastır Kütüphanesi'nde mevcut olduğunu yazıyor.

³⁹ Kutsal ayin kitabı.

⁴⁰ Hayatı şu eserlerden derlendi: Barsavm 1996:20; Barsavm 2005:358; Mor Gabriel Öğretim Kadrosu 1988:60; Dolapönü 1971:16; Palmer 1990:188-189; Brock 2001a:155; Krüger 1937:60.

- Diyakon Gevergis'e yazdığı bir mektupta, 112 hikmetli sözün açıklamalarını Grekçeden Süryaniceye çevirdi. Mektup, 1876 yılında Süryanice ve Arapça dillerinde basıldı.
- Tıp ilmi alanında kendi adını taşıyan ve günümüze kısa bazı parçaları ulaşan bir eseri mevcuttur. Bu kitap, tıp alanında Grekçeden Süryaniceye çevirileri de olan 13. yüzyılın büyük alimi Bar Hebroyo'nun da dikkatini çeken bir eser olmuştur. Kitabın bir bölümü 162 numara kaydıyla Vatikan Müzesi'nde mevcuttur.
- Büyük Oruç ile ilgili Arapça yazılan bir Manşur⁴¹ (Mektup)'u mevcuttur.

Mor Gabrâel Manastır Okulu'nda 12. yüzyıldan sonra eğitim gören ancak bugün İdil'e bağlı Hedil (Kayı) köyünden olması nedeniyle adını anmak istediğim üçüncü şahıs Süryani Ortodoks Kilisesi'ne patrik de seçilen İğnatius Behnam'dır (ö. 1454). İğnatius Behnam, Manastır Okulu'nu bitirdikten sonra Manastır'da rahip olarak hizmet verdi. Daha sonra Gerger Metropolitliği'ne atandı. 1404 yılında Baselios adıyla Süryani Kilisesi'nin dini hiyerarşisinde ikinci sırada bulunan Doğu Mafiryanlık makamına resmedildi. 24 Temmuz 1412 yılında ise İğnatius adıyla Süryani Kilisesi'ne patrik resmedildi. 10 Aralık 1454 yılında vefat etti. Zamanının en iyi yazar ve şairlerinden biri olarak kabul edilen Behnam'ın bıraktığı eserler şunlardır.⁴²

- On adet Husoyo⁴³ yazdı. Bunlardan bir tanesi Rab'in Mabet'e Girişi, biri Meryemana Ekinler Bayramı, üç tanesi Büyük Oruç dönemi, dört tanesi de Mor Osyo, Beth Sohde ve Mor Sobo'nun anma günleriyle ilgilidirler.
- 1425 yılında Salah (Barıştepe) köyünden olan Daniel'in yazdığı bir kitaptan iki tefsiri, kendi yorumlarıyla beraber Mezmurlar'ın da yazılmış olduğu bir eserde topladı.
- Bir Anafura derlemesi mevcuttur. "Hayat ekmeğine övgüler olsun" şeklinde başlayan bir Husoyo ve 1405 yılında kaleme aldığı yedi hece ölçülü bir sonuç duası da Anafura'ya eklidir.
- Beş tanesi on iki hece ölçüsü ile yazılmış on bir kaside (sugitho) kaleme aldı. Bu kasidelerden 60 sayfa tutan iki tanesinden biri Şehit Mor Behnam'a övgü niteliğindedir, diğeri ise Şehit Mor Bosus'un kişisel özelliklerini anlatmaktadır. Mor Sobo hakkında kaleme aldığı kasidesi günümüze ulaşmadı. On üç sayfadan oluşan ve kendini eleştirdiği tövbe üzerine bir kasidesi vardır. Allah'a yakarış ve tövbe üzerine bir başka kasidesi "Ey ruh neden başıboş geziyorsun?" şeklinde başlar. Yazdığı üç kasideyi de ilahi şeklinde söylenmesi için besteledi. Birincisi İsa Mesih'in elemi, ikincisi Meryemana'ya övgü (bu ilahi bugün de Meryemana anma günlerinde İncil okumalarından önce söyleniyor) ve üçüncüsü de pişmanlık üzerinedir.

⁴¹ Paskalya Bayramı'ndan önce tutulan 50 günlük orucun başında Süryani Kilisesi'nin patrikleri Manşur (Mektup) adı ile dünyadaki tüm Süryani Ortodoks kiliselerinde okunmak üzere bir mektup yazarlar. Patrik, Manşur'da orucun anlamı üzerinde durur ve kilise için önemli gördüğü bazı noktaları müminlere bildirir.

⁴² Hayatı şu eserlerden derlendi: Barsavm 1996:20; Barsavm 2005:447-448; Bilge 2006:83.

⁴³ Pazar ve ayın yapılan özel günlerde ve bu günlerin akşam ve sabah dualarında kahin ve diyakon tarafından makamla okunan bir dua kitabıdır.

5. Manastır Kütüphanesi

Mor Gabriel Manastır'ının önemli bir din ve eğitim merkezi olması nedeniyle burada oluşturulan Manastır Kütüphanesi döneminin en zengin kütüphanelerinden biri oldu. Tarihsel süreçte bölgede yaşanan savaş ve saldırılar yüzünden Manastır Kütüphanesi'nin sahip olduğu paha biçilmez elyazmalarının hemen hepsi yok oldu. Yine de bunların içinden kurtulan birkaçı günümüze ulaştı ve bu elyazmaları, Manastır hattatları tarafından kopyalanan ve Manastır Kütüphanesi'nde korunan o dönemdeki yazın zenginliği gösterecek niteliktedir.

Kartmin Üçlüsü, 819 *Vakayinamesi* ile *Mor Şemun d'Zeyte'nin Biyografisi* adlı eserler Mor Gabriel Manastır Kütüphanesi'nin zenginliğine tanıklık eden en kadim yazılı kaynaklardır. Bu kaynaklar, Manastır Kütüphanesi'nin paha biçilmez hat ve minyatür sanatı ile benzenmiş Kutsal Kitap yazmalarına sahip olduğunu anlatıyor. Aynı kaynaklardan Manastır Kütüphanesi'nin Kutsal Kitap elyazmaları yanında dönemin önemli yapıtları olan *Maktabzabne d'Yakub d'Urhoy* (Urfa Vakayinamesi), *Dayroyo Maktabono d'Zuknin* (Zuknin Vakayinamesi), Efesli Yuhanon'un kaleme aldığı *Maktabzabne 'İtonoyo* (Kilise Tarihi) ve *Kthobo d'Dubore d'Onvoye Madenhoye* (Doğu Azizleri'nin Hayat Hikayeleri) gibi yapıtlara da sahip olduğu anlaşıyor.

Günümüze kalan bir elyazmasından Mor Gabriel Manastır Kütüphanesi'nin Süryanice yazılmış elyazmaları yanında Grekçe yazılmış edebi ve ilmi eserlere de sahip olduğu anlaşıyor. Bugün İngiltere'deki British Library'de bulunan bir elyazması, Manastır Kütüphanesi'nin Homeros'un *İlyada* ve Euklid'in geometri konusundaki eserlerine Grekçede sahip olduğunu gösteriyor. Grekçe elyazmalarının 6 veya 7. yüzyılda kopyalandığı sanılıyor. 768 ile 825 yılları arasında, muhtemelen Manastır'da üzerine kopyalanacak deri sıkıntısının yaşandığı bir dönemde, adı geçen Grekçe elyazmalarının yazılı olduğu parşömenler temizlenerek üzerine Patrik Mor Severios'un (ö. 542) Süryanice bir eserinin kopyalandığı anlaşıyor. Mor Severios'un Süryanice eserinin kopyalanması için neden Grekçe parşömenlerin seçilip temizlendiği sorusunun cevabı muhtemelen o dönemde Grekçenin Manastır Okulu'nun ders programından kalkmış olması ile açıklanabilir. Sözü edilen elyazmasındaki Grekçe yazılar, silik de olsa, uzmanlar tarafından Süryanice metnin arka planında okunabiliyor.⁴⁴

Manastır Kütüphanesi'nin büyüklüğüne bir başka işaret de kütüphanenin bir müdür tarafından yönetilmesi idi. Kütüphanenin günlük işlerini düzenleyen rahipler yanında, kütüphaneye Süryanice İncil nüshaları ile dönemin önemli eserlerini kopyalayan yazıcı, hattat ve minyatür ustası rahipler de görev alıyordu. Bazen bu yazıcı rahipler bir başka manastır kütüphanesinde bulunan elyazmalarını kopyalamak için uzak bölgelere giderek kitap kopyalayıp Manastır'a döndükleri biliniyor. Ayrıca elyazmalarını ciltleyen becerikli rahiplerin varlığı da biliniyor.⁴⁵

⁴⁴ Brock 2001a:155; Palmer 1990:189

⁴⁵ Dolapönü 1971:97.

Ancak tarihsel süreçte bölgede yaşanan ve Manastır'ın da etkilendiği saldırı ve yağmalar sonucunda Manastır Kütüphanesi'ne ait elyazmalarının hemen hepsi tahrip edildi veya kayboldu. Bu saldırı ve yağmaların Manastır Kütüphanesi'ne ne kadar zarar verdiğini 1169 yılından kalma bir elyazmasının kolofonuna (not düşülmek için elyazmalarının sonuna konulan birkaç sayfa) yazılan bir metinden anlaşıyor. Bu tarihte bir saldırı ve yağmadan yeni kurtulan Manastır'da tahrip olan elyazmalarını onarıp ciltleyen Rahip Gabriel'in bir elyazmasının kolofonuna yazdığı metinde Manastır'ın bütün kıymetli kitaplarının kaybolduğunu, geriye kalan tahrip olmuş az sayıdaki kitapları onardıklarını ancak "eski güzel motiflerine dönemedikleri" için nasıl üzüldüğünü dile getirmektedir. Dolabani (Dolapönü)'nün eski bir elyazmasında yazıldığını söylediği metin şöyledir:

1169 tarihinde bu kitap ile beraber 270 kitap daha ciltlendi... Bu kitaplar... aslen Bsozinolu [Haberli köyünden] Manastır Episkoposu Mor Yuhanon'un kardeş oğlu olan naçiz Gabriyel [Gabriel] ve kardeşimiz Kefersaltalı Rahip Musa [Muşe] tarafından onarılmıştır. Bu acı ve karanlık zaman, Manastır'ın yönetici ve yazarlardan boşaldığı bir devirdir. Bütün kıymetli kitapları kaybolmuş. Ancak yıpranmış az bir kısma rastlanmıştır. Onun için [kalan kitapları] ele aldık ve yeniledik. Allah'ın inayeti ve gücü ile muvaffak olduk. Yalnız eski güzel motiflerine dönemedikleri için üzüldük.⁴⁶

Günümüze ulaşan birkaç elyazması dahi Manastır Kütüphanesi'nin ne tür şaheser elyazmalarına sahip olduğunu gösteriyor. Mor Gabriel Manastır Kütüphanesi'nden günümüze ulaşan en eski elyazmalarından biri Kutsal Kitap'ın Ezra ve Nehemya bölümlerinden oluşan **Estrangelo**⁴⁷ yazı stili ile yazılan bir elyazmasıdır. Bu eser 770 yılında hattat Emmanuel tarafından kopyalanmıştır ve Orta Çağ boyunca, Manastır'da yazılan başka birkaç elyazmasıyla birlikte, Mısır'ın Nitrian Çölü'nde bulunan Deir es-Suryani⁴⁸ olarak bilinen manastırda kaldı. Adı geçen eser şimdi British Library'de

⁴⁶ Dolapönü 1971:101. Alıntıyı Dolabani (Dolapönü)'nün kitabından aldım ve metnin daha iyi anlaşılması için redakte ettim. Dolabani metni eski bir el yazmasından aldığını ancak elyazmasının adını belirtmiyor.

⁴⁷ Eski Süryani elyazmalarında kullanılan bir yazı stildir. Bu yazı stili 3. yüzyılda Urhoy (Urfa)'da ortaya çıktı ve daha sonraki dönemde yaygın olarak elyazmalarında kullanılmaya başlandı. Arapçadaki Kufi yazı stili de **estrangelo** yazı stilinden etkilenecek geliştirdi. Estrangelo kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre estrangelo sözcüğü "yuvarlanmış" anlamına gelen Grekçe **strongulos** sözcüğünden gelmektedir. Bu görüş erken dönemde yazılan elyazmalarındaki yazı stiline uygun düşüyor. Bu dönemde Estrangelo harfleri gerçekten de yuvarlak bir stile sahiptir. İkinci bir görüş ise, bu yazı stili'nin İncil nüshalarının kopyalanmasında kullanılan bir yazı stili olmasından dolayı Süryanicedeki **serto evangeloyo** (**serto**, hat veya yazı şekli, **evangeloyo** ise İncil'e ilişkin anlamındadır) isminden gelmektedir. Süryanicedeki **serto evangeloyo**, "İncil hattı/yazısı" anlamına geliyor. Bu görüş de 12 ve 13. yüzyıllarda kopyalanan İncil elyazmalarına uygun düşüyor. Çünkü bu dönemde İncil nüshalarının kopyalanmasında genellikle estrangelo yazı stili kullanıldı. (Brock 2001a:244; Odo 1979:6-7; Barsavm 2005:43.)

⁴⁸ Deir es-Suryani (Süryani Manastırı) 6. yüzyılın başında Mısır'ın Nitrian çölünde Meryemana adına kuru. Manastır 6. yüzyılın ortasında Kahire'de ikamet eden Süryani cemaatinden olan Tagritli bir tüccar olan Marutha tarafından satın alınarak Süryani rahiplere bağışlandı. Manastır bu yüzden Deir es-Suryani olarak biliniyor. 1636 yılına kadar Süryani rahiplerin barındığı bir manastırdı. O tarihten sonra Kopti rahiplerinin yaşadığı bir manastırdır. Manastır Kütüphanesi çok zengin bir elyazması koleksiyonuna sahipti. 927 yılında Manastır rahiplerinden Nsibinli (Nusaybinli) Muşe, tüm Mezopotamya bölgesini

bulunuyor.⁴⁹ Mor Gabriel Manastırı'nda yazılan ve yine British Library'de bulunan bir başka eser de Bar Ebroyo'nun *Kthobo d'Zalge* (Işınlar Kitabı) adlı kitabıdır. Bu eser Barsavmo adında bir yazarı tarafından 1364 yılında kopyalanmıştır.⁵⁰ Bugün Martın'deki Kırklar Kilisesi Kütüphanesi'nde bulunan ve 13. yüzyılda Mor Gabriel Manastırı için kopyalanan bir İncil, Manastır'ın sahip olduğu zengin elyazmalarının en güzel tanısıdır.⁵¹

6. Mor Gabriel Manastırı ve İdil

İdil, Süryani Kilise tarihinde ve özellikle de Turabdin tarihinde çok önemli bir konuma sahiptir. Hristiyanlık, Turabdin bölgesine ilk İdil'de müjdelendi ve Hristiyanlık buradan tüm Turabdin bölgesine yayıldı.

Hristiyanlığı İdil'e müjdeleyenler ise bizzat İsa Mesih'in 72 müjdecisinden ikisi olan Aday ve Agay oldu. Bu iki müjdeci Yerusaleml'den Urfa'ya gelirler. Hristiyanlığı Urfa'da müjdeledikten sonra Aday ve Agay'ın Turabdin bölgesinde bulunan İdil'e gelirler. Aday ve Agay tarafından 2. yüzyılın başında buraya Mirza adında birini metropolit olarak atarlar ve muhtemelen bu Turabdin bölgesinin de ilk metropolitidir.⁵² Dönem dönem metropolitlerden boşalsa da İdil, Birinci Dünya Savaşı dönemine kadar Beth Zabday Metropolitliği adı altında Süryani Kilisesi'nin Turabdin bölgesinde bulunan yedi metropolitlik bölgesinden biriydi.

İdil ve çevresinde yetişen ve kilisede dini hizmet veren onlarca kişi yetişti. Bu din adamı ve yazarların bir bölümü ise eğitimlerini Mor Gabriel Manastır Okulu'nda aldı. Manastır Okulu alt başlığı altında hayat hikayesini ve eserlerini verdiğimiz, İdil'in Hedil (Kayı) köyünden olan İgnatius Behnam (ö. 1454) bunlardan en tanınmış olanıdır.

Mor Gabriel Manastırı ile İdil arasındaki yakın ilişki bugün de devam ediyor. Bugün İdil, tüm Şırnak ili ile birlikte Süryani Ortodoks Kilisesi'nin dini otoritesi bağlamında Mor Gabriel Manastırı'nda ikamet eden ve Turabdin Metropolitliği unvanını kullanan Mor Timotheos Samuel Aktaş'a bağlıdır. Bugün İdil ve çevresinde bulunan köylerden olup Mor Gabriel Manastırı'nda dini eğitim aldıktan sonra Süryani Kilisesi'nde hizmet veren önemli şahsiyetler mevcuttur. 1980'li yıllardaki göçten önce, 1960 ve 1970'li yıllarda, aziz Gabriel'in anma gününde İdil cemaati kalabalık bir grup olarak Manastır'a giderek kutlamalara katılırdı. Adı geçen aziz Gabriel'in anma gününde İdil

---

dolaşarak 250 civarında elyazması ile Manastır'a döndü. Bu tarihten sonra da Manastır topladığı elyazmaları ile tanınır. Mor Gabriel Manastırı'nda kopyalanan ve Orta Çağ boyunca Deir es-Suryani Manastırı'nda kalan elyazmalarının hangi dönemde bu manastıra gittiği bilinmiyor ancak Nsibinli Muşen'in ilk gezisi sırasında olması mümkündür. (http://en.wikipedia.org/wiki/Syrian_Monastery,_Egypt, 15 Ocak 2011; Barsoum [Barsavm] 2000:190; Brock 2001a:163.164)

⁴⁹ Brock 2001a:155; Brock 1997:8.

⁵⁰ Brock 1997:8.

⁵¹ Barsavm 1996:159; Mor Gabriel Öğretim Kadrosu 1988:55.

⁵² Garis [Gülen] 2000:14.

Kadınlar Korosu'nun Mor Gabriel Manastırı'nda seslendirdiği ilahiler ise cemaatin hatırladığı güzel bir anı olarak hafızalardadır.

7. Sonuç

397 yılında temelleri atılan Mor Gabriel Manastırı, tarihsel süreçte Turabdin bölgesinin tarihinde çok önemli bir rol oynadı. Manastır, sadece bölgenin ve Türkiye'nin değil ama 1614 yılıdır devam eden tarihiyle dünyanın da halen faal en eski birkaç manastırından bir tanesidir. Başka bir deyişle Manastır, dünyanın devam eden en eski birkaç dini kurumundan bir tanesidir.

Yetiştirdiği azizleri ile ünlenen ve Süryani cemaati tarafından en kutsal mekanlardan biri olarak kabul edilen Mor Gabriel Manastırı, Süryanilerce Yerusaleim (Kudüs) gibi kutsal mekanlardan biri sayılıyor. 615-1088 yılları döneminde tüm Turabdin bölgesinin dini yönetimini üstlenen Manastır, zengin vakıfları ile Turabdin bölgesinde bulunan manastır ve kiliselerin inşa ve onarımında önemli bir rol oynadı. Burada kurulan Manastır Okul ise aralarında sekiz patrik ve adını bildiğimiz 130'dan fazla metropolitin de olduğu çok sayıda din adamı ve dönemleri için önemli eserler veren bazı yazarların yetiştiği bir ilim ve irfan merkezi oldu.

Mor Gabriel Manastırı ile İdil arasındaki ilişki kadim dönemlere dayanıyor. İdil bölgesinden çok sayıda kişi Mor Gabriel Okulu'nda eğitim alarak Süryani Kilisesi'nde hizmet verdi. Bunardan en tanınmış olanı İdil'e yakın Hedil (Kayı) köyünden olan İgnatius Behnam'dır (ö. 1454). İgnatius Behnam, Manastır Okulu'ndaki eğitiminden sonra Süryani Kilisesi'nin en yüksek dini makamı olan patrik olarak görev aldı.

Mor Gabriel Manastırı bugün de Süryani Kilisesi'nin en kutsal ve Süryani Ortodoks Kilise litürjisinin cemaat çocuklarına öğretildiği merkezlerinden biridir. Süryaniler tarafından dua ve bereket almak için sıkça ziyaret edilen Mor Gabriel Manastırı, aynı zamanda Turabdin Metropolit Mor Timotheos Samuel Aktaş'ın rezidansı ve merkez ofisi olarak Türkiye Süryanilerinin en önemli dini yönetim merkezlerinden biridir.

Kaynakça:

Akyüz, Gabriyel (1998): *Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*. İstanbul.

Akyüz, Gabriyel (2005): *Tüm Yönleriyle Süryaniler*. İstanbul.

Aydın, Suavi & Emiroğlu, Kudret & Özel, Oktay & Ünsal Süha (2000): *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı.

Barsavm, Afrem (1996): *Tur-Abdin Tarihi*. Södertälje: Nsibin Yayınevi.

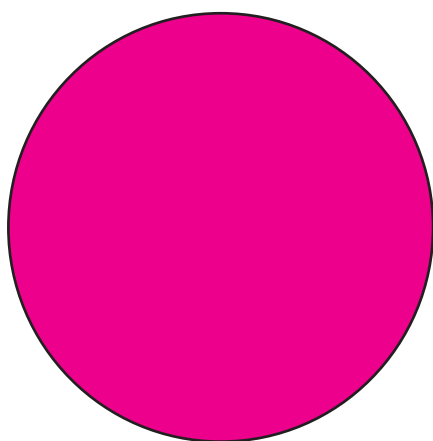
Barsoum [Barsavm], Afrem (2000). *The History of Syriac Literature and Sciences*. Pueblo: Passeggiata Press.

Barsavm, Afrem (2005): *Saçılmış İnciler*. Türkçeye çeviri: Zeki Demir. İstanbul: İstanbul Süryani Kadim Metropolitliği.

- Basut, Hanna (2010):** *Yukarı Kafro (Arıca) Köyü*. Hollanda, Oldenzaal.
- Bell, Gertrude (1982):** *The Churches and Monasteries of the Tur Abdin* (Marlia Mundell Mango'nun Önsöz ve notları ile). London: The Pindar Press.
- Bilge, Yakup (2006):** *Geçmişten Günümüze Deyrulzafaran Manastırı*. İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları.
- Brock, Sebastian (1997):** "Mor Gabriel Manastırı 397-1997". *Turabdin'in Sesi*. Linz: Haziran 1997, sayfa 8-9.
- Brock, Sebastian (1999):** "Turabdin: Eski Süryani-Arami Kültürünün Anavatanı". *Turabdin: Canlı Kültür Mirası* adlı kitaptaki makalesi. Linz: Friends of Turabdin, sayfa 24-25.
- Brock, Sebastian (2001a).** *The Hidden Pearl (The Heirs of the Ancient Aramaic Heritage)*. Cilt II. Roma: Trans World Film.
- Brock, Sebastian (2001b):** *The Hidden Pearl (At the Turn of The Third Millennium; The Syrian Orthodox Witness)*. Cilt III. Roma: Trans World Film.
- Chaillot, Christine (1998):** *The Syrian Orthodox Church of Antioch and All the East*. Cenova: Inter-Orthodox Dialogue.
- Dolapönü [Dolabani], Hanna (1971):** *(Mar Gabriel) Deyr-el-umur Tarihi*. Süryaniceden Türkçeye çeviren Cebail Aydın. İstanbul: Baha Matbaası.
- Garıs [Gülen], İsa (2000):** "Hristiyanlığın 2000. Yılında Turabdin", *Heto*. Örebro: Ocak 2000, s. 13-17.
- Gaunt, David (2006):** *Massacres, Resistance, Protectors: Muslim-Christian Relations in Eastern Anatolia During World War I*. New Jersey: Gorgias Press.
- Kartmin Üçlüsü.** Bak. *Taş'iotho d'Kadişe Tlotho*.
- Keser, Elif (2002):** *Tur Abdin: Süryani Ortodoks Dini Mimarisi*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Krüger, Paul (1937):** *Das syrisch-monophysitische Mönchtum im Tur-Ab(h)dm von seinen Anfängen bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts*. Münster.
- Maner, Çiğdem (2006):** *Binyılların Tanığı Mardin ve Çevresi Gezi Rehberi*. İstanbul: Marev.
- Mor Gabriel Öğretim Kadrosu (1997):** "Mor Gabriel Manastırı'nın Kuruluş Hikayesi". *Turabdin'in Sesi*. Linz: Haziran 1997, s. 12.
- Odo, Tuma (1979):** *Simto d'leşono Suryoyo* [Süryani Dil Hazinesi]. Stockholm: Assyrian Federation in Sweden.
- Palmer, Andrew (1990):** *Monk and Mason on the Tigris Frontier*. Cambridge: University of Cambridge.
- Palmer, Andrew (1999):** "Kartmin (Mor Gabriel) Manastırı'nın 1600 Yıllık Öyküsü". *Turabdin: Canlı Kültür Mirası* adlı kitaptaki makalesi. Linz: Friends of Turabdin, s. 47-55.
- Taş'iotho d'Kadişe Tlotho (1990):** (Tam adı *Taş'itho d'Mor Şmuel u Mor Şemun u Mor Gabriel dab'Umro Kohnoyo d'Kartmin* [Kartmin Ruhban Manastırı'nda Uyuyan Mor Şmuel, Mor Şemun ve Mor Gabriel'in Hayat Hikayesi] olan ve adı geçen üç azizin hayat hikayesi kısaca *Taş'iotho d'Kadişe Tlotho* (Üç Azizin Hayat Hikayesi; Kartmin Üçlüsü) olarak da biliniyor. Bu çalışmada kullandığımız *Kartmin Üçlüsü* adlı nüsha British Library ve İstanbul Süryani Kadim Ortodoks Kilisesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshaların karşılaştırılarak Dr. Andrew Palmer tarafından

kopyalanan nüshasıdır. Palmer'ın (1990) adı geçen kitabında mikro fiş olarak mevcuttur.) Cambridge: Cambridge University Press.

Vööbus, Arthur (1960): *History of Asceticism in the Syrian Orient II*. Louvain.

CUMHURİYET DÖNEMİ İDİL SÜRYANİLERİ

Mehmet ŞİMŞEK

Diyarbakır Milli Eğitim Müdürlüğü

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra, Türkiye sınırları içinde kalan İdil Süryanilerinin genel durumları ele alınacak. İlerleyen süreçte İdil'den göçler ile birlikte oluşan yeni durumun panoraması üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Hazak, İdil, Süryani

Abstract

After the proclamation of the Republic of Turkey, Turkey will be discussed within the general condition of the İdil Suryani. A panorama of the new situation with the following process will focus on the migration of İdil.

Key words: Hazak, İdil, Syrian

19. yüzyılın sonlarına doğru Hazak¹ ve çevresinde meydana gelen saldırılar ve çatışmalar, Hazak'ın gelişmesini sosyal ve ekonomik açılarından engellemiştir. Bu durum, daha hızla büyüme gösteren Cizre lehine, Hazak'ın her geçen gün önemini kaybetmesine neden olmuştur. Hazak yerleşmesinin yakın geçmişine değinen çok az sayıda materyal günümüze ulaşabilmiştir. Mevcut materyalin çoğunluğu da Hazak'a yönelik saldırılara karşı yapılan savunma anlatılarına aittir.² Baskılar, savaşlar ve istilalar, tüm bölgede olduğu gibi Hazak ve çevresinde Süryani nüfusunun azalmasının önemli faktörlerindendir. Bizans, Pers, Haçlılar, Timur'un saldırıları zamansal açıdan konumuzun sınırları dışında olduğunu belirtirken, Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyet alanında bulunan tüm Hristiyan cemaatler gibi Süryanilerin durumlarına bakacak olursak, Süryaniler, imparatorluğun son dönemlerine kadar, geçmişle kıyasla daha huzurlu bir dönemin yaşandığını Süryaniler de kabul etmektedirler.

Tanzimat ile birlikte siyasi, askeri, iktisadi ve hukuk gibi alanlarda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bununla birlikte 1843 yılında Bedirhan Bey'in Nesturi Süryanilerine karşı giriştiği saldırılar önemli bir nüfus kaybına yol açmıştır. Süryani nüfusunun azalmasındaki en büyük kayıplar hiç kuşkusuz Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanmıştır. İtilaf Devletleri ve özellikle Rusya'nın Nesturiler

¹ Hazak, Farsça bir isimlendirme olup savaşçı, yırtıcı, cesur, mert anlamlarında kullanılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra 1937 yılında bu isim değiştirilerek İdil adı kullanılmaya başlanır. Hazak'ın adını tarihsel kronoloji esas alınarak 1937 öncesi gelişmeler Hazak adı ile vermeye, bu tarihten sonraki gelişmelerde ise İdil adını kullanmayı uygun bulduk.

² Mixayel Abdala, Turabdin'de Bir Asur Köyü Azah'ın Akibeti, Journal of Assyrian Academic Studies, Vol 22. No. 1, 2008, çev. İrfan Erol, yayınlanmamış çeviri. s. 2

üzerinden Süryanilere özerk devlet kurma konusundaki teminatları ve savaş sonrasında Süryanileri yalnız bırakmalarının faturası Nesturiler ve Turabdin'de yaşayan Süryaniler için oldukça ağır olur.³ Bu fiili durum, Turabdin Süryanilerinin saldırı ve tehciye uğramaları sonucunu tetikler. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu ifade eden Lozan Antlaşması görüşmeleri sırasında Türkiye sınırları içinde yaşayan gayrimüslimlere azınlık statüsü verilmesine rağmen Süryaniler bunun dışında kaldılar.⁴

Cumhuriyetin ilanı aynı zamanda Hazak'ta yaşayanlar için bir barış antlaşmasının hatırlatıcısıdır. 1915-1922 yılları arasında aralıklarla meydana gelen çatışmalar, 1922 yılının ilkbaharında, Cizre yakınlarında bulunan Serdahle (Bağlarbaşı) köyünden Şeyh Muhammed Nuri ile Hazak Metropoliti Behnan Akravi⁵ ve Hazaklı Süryanilerin cemaat önderi Hanna Meksi Amno'nun çabaları sonucunda, Mamma aşiretine mensup Hazaklı Süryaniler ile civarda ikamet eden aşiretler arasında yaşanan çatışmalar sona erdirilir.⁶ Oluşan barış ortamında Hazaklılar yakılmış yıkılmış tüm imkânlarını yeniden inşa etme fırsatını bulurlar. Yaklaşık olarak yedi yıl süren savunma çabaları yaşam alanlarının harap olmasına yol açmıştı. Barışla birlikte Hazak ve çevresinde ekonomik hayat yeniden canlanmaya başlamıştı.⁷ Hazak'ın yaşanan durumlardan oldukça etkilenmesinin nedenlerinden birisi de, Süryanilerin saldırıya uğramaları halinde, Hazak yerleşmesinin Süryaniler sığınma ve savunma noktası olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Hazak'ta yaşayan Süryaniler yörede yaygın olan bir aşiret yapılanmasından daha ziyade aile birlikleri şeklinde kendi aidiyetlerini tanımlamışlardır. Bu nedenden dolayıdır ki bu bölgede yaşayan Hristiyanlar arasında aile ilişkilerine bağlılık her zaman güçlü olmuştur.⁸ Aile birliklerinin oluşturduğu sosyal piramidin en tepesinde ailelerin ileri gelenlerinin onayını almış kişi, din adamının desteği ile birlikte,

³ Reww. W. A. Wigram, *En Küçük Müttefikimiz, Birinci Dünya Savaşında Asur Ulusunun Yeri Hakkında Kısa Rapor*, Nsibin Yay. 1991, s. 6; Gabriele Yonan, *Asur Soykırımı, Unutulan Bir Holocaust*, çev. Erol Sever, İst. 1996, ss. 324, 330

⁴ Ahmet Taşgün, *Anadolu'nun Yok Olmaya Yüz Tutan Zenginliklerinden Süryaniler*, Nsibin Dergisi, Yıl 19, sayı 70, 2003 Södertälje/Sweden, s. 58

⁵ Metropoliti Behnan Akravi (1825-1924); Irak'ın kuzeyindeki Akra kasabasında doğdu. Mor Matta Manastırında dini eğitimini alarak rahip oldu. Uzun bir müddet bu manastırda kaldıktan sonra Deyrulzafaran Manastırına gönderilir. 1881 yılında Patrik IV. Petrus tarafından Um El Zinnar adıyla tanınan Meryem Ana Kilisesi'nde metropolit olarak kutsanarak Cizre'deki Mor Behnan Kilisesinde ikamet etmek üzere Cizre ve Beytazday abreşiye metropolitliğine atanır. 1924 yılında yabancı bir devletle ilişki kurmak ve yardım almak tan itham edilerek Diyarbakır Askeri Mahkemesine sevk edilmek üzere tutuklanır. Zor yolculuk ve hapisane şartları ve kötü muamele yüzünden 1924 yılında 99 yaşında iken Diyarbakır'da vefat eder.

⁶ Hanna Murat Hannouche, *Azekh Beyt Zebde*, yayınevi yok, 2002, s. 90. Geleneksel aşiret uygulamasında şeyhler her zaman için aşiret çatışmalarında arabuluculuk en ideal tiplerdir. Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet, İletişim* Yay. İst. 2003, s. 45

⁷ Abdala, agm. s. 6

⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Yakup Bilge, *Geçmişten Günümüze Süryaniler*, Zivigeyik yay. 3. Baskı, İst. 2001, ss. 107-110

topluluğun yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.⁹ Hazak'ta bulunmuş olan Süryani ailelerinden Habiboğulları, Barsavmoğulları, Nordonoğulları, Amnoğulları, Hamzaogulları, Penöoğulları, Saidoğulları başta olmak üzere 16 aile birliğinin adı sayılabilmektedir.¹⁰

Kürtler arasında yaşayan aşiretsiz Hristiyan azınlıklardan olan Hazaklı Süryaniler, bu aşiretler karşısında daha zayıf bir konumda olmuşlardır. Bunlar aşiretler tarafından yöneltilecek şiddet karşısında korumasızdılar. Güçlü bir aşiret reisine ait olmak her zaman için saldırılardan korunabilmenin en iyi yoludur.¹¹ Bu dönemde Hazak'ta yaşayan Süryaniler ile yakın coğrafyada ikamet eden Kürt aşiretleri Hazaklı Süryanilerin kendilerine tabi olmaları konusundaki talepleri zaman zaman çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Çoğunlukla Hristiyan cemaatler politik ve iktisadi olarak Kürtlerin yardımcıları konumunda olmuşlardır. Birçok Kürt aşiret reisi Hristiyan köylüleri ve zanaatkarları kendilerine ait özel mülkleri olarak görmüştür.¹²

1923 yılının ilkbaharında Kürt Ömerkan aşireti etki sahalarını geliştirmek için Hazak Süryanilerinin kendi aşiretlerine tabi olmalarını sağlamak amacıyla¹³ güç gösterisinde bulunmuşlardır. Hazaklılar ile Ömerkan aşireti arasındaki husumetin sonucunda Esfes (Yarbaşı) köyünde yaşayan Süryaniler burayı terk etmek zorunda kalırlar.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan Şeyh Sait ayaklanması Hazak ve çevresi için de devlet ve kanun hâkimiyetinin sekteye uğramasına neden olmuştur. Tesis edilen barış

⁹ Yaşlılar ve ruhbanlar yapılan duyuru üzerine lider olacak kişiyi seçmek üzere toplanırlar. Seçim gizli oy ve aday gösterme serbestisi kuralına tabidir. Seçilecek kişinin görevi bir yıllık süreyle sınırlı olmakla beraber uzatmaya da açıktır. Seçilen lider yılın son gününde liderlik yüzüğünü, bütün topluluğun önünde piskoposun masasına bırakması şartı vardır. Liderin sorumluluğu; dışarıyla ilişkiler, savaş ve ittifak konularında karar alma ve halkın etkili işleyişini garantilemeyi içerir. Abdala, agm. s. 4

¹⁰ Hannouche, age. s. 7

¹¹ Bruinessen, age. s. 109

¹² Bruinessen, age. s. 45; Jonas Linderholm, 1. Dünya Savaşı Sırasında Asuriler ve Süryaniler (1914-1918), www.oocities.com/mezofom/jonas.htm, İsveç 1999, s. 3

¹³ Hannouche, age. s. 92

ve güven ortamı, Dikki (Gedik köyü mezarı) ağası Abdülkerim Birhe'nin öldürülmesi Hazaklı Süryanilerden olan Barsomkiler ile Amnokiler adıyla tanınan iki Süryani ailesini karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Öldürülen Abdülkerim Birhe'in eşi, katili affetmesi ile çatışma ortamından uzaklaşılır.¹⁴

Şeyh Sait ayaklanmasının sona erdirilmesiyle birlikte devlet kanun hâkimiyetini tesis etmek amacıyla 1926 yılının kış aylarında Hazak ve çevresinde Süryani veya Müslüman ayırımı yapılmadan vatandaşların ellerinde bulunan silahların toplatılması amacıyla harekete geçer. 20 Şubat 1926 günü İbrahim Bey yönetimindeki Takibat Alayı Hazak'a gelerek Süryanilerden ellerinde bulunan bütün silahları teslim etmelerini ister. Hazaklı Süryaniler bu uygulamanın sadece kendilerine yönelik bir uygulama olmadığını bildiklerinden 1360 parça silahı devlet görevlilerine teslim ederler. Bu işlemin yapıldığı sırada silahlarını teslim etmiş olan 257 kişilik Hazaklı erkek gözaltına alınarak Midyat'a doğu yola çıkarılır. Zor şartlar altında yaya olarak yapılan sevkியatta Hori Abdallahad Habib, Papaz Lahdo Tayro, Papaz Musa Kete El Babekkid'de yer alır.¹⁵ Midyat'a ulaştırılan 257 kişilik grup içinden 27 kişilik bir grup suçlu ve şüpheli olarak seçilerek Diyarbakır Şark İstiklal Mahkemesinde yargılanmak üzere ayrılarak yola çıkarılırken, diğer Hazaklı Süryaniler Midyat'ta serbest bırakılır. 27 kişilik kafiye yaya olarak önce Mardin'e sonra Diyarbakır'a doğru hareket ettirilir. Diyarbakır cezaevinde iki ay tutuklu kalan grup Elazığ Örfi İdare Mahkemesine nakledilir. Yol koşullarının zor olması nedeniyle altı Hazaklı Süryani bu sevkiyat sırasında yolda ölür. Geri kalanlar mahkemede yargılanır ve 1 Ağustos 1926 yılında berat ederler. Hazaklı Süryanilerin hafızalarında "İbrahim Bey kafiyesi" olarak yer eden acı ve ızdırab dolu yaşanmışlık sona erer.¹⁶

1915 yılına kadar Hazak'ta Katolik ve Protestan misyonerlerine ait okullar bulunmuştur. Bu okullar Süryanilere eğitim imkânını sağlamıştır. Bu tarihten sonra önce Dominikanlar daha sonra da Protestanlar Hazak'ı terk etmek zorunda bırakılmışlardır.¹⁷ Bu durum ruhban yetiştirme imkânını da önceleri Musul'a daha sonra da Lübnan'a kaymasına neden olmuştur. Musul'da kurulu bulunan Anglikan ve Katolik misyon merkezleri Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan acıların telafi edilmesi ve Hazaklı Süryanilerin devlete ödemeleri gereken vergilerin karşılanması amacıyla, Hazak'ta yaşayan dindaşlarına ulaştırdıkları maddi yardıma, karşılık olarak teşekkür yazısı gönderen Metropolit Behnan Akravi'in mesajının ele geçmesi neticesinde, 1926 yılının Ocak ayında Metropolit Behnan Akravi ve dört din adamı ile Hazaklı Süryani cemaatinin önde gelen üyelerinden dokuzu tutuklanarak Diyarbakır Askeri Mahkemesine sevk edilirler. Kötü muameleye maruz kalan Metropolit Behnan Akravi ile iki Hazaklı Süryani yargılanma öncesinde Diyarbakır'da ölür. Mahkeme sonucunda Hazaklı Süryaniler 18'er yıla mahkûm edilir. Fakat bir buçuk yıl sonra bir Başbakanlık kararnamesiyle affedilerek Hazak'a geri dönerler.¹⁸

¹⁴ Hannouche, age. s. 97

¹⁵ Hannouche, age. s. 102

¹⁶ Abdala, agm. s. 7-9; Hannouche, age. s. 105

¹⁷ Yonan, age. s. 34

¹⁸ Hannouche, age. s. 107; Abdala, agm. s. 9

Hazak Süryanileri üç farklı mezhep bir arada yaşamışlardır. Katolik, Protestan ve Ortodoks cemaatlerine mensup Hazaklı Süryaniler, mezhepsel farklılıklar isimden öteye de geçirmemişlerdir. 1966 yılına kadar Hazak'ta varlığını koruyabilen Katolik cemaatinin en son ruhanilik görevini Horepiskopos Yusuf Bilen yerine getirmiştir.¹⁹ Hanna Eliya ise son Protestan ruhbanı olarak 1936 yılına kadar Hazak'ta ruhanlık görevinde bulunur. Protestan ve Katoliklerin müstakil bir kiliseleri olmamakla beraber, ibadet mekânları ruhbanların kendi evlerinin içinde oluşturdukları mekânlar olmuştur. Son dönemlerde ise Katolikler, Süryani Ortodokslar ile birlikte Meryem Ana Kilisesi'ni kullanmışlardır.

İdil Meryem Ana Kilisesi

Fransızların Irak ve Suriye'de manda yönetimi oluşturmasıyla uzun savaş ve çatışma yıllarının getirdiği can güvenliği sağlamak ve sonrasında da ekonomik çöküntüyü telafi etmek amacıyla 1935 ve takip eden yıllarda tüm Turabdin'in diğer yörelerinde olduğu gibi Hazak'ta yaşayan Süryaniler de "Hattı Fransevi" olarak tanımlanan sınırı aşarak Suriye'ye geçmeye başlamışlardır. Hazaklı Süryaniler çoğunlukla Malikiye (Derik) mıntıkasına yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Bu göç 1936-1944 yıllarında oldukça yoğun bir şekilde devam etmiştir. 1945 yılında Fransızların Suriye'den çekilmesi, ülkemizde ekonomik durumun düzelmeye başlaması ve azınlıklara bir takım haklar tanınmasıyla göçler durma noktasına gelmiştir.²⁰

Hazak 1937 yılına kadar nahiye merkezi olarak idare edilir. İlçe merkezi olarak düzenlenmesiyle adı İdil olarak Türkçeleştirilmiştir. İdil ilçesinin ilk kaymakamı İbrahim Er, ilçe merkezinde ilk defa betonarme yapılar inşa ettirir, bunlar; belediye binası, subay lojmanı ve Jandarma merkez karakolu binalarıdır. İlkokul düzeyinde düşünülen eğitim mekanı için uygun bir yapı tesis edilemediğinden, okul olarak İdilli

¹⁹ Monsenyör Yusuf Sağ, Tanrıya Adanmış Bir Yaşam, Gerçeğe Doğru Kitapları İst. 2008, s. 98

²⁰ Hannouche, age. s. 109

Süryani Hori Cercis Abdullahad'ın (Habib Kayar) iki katlı binası okul olarak düzenlenir. Okulun ilk öğrencileri arasında Süryani olanlar: Musa Kas Cercis, Sabri Andraos Eliya, Farac Beşir, Minas Haneke Penö, Yusuf Lebbos Eliya, Edip Abdullahad Ezzo, Hanna Pavlos Hori, Yakup Gevriye Use dir. Okul ilk öğretmeni Muğlalı Fevzi Demiray'dır.

1950'li ilerlemeye başlayan demokratik yaşam kendisini İdil'de hissettirmeye başlar. Belediye başkanlığı seçimlerini 1943 yılından 1977 yılına kadar Süryanilerin belirlediği adaylar kazanmışlardır.

1- 1943-1944 Papaz Cercis Abdullahad (Habib Kayar)²¹

2- 1946-1960 Hanna Saliba Kete (Aksungur)²²

3- 1963-1966 Efram Murat Hannouche

4- 1966-1977 Şükrü Hanna Sefer (Tutuş)

1978 yılından itibaren ilçede nüfussal üstünlüğünü Koçer aşireti lehine kaybeden Süryaniler belediye başkanlığını kazanamamışlardır.

²¹ Peder Cercis Kayar (Hori Abdullahad) 1890'larda Hazak'ta dünyaya geldi. Babası Hori Abdullahad Gorgis'tir. Süryani Ortodoks kilisesinde başpapaz olarak 1919 yılına kadar dini görevler sundu. Musul şehrine giderek, burada karşılaştığı Katolik misyonerler sayesinde Katolik mezhebine geçer. 1937 yılında vefatına kadar Süryani Katolik kilisesinde görevlerini sürdürdü. Diyakonluğa yükselen oğul Cercis Xori Abdullahad mütevazı bir kişiliğe sahipti. Önce Mardin ve daha sonra Lübnan'da manastırlarda öğretim gördü. 1940'ta eşinin vefatından sonra dul kalmayı seçti. Çocuklarını öğretime teşvik etti. 1943-1944 yılları arasında İdil Belediye Başkanlığı görevi boşalınca bu görev fahri olarak Cercis Kayar'a verilir. İdil'de Süryani Katolikler ruhbansız kalınca ruhanlık görevine geri dönmesi için cemaatinin ısrarcı olmasıyla Beyrut'taki Deyr el Şarfe Manastırına gider. Burada, ona Süryani Katoliklerin dini görevlerini yerine getirmesi için, ruhanlık görevi verilir. 1950'den vefatına kadar dini görevlerine devam etti.

²² Hanna Saliba Kete 1896-1961

İdil ilçe merkezi olarak kuruluşunda Yukarı Mahalle ve Aşağı Mahalle adıyla düzenlenmiştir. Süryaniler ilçe merkezinde yaygın olarak ikamet etmelerine rağmen yoğun olarak Aşağı Mahallede bulunmuşlardır. 1963 yılına kadar Yukarı mahalle muhtarlığı görevinde bulunanlar:

Cercis Hanna Raso
Yakup Şemun Gezo
İsa Yakup Verd
Amsih Balko
Tuma İshak (Sağlık)
Yakup Gırgıske (Kopkin)
Rısko Behnan el Şammas (Kayar)
Murad Budak
İsa Pulgu
Gebro Murad Penö (Şaruga)
Lahdo İshak Yako (Katur)
Yevno Bilen
Hanna Bayru
Abdullahat Ezzo (Çalış)

2000 yılına kadar Aşağı Mahalle muhtarlığı görevinde bulunanlar.

Hanna Sefer (Tutuş)
Amanuel Hanna el Mıksi (Buğday)
Behnan İsa (Bayındır)
Petrus Lahdo Edö (Gösteriş)
Silo el Çabuk (Pirçek)
Mansur Yakup Ammo (Alaçam)
Tuma Murad Çiri (Karagöl)
Şükrü Hanneke Hende (Aktaş)²³

Türkiye'nin gündemini uzun yıllar meşgul eden Kıbrıs olayları, 1964 yılında önemli bir aşamaya gelmişti. Yurdun çeşitli yerlerinde, Yunanistan aleyhine yapılan gösteriler, Midyat'a kadar uzanmıştır. Yunanistan'ı protesto amacıyla yapılan gösteriler provoke edilerek, Süryanilere yönelmesi an meselesi iken, Midyatlı Doktor Rıfat Yenigün ve babası ile Midyat Kaymakamının cesur tutumları, Süryanileri olabilecek bir faciadan kurtarmıştır. Bu süreçte İdil ve çevresinde bulunan aşiretler, Süryanilerin mülklerine bağ, bahçe ve hayvanlarına yönelik saldırılar şeklindeki olaylar, çapulculuk düzeyini aşamaya başlayıp cana kast etmeye kadar vurdurılmaya başlar. Cizre Seyyar Tabur Komutanı Yarbay Ömer Cengiz'in basiretli ve cesur hareketiyle olaylar büyümeden önlenir. Yaşanan olumsuz durumların tekrar etmemesi için İdil Süryani cemaati önde gelenlerinden Horepiskopos Yusuf Rısko (Gülen),²⁴ Şükrü Gevriye Use (Güneş) Belediye Başkanı Efram Murad Hannouche (Poşluk)²⁵ ile

²³ Hannouche, age. s. 111

²⁴ Rısko Yusuf Gülen 1916-1978

²⁵ Afrem Hannouche 1938 de İdil'de doğdu. Halen İsveç'te yaşıyor.

birlikte Ankara'ya hareket ederler. 19 Eylül 1964 günü Ankara'ya ulaşan heyet, Mardin Senatörü Kemal Oral ile Aynkaflı Milletvekili Şevki Aysan'ın aracılığıyla Başbakan İsmet İnönü'den randevu alırlar. 21 Eylül 1964 günü İçişleri Bakanı Orhan Öztrak ile görüşülerek, yerel idarecilerin merkezi yönetimi yanlış bilgilendirdikleri konusundaki izahat üzerine, ilçede yaşanan durum hakkında bizzat içişleri bakanını bilgilendirirler. Dönemin Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Kemal Satır, İçişleri Bakanı Orhan Öztrak ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Fikret Esen, Mardin Valisi Ali Ulvi Sülüküoğlu ve Mardin Emniyet Amirinden oluşan heyet, İdil'de yaşanan olayları yerinde tespit ve sorunları muhataplarından öğrenmek üzere Başbakan İsmet İnönü tarafından görevlendirilir. 7 Ekim 1964 günü devlet yetkilileri İdil'de törenle karşılanır. Yapılan incelemeler sonucunda Kaymakam vekili görevden alınarak yerine adil ve cesur bir şekilde görevini yapan Halil Çıvgın'ın kaymakam olarak atanmasıyla ilçedeki gerginlik yerini sükûnete bırakmaya başlamıştır.²⁶

1969 yılında Süryani Katolik Patriği Antun II. Haik'in İdil'e yapmış olduğu ruhani ziyaret, ilçede yaşayan tüm Süryani cemaatinin moralinin yükselmesine sebep olmuştur. Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesinde icra edilen ayin cemaatlerin birlik ve beraberliğine, ilçenin barış ve selametine adanmıştır.²⁷

1960 ve 1970 yılları arasında Avrupa'nın artan işgücü ihtiyacını karşılamak üzere Türkiye'den Avrupa ülkelerine doğru başlayan işçi göçünde İdilli Süryanilerde yerlerini almışlardır. 1964 yılında İdil merkezde yaklaşık olarak 300 Süryani ailesi yaşamaktaydı. Başlıca geçim kaynakları bostancılık ve bağcılıktı. Ekilen arazilerin bir kısmı göç etmiş akraba ve tanıdıklarına aitti. Yaklaşık olarak 400 bin meyve ağacı ile bostanların sulanması için yağmur sularının toplandığı küçük bir baraj bile inşa edilmişti.²⁸ Yaşanan birçok zorluklara rağmen geleceğe yönelik umutların fazlaca parlak olmaması, bölgenin içinde bulunduğu geri kalmışlık iş göçünün başlıca sebepleridir. Almanya, Hollanda ve İsveç'e yönelen göçler 1977-80'lerde alabildiğine hızlanmıştır. 1980 yılında Süryanilerin İdil'deki hane sayısı 120'ye kadar gerilemiştir. Nüfusuyla tezat oluşturacak şekilde İdil canlı bir merkez görüntüsünü vermeye devam ediyordu. Çarşısı, büyük mağazaları, otel ve eğitim kurumları gelişmeye devam ediyordu. Süryanilere ait Mor Şemun Kilisesi cezaevine, Meceddeli Meryem Kilisesi de hastaneye dönüştürülmüştü.

Yerleşim Yeri	1980	1985	2001
İdil İlçe Merkezi	-	-	20
Yarbaşı (Esfes)	451	727	-
Haberli (Bisirino)	589	290	120
Ögündük(Midin)	690	687	200
Sanköy (Sare)		104	67
İdil İlçe Toplamı	1834	1771	340 ²⁹

²⁶ Sağ, age. ss. 92-94; Hannouche, age. s. 131

²⁷ Sağ, age. s. 118

²⁸ Abdala, agm, s. 9

²⁹ Taşgın, agm, s. 61

Yapılan bir başka çalışmada ise, 1997 yılı itibarıyla yurt dışında bulunan İdilli Süryanilerinin bulundukları ülkedeki aile sayıları: Almanya 450, İsveç 750, İsviçre 285, Amerika Birleşik Devletleri 175, Avustralya 75, Kanada 45, Belçika 25, Avusturya 35, Hollanda 25, Fransa 35 İdilli Süryani ailesi bulunduğu tespit edilmiştir.³⁰ Aile bireylerini anne baba ve 5 çocuklu olarak düşünülürse 13.300 kişilik bir nüfusun İdil dışında yaşadığı bilgisine ulaşılır. Bu verilerin 14 yıl öncesine ait olduğu dikkate alınmalıdır.

İdil Süryanilerinin ilçeyi terk etmelerin sebebiyle ilçe ekonomisi önemli ölçüde kayıplarla karşılaşır. Süryani şarabı olarak ün salmış olan içeceğin elde edildiği bağcılık yok olma noktasına gelmiştir. Bağcılık İdil Süryanileri için önemli bir geçim kaynağıdır. Yaz mevsiminde elde edilen üzüm ve incir başta Cizre ve diğer pazarlarda değerlendirilir. Kış mevsiminde ise kuru üzüm ve incir, pekmez, kesme yine ilçe dışındaki pazarlarda satışa sunulurdu. Arazisini tarıma elverişli olmamasından dolayı en elverişli tarımsal uğraşı olana bağcılık günümüzde Süryanilerin yaşadıkları Haberli ve Öğündük (Midin) köylerinde varlığını korumaya çalışmaktadır.³¹ Hayvancılık ise ticari amaçlı olmaktan daha ziyade ailenin ihtiyacını karşılayacak düzeyde büyük ve küçükbaş hayvancılık yapılabilmektedir. Kalaycılık, kahvecilik ve bakkaliye tipi küçük esnaf faaliyetleri İdil dışından gelip ilçeye yerleşen Müslümanlar tarafından yapılırken, marangoz, berber, fotoğrafçılık gibi mesleklerle de Süryaniler iştigal etmişlerdir.³² Arazi ihtilafı nedeniyle Süryanilere ait arazilerde tarımsal faaliyetler yapılamamaktadır.

Günümüzde Süryaniler 5 aile ve 22 adet birey nüfusuyla İdil'de ikamet etmektedir. Bu sayı yaz aylarında, Nisan- Aralık bandında, 80 ve ya 100 kişilik bir sayıya ulaşmaktadır. Birçok İdilli Süryani de terk etmek zorunda kaldıkları ana yurtları olan İdil'e yerleşme planları yapmaktadır.³³ Bölgede tesis edilmeye çalışılan güven artırıcı önlemler, dinler arası hoşgörü ve açılım politikaları, diğer vatandaşlarımızı olduğu gibi Süryanilerin de kendi mülklerine tekrar sahip olma noktasında cesaretlendirmektedir. Ancak arazi ihtilafı konusundaki idari ve hukuki süreçler önemli bir problem alanı oluşturmaktadır. Süryaniler, İdil mimarisine özgü yapıları modernleştirerek yeniden inşa ederek ilçe ekonomisine katkıda bulunmaktadırlar. Yeni iş alanlarının yaratılmasında da katkıları olmaktadır. Özellikle yaz aylarında yurtdışında ikamet eden yüzlerce İdilli Süryani, yaz tatillerini geçirmek üzere İdil'e gelmektedir. Gelen ziyaretçilerin ilçede karşılaştıkları en önemli sorun, konaklama tesislerinin olmamasıdır. Konaklama ihtiyacı daha çok Meryem Ana Kilisesi bünyesinde bulunan misafirhanede karşılanmaya çalışılmaktadır. Ancak son günlerde gündeme getirilen kilise misafirhanesinin yıkılması kararı çok büyük bir rahatsızlık yaratmakta ve geri dönüş üzerine oluşturulan umutlar sekteye uğratmaktadır.

³⁰ Hannouche, age. s. 136

³¹ Hannouche, age.

³² Sağ, ss. 18-29

³³ Şemun Gösteriş, İdil Meryem Ana Kilisesi Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı, 2011

Kaynakça

- 1-Ahmet Taşğın, Anadolu'nun Yok Olmaya Yüz Tutan Zenginliklerinden Süryaniler, Nsibin Dergisi, Yıl 19, sayı 70, 2003 Södertälje/Sweden
- 2-Hanna Murat Hannouche, Azekh Beyt Zebde, yayınevi yok, 2002
- 3-Martin Van Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, İletişim Yay. İst. 2003
- 4-Monsenyör Yusuf Sağ, Tanrıya Adanmış Bir Yaşam, Gerçeğe Doğru Kitapları İst. 2008
- 5-Jonas Linderholm, 1. Dünya Savaşı Sırasında Asurîler ve Süryaniler (1914–1918), www.oocities.com/mezoform/jonas.htm, İsveç 1999
- 6-Mixayel Abdala, Turabdin'de Bir Asur Köyü Azah'ın Akibeti, Journal of Assyrian Academic Studies, Vol 22. No. 1, 2008, çev. İrfan Erol, yayınlanmamış çeviri
- 7-Reww. W. A. Wigram, En Küçük Müttefikimiz, Birinci Dünya Savaşında Asur Ulusunun Yeri Hakkında Kısa Rapor, Nsibin Yay. 1991
- 8-Gabriele Yonan, Asur Soykırımı, Unutulan Bir Holocaust, çev. Erol Sever, İst. 1996
- 9- Yakup Bilge, Geçmişten Günümüze Süryaniler, Zivigeyik yay. 3. Baskı, İst. 2001

بازبدي تاريخ ، إيمان ، بطولات

الأرخبدياقون لحدو اسحق (Lahdo ISHAK)

Özet

İdil (Bâzebdey) Süryânî tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bölge, sadece Süryânî tarihi açısından değil, aynı zamanda Müslüman ve Yezidiler açısından da önemlidir. İdil bölgesi bu anlamda birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu makale İdil'de Süryani tarihini ve kültürünü incelemeye ayrılmıştır.

Anahtar Kelime: Süryânî, Bâzebdey, Abreşiye

Abstract

From the point of Syrian History, Idil (Bazezday) is very important. Not only from the point of view of Syrian History, but at the same time, from the point of view of Muslims and Êzidism, Idil has important place. The Idil area, in this sense home of a lot of cultures. This paper is reserved to the investigation of the history and culture of Syrians in Idil.

Key Words: Syrians, Bâzebday, Abreshiye

أيها الأخوة ..

أحييكم جميعاً في هذا اللقاء التاريخي السعيد ، الذي قُدر لي أن ألتقي بكم لأقدم عبر محاضرتي سطوراً مشرقة عن بلدة بازبدي مسقط رأسي عام 1938 وها إنني اليوم وبعد 74 عاماً أعود إليها من جديد ، لأعطي لمحة عن تاريخها العابق بالإيمان والبطولات والأُمجاد .

ما كانت هذه البلدة عبر تاريخها الطويل والذي يمتدّ بجذوره إلى أيام الطوفان . ما كانت إلا غرة في جبين الدهر ، وزهرة يانعة فاح أريج عطرها فملاً الكون عبقاً وحياء وبسمة . وإنني أشكر عزته تعالى وقد ألهني أن نطأ قدماي تراب موقع نال بركة رب السماء عندما سُمع صوته تعالى مجلجلاً في الأفاق عقب حادثة الطوفان وهو يبشر العالم قائلاً : لا أعود ألعن الأرض ، ولا أميت كل حي ، ومن هذه البقعة المقدسة ، انطلق أجداد البشرية إلى كل أرجاء هذا الكون الفسيح يشيدون دعائمه من جديد¹.

ولابد لي في البدء أن أقدم شكري العميق للحكومة التركية المتمثلة في ولاية شرناخ العريقة والتي تحمل اسماً آرامياً سريانياً هو : (شرا نوخ) شراً نوح أي أن نوحاً عليه السلام استراح في ظهرانيها فكانت بركة لكل العالم ، وستبقى هكذا أبد الدهر . أملاً أن تقضوا وقتاً ممتعاً مع سطور هذه المحاضرة .

بازبدي مدينة سريانية عريقة في القدم . لها ذكر لامع في التاريخ . كانت موطناً لأجدادنا الأراميين الذين لمع نجم وجودهم منذ القرن الرابع عشر ق.م وحتى القرن السابع ق.م ، وهم من أنسال آرام بن سام بن نوح . ويفخر إبراهيم الخليل حوالي عام 2000 ق.م بأراميته حيث يقول في سفر التثنية من الكتاب المقدس : كان أبي آرامياً تائهاً . وانتشر الأراميون على رقعة جغرافية واسعة تمتد من جبال لبنان في الغرب حتى ما وراء نهر الفرات في الشرق . ومن جبال طوروس في الشمال حتى ما وراء دمشق في الجنوب ، وعلى امتداد هذه المساحة تركوا للعالم حضارات باذخة ، وزينوا بلادهم بمدنيات راقية مازالت آثارها بادية حتى اليوم . ومع اكتشاف أعداد هائلة

¹ سفر التكوين 12-8

من تلك الآثار إلا أن بعضها مازال يغفو تحت الأنقاض وأثرية التلال ينتظر من يمسح عن سحنه غبار الأجيال والقرون الماضية .

وتفخر بازبدى بأنها إحدى مواطن الأراميين ، وتقع اليوم ضمن ولاية شرنخ في تركيا ، وعلى بعد 15 كم جنوب نهر الدجلة وتبعد 28 كم إلى الغرب من جزيرة ابن عمر ، وعلى بعد 60 كم عن مدينة مدياد ، وهي ملتصقة في طور عابدين ، مشكّلة الواجهة الشرقية منه . كما إنها تبعد 60 كم عن نصيبين . ويتكوّن القسم الشمالي والشرقي من أراضيها من تلال وجبال مثل : جبل الأبيض الذي سُمّي هكذا لحجارته البيضاء ، وقد أحاله السكان السريان إلى جنة خضراء لكثرة كروم العنب والتين والمحب واللوز والبلوط . المنتشرة فيه ، وهناك جبل العلم ، وتلال الدوكري ، وجبل الجودي الذي رست عليه سفينة نوح ، ويطلّ عليها من جهة جزيرة ابن عمر ، أما القسم الغربي والجنوبي فهما عبارة عن سهول زراعية خصبة تنمو فيها بكثرة سائر المزروعات كالحبوب والبقول وغيرها ، كما تكثر فيها الأبار والينابيع وعيون المياه بالإضافة إلى قربها من نهر الدجلة ، وهذا ما أكسبها مناخاً عالياً ، وجواً لطيفاً يستمتع بهما المصطافون ، ويهنا بهما السائحون . وقد تغنى بها بعض الشعراء مفضلين إياها عن مدينة بغداد عاصمة العراق فقال أحدهم :

بقردى وبازبدى مصيفاً ومربع
وبغداد ما بغداد أما ترابها
وعذب يحاكي السلسبيلاً بروذ
فحمى وأما بردها فشديد²

وتذكر المصادر العربية الإسلامية بازبدى منذ القرن السابع الميلادي بعد أن فتحها عياض بن غنم صلحاً عام 640 م فذكرها البلاذري في (فتوح البلدان) وابن خرداذبة في كتابه (المسالك والممالك) ولئن كانت بازبدى معروفة في التاريخ ، لكن المستشرقين اختلفوا في تحديد موقعها ، غير أن هارتمان استطاع تعيين الموقع الحقيقي لقلعة بازبدى استناداً إلى أوصاف المستشرق الألماني سخاو . فيقول هارتمان : إن القلعة تقع إلى الجنوب من المدينة الحديثة (الجزيرة حالياً) غربي أطلال جسر دجلة القديم³ ، ولكل من هؤلاء رأييه الخاص في هذا الموضوع أما ياقوت الحموي المتوفي سنة 1229 م فيصفها قائلاً :

بازبدى : قرية قبل جزيرة ابن عمر ، سُميت الكورة بأسرها باسمها ، وبالقرب منها جبل الجودي وقرية ثمانون .

وهكذا نجد علامتنا ابن العبري المتوفي عام 1286 م والملقب بدائرة المعارف فيذكرها في كتابه تاريخ المفارئة ويدعوها بالسريانية بية زبدي (بيت زبداي) أي بازبدى

وقد سمّاها الأب د. هانس هولر ويجر الألماني (بيت زبداي وآزخ وإيدل) في كتابه المؤلف عن طور عابدين بالألمانية والانكليزية والفرنسية ، وأفرز لها أربع صفحات ضمّنها التعريف بالبلدة ونقل خمسة صور عن مخطوط الإنجيل المقدس لكنيسة السيدة العذراء في بازبدى ، وقد جاءت هذه الصور من الناحية الفنية بغاية الروعة والجمال تشير إلى حياة السيد يسوع المسيح على الأرض .

وقال نفر من العلماء أن البلدة كانت في وقت ما تدعى (عين سبه) لكن العلماء الغربيين شكّوا في صحة هذا الرأي الذي ساد حيناً لدى بعض المستشرقين⁴

وإذا كانت البلدة قد دُعيت باسم (بازبدى) فيتعيّن معرفة معنى هذا الاسم الذي أجمع علماء اللغة أنه يتحدّر من اللغة الآرامية السريانية ، وقد تبين لبعضهم أن الاسم يحوي معاني عديدة . فيقول د. أنيس فريجة : أنه اسم سرياني (بية زبدين) (بيت زبدين) وهو المكان الذي تُصنع فيه الزبدة . ويقول أيضاً : أنه متأت من (زوبدين)

² معجم البلدان : ياقوت الحموي (حرف الباء)

³ أزخ : أحداث ورجال : يوسف جبرائيل القس و د. الياس ع. هدايا

مقدمة : المطران يوحنا ابراهيم مطران حلب ص 11-12

⁴ المرجع السابق

زوبدين . وهو مهر أو جهاز العروس . لكنه في النهاية يفضل أن الاسم ربما جاء من كلمة (زبدي) وهو إله سامي مشترك كان إله البذل والسخاء والعتاء ، ويلاحظ تكرار الاسم في النقوش السامية القديمة ، وقيل فيه أيضاً أنه (زبدي آيل) زبدي آيل : أي الله وهب.⁵

ولا نستبعد أن تكون البلدة قد سُميت باسم هذا الإله الوثني إذا علمنا أنها كانت في السابق مركزاً لعبادة الأوثان وإن كنيسةها قد بنيت على أنقاض معبد وثني قديم . لكن التاريخ كان غامضاً تجاه تعيين اسم الإله الذي تمركز في البلدة . وثمة من أطلق على بازدي اسم (بيت عيناثا) لكن بعضهم الآخر شكك في ذلك ، فبينما يجعل ياقوت الحموي بيت عيناثا موقعاً لوحده ضمن منطقة بازدي . نرى الكاتب محمد حسين الزبيدي يقول عنها : إنها نفس بازدي . وهما اسمان لبلدة واحدة⁶ وكيفما كان الحال ، فإن باعيناثا وبالسريانية بية عينّة (بيت عيناثا) وهو اسم سرياني مركّب من كلمتين معناهما : موقع الينابيع ، وقد سميت كذلك لكثرة عيون المياه والآبار والينابيع والمستنقعات التي توجد فيها ذكر منها على سبيل المثال :

1. البيرمة الكبيرة : وهي كلمة سريانية مركبة من كلمتين : باراً دميا (بيرو دمايو) أي بئر الماء ، وهي بركة ماء تتخلّلها صخور كثيرة ، أطلق عليها السكان اسم (كيفين) وهي تسمية سريانية كافا (كيفي) أي صخور ، ولم تزل اسماءها تتردّد على ألسنة سكان المدينة . ومنها : كاف السرقين وكاف الطشت ، وكاف البعراية ، وكاف الميّت الذي يقع في أعرق نقطة في هذه البركة ، وقد غرق فيه البعض . وبالرغم من أن البركة موجودة أصلاً كمصدر مائي لإرواء مواشي المدينة . لكنها استخدمت أيضاً في أعمال السباحة صيفاً .
2. البيرمة الصغيرة ، تقع إلى الشرق من البلدة بالقرب من دير مار اشعيا 3. بئر البسة 4. بئر الراهب 5. بئر حسكو 6. بئر الدرب 7. بئر الخليف 8. بئر الكف 9. بئر الكوزكات 10. بئر الحيات 11. نبع كورنكا 12. عين البلدة ، بالقرب من كنيسة السيدة العذراء وهي النبع الرئيسي الذي كانت النسوة تتجمّع حوله لتملأ جرارهنّ من مياه الغزيرة والعذبة ، وكان النزول إليه يتم بواسطة الدرج الذي يقال أنه من عهد الرومان
13. نهر النقلان (وتلفظ السقلان) وهي كلمة سريانية أي عثر وزل . وهو نهر شتوي يخترق المدينة من جهة الجنوب ويفصل حارة الكول عن بقية الأحياء ، وقد شهد هذا النهر فيضانات كبرى راح ضحيتها بعض السكان غرقاً . ويسير ليصب في نهر الدجلة
14. بئر الماء الأثري والذي عثر عليه أحد السكان صدفة أثناء الحفر في ردهة داره لأعمال الترميم ويأتي ياقوت الحموي فيصف باعيناثا قائلاً : تقع فوق جزيرة ابن عمر ، يجتازها نهر يصب في الدجلة ، وهي من أئزه المواقع تشبه دمشق ذكرها الشاعر أبي تمام الطائي 845 م فقال فيها :
لولا اعتمادك كنت ذا مندوحة عن برقيعد وأرض عيناثا
وقال عنها الزبيدي : إنها من أهم المدن التي كانت تقع ضمن ديار ربيعة ، وإليها توجه الخليفة العباسي المعتصم 842 م قادماً من نصيبين أثناء غزوه لعمورية فاستراح فيها مدة . من استقراء مجريات التاريخ يتضح أن اسم باعيناثا أصبح شائعاً بدءاً من القرن الخامس الميلادي وحتى التاسع منه مع انتشار المسيحيين النساطرة في ربوع بازدي .
- أما اسم أزخ فقد عم انتشاره بعيد غزو المغول لها بقيادة تيمورلنك 1405 م في القرن الخامس عشر . ولم يزل منتشر حتى اليوم . وهو أيضاً اسم سرياني متأث من كلمة زكا (زخو) أي المنتصر في الحرب . ولم يطلق هذا الاسم جزافاً ، بل أن البلدة شهدت حروب وغزوات عديدة ، واستطاعت في تلك المعامع أن تدافع عن نفسها حتى تمّ لها النصر منقذة أبناءها من القتل . وقد أطلقت عليها الحكومة التركية اسم (إيدل) ومازال هذا هو اسمها الرسمي لدى الدولة وفي السجلات والمراسلات الرسمية . ومدينة بازدي عريقة في القدم . لكن ويلات الحروب الطاحنة أزالت معظم أخبارها ، شأنها شأن بقية المدن التي فقدت هي الأخرى تاريخها . وضاعت معالمها . وبعضها لم يبق منه سوى أطلال تشير إلى مواقع وجودها .

⁵ معجم البلدان : أنيس فريجة

⁶ أزخ عبر التاريخ : يوسف لحدو مراد ص 63 . والعراق في العهد البويهي للزبيدي ص 71-73

ومن استقراء الآثار والدلائل الماثلة أمامنا اليوم نستشف عمق تاريخها الزمني ، وعراقة وجودها الكوني ، فقد ارتأى البعض أن تأسيس البلدة ربما يعود إلى أيام نوح وبنيه الناجين من الطوفان . واعتقد البعض الآخر أن نوحاً هو الذي أسس المدينة بعد أن استطاب مناخها وأعجبه ماءها العذب السلسيل ، ومكث فيها مدة 350 عاماً بعد الطوفان حيث وافته المنية ودفن فيها ⁷ ونحن وإن كنّا لا نجزم بهذه الفرضية لفقدان الدلائل العلمية والتاريخية . لكننا نرى أن تأسيسها له علاقة وثيقة بالجبل الذي حدث فيه الطوفان ، فثمة آثار قصر قديم يقع في جنوب المدينة ويدعى (قصر الكول) كما إن اسم (الكول) أطلق على أحد أحياء المدينة ، ويعرف اليوم بـ (حارة الكول) وكلمة (الكول) آرامية سريانية تعني السفينة وهو ما أطلق على سفينة نوح كما جاء في الكتاب المقدس . سفر التكوين . وإذا علمنا أن أسماء المواقع قديماً لم تكن تطلق جزأفاً بل كانت على الغالب تعبر عن مكونات ذات قيمة تاريخية أو إعلامية . فنتناقل العهود جيلاً يعقب جيل اسم ذلك الموقع المعبر عن مدلولاته وتخليداً حياً لذكره ، وهذا ما سبّب أن يبقى اسم (الكول) حياً على الألسنة وخالداً في ضمائر السكان مدة تزيد عن 7000 عاماً وإذا تركنا اسم حارة الكول في الجنوب ، واتجهنا نحو الشمال من المدينة فتصادفنا (محفرة دنحو) وهي أرض ذات تربة بيضاء اللون . كان السكان يستخدمونها في طلي جدران منازلهم بدلاً من مادة الكلس . وقد عُثر في هذا المكان على بقايا جماجم بشرية ضخمة ، وعظام وأفخاذ طول الواحد 80 سم وطول عظم الساق 110 سم ، كما عُثر على نواويس حجرية تحتوي بقايا عظام بشرية يعود تاريخها إلى 2000 عام ق.م ⁸ وفي عام 1937 عُثر في خرائب تل العلم ⁹ وعلى بعد 15 كم جنوب البلدة على تمثال حجري أبعاده 120*100 سم مزين صدره بنفوش بارزة ، يصور إله الأراميين (ملقارت) ¹⁰ يحمل في يمينه ترساً حربياً ، وفي يسراه رمز الصاعقة ، دعاه الصوريون باسم الإله بعل . وقد تم نقل التمثال إلى أزخ على عهد مدير ناحيتها الذي عرفه السكان باسم (المدير الأسود) ووضع أمام مبنى دير القديس مار شمعون ، ثم نقل إلى تكتة كتبية المشاة العسكرية ، وبقي هناك لغاية عام 1960 م حيث تم نقله إلى إحدى المتاحف التركية . في ديار بكر أو أنقرة أو استانبول ¹¹ وعُثر في إحدى دور السكن على بئر ماء أثري قديم يزيد عمقه على الـ 150م وتغطي فوهته صخرة كبيرة مستديرة منحوتة بشكل فني جميل ومحكم . وقد جرت عدة محاولات للوصول إلى قعره لكن بدون جدوى . وأعيد إغلاقه ثانية

وكان والدي المرحوم اسحق كبرو باسوس قد نقل إليّ بأن دارنا كانت تحتوي مخبأً أثرياً محفوراً في الجدار ، ويتصل بنفق طويل ربما كان يؤدي إلى خارج حدود المدينة . أما فوهته الأمامية فقد كانت تُغلق بواسطة حجرة نُحِتَت على مقياسه . وعند إغلاقها لم يكن أحد يعلم أو يستدل على وجوده . وكان يُعرف باسم (مغيش) وهي كلمة سريانية مجوشية (مفوشيتو) أي مكان عبادة المجوس الفرس . وكان الكثيرون يحتمون بداخله أيام الأزمات ، والغزوات .

وقد نقل إلينا العديد من كبار الشيوخ والطاعنين في السن أخباراً عن آثار آرامية عديدة كالجرار والأواني الفخارية التي كانوا يعثرون عليها صدفة في ردهات دورهم أو في كرومهم وتحت أديم الأرض . وهذه دلالات لا ريب فيها بأنها تعود إلى عصور ما قبل التاريخ .

وحبذا لو أجرت مديرية الآثار التركية مسحاً لأراضي وتلال وجبال المدينة لمحاولة العثور على ما تختزنه أراضيها من آثار جلييلة قد تؤدي لمعرفة حقائق عن تاريخ المدينة . وينقل إلينا العلامة المؤرخ البطريك أفرام الأول برصوم 1957م أخباراً من تاريخ طور عبيد ¹² المجاور لأزخ والتي تشكل بوابته الشرقية فيؤكد أن سكان هذا الجبل الأصليين كانوا من الأراميين السريان الذين شغلوا جبل ماسيوس والمعروف بـ (قره جه طاغ) وقد حاربهم (شلمناصر الأول) ملك آشور بين 1276-1256 ق.م واحتل مذهبهم ، وهدم حصونهم ، وكانوا قبائل

⁷ أزخ عبر التاريخ : يوسف لحدو مراد ص 5

⁸ المرجع السابق ص 9

⁹ سُمّي كذلك لاحتوائه رمزاً من أعلام الأراميين القدماء

¹⁰ وهو اسم آرامي مركب من كلمتين (ملك قرّة) ملاح قرّتا أي ملك القرية ، وقد عبده أهل الصور ، وأقاموا له في الربيع أعياداً ، دعاه الأغريق (هيراكليس)

¹¹ وبقيت قبور الأبطال بلا صاحب : حنا مراد حنوش ص 4

¹² تاريخ طور عبيد ص 198

وأخذاً كثيرة ضاربة بين أنهار دجلة وبلخ والفرات . ويستدل من الكتابات المسمارية المكتشفة في أنقاض المدن الآشورية . إن ملك آشور (هدد نيراي) الثاني الذي ملك سنة 911 ق.م وتوفي عام 889 ق.م ابن الملك آشور دان 910-922 ق.م حارب آرامي طور عشرين مرات كثيرة . ولم نجد بين مدونات الملوك الآشوريين ذكراً لبازدي ضمن المناطق المتضررة من غاراتهم ، ولعلها كانت تمتلك حصوناً دفاعية أبعدتها عن الأخطار ، وبقيت صامدة في وجه كل المحاولات العدوانية إلى أن جاءت المسيحية ، فاعتنقها السكان في عام 80 م على يد المبشرين مار أحى ومار أجي تلميذي مار آدائي¹³ وإذا كانت بازدي قد اعتنقت المسيحية مبكراً . فلا نجد ذكراً لتتصر المناطق المجاورة لها في ذلك الحين ، وفي ذلك يقول البطريرك أفرام الأول برصوم 1957 م : إذا كانت منطقة بيت زبدى مجاورة لطور عشرين . فلا بد أن يكون الإيمان المسيحي قد أشرق على الجبل نفسه في الوقت ذاته¹⁴ وتأسست أبرشية سريانية في بيت زبدى ، كان أسقفها مار ميرزا سنة 120 م الذي ذهب في هذا العام إلى أربيل (العراق) ورسم الشماس شمشون أسقفاً لأبرشية أربيل (حدياب) وهو الثاني بين أساقفة هذه الأبرشية وفي عام 250 م قام أسقف بازدي مار شوحاليشوع بزيارة رسمية إلى أربيل ، والتقى أسقفها مار شمعون ، وهو تاسع أساقفة حدياب ، ومكث عنده سنة كاملة ، ورسماً معاً أسقفين الأول لأبرشية (حربيات كلال) والثاني لأبرشية (شهرکرد) وفي عام 280 م رافق مار شبتا أسقف بازدي مار آحو دابوي إلى المدائن (العراق)

كانت بازدي تشكّل الحد الفاصل بين مملكتي الروم والفرس وكانت مكاناً حصيناً تشكّل خطراً عسكرياً له شأنه خاصة معسكر بيت زبدى أو معسكر فنك . وقد حاول شابور الثاني 309-379 م مرات عديدة الاستيلاء على مدينتي بيت زبدى ونصيبين . لأنه باستيلائه عليهما ستفتح له أبواب أرمينيا وما بين النهرين . غير أن تلك المحاولات كانت تبوء بالفشل الذريع تجاه المقاومة العنيفة التي كان يبديها معسكر بيت زبدى ونصيبين . واستمرت هذه المحاولات إلى أن تمكن عام 360م على عهد أسقفها هيلودورس حيث اقتحم قلعة فنك بعد مجابهة ضارية ، ودخل شابور بيت زبدى منتصراً ورافعاً ألوية الفوز ، لكنه لم يهنأ بهذا الانتصار . فبعد مرور سنتين أي في عام 362 م أعلن سكان بيت زبدى العصيان . فأغار عليها ثانية وافتتحها بعد أن قدمت المدينة لوحدها 275 شهيداً وأجلى من سكانها نحو 9000 نسمة من الرجال والنساء بينهم أسقف بازدي والكاهنان دورا وبهب وجمع غفير من القسوس والشماسة والرهبان والراهبات . وأتى بهم إلى الأهواز . وفرض عليهم أن يدينوا بالمجوسية لكنهم رفضوا فاستشهدوا جميعاً . ولشدة قساوته على المسيحيين فإنه لم يشفق على وحيدته (كوبر لاها) وابنته (قازو) اللذين أعلنوا إيمانهم المسيحي فحز رأسيهما عام 332 م بدون رحمة أو شفقة . وهكذا فعل أخوه أبو زرد والي بازدي الذي قتل ابنه باسوس وابنته شوشان اللذين أمانا بالمسيح وذلك بتاريخ 11 أيار عام 388 م في قرية حذل القريبة من بازدي ، وكان عمر كل منهما لا يتجاوز 12 سنة . فعيّدت لهما الكنيسة . ولقد قام المستشرق الفرنسي (جان باتيست شابو) 1948 بطبع قصة مار باسوس عام 1893 م ويعتقد المستشرق الفرنسي دوفال 1911 م إنه كان ثمة مجموعة كاملة لكافة شهداء بازدي لكنها ضاعت ولم يبق منها سوى النزر اليسير .

ومن شدة حنق شابور على المسيحيين صب جامات غضبه عليهم بالتعذيب والتكيد والقتل الجماعي . ودام اضطهاد القاسي مدة أربعين سنة متوالية من 339-379 سقط خلالها 120000 شهيد ، وفي بازدي لوحدها استشهد 9000 شهيد في يوم واحد . ولئن ثار شابور على المسيحية حانقاً حاقداً لكنه ساهم من حيث لا يدري بنشر المسيحية في بلاده بواسطة السبايا الذين اقتادهم إلى الأهواز وبقية الأصقاع الفارسية . وكان بينهم أساقفة وقسوس ورهبان وراهبات وشماسة فشمّر هؤلاء عن ساعد الجد وراحوا ينشرون تعاليم المسيح في تلك البلاد وكانوا سبباً في تنصير أعداد كبيرة من أبناء فارس طبقاً للمثل القائل : رُبّ ضارة نافعة.

وبالرغم من تلك الاضطهادات القاسية والمريرة . فلم تفتر همة المبشرين الذين أخذوا على عاتقهم مسؤولية نشر البشارة المسيحية في سائر أقطار العالم . ونلمح فيما يلي إلى أسماء بعض القديسين الذين وفدوا بازدي حاملين بشرى الخلاص ومجتري عجايب ومعجزات جذبت الناس إليهم فأمنوا واعتمدوا باسم السيد المسيح . وكان لهؤلاء القديسين دوراً إيجابياً في تنمية أعمال تبشير المنطقة . ومن هؤلاء :

¹³ عبر في سير - اثناسيوس أفرام برصوم ص 260

¹⁴ تاريخ طور عشرين ص 200

1. القديس مار أوجين 363 م الذي مازال ديريه قائماً في جبل الأزل المجاور نصيبين
  2. القديس مار يوحانون : الذي ابتنى ديراً في بازبدى
  3. القديس مار اشعيا الحلبي : وهو من تلاميذ القديس مار أوجين . نال شهرة واسعة في بازبدى . وكانت له اليد الطولى في تبشيرها . واجترح الرب على يديه عجائب باهرة . فعند دخوله البلدة مرّت جنازة ابن حاكم بازبدى الروماني (الملك موريق) فأحيا القديس الميت ، ونالت الجموع دهشة كبيرة ، وشاع الخبر في سائر أرجاء المنطقة فتهاافت الناس لنيل بركته ، ومشاهدة المعجزات الباهرة ، عندها ضرب الأرض بعصاه فنضحت ماء وبدأ يعمّد الجموع بمائها وفي مقدمتهم حاكم المدينة . ولا زالت هناك في المدينة بئر ماء تعرف باسم القديس مار اشعيا الحلبي . الذي وافته المنية وله من العمر 93 عاماً وعيّدت له الكنيسة¹⁵
  4. القديس مار شليطا : بشّر هو الآخر في المدينة وظهرت على يديه معجزات عديدة وعمّد جمعاً غفيراً وبقي يؤدي رسالته الروحية إلى أن وافته المنية في بداية القرن الخامس الميلادي .
  5. القديس مار فنحاس : وهو يوناني الأصل ، تعبّد في الجبل الأبيض شرق بازبدى .
  6. القديس مار لونجينا : تعبّد في مغارة تقع في بازبدى تعرف بـ (مغارة إبراهيم الخليل) وما زالت آثار ركوعه ظاهرة فيها ، وسقفها يرشّح ماء ، وقد حفر في المكان الذي يهبط فيه الماء حوض اعتمد فيه القديس مار باسوس وأخته شوشان
  7. القديس مار دودو الذي ضريحه اليوم في قرية أسفس بجوار بازبدى¹⁶
- وتخليداً لذكرى القديسين وقد سَخّروا أنفسهم لنشر التعاليم المسيحية ، وتكريماً لدورهم الريادي في هداية الناس إبان زمن ساد فيه قانون الغاب ، وانتشرت الوحشية الكاسرة تفترس من حولها غير مقدّرة للقيم البشرية التي تربطهم جميعاً بخيط واحد هو المحبة . لكل هذه الأسباب فقد أقام أهل أزخ كنائس وأديار ومزارات روحية في بلدتهم مازال بعضها قائماً والبعض الآخر ظلّت آثاره حتى اليوم قائمة تذكر البشر بدور هؤلاء الرجال الأماجد . وهذه المقررات الدينية هي :
1. كنيسة السيدة العذراء المعروفة بـ (عزرت أزخ) تقع وسط البلدة
  2. كنيسة مارت شمووني إلى الشمال من البلدة على طريق أسفس
  3. دير مار يعقوب يقع غرب البلدة قرب البيرمة
  4. دير مار كوركيس شرق البلدة يحتوي بئر ماء
  5. دير مار اشعيا في الجنوب الشرقي فيه نبع ماء عُمد منه القديس
  6. دير مار أيهون : ربما كان القديس هرون . في الجنوب الشرقي من البلدة
  7. دير مار غزليّتو وبالسريانية مجدليّةاً مغدليّتو أي مريم المجدلية الوارد ذكرها في الإنجيل المقدس

¹⁵ وقعت أحداث سيرته في القرن الرابع الميلادي . طبعها (لاند) بالسريانية ص 364 من ج 3 من منتخبات سريانية ، وترجمها إلى الألمانية أهرنست وطبعها في لايبزك سنة 1899

¹⁶ بازبدى عبق الإيمان — للمؤلف من ص 63-129

8. دير مار شمعون شمال البلدة استخدمته السلطات سجناً
9. دير مارت شوشان : يقع في الزاوية الجنوبية من دير مار يعقوب
10. دير مار باسوس : بقيت منه آثار غرب البلدة بالقرب من بير الكوزكات

تلك آثار باقية خلّدتها أجيال وقرون شاهدة على مدى انتشار المسيحية في ربوع بازدي على أيدي المبشرين والقديسين وهم يجتروحون معجزات باهرة دفعت قوافل من البشر تنضوي إلى الإيمان المسيحي فنشأت أبرشية كانت الأولى والأقدم بين الأبرشيات السريانية التي يفخر بها تاريخ الكنيسة السريانية الأرثوذكسية وقد ألحقت هذه الأبرشية أحياناً بمغربيانية تكريت (العراق) السريانية . وأحياناً عدّت مع نصيبين أبرشية واحدة . وكان مركزها منتقلاً بين جزيرة ابن عمر وبازدي ، وقد نظّم البطريرك أفرام الأول برصوم جدولاً بأسماء الأساقفة الذين تعاقبوا على كرسي الأبرشية ، ويضم 37 أسقفاً بدءاً من الأسقف ميلس الذي حضر مجمع داديشوع في القرن الخامس وينتهي بالمطران يوليوس بهنام عقراوي الذي رسم مطراناً عام 1881 م في دير مار متى (العراق) ونقل إلى أبرشية بدليس ، ثم إلى بازدي التي رعاها 43 سنة حتى يوم رحيله الأبدي في ديار بكر عام 1927م متجاوزاً التسعين من عمره .

وفي القرن الخامس ، وعقب مجمع أفسس عام 431م ظهرت العقيدة النسطورية التي انحاز إليها بعض سكان البلدة التي ضمت طائفتين مسيحيين أرثوذكسية ونسطورية ، وبدأ التنافس الشديد بينهما ولكل منهما كنيسته الخاصة به .

وإذا تركنا هذا التنافس المذهبي جانباً ، فلا بد من الإشارة إلى أن البلدة كانت مركزاً لعلوم جلييلة لغوية وعلمية ومنطقية وتاريخية ولاهوتية عبر مدرستها العالمية والمعروفة في التاريخ بـ (مدرسة بيت عيناثا) ويعتمد مؤلف كتاب كلدو وأثور على كتاب العقّة لمؤلفه ايشوع دناح فيضع مدرسة بيت عيناثا في الدرجة الأولى ، ثم يشرح أهميتها من الناحية التعليمية فيقول : إنها تأتي من حيث الأهمية في مرتبة بعد مدرسة الرها ، ومدرسة نصيبين ، وقد تخرج منها رجال أفاض وعلماء منهم باباي الكبير المتوفي عام 628 م والذي تسنّم أعلى المناصب في إدارة زمام الكنيسة الشرقية وترك مؤلفات غزيرة ، وكانت اللغة السريانية هي السائدة في هذه المدرسة ، وقد أبقى التاريخ على بعض المصطلحات للهيئة التعليمية آنذاك ندرجها فيما يلي :

مَقْرِينَا (مقريونو) يطلق على من يعلّم القراءة والكتابة
 سُفْرَا (سوفرو) من يعلّم فن الكتابة والنسخ
 بُدُوقَا (بودوقو) مدرّس الفلسفة والمنطق
 مُوجِينَا (مهغيونو) مدرّس فن الخطابة
 رُبْنَا (رابونو) مدير المدرسة¹⁷

وإذا كانت السريانية هي لغة هذه المدرسة وبقية مدارس المنطقة فإنها كانت أيضاً اللغة الدارجة في ربوع بازدي واستخدمها السكان على مدى أجيال وقرون . كيف لا . وقد كانت لغة عالمية . على مثال الانكليزية اليوم . لهذا نرى أن سائر البعثات الدبلوماسية ، وأعضاء الوفود الرسمية كانوا من السريان ، وكان عدد من السريان موجوداً باستمرار في البلاط الفارسي . وهكذا الرومان فإنهم اعتمدوا على السريان في الوساطات الدولية والأمور الدبلوماسية

أما اللغة العربية فقد بدأت بالتسرب رويداً رويداً إلى المنطقة عقب الهجرات القادمة من الجزيرة العربية ، والتي انتشرت مضاربها من بازدي حتى الجزيرة ، وبضمنها أقوام عربية تنتمي إلى قبيلة تغلب وهي من أشهر القبائل

¹⁷ ثقافة السريان في القرون الوسطى : نينا بيغوليفسكايا . ترجمة خلف الجراد

¹⁸ المرجع السابق

العربية ، وكانت منازلها أرض الجزيرة والتي دعاها السريان بية عابيا بيت عربويو (باعربايا) أي ديار العرب (ربيعة) وكانت هذه الأقوام تدين بالمذهب الأرثوذكسي ، فاختلطت بالسريان الذين تعلموا منها العربية وراحوا يستخدمونها في حياتهم اليومية . وإن لهجة سكان بازبدى وإن كانت عربية إلا أنها محشوة بمئات الكلمات السريانية . وإن نطقهم للعبارة يأتي دوماً على الصيغة السريانية ، وهذه اللهجة هي شديدة الشبه بلهجة سكان ريف الموصل ودير مار متى (العراق) وقد ألف المحامي الأستاذ عبد الكريم بشير الذي يقيم اليوم في ألمانيا قاموساً في لهجة أبناء آرخ يقع في 305 صفحات من المقطع الكبير ، رُتبت كلماته مبنية حسب الأحرف الأبجدية ، وقد سارع العديد من طلاب جامعة بوزنان في بولونيا إلى تقديم أطروحات عن اللهجة الآرخية . كما إنني وضعت كتاباً يقع في 316 صفحة من المقطع الكبير عنوانه - أمثال من بازبدى - آرخ - يشتمل على 1377 مثلاً من الأمثال الشعبية التي ما زالت مستعملة . وألحقت بها قصصاً وطرائف ورسائل من التراث الشعبي الآرخي . وألفت كتاباً آخر بعنوان (بازبدى عبق الإيمان) يقع في 233 صفحة من المقطع الصغير ، وكتاباً ثالثاً عنوانه (ديارات سريانية من بازبدى) يقع في 215 صفحة من المقطع الصغير . وتبحث هذه الكتب الثلاث في التراث الشعبي والكنسي لبازبدى (آرخ) مختزنة معلومات هامة وثقت خلالها أخباراً تاريخية ودينية واجتماعية عن بلدة عصماء ، صمدت في وجه الأقدار وجابهت قوى وعواصف الحروب والغزوات ، وبقيت صامدة صمود الجبال تتحدى الفناء . إلى أن رفعت ألوية النصر والفوز . وفي عام 640 م فتحها صلحاً عياض بن غنم فدخلت مع بقية جاراتها ضمن ديار ربيعة (باعربايا) ثم سيطر عليها الرومان على عهد جوستنيان الثاني المتوفي عام 695 م وفي العهد الروماني حدثت نزاعات شديدة بين طرفي السكان الأرثوذكس من جهة والنساطرة من جهة ثانية وكانت الدولة هي التي تُصلي نيران تلك الخلافات التي انتهت برحيل النساطرة من البلدة ليحتلوا بالدولة الفارسية التي كانت تقف إلى جانبهم على عكس الرومان الذين كانوا مع الكنيسة السريانية الأرثوذكسية . وانفرد السريان لوحدهم في البقاء في البلدة . والأرخيون يتوزعون على عدة أسر هي :

1. القلثينية 2. النوردونكية 3. الخزموكية 4. العمنوكية 5. المصركية 6. الحبيبيكية 7. البرصومكية 8. الكمكية 9. الجزراوية 10. الباسوسكية 11. البشكية 12. البنوكية 13. الكجلية 14. السعيدكية 15. الحدادين 16. الاسفطونكية
- وقد تعرضت بازبدى إلى العديد من الغزوات والحروب والاضطهادات عبر مسيرتها التاريخية نذكر منها :

1. حروب ملوك آشور : شملناصر الأول 1276-1256 ق.م وهدد نيراي 911-889 ق.م اللذين هاجما سكان طور عبيد الأراميين ، ولم يتمكنوا من اختراق الحصون الدفاعية لبازبدى
2. انقضااض الملك الفارسي أردشير بن بابك في 28 نيسان عام 226 م على بازبدى وقرأها
3. اضطهاد الملك الفارسي شابور الثاني 379 م لبازبدى بين عامي 339-379 م حيث استشهد جمع غفير من السكان وتشير الكاتبة الألمانية (هلكا انشوتز) إلى تلك المذابح الجماعية في كتابها (سريان طور عبيدين المسيحيين) الذي نشر في ألمانيا عام 1985 م
4. في عام 829 م ظهر رجل يدعي إنه المهدي وجمع أعداداً هائلة من أتباعه ، وهاجم بازبدى ، يعمل فيها القتل والنهب والسلب وتخريب الدور
5. تعرضت بازبدى عام 1395 م إلى إبادة جماعية على يد جيوش تيمورلنك الذي دفن السكان وهم أحياء تحت التراب ورم نبع الماء في المدينة
6. مباغة العشائر لبلدة آرخ ، وتصدي الشمس اسطيفو الآرخي المتوفي 1834 م لتلك المواجهات ، وخروج البلدة ظافرة منتصرة

7. حادثة الرواندوز عام 1834 م حيث هاجم بازبدي محمد باشا الكردي أمير منطقة الرواندوز في شمال العراق ، وقتل أكثر من 350 إنساناً
8. في عام 1855 م هاجم مسعود بك واتباعه بازبدي وميدن وباسبرين ، وعاثوا فيها سلباً ونهباً وتدميراً
9. معركة الدوكوري عام 1899 م والتي راح ضحيتها 21 رجلاً من أرخ وباقاً عندما شنت قوات مصطفى باشا رئيس عشائر الكوجر الحرب على المنطقة
10. حروب عام 1915 م والتي تدافعت خلالها قوات كبيرة من العشائر المحيطة بأرخ تساندها الحكومة وتم إلقاء الحصار على البلدة وقذفتها بالرصاص ، وقد أبدى السكان مقاومة ضارية ودافعوا عن مدينتهم وأنقذوا سكانها من الموت ، وذهبت لهم شهرة دفاعية في طول البلاد وعرضها حتى أضحت مثلاً في المقاومة والشهامة والشرف وإبان تلك الحرب الضروس . والهلع قد أخذ من الأهالي . ظهرت معجزة عجيبة من كنيسة السيدة العذراء . حيث سمعت أصوات شبيهة بأصوات المدافع الثقيلة ، وصرخ السكان بأعالي أصواتهم يستجدون بأمرهم مريم العذراء قائلين بلهجتهم (هاري ليكي عزرت أرخ) . ولم تنقطع تلك الأصوات إلا بعد أن رفع المهاجمون راية السلام والصلح فالتقوا السكان وزاروا مقر الكنيسة لكنهم لم يجدوا أية أسلحة كما كانوا يظنون . عندئذ أقروا بأن تلك معجزة . وقد اعترف الضابط الألماني (برنارد لويس) الذي كان من ضمن المشاركين في الحملة ، وسمع صوت المدافع ينطلق من إحدى كوات الكنيسة . فأنثر الحادث في نفسه وراح يترك الجيش . ليتربّ ويصبح كاردينالاً في الفاتيكان . وقد أدلى باعترافه للمطران اسطيافان بللو رئيس أبرشية الكلدان في حلب وتوفي الضابط المذكور في روما عام 1965 م ، وهكذا نجت المدينة من الموت والخراب والدمار¹⁹

لم تكن بازبدي محظوظة بعيدة عن عواقب الملمات كما توهم البعض، لكنها تعاملت مع مجمل الأحداث بمنطق وعقلانية ، ودبرت أمورها بحكمة ودراية بفضل عقلانها وشيوخها . لم تكن لديها معسكرات وتدريبات كالتي للدول . لكن عرفت كيف تواجه الصعوبات بحكمة فائقة فحفرت خنادق ، وبنت أسوار ، وأقامت متاريس . وتجنّد أفرادها كباراً وصغاراً للذود عن حياضها ، ولعبت المرأة الأرخية دوراً بارزاً . فعلاً إنها استراتيجية محكمة أذهلت الأعداء حاقة دماء السكان وأبعدت الدور عن الخراب

وعقب هذه الأحداث المريعة والقاسية بدأ السكان بالنزوح إلى سوريا ولبنان والعراق وفلسطين وأوربا والأمريكتين حتى تقلص عددهم إلى ربع ما كانوا عليه . أما من تبقى منهم فقد كان عليه تضميد الجراح والتواصل مع الحياة من جديد والتعاون مع الحكومة التركية لإعادة إعمار ما تهدّم . والحيلولة دون انهيار ما وصلت إليه البلدة من تعاون واتحاد وقوة دفاع وتطوع عدد منهم للعمل على ازدهار وتقدم الحياة المدنية لكي تواكب أرخ مسيرة بقية البلدان المزدهرة . وظهر منهم على السطح رؤساء بلديات غياري راحوا يجتهدون أنفسهم لخدمة البلدة وتأمين التزاماتها نذكر منهم :

1. الأب جرجيس عبد الأحد - قيار - من 1943/10/10 ولغاية 1944/4/25
2. حنا صلو كتي (آق سونكور) من 1947/11/1 ولغاية 1960/5/27
3. أفرام مراد حنوش (بوشلوق) من 1963/10/17 ولغاية 1966/2/16

¹⁹ أرخ أحداث ورجال : يوسف جبرائيل القس و د. الياس هدايا ص 69

4. شكري حنا سفر (توتوش) من 1966/5/20 ولغاية 1977/12/11

وقد تم اغتيال هذا الأخير بتاريخ 1994/6/17م
ويقضي الواجب أن نشير إلى أن البلدة أنجبت عبر تاريخها أعلاماً كان لهم القدر المعلى ، ومما يشار إليهم
بالبنان . ففي المجال الكنسي نذكر كل من :

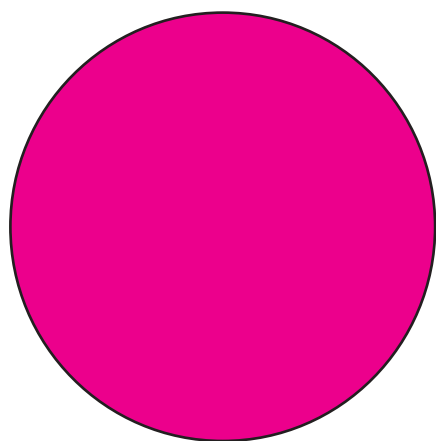
1. باباي الكبير 628 م الذي تسنم القيادة العليا في الكنيسة الشرقية
2. البطريرك سويريوس اسحق الأزخي 1816 م أحد بطاركة طور عبيد
3. الشمساس اسطيفو 1834
4. الأسقف قورلس كوركيس الأزخي 1847 م
5. المطران ديوسقورس ايشوع
6. المطران قورلس برصوم
7. المطران ملاطيوس برنابا 2004 مطران حمص وحماه (سوريا)
8. المطران اقليميس أوكنين قبلان مطران الولايات المتحدة الأمريكية
9. المطران سويريوس ملكي مراد مطران الأردن والديار المقدسة
10. المطران يعقوب بهنام هندو مطران نصيبين والحسكة للسريان الكاثوليك
11. المطران نيقولاوس متى يوسف عبد الأحد مطران الأرجنتين

كما أنجبت أزخ عشرات القسوس والخوارنة والكتاب والأدباء والفنانين والأطباء والمحامين والمهندسين
والصيادلة مما لا يتسع المجال لذكرهم جميعاً .
وانني إذ أختتم محاضرتي مهناً شعب ولاية شرخ بافتتاح جامعة حكومية فيها . مما يساهم في تقدم الولاية متمنياً
لها ولكم جميعاً التوفيق والفلاح والنجاح
وشكراً لإصغانكم (القاملشي 12.2.2011)

مصادر البحث

1. الكتاب المقدس - سفر التكوين
2. معجم البلدان - ياقوت الحموي
3. أزخ أحداث ورجال : يوسف جبرائيل القس و د. الياس ع. هدايا
4. معجم البلدان : أنيس فريخة
5. أزخ عبر التاريخ يوسف لحدو مراد

6. وبقيت قبور الأبطال بلا صاحب : حنا مراد حنوش
7. تاريخ طور عبيدين : البطريك أفرام الأول برصوم
8. عبر في سير : اثناسيوس أفرام برصوم
9. بازبدي عبق الإيمان : المؤلف
10. ثقافة السريان في القرون الوسطى : نينا بيغولفسكايا

BÂZEBDEY *Tarih, İman, Kahramanlık*

Lahdo ISHAK

Çev:

Yrd. Doç. Dr. Abdulmuttalip ARPA
Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

İdil (Bâzebdey) Süryânî tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bölge, sadece Süryânî tarihi açısından değil, aynı zamanda Müslüman ve Yezidiler açısından da önemlidir. İdil bölgesi bu anlamda birçok kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu makale İdil’de Süryani tarihini ve kültürünü incelemeye ayrılmıştır.

Anahtar Kelime: Süryânî, Bâzebdey, Abreşiye

Abstract

From the point of Syrian History, Idil (Bazebeday) is very important. Not only from the point of view of Syrian History, but at the same time, from the point of view of Muslims and Êzidism, Idil has important place. The Idil area, in this sense home of a lot of cultures. This paper is reserved to the investigation of the history and culture of Syrians in Idil.

Key Words: Syrians, Bâzebday, Abrashiya

1938 yılında doğduğum ve 74 yıl sonra tekrar döndüğüm, tarihi iman, kahramanlıklar, yüce ve engin değerlerle dolu olan memleketim Bâzebdey hakkında faydalı bilgiler sunmak üzere hazır bulunduğumuz bu anlamlı tarihi buluşmada hepinizi içtenlikle selamlıyorum.

Kökleri tufan günlerine kadar dayanan bu belde, ilk zamanlardan beri tarih sahnesinde var olmuş, çevresine sürekli canlılık katmış ve yeni değerler kazandırmıştır. Tufan hadisesinden sonra beşerin tekrar üremeye başladığı¹ Allah’ın bereketine mazhar olmuş bu mukaddes beldede bulunmayı bana nasib ettiği için Allah’a şükrediyorum.

Yine Şırnak ili şahsında Türk hükûmetine derin şükranlarımı sunmayı bir vecibe görüyorum. Bu arada Şırnak kelimesinin Arâmî Süryânî kökenli “Şera Nuh” ifadesinin bileşiminden türediği ve bunun da ‘Nuh’un, onun sırtlarında istirahatata çekildiği ve bütün âleme bereketli olduğu’ anlamına geldiğini belirtmek istiyorum. Şüphesiz bu böyle kalmaya devam edecektir. Sunacağım bu bildiriden keyif almanızı umarım.

---

¹ *Sifru’t-Tekvîn*, 8:12

Bâzebdey, çok parlak ve eski tarihi bir geçmişe sahip olan bir Süryânî şehridir. Bâzebdey, varlıklarını m.ö. 14. asırdan 7. asra kadar devam ettiren Aram b. Sâm b. Nuh'un neslinden gelen ecdadımız Arâmilere ait bir şehirdi. Halil İbrahim de m.ö. 2000'li yıllarda Arâmî oluşuyla övünüyordu. Halil İbrahim Kitabı Mukaddesin tesniye bölümünde şöyle diyor: 'Babam şaşırmış, yolunu kaybetmiş bir Arâmiydi.' Arâmilere, batıdan Lübnan, doğudan da Fırat nehri, kuzeyden Toros Dağları ve güneyden Dimaşk'ın arka taraflarına kadar uzanan geniş bir coğrafyaya kadar yayıldılar. Bu alanda insanlığa önemli medeniyetler bıraktılar. Günümüzde hala izleri görülen birçok mimari ve sanatsal eserlerle şehirlerini süslediler. Malesef her ne kadar bu eserlerden birçoğuna bugün ulaşılmışsa da; hâlâ gün yüzüne çıkmayı bekleyen birçok eser vardır.

Bâzebdey, Arâmî kenti olmakla iftihar ediyor. Bugün Türkiye'nin Şırnak ili sınırları içerisinde. Güneyden Dicle nehrine 15 km, batıdan Ceziretü İbn Ömer'e 28 km uzaklıkta, Midyat'ın 60 km. ötesinde ve Turabdiye yapışık olup doğusunu kaplayan bir alandır. Ayrıca Nusaybin'e de 60 km. uzaklıktadır. Şehrin kuzeyi ve doğusu dağ ve tepelerle kaplıdır. Mesela beyaz dağa, beyaz taşlara sahip olmasından ötürü o isim verildi. Süryânî halkı bu bölgeyi üzüm bağları, incir, ceviz ve meşe palamudu gibi yaygın güzellikleriyle yeşil cennete dönüştürdüler. Yine bu bölgede, 'İlim Dağı', 'Dokrî Tepesi' ve İbn Ömer Ceziresi yönünden uzanan Nuh'un gemisinin üzerine oturduğu 'Cudî Dağı' vardır. Batı ve güney bölgeler ise hububat ve baklagillerin yetiştirildiği verimli tarım arazileri, kuyu ve kaynak sulara sahip yerlerden oluşmaktadır. Bu yönüyle insanlara hoş ve latif bir atmosfer oluşturmuş ve şairlerin diline kadar düşmüştür.

Şâir:

وَعَذِبَ يَحَاكِي السَّلْسَبِيلَا بَرُودَ
فَحْمَى وَأَمَّا بَرْدَهَا فَشَدِيدَ
بَقَرْدَى وَبَازِيدَى مَصِيفَ وَمَرِيعَ
وَبَغْدَادَ مَا بَغْدَادَ أَمَّا تَرَابَهَا

"Bakırdâ ve Bâzebdey yazın ve baharın yaşanacak yerlerdir.

Selsebili andıran soğuk ve tatlı bir suya sahiptir.

Bunların yanında Bağdat ne ki?

Yazın sıcaklığı hummâyı andırır, kışın ise soğuğu amansızdır"²

Arap İslâmî kaynaklar Bâzebdey'i, Ayyad b. Ganem'in miladi 640 yılında Bâzebdey'i fethetmesiyle anmaya başladılar. Belazuri, "Futûhu'l-Buldân"ında, İbn Hardazebe de "el-Mesâlik ve'l-Memâlik" adlı eserinde Bâzebdey'den bahseder.

Her ne kadar Bâzebdey tarihte biliniyorsa da müsteşrikler mevkisinin netliği hususunda ihtilaf halindedir. Ancak Hartman, Alman müsteşrik Sahao'nun verilerine dayanarak Bâzebdey Kalesi'nin gerçek yerini tespit etme imkanı buldu. Hartman, kalenin şimdiki yeni şehrin güneyinde ve eski Dicle nehrinin kalıntılarının batısına düştüğünü söylüyor. Bu konuda herkesin kendine ait görüşü olmakla birlikte 1229 vefatlı Yakut el-Hamevi Bâzebdey'i şöyle tanıtır:

² Yakut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldân (B Harfi)*

Bâzebdey, İbn Ömer Ceziresi'nin karşısında bulunan bir köydür. Bölge tümüyle onun ismiyle isimlendirildi. Yakınında da Semânun (seksenler) köyü ve Cudî Dağı vardır.

1286 ölümlü bilginimiz İbnü'l-İbrî de "*Tarihu'l-Mufârene*" adlı eserinde ondan bahsederek ona Süryânîce Beyet Zubdî (Beyt Zubday) yani 'Bâzebdey' demektedir.

Baba Dr. Alman Hans Holler, Fransızca, Almanca ve İngilizce yazılan "*Turabdîn*" adlı eserinde Bâzebdey'i "*Beyt Zubday-Azah ve İdil*" olarak adlandırır. Kitabında Bâzebdey'e dört sayfa ayırarak hakkında bilgi vermiş ve Bâzebdey'deki Meryem Ana Kilisesine ait mukaddes İncil yazmasından beş tane de resim sunmuştur. Bu resimler sanatsal anlamda son derece çarpıcı bir güzelliğe sahip olup, Mesih Yasu'un yeryüzündeki tecellisine iyi bir işarettir.

Bazı bilginler de kentin Ayn Sebe döneminde var olduğunu belirttiler. Ancak batı bilim adamları sadece bir dönem bazı müsteşrikler nezdinde savunulan bu görüşü doğru bulmayarak onu reddettiler.

Bâzebdey'in kelime anlamına gelince, bütün dil bilginleri kelimenin Arâmî Süryânî bir kökenden geldiği hususunda ittifak halindedirler. Dr. Enis Furayha'ya göre kelime birçok anlama havidir. O şöyle der: "O, tereyağı veya kaymağın üretildiği yer" anlamına gelen 'Beyt Zubdîn' veya 'Beyt Zibdîn' adlı Süryânî bir kelimedir. İkinci bir görüş olarak da, mehir veya geline alınan cihaz, eşya anlamına gelen "Zubdîn" kelimesinden gelebileceğini belirtir. Ancak sözlerinin sonunda bu ismin cömert, bereketli ve bolluk sahibi anlamlarına havi ortak Sâmi İlahı olan "Zubdî" kelimesinden geldiğini ifade eder. Bu ismin eski Sâmi nakışlarında çokça tekrar edildiği gözlemlenmektedir. Yine kelime hakkında 'Zubdî İl' yani, 'Allah verdi, bağışladı' denildiği de söylenir.

Kilisenin bu eski putperest mabedinin üzerine inşa edilmesi ve buranın geçmişte putperest ibadetinin bir merkezi konumunda olduğu hakkındaki bilgimiz, buranın söz konusu putperest ilahın ismiyle isimlendirilmesi hususunu uzak bir ihtimal olarak görmememiz gerektiğine önemli bir işarettir. Ancak tarih, beldede temerküz eden bu ilahın isminin tayini hususunu görmezden gelmiştir. Başka bir grup da Bâzebdey'e "Beyt Aynasa" demişlerdir. Ancak bu görüş bir grup tarafından reddetmiştir. Yakut el-Hamevi ise, Beyt Aynasa'nın, Bâzebdey'de tek başına bir yerin adı olduğunu belirtir. Yazar Muhammed Hüseyin ez-Zubeydi ise, onun Bâzebdey'in bizzat kendisi olduğunu belirterek süreç içerisinde nasıl bir hal almışsa ikisinin de aynı bölgeye ait isimler olduğunu belirtir.³ Bâaynasa, Süryânîcesi de Beyt Ayanasa (Beyt Aynasa) olan kelime, 'Kaynaklar Bölgesi' anlamına gelen iki kelimeden mürekkep Süryânî kökenli bir kelimedir. İçinde birçok su kaynağı, kuyu, pınarlar ve bataklıkların bulunmasından dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir. O kuyulardan birkaçı şöyledir:

³ Yusuf Lahdo Murad, *Azah Abre't-Tarih*, s. 63; *ez-Zebidi*, *el-Irak fi'l-Ahdi'l-Buveyhi*, s.71-73.

1-el-Birmetü'l-Kebire: İki kelimededen oluşmuş, Süryânî kökenli bir kelime olup “Barâ Dımyâ” (Bîro Dımâyo) yani, ‘su kuyusu’ demektir. O, birçok kayadan süzülerek akan bereketli bir sudur. Bölge halkı ona “Kîfîn” demiştir. O da, Süryânîcede Kâfâ (kîfi) olup, ‘kayalar’ anlamındadır. Onun isimleri, hala bölge halkının dilinde tekrarlanır. O isimlerden birkaçı şöyledir: Kâfu’s-Sirkîn, Kâfu’t-Taşt, Kâfu’l-Ba’râye ve Kâfu’l-Meyyit ki bu, bu suyun içindeki en derin noktada bulunur. Birçok kişi bunun içinde boğuldu. Her ne kadar bu su, asıl olarak şehrin hayvanları için bir su kaynağı işlevini görse de, yaz dönemlerinde yüzme vb. amaçlarla da kullanılmıştır.

2-el-Birmetu’s-Sağire: Şehrin doğusunda Dir Mâr Aşaya Bölgesi yakınlarına düşmektedir. 3-Bi’ru’l-Beste. 4-Bi’ru’r-Rahib. 5-Bi’r Hasseku. 6- Bi’ru’d-Darb. 7-Bi’ru’l-Hulayyif. 8-Bi’ru’l-Kakk. 9-Bi’ru’l-Kuzkat. 10- Bi’ru’l-Hayyat. 11-Nab’u Koranka. 12-Aynu’l-Belde. Bu kaynak, Meryem Ana Kilisesine yakın olup ana kaynak konumundaydı. Kadınlar onun etrafında toplanır, kovalarını o tatlı ve fişkırان sudan doldururlardı. Kaynağa iniş ise, Romalılardan kalma olduğuna inanılan bir merdiven üzerinden sağlanıyordu.

13-Nehru’s-Sekelân (es-Seklân diye telaffuz edilir): Süryânî bir kelime olup, kaydı, tökezledi anlamlarına gelmektedir. O, kışlık bir nehir olup güneyden şehri yararak Kuvel mahallesini diğer mahallelerden ayırır. Bu nehir büyük felaketlere sahne olmuş ve birçok insanın hayatına mal olmuştur. Nehir, Dicle nehrine dökülmekteydi.

14-Bi’rul-Mai’l-Eseri: Bu kuyu, bir vatandaşın tamir amacıyla evinin girişinde yaptığı kazı çalışması esnasında tesadüfen ortaya çıktı.

Yakut el-Hamevi Bâaynâsâ’yı şöyle tanıtır. İbn Ömer Ceziresi’nin yukarılarına düşer. İçinden onu yarıp geçen ve Dicle’ye dökülen bir nehir var. Yerlerin en neziplerinden olup, Dimaşk’a benzer. Şair Ebi Temam e’t-Tâi (835m.) onu bir şiirinde şöyle anmıştır:

لولا اعتمادك كنت ذا مندوحة
عن برقعيد وأرض باعينا
“Sana olan güven ve itimadından dolayı
Barkaîd ve Baaynasa’ya alternatif gidecek yerlerim var”

Zebidi de onun hakkında şöyle dedi: “O, Diyâr Rabîa bölgesinde bulunan beldelerin en önemlileri arasında yer almaktadır. Abbasi halifesi el-Mu’tasım m.842 yılında Umuriye’nin fethi esnasında Nusaybin üzerinden gelirken bir müddet Bâaynâsa’da istirahat etmiştir.”

Tüm bu tarihi olaylardan, Nasturi Hristiyanların Bâzebdi bölgesine yerleşmeleriyle birlikte Bâaynâsa isminin miladi beşinci asırdan itibaren bilinip yaygınlık kazandığı ve bunun dokuzuncu asra kadar devam ettiği açıkça görülmektedir.

Azah adı ise, Moğolların Timurlenk’in komutasında 1405’te bölgeyi işgal etmelerinin hemen ardından ortaya çıkmıştır ve günümüze kadar da bu yaygınlığını devam ettirmektedir. Azah kelimesi de, aslı “Zoka” olan Süryânî kökenli bir kelime olup,

'savaşta galip geldi' anlamındadır. Bu isim gelişigüzel bir şekilde ortaya atılmadı. Şüphesiz bölge birçok savaş ve işgale maruz kalmış ancak kendini en iyi şekilde savunarak zaferlerle bu savaşlardan çıkmıştır. Türk Devleti de ona 'İdil' ismini verdi. Resmi kayıt ve yazışmalarda bu isim hala geçerliliğini korumaktadır. Bâzebdey şehri çok eski bir geçmişe sahip olmakla birlikte, acımasız savaşlar onunla ilgili birçok haber ve bilgiyi yok etmiştir. Sair şehirler gibi ondan da tarihteki varlığına işaret edecek birkaç kalıntı dışında başka bir şey kalmadı.

Bugün elimizdeki bilgi ve belgelerden şehrin tarihi süreç içerisindeki eskiliği ve derinliğini kolayca görebiliyoruz. Bazıları şehrin ilk kuruluşunu tufandan kurtulan Nuh'un çocuklarına dayandırır. Bazıları da Nuh'un buradaki iklimi ve güzel suları beğenmesinden dolayı şehri bizzat kendisinin kurduğu ve tufandan sonra 350 yıllık bir yaşamdan sonra buraya defnedildiğini belirtir.⁴ Elimizde kesin bilgi ve belge olmadığından her ne kadar bu varsayımı kesin olarak ifade edemiyorsak da, şehrin kuruluşunun tufan hadisesini yaşayanlarla yakın bir ilişki içerisinde olduğunu görebiliyoruz. Şehrin güneyinde 'Kasru'l-Kuvel' diye bilinen eski bir kasır vardır. Kuvel ismi de şehrin mahallelerinden birisine verilir ve günümüzde Kuvel Mahallesi olarak bilinir. Kuvel kelimesi Arâmî Süryânî olup, 'gemi' anlamına gelir. Kitabı mukaddes tekvin bölümünde belirtildiği gibi Nuh'un gemisine bu isim verildi. Geçmişte bölge ve yer isimlerinin gelişigüzel bir şekilde verilmediğini, genellikle bazı tarihi değer ve olayları ifade etmek üzere bu isimleri aldıkları bilinen bir şeydir. Asırlarca bu bölgeler taşıdıkları bu anlam ve değerleri içlerinde barındırırlar. Böylece yedi bin yılı aşan bir zamandan beri kuvel isminin bir mahalle ismi olarak bölge halkı tarafından anılması ve tekrarlanması bu sebeptendir. Güneydeki Kuvel ismini bir tarafa bırakırsak, şehrin kuzeyine yöneldiğimizde beyaz renkli toprağa sahip Danho çukurunu görürüz. İnsanlar evlerinin sıvasını kireç yerine oradaki toprakla yaparlardı. Bu yerde insanlara ait çok büyük kafatasları, boyları 80 cm. baldır ve kalça kemiği ve 110 cm. uzunluğunda da bacak kemiklerine rastlandı. Ayrıca tarihi mö. 2000'li yıllara dayanan insan kemikleri kalıntılarına havi taş lahit(sanduk)leri bulundu.⁵ 1937 yılında Tell'ül-İlm⁶ harabelerinde ve şehrin 15 km. güneyinde 120/100 cm. boyutunda göğsü nakışlarla süslü taştan yapılmış bir heykel bulundu. Bu heykel Arâmî ilahı olan 'Melkâret'in⁷ görüntüsünü yansıtıyordu. Sağ tarafında bir savaş kalkanı, sol tarafında ise bir yıldırım sembolü vardır. Suveriler ona 'Ba'l İlahı' derlerdi. Bu heykel, halkın gözükara müdür diye isimlendirdiği dönemin ilçe müdürü tarafından Azah'a nakledilerek Aziz Mar Şamon binasının önüne konuldu. Daha sonra oradan bir kara askeri birliğin kışlasına götürüldü ve 1960 yılına kadar orada tutuldu. Nihayetinde Diyarbakır, İstanbul veya Ankara illeri müzelerinden birine nakli gerçekleştirildi.⁸

⁴ Yusuf Lahdo Murad, *Azah Abre't-Tarih*, s.5.

⁵ Yusuf Lahdo Murad, *Azah Abre't-Tarih*, s. 9.

⁶ Eski Arâmî bilgilerin sembolünü taşımasından dolayı bu şekilde isimlendirildi.

⁷ Arâmî bir isim olup, Melik Karta kelimelerinden oluşmuş olup, köyün meliki anlamına gelmektedir. Onun için bölgede bayram kutlamaları yapılır. Grekliler ona 'Hiraklis' derler.

⁸ Hana Murad Hannuş, *Kahramanların kabirleri sahipsiz kaldı*. s. 4

Yine bir yerleşim yerinde derinliği 150 metreyi aşan tarihi bir kuyu bulundu. Üstünü yuvarlak, oymalı, sanatsal açıdan çok güzel, sağlam iri bir kaya kaplıyordu. Birçok defa dibine ulaşılmaya gayret edildi ancak muvaffak olunamadı. Sonunda üstü tekrar kapatıldı.

Merhum babam İshak Köprü Basus İdil'deki evimizle ilgili bana şöyle bir anekdot anlattı: Evimizin duvarına kazılmış eski bir sığınak vardı. Bu sığınak, şehrin dışına bağlantı ihtimali olan uzun bir tünelle bağlantılıydı. Sığınağın ön tarafı, onun ölçüsünde oyulmuş bir taş aracılığıyla kapatılıyordu. Kapalı halinde kimse sığınağı fark edemiyordu. Burası 'Mağış' ismiyle biliniyordu. Bu isim de Mecusi Süryânî asıllı bir kelime olup, Fars Mecusi Mabedi anlamındaydı. Savaş ve işgaller esnasında birçok insan buraya sığınarak kendisini koruyordu. Yaşlı ve eski insanlar bu çerçevede bize, evlerinin bahçelerinde, yerin altı vb. yerlerde birçok eski kapkacak türü eşyalara tesadüfen rastladıklarını aktardılar. Bütün bunların, tarih öncesi asırlara ait olduğu şüpheye mahal bırakmayacak derecede açıktır.

Keşke Türkiye Müzeler Müdürlüğü, şehrin tarihi ile ilgili önemli bilgilerin ortaya çıkarılması amacıyla şehrin dağları, tepeleri ve değişik yerlerinde saklı olan eserler üzerinde yeni bir takım çalışmalar yapsa. Tarihçi bilgin I.Patrik Efram Barsavm (1957), Azah'a komşu ve sağ kapısı konumunda bulunan Turabdin⁹ tarihi hakkında bizlere bazı bilgiler aktarır: Bu dağın aslî sakinleri, Arâmî Süryânî kökenli idiler ve Karacadağ diye bilinen Masyos dağında kalıyorlardı. Bunlara, mö. 1256-1276 tarihleri arasında Asur kralı Birinci Şalomnasır savaş açarak şehirlerini işgal etti ve kalelerini yıktı. Onlar Fırat, Dicle ve Belih nehirleri arasında kabile ve gruplar halinde idiler. Asuri şehirlerin enkazlarından çıkan çivili yazıtlardan, Kral Asur Dan (mö.910-922)'ın oğlu olan II. Asur Kral Hadad Niray (mö.889-911)'ın birçok defa Turabdin Arâmîlerine karşı savaş açtığı görülüyor. Asurlu krallara ait arşivlerden Bâzebdey'in bu saldırılardan zarar aldığına dair herhangi bir bilgiye rastlamadık. Belki de bunun sebebi, bu saldırılara karşı onu koruyacak sağlam kalelere sahip olmasıydı. Bâzebdey, bütün düşmansal saldırılara karşı bu sabit duruşunu devam ettirerek miladi 80 yılında Mar Aday'ın¹⁰ öğrencileri olan mübeşşir Mar Ahi ve Mar Aci tarafından Hristiyanlıkla tanışarak bu dine katıldı. O dönemde civar yerlerin Hristiyanlaştığı hususunda herhangi bir veriye sahip değiliz. Bu konuda I.Patrik Efram Barsavm (ö.1957) şöyle der: *Bâzebdey bölgesi Turabdin bölgesine komşu ise, o vakitte mutlaka Mesihin imanı aynı dağın üzerine de doğmuştur.*¹¹ Miladi 120'de Bâzebdey'de bir Süryânî kilisesi (Ebresiye) kuruldu ve başında Piskopos Mar Mirza vardı. Aynı yılda Mar Mirza Erbil'(Irak)e gitti. Şemmâs Şemşon Erbil Ebresiyesi için bir piskopos resmetti (tayin etti). Ve o da bu ebresiyenin piskoposları arasında ikinci sıradaydı. Miladi 250'de Bâzebdey Piskoposu Mar Şuhalyeşu' resmi bir ziyaret için Erbil'e gitti ve orada Piskopos Mar Şamon'la görüştü. Mar Şamon Hidyab'ın dokuzuncu piskoposuydu. Onun yanında bir sene kalarak beraber, biri Harabat Kelal, diğeri Şehri

⁹ Tarih Turabdin, s. 198.

¹⁰ Asnasyus Afram Borsom, İber ve Siyer, s.260.

¹¹ Tarih Turabdin, s.200.

Kurd Ebreşiyesine olmak üzere iki tane piskopos tayin ettiler. Miladi 280 yılında Mar Şebsa Bâzebdey Piskoposu Mar Ahu Dabuvay'a eşlik ederek birçok Irak şehrini beraber gezdiler.

Bâzebdey şehri, Rum ve Fars Devletleri için tam bir ayrışma noktası konumunda idi. Çok korunaklı bir bölgeydi ve sahip olduğu askeri güçleriyle etrafa tehlikeler saçıyordu. II.Şabur (309-389m) birçok defa Bâzebdey ve Nusaybin şehirlerini kuşatmaya çalıştı. Çünkü bu iki noktanın fethi ona Ermenistan ve iki nehrin arasındaki bölgelerin kapısını açacaktı. Ancak tüm uğraşlar bu iki şehrin ordularının sert direnişi sayesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu şekildeki saldırılar hep devam etti. Miladi 360 yılında Piskopos Hilodoros döneminde şiddetli bir çarpışmadan sonra Fenk Kalesi ele geçirildi ve ardından Şabur zafer sancaklarıyla Bâzebdey'e girdi. Ancak bu sevinç ve kutlamalar uzun sürmedi. İki yıl sonra miladi 362'de Bâzebdey halkı isyan hareketi başlattı. Bunun üzerine Şabur tekrar saldırıya geçti ve kenti ele geçirdi. Ancak bu çarpışmalarda 275 şehit verildi ve içinde kadın, erkek, kâhin, piskopos, şemmâs, keşiş, rahip ve rahibelerin de bulunduğu yaklaşık 9000 kişi Ehvaz'a getirildi. Orada onlardan kendi inançlarını bırakıp Mecusiliğe inanmaları istendi. Ancak onlar bunu reddettiler ve hepsi şehit edildi. Hristiyanlığa olan şiddetli kızgınlığından dolayı, Hristiyanlığa inanan kız ve erkek çocuğuna hiç acımayarak ikisini de miladi 332 yılında öldürdü. Aynı şekilde Bâzebdey valisi olan kardeşi Ebu Zerd de Hristiyanlığa inanan ve henüz yaşları 12'yi geçmeyen oğlu Basus ve kızı Şoşan'ı 11 Mart 377'de Bâzebdey yakınlarındaki Haddal köyünde öldürdü. Kilise onların cenaze ve defin işlemlerini icra etti. Fransız müsteşrik Can Batist Şabo (ö.1948), 1893 yılında Mar Basus kıssasını işleyerek yayınladı. Fransız müsteşrik Döfal (ö.1911) bu kıssanın tüm Bâzebdey şehitlerini kapsadığını belirtti. Ancak bu kıssadan birkaç parçadan başka bir şey elimize geçmedi. Şabur'un Hristiyanlığa olan bu nefret ve kızgınlığı, bölge halkına toplu kıyım dahil olmak üzere birçok işkence, zulüm ve eziyet yapmasına yol açtı. Onun bu zulmü yaklaşık kırk yıl (339-379) sürdü. Bu süre içerisinde yaklaşık 120 bin şehit verildi. Sadece bir günde Bâzebdey'de 9000 şehit verildi. Her ne kadar Şabur'un Hristiyanlığa karşı olan bu kin ve nefreti sürse de bu arada Ehvaz ve diğer Fars bölgelerine sürdüğü esirler tarafından orada Hristiyanlık inancının yayıldığıнын farkında değildi. Onların arasında piskopos, keşiş, rahip, rahibe ve şemmâslar vardı. Bunlar işe çok ciddi bir şekilde başlayarak Hristiyanlığın öğretilerini o bölgelerde yaydılar ve bunun sonucunda fars halkından büyük bir kesimin Hristiyanlığa girmelerine neden oldular. Burada bir anlamda *"Nice zarar faydaya dönüştü"* atasözünün anlamını tahakkuk etti.

Bu acı ve sert baskılara rağmen, bütün dünyada Mesihliliğin yayılması sorumluluğunu üstlenen misyonerlerin aşkı ve heyecanı hiç tükenmedi. Aşağıda bu amaçla Bâzebdey'den ayrılan bazı azizlerin isimlerine işaret edeceğiz. Bunlar, samimiyetleri ve Hristiyanlığa ait mucize ve bir takım farklı olaylarla insanları etkileyip, İsa Mesih'e inanmalarına sebep oldular. Bölgenin tamamında misyonerlik faaliyetlerinde bu kesimin çok olumlu bir rolü vardı.

- 1- Aziz Mar Ocın (m363): Ona ait manastırı, hâlâ Nusaybin'in yakınlarındaki Cebelü'l-Ezel bölgesinde varlığını korumaktadır.
- 2- Aziz Mar Yuhanun: Kendisine Bâzebedey'de bir manastır edindi.
- 3- Aziz Mar Aş'aya el-Halebi: Mar Ocın'ın talebesi olup, Bâzebedey'de geniş bir şöhrete kavuştu. Bâzebedey'in Hıristiyanlaşmasında önemli etkisi vardı. Rabb ona göz alıcı harikulade imkânlar verdi. Bir defasında şehre girdiğinde İbn Hakim er-Rumani'nin cenazesi geçiyordu. Aziz, o mevtayı diriltti ve orada bulunan herkes dehşete kapıldı. Bu haber bölgenin her tarafına yayıldı ve bunun üzerine insanlar onun bereketinden yararlanma ve mucizelerini görme amacıyla ona akın ettiler. Aziz, asasıyla yere vurdu ve hemen oradan sular fışkırdı. Şehrin hakimi başta olmak üzere insanlar o suya akın ettiler. Hâlâ şehirde Aziz Mar Aş'aya el-Halebi kuyusu diye bilinen bir su kuyusu vardır. Aziz 93 yaşında iken vefat etti ve kilise tarafından defin merasimi yapıldı.¹²
- 4-Aziz Mar Şalita: O da Bâzebedey'de misyonerlik faaliyetlerinde bulundu. Birçok mucizeler sergiledi ve insanların teveccühüne mazhar oldu. Miladi beşinci asrın başlarındaki ölümüne kadar bu mukaddes ruhânî görevini sürdürdü.
- 5- Aziz Mar Fanhas: Yunan asıllı olup, Bâzebedey'in doğusundaki Cebelü'l-Ebyaz'da vazifelerde bulundu.
- 6- Aziz Mar Loncina: Bâzebedey'de Halil İbrahim mağarası diye bilinen bir mağarada ibadetlerde bulundu. Hala onun rükû izleri orada görünmektedir. Mekânın tavanı su sızdırıyordu. Suyun düştüğü yere bir havuz yapıldı ve Aziz Mar Basos ve kız kardeşi Şoşan oraya giderlerdi.
- 7-Aziz Mar Dodo: Onun kabri, Bâzebedey yakınlarındaki Asfes köyündedir.¹³

Azah halkı, her türlü vahşetin yaşandığı, bütün insanî değerlerin ayaklar altına alındığı, dağ kanunlarıyla idare edildiği o zor dönemlerde kendilerini mesihî inanca hizmetkâr eyleyen o azizlerin ruhunu yaşatmak için bölgede kiliseler, manastırlar ve bazı ruhânî mezarlar inşa etti. Bunların birçoğu günümüzde varlığını koruyup o yüce insanların tarihteki faaliyetlerini sembolize etmektedir. Bu dini mabetler şunlardır:

- 1- Şehrin ortasında bulunan Meryem Ana Kilisesi
- 2- Şehrin kuzeyinde bulunan Mart Şammoni Kilisesi
- 3- Şehrin batısında bulunan Mar Yakub Manastırı
- 4- Şehrin doğusunda bulunan Mar Korkîs Manastırı
- 5- Şehrin güneydoğusunda bulunan Mar Aş'aya Manastırı
- 6- Şehrin güneydoğusunda bulunan Mar Ayhon veya Aziz Harun Manastırı
- 7- Kutsal İncil'de bahsi geçen, Meryem el-Mecdeliye anlamına gelen ve Süryânîcesi Mağlito olan Mar Gazlito Manastırı
- 8- Yöneticilerin hapishane olarak kullandığı şehrin kuzeyinde bulunan Mar Şamon Manastırı
- 9- Mart Şoşan Manastırı. Mar Yakub Manastırının güney köşesine düşer.

¹² Onun yaşadığı olaylar miladi 4. asırda idi. Onları Land, *Süryânîce'den Seçmeler* (c.3, s.364) eserinden Süryânî diliyle bastı. Ahrenst onu Almanca'ya tercüme etti ve 1899' da Lepsig'de bastı.

¹³ Lahdo İshak, *Bâzebedey Ubku'l-İman*, s. 63-129

10- Mar Basos Manastırı. Şehrin batısında bulunan ve Kuzkat kuyusuna yakın bu manastırdan bazı kalıntılar kaldı.

İşte Bâzebdey bölgesinde Hristiyanlığın yaygınlığına şahitlik eden aziz ve misyonerlerin faaliyetleri sonucunda asırların ve nesillerin geride bıraktığı eserlerdir bunlar. Onlar sahip oldukları mucize ve harikulade olaylarla birçok kafilenin Mesihliğe iman etmelerine yol açmışlardır. Bunun sonucunda Ortodoks Süryânî Kilisesi tarihinin iftihar ettiği Süryânî ebreşiyeleri arasında ilk ve en eski olan bir ebreşiye ortaya çıktı. Bu ebreşiye bazen Süryânî Tikrit Maferyanına katıldı. Bazen de Nusaybin ile birlikte tek ebreşiye sayılırdı. Merkezi Bâzebdey ile İbn Ömer Ceziresi arasında değişiyordu. Patrik I. Afram Barsavm Ebreşiye’de görev yapan piskoposların listesini oluşturdu. Bu liste 37 piskoposu kapsayıp, beşinci asırda Dadyaşa merkezinde hazır bulunan piskopos Mils’le başlayıp, 1881’de Mar Mata’da metropolitliğe yükselen Yolyos Behnam Akravi’ de nihayete varır. Bu liste önce Bedlis ebreşiyesine ardından da Bâzebdey’e götürüldü. Orada bu metropolit tarafından, doksan seneyi aşan hayatının sonuna kadar tam 43 yıl (1927’ye kadar) muhafaza edildi.

Miladi beşinci asır 431 yılı Afsos toplantısının ardından bölge halkından bir kısmının benimsediği Nasturi akidesi ortaya çıktı. Belde itikâdi açıdan, Ortodoks ve Nasturi olmak üzere iki grubu bünyesinde barındırıyordu. Bunlar arasında çok ciddi bir çekişme başladı ve herkesin kendisine has kilisesi vardı.

Bu mezhebi çekişmeyi bir tarafa bırakırsak, burada beldenin uluslararası bir hüviyete sahip ‘Medresetu Bays Aynasa’ medresesi üzerinden Lahuti, tarihi, mantık, dil ve diğer ilimlere yaptığı katkı ve hizmetlere işaret etmek gerekir. Kildo ve Asur kitabı müellifi, müellifi İšo’ Danah olan *Kitabu'l-İkka*’ya dayanarak Medresetu Bays Aynasa’yı birinci sıraya koyarak eğitim tarihi açısından önemini şöyle açıklar: O, önem açısından Ruha ve Nusaybin medresesinden sonra gelir. Birçok büyük ulemâ buradan çıkmıştır. Onlardan birisi, birçok önemli eser geriye bırakan ve doğu kilisesi işlerinin idaresinde yüksek görevler icra eden Büyük Babay (ö.628m)’dır. Bu medresede tedrisat Süryânî diliyle yapılırdı. Bu medresede görev yapan eğitim kadrosunun unvan ve sıfatlarıyla ilgili birtakım kavramlara sahibiz. Onlardan birkaçı şöyledir:

- Makroyno (Makaryono): Okuma ve yazmayı öğreten kişi.
- Sufra (Sofro): Nesih ve yazı sanatını öğreten kişi.
- Buduka (Bodoko): Mantık ve felsefe hocası
- Mocinya (Mahgoyono): Hitabet sanatı hocası
- Rabuna (Rabunu) er-Rubban: Medresenin müdürü¹⁴

Süryânîce bu medrese ve bölgedeki diğer medreselerde eğitim dili olmasının yanında aynı zamanda bölge halkı nezdinde asırlarca konuşulmuş, bugünkü İngilizce gibi bir dünya dili seviyesine çıkmış bir konumdaydı. Bundan dolayı bütün resmi heyet

¹⁴ Nina Bigolifsokaya, *Sekâfetu's-Suryan fi'l-Kurûni'l-Vustâ*. Tercemetu Halef el-Cerâd

üyeleri, diplomatik temsilcilerin Süryânîlerden oluştuğunu gözlemliyoruz. Yine Pers sarayında sürekli bir grup Süryânî vardı. Aynı şekilde Romalılar da resmi devlet ve diplomatik işlerde Süryânîlerden istifade ederlerdi.¹⁵

Arap dili ise, Arap yarımadasından gelen göçlerle yavaş yavaş bölgede varlığını hissettirmeye başlıyordu. Bu göçlerin uzantıları, Bâzebdey'den Cezire'ye kadar yayılıyordu. Bunlar, birçok kabileyi bünyesinde barındıran meşhur büyük bir kabileden oluşup, yerleri Cezire bölgesinde idi. Süryânîler onlara Beyet Abya, Bayt Arbubu (Ba'rabaya) yani Diyarü'l-Arab (Rabîa) diyorlardı. Bu kavimler Ortodoks mezhebine inanıyorlardı. Süryânîler onlarla tanışıp kaynaştıktan sonra, Arapçayı onlardan öğrendiler ve günlük hayatlarında kullanmaya başladılar. Bâzebdey halkının lehçesi her ne kadar Arapça olsa da; yüzlerce Süryânî kelimelerle doludur. Kelimelerdeki telaffuzları her zaman Süryânî bir aksanda gerçekleşiyor. Bu lehçe, Musul yaylası ve Mar Mata Manastırı halkının lehçesiyle ciddi derecede bir benzerlik teşkil etmektedir. Almanya'da ikamet eden Avukat Abdülkerim Beşir Hoca 305 sayfalık Azah halkının lehçesi ile ilgili bir sözlük hazırladı. Sözlüğün kelimeleri, ebced harflerine göre bablara ayrılarak sunulmuştur. Polonya'daki Boznan Üniversitesi'nden birçok öğrenci Azah lehçesi ile ilgili bazı çalışmalar yapmaya başladı.

Aynı şekilde ben de 316 sayfa ve 1377 atasözünden oluşan ve bugün hâlâ kullanılmakta olan "*Emsâl min Bâzebdey-Azah*" adında bir eser telif ettim. Eserin son kısmına Azah halk kültürüne ait birkaç nükte, kıssa ve risale ekledim. Yine bunun yanında 233 sayfadan oluşan "*Bâzebdey Ubku'l-İmân*" ve 215 sayfalık "*Di'yârât Süryâniyye min Bâzebdey*" adında iki eser daha kaleme aldım. Bu üç eserde, muhteva olarak önemli bir bilgi hazinesi konumunda olan Azah'ın halk ve kilise kültürü üzerinde durdum. Bu çalışma esnasında, tarihte her türlü işgal, güç, baskı ve zorluklara karşı mukâvemet eden ve adeta yokluğa meydan okuyan bu masum belde ile ilgili dinî, ictimai ve tarihî bir bilgi kaynağına ulaştım. Belde miladi 640 yılında barış yoluyla İyad b. Ganem tarafından fethedilerek komşularıyla birlikte Diyar Rabia (Ba'rabaya)'ya katıldı. Sonra Romalılar II. Konstantin (ö.695m) döneminde beldeye hakim oldular. Romalılar döneminde Ortodoks ve Nasturi taraftarları arasında sert tartışma ve çekişmeler belirdi. Bütün bu ihtilafların arkasında devletin parmağı vardı. Bu ihtilafların sonucunda Nasturiler beldeden ayrılarak kendilerine destek veren Pers Devletine sığındılar. Bu çekişmede Ortodoks Süryânîlerin arkasında ise Romalılar duruyordu. İşte bu şekilde Süryânîler beldede tek başlarına kaldılar.

Azahlıların aile dağılımı ise şu şekildedir:

1-Kalseyniyye 2-Nordonikiyye 3-Hozmokiyye 4-Amnokiyye 5-Masrakiyye 6-Habibikiyye 7-Barsomokiyye 8-Kammekiyye 9-Cezraviyye 10-Basusikiyye 11-Başşekiyye 12-Benukiyye 13-Kaceliyye 14-Saidkiyye 15- Hadadin 16- Asftonkiyye

¹⁵ A.g.e.,

Bâzebdey tarihi süreç içerisinde birçok savaş, baskı ve işgale maruz kalmıştır. Onlardan birkaçı şöyledir:

1-Asur Kralları Savaşları: I. Şalomnasır (mö.1276-1256) ve Haddad Niray (mö.911-889). Bu iki kral Turabdinli Arâmilere saldırdılar. Ancak Bâzebdey'in savunma kalelerini aşmaya muvaffak olamadılar.

2-Fars Kralı Ardeşir b. Babek'in m. 27 Nisan 226 yılında Bâzebdey ve köylerine saldırısı.

3-Fars Kralı II.Şabur (ö.379m)'un m.339-379 yılları arasındaki Bâzebdey'e saldırısı. Bu saldırılarda halkın büyük bir çoğunluğu şehit oldu. Alman yazar Helka Enşotz, 1985'de Almanya'da yayınlanan "*Mesihi Turabdin Süryânileri*" adlı eserinde bu toplu kıyımlara işaret etmektedir.

4-M. 829 yılında kendisini mehdi diye ilan eden bir kişi, yanına taraftarlarından büyük bir kalabalık alarak Bâzebdey'e saldırıda bulundu. Beldede bir sürü yağma, talan, öldürme, tahrir vb. gibi kötü tasarruflarda bulundu.

5-Bâzebdey, m.1395 yılında Timurlenk Ordusu tarafından toplu bir kıyıma maruz kaldı. Bu saldırılarda insanlar diri olarak toprağa gömüldüler ve şehirdeki su kuyularının içi doldurularak işlevsiz hale getirildiler.

6-Aşiretlerin Azah'a ani saldırısı. Azahlı Şemmâs Astifo (ö.1834m) bu saldırılar karşısında güçlü bir mukavemette bulunarak beldenin bu saldırılardan zaferle çıkmasını sağladı.

7-Kuzey Irak'taki Ruvandoz Bölgesi emiri Muhammed Paşa el-Kurdi'nin m.1834'te Bâzebdey'e saldırısı. Bu saldırılarda 350'den fazla kişi öldü.

8- Mesud Bey ve taraftarlarının m. 1855'te Bâzebdey, Meyden ve Basibrin'e saldırısı. Bu saldırılarda birçok yağma, talan ve tahribat meydana getirildi.

9-Dokori Savaşı. Bu savaş Koçer aşiretleri lideri Mustafa Paşa'nın Azah ve Babka'ya saldırısı sonucunda meydana geldi ve 21 kişinin ölümüne yol açtı.

10- 1915 olayları. Bu savaşta belde, hükümet destekli Azah çevresindeki aşiretlerden oluşan büyük güçlere karşı büyük bir direniş gösterdi. Önce belde kuşatma altına alındı ve ardından kurşunlarla tarandı. Ancak bölge halkı büyük bir mukavemette bulunarak hem şehirlerini hem de insanları ölümden kurtardılar. Onların savunmadaki bu şöhreti, ülkenin her tarafına yayılarak zamanla direniş, çeviklik ve asâlet konularında bir darb-ı mesel haline geldi. Bu şiddetli savaş esnasında halkta bir panik oluştu. Bu esnada Meryem Ana Kilisesinden beklenmedik bir mucize belirdi. Güçlü ve sert savunma yapan sese benzeyen bir ses duyuldu. Yine yüksek seslerle "*Huvari Leki Azrat Azah*" şeklinde Meryem Ana'dan imdat çağlıkları duyuldu. Bu sesler, saldırganların barış ve anlaşmaya yanaşmalarına kadar devam etti. Ortalık sakinleştikten sonra halk bir araya gelip kiliseye doğru gitti. Ancak zannettikleri gibi orada herhangi bir silahlanma ve direniş göremediler. Bu durum üzerine olayın bir mucize olduğuna karar verdiler. Bu saldırılarda yer alan ve kiliseden yükselen bu sesi duyan Bernard Lewis adındaki bir Alman Komutan bu olaya şahitlik eder. Hatta bununla yetinmeyerek olaydan çok etkilenir ve ordudaki görevini bırakarak Vatikan'da rahip olup kardinalliğe yükselmeye karar verir. Komutan bu itirafı, Halep'teki Keldan Ebreşiyesi başkanı Metropolit Astifan Bello'ya yapar. Bu komutan 1965 yılında Roma'da vefat eder. İşte bu şekilde belde, ölüm, harap ve yıkımlardan kurtulmuş olur.

Bazılarının düşündüğü gibi Bâzebdey, acılarla dolu musibet ve belalardan uzak olacak kadar şanslı bir geçmişe sahip değildi. Ancak o, bütün olaylara akıl ve mantık çerçevesi içerisinde yaklaşarak, işlerini içlerindeki akıl ve yaşlı grubun nasihatleri sayesinde dirayete ve tecrübeye dayalı bir şekilde düzenledi. Öbür ülkelerin sahip olduğu askeri kamp ve mühimmata sahip değillerdi. Ancak zorluklara karşı akıllıca nasıl hareket edeceğinin farkındaydı. Bu çerçevede hendekler kazdı, surlar inşa etti, barikatlar kurdu ve bölgelerini savunmak için küçük büyük bütün fertleri silahlandırdı. Azahlı kadınlarda bu savunmada çok etkin roller üstlendi. Gerçekten o, stratejik anlamda çok doğru ve sağlam bir tavidir. İşte bu şekilde insanların kanının akıtılması ve beldenin harab edilmesinin önüne geçildi.

Bu acı ve sert olayların ardından halk, Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, Avrupa ve Kuzey ve Güney Amerika'ya göç etti. Bu göçlerle birlikte nüfusları çeyrek dereceye kadar düştü. Geriye kalanlar ise, yaralarını sarmaya çalışıp, Türk hükümetiyle işbirliği ve dayanışmaya geçerek tekrar yuvalarını kurup, hayata sarılmaya başladı. İşte bu birlik, dayanışma, azim, güç ve fedakâr insanların gayret ve çalışmaları, beldenin varlığının idamesine ve medenî bir yaşam standardını yakalamasını sağladı. Onların arasında beldede birçok belediye başkanlığı görevinde bulunan kişiler ortaya çıktı. Beldenin her türlü hizmeti için canla başla çalıştılar. Onlardan birkaçı şunlardır:

- 1-el-Eb Corcis Abdulahad Kayar. 10/10/1943-25/04/1944
- 2-Hana Salo Kati (Aksungur). 01/01/1947-27/05/1960
- 3-Afram Murad Hannuş (Boşlok). 17/10/1963-16/02/1966
- 4-Şükrü Hana Sefer (Tutuş). 20/05/1966-11/12/1977 (17/06/1994'te suikaste uğradı.)

Ayrıca beldenin, tarih boyunca parmakla gösterilecek derecede birçok kıymetli bilgin çıkarma yönüne de işaret etmemiz gerekecektir. Kilise alanında olanlardan birkaçı şöyledir:

- 1-Baba el-Kebir (628m). Doğu Kilisesinde yüksek bir görevde bulundu.
- 2-Patrik Soyoryos İshak el-Azehi (1816m). Turabdin bölgesinin patriklerinden biriydi.
- 3-eş-Şemmâs Astifo (1834m)
- 4-Piskopos Karlos Korkis el-Azehî (1847m)
- 5-Metropolit Diyo Sokors İşu'
- 6-Metropolit Karlos Barsavm
- 7-Metropolit Malatıyus Barnaba (2004m). Humus ve Hama'nın metropoliti idi.
- 8-Metropolit Aklimis Ogün Kublan. Amerik Birleşik Devleti'nin metropoliti idi.
- 9-Metropolit Soyoryos Malki Murad. Ürdün ve mukaddes diyarların metropoliti idi.
- 10-Metropolit Yakup Behnam Hindo. Nusaybin ve Haseke'deki Katolik Süryânîlerin metropoliti idi.
- 11-Metropolit Nikolas Mata Yusuf Abdulahad. Arjantin metropoliti idi.

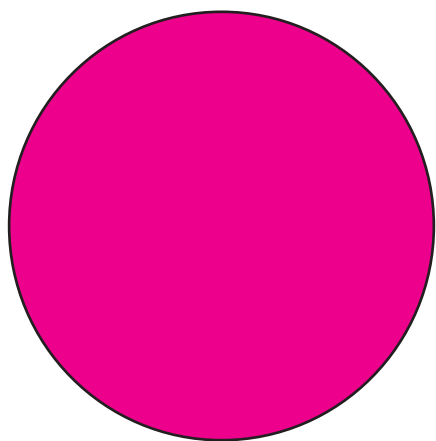
Ayrıca belde onlarca papaz, rahip, yazar, edip, sanatçı, doktor, avukat, mühendis ve eczacı çıkarmıştır. Onların hepsini burada belirtmeye imkân yoktur.

Tebliğimi burada bitirirken Şırnak halkını, illerinin ilerlemesine katkı sağlayacak resmi bir üniversite açmalarından dolayı kutlamak istiyorum. Hem onlara hem de size muvaffakiyet, saadet ve başarılar dilerim.

Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- 1-Kitâb-ı Mukaddes- *Sifru 't-Tekvin*
- 2-Yakut el-Hamevi, *Mu 'cemu 'l-Buldân*
- 3-Yusuf Cebrail el-Kıss, *Azah Ehdâs ve Ricâl*
- 4-Enis Fureyha, *Mu 'cemu 'l-Buldân*
- 5-Yusuf Lahdo Murad, *Azah Abre 't-Tarih*
- 6-Hana Murad Hannuş, *Ve Bakiyet Kubûru 'l-Ebtâl Bila Sahib*
- 7-I.Partik Afram Barsavm, *Tarih Turabdin*
- 8-Asnasyos Afram Barsavm, *İber fî Siyer*
- 9-Lahdo İshak, *Bâzebdey Ubku 'l-İmân*
- 10-Nina Bigolofaskaya, *Sekâfetu 's-Suryân fî 'l-Kurûni 'l-Vustâ*

SÜRYANİ ATASÖZLERİNİN EĞİTİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Süleyman KARACELİL

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Kültürlerin yansıması olan atasözleri değişik kültürleri tanıma açısından büyük önem arz eder. Atasözlerinde her kültürün kendine has özellikleri bazen gizli bazen de açık bir şekilde dile getirilmektedir. Toplumların sahip olduğu kültürel değerler arasında ehemmiyet arzeden hususlardan birisi de eğitimidir. Eğitim açısından Süryani kültürünün özelliklerini tanıma noktasında atasözleri son derece önemli kültür hazinesidir. Bu tebliğde Süryani atasözlerinden hareketle Süryani halkının eğitim anlayışı imkan nispetince tespit edilerek ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süryani Atasözleri, Gelenek, Eğitim.

Absract

Proverbs which are reflections of cultures have a large importance in terms of knowing different cultures. Every cultures' characteristic features, sometimes in a way of indefinite but sometimes in a way of definite are put into words. Also one of the matters that have an importance among the communities' their own cultural values is education. In terms of education proverbs are immensely important in point of knowing the features of Syrian (Süryani) culture. In this paper, Syrian public's comprehension of education will be fixed in proportion of possibility and will be manifested.

Key Words: Syrian Proverbs, Tradition, Education.

Giriş

İnsanoğlu, varolduğu günden itibaren duygu, düşünce ve inançlarını değişik yöntemlerle dile getirme ihtiyacı duymuştur. İnsanoğlunun geliştirdiği en mükemmel iletişim sistemi dildir. İnsanoğlu, dil aracılığıyla her türlü duygu, düşünce, istek ve arzusunu ifade eder. Dil, bir milletin sahip olduğu kültür, gelenek, görenek, dünyaya bakış tarzı vb. birçok özelliği taşıyan ve sonraki nesillere aktaran en önemli araçtır. Farklı kültürlerle ait özellikler dil aracılığıyla kavranabilir. Atasözleri her millette var olan dil hazineleridir. Atasözleri, bir milletin kültürünü, inançlarını, geleneklerini ve yaşayış tarzını yansıtan ve yüzyıllar ötesinden günümüze taşıyan sözlü edebiyat ürünleridir. Atasözleri ait olduğu milletin yaşam tarzını, hayat tecrübesini, kültür seviyesini ve dünyaya bakışını, örf ve âdetlerini, inanışlarını ayrıca toplumsal ve doğal olayları dile getirir.

Her ulusun kendi yaratılışına ve içtimâî bünyesine uygun bir kanunu olduğu gibi kendisine has duygusu, zevki, edebiyatı ve halk edebiyatının en zengin kısmını teşkil eden atasözleri ve diğer bazı değerleri vardır. Herhangi bir ulusun içtimâî ve kültürel

alandan ne gibi merhalelerden geçtiği, nasıl bir değişim evresi yaşadığı ve bugün ne durumda bulunduğu öğrenilmek istenirse o milletin, millî tarihi ve diğer hususî varlıklarının yanında atasözlerini de incelemek icap eder.¹

Pek çok kültürde olduğu gibi Süryani halkı da kendi kültürel zenginliğini oluşturan unsurlardan olan atasözlerini kulaktan kulağa, kuşaktan kuşağa taşımayı başarmıştır. Binlerce yıllık tarihe sahip olan Süryani halkının zengin bir atasözleri hazinesi bulunmaktadır. Süryani atasözleri incelendiğinde Türk atasözleri ile olan bazı benzerlikler dikkat çeker. Kabaklı'ya göre ‘‘Hemen bütün milletlerde benzer anlamlara gelen atasözleri vardır. Bu durum kavimler ve soylar arasında eski ve bilinmeyen manevi ilişkileri göstermektedir. Hangi millettense olsun insanların düşünce yapısının çok defa aynı noktalarda birleştiği de şüphesizdir.’’² Kanaatimizce insanın var oluşundan bu yana üzerine eklenerek, kuşaktan kuşağa aktarılan atasözleri her şeyiyle tek bir millete ait olamaz. Bugün olduğu gibi geçmişte de yeryüzünde başka toplumlarla göçler, savaşlar, kültürel, siyasî ve ekonomik ilişkiler doğrultusunda etkileşim kaçınılmazdır. Bunun tabii sonucu olarak milletlerin kültürü, tarih boyunca iç ve dış tesirlerden etkilenerek çeşitlilik kazanmıştır. Bu nedenle bir kültür zenginliğinin ifadesi olarak ortaya çıkan, özlü anlatım araçları olan, farklı uluslara ait atasözleri arasındaki benzerlikler de tabiidir. Milletlerarası atasözlerindeki bu şaşırtıcı benzerlik, atasözlerinin sadece ulusun kendi içinde değil milletlerarası iletişim ve kaynaşmaya yol açan kültürel bir köprü görevi gördüklerini isbat eder. Kültür alışverişinde bulunmamış bir kültürün varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak biz burada asıl amacımız olmadığı için mevzu bahis olan atasözü ve deyimlerin Türkçe’de mevcut versiyonları ya da benzerlerini dile getirerek mukayese içerisine girmeyeceğiz.

Atasözleri, toplumun felsefesini yansıtan özlü sözler olarak bize sahip olduğu kültürün eğitime bakış açısı hakkında ipucu verirler. Kanaatimizce folklor ürünlerinden olan atasözlerinden yalnızca millî duyguların geliştirilmesinde değil, insanlığın ortak değerlerinin tanıtılması ve onlara karşı olumlu tutumlar kazanılmasında da faydalanılabilir. Doğal olarak folklor ürünleri eğitimde tek başlarına değil, tamamlayıcı birer unsur olarak kullanılırlar. Halk bilimi uzmanları çalışmaları ile onları kaybolmaktan kurtarıırken eğitim işi ile ilgilenenler de onları bir şekilde eğitim alanına taşımalıdır. Halk bilimi uzmanlarının derledikleri bütün malzemeleri doğrudan eğitimde kullanmaları doğal olarak beklenilmez. Bu iş farklı bilim alanlarından ve eğitimle ilgilenenlerin çabaları ve işbirliği ile olacaktır. İşte bizim burada yaptığımız çalışma Süryani kültürünün eğitim anlayışını, bütün kaynakları ve yaşayan kültürü incelemek suretiyle yapılan bir çalışma olmadığı için dile getirdiğimiz hususlar da Süryani ‘‘kültüründe eğitim anlayışı kesin olarak şu şekildedir’’, biçiminde yargı bilecek değildir. Burada Süryani kültüründe sık kullanılan kavram ve ifadelerden hareketle söz konusu olabilecek muhtemel yaklaşım ve manaları dile getirmiş olacağız.

¹ Dehri Dilçin, *Edebiyatımızda Atasözleri*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. XV.

² Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı 1*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 80.

Eğitim terimi ile nitelendirdiğimiz her olgu ve olayın içinde bir öğrenme – öğretme eylemi vardır. Burada öğrenen - öğretene varlık olarak söz konusu olan insandır. İnsanın eğitilmesinde toplum tarafından etkili ve belirleyici olan her şey eğitimin sosyal temelleri olarak ele alınmıştır. Toplum tarafından etkili ve belirleyici olan konular atasözlerinde işlenmiştir. Dolayısıyla atasözlerini eğitim süreci içinde kullanmak öğrenim açısından oldukça etkili bir yöntem olacaktır. Bu nedenle halk biliminin en önemli ürünlerinden olan atasözleri eğitim amacıyla kullanılabilir. Bu anlayıştan hareketle Süryani atasözlerinde eğitim üzerine yaptığımız çalışmamız esnasında Ercan Akçay'ın Aram yayınlarından çıkan “*Süryânî Atasözleri*” adlı eseri ile Süryânî araştırmacı Lahdo İshak'ın İdil'deki Süryânilere ait atasözleri içeren “*Emsâl Min Bazebedey*” isimli eserlerinden faydalandık. Bu iki çalışmanın varlığı, atasözlerin tespiti hususunda kapsamlı bir saha çalışması yapmamıza ihtiyaç bırakmadı. Buna rağmen büyük ölçüde ele aldığımız atasözlerini bölgede yaşayan Süryanilerle yüzyüze görüşerek teyide tabi tutmaya çalıştık. Eğitimle ilgili Süryani atasözlerine geçmezden önce atasözünün tanımı üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır.

Atasözü

Göktürk, Uygur ve Karahanlılar dönemlerinde atasözü kavramı “sab”, “sav” sözcüğüyle karşılanmıştır. XI. asırda Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig’de sav yanında mesel ifadesini de kullanmıştır. Habeşçe “mesl, mesâle”; Ârâmice “meslâ, mäsâl” sözcükleri, Arapça’da “masal, mesel” ve çoğul şekliyle “emsal” biçimini almış ve bu sözcük “mukayese, karşılaştırma” anlamından atasözü kavramına doğru genişlemiştir. Arapça’dan Farsça ve Türkçe’ye geçen bu sözcük, mesel, durûb-ı emsâl, darb-ı mesel şekillerinde XX. asır başlarına kadar kullanılmıştır³.

“Halkın, doğal ve toplumsal olaylarla ilgili kanaatlarını belirleyen özlü, kısa, geleneksel halk anlatımı”⁴ şeklinde tanımı yapılan atasözlerinin “ilk söyleyicileri tesbit edilemeyen, hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlâk, hukuk, iktisad, terbiye, gelenek ve görenek ile tabiat hâdiselerinden, teknikten vb. çıkacak kâideleri müşahhasan mücerrede giden yolla, bâzen bir fıkra kılığında söz ve yazı ile nesillerden nesillere intikal ettiren hikmetli cümleler”⁵ şeklinde de tanımı yapılmaktadır. Bunun haricinde “Kuşaktan kuşağa halk ağzında dolaşan, kimin söylediği bilinmeyen, bir takım gerçekleri kısa ve öz bir şekilde ifade eden sözler”⁶, “milletin meydana getirdiği ve binlerce yıldan beri benimseyerek hayat düsturu edindiği hikmetli, özlü ve veciz sözler”⁷ ya da “nesilden nesile geçerek bugüne ulaşan ve atalarımızın hayat tecrübelerini, düşünce ve anlayışlarını öğüt hâlinde anlatan ve milletin ortak malı olan yalın sözler”⁸ şeklinde de tarifler yapılmaktadır.

³ Şükrü Elçin, “Atalar Sözü”, Türk Dünyası El Kitabı, TKAE Yayını, Ankara 1998, s. 453-454.

⁴ Orhan Acıpayamalı, *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1978, s. 283.

⁵ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 625

⁶ Sabahat Emir, *Atasözleri ve Vecizlerin Açıklamaları*, Emir Yayınları, İstanbul 1983, s. 25.

⁷ Hasan Köksal, *Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı*, Toker Yayınları, İstanbul 2002, s. 200.

⁸ Fethi Gözler, *Türkçe Deyimler Türkçe ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994, s. 171.

Verilen tanımların ortak noktası, atasözlerinin yaşanan olaylar ve tecrübeler doğrultusunda, eskiden söylenmiş olması, söyleyeninin belli olmaması ve bu sözlerin insanlar tarafından benimsenmiş olması gerçeğidir. Atasözlerinin amacı ise; yol göstermek, ders ve öğüt vermek, insanların ibret alması için gerçekleri bildirmektir.

Süryani Atasözlerinin İrdelenmesi

İçinde eğitim ya da eğitimle ilgili kavram geçen atasözlerini alt alta sıralayarak değerlendirmekle Süryani kültüründe eğitimin mahiyetini ya da tek ve net bir eğitim anlayışını ortaya koymak mümkün değildir. Çünkü tespit ettiğimiz Süryani atasözlerinin hepsi bir birini tamamlayan, destekleyen ifadeler olmayıp, birbirini cerheden, zıt gibi görünen atasözleri de mevcuttur. Mesela “gülünden diken dikenden gül olur”⁹, “yılan yılandık doğurur”¹⁰ atasözleri buna güzel bir örnektir. Zahiren bakıldığında bu ifadeler birbirine karşıt anlam taşıyan, zıt atasözleri olarak dikkat çekmektedir. Ancak bu durumu birbiriyle telif edilemez iki farklı yaklaşım olarak değerlendirmek doğru değildir. Zira hakikatin farklı boyutları olabilir. İtibara göre durum değişebilir. Veya hakikatin biri ideal manayı dile getirirken diğeri ise vakıayı tespiti ifade eden bir atasözü veya deyim olabilir. Yani gerçekte olanla olması gerekenin dile getirildiği manalar atasözü ve deyimlerde mevcuttur. Tabiidir ki burada verilen mesajlarda yaşanmış tecrübeler dile getirilmekte olup yaşanmış tecrübelerin tezahür biçimleri farklılık gösterebilir. Yaşanan herhangi bir tecrübeye mukabil tam zıddı tecrübeler de belli ölçülerde yaşam içerisinde rastlanılmaktadır. “Yılandan yılandık doğar” atasözü ile “gülünden diken dikenden gül olur” atasözlerinin bu noktada yaşanmış tecrübelerin farklılığını dile getirdiği düşünülebilir. Bu nedenle yaptığımız bu çalışmada amacımız “Süryani eğitim anlayışı budur” şeklinde kesin yargı ve sınıflamalarla sonuca gitmek değil; “bu manaya da rastlanmaktadır” şeklinde atasözlerinin taşıdıkları manaları dile getirmektir.

Ancak şu hususu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Süryani kültüründe bilgi ve akla büyük önem verilmektedir. Süryani atasözlerinde “cahil olan zalimden daha beterdur”¹¹ denilmek suretiyle bilinen en şeni davranış yani zulüm sahibi kimselerden daha kötü olarak cahil ve bilgisiz kimselere işaret edilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca “cahil insan hayatta eziyet çeker ve başkalarına dert olur”¹² ifadesi de cahil insanın sosyal hayat içerisinde nasıl ve ne durumda olacağını açık şekilde dile getirmiş olmaktadır. Bunun haricinde “akıl baş tacıdır herkesin başında olmaz”¹³ ifadesiyle aklın önemine işaret edilirken “bilen bilir bilmeyen mercimek buketidir”¹⁴ ifadesinde de bilgisiz kimsenin mercimek buketi gibi değersiz bir varlık olarak nitelendirilmesi söz konusudur.

⁹ Lahdo İshak, *Emsâl Min Bazebedey*, Matbaatu'l-ilm, Dimaşk 1994, s. 280.

¹⁰ Lahdo İshak, *age.*, s. 68.

¹¹ Ercan Akçay, *Süryani Atasözleri*, Aram Yayınevi, Almanya 2005, s. 14.

¹² Akçay, *age.*, s. 14.

¹³ Akçay, *age.*, s. 8.

¹⁴ Akçay, *age.*, s. 11.

“Bilgisi eksik olan dindarlar insanları dinden, yarı okumuş hekimler canlarından ettiler”¹⁵ ifadesiyle de az bilginin yol açacağı büyük tehlikelere işaret edilmektedir.

Ailede Eğitim

Aileye yönelik atasözleri arasında öncelikle dikkat çeken husus anne-baba ya da aile bireylerinin mükemmel ve örnek insanlar olmasının önemi üzerinde durulmasıdır. “İnsan ölür ismi kalır hayvan ölür derisi kalır”¹⁶ ifadesinde öncelikle insanın adam gibi adam olmasının gereği dile getirilmektedir. Genel bir anlam olsa da bu husus dikkat çekicidir. “İnsan aslından gelir”¹⁷ (her şey aileden tevarüs edilir) atasözü de insanın aslına ve kökenine verilen ehemmiyetin ifadesidir. “Asalet sahibi aileden kız getir hasır üzerine yatsanız dahi”¹⁸ atasözünde ise asaletin ve soyun ne derece önemli olduğunu görmekteyiz. “Geçmiş gelecektir”¹⁹ atasözünde de kişinin geçmişiyile övünmesinin uygun görüldüğü, geçmişin kaydedeğer önem arzettiği dikkat çekmektedir.

“Büyük-yaşlı evin bereketidir”²⁰ atasözü de aile içinde büyüklere verilen değer ve saygının ifadesidir. Bu atasözünün açıklamasında yaşlı ihtiyaç halinde ev ehlinin yanlışlarını düzeltip rehberlik ettiğine dikkat çekilmekte ve ailede eğitimde büyüğün önemine işaret edilmektedir.²¹ Burada da aile içi eğitimde büyüklerin önemi bu şekilde vurgulanmış olmaktadır. “Evin en büyük yöneticisi baba, en çalışkan öğretmeni de annedir”²² atasözü ise anne ve babaya ev içinde biçilen rolü açık ve net şekilde dile getirmektedir. Buna göre babanın idareci ve otorite olma yönü dile getirilirken annenin de eğitimci olarak çocukların eğitimiyle birinci derece sorumlu olduğu vurgulanmış olmaktadır. “Her şey Allah”ın elindedir fakat ayran annemin elindedir”²³ ifadesinde de ailede annenin konumu sağlıklı şekilde tespit edilmiş olmaktadır. “Papazların oğulları her şeyi bilirler”²⁴ atasözünde ise aile içinde ebeveynin sahip olduğu kültür ve birikimin çocuklara geçtiğine, çocuğun yetiştiği aile ve ortama göre farklı kültür, bilgi ve malumat düzeyine sahip olacağına işaret edilmektedir.

Eğitimin imkânı üzerine

Uzun bir süreç olan eğitim faaliyeti sonucunda bireyde istenen davranış değişikliklerini ortaya çıkarmanın, olumlu sonuçlar elde etmenin her zaman mümkün olup olmayacağı noktasında değişik görüşler ortaya konulmuştur. Bu konuda ileri sürülen 3 ayrı görüş vardır: 1. **İyimser(Optimist) Görüş:** Eğitimin gücünü ve etkisini savunanların görüşüdür. Bu görüş mensuplarına göre terbiyenin gücü ve etkisi

¹⁵ Akçay, *age.*, s. 11.

¹⁶ Lahdo İshak, *age.*, s. 21.

¹⁷ Lahdo İshak, *age.*, s. 27.

¹⁸ Lahdo İshak, *age.*, s. 23.

¹⁹ Lahdo İshak, *age.*, s. 185.

²⁰ Lahdo İshak, *age.*, s. 237.

²¹ Lahdo İshak, *age.*, s. 237.

²² Akçay, *age.*, s. 20.

²³ Akçay, *age.*, s. 24.

²⁴ Akçay, *age.*, s. 38.

büyüktür. İstenildikten sonra herkese amaçlanan eğitimin verilebilmesi mümkündür. **2. Kötümser (Pesimist) Görüş:** Bu anlayışa göre kalıtım esas olup, eğitimin çok fazla etkisi olamaz çünkü eğitimle karakter değiştirilemez. Bu görüş mensuplarına göre bireyin eğitilmesi zor, neredeyse imkânsızdır. Ancak bireyin yaratılıştan sahip olduğu hususlar eğitilebilir, aksi takdirde onun eğitilmesi pek mümkün değildir. **3. İzafiyeci(Relativist) görüş:** Buna göre; insanın yaratılışında bir takım esaslar vardır, terbiye bunları bazen değiştirir, fakat insanda olmayanı ise hiçbir şekilde veremez.²⁵

Süryani halkının eğitim felsefesini dile getiren atasözlerinde eğitimle insanın değişebileceği görüşünün yanında eğitimin insanı değiştirmeyeceğini dillendiren atasözleri de mevcuttur. Mesela “dağ değişir insan tabiatı değişmez”²⁶, “bedendeki adeti kefinden başka şey değiştirmez”²⁷ atasözleri eğitimle insanın değişmeyeceği tezini desteklemekte insanın her ne surete olursa olsun değişmeye kapalı olduğunu vurgulamaktadır. Buna mukabil yukarda belirtilen atasözlerine muhalefet eden bir başka atasözünde de insanın eğitimle değişebileceği, çevre, aile her nasıl olursa olsun buna zıt özelliklere sahip bireylerin olmasının söz konusu olduğu dile getirilmektedir. “Güliden diken dikenden gül olur”²⁸ atasözü bu çerçevede son derece ehemmiyetlidir. Bu atasözü insanın eğitimle değişebileceğinin en güzel ifadesidir.

Eğitimde Aile ve Çevrenin Önemi

Çocuk için bedenî ve ruhî her açıdan en mükemmel yetişme ortamı ailedir. Çocuk bakımı ve çocuk eğitimine dair kurulan çocuk yuvaları ve benzeri müesseselerin ne kadar iyi olursa olsun her şeyiyle ailenin yerini tutamayacağı açıktır. Kreşler, anaokulları yurtlar, bakıcılar ve diğerleri olsa olsa yardımcı birer birim olabilirler. “Çocuk birçok kabiliyetle dünyaya gelir. Ancak ondaki bu potansiyel kabiliyetin ele alınarak işlenmesi ve bir bütünlük içerisinde geliştirilmesi gerekir. Bu faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi, bütün toplum kurumlarının işbirliğine bağlıdır. Fakat ilk ve temel görevin ailede başladığını söylemek yerinde olur”²⁹.

Süryani kültüründe eğitimde ailenin rolü ve fonksiyonun en iyi şekilde anlaşılıp tespit edildiğini ve aileye gereken önemin hayret verici bir biçimde dile getirildiğini görmekteyiz. Süryanilere göre çocuk eğitiminin merkezi ailedir. “Çocuk için en yüksek okul ev terbiyesidir”³⁰ ve “ev medresedir”³¹ atasözleri eve yükledikleri misyon itibarıyla son derece önemli görünmektedir. Bunun yanında “evini terbiye eden Allah’ın evini terbiye eder”³² atasözü de ebeveynlere mesuliyet ve sorumluluk

²⁵ Bkz. M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul 1989, s. 19-25.

²⁶ Lahdo İshak, *age.*, s. 170.

²⁷ Lahdo İshak, *age.*, s. 179.

²⁸ Lahdo İshak, *age.*, s. 280.

²⁹ M. Faruk Bayraktar, “Ailenin Eğitim Görevi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1995, sayı 2, s. 117.

³⁰ Akçay, *age.*, s. 15.

³¹ Lahdo İshak, *age.*, s. 42.

³² Lahdo İshak, *age.*, s. 100.

yüklemekte, onların evini, aile bireylerini en güzel şekilde eğitmesi adına güzel bir temsille konuyu açıklamaktadır.

Aile özel bir yapı olup aile bireyleri birbirinin iyi ya da kötü söz, tavır ve davranışlarından etkilenirler. Süryani atasözlerinde ebeveynin davranışlarının çocukları etkilediğini ifade eden pek çok atasözü dikkatimizi çekmektedir. “Baba yetişmemiş üzüm tadar oğlunun ağzı ekşir”³³, “baba haram yer ceremesini çocuklar çeker”³⁴ bu konuda dikkat çeken atasözleridir. Babanın yaptığı hatalardan çocuk sorumlu olmasa da babanın çocuk üzerinde olumsuz etkilerinin olabileceği dile getirilmekte, hakikat en güzel şekilde resmedilmektedir.

Ayrıca ailenin, soyun önemine işaret eden atasözleri de ailenin ve anne babanın çocuk üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. “Büyük aileden gelin istenir”³⁵ “iyi oğlan babasına çeker”³⁶, “asalet sahibi aileden kız getir hasır üzerine yatsanız bile”³⁷, “insan aslından gelir”³⁸-her şey aileden tevarüs edilir manasında-, “çingeneden hatun olmaz”³⁹ ifadeleri soyun ve asaletin önemine işaret etmektedir. “Yılan yılanlık doğurur”⁴⁰ sözü de soyu kötü olanın kötü nesiller ortaya çıkaracağını dile getirmektedir. Süryanilerde bu söz çocuğun şerde babasına benzediği anlamında kullanılmaktadır. Ancak bütün bunlara muhalefet eden bilakis hiç bir şeyin belli olmayacağı asalet soyun her şeyin belirleyicisi olmadığını ifade eden “ gülden diken dikenden gül olur”⁴¹ atasözü son derece ehemmiyetlidir.

Bireyin yetişmesinde çevrenin önemine dikkat çeken “körler arasında yaşarsan kör olursun, görenler arasında yaşarsan açıkgöz olursun”⁴² beyanı eğitimde çevrenin önemine açıkça işaret etmektedir. “Papazların oğulları her şeyi bilirler”⁴³ atasözü de çevrenin ve içinde bulunulan durumun çocuğun birikimini, kültürünü ve malumatını etkilediğini dile getirmektedir.

Çocukluk çağının riskli bir dönem olduğu, bu yaşlarda çocuğa ilgi ve alaka gösterilmediği takdirde nasıl tehlikeli sonuçlar ortaya çıkacağı herkesçe bilinmektedir. Bu noktada anne-babanın çocukla ilgilenmesinin ve onu sahipsiz bırakmamasının gereğini “çocuk yavru köpek gibidir, kim yiyecek verirse onun peşinden gider”⁴⁴ atasözü net bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı şekilde bunu destekleyen, çocukla iletişimde anne babanın sağlıklı bir yaklaşıma sahip olması gerektiğini ve bu noktada

³³ Akçay, *age.*, s. 10.

³⁴ Lahdo İshak, *age.*, s. 76.

³⁵ Akçay, *age.*, s. s. 13.

³⁶ Akçay, *age.*, s. 28.

³⁷ Lahdo İshak, *age.*, s. 21.

³⁸ Lahdo İshak, *age.*, s. 27.

³⁹ Lahdo İshak, *age.*, s. 96.

⁴⁰ Lahdo İshak, *age.*, s. 68.

⁴¹ Lahdo İshak, *age.*, s. 280.

⁴² Akçay, *age.*, s. 33.

⁴³ Akçay, *age.*, s. 38.

⁴⁴ Lahdo İshak, *age.*, s. 287.

ebeveyne büyük görev düştüğünü ifade eden “eve git çocuklar seni sevsin”⁴⁵ atasözü de anne babaya sahip olduğu sorumluluğu ve ailedeki sevgi ortamının doğması adına yapılması gerekeni en güzel şekilde hatırlatmaktadır. Ayrıca “çocuklar reyhan dalı gibidirler”⁴⁶ ifadesi de çocukların ilgiye ve alakaya muhtaç oldukları, hassas oldukları, ilgilenilirse güzel bir bitki gibi kokacaklarını ifade etmekte, kültürel anlamda sahip olunması gereken eğitim bilincini en güzel şekilde dile getirmektedir. Çocuğun ifade ettiği anlam ve değeri de “çocuklar evin süsüdür”⁴⁷ atasözü açıkça ortaya koymakta, çocukların önemine bu şekilde değinilmektedir. Diğer yandan anne-baba ve yakın çevreye çocukla ilgilenmenin gereğini mükemmel surette aktaran, kültürel bir değer oluşumuna katkı sağlayan bir diğer ifade de “ilgisiz bir çocuk susuz bırakılmış güle benzer”⁴⁸ atasözüdür.

Süryani geleneğinde bütün bunlara rağmen bu gerçeğe ve hakikate muhalif bazı atasözlerin bulunduğunu da görmekteyiz. Mesela “bir köpek yavrusunu kendine alıştır ama bir çocuğu kendine alıştırma”⁴⁹ atasözü genel manaya muhalefet etmektedir. Ancak doğruların itibari olduğu, yere ve zamana göre değiştiği gerçeği göz önüne alınırsa bu atasözünde çocuğun fazla şımartılmaması gerektiği ya da anne babaya bağımlı, bireysel hareket etme yeteneğinden yoksun çocuklar yetiştirmenin yanlış olduğu vurgulanıyorsa bu atasözünün de eğitim açısından doğruluk değeri söz konusu olacaktır. Aynı manayı destekleyen çocuğun şımartılmaması anlamında ele alınırsa bir değer ve doğruluk ifade eden “ çocuğa bir cevaz verme iki tane istemesin”⁵⁰ ve “ihtiyaç değilse gezmeye çocukla, işe de binekle gitme”⁵¹ atasözleri bir denge unsuru olarak düşünülebilir. Ancak burada telif edemeyeceğimiz şu atasözü muhalif beyan olarak göz önündedir. “Çırağın gözleri açılmadan onlar çıkarılmalıdır”.⁵²

Eğitimde okul öncesi dönem

Çocuk psikolojisi üzerine yapılan çalışmalar, çocuğun şahsiyetinin temel özelliklerinin ilk beş yıl içinde, yani çocuk henüz ilkokula başlamadan önce oluştuğunu ortaya koymaktadır. Yine yapılan araştırmalara göre bu ilk beş yılda kazanılan özellikler, hayatın geri kalan kısmında da etkisini sürdürmektedir.⁵³ Buna bağlı olarak anne babaların, çocukların gençlik ve yetişkinlik dönemlerindeki hayatını son derece etkileyen çocukluk dönemine hassasiyetle eğilmeleri gerekmektedir. “İnsanın hayatı boyunca beyin ve sinir sisteminin en hızlı geliştiği dönem ilk beş yaş devresidir. En yoğun öğrenme bu dönemde görülmektedir. Yapılan araştırmalar okul

⁴⁵ Lahdo İshak, *age.*, s. 287.

⁴⁶ Lahdo İshak, *age.*, s. 279.

⁴⁷ Lahdo İshak, *age.*, s. 280.

⁴⁸ Akçay, *age.*, s. 26.

⁴⁹ Akçay, *age.*, s. 12.

⁵⁰ Akçay, *age.*, s. 15.

⁵¹ Lahdo İshak, *age.*, s. 28.

⁵² Akçay, *age.*, s. 14.

⁵³ Süleyman Hayri Bolay-Mümtazer Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, Ankara Mrk. İmam-Hatip Lis. Öğr. ve Mez. Vakfı, Ankara 1995, s. 113; Mehmet Emin Ay, “Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1994, sayı 1, s. 163.

öncesi dönemde kazanılan tecrübelerin, bireyin sağlıklı bir kişilik yapısı oluşturmada, yeteneklerini en verimli şekilde geliştirebilmesinde, inanç ve değer yargılarının şekillenmesinde ve toplumda sorumluluk sahibi olabilmesinde etkili olduğunu göstermiştir. İnsanın hayatı boyunca öğreneceği şeylerin üçte ikisini 3-6 yaş arasında öğrendiği araştırmalarla açıkça ortaya konulmuştur”.⁵⁴

Eğitimde özellikle okul öncesi dönem son derece önemli bir süreçtir. Bu hususa işaret eden bazı Süryani atasözleri mevcuttur. Bunlar arasında öncelikle işaret etmek istediğimiz husus çocuğun bir takım kabiliyet ve yeteneklere sahip olduğu bu durumun da çocukluk döneminde kendisini gösterdiği ifade edilmektedir. Mesela “asıl horoz yumurtadan beri öter”⁵⁵ veya iyi oğlan yumurtasından belli olur”⁵⁶ atasözleri çocuğun adam olacağının çocukluktan belli olacağını ifade etmektedir. Aynı şekilde “çalışkan çocuk küçüklüğünden bellidir”⁵⁷ atasözü de bu manayı desteklemektedir. Ancak son derece önemli bir ifade olan “çocuklukta öğrenilenler taşa kazımak gibidir”⁵⁸ atasözü okul öncesi dönemin önemini bilindiği ve kültür içerisinde bu hakikatin vurgulandığını göstermektedir. Ayrıca “yedi yaşında kötü alışkanlıklara alışmış yaş yetmiş hala bırakmamış”⁵⁹ atasözü de küçük yaşlarda verilen doğru eğitimin önemini ve eğitim zamanının başlangıcını dile getirmektedir. Yine “küçük yaştayken ağaç dikersen onunla beraber büyürsün ve ağaçtan bol meyve yersin”⁶⁰, “nereye taşırsan taşın öğrenimin yoktur yaşı”⁶¹ atasözleri de eğitimde bireyin hayatının ilk dönemlerin önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Cocuklarda Kız ve Erkek Ayırımı

Süryani kültüründe çocuklara değer veren atasözleri vardır. Mesela “dünyada çocuktan daha tatlısı çocuğun çocuğudur”⁶² ifadesi çocuğun yanında torunların da sevmeye layık değerli varlıklar olduğunu vurgulamaktadır. Buna mukabil bizim incelediğimiz atasözleri arasında erkek lehinde pozitif bir yaklaşımın olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. “Oğlan dolu ev altın madenidir”⁶³ denilerek erkek çocuklara aşırı ehemmiyet gösterilmesi ve onların kıymetli addolunması dikkat çekicidir. Bunun haricinde “babanın sevincinin kaynağı oğuldur”⁶⁴ atasözünde kız değil de erkek çocukların sevinç ve mutluluk kaynağı olarak dile getirilmesi ilginçtir. Ayrıca iyi ve güzel davranışları yapan erkek çocukların babaya aidiyetini ifade eden “iyi oğlan babasına çeker”⁶⁵ atasözü erkek egemenliğini açıkça ortaya koymaktadır. Görüldüğü

⁵⁴ Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, Değerler Eğitimi Merkezi, İstanbul 2004, s. 15.

⁵⁵ Lahdo İshak, *age.*, s. 97.

⁵⁶ Akçay, *age.*, s. 28.

⁵⁷ Akçay, *age.*, s. 14.

⁵⁸ Lahdo İshak, *age.*, s. 187.

⁵⁹ Akçay, *age.*, s. 44.

⁶⁰ Akçay, *age.*, s. 34.

⁶¹ Akçay, *age.*, s. 36.

⁶² Lahdo İshak, *age.*, s. 279.

⁶³ Akçay, *age.*, s. 37.

⁶⁴ Lahdo İshak, *age.*, s. 107.

⁶⁵ Akçay, *age.*, s. 28.

gibi atasözlerinde erkek çocuğa verilen ehemmiyet dikkat çekmektedir. Buna mukabil kız çocuklarının lehinde bir atasözünün bulunmaması ilginçtir.

Çocuğun ailedeki sırası

Eğitimsel anlamda her çocuğun ailedeki sıraya göre avantajlı dezavantajlı olduğu bir takım durumlar vardır. Aile içerisinde küçük çocuk olmanın avantajlarının yanında olumsuzluğunun Süryani kültüründe daha fazla olduğu atasözü ile ifade edilmektedir. “Keşke bir köpek yavrusu olsaydım kardeşlerin küçüğü olmasaydım”.⁶⁶ Ancak bunun tam tersi manayı ifade eden bir başka atasözünde de “küçüklerin payı her zaman büyüktür”⁶⁷ beyanıyla zahiren de olsa bir çelişki durumu ortaya çıkmaktadır.

Fiziksel Özellik ve Akıl

Hangi insanın nasıl bir kapasite ve yetenek sahibi olduğu görünüşünden bilinemez. Akıl ve zeka unsuru kişiye göre değişmekle birlikte fiziksel özelliklerle bilinecek bir husus değildir. “Tanrı insanların kalıplarına göre akıl vermemiştir”⁶⁸ atasözü de bu anlamın ifadesidir. Ayrıca “bedeni hoş ama gözleri şaş ve akli boş”⁶⁹ atasözüyle de fiziki güzel olsa da insanın aklının ve zekasının gelişmiş olmayabileceği gerçeğine işaret edilmektedir. Ancak bu hususa ters insanların fiziki özellikleri ile akıl arasında ilişki kuran bazı atasözlerine rastlamaktayız. Mesela “uzun insanların akli dizlerinde olur”⁷⁰ ifadesiyle fiziki özelliklerle akıl ve zeka arasında bir bağlantı kurulmuştur.

Eğitimde Tedricilik

Çocuk eğitimi bir süreç işidir. Ona kazandırılmak istenen davranışların onun bünyesine yerleşmesi, yavaş yavaş cereyan etmektedir. Onları yetiştirirken daima beklemek ve basit alıştırmaları bıkmadan, usanmadan tekrarlamak gerekir. Bundan dolayı anne-baba veya eğitimcinin bu kaideyi göz önünde bulundurarak sabırla ve azimle hareket etmesi gerekir⁷¹. Çocuğa kazandırılmak istenen bütün iyi davranışlar yavaş yavaş ve ölçülü bir şekilde, bıktırıp usandırmadan, aşamalı olarak, benimseterek ve sevdilerek yapılmalıdır.

Eğitimin bu yönü bilinerek yapılan faaliyetler başarıya ulaşır. Her ne kadar içinde eğitim sözü geçmese de Süryani kültüründe daha çok çocuk eğitiminde aşamalı ve tedrici eğitimin gereğini ifade için kullanılan “Allah dünyayı altı günde yarattı”⁷² atasözü son derece dikkat çekicidir. Bunun haricinde tedriciliğin yanında eğitim faaliyetleri için devamlılık ve sürekliliğin önemine işaret eden bizde de karşılığı olan “bir damla kan taş deler”⁷³ atasözü de tedrici eğitimin gereğini mesaj vermektedir.

⁶⁶ Akçay, *age.*, s. 31.

⁶⁷ Akçay, *age.*, s. 35.

⁶⁸ Akçay, *age.*, s. 41.

⁶⁹ Akçay, *age.*, s. 11.

⁷⁰ Akçay, *age.*, s. 42.

⁷¹ Savard C., *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*, (trc. Nejat Yüzbaşıoğulları), Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1976, s. 43.

⁷² Lahdo İshak, *age.*, s. s. 19.

⁷³ Lahdo İshak, *age.*, s. 274.

Aynı şekilde “kanatlar olgunlaşmadan uçmaya çalışılmaz”⁷⁴ atasözü de her şeyin bir zamanının olduğunu, süreç istediğini ve sabırlı olmak gerektiğini dile getirmektedir. Bunların haricinde “sabırla üzümler pekmez olur”⁷⁵, “sabrın sahibi Mısır’ın kralı olur”⁷⁶ atasözleri de sabrın önemine işaret etmektedir.

Eğitimde Sevgi ve Dayak

Bütün pedagoglar ve eğitimciler çocuğun eğitiminde sevgi unsurunun önemine işaret etmektedirler. A. T. Jersild’a göre; “çocuğun hayatında bir bozukluk varsa bunun başlıca nedeni sevgi eksikliğidir ya da tersine çocuğun hayatında her şey iyi gidiyorsa, bunun başlıca nedeni gerekli kişiden gereği kadar gerekli tipte sevgi görmesidir”.⁷⁷

Çocuk ve gence şefkatle yaklaşmak onun gelişmesine en uygun tesiri yapar. Diğer yandan dayak da yarattığı korku ile bazı kuralların kabulünü sağlayabilir. Ancak bu şekilde ulaşılan başarı yüzeyseldir. Şiddet çocukta iç disiplin yaratmaz, oysa terbiyenin gayesi genci kendi kendine kararlar alabilen, hareket ve düşüncelerinde sorumlu bir insan haline getirebilmektir⁷⁸. Çünkü eğitimde esas olan çocuğun bir takım bilgi ve esaslara bilgi düzeyinde sahip olması değil, öğrendiklerini içselleştirmesini, benimsemesini, anne-baba veya diğer insanların otorite ve baskısı olmaksızın zevkle ve istekle yerine getirmesini sağlamaktır. Şiddet, genel anlamda yüzeysel bir eğitim ve bilgi yükler ama benimsemeyi sağlamaz.

Süryani atasözlerinde de çocukların ilgiye ve sevgiye ihtiyaç duydukları, sevgi ve şefkatin önemli bir unsur olduğu dile getirilmektedir. “Önce büyük küçüğe sevgi vermelidir ki sonra küçük büyüğe saygı gösterebilir”⁷⁹ atasözünde büyüklerle küçüklerin karşılıklı yaklaşım biçimi dile getirilirken büyüklerin sevgi sahibi olmaları vurgulanmaktadır. “Eve git çocuklar seni sevsin”⁸⁰ atasözü anne-babaya sahip olduğu sorumluluğu ve ailedeki sevgi ortamının doğması adına yapılması gerekeni en güzel şekilde hatırlatmaktadır. Ayrıca “çocuklar reyhan dalı gibidirler”⁸¹ beyanı da çocukların ilgiye ve sevgiye muhtaç olduklarını, hassas varlıklar olduklarını, dile getirmektedir. Çocuğun ifade ettiği anlam ve değeri de “çocuklar evin süsüdür”⁸² beyanı açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu duruma muhalefet eden çocuklara ilgi, sevgi ve şefkatin ötesinde özellikle dayaklı salık veren beyanların Süryani kültüründe mevcut olduğunu görmekteyiz. Mesela “oğlunu (dayakla da olsa) terbiye et. Eceli gelmeden ölmez”⁸³; “Gözden kaybolmadan testi kırılmadan iş işten geçmeden kızını

⁷⁴ Akçay, *age.*, s. 29.

⁷⁵ Akçay, *age.*, s. 38.

⁷⁶ Akçay, *age.*, s. 38.

⁷⁷ Arthur T. Jersild, *Çocuk Psikolojisi*, (trc. Gülseren Günçe), Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara 1976, s. 363.

⁷⁸ Refia Şemin, *Gençlerimizin Psiko-Pedagogik Problemleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1973, s. 69.

⁷⁹ Akçay, *age.*, s. 37.

⁸⁰ Lahdo İshak, *age.*, s. 287.

⁸¹ Lahdo İshak, *age.*, s. 279.

⁸² Lahdo İshak, *age.*, s. 280.

⁸³ Lahdo İshak, *age.*, s. 24.

döv”⁸⁴ ifadeleri sevgi unsurunu bırakan dayak ve şiddeti net olarak öngören atasözleri olarak dikkat çekmektedir.

Eğitimde bireysellik

Her ne kadar çocuklara verilen eğitim ve öğretim faaliyetinde çevre faktörlerinin etkisi ve önemi inkar edilemese de aynı eğitimden geçen her çocuktan aynı sonucun alınmadığı da bir gerçektir. İşte Süryani kültüründe de “elin parmakları birbirlerine benzemezler”⁸⁵ atasözü bu hakikati ortaya koymaktadır. Bu ifade ayrıca eğitimde bireyselliğe dikkat çekmekte, herkese aynı eğitimin, aynı yöntem ve metodun geçerli olamayacağını ortaya koymaktadır. Süryani geleneğinde bireylerin farklılığına işaret eden bir başka atasözü de “iki eşekten biri ahıra girer diğeri girmez”⁸⁶ beyanıdır. Bu atasözü de herkesin bir ve eşit olmadığını, genel anlamda benzer veya aynı olsa da bireyler arasında davranış gelişimi ya da diğer hususlar bakımından farklılıkların olacağını ortaya koymaktadır.

Her insanın muhterem olduğu ayrı bir değer olduğu bizce malumdur. Her ne olursa olsun herkesin ayrı bir kıymet ve değerinin olduğunu ifade eden “her insanda altın değerinde olan sözler bulunur”⁸⁷ atasözü Süryani kültüründe her insanın değer sahibi olduğunu destekleyen, herkesin sahip olacağı bir takım güzelliklerin olabileceğini vurgulayan bir atasözü olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda “bir fidanla orman bir gülle de bahar olmaz”⁸⁸ ve “bir gülden bahar olmaz”⁸⁹ atasözleriyle de sadece bireysel olarak verilen eğitimin ve ıslah çalışmalarının değer ifade etmeyeceği asıl kurtuluşun ancak bütüncül anlamda yapılan külli faaliyetler ile olacağı vurgulanmaktadır.

SONUÇ

Atasözlerinin uzun ömürlü olmasında, kuşkusuz verdikleri öğütlerin eskimezliği ve çağların yıpratıcı etkisine direnebilme gücü büyük rol oynamaktadır. Atasözleri sadece verdikleri mesaj ve öğütler sebebiyle önem taşımazlar, dil ve edebiyat bakımından da kıymetli ürünlerdir. Kalıplaşmış, kısa ve özlü yargılar biçiminde olan atasözleri, bir bakıma toplumların yaşama biçimlerinden çıkarılmış davranış kuralları oldukları gibi, o toplumun inanışlarını, töre ve geleneklerini, dünyaya bakış biçimini de yansıtır. Nesilden nesile, günümüze kadar aktarılan deyimler ve atasözleri, Süryani kültürünün yaşam şartları ve gelenekleri hakkında önemli bir mirastır.

Toplum eğitimi etkilediği gibi eğitim de toplumu etkilenmiştir. Eğitim anlayışının oluşturulmasında belirleyici rol oynayan unsurlar, toplumu oluşturan bireylerin yaşam felsefeleridir. Süryani kültüründe eğitim anlayışının vücut bulduğu pek çok hususun atasözleri çerçevesinde dile getirildiğini görüyoruz. Süryani atasözlerinde eğitimin her

⁸⁴ Lahdo İshak, *age.*, s. 64.

⁸⁵ Akçay, *age.*, s. 18.

⁸⁶ Akçay, *age.*, s. 25.

⁸⁷ Akçay, *age.*, s. 24.

⁸⁸ Akçay, *age.*, s. 12.

⁸⁹ Lahdo İshak, *age.*, s. 44.

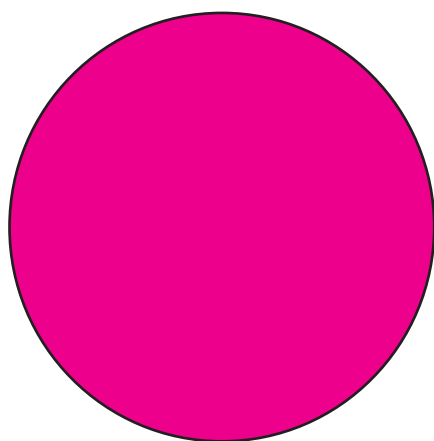
alanıyla ilgili bilgiler mevcut olmasa da bazı hususlarda eğitimde tedricilik, sevgi merkezli eğitim ve benzeri önemli eğitim ilkelerinin dile getirildiğini tespit etmiş bulunuyoruz.

Süryani geleneğinde ailede eğitime verilen önem dikkat çekici boyutlardadır. Ailenin en iyi eğitim merkezi olduğunu ifade eden atasözleri küçük yaşta eğitimin gereğine işaret eden atasözleriyle bir araya getirildiğinde eğitimin en temel konusu olan okul öncesi eğitimin gereğinin bilindiği ve bu hususun dikkatle vurgulandığı sonucuna götürmektedir.

Burada belirtilmesi gereken bir husus da Süryani atasözlerinde verilen eğitim mesajlarının tamamının günümüz eğitim anlayışıyla örtüşmediği gerçeğidir. Ayrıca bazı konularda birbirine muhalif görünen bazı eğitim ilke ve anlayışlarının da bu çerçevede dikkat çeken bir başka nokta olduğunu özellikle belirtmeliyiz. Sonuç olarak Süryani kültüründe eğitime hak ettiği değerin verildiğini görüyoruz. Ancak vakıada bunların ne kadar gerçekleştirilebildiği ise ayrı bir çalışma konusu olarak bu alanda çalışma yapacak araştırmacıları beklemektedir.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI, Orhan, *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 1978.
- AKÇAY, Ercan, *Süryânî Atasözleri*, Aram Yayınevi, Almanya 2005.
- AY, Mehmet Emin, “Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuk Üzerindeki Etkileri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1994, sayı 1.
- BAYRAKTAR, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul 1989.
- _____, “Ailenin Eğitim Görevi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1995, sayı 2.
- BOLAY, Süleyman Hayri - Türköne, Mümtazer, *Din Eğitimi Raporu*, Ankara Mrk. İmam-Hatip Lis. Öğr. ve Mez. Vakfı, Ankara 1995.
- C., SAVARD, *Çağdaş Pedagojiden Seçmeler*, (trc. Nejat Yüzbaşıoğulları), Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1976.
- DİLÇİN, Dehri, *Edebiyatımızda Atasözleri*, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- ELÇİN, Şükrü, “Atalar Sözü”, *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE Yayını, Ankara 1998.
- _____, *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- EMİR, Sabahat, *Atasözleri ve Vecizlerin Açıklamaları*, Emir Yayınları, İstanbul 1983.
- GÖZLER, Fethi, *Türkçe Deyimler Türkçe ve Edebiyat Terimler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994.
- Jersild, Arthur T., *Çocuk Psikolojisi*, (trc. Gülseren Günçe), Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara 1976.
- KABAKLI, Ahmet, *Türk Edebiyatı I*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- KÖKSAL, Hasan, *Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı*, Tokar Yayınları, İstanbul 2002.
- LAHDO İshak, *Emsâl Min Bazebedey*, Matbaatu'l-ilm, Dimaşk 1994.

İDİL SÜRYANİ ATASÖZLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Abdulmuttalip ARPA

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Atasözleri, toplumların hafızası niteliğindedir. Bazen bir ahlaki prensibi, bazen uzun zaman alan bir hayat tecrübesini ihtiva ederler. Atasözleri, çoğunlukla insanları iyiliğe teşvik ederken, bazen de cimrilik, bencillik, tutuculuk gibi toplumda hoş görülme- yen hasletleri de telkin ederler. Toplumların, medeniyetlerin, hatta bütün insanlığın ortak akıl ve tecrübe ürünü sayılan bu edebî tür, nesiller boyu devam ederek günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu çalışmada uzun dönem İslam coğrafyasında varlıklarını sürdüren İdil Süryanilerinin atasözleri, referansları yönüyle kutsal metinlerdeki tezahürleri üzerinde durularak bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atasöz, Deyim, Süryanilik, Kutsal Kitaplar

Abstract

Proverbs are like the memory of societies. They sometimes contain a moral principle or a long experience about life. Proverbs, mostly, encourage people to favor, but sometimes they also invite to the meanness, selfishness and conservatism which are refused by society. This literary genre, which is considered as a product of common mind, experience of societies, civilizations, or even all of humanity, has continued its existence in every generations and come to the present day. This paper, therefore, studies the proverbs of Suryanies in İdil town and analyzes them in terms of their sources, manifestations and references in sacred texts.

Keywords: Proverbs, Idioms, Syriacism, The Holy Books

Kitleleri ortak değerler etrafında birleştirerek millet yapan unsurlar arasında dil, tarih, din, ülke ve bağımsızlık gibi değerler bulunmaktadır. Milletleri de birbirinden ayırarak kendine has kılan dil, din, tarih, bilim, sanat, edebiyat, felsefe ve halkın uzun zamanlar içerisinde meydana getirdiği folklorik değerler gibi kurumlardan oluşan birer kültürleri vardır. Atasözleri, toplumların hafızası niteliğindedir. Bazen bir ahlaki prensibi, bazen uzun zaman alan bir hayat tecrübesini ihtiva ederler. Atasözleri, çoğunlukla insanları iyiliğe teşvik ederken, bazen de cimrilik, bencillik, tutuculuk gibi toplumda hoş görülme- yen hasletleri de telkin ederler. Toplumların, medeniyetlerin, hatta bütün insanlığın ortak akıl ve tecrübe ürünü sayılan bu edebî tür, nesiller boyu devam ederek günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu çalışmada uzun dönem İslam coğrafyasında varlıklarını sürdüren İdil Süryanilerinin atasözleri, referansları yönüyle kutsal metinlerdeki tezahürleri üzerinde durularak bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Bir milleti tanımanın yolunu, o milletin değerler manzumeleri, el ve gönül birliğiyle oluşturduğu anonim kültür eserleri arasında aramak gerekir. Bunlar arasında halka mal olmuş edebi ürünler ve folklorik unsurlar bulunmaktadır. Bu ürünler, halk tarafından üretildikleri için aralarında yörelere göre bir takım farklılıkların bulunması da kaçınılmazdır. Bu farklılıkları, kültürü zenginleştiren estetik öğeler olarak kabul etmekle beraber, bir milletin dünya görüşünü, hayat felsefesini en iyi aktaran ve ağızlara göre ufak tefek kelime farkları bulunmasına rağmen, aralarında ifade ve anlam benzerliği bulunan atasözlerinin, kültür birliğinin en güzel örneklerinden olduğunu kabul etmekteyiz.

Atasözleri ve deyimler, doğrudan doğruya halkın ortak duygu, düşünce, inanç ve ahlaki davranış tarzlarını, sosyal ve insani münasebetlerini, hayata bakış açılarını yansıtan, kısa ve özlü, fakat aynı zamanda etkili ve anlamlı sözlerdir. Atasözleri ve deyimler, bir milletin en milli dil unsurlarıdır. Aynı anlama gelecek birçok atasözü ve deyim farklı milletlerin dilinde de mevcut olması, bu sözlerin milliliği yanında evrensel boyutunu da göstermektedir. Ancak atasözleri ve deyimlerin bir şekle ve ölçüye sokulması ve kalıplaşmış hale gelmesi için sosyal hayat içerisinde geçen belli bir süreç ihtiyaç duyacağından onların milli bir hassasiyetin ürünü olarak görülmesi gerekir.

Atasözleri ve deyimler, bir milletin atalarından çocuklarına kalan en eski fakat her an yeni ve değerli bir mirastır. Bu miras, toplumun her ferdinin büyük ilgisiyle karşılaşınca birleştirici bir rol de üstlenmiştir. Yani atasözleri ve deyimler, ortak bir vicdani görev de görmektedirler. Her fert bu önemli dil varlığında kendinden bir parça bulmaktadır. Bu yüzden atasözleri ve deyimler, her dönemde çok sevilmiş ve kullanılmıştır. Atasözleri ve deyimler, bilimin ve yaşamın gerçekleriyle çatışmadığı gibi toplumun inanç ve felsefesiyle de uyumludurlar. Özellikle atasözleri, evrensele ulaşmış değerler olarak ortaya çıkmakla beraber deyimler, daha çok milli boyutuyla ön plana çıkmaktadırlar.

Atasözleri ve deyimler, yazının yeteri kadar gelişmediği dönemdeki toplumlarda daha çok ilmi, ahlaki ve bedii bakımdan önemli görevler üstlenmiştir. Bu yönüyle bugün dahi kullanılan atasözleri ve deyimlerin, toplumun eğitimi noktasında önemli fonksiyonlarının bulunduğunu kimse göz ardı edemez. Hatta bir milleti tanımak için en açık ve doğru sonuç veren başvuru kaynakları atasözleri ve deyimlerdir. Hem milli hem evrensel boyutlarıyla ortaya çıkan atasözleri ve deyimler, birbirine kültür, coğrafya ve din bakımından yakın olan toplumlar arasında kullanım benzerliğine yol açmıştır. Unutulmamalıdır ki üzerinde yaşanılan toprak, coğrafya ve kültür şartları, kültür öğelerini benzeştirirken, din de olaylar karşısında verilecek tepki ve varılacak kanaat ve yargıları etkilemektedir. Toplumsal düşünüş, inanış tarzı, yaşam felsefesi, ahlaki değerlendirmeler, estetik beğeniler atasözleri ve deyimlerle dile getirilmektedir. Dolayısıyla deyim ve atasözlerinde coğrafya, kültür, iklim ve dinin etkisini rahatlıkla görebilmekteyiz. Mesela Türkler ve İranlılar arasında hem coğrafya hem kültürel bakımdan bir benzerlik söz konusuysa, Türklerle Araplar arasında daha

çok din bakımından bir benzerlik ve yakınlığın sonucu ortak kullanımların bulunduğu dikkat çekmektedir. Yine Türklerle Fransızlar veya en genel anlamda Batıyla arasında daha çok bilimsel gerçekler ve ortak insani yaklaşımlar noktasında benzerlikler görülür.

Araştırma ve inceleme alanımız olan İdil ilçesinin tarihi, m.ö. 2000’li yıllara kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Bu uzun tarihi süreç içerisinde büyük uygarlıkların kurulduğu Mezopotamya bölgesinde yer alan İlçe, değişik tarih devirlerinde Asurlular, Persler, Yunanlılar, Romalılar, Araplar, Kürtler ve Türkler gibi çeşitli milletlerin uygarlık ve medeniyetlerinin etkisi altında kalmış ve her uygarlık bugüne değin bir takım izler bırakmıştır. İlçe’nin bugün de üç farklı inanç kesimini (Müslüman, Süryânî, Yezidî) bünyesinde barındırması bu çeşitliliğin somut bir tezahürüdür. Bu yönüyle dinlerin, dillerin, ırkların ve milletlerin birbiri ardına yerleşip göçtüğü veya gelişerek küçüldükleri daimi yerleşim yeri olması başta olmak üzere, yer aldığı kültür havzası sebebiyle bugüne kadar bir sempozyuma konu olmaması ciddi bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu anlamda gecikmiş bu sempozyumun bugün tertip edilmesini çok anlamlı ve yerinde buluyorum. Biz de bölgenin demografik yapısını oluşturan üç farklı inanca mensup topluluktan (Müslüman, Süryânî ve Yezidî) birisi olan Süryânî topluluğun sözlü edebi kültüründe kullandığı atasözleri ve deyimleri üzerinde bir değerlendirmede bulunarak bölgenin sözlü kültürünü tanıma ve tanıtmaya suretiyle bu sempozyuma bir nebze de olsa katkıda bulunmak istiyoruz.

Süryani atasözleri ve deyimleri üzerinde yaptığımız çalışmamız esnasında konuyla ilgili yeterli ve zengin bir literatürün oluştuğunu gözlemledik. Ercan Akçay’ın Aram yayınevinden (2005) çıkan “*Süryânî Atasözleri*” adlı eseri, bu alanda yapılmış önemli bir çalışma olarak görülmektedir. Yine Süryânî araştırmacı Lahdo İshak’ın İdil’deki Süryânilere ait atasöz ve deyimleri içeren “*Emsâl Min Bazebedey (Âzah), 1994*” adlı kapsamlı çalışması, alanında tek olma vasfına sahiptir. Bu iki kapsamlı çalışmanın varlığı, atasöz ve deyimlerin tespiti hususunda ciddi bir saha çalışması yapmamıza hacet bırakmadı. Ancak yine de değerlendirmeye tabi tuttuğumuz atasöz ve deyimleri bölgede yaşayan Süryanilerle yüzyüze görüşerek bir teyide tabi tutmaya çalıştık.

Şüphesiz atasözlerini birkaç konuyla sınırlandırmak mümkün değildir. İnsan yaşamında yer alan doğum, ölüm, evlilik, arkadaşlık, dostluk, düşmanlık, kahramanlık, hırsızlık, gelin, kaynana, ana-baba vb. dahil her şey atasözlerinin konularını oluşturur. Ancak İdil’deki Süryanilere ait atasözleri ve deyimlere bakıldığında dini inanca dayalı bir boyutun baskın bir şekilde tezahür ettiği açıkça görülmektedir. Her dinin, müntesibi olan insana ve topluma bir yön verdiği ve onlara belli bir düşünce ve davranış şekli sunduğu bilinen bir gerçektir. Evrensel bir din olan Hristiyanlık dini de kendi mensuplarına yeni bir kültür ve hayat tarzı getirmiştir. Nitekim Süryani milletinin sözlü ve yazılı kültüründe Hristiyanlığın etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Bu etkinin varlığını hissettiren dil ürünlerinden biri de atasözleri ve deyimler olmuştur.

İdil Süryanileri atasözleri üzerindeki bu çalışmamızda, İdil Süryanilerinin inanç dünyasının izlerini yansıtan bu tarzdaki atasöz ve deyimlerini bir değerlendirmeye tabi tutmak istiyoruz. Değerlendirmemizde konuyla ilgili atasöz ve deyimlerin dini referanslarını ve anlamlarını tespit edip ardından onları, bu coğrafyanın baskın kültürü olan İslam dini ve kültürünün sözlü kültürüyle bir karşılaştırmasını yaparak asırlarca yan yana ve iç içe yaşayan bu iki kültürün karşılıklı etkileşiminin sonuç ve yansımaları üzerinde duracağız. Konuyla ilgili hem yukarıda bahsettiğimiz Lahdo İshak'ın çalışması hem de bölge halkıyla yaptığımız mülakatlar neticesinde birçok atasözü ve deyim tespit ettik. Burada bu atasöz ve deyimlerin hepsinin üzerinde durmamız mümkün olmayacaktır. Bunlar arasından birkaçı üzerinde durarak konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışacağız. Şimdi atasöz ve deyimlerden seçtiğimiz birkaçının değerlendirmesine geçelim.

1- الله خلق الدنيا في ستة أيام

<Allah, dünya'yı altı günde yarattı.>

Bu atasözünde insanın günlük işlerinde sabır ve teenni ile hareket etmesi ve aceleden kaçınması öğütlenir. İnsan doğası gereği işlerinin bir an önce bitmesini ister. Ancak her işin belirli bir gerçekleştirilme süresi vardır. Bir yemek, şu kadar dakikada pişer. Bir sanat eserinin tamamlanması aylarca sürebilir. Duygular, bir şiir haline belirli sürede gelebilir. Bir sanat, yıllarca ustadan alınan derslerle öğrenilebilir. Çıraklıktan kalfalığa, sonradan ustalığa ulaşma elbette kolay değil. Sabırla, tecrübeyle kazanılan bir beceridir sanat. Bütün büyük sanat ve edebiyat eserlerinin kalıcı olmasında; sabrın, azmin, zamanın, tecrübenin damgası vardır. Kısacası atasözü, işlerin kalıcı, olumlu ve yararlı olabilmesi için insanın sakin, bilinçli, planlı bir biçimde hareket etmesi gerektiğini belirtmektedir.

Bu atasözün Süryani sözlü kültürüne kutsal kitaplardan girdiği açık bir şekilde görülmekle birlikte, hangi kutsal kitaptan girdiği noktasında kesin bir fikir yürütmek zor görülmektedir. Çünkü her üç kutsal kitapta da bu anlamı ifade eden pasajlar vardır.

Mesela, Tekvin 2:2-3'de: .....Ve Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi; ve yaptığı bütün işten yedinci günde istirahat etti. Ve Allah yedinci günü mübarek kıldı, ve onu takdis etti; çünkü Allah yaratıp yaptığı bütün işten o günde istirahat etti.

Çıkış 20:8-11'de: .....Sebt gününü takdis temek için onu hatırında tut. Altı gün işliyeceksin, ve bütün işini yapacaksın; fakat yedinci gün Allah'ın RABBE Sebtir... hiç bir iş yapmayacaksın; çünkü RAB gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı, ve yedinci günde istirahat etti; bunun için RAB Sebt gününü mübarek kıldı, ve onu takdis etti.

Markos 2:22-28'de: .....İsa....İnsan Sebt günü için değil, Sebt günü insan için yaratıldı. Bu nedenle İnsanoğlu Sebt gününün de Rabbidir.

Luka 6:5'de:.....Sonra İsa onlara, “İnsanoğlu Sebt gününün de Rabbidir.” dedi.

Yuhanna 19:31'de: .....Sebt günü büyük bayramdı.

İbraniler 4:4'de: .....Oysa Tanrı, dünyanın kuruluşundan beri işlerini tamamlamıştır. Çünkü bir yerde yedinci günle ilgili şunu demiştir: "Tanrı yedinci günde bütün işlerinden dinlendi."

Kurân-ı Kerim'de de:.....Andolsun, biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık, bize hiçbir yorgunluk dokunmadı.(Kâf, 50/38) Yine İslam inancı ve kültüründe; 'Acelede nedâmet, teennide selamet vardır', 'Acele Şeytandan, sabır Rahman'dandır' gibi atasözleri mevcuttur.

Kutsal metinlerden sunduğumuz tüm alıntılardan sözkonusu atasözün bir öğüt ve mesaj vermek üzere bu alıntılardan esinlenerek meydana geldiği açıkça görülmektedir.

جيب من الأصيل، و نام علي حصيد-2

<Hasır üzerinde yat(san da), evleneceğin kadın asâlet sahibi olsun.>

Bu atasözünde, evlenecek olan gençlere fakir de olsalar asalet sahibi, soylu, şerefli ve toplumda itibar sahibi olan ailelerin kızlarından seçim yapmaları tavsiye edilmektedir. Şüphesiz insanların evliliğe bakış açıları farklıdır. Bazılarının gözlerini maddi yön kamaştırır. Bu sebeple güzel ya da zengin bir eş peşinde olurlar. Bazıları da, evveleminde ahlak ve çevreye önem verirler. Onlar için güzellik ve zenginlik ikinci planda gelir. Bu iki yaklaşım tarzının sonuçları arasında büyük fark vardır. Birinci gruptakiler sonuçta genelde hüsrana uğrarken, ikinci gruptakiler sonuçta genel olarak hayır ve iyilikle karşılaşırlar.

Kutsal kitapta bu atasözünün anlamını çağrıştıran birkaç ifade var.

Emsâl, 11: 16'da; "Nimet sahibi (soylu, şerefli) kadın, ailesine bereket kazandırır." 14: 1'de; "Hikmet sahibi kadın aile yuvasını kurar. Ahmak kadın ise onu eliyle yıkar." 21: 19'da; "İtsuz, bucaksız bir yerde tek başına yaşamak, şımarık ve zengin bir kadınla evlenmekten daha hayırlıdır." Kitabı mukaddesin değişik yerlerinde sağlıklı eş seçimiyle ilgili bu yöndeki ifadeleri çoğaltmak mümkündür.

İslam kültüründe de bu atasözünün anlamını çağrıştıran ifadeler var. Nitekim Hz. Peygamberin (s.a.v.)'in sözlerinde bu konu birkaç şekilde ifade edilmiştir.

"Güzelliği için kadınlarla evlenmeyiniz, umulur ki güzellikleri onları uçuruma yuvarlar. Malları için de kadınlarla evlenmeyiniz, umulur ki, malları onları azdırır. Ancak dini için kadınlarla evleniniz. Ağzı burnu düzensiz, dindar bir cariyeye, diğerlerinden daha efaldır." (İbn Mace, Nikah: 6)

Kadınların en hayırlısı baktığın zaman seni sevince boğan, emrettiğin zaman sana itaat eden, üzerine yemin ettiğin zaman yüzünü ak çıkaran, kendisinden uzakta

olduğun zaman nefsi ve malın hakkında seni koruyandır. (Ahmet b. Hanbel, II, 251, 432;İbn Mace, Nikah:5)

"Kadın 4 şey için nikâhlanır. Güzelliği, malı, soyu ve dindarlığı. Sen dindar olanı seç" (Buhari, Nikah: 15; Ebu Davud, Nikah: 2; Nesai, Nikah:13)

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de "Aranızdaki bekarları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışta olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir. (Nûr, 24/32)

Yukarıda kutsal metinlerden aktardığımız tüm bu bilgilerden her iki kutsal dinin de evliliğin eş seçme aşamasında ilgili atasözümüzün muhteva ve mesajıyla paralel ifadelerle sahip olduğu açıkça görülmektedir. Ancak tam olarak hangi kaynağın esintisi sonucunda sözlü ifadeye girdiği konusunda bir şey söylemek zordur.

3- المرأة، كما كان لا عقل، كما تطلعان دقن -

<Eğer kadının aklı olsaydı, (yüzünde) sakalı olurdu>

Bu atasözünde sosyal, psikolojik, dini vb. diğer alanlarda kadının erkeğe oranla daha az deneyim, bilgi ve birikime sahip olmasından ötürü, kadının akli seviye noktasında erkeğin gerisinde kaldığı ifade edilmektedir. Süryani sözlü kültüründe bu anlamı çağrıştıran başka atasözleri daha vardır. Bir tanesi şöyledir: كل شيء يطلع من تحت المرأة "Her şey kadının (elinin) altından çıkıyor."

Kadının sosyal ve dini hayattaki konumunu belirleyen bu atasözün kutsal kitaptaki referansları hakkında yaptığımız çalışmada kadını sosyal ve dini hayatta ikincil bir seviyede tutan birçok ifadeye rastladık.

Kadın cinsinin yaratılışı hakkında ilk açıklamayı Eski Ahit dile getirmektedir. Tevrat'a göre, kadın erkeğin yalnızlığını gidermek üzere, onun ege (kaburga) kemiğinden, (Tekvin, 2:21-25) ama erkeğe eşit olarak ve onun suretinde yaratılmıştır.(Tekvin,1:26-27) Ama Tevrat yine de, erkeği kadına hakim olarak göstermektedir. Çünkü kadın, erkekten alınmış bir parçadır ve ondan sonra gelmektedir.(Tekvin 3:16)

Yeni Ahit'e göre de, kadınlar, erkekler için yaratıldığından erkekler baştır. Bu nedenle kadınlar, tıpkı Tanrı'ya bağlı oldukları gibi kocalarına bağlı olmalıdırlar. (Efeslilere Mektup, 5:22-24). Ayıca İncil'de bu anlamlara paralel birçok ifade vardır.

RAB Tanrı kadına, "Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim" dedi, "Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, Seni o yönetecek. (Tekvin 3:16)

"Öğrenmek istedikleri bir şey varsa, evde kendi kocalarına sorsunlar. Çünkü kadının toplantı sırasında konuşması ayıptır. Kadınlar toplantılarınızda sessiz kalsın. Konuşmalarına izin yoktur. Kutsal Yasa'nın da belirttiği gibi, uysal olsunlar.

Öğrenmek istedikleri bir şey varsa, evde kocalarına sorsunlar. Çünkü kadının toplantı sırasında konuşması ayıptır. (I.Korintliler, 14:34-35).

İslam kültüründe de kadının sosyal ve dini hayattaki konumu hususunda yukarda kutsal kitaplardan sunduğumuz alıntılara benzer ifadeler müşahade ediyoruz. Nitekim Buhari'nin Hayz 6, Zekat 44; Müslim İman 132, İdeyn 4; Ebu Davud Sünnet 15; Nesâi İydeyn 19; İbn Mace Fiten 19; Müsned-i Ahmed 1/307, 423,425,433,436, 2/67,374, 3/318; Dârimi Vüdu 104, salat 224, bâblarında Abdullah b. Ömer r.a.'den rivayet edilen bir hadis-i şerif var. Bu sözleri Resulullah (s.a.v.) Medine'de, musallada yani bayram namazı kıldırıldığı alan veya harman yerinde kalabalık bir kadın cemaate karşı söylemiş. Kadın mîzacına dikkat çekmiştir.

İbn Ömer r.a.'den: Peygamber s.a. şöyle buyurdu:“- Ey kadın cemaat! İmanda kemalinizin ve samimiyetinizin ifadesi olarak çok sadaka verin. Çokça Allah'tan bağışlanma talebinde bulunun. Çünkü sizlerin cehennem ateşinde çoğunluğu teşkil ettiğinizi gördüm. Aralarından düşüncelerini rahatlıkla söyleyebilen bir kadın:- Ne kusurumuz var ki cehennemliklerin çoğunluğunu teşkil ediyoruz yâ Resûlallah? diye sordu. Peygamber s.a.: “- Çok lânet okuyorsunuz, eşlerinize karşı nankörce davranıyorsunuz. Akli fonksiyonları zaafa uğratan, dini eksik uygulayanlardan olmanıza rağmen, akıllı ve vicdan sahibi bir erkeğe, sizden daha çok tahakküm edenini görmedim, buyurdu. Kadın: - Akli fonksiyonları zaafa uğratma ve dini eksik uygulama nedir? deyince Peygamber s.a.: “- İki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, akli fonksiyonları zaafa uğratmanızdan kaynaklanmaktadır. Bu, akli fonksiyonları başka noktalara kaydırarak, zaafa uğratarak dikkat dağınıklığı ve kendine hâkim olamamadır. Kadın günlerce namaz kılmadan ve günlerce oruç tutmadan vakit geçirir. Bu da dini eksik uygulamadır, buyurdu. Buhârî'de hadisin anlatımı şöyledir: - Hayız süresince namaz kılmaz ve oruç tutmaz değil mi?- Evet kabul ediyoruz dediler. Peygamber (s.a.v.): “- İşte bu kadının dinindeki eksik uygulamasıdır” buyurdu.

Yukarıda kadınların dini ve sosyal hayattaki konumu hakkında aktardığımız bu ifadeler, kutsal dinlerin mensupları tarafından farklı şekillerde yorumlanarak kadınlara yönelik bu ayrımcılık bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Burada bu yorumların üzerinde durmak istemiyoruz. Ancak sözkonusu atasözün kutsal kitaplardan aktardığımız tüm alıntıların bir esinti ve uzantısı sonucunda sözlü kültüre girdiği rahatlıkla söylenebilir.

4- الصدقة تدفع القضا والبلا

<Sadaka, kaza ve belayı def eder.>

Bu atasözünde sadakanın hayatta kişinin farkına vardığı ve varmadığı bir takım kaza ve belaların önüne geçtiği ve yine bazı hastalıkların iyileşmesine vesile olduğu anlatılarak insanların sadaka vermeleri teşvik edilir. İdil Süryanilerinde sadaka birkaç şekilde verilirdi. Birincisi nakit olarak direk fakirlere verilir ya da kilise görevlisine verilerek onun bilgi ve denetimi üzerinden ihtiyaç sahiplerine ulaştırılırdı. İkinci olarak da sadaka, ekmeğin arasına çiğ ya da pişmiş et konularak fakirlere dağıtılmak

suretiyle gerçekleştirilirdi. Ayrıca çiçek hastalığından kurtulmak için pişmiş sakatat eti ekmeğin arasına konularak tüm fakirlere dağıtılırdı. Böylece hastalığın önüne geçileceğine inanılırdı.

Toplumsal yardımlaşma ve kaynaşma vesilesi olan sadakanın tüm kutsal kitaplar tarafından teşvik edileceği müsellem bir konudur. Nitekim kutsal kitapta “Bu sıradan kişilerden herhangi birine, öğrencim olduğu için bir bardak soğuk su bile içiren, size doğrusunu söyleyeyim, ödölsüz kalmayacaktır.” (Matta, 10:42; Markos, 9:41). İslam inanç ve kültüründe de sadakanın birçok konuda faydalı sonuçlar sağladığına inanılır. Hz. Peygamberin sözlerinde “Sadaka belayı def eder, ömrü uzatır”(Tirmizi, Zekat:28), “Sadaka malı eksiltmez, mala bereket katar”(Müslim, Kitabü'l-Birr:2588) tarzında birçok ifade vardır.

Kur'ân-ı Kerimde de; “Herhangi birinize ölüm gelip de, “Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar ertelesen de, sadaka verip iyilerden olsam! demeden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın .”(Münâfikun,63/10)

Yukarıda kutsal kitaplardan aktardığımız bu bilgilerden sadakanın tüm kutsal dinler tarafından teşvik edilmesiyle birlikte ilgili atasözümüzün hem lafız hem de mana itibariyle İslam kültüründeki kullanım ve anlamına paralel tarzda oluştuğu ve sözlü kültüre girdiği biraz daha yüksek bir ihtimal olarak görülmektedir.

5- **ال دبر بيتو ، دبر بيت الله**

<Kendi evinin düzenini sağlayan, Rabbinin evini de düzene sokar>

Bu atasözünde ailesine karşı hak ve sorumluluklarını hakkıyla yerine getiren, aile düzenini erdemli ve ahlakî temeller üzerine inşa eden bir kişi, Rabbine karşı olan görev ve sorumluluklarını da hakkıyla yerine getirir. Kendini hakkıyla tanıyamayan, aile düzenini kuramamış ve çevresiyle barışık bir şekilde yaşayamayan bir insanın başarısız ve mutsuz olması kaçınılmazdır. Hayatı, kendisine, ailesine ve çevresine de zehir eder. İnsan olduğunu unuttur. İnsana yakışmayan davranışlar sergiler, zulmeder ve zarar verir. Nihayetinde Allah'ın kulu olduğunu da unuttur.

İnsanın mutlu ve huzurlu olmasını, kendisi, ailesi, çevresi ve nihayetinde Rabbiyle barışık yaşamasına bağlayan atasözün Kitab-ı Mukaddesteki “Kendi evine sahip çıkamayan, Tanrı'nın evine nasıl sahip çıksın (Timoteos, 1:5) pasajından esinlenme sonucu sözlü kültüre girdiği yüksek muhtemeldir. İslam sözlü kültüründe de bu anlamda bazı ifadeler var. Nitekim Hz. Peygambere dayandırılan “Kendini bilen, Rabbin bilir” sözü de ilgili atasözümüzün hem dilsel yapı hem de anlam boyutuyla vermek istediği mesajla aynı doğrultudadır. Ancak İbn Teymiye ve İmam Nevevi gibi İslam alimleri böyle bir hadisin sahih hadis kaynaklarında yer almadığını belirtirler. İbn Cevzi el-Kaymiyye’de bu sözün anlamının doğru olduğu ancak İsrâiliyat yoluyla İslam kültürüne girdiğini söyler. (Medâricu’-Sâlikîn, 1/734) Netice itibariyle yukarıda aktardığımız tüm bu açıklamalardan ilgili atasözün Kitab-ı Mukaddes kaynaklı olduğunu söylemek sağlıklı bir tercih olacaktır.

6- شي ما يروح زعا عند الله

<Hiçbir şey Allah katında zayi olmaz>

Bu atasözünde Allah katında hiçbir şeyin karşılıksız kalmayacağı, insan tarafından yapılan her şeyin mutlaka Allah tarafından mükâfatlandırılacağı belirtilmektedir. Atasözünde insanlar hayırlı işler yapmaya teşvik edilmekle birlikte diğer taraftan da yasak davranışlardan uzak durmaları hususunda da bir uyarı söz konusudur.

Ahirete ve hesap gününe iman, tüm kutsal dinlerin temel esaslarından biridir. Tüm insanlar, dünya hayatında geçirdikleri her anın hesabını vermek üzere yeniden diriltileceklerdir. Hesap gününde her insan yapayalnız, tek başına hesap verecek, hiç kimse bir başkasının günahını yüklenemeyecek veya ona yardım edemeyecektir. O günde, iman edenler ve iyilik yapanlar için kolay bir hesap olacaktır. İnkâr edip kötülüklerde bulunanlar içinse, hiç şüphesiz hesap günü çok zorlu bir gündür.

Kur'ân'da hesap gününün nasıl bir gün olduğunu detaylarıyla bildirmiştir. Hiçbir şeyin saklı ve gizli kalmayacağı hesap gününde, zerre kadar bile olsa, herkesin iyilikleri ve kötülükleri hassas terazilerde tartılacaktır. Bu gerçek bir Kuran ayetinde şöyle bildirilir: Biz ise, kıyamet gününe ait duyarlı teraziler koyarız da artık, hiçbir nefis hiçbir şeyle haksızlığa uğramaz. Bir hardal tanesi bile olsa ona (teraziye) getiririz. Hesap görücüler olarak Biz yeteriz. (Enbiya Suresi, 47). Ahiret günü verilecek hesap hakkındaki bazı İncil ifadeleri ise şöyledir. Allah'ın görmediği hiçbir yaratık yoktur. Kendisine hesap vereceğimiz Allah'ın gözleri önünde herşey çıplak ve açıktır. (İbranilere Mektup, 4:13)

Allah, herkese, yaptıklarının karşılığını verecektir. Durmadan iyilik ederek yücelik, saygınlık ve ölümsüzlüğü arayanlara sonsuz yaşamı verecek. Ama bencil olanların, gerçeğe uymayıp haksızlığın peşinden gidenlerin üzerine gazap ve öfke yağdıracak. (Romalılara Mektup, 2: 6-8)

Atasözümüzün kutsal kitaplardan aktardığımız bu ifade ve açıklamaların bir esintisi sonucunda oluştuğunu söylemek yerinde olacaktır.

7- يدور على ربو تيريو ال

<Rabbini arayan, onu bulur>

Bu atasözünde planlı ve programlı bir şekilde çalışan, azminde ve çalışmasında sebat eden, aklını ve fikrini her şeyiyle kendisini hedefine odaklayan bir kişinin mutlaka amacına ulaşacağı belirtilmektedir. Kısacası atasözü, başarmayı; inanca, çalışmaya ve kararlılığa bağlamaktadır. Türkçede benzer anlamda “Arayan belasını bulur, Mevlasını da bulur” atasözü vardır.

Atasözün İncil'den bir alıntı sonucu oluştuğu görülmektedir. Hz. İsa atasözün anlamıyla benzer paralelde “Dileyin, size verilecek; arayın, bulacaksınız; kapıyı çalın, size açılacaktır.(Matta,7:7); Allah'a yaklaşın, O da size yaklaşıacaktır... (Yakup'un Mektubu, 4:8) buyurmaktadır.

İslam kültüründe de atasözüyle aynı anlamda yaygın bazı sözler vardır. Bir tanesi şöyledir. “Gayret eden bulur, eken biçer ve yola koyulan sonuna varır.” Kur’ân’da da “Kullarım Beni sana soracak olursa, muhakkak ki Ben (onlara) pek yakıным. Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm. Öyleyse, onlar da Benim çağırma cevap versinler ve Bana iman etsinler. Umulur ki irşad (doğru yolu bulmuş) olurlar. (Bakara Suresi, 186) Ey iman edenler, Allah’tan korkup-sakının ve (sizi) O’na (yaklaştıracak) vesile arayın; O’nun yolunda cihad edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz. (Maide Suresi, 35)

Tevrat’ta da; Beni sevenleri ben de severim, gayretle arayan beni bulur. (Süleyman Meselleri, 8:17) denilmektedir.

Bütün kutsal dinlerin ortak anlam paydasında bulunduğu yukarıdaki bilgilerden atasözümüzün bu kaynaklardan esinlenme sonucunda oluştuğu ve sözlü kültüre girdiği rahatlıkla söylenebilir.

8- توبة الشباب كما بسمار كوكبي في الباب -

<Gençlikte yapılan tevbe, ahşaba çakılan mih gibidir>

Bu atasözünde eldeki imkânların kıymetinin iyi bilinip zamanında ve yerinde kullanılıp değerlendirilmesi gerektiği anlatılmak istenmektedir. Gençlik, insan ömrünün en verimli çağıdır. İnsan bu devrede azami kapasitesini kullanabilir. Gençlik, insan hayatının en kritik anıdır. Bu dönemde insan hayırda da, şerde de büyük mesafeler alabilir. Gençlik, duygu ve kabiliyetlerin, enerjinin doruk noktaya ulaştığı bir zamandır. Bunları dizginlemek, kanalize etmek, tam kapasiteyle çalışmak insana çok şeyler kazandırır. Bu iş çok zordur. Ama çocukluğundan itibaren kendini bu yola koyabilmiş, nefsini hayra yöneltmiş, alıştırmış bir genç, Allah’n rızası ve başarının yolundadır. Birçok gencin hislerine mağlup olup cüretkar akıllarıyla bataklıklara düştüğü bir zamanda işte atasözünde belirtilen ve güzel örnek olarak verilen gençlerin değeri daha iyi anlaşılmış olur. Çünkü bu örnekteki gençler ve onlar gibi olanlar, Rablerinin sevdiği kimselerdir.

Kitab-ı Mukaddeste “Kötü günler gelmeden, ve: Onlardan zevk almıyorum diyeceğin yıllar yaklaşmadan, güneş ve ışık, ay ve yıldızlar kararmadan ve yağmurdan sonra bulutlar geri dönmeden, gençliğinin günlerinde seni yaratanı hatırla”(Vaiz, 12:1-2), denilmektedir.

İslam dininde gençlere yönelik bu anlamda birçok tavsiye ve öğüt vardır: “Yedi sınıf insan vardır ki, Yüce Allah hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde arşının gölgesinde gölgelendirecektir. Bu yedi sınıftan biride Allah’a ibadet ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen gençtir. (Buhari, Ezan, 36)

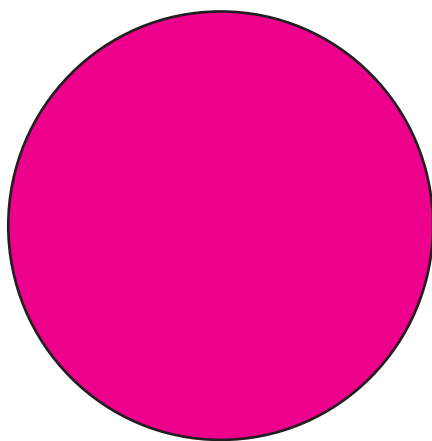
İbn Mesud (ra)’dan: Peygamber (sav) buyurdu: “İnsanoğlu kıyamet gününde Rabbinin yanında şu beş şeyden sorulmadıkça olduğu yerden ayrılamaz: “Ömrünü nerde geçirdiğinden, gençliğini nerede ve nasıl harcadığından, malını nereden kazanıp nereye sarfettiğinden, bildiği ile amel edip etmediğinden, bedenini nerede

yıprattığından .” (Sünen-i Tirmizi, Sıfâtü'l-Kıyâme, 1) Yine Peygamberimiz (s.a.v.), "Allah, gayr-i meşrû şehvet peşinde olmayan genci pek beğenir" (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4:151) buyurmuştur.

Yukarıda aktardığımız bilgilerden görüldüğü gibi Kutsal kitaplarda gençliğin önemi ve iyi değerlendirilmesi gerektiği hususu sıklıkla vurgulanmaktadır. Dolayısıyla atasözün dinsel kaynaklı yollarla sözlü kültüre girdiği söylenebilir.

Sonuç

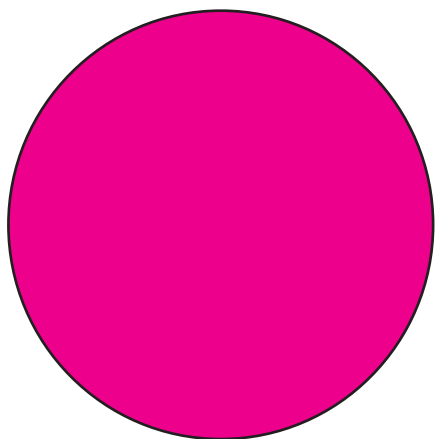
Atasözleri bir toplumun hafızası ve aynası konumundadırlar. O toplumun hayata yaklaşım tarzı ve değer yargıları gibi hususlarda önemli fikirler verirler. Sözlü kültürün en önemli verileri konumunda olan atasözleri ve deyimler üzerinden İdil Süryanilerinin düşünce dünyasını tanımaya yönelik bu çalışmamızda, Süryanilerin hayata dair bireysel ve toplumsal anlamda değer yargılarını oluştururken dinsel kaynaklı veri ve öğretilere çok yer verdiklerini müşahade ettik. Yukarıda ele aldığımız örnek birkaç atasözü üzerinden bu durumun teyidini yapmaya çalıştık. Bu arada Süryanilerin Müslüman coğrafyada yaşamaları, Arap dilini konuşmaları (kısmen) ve İslam dininin Arap dili üzerindeki baskınlığı gibi etkenler, Arap ve İslam dini kaynaklı bir takım atasözlerin Süryani sözlü kültürüne girmesine yol açtığının gözlemledik. Tabi bu tür atasözlerin Süryani inancıyla ters düştüğü söylenemez. Doğruluğu, dürüstlüğü, erdemliliği ve en genel anlamıyla aklı-ı selim çerçevesinde hareket etmeyi öğütleyen atasözlerin kültürler arası bu alış-veriş ve etkileşimi bilinen ve kabul edilen bir gerçektir.

ETNO-DİNSEL TOPLULUKLAR-II

ÊZÎDÎLER

THE YEZIDI RELIGION AND THE “HERETIC” MILIEU OF THE REGION

Prof. Dr. Victoria ARAKELOVA

Yerevan State University

Özet:

Yezidilik, en esrarengiz ve Yakın Doğu’nun dogmatik (vahye dayalı) olmayan ya da sözde *heretik* bir inanış olarak az araştırılmış fenomenlerinden biridir. Bu makale esas olarak, modern ve vahye dayanmayan Yakın Doğu muhitine nazaran ve bazı unsurlarıyla daha önce bölgedeki dogmatik dinlerin (yani Zoraastiranizm) bir parçası olan ya da dogmatik olmayan çeşitli temayüller vasıtasıyla (Mandaeans ve Maniheizm vb.) Yezidiliği açıklamayı amaçlamıştır. Bunun için o, Melek Tâvus kültü, siyah köpeğe perestiş ve tenâsüh (reenkarnasyon) fikrine odaklanmaktadır; çünkü bunlar Yezidiliğin yanı sıra çeşitli zaman dilimlerinde ortaya çıkmış olan ve farklı dini çevrelere dayanan oldukça farklı geleneklere de işaret etmektedir. Bu sebeple söz konusu fenomenler “Yakın Doğu’nun heretik ortamının belirleyicileri” olarak tanımlanabilir. Bunlar, dogmatik olmayan eğilimler tarafından, ya onların merkezi fikirleri ya da marjinal unsurları şeklinde muhafaza edilmiştir. Bu makale aynı zamanda din fenomenolojisi açısından bu fenomen üzerine bazı kavramlaştırmalara teşebbüs etmiştir. Bu yönüyle o, bu alandaki daha ileri araştırmalar için teorik bir temel olarak işlev üstlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Yezidilik, Melek Tâvus, Heretik, Siyah Köpek, Tenâsüh

The Yezidi Religion and the “Heretic” Milieu of the Region

Abstract:

The Yezidi religion is one of the most enigmatic and least investigated phenomena of the Near Eastern non-dogmatic or, so-called “heretic” milieu, while the Yezidis is an illustrative example of the so-called ethno-religious community. This paper was primarily aimed at illustrating the Yezidism against the background of the modern non-dogmatic Near-Eastern environment, with certain elements, which had previously been part of either dogmatic religions in the region (e.g., the Zoroastrianism), or various non-dogmatic trends (e.g. Mandaeans, Manichaeism, etc.). It, therefore, focus on three phenomena – the cult of Malak-Tawus (Peacock Angel), the worship of a black dog and the idea of *tanâsux* (reincarnation), since they mark, apart the Yezidism, quite different traditions, which emerged in different periods of time and which go back to different religious environment. So, the mentioned three phenomena can be generally defined as markers of the Near Eastern “heretic” milieu, which have been preserved by non-dogmatic trends either as their central ideas or marginal elements. This paper is also an attempt of certain conceptualisation of this phenomenon, from the point of view of the phenomenology of religions, which can serve as theoretical basis for further research in this field.

Key words: Yezidism, Malak Tâvus, Heretic, Black Dog, Reincarnation

The Yezidi religion is one of the most enigmatic and least investigated phenomena of the Near Eastern non-dogmatic or, so-called “heretic” milieu, while the Yezidis is an illustrative example of the so-called ethno-religious community.¹ The Yezidi identity is *ante omnia* based on a religion exclusively specific for this people and called *Sharfadin* by them.

The peculiarities of this religious system are not only limited to its syncretism, some elements of which could be traced in Sufism, a number of Extreme Shi‘ite sects, substrate pre-Islamic beliefs, Gnosticism, etc., but they also include specific features solely characteristic of the Yezidi faith, which define the belonging of its followers to the Ezdikhana (*Ēzdīxāna*)—the esoteric community of the Yezidis.²

Comparative study of heterodox Islam and its derivatives (the Yezidism should be definitely approached as one of them), naturally, reveal multiple parallels easily explained by the common Muslim origin or regional popular traditions.

At the same time, some of the features, which the Yezidism shares with other non-dogmatic groups (and not only within Islam), can hardly be determined by parallel religious developments of certain historical period in a concrete area. Multiple groups of that kind are not only separated from each other by time and geography, and, what is even more essential, by the esoteric character of their doctrines, which excludes the factor of their direct mutual influence to each other.

Such common features can be revealed on different levels: the mentioned traditions can share both important basic ideas and marginal elements. Moreover, sometimes two traditions, which are at first sight, can be characterised as inimical to each other, can share the same idea with diametrically different interpretations.³

And if the parallels between the Yezidism and extreme Shi‘a sects (*ghulat*), rooted in the same heterodox Muslim environment, have been emphasized more than once⁴, a wider analysis, discussing this phenomenon as part of the whole Near Eastern non-dogmatic and particularly pre-Islamic milieu, still remains a challenge for the scholars of comparative religion studies.

---

¹ On the Yezidis and their religion, see in general: Guest (1987), Kreyenbroek (1995), Arakelova (2005), among the most recent publications – Açıkyıldız (2010). On the phenomenon of ethno-religious identities, including that of the Yezidis, see: Arakelova (2010).

² See in detail: Arakelova (2004): 19.

³ For example, the Yezidis deifying Sultan Yezid, and the Shi‘ites primarily associating this personality with the Kerbela battle and thus approaching him as the principal causer of this dramatic event, regard each other as the so-called inimical others, and the very name “Yezidi” bears obvious pejorative attribution among the Shi‘ites (Arakelova 2005a). Still, there are many illustrative Shi‘a elements in the Yezidism, see: Arakelova (2008); particularly on the figure of ‘Ali (who, in the Yezidi lore, is a Yezidi hero, see: Asatrian 2002), and that of Fatima deified as Pira Fat- the patroness of women (Asatrian 2007);

⁴ Kreyenbroek (1995): 53 et.sq. Arakelova (2004).

My paper is an attempt to bring several examples, which, to a certain extent, spotlight the niche of the Yezidism in the mentioned Near Eastern "heretic" environment. The below discussed examples illustrate those common features, shared by the Yezidis and the heterodox Muslim sects, which cannot be approached as a result of mutual influence and/or common Muslim roots. These features, which can be generally characterized as essential components of the Near Eastern "heretic" environment, having existed in the area long before the emergence of Islam and been preserved as marginal characteristics of the heterodox Muslim milieu and its derivatives, in particular the Yezidism.

I would like to focus on the following three phenomena – the cult of Malak-Tawus (Peacock Angel)⁵, the worship of a black dog and the idea of *tanāsux* (reincarnation), since they mark, apart the Yezidism, quite different traditions, which emerged in different periods of time and which go back to different religious environment. So, the mentioned three phenomena can be generally defined as markers of the Near Eastern "heretic" milieu, which have been preserved by non-dogmatic trends either as their central ideas or marginal elements.

The figure of Malak-Tawus reigns in the Yezidi religious mentality; the Peacock Angel being the basic characteristic of the Yezidi religion, and the essence of their faith:

Min ša'datīya īmānā xwa
Bi nāvē xwadē ū Tāwūsī malak dāya.⁶
"I attest that my faith is given
In the names of God and Malak-Tawus"

His importance in the cult is reflected in the fact that Malak-Tawus is at the same time an eponym for the Yezidis: they are called *milatē Malak tāwūs*—the nation (or tribe) of Malak-Tawus.

Malak-Tawus is thus the main distinguishing feature of the Yezidism, lending a unique character to this syncretic religion - not a single religious trend in the region has a comparable cult.

Malak-Tawus is with no exaggeration one of the most exotic figures in the Near Eastern religious continuum. His non-ordinary character is manifested in everything: in the very image of a bird from overseas and a controversial nature; what is more interesting is that among the neighbouring communities, despite admitting his ambivalent character, he is definitely regarded as an incarnation of evil or even as Satan himself, although the Yezidis see the Peacock in another light. It is because of this mysterious image that the Yezidis have acquired the attributes of devil worshippers, were considered a mystic tribe originating from the devil's saliva, and so

⁵ On Malak-Tawus and its genesis in the Yezidism and other traditions, see Asatrian, Arakelova (2003).

⁶ Ibid.: 9.

on. There are at least two main components making up the image of Malak-Tawus: 1) his depiction as a peacock, and 2) his identification with the angel of darkness. The first is connected with the peacock cult and the ambivalent character of this bird as and the second is rooted in the apology of Iblis, inherited by the Yezidis from their Sufi ancestors.⁷

Malak-Tawus is an unambiguously key figure in the Yezidi religious domain. The religious tradition even describes Malak-Tawus as *bēširîk-bēhavāl*—“having no companion or friend”, in other words “the Only One”, which is undoubtedly the attribute of God, transferred to this image.⁸

But the problem to discuss here is in the genealogy of this character. Thus, that the cult of Malak-Tawus has acquired its most complete and clearly explicit form in the Yezidi tradition. However, the Peacock Angel, as a marginal image and in other interpretations, is present in some other traditions of the region.

Some *Ahl-i Haqq* groups approach Malak-Tawus as the embodiment of Satan, but with an alternate set of attributes, not completely identified with evil and having the features of the angel rejected by God. Also noted in the doctrine are the elements of Satan’s apologia, and there is even a kind of taboo for the word “Sheytan”, exactly like among the Yezidis. For this extreme Shi‘a sect, Satan is merely Azazel, the angel waved aside by God, whose name was changed to Iblis (“devil”) after the downfall. He is feeble and infirm, limited in his movements, rather than the concentration of evil as presented in dogmatic doctrines. The *Ahl-i Haqq* think that, except man there is no evil in nature; evil (devil) is just the way whereby the dominant Self is manifested in us.⁹

Among the *Ahl-i Haqq*, Malak-Tawus is sometimes also identified with Pir Dawud,¹⁰ the second most important among the *hafttan*, the Seven Saints in the *Ahl-i Haqq* religion.

In one of the *Ahl-i Haqq* groups (the region of Qalxan, the Dalahu mountains), the figure of Malak-Tawus has particular significance, so that the rest *Ahl-i Haqq* sectarians call this very group *Malak-Tawusiha*, i.e. *Malak-Tawusis* meaning “the followers of Malak-Tawus”. The local tradition says that the followers of Malak-Tawus have existed from times immemorial. When Soltan Sohak, the fourth Divine incarnation (among the seven successive incarnations of Divinity, building up the basic idea of the *Ahl-i Haqq* faith), came to this world, all the *Malak-Tawusis* became the devotees of this saint, and thus part of the People of Truth, i.e. *Ahl-i Haqq*. Since that time they have preserved both cults. However, among all the *Ahl-i Haqq*

⁷ Ibid.: 21.

⁸ Avdal (1960), folio 81.

⁹ Ibid.: 35-36.

¹⁰ Mokri (1966): 48, 53

sectarians, who equally venerate Soltan Sohak as God's main incarnation, this group is marked with the particular reverence to Malak-Tawus. Malak-Tawusis believe that God created the Universe and appointed Malak-Tawus as the supervisor over the world. One of his main functions is to do God's will, particularly to punish people for their sins. At the same time, no one is allowed to allude to Malak-Tawus's own sin as that of the Fallen Angel, since God had already forgiven him. Malak-Tawus is even approached as Malak-e Amin (the Trusted Angel), who had proved his monotheistic view to God by his action.

Malak-Tawus acquires new characteristics also in the light of the veneration of Ali, typical of most of heterodox Shi'a doctrines. Malak-Tawusis believe, Ali had existed before the Creation as Perfect (Absolute) Light (*nūr-ē mutlay*). Four servitor Angels were created from Ali's intemperate essence (*az jesm-e pāk-ē Ali*): Jibrail was created from Ali's right hand, Michail – from his left hand, Israil – from his tongue, and Malak-Amin, i.e. Malak-Tawus is the reincarnation of Ali (*dūn-ē Ali*). As reincarnation of Ali, Malak-Tawus thus rules over the world.¹¹

So much more interesting against this background is the Mandaean Tāwūs Melka. In the Mandaean legend narrating the creation of man, the following story, inter alia, is recounted: "The Jews were of the children of Ruha and Adam. Their great men were the children of Ruha... They travelled and travelled until they came to 'Ur shalam (Jerusalem)... They wanted books, and Melka d Anhura (King of Light, the Supreme Being) said, 'A book must be written that does not make trouble for the Mandai,' and they sent one of the melki—Tāwūs Melka to write the Torat". As for the peacock (Tāwūs), it is the name given in the Mandaean tradition to the very *malka*, who was distressed about his having rebelled against the Great Life and allowed his pride to push him into rebellion. Thus, we are looking again at an ambivalent figure of the fallen angel, the term contained in his name being of a dubious interpretation integrating both the good and the evil origins.¹²

Thus, Malak-Tawus, being definitely the product of the Abrahamic religious milieu, bore initially a negative connotation of the Fallen Angel, that of the one who disobeyed God's order. Probably in the later tradition, most probably on the soil of early Gnosticism, the elements of his apology could spread in the sectarian environment. The Gnostic philosophy presupposed such kind of development in the light of the problem of predetermination and free will (that later appeared in the picture of non-dogmatic Muslim philosophy, particularly in Sufism; the apology of Iblis being among the main Sufi ideas).

¹¹ Avdal, Ibid

¹² Malkia (Melki) are semi-divinities among the Mandaeans, executing the will of Great Life. They obey the Creator, being at the same time his initial incarnations. As seen, the Mandaeans interpret malka in the combination Tāwūs Melka as "king", rather than "angel". Although the functions of malkia, as noted by Lady Drawer, are akin to the functions of messengers, angels (Heb. malāk, Arab. malak), the Mandaeans, however, used the word malax (equivalent of the aforementioned Heb. and Arab. forms) also to designate the evil spirit (Asatrian, Arakelova, op.cit. 35-36).

The second element marking certain “heresies” including the Yezidism, is the worship of a black dog. Nowadays, dog worship among the Yezidis doesn’t go beyond the frames of that special attitude, which cattle-breeding peoples usually have towards shepherd dogs as essential part of animal husbandry. Earlier, however, the situation was different. Valuable facts about worshipping dogs are introduced in the *Siyāhet-nāme* («Book of Travels») by the Turkish traveller and official Ottoman historiographer Evliya Celebi:

“[Among the Yezidis of Sinjar they] first of all give children the milk of a black dog. If somebody dares to beat a dog, he is mercilessly murdered. Every Yezidi holds about five-ten dogs at the doors of his house. Food is first given to a dog and when the dog is satisfied, they eat themselves. One black dog is sold for 1000 *kuruş* and 10 mules... Putting a black dog’s hair into a deceased’s shroud is a general tradition [among them]... In this region, people arrange great feasts at birth of a black dog. And when the dog dies it [its body] is washed with the sap of [napiform] onion and it is buried at a special dog cemetery. For the repose of the soul of the dead dog, other dogs are given roasted mutton. The dogs of those people resemble lions indeed. In this country there are no wolves at all. It is strange that the mountain Sinjar, being a blessed land, sheltered such unfaithful...” In this short message of Celebi, almost all the above-mentioned elements of dog cult can be marked out: 1) god homage and its top position, 2) the connection with death and funeral rites, and thus its apotropaic nature (reflected also in the fact that its milk is given to a baby, to conjure evil spirits), 3) cruel punishment for killing or harming a dog, etc. In addition, the symbolism of the color draws ones attention - a black dog has a special cultic meaning.”¹³

The loss of this cult among the Yezidis, that existed in Celebi’s time in the XVII century, is most probably caused by the influence of Islam, which dogma approaches dog as a ritually unclean animal.

The similar dog cult was also attested among the Zaza: “*Il* (the Qizilbash; here are ment Zaza) *adorent un grand chien noir, comme l’image de la Divinité*. (“They warship big black dog as the symbol of a deity”¹⁴

In a number of quite widely-spread popular beliefs, a black dog is a medium, a creature that has obvious infernal characters. According to certain Muslim superstitions, a black dog is a peculiar werewolf that genies can turn into.¹⁵

The Yezidis, as well as Armenians (e.g. of Muş-Bulanykh) believe that a long howl of a dog at night is a presage of someone’s death, because a dog can supposedly see the angel of death.¹⁶

¹³ Celebi (1967): 188.

¹⁴ Gilbert (1997), p. 203

¹⁵ About the role of the dog in national religious beliefs and in cult as a whole see Hastings (1892), vol.1: 511-513.

¹⁶ Bense (1972): 42

It is a well-known fact, that in ancient Iran, the most esteemed creature was dog. Both in Zoroastrianism and in Mithraism dogs were considered second after humans by their importance. In the *Vendidad*, a whole chapter is devoted to dog and its varieties, the description of its virtues and those punishments that one should undergo if he killed a dog or caused harm to it, or even poorly fed it.¹⁷

The Zoroastrian *Book of Arda Viraf* narrates about the hard trials of the souls of those who during their lives killed or hit a dog or spared with food shepherd dogs and sentry dogs.¹⁸

In the Sassanid Iran they believed that those who did not like dogs' barking, were doomed to spend their days in foreign lands in misery.¹⁹

A dog was considered a creature that had a straight connection with the underground world. It is no coincidence that in many traditions the guard of the underworld gate was exactly a dog (for example Cerberus in the Greek mythology). The participation of dogs in the funeral ritual was a sort of *locus communis*. The most demonstrative in this case – the *sagdid* ceremony (lit. *dog's look*) spread among the Zoroastrians, when a dog is brought close to the coffin to look at the deceased. It is considered that a dog by its look ousts the cadaveric evil spirit, Drug-nasu.²⁰ The apotropaic nature of dog, the mere presence of which frightens off evil beginnings, clearly appears here. Dog and the evil, in the Iranian conception, are in relations of complementary distribution. And foxes and hedgehogs were also classified as varieties of dog by ancient Iranians, and had their niches in the complex of Zoroastrian popular beliefs.²¹

The Armenian writer of the end of the 19th century Raffi mentions that, when a dog that has served a house for a long time dies, *nra gluxe d'ran šemi tak t'ayeleye oyurov ē*, i.e. "burying its head under the house threshold brings luck".²² Anatolian Turks hang up a skull of a wolf over the threshold of the house for the same reason.²³

Thus, the dog-cult, rooted in the Old-Iranian dogmatic belief, has been also preserved on both the level of various folk traditions and in regional heterodox trends. Despite the influence of dogmatic Islam (which approaches dog as *haram*), many cattle-breeding societies in the region still have specific attitude towards this domestic animal, which has for centuries been among the most important elements of animal husbandry economy. That is why, probably, this *prima facie* marginal element, can serve as another marker of the "heretic" milieu in the region.

¹⁷ Vendidad, XIII: 10-16

¹⁸ See: Arta Viraz Namag, 33. 19-29, 34.1-6. – Vahman (1986): 141-143

¹⁹ Inostrantsev (1909): 92.

²⁰ See: Darmesteter (1887): LXXXVI et sq.; Vahman, Asatrian (2002): 55

²¹ About dog among Indo-Iranians see: Willman-Grabowska (1931-1932).

²² Raffi (1955): 110.

²³ Türkmen (1992): 391.

And finally, we approach to the so-called *tanāsux* (lit. *transmigration, metempsychosis*), one of those elements of the Near Eastern “heretic” milieu, which was initially alien to the doxies of Islam. Some Muslim authors attributed this phenomenon to the Indian influence.²⁴ Shahrastani was, probably, the first, who noted that overall the *tanāsux* was the typical characteristic of sectarianism: “Transmigration of souls used to be a doctrine of [certain] sects in each religious [community]: it occurs among the Mazdakite Magi, Brahmans in India, philosophers, and Sabaeans. They held that Allah the Most High existed in any place, spoke any language, appeared in any human form; and this means incarnation”²⁵

The book of doubtful authorship “Teatro della Turchia” (published in Rome, 1674, the), hypothesizes that among the Yezidis, animal-worship is connected with the idea of reincarnation.²⁶

In the present-day Yezidism, the idea of *tanāsux* has lost its meaning. But there are elements pointing that that it could have been part of the early tradition. The nearly forgotten character in the Yezidi tradition, Šēxkirās—«Sheikh of the Robe» (Kurd. kirās “shirt, robe” < OIr. *kṛpa-pāθra—“defending the body”), was perhaps responsible for the process of death, and possibly, for reincarnation, replacement of bodies as change of clothes.²⁷

The garment and clothes in general often symbolise the body and physical existence; “to take a garment off” is a metaphor for death, and to change it is a metaphor for reincarnation. The phrase kirās *guhērīn* –literally, “to change clothes”—is the denotation of death among the Yezidis.

The idea of reincarnation, surprisingly coexistent with the tradition of paradise and hell, excluding the need for reincarnation, is widely spread in the esoteric trends of Islam. At present, *tanāsux*, again, marks primarily the so-called *γulāt*, the heterodox Shi’ites. For example, the idea of *tanāsux* among Ahl-i Haqq, is quite popular, having its certain peculiarities and concrete interpretations. Apart from the general idea of the so-called *tanāsux-e malakūtī* (which is actually associated with the Day of Judgement, after which the Good shall enter paradise, and the Wicked shall be annihilated), they believe in the reincarnation of the theophanies, the successive manifestation of divinity. The same Eternal Divine Substance manifests Itself each time in a different form, always accompanied by angels. The original substances (*δāt*) of the angels, in their turn, become reincarnated every time in a new “dress”. And finally, *tanāsux* among the *Ahl-i Haqq* presupposes the

²⁴ Biruni (1995): 88.

²⁵ Šahrastani (1984): 154.

²⁶ Guest (1985): 55.

²⁷ See on this character, Arakelova (2002): 70-75.

metempsychosis among humans, the so-called *tanāsux-e dūn be dūn* ("from one dress to another"), which can be both ascending and descending, regarding the personal qualities of a person and his nature. Among the four kinds of *tanāsux*, only *nasx* ("metempsychosis, metamorphosis"), in fact, presupposes the reincarnations from one human's body into another (*rūḥ be rūḥ*). *Masx* ("transformation") is a kind of reincarnation into an animal's body, *rasx* ("rooting")—reincarnation into a plant, and *fasx* ("dissolution")—reincarnation into an inanimate object.

The Ahl-i Haqq followers, speaking about incarnation, use the Turkish word *dun* or Persian *ḡame* (dressing); the Persian *be lebās āmadan*, literally, "to put on clothes" means "to be made flesh" – the same metaphor, mentioned above in the context of the Yezidis.²⁸

The idea of reincarnation, in various interpretations, exists also among the Nusayri-ʿAlawis.²⁹

As for the Sufi milieu, Al-Hujwiri³⁰, e.g., writes about the Ḥulūlīs (later also mentioned *inter alia* by Šahrastānī) formally professing to belong to Sufism and, at the same time, sharing the idea of *tanāsux*, thus making "the Sufis partners in their errors".

It is worthy of note that in one of the Parthian Manichean mourning hymns, the dramatic description of Mani's death is represented with the same metaphor: *frāmōxtiš tanβār padmōžan aβδēn* (M5, 63-66)—"And he (the prophet Mani) shed his beautiful bodily garment (= died)".

So, the idea of metempsychosis, or reincarnation was typical of Gnostic sects, which actually formed the "heretic" environment of their time. Although Biruni attributed this element exclusively to Hinduism (see above), it could penetrate into the non-dogmatic Muslim milieu rather from the Gnosticism, which elements are widely presented in the heterodox trends of Islam.

So, my paper was primarily aimed at illustrating the Yezidism against the background of the modern non-dogmatic Near-Eastern environment, with certain elements, which had previously been part of either dogmatic religions in the region (e.g., the Zoroastrianism), or various non-dogmatic trends (e.g. Mandaeanism, Manichaeism, etc.). It is also an attempt of certain conceptualisation of this phenomenon, from the point of view of the phenomenology of religions, which can serve as theoretical basis for further research in this field.

²⁸ On the *tanāsux* among the Ahl-i Haqq, see, e.g., Khaksar (2009): 117-134

²⁹ On the manifestation of the Deity in the historical cycles and the manifestation of the Deity in the Imams, see, e.g., Bar-Asher, Kofsky (2002).

³⁰ Hujwiri (1999): 260-266.

Bibliography:

- Açıkyıldız B. (2010), *The Yezidis: The History of a Community, Culture and Religion*, I. B. Tauris.
- Arakelova V. (2002), "Three Figures from the Yezidi Folk Pantheon", *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 6, 1-2 (2002): 57-74.
- Arakelova V. (2004), "Notes on the Yezidi Religious Syncretism", *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 8, 1: 19-28
- Arakelova V. (2005), "On the History of the Formation of the Yezidi Community" – *Iran-Nameh: Armenian Journal of Oriental Sciences*, Yerevan, N 40: 63-66
- Arakelova V. (2005a), "Sultan Ezid in the Yezidi Religion: Genesis of the Character." – *Studies on Persianate Societies*, 3, 2005: 198-202.
- Arakelova V. (2008), "Again on the formation of the Yezidi community: a Shi'a portion in the Yezidism", paper read at the International Conference *Iran and the Caucasus: Unity and Diversity* (6-8 June, 2009), Yerevan.
- Arakelova V. (2010), "Ethno-Religious Communities: To the Problem of Identity Markers" – *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 14.1: 1-18.
- Asatrian G. (2002), "The Yezidi 'Divina Comedia'", *paper presented at the International Conference "Religious Texts in Iranian Languages"*. Copenhagen, May 18-22, 2002
- Asatrian G. (2007), "Foremother of the Yezidis", *Religious Texts in Iranian Languages*, (Eds. F.Vahman, C. Pedersen), Copenhagen: 323-328
- Asatrian G., Arakelova V. (2003), "Malak-Tawus: the Peacock Angel of the Yezidis," – *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, 7/1-2: 1-36.
- Avdal A. 1960, *Ezdineri kronakan havatalik'nerƏ*, (*Yezidi Religious Beliefs*) (Manuscript from the Archive of the Institute of Ethnography, National Academy of Sciences, Republic of Armenia, folio 81), Yerevan.
- Bar-Asher, Kofsky 2002. *The Nusayrī-'Alawī Religion: An Enquiry into its Theology and Liturgy*. BRILL, Leiden-Boston-London.
- Bense - Movsesyan S. (1972), "Hark' Msho Bulanyx", (Bulanyx Region of Mush), (in Armenian). – *Hay azgagrut'yun ev banahyusutyun* (journal), 3, Yerevan, 1972
- Biruni Abu Reyhan (1995), *India*, Moscow. [Russian Edition].
- Celebi E. (1967), *Siyahetname* [Armenian translation by A. Safrastyan], Yerevan.
- Darmesteter J. (1887), *The Zend Avetsa, Part I. The Vendīdād*, Oxford.
- Gilbert T. (1997), "Note sur les sects dans le Kurdistan". – *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol.1: 203-205.
- Guest J. (1987), *The Yezidis. A Study in Survival*, New York.
- Hastings J. (1892), *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Edinburgh-New York.
- Hujwiri (1999), *The Kashf al-Mahjub: The Oldest Persian Treatise on Sufiism*, translated by R. A. Nicholson, Delhi.
- Inostrantsev K. (1909), *Sasanidskiye etyudy* (*Sasanian Essays*), St.Petersburg
- Khaksar M. (2009), "Reincarnation as Perceived by the People of the truth" – *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 13.1: 117-134

YEZİDİLİK VE BÖLGENİN *HERETİK** ORTAMI

Prof. Dr. Victoria ARAKELOVA

Erivan Devlet Üniversitesi, İran Araştırmaları Bölümü.

Çev:

Yrd. Doç. Dr. İbrahim KUTLUAY

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet:

Yezidilik, en esrarengiz ve Yakın Doğu'nun dogmatik (vahye dayalı) olmayan ya da sözde *heretik* bir inanış olarak az araştırılmış fenomenlerinden biridir. Bu makale esas olarak, modern ve vahye dayanmayan Yakın Doğu muhitine nazaran ve bazı unsurlarıyla daha önce bölgedeki dogmatik dinlerin (yani Zoraastiranizm) bir parçası olan ya da dogmatik olmayan çeşitli temayüller vasıtasıyla (Mandaeans ve Maniheizm vb.) Yezidiliği açıklamayı amaçlamıştır. Bunun için o, Melek Tâvus kültü, siyah köpeğe perestiş ve tenâsüh (reenkarnasyon) fikrine odaklanmaktadır; çünkü bunlar Yezidiliğin yanı sıra çeşitli zaman dilimlerinde ortaya çıkmış olan ve farklı dini çevrelere dayanan oldukça farklı geleneklere de işaret etmektedir. Bu sebeple söz konusu fenomenler “Yakın Doğu’nun heretik ortamının belirleyicileri” olarak tanımlanabilir. Bunlar, dogmatik olmayan eğilimler tarafından, ya onların merkezi fikirleri ya da marjinal unsurları şeklinde muhafaza edilmiştir. Bu makale aynı zamanda din fenomenolojisi açısından bu fenomen üzerine bazı kavramlaştırmalara teşebbüs etmiştir. Bu yönüyle o, bu alandaki daha ileri araştırmalar için teorik bir temel olarak işlev üstlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Yezidilik, Melek Tâvus, Heretik, Siyah Köpek, Tenâsüh

The Yezidi Religion and the “Heretic” Milieu of the Region

Abstract:

The Yezidi religion is one of the most enigmatic and least investigated phenomena of the Near Eastern non-dogmatic or, so-called “heretic” milieu, while the Yezidis is an illustrative example of the so-called ethno-religious community. This paper was primarily aimed at illustrating the Yezidism against the background of the modern non-dogmatic Near-Eastern environment, with certain elements, which had previously been part of either dogmatic religions in the region (e.g., the Zoroastrianism), or various non-dogmatic trends (e.g. Mandaeans, Manichaeism, etc.). It, therefore, focus on three phenomena – the cult of Malak-Tawus (Peacock Angel), the worship of a black dog and the idea of *tanâsux* (reincarnation), since they mark, apart the Yezidism, quite different traditions, which emerged in different periods of time and which go back to different religious environment. So, the mentioned three phenomena can be generally defined as markers of the Near

* *Heretik* kavramı “Tanrı tanımaz” anlamından daha ziyade dinî akîdede ortodoks/sahih inançtan sapma gösteren inanışları ifade etmektedir. Bu sebeple çeviride bu kavramı aynen muhafaza etmeyi daha uygun gördük. Ayrıca metin içindeki köşeli parantezler tarafımızdan konmuştur. (Çev. notu).

Eastern “heretic” milieu, which have been preserved by non-dogmatic trends either as their central ideas or marginal elements. This paper is also an attempt of certain conceptualisation of this phenomenon, from the point of view of the phenomenology of religions, which can serve as theoretical basis for further research in this field.

Key words: Yazidism, Malak Tāwus, Heretic, Black Dog, Reincarnation

Yezidilik, en esrarengiz ve Yakın Doğu’nun dogmatik (vahye dayalı) olmayan ya da sözde *heretik* bir inanış olarak az araştırılmış fenomenlerinden biridir. Hâlbuki Yezidîler, sözde etnik-dinî topluluğunun bir örneğidirler.¹ Yezidilik, öncelikle ve bilhassa Yezidî denilen halka mahsus bir dine dayanır ve bunlara *Sharfadin* denir.

Bu dini sistemin özellikleri, sadece bağdaştırmacılıkla/*syncretism* sınırlı olmayıp bazı unsurları tasavvufa, aşırı bir takım Şîî mezheplere, İslâm öncesi inançlara, Gnostisizm’e vb. dayanmaktadır. Fakat aynı zamanda bu din, mensuplarını Ezdihâna (Êzdîxâna)-(Yezidîlerin gizlemlî topluluğu) diye tanımlayan sadece Yezidî inancına has muayyen özellikler de içerir.²

Dinî inançlara aykırı (*heterodoks*) olan İslâm [i topluluklar] ve türevleri üzerine (Yezidilik kesinlikle onlardan biri olarak ele alınmalıdır), mukayeseli bir araştırma, doğal olarak ve kolayca izah edilebilen ortak müslüman kökenli veya bölgesel halk gelenekleriyle açıklanabilen birden çok paralellikler ortaya koyar.

Aynı zamanda, Yezidîliğin diğer dogmatik gruplarla (içinde sadece İslâm’ın değil diğer dinlerle), paylaşmadığı bazı hususiyetler, somut bir alanda belli bir tarihi dönemin paralel dinî gelişmeleri tarafından çok zor belirlenebilir. Bu tür birden çok gruplarının oluşumu, zaman ve coğrafyaya göre birbirinden ayrılır; daha da önemlisi, bu tür geleneklerin çoğu batınî (ezoterik) özelliği, birbirleriyle doğrudan karşılıklı etkileşim faktörü ihtiva etmez.

Bu tür ortak özellikler, farklı düzeylerde ortaya çıkabilmektedir: Bahsedilen gelenekler, hem önemli temel fikirler, hem de marjinal unsurlar bakımından müşterek olabilir. Üstelik ilk bakışta, bazen iki gelenek, muhalif olarak karakterize edilebilir ve taban tabana farklı yorumlarla aynı düşünceyi paylaşabilir.³

¹ Yezidîler ve dinleri ile ilgili olarak bk. Guest (1987), Kreyenbroek (1995), Arakelova (2005), çoğu yeni yayımlar arasında Açıkıldız,(2010). Yezidîler de dâhil etnik-dinî kimliklerle ilgili olarakbk. Arakelova (2010).

² Ayrıntılı bilgi için bk. Arakelova (2004): 19.

³ Mesela Yezidîler, Sultan Yezid’i ilahlaştırır; Şîîler öncelikle bu kişiliği Kerbela Savaşı ile ilişkilendirirler ve böylece bu dramatik olayın asıl müsebbibi olarak onu görürler. Söz konusu bu iki fırka karşılıklı olarak birbirlerini düşman tanırlar. Salt “Yezidî” adı, Şîîler arasında açıkça aşağılayıcı bir özellik taşır (Arakelova (2008); bilhassa Ali figürü (ki o Yezidî geleneğinde Yezidî bir kahraman olup (bk. Asatrian 2007) Fatıma da *Pira Fat* yani “kadınların efendisi” olarak tanrılaştırılır (Asatrian, 2007).

Yezidilikle aşırı Şîî mezhepler (*gulat-ı Şîa*) arasındaki paralellikler -ki bunların kökeninde aynı dinî inanca aykırı olan müslüman bi çevre yer almaktadır- devamlı olarak vurgulanmış ve birkaç çalışmada tahlil edilmiştir.⁴ Daha geniş bir tahlille, bütün bir Yakın Doğu'nun vahye dayanmayan (dogmatik olmayan) parçası olarak bu olguyu müzakere etmek ve bilhassa İslâm öncesi ortam, yine de mukayeseli din araştırmaları yapan akademisyenler için sorun olmaya devam etmektedir.

Benim bu tebliğim, bir ölçüde, birkaç örnekle, Yakın Doğu heretik inançları içinde bahsi geçen Yezidiliğe ışık tutma çabasıdır. Bu örnekler, Yezidilik ve *heterodoks** (sahih akideden sapmış) İslâm mezhepleri tarafından paylaşılan müşterek özellikleri ortaya koymaktadır. Bu özellikler karşılıklı etkileşim sonucu ve/veya bahsi geçen inançlar ortak İslâmî köklere dayandığı şeklinde bir yaklaşımla ele alınamaz. Bu özellikler -ki genellikle Yakın Doğu'nun heretik zorunlu unsurları olarak karakterize edilebilir- İslâm'ın zuhurundan önce bu bölgede uzun süreden beri mevcut olup şu ana kadar kendi marjinal özelliklerini *heterodoks* İslâm içinde, ondan ayrılan kollar ve bilhassa Yezidilik arasında koruyarak günümüze gelmiştir.

Dikkatinizi aşağıdaki üç olguya (*phenomenon*) çekmek istiyorum. Bunlar: Melek Tâvus kültü, siyah köpeğe perestiş* ve tenasüh (reenkarnasyon) fikridir.⁵ Zira söz konusu üç olgu, Yezidilik'in dışında çeşitli zaman dilimlerinde ortaya çıkmış olan ve farklı dinî çevrelere dayanan oldukça farklı geleneklere de işaret eder. Bu sebeple söz konusu fenomenler "Yakın Doğu'nun heretik ortamının belirleyicileri" olarak tanımlanabilir. Bunlar, dogmatik olmayan eğilimler tarafından ya onların merkezi fikirleri ya da marjinal unsurları şeklinde muhafaza edilmiştir.

Min ša'datīya īmānā xwa

*Bi nâvê xwadê û Tâwûsî malak dâya.*⁶

İnancımın Tanrı ve Melek Tâvus adıyla verildiğini ifade ederim.

Bu kült içinde, Melek Tâvus'un önemi şöyle yansıtılır: Gerçekte Melek Tâvus aynı zamanda Yezidilere soyunun adını veren kimsedir. Öyle ki onlar *Millete Melek Tâvus*: Melek Tâvus Milleti (veya kabilesi) diye adlandırılırlar.

Aynı zamanda Melek Tâvus, Yezidiliğe, bu bağdaştırmacı (*syncretic*) dine benzeri olmayan özelliğini ödünç veren esas ayırt edici niteliklidir. Bölgedeki tek dinî bir eğilim [bile] bunlarla mukayese edilebilir bir kültü sahip değildir.

Melek Tâvus'un Yakın Doğu'nun din anlayışında en esrarengiz figürlerden biri olduğunda bir mübalağa yoktur. Onun sıradan olmayan özelliği, deniz aşırı bir kuş

⁴ Kreyenbroek (1995): 53 vd.; Arakelova (2004).

* *Heterodox* kelimesi *ortodoks* kelimesinin zıddı olup *heretik* kavramından olduğu gibi "sahih İslâmî akideden sapmış inanışları" ifade etmektedir.

* Yazar burada "tapınma" anlamına gelen "worship" kelimesini kullanmıştır.

⁵ Melek Tâvus ile onun Yezidilik'teki ve diğer geleneklerdeki menşei ile ilgili olarak bk. Asatrian, Arakelova (2003).

⁶ A.g.e. s. 9.

imgesinde ve onun tartışmalı yapısında ve [kısaca] her şeyde tezahür eder. Daha ilginç komşu toplumlar arasında olandır ki onun karmaşık özelliğini kabul etmelerine rağmen Melek Tâvus -her ne kadar Yezidîler Tâvus'u başka bir gözle değerlendirseler de- kesinlikle kötülüğün bir inkarnasyonudur ya da bizatihi şeytanın kendisidir.

Bu esrarengiz imge sebebiyledir ki Yezidîler Şeytan'a tapıcı özellikler taşırlar. Onlar Şeytan'ın tükürüğünden vb. meydana gelen mistik bir kabile olarak değerlendirilmişlerdir. Melek Tâvus imgesini oluşturan en azından iki ana unsur vardır: 1. Onun bir "tavus kuşu" olarak tanımlanması, 2. "Karanlık meleği" olarak adlandırılması. İlki, tavus kuşu kültüyle ve bu kuşun karmaşık karakteriyle bağlantılıdır. İkincisi miras aldıkları İblis'in mazeretine dayanır. Yezidîler bunu sufi atalarından tevarüs etmişlerdir.⁷

Melek Tâvus, Yezidî din alanında açıkçası önemli bir anahtardır. Dinî gelenek bile Melek Tâvus'u, "bēširîk-bēhavāl" = "hiç bir arkadaşını olmayan", diğer bir ifade ile Tanrı'nın bir sıfatı olan "Tek Olan" şeklinde tasvir eder.⁸

Ancak burada tartışılması gereken sorun, bu özelliğin menşeyidir. Şüphesiz ki Melek Tâvus kültü, tam ve en açık biçimini Yezidî geleneğinde kazanmıştır. Bununla birlikte Tâvus Meleği, marjinal bir imge olarak ve diğer yorumlarda ve diğer bazı dinî geleneklerde de bulunmaktadır.

Aşırı Şîî mezhep[ler]de Şeytan, Tanrı'nın huzurundan uzaklaştırdığı sadece melek Azâzîl'dir. [Bulunduğu mevkiden] düşüşünden sonra ismi İblis (şeytan, *devil*) diye değiştirilmiştir. O zayıf ve güçsüzdür. O, vahye dayalı dinlerde takdim edildiği üzere kötülüğün odağı olmaktan/kötülüğe odaklanmaktan daha ziyade, onun hareket [alanı] sınırlıdır. *Ehl-i Hak*, insan dışında doğada hiçbir kötülük olmadığını, kötü Kötü (Şeytan)nün sadece bir yol olduğunu ve onun vasıtasıyla "hâkim nefis"in bizde tezahür ettiğini düşünür.⁹

Ehl-i Hak arasında, Melek Tâvus bazen de Ehl-i Hak dininde *yedi aziz (hafttan)* arasındaki en önemli ikinci kişi olan Pir Dâvûd'la özleştirilir.¹⁰

Bu noktada tebliğimin en ilgi çekici noktalarından birine sıra gelmiş bulunmaktadır. Bu benim kendi alan malzemelerinden çıkardığım bir sonuç olup ilk kez bu sempozyumda dile getirilmektedir.

Ehl-i Hak gruplarından birinde (Qalxan bölgesi, Dalahu dağlarında), Malak-Tâvus figürü, hususi bir önemi haizdir. Öyle ki Ehl-i Hakk'ın diğer mezhepleri, bunu *Melek-i Tâvusihâ*, yani *Melek Tâvusiler* diye adlandırırlar. Bu, "melek tavusun

⁷ A.g.e. s. 21.

⁸ Avdal (1960), s. 81.

⁹ A.g.e., 35-36.

¹⁰ Mokri (1966): 48, 53

takipçileri” anlamına gelmektedir. Yerel gelenek, Melek Tâvus’un takipçilerinin ezelden beri var olduklarını söyler. Sultan İshak, dördüncü ilahi enkarnasyon (yedi ilahi ardışık enkarnasyonlar arasında, Ehl-i Hak inancının temel fikrini bina etmek için), bu dünyaya geldiğinde, Melek Tâvus’a inanan herkes, bu azizin hayranları oldu ve böylece onlar Ehl-i Hakk’ın, yani “Hakikat insanları”nın parçası haline geldi.

O zamandan beri onlar her iki kültü de korumuşlardır. Bununla birlikte bütün Ehl-i Hak mezhepleri arasında -ki onlar Sultan İshak’ı Tanrı’nın asıl cisimleşmiş hâli (inkarnasyonu) diye kabul ederek ona eşit bir şekilde derin saygı gösterirler- bu [şekilde düşünen] grup, Melek Tâvus’a derin bir saygıyla temayüz eder. Melek Tâvus’un takipçileri, Tanrı’nın âlemi yarattığına ve Melek Tâvus’u dünyanın gözeticisi olarak tayin ettiğine inanırlar. Onun esas fonksiyonlarından biri Tanrı’nın iradesini yerine getirmek, bilhassa günahları sebebiyle insanları cezalandırmaktır. Aynı zamanda hiçbir kimseye “düşen bir melek” olarak Melek Tâvus’un günahını araştırmasına izin verilmez; zira Tanrı onu çoktan affetmiştir. Melek Tâvus’a, fiilen Tanrı’nın tek olduğunu ispat etmiş olan *Melek-i Emîn* diye de bakılır.

Melek Tâvus, Hz. Ali’ye derin hürmetin ışığı altında, çoğu heterodoks Şîi doktrininde tipik bir şekilde olduğu gibi, yeni özellikler kazanır. Melek Tâvus’un mensupları, Hz. Ali’nin âlem yaratılmadan evvel “mükemmel” ve “nur-u mutlak” olduğuna inanırlar. “Dört hizmetçi melek” Ali’nin pâk özünden yaratılmıştır. Cebraîl Ali’nin sağ elinden, Mikâîl sol elinden, İsrâfil dilinden yaratılmıştır. Melek-i Emîn yani Melek-i Tâvus ise Ali’nin reenkarnasyonudur. Ali’nin bir reenkarnasyonu olarak Melek-i Tâvus dünyayı idare eder.

Daha ilginç bu arka planın karşısında Sâbiîlerin Tâvus Melka’sı bulunmaktadır. Sâbiîlere ait efsanevî rivâyetlerde insanın yaratılışı, diğerlerine ilaveten, aşağıdaki hikâyedeki gibi anlatılır: Yahudiler, Ruha ve Âdem’in çocuklarıydı. Onların en büyükleri Ruha’nın çocuklarıydı. İsrail’e (Ur shalem/Jerusalem) ulaşınca kadar yolculuk yaptılar.¹¹

Onlar kitaplar istediler. *Melka d Anhura* (Işık kralı olan Yüce Varlık) dedi ki: Mandai için sorun çıkarmayacak bir kitap yazılmalıdır. Onlar, Tâvus-u Melka’dan birini Tevrat’ı yazmak için gönderdiler. Tâvus’a gelince o, Sâbiî geleneğinde tam da *melkaya* verilen bir addır. O “Büyük Hayat”a karşı isyan etmiş olduğundan endişe içindeydi; gururu kendisini isyana sürükledi. Bundan dolayı biz “düşmüş melek”in karmaşık durumuna yeniden bakacağız. “Düşmüş Melek” terimi iyi ve kötü orijininiyle karışmış iğirciklik bir yorum olarak onun ismini ihtiva eder.¹²

¹¹ Avdal, a.g.e.

¹² Malkia (Melki), Mandeaneler [diğer adıyla Sâbiîler: Orta Doğu dinlerinden olup Gnostik bir mezheptir; Manichaeism’le benzerlikler taşımaktadır. Günümüzde Irak ve Güneybatı İran’da mensupları bulunmaktadır] arasında Büyük Hayat’ın iradesini gerçekleştiren yarı-tanrıdır. O, başlangıçta Tanrı’nın bir tecessüm etmiş hâli (incarnation) olsa da Mandeaneler aynı zamanda Yaratıcı’ya itaat ederler. Mandeaneler *melkayı* melekten daha ziyade bir kral olarak Melek Tâvus’un bir birleşimi (combination) şeklinde yorumlarlar. Lady Drawer’ın da kaydettiği gibi, *melkianın* işlevleri peygamberlerin ve

Bu sebeple Melek Tâvus, kesinlikle İbrahimî din ortamının ürünü olarak, başlangıçta Tanrı'nın ermine isyan eden "Düşmüş Melek" in olumsuz bir çağrışımı olarak doğdu. Belki daha sonraki gelenekte, ilk gnostik alanda, muhtemelen çoğunda söz konusu meleğin özrü, mezhepler ortamında yayıldı. Gnostik felsefe, böyle bir gelişmeyi ön bir kader problemi ve özgür irade meselesi ışığında varsaydı (daha sonra inanca dayalı/dogmatik olmayan İslâm felsefesi resminde ortaya çıkan, bilhassa sufizmde, İblis'in özrü ana sufi fikirleri arasında ortaya çıktı.)

Yezidilik de dâhil olmak üzere bazı hak akideden sapmış inançları (*heresies*) belirleyen ikinci unsur, siyah bir köpeğe perestîştir. Günümüzde, Yezidîler arasında köpeğe tapınma, özel bir tavır çerçevesini aşmaz. Sığır yetiştiren insanların genellikle, hayvan yetiştiriciliğinin zorunlu bir parçası olan çoban köpekleri vardır. Daha önce durum farklıydı. Köpeklere tapınma hakkında değerli bilgiler, Türk gezgin ve resmi Osmanlı tarih yazarı Evliya Çelebi tarafından *Siyâhet-nâme* (Seyahatler Kitabı) adlı kitabında verilmiştir:¹³

"[Sincar Yezidîleri arasında, onlar] her şeyden evvel, çocuklara siyah bir köpeğin sütünü verirler. Bir kimse köpek dövmeye kalkışrsa, bu kişi acımasızca öldürülür. Her Yezidî evinin kapılarında yaklaşık 5–10 köpek bulundurulur. Yiyecek ilkin köpeğe verilir ve köpek tatmin olduktan sonra sahipleri öyle yer. Bir siyah köpek 1.000 kuruş ve 10 katıra satılır. Ölmüş birinin örtüsü içine siyah köpek tüyü koymak, [onlar arasında] umumi bir gelenektir. Bu bölgede siyah bir köpeğin doğumunda büyük şölenler düzenlenir. Bu köpek öldüğünde bedeni soğan suyu ile yıkanır ve hususi köpek mezarlığına defnedilir. Ölü bir köpeğin ruhunu dinlendirmek için diğer köpeklere kızarmış koyun eti verilir. Bu insanların köpekleri gerçekte aslana benzerler. Bu ülkede hiçbir kurt yoktur. Gariptir ki Sincar Dağı, kutsal bir mekân olarak, böyle bir inançsızlığa mekân teşkil etmiştir. Evliya Çelebi, bu kısa mesajında, köpek kültürünün yukarıda ifade edilen hemen her unsurdan şunlar çıkarılabilir: 1) Köpeğe tazim ve onun üst pozisyonu 2) Köpeğin ölüm ve cenaze törenleriyle bağlantısı ve kötülüğe karşı koruyucu yapısı (köpeğin sütünün bebeğe verilmesi ve kötü ruhlara karşı büyü yapma, bu olguda yansıtılır) 3) Köpeği öldüren ve zarar verene çok ağır bir ceza verilmesi vb. Ayrıca renk kişinin dikkatini çekecektir- siyah bir köpeğin, özel bir kült anlamı vardır.

XVII. yüz yılda Evliya Çelebi döneminde mevcut olan Yezidîler arasında köpek kültürünün [daha sonra] kaybolması, çok muhtemeldir ki köpeği pis bir hayvan olarak gören İslâm'ın tesiriyle olmuştur.

---

meleklerin (İbranicede melâk, Arapçada melek) fonksiyonlarına yakındır. Bununla beraber Mandeianlar, (daha önce ifade edilen Arapça ve İbranice biçimleriyle eşdeğer anlamdaki) *melax* kelimesini de kullanmışlardır (Asatrian, Arakelova, a.g.e.: 35-36).

¹³ Çelebi (1967): 188.

Benzer bir köpek kültü, Zazalar arasında da vardı “II (Kızılbaş; burada Ment Zaza’dır) adorent *un grand chien noir, comme l’image de la Divinité*. (Bir tanrı simgesi olarak onlar büyük siyah köpeğe tazim ederler).¹⁴

Oldukça yaygın bir takım inanışlar içinde, siyah bir köpek bir medyum, açık şeytani bir karakter ve varlıktır; bazı müslümanlar arasındaki hurafelere göre, siyah bir köpek, cinlerden dönüştürülmüş tuhaf bir kurt adamdı.¹⁵

Yezidilerin yanı sıra Ermeniler (mesela Muş-Bulanık’takiler gibi) geceleri, bir köpeğin uzun uzun havlamasının bir kimsenin ölümünün habercisi olduğuna inanırlar; zira köpek -güya- ölüm meleğini görebilir.¹⁶

Eski İran’da, en çok perestîş edilen varlığın köpek olduğu iyi bilinen bir gerçektir. Zoroastrizm* ve Mithraism inancında köpekler, değer bakımından insanlarda sonra ikinci sırada kabul edilmiştir. *Vendidad* kitabında bütün bir bölüm köpeğe ve onun çeşitlerine, köpeğin faziletlerinin tasvirine ve bir köpeği öldürenin veya ona zarar verenin, hatta az yiyecek verip aç bırakanın çekmesi gereken cezalara ayrılmıştır.¹⁷

Zoroastrianların *Arda Viraf* adlı kitabı, hayatlarında bir köpeği öldürenin ya da ona vuranın veya yiyeceği çoban köpekleri ile koruma köpekleri arasında dağıtanın ruhlarının nasıl zor bir yargılama ile karışılacaklarını nakleder.¹⁸

Sasânî [döneminde] İran’da insanlar, köpeklerin havlamasından hoşlanmayanların günlerini gurbette ve sefalet içinde geçirmeye mahkûm olduklarına inanıyorlardı.¹⁹

Köpek, yeraltı dünyası ile doğrudan bağlantısı olan bir yaratık olarak kabul edildi. Birçok gelenekleri içinde, yeraltı dünyasının kapısının bekçisinin (mesela Yunan mitolojisinde Cerberus’un) tam olarak bir köpek olması tesadüf değildir. Cenaze törenlerine köpeklerin katılması yaygın bir durumdu (*locus communis*). Bu durumda en duygusal olanı, *sagdid* (köpeğin ölüye bakması) törenidir ki bu Zoroastrianlar arasında yaygındır. Bu törende, bir köpek ölüye bakması için tabuta yaklaştırılır. Köpeğin bakması ile cesetteki kötü ruhun (Drug-nasu)²⁰ ölüyü terk ettiği düşünülür.²¹ Köpeğin kötülüğe karşı koruyucu (*apotropaic*) doğasının ve onun sırf bir yerde hazır olmasının bile “kötü”yü korkutmaya yettiği burada açıkça görünür. Köpek ve kötülük, İran düşüncesinde, birbirini tamamlayıcı ilişki içindedir. Tilki ve kirpi de eski İranlılar

¹⁴ Gilbert (1997), s. 203.

¹⁵ Millî dinler ve kültürlerdeki köpeklerle ilgili inançların tamamı için bk. Hastings (1892), vol.1: 511-513.

¹⁶ Bense (1972): 42.

* Mecûsiler, Zerdüşî dinine inananlar.

¹⁷ *Vendidad*, XIII: 10-16.

¹⁸ Bk. Arta Viraz Namag, 33. 19-29, 34.1-6. – Vahman (1986): 141-143.

¹⁹ Inostrantsev (1909): 92.

²⁰ Bk. Darmesteter (1887): LXXXVI ve devamı; Vahman, Asatrian (2002): 55

²¹ Bk. Darmesteter (1887): LXXXVI ve devamı; Vahman, Asatrian (2002): 55

tarafından köpek çeşitleri sınıfında değerlendirilmişti. Bunlar, Zoroastrianların popüler inançları arasındaydı.²²

XIX. yüz yılın sonunda Ermeni yazar Raffi şöyle der: *nra gluxe d'ran šemi tak t'aye le oyurov ē,*)²³ yani bir eve uzun süre hizmet edip ölen köpeğin şans getirmesi için onun kafatası evin eşğine gömülür. Anadolu Türkleri aynı sebeple evin eşğine bir kurt bir kafatası asarlardı.²⁴

Böylece köpek kültü -ki Eski İran'ın dogmatik inançlarının kökeninde bu vardır- gerek çeşitli halk gelenekleri seviyesinde ve gerekse bölgesel heterodoks eğilimlerde muhafaza edilmiştir. (Köpeği haram olarak değerlendiren vahye dayalı/*dogmatik* İslâm etkisine) rağmen, sığır besleyen birçok toplumda hayvan besiciliğine dayanan ekonominin en önemli unsurları içinde yer alan bu evcil hayvana karşı özel bir tavır bulunmaktadır. Bu sebeple, muhtemelen, bu ilk izlenime göre sıra dışı unsur, bölgedeki heretik zeminin bir başka göstergesi olarak hizmet verebilir.

Nihayet Yakın Doğu heretik ortamının unsurlarından biri ve İslâm inancına başlangıçta yabancı olan sözde tenâsuh (lafzen ruh göçü, ruh geçişi) inancına gelmiş bulunuyoruz. Bazı müslüman yazarlar, tenâsuh fenomenini Hint tesiri ile ilişkilendirir.²⁵ Şehristânî, mezhepçiliğin en tipik karakteristiğinin tenâsuh olduğunu muhtemelen ilk kaydeden kişidir.

Ruhların göçü, her dinî toplumdaki bazı mezheplerin inancıydı. Tenâsuh, Mazdaki Magiler, Hint Brahmanları, filozoflar ve Sâbiîler arasında mevcuttur. Onlar Allah Teâlâ'nın her yerde var olduğu, her dili konuştuğu, herhangi bir insan şeklinde zuhur ettiği inancını benimsemişlerdir. Bu reenkarnasyon demektir. Yazarı belli olmayan "*Teatro della Turchia*" (1674 yılında Roma'da yayımlanmıştır) şu hipotezi öne sürer: "Yezidîler arasında hayvana tapınma, reenkarnasyon fikri ile irtibatlıdır."²⁶

Günümüz Yezidiliğinde tenâsuh inancı, anlamını kaybetmiştir; ancak tenâsuhun ilk geleneğin bir parçası olduğuna işaret eden unsurlar vardır. Yezidî geleneğin neredeyse unutulmuş özelliği adına "Gömlek Şeyhi" "*Sheikh of the Robe*" denilen kişi, muhtemelen ölüm sürecinden, reenkarnasyondan ve elbise değiştirir gibi bedenini yer değiştirmesinden sorumluydu.²⁷

Genelde elbiseler, bedeni ve fiziki var oluşu sembolize eder. "Elbiseyi çıkarmak" mecazen ölüm anlamına gelir. Elbiseyi değiştirmek, reenkarnasyon benzetmesidir. "Giras Guheri"nin literal anlamı elbiseleri değiştirmek olup Yezidîler arasında ölümün temsilidir.

²² Indo-İranlılar arasındaki köpek[le ilgili anlayış için] bk. Willman-Grabowska (1931-1932).

²³ Raffi (1955): 110.

²⁴ Türkmen (1992): 391.

²⁵ Birûnî (1995): 88.

²⁶ Guest (1985): 55.

²⁷ Bu karakterle ilgili olarak bk. Arakelova (2002): 70-75.

Reenkarnasyon düşüncesi, sürpriz bir şekilde cennet ve cehennem geleneğiyle birlikte var olan, reenkarnasyona gerek bırakmayan İslâm'ın batınî (esoterik) temayülleri içinde geniş ölçüde yaygındır. Günümüzde tenâsüh yine Gulat'tan olan Şîilerin işaretidir. Mesela *Ehl-i Hak* arasında tenâsüh inancı oldukça popülerdir. Belli özelliklere ve somut yorumlara sahip olarak o, *tenâsüh-i melekutî*'den başka fiilen kıyamet günüyle bağlantılıdır. (İyi cennete girdikten ve kötü, zayıf yok edildikten sonra). Onlar, teofoniye (tezahür, hulül) ve reenkarnasyona, ilahi sürekliliğinin tezahürüne inanırlar (*manifesto*, çünkü aynı ebedi ilahi varlık kendisini her zaman farklı biçimlerde ifşa eder) ve bunda daima melekler söz konusudur. Meleklerin asli varlıkları, buna karşılık, her zaman yeni bir elbise içinde reenkarnasyona uğrar. Nihayet Ehl-i Hak arasında tenâsüh, insanlar arasındaki ruh göçü olarak farz edilir. [Yani] bir elbiseden diğerine (*tenâsüh dîn be dîn*), hem yükselme hem iniş olabilen kişinin şahsi özelliklerine ve yapısına bağlı farz edilir. Tenâsühün türleri arasında sadece *nasx* (ruh göçü) gerçekte insan bedeninin başka bir bedene reenkarnasyonu olarak farz edilir. (*Rûh be rûh*) *masx* ("transformation", değişim) bir hayvan bedenine reenkarnasyon türüdür. *Rasx* (rooting, kök) bir bitkiye reenkarnasyondur. *Fasx* ise cansız bir nesneye (obje) reenkarnasyondur.

Enkarnasyon hakkında konuşan Ehl-i Hak takipçileri, Türkçe *don*, Farsça *jâme* ve *libas amedân* kelimelerini kullanırlar. Bunları giymenin anlamı, tazelenmektir. Aynı benzetme Yezidîler bağlamında yukarıda ifade edildi.²⁸

Reenkarnasyon düşüncesinin çeşitli yorumları, Nusayrî Alevîler arasında da mevcuttur.²⁹ Sufi alana gelince, Hululîler hakkında yazan (daha sonra bu Şehristânî tarafından da ifade edilmiştir) Hucvirî³⁰ biçimsel olarak ve meslek itibarıyla Sufiizm'e mensup olup aynı zamanda tenâsüh düşüncesini paylaşır. Böylece o, sufileri, adı geçen inanışların hatalarına ortak yapar. Kaydetmeye değer ki Maniheizt matem ilahileri, Manî'nin ölümünün dramatik tasvirleri, aynı benzetmede (*metaphor*) sunulur: Peygamber Mani güzel bedeni kıyafetlerini giydi (yani öldü).³¹

Bu yüzden ruh göçü düşüncesi veya reenkarnasyon, kendi zamanlarının *heretik* ortamını şekillendiren Gnostik mezheplerin tipik özelliği idi. Birunî bu unsuru münhasıran Hinduizm'e atfetse de bunlar Gnostizim'den daha ziyade dogmatik olmayan (vahye dayanmayan) müslüman muhite de girebilmiştir.

[Sonuç olarak] bu unsurlar İslâm'ın *heterodoks* temayülleri içinde geniş ölçüde sunulmuştur. Bundan dolayı benim tebliğim, esas olarak, modern ve vahye dayanmayan Yakın Doğu muhiti arka planına nazaran ve bazı unsurlarıyla daha önce bölgedeki dogmatik dinlerin (yani Zoraastiranizm) bir parçası olan ya da dogmatik olmayan çeşitli temayüllerle (Mandaeans ve Maniheizm vb.) Yezidîliği açıklamayı

²⁸ Ehl-i Hak arasındaki tenâsüh inancı için bk. Khaksar (2009): 117-134

²⁹ Tanrı'nın tarih içinde ve İnamlarda tezahürü için bk. Bar-Asher, Kofsky (2002).

³⁰ Hucvirî (1999): 260-266.

³¹ Şehristânî, (1984): 154.

amaçlamıştır. Bu makale aynı zamanda din fenomenolojisi açısından bu fenomen üzerine bazı kavramlaştırmalara teşebbüs etmiştir. Bu yönüyle o, bu alandaki daha ileri araştırmalar için teorik bir temel olarak görev yapabilir.

Bibliyografya

Açıkyıldız B. (2010), *The Yezidis: The History of a Community, Culture and Religion*, I. B. Tauris.

Arakelova V. (2002), "Three Figures from the Yezidî Folk Pantheon", *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 6, 1-2 (2002): 57-74.

Arakelova V. (2004), "Notes on the Yezidî Religious Syncretism", *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 8, 1: 19-28.

Arakelova V. (2005), "On the History of the Formation of the Yezidî Community" – *Iran-Nameh: Armenian Journal of Oriental Sciences*, Yerevan, N 40: 63-66.

Arakelova V. (2005a), "Sultan Ezid in the Yezidî Religion: Genesis of the Character." – *Studies on Persianate Societies*, 3, 2005: 198-202.

Arakelova V. (2008), "Again on the formation of the Yezidî community: a Shi'a portion in the Yezidism", tebliğ *Iran and the Caucasus: Unity and Diversity* (6-8 June, 2009) Yerevan) uluslararası konferansta sunulmuştur.

Arakelova V. (2010), "Ethno-Religious Communities: To the Problem of Identity Markers" – *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 14.1: 1-18.

Asatrian G. (2002), "The Yezidî 'Divina Comedia'", tebliğ *Conference "Religious Texts in Iranian Languages"*. Copenhagen, May 18-22, 2002 tarih ve adlı uluslararası konferansta sunulmuştur.

Asatrian G. (2007), "Foremother of the Yezidis", *Religious Texts in Iranian Languages*, (Eds. F.Vahman, C. Pedersen), Copenhagen: 323-328

Asatrian G., Arakelova V. (2003), "Malak-Tawus: the Peacock Angel of the Yezidis," – *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, 7/1-2: 1-36.

Avdal A. 1960, *Ezdineri kronakan havatalik'nerƏ*, (*Yezidî Religious Beliefs*) (Manuscript from the Archive of the Institute of Ethnography, National Academy of Sciences, Republic of Armenia, folio 81), Yerevan.

Bar-Asher, Kofsky 2002. *The Nusayrî- 'Alawî Religion: An Enquiry into its Theology and Liturgy*. BRILL, Leiden-Boston-London.

Bense - Movsesyan S. (1972), "Hark' Msho Bulanyx", (Bulanyx Region of Mush), (in Armenian). – *Hay azgagrut'yun ev banahyusutyun* (journal), 3, Yerevan, 1972

Biruni Abu Reyhan (1995), *India*, Moscow. [Russian Edition].

Celebi E. (1967), *Siyahetnâme* [Ermeniceye çeviren A. Safrastyan], Yerevan.

Darmesteter J. (1887), *The Zend Avetsa, Part I. The Vendîdād*, Oxford.

Gilbert T. (1997), "Note sur les sects dans le Kurdistan". – *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden , vol.1: 203-205.

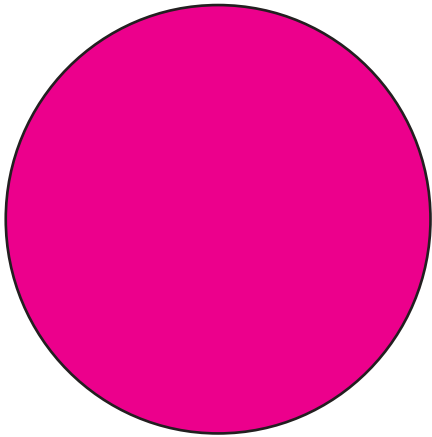
Guest J. (1987), *The Yezidis, A Study in Survival*, New York.

Hastings J. (1892), *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Edinburgh-New York.

Hujwiri (1999), *The Kashf al-Mahjub: The Oldest Persian Treatise on Sufiism*, Çeviren: R. A. Nicholson, Delhi.

Inostrantsev K. (1909), *Sasanidskiye etyudy (Sasanian Essays)*, St.Petersburg.

- Khaksar M. (2009), “Reincarnation as Perceived by the People of the truth” – *Iran and the Caucasus*, BRILL, Leiden, vol. 13.1: 117-134
- Kreyenbroek Ph. (1995), *Yezidism—Its Background, Observances and Textual Tradition*, New York.
- Mokri M (1966) (Translation, introduction, and commentaries), Nūr Ali-shāh Elāhī, *L'ésoterisme kurde: Aperçus sur le secret gnostique des Fidèles de Vérité*, Paris.
- Raffi (1955) – *Erkeri zholovatsu (The Collection of Songs)*, vol. 1, Yerevan.
- Şehristânî 1984 *Kitāb al-milāl wa-n-nihāl* [Rusçaya giriş, ve yorumlarla çeviren S. Prozorov], Moscow.
- Türkmen F. (1992), “De la naissance a la mort: Sur quelques croyances anatoliennes”. – *Altaic Religious Beliefs and Practices*. Budapest, 1992: 389-395
- Vahman F. (1986), *Ardā-Virāz Nāmag. The Iranian “Divina Commedia”*. London.
- Vahman F., Asatrian G. (2002) *Notes on the language and ethnography of the Zoroastrians of Yazd*. Copenhagen.
- Willman-Grabowska H. (1931-1932), “Le chien dans l’Avesta et dans les Vedas” – *Rocznik Orientalistyczny*, c. 8, Lwow: 30-67

ÊZDÎYATÎ Û CIVAKA ÊZDÎYAN

Dr. Adnan Zeyan FERHAN

Zanîngeha Duhok

Özet

Êzîdîlik Mezopotamya'nın en eski dinlerindendir. Êzîdiler Tanrı'ya taparlar ve Melek Tavûs Êzîdîlerin dininde kutsal bir yere sahiptir ancak Êzîdiler iki Tanrı'ya (iyilik ve kötülük Tanrısı) inanmazlar. Onlar Tanrı'nın insana iyi ve kötü olanı seçmesi için akıl verdiğini söylerler. Êzîdîlerin dini Ezîdî toplumunda özellikle sosyal sitemlerinde büyük etkiye sahiptir. Bu sisteme göre üç sosyal dini sınıf arasında evlilik yasaktır. Bu sitem 13. yüzyıldan sonra kuruldu ve Êzîdî toplumunun bugüne kadar korunmasında önemli rol aldı.

Abstract:

The yezidy religion is one of the most ancient religions in Mesopotamia. The yezidies worship God, and the peacock angel (taws melek) have a holy position in yezidies religion but the yezidies do not believe in two gods of (evil and good). They say that God gave man the mind to choose between evil or good.

Actually yezidies religion has great impact on yezidies community specially on the social system. According to this system, marriage between the three main classes: social-religious classes are forbidden. This system was established after the 13th century and has had an important role in preserving the yezidies community till now.

Pêşgotin:

Ola êzdiyan êk ji kevntirîn olên nawcê ye, vê olê bîrubawerên xo yê taybet hene, ku rehurîşalên wan gelek kevnarin, mîna pîrozkirna rojê ku qubleta êzdiyane. Dîsan êzdî xudê perêsin, û têkistên ola wan evê çendê xoya diken, û dîsan navê wan ku navek kevnare. Serokê milyaketan li cem êydiyan tawismeleke, ku pîrozî û rolekî mezin heye di ola êzdiyan da, ya ku baweryê bi du hêza na îne û dibêje ku bingeha xêr û şer yeke, însan bi aqilê xwe dikare rêya baş helbijêre, û bi xebera nefsa xwe neke ku bingeha şer û xirabyê ye.

Beşek mezin ji vê vekolînê terxankirye bo xoya kirna sistemê civakî yê êzdiyan, ku girêdanek mukim heye di gel bîrubawerên ola êzdiyan. Li gor vî sistemî nabe zewicandin hebe dinavbera her sê tebeqên ola êzdiyan nemaze mirîd di gel şêx û pîran ku bi karubarên olî radibin. Lê mirîd jî bi hinek karên olî radibin wek qewal û feqîr û hinek karên din.

Vî sistemî rolekî kara hebûye jibo parastina ola êzdiyan nemaze piştî sedsala 13ê û ta niha. Li serê vî sistemê hanê mîrê şêxan disekine û hemu karubarên êzdiyan yê dînî

û dinyayî di destê wî Dane, lê pileya bavê şêx hatye danîn jibo rêvebirna karubarên dinî, bi vî awayî çendîn pileyên din jî hene û her yek bi karê xo radibe jibo rêvebirna civakê êzdiyan.

Di civaka êzdiyan da gelek `eşîr jî hene, ku hemu mirîdên şêx û pîra ne, anku peywendiyek olî wan bi hevra girêdide, û her `eşîrekê şêx û pîrên xwe yên başqe hene, ku karubarên dinî yên wan birêvediben. Ev hemu `eşîr li jêr desthelata mîr dane, û sistemê xwe yê civakî yê cuda heye, û serok û meznên xwe hene, û berevanên serekî yên civakê êzdiyan bûne li çaxên şer û tengavîyan.

Li dor navê Êzdiyan:

Gelek boçon hene li dor bineretê navê êzdiyan îhsan nurî başa dibêje " di navdarin bi navê êzdî hemu kurd bi vî navî banî wan diken, lê gelên doruber ji ber egerên siyasî navê wan kirin yezîdî "¹. hinek nivîskarên din dibêjin ku navê wan ji peyva yezdan hatye nemaze ku êzdî du'a nivêjên xo bi navê yezdanê mezin dest pê diken². peyva yezdan bo cara êkê di avêstayê da hatye wek xudayek pîroz hêjayî perstinê, bi heman wata raman di zimanên pehlewî sensikrîtî jî da hatye. Bi vî awayî wata navê îzdî anku ewên perstina xudê diken³, wek tê zanîn di zimanê kurdî da gelek nav ji xudayê mezinra tên gotin wek: (êzed, êzid, yezdan)⁴. Ev navên hanê pir di têkistên ola êzdiyan da hatîne, bo nimunê navê yezdan bi wata afrênerê mezin hatye divî têkstî da:

Xudanê axretê dinê

aslê miraza minê

Yezdanê mino yê bitinê⁵

Li dor navên (êzed, êzida) dîsan pir dinav êzdiyanda tên gotin ku dibêjin " yê ez dayîm ezdayê pak xaliqê şev rojan⁶. Navê êzid bi wata xudayê mezin bi awayekî eşkera ku di bêje:

Siltan êzid bi xo pedşaye

Hezar êk nav li xo danaye

Navê mezin her xudayê⁷

Derencam em dikarin bêjin ku wata êzdî anku ewên perstina xudê diken, navên (yezdan, êzida, êzid), anku xudayê mezin.

Êzdiyatî çî ye?

Ola êzdiyatê êk ji kevntirîn olên mîsopotamia ye⁸, êzdî bawerî bi xudê heye ku dîsan dibêjnê yezdan, ev ole rêzgirtinê li hemu ola digire wek îslam kirstiyan cihu, ji ber vê

¹ احسان نوری. تاریخ ریشه نژادی کرد. ضائخانه تیروز. مهباد, 1361 ش, ص49.

² Luke, Harry Charles, Mosul and its minorities, London, 1925, p.122.

³ بیر ممو. ضوء على فلسفة الديانة اليزيدية وأصلها. مجلة لالش. ج (2-3), دهوك, 1994, ص156.

⁴ شاكر فتاح. اليزيديون والديانة اليزيدية, ت: دخيل شمو الحكيم, بيروت, 1997, ص21.

⁵ خبری بوزانی. قتلوی ئاتدشا. طوطارا لالش. د (8), دهوك, تفتاخ, 1997, ص115.

⁶ خدری سلیمان. سەعدوللا شیخانی. شیخان وشیخان یەطی. ضائخانهی (الفون), بەغدا, 1988, ص9.

⁷ خدری سلیمان وختلیلی جندی. نێزدیاتێ لێبەر روشنابا هندەك تێكستێد ناپینی نێزدیان, ضائخانهی كۆری زانیاری كورد, بەغدا, 1979, ص18.

çendê navê hemu dina li cem wan hene⁹, jêder wesana diyar diken ku êzdî bi rêzgirtin pîrozyeke mezin dinêrn qur'an, incîl, tewratê, bawerî bi pîrozya pêxemberan heyê¹⁰.

Ola êzdiyatî li ser hizreka serekî disekine ewjî hizra tawsîmeleke. di çîroka afrandina kinyatê da tawsîmelek serokê melayika ye nunerê yezdanê mezine li ser `erdî, her sal carekê dihête xîwar li çarşema yekemîn ji meha nîsana şerqî, li wê rojê êzdî cejna sersalê digêrin, dibêjin ku xudayê mezin li vê rojê tawîsmelek ji nura xo afrand, ji ber vê çendê êzdî vê rojê bi pîroz dizanin¹¹.

Li gor dîtna ola êzdiya çî binyat ji bo hebuna xudayê şer nîne, xêr şer bingeha wan êke. hosana bawerîya êzdiyan bi du hêza nînê¹², di têkstên ola êzdiya da hatiye ku xudayê mezin xêr û şer dane mirov, yê xêrê bike xêrê didetê, yê şerî bixwaze şerî didetê. dîsan dibêjin: "xêra bide û şera wergerîn". Bi vî awayî hebuna du hêza yan du xudaya, xudayê xêrê û xudayê şerî, di ola êzdîya da tune, yezdanê mezin aqil daye mirov da ciyawazyê û ferqê bike dinavbera xêr û şer da, nefsa mirov ewe bingeha şer, û xêr û şer bi hevranê dinav kîyanê mirov da¹³.

Di bawerîya êzdiya da tawîsmelek xudawendê xêrê û ronahî ye û qubleta pîrozkirnê ye di ola êzdiyanda, û roj qubleta perstinê ye¹⁴. Pîrozkirna ronahî û agir beşek serekî ye ji bawerîya êzdiyan demê rojhelatê êzidî wî `erdî maç diken ewê tîjka rojê lêdide bo cara yekemîn, û berê xo didene rojê li nivêjên xo siba û êvaran, û gayê sipî dikene qurban bo rojê li perstgeha xudanê rojê li perstgeha laliş¹⁵. Hosana êzdî bi çavê pîrozyê dinêrn her çar regezên serekî yên jîyanê (av, agir, hewa, ax) û nabe bihêne densandin¹⁶.

Êzdiyan du`a û nivêjên xoyên taybet hene wek du`a sibê û ya hêvarî ku bizmanê kurdî dihêne gotin û binavê xudayê mezin dihêne destpêkirin û dibêjin: " bi disturya navê xudê " yan: " bi navê yezdanê pak û mêhreban ". rêka encamdana wan bi awawekî kevin dihên kirin ewjî li destpêkê êzdî dest û çavên xo temîz diken, piştî hingî berê xo didene rojê li rojhelatê û rojavayê û du`aya xo dibêjin¹⁷.

⁸ جورج حبیب، الزیدیة بقایا دین قديم، ط ١، مطبعة المعارف، بغداد، 1978، ص 5.

⁹ انور المايي، الاكراد في بهدينان، ط ٢، مطبعة ختبات، دهوك، 1999، ص 82-83.

¹⁰ Luke, op. cit., p.125;

كارستن نيور، رحلة نيور الى العراق في القرن الثامن عشر، ت: د. محمود حسين الامين، بغداد، 1965، ص 91.

¹¹ Drower E. S., Peacock Angle, London, 1941, p.92.

¹² The New Encyclopaedia Britannica, vol. X, Helen Hemingway Benton Publisher, Chicago, 1975, Art ((Yazidis)),p.807;

فلاديمير مينورسكي، الاكراد، ملاحظات وأنطباعات، ت: د. معروف خزندار، دار الكتاب، بيروت، 1987، ص 77.

¹³ خليل جندي، نحو معرفة حقيقة الديانة الايزيدية، ط ٢، رابوون، السويد، 1998، ص 43.

¹⁴ Wahby, Toufiq, The Remnants of Mithraism, London, 1962, p.17.

¹⁵ ديليو. أي. ويكرام وادكار. تي. أي. ويكرام، مهد البشرية الحياة في شرق كوردستان، ت: جرجيس فتح الله، مطبعة الزمان، بغداد، 1971، ص 99؛ باسيل نيكتين، الاكراد، دار الروائع، بيروت، 1958، ص 210.

¹⁶ المايي، المصدر السابق، ص 84.

¹⁷ Drower, op. cit., p.92; Celadet Bedirxan, Nivêjên êzdiyan, çapxana Terqi, şam, 1933, pp.7-10.

Sistemê civakî - olî yê Êzdiyan:

Sistemê civakî – olî yê Êzdiyan hatye avakirin li ser çînatîyeke tund, her çînekê rewşa xoya civakî ya destnîşankirî heye û bi çî awayekî nabe kesê êzdî ji çînekê here ya din li gor rênmayên ola êzdiyan¹⁸. Civakê êzdiyan hatye dabeşkirin bo sê çînên serekî ewjî: (şêx, pîr, mirîd). Û tê bawerkirin ku ev system piştî hatina şîxadî bo nav êzdiyan li sala 505k/1111z hatye duristkirin wek beşek ji çaksaziya jibo nukirna ola êzdiyan¹⁹. Hosan sistemê dinî yê Kevin hate rastkirin û gihorîn ev sistemê çînatî li cihê wî hate danîn û pewendiyek dinî existe navbera her sê çîna da, bo her êzdiyekî şêxek û pîrek hat danîn ku rawêjkarê wanin, û heta niha pêgîrî û kar bi vî sistemî dihêt kirin dinav êzdiyan da²⁰.

Ji bo zêdetir şirovekirina vî sistemê civakî – olî, başqe başqe dê beîsê çîn û pileyên civakî – olî ken dinav êzdiyanda û bi vî awayî:

A-Çîn û tebeqe:

1-Şêx: serwerê rêya êzdî ye, lê xudanê wî, bavçak yê ku binemala wî destpêka xwe jê hiltîne, xudanê mirîdê wî ye. Mînak, eşîra hewêrîyan mirîdê binemala (ocax) şêxê Şêx Mendan e, ê ku otomatîk xudanê wê eşîrê tê hejmartin. Ev qanûna ji bona şêx û pîran derbas nabe, ji br ku xudanê wan ew bavçak e, yê ku binemala wan jê destpêdibe. Ango, xudanê şêxên şêx Mendan Şêx Mend bi xwe ye, xudanê pîrê Omerxalan Omerê Xalan e û yên din²¹.

Şêx biska lawê nêrîn yê mirîdê xwe hiltîne. Ew divê her weha beşdarî şûştin û heqkirina mirîdê xwe yê mirî bibe. Şêxên Şêxisinan (yên Adanî) hal- zewacê pêk tînin, mehra ên zewicî dibirin, û xêncî wan mafê tu kesekî nîne, wan pêk bine. Heman binemal di dema sunet kirina zarokên nêrîn ên êzdiyan da amade dibe. Bi giştî hinek erkên rêvabirîyê di hîerarşîya ruhanîya êzdiyan da ji para şêxan ketye²².

Şêx parî ser sê şaxan (binemalan) dibin: *Adanî*, *Şemsanî* û *Qatanî*. Şêxên van hersê şaxan bi hev ra nikarin bizewicin, ji ber ku di nav wan da pêwendiyên ruhî hene²³. *Yên Adanî şêxên Qatanîyan* û *Şamsanîyan* in, ango ev herduyên dawîyê mirîdên ên pêşin tînin hejmartin. Di hêla xwe da, şêxên Qatanî merebîyên şêxên Şemsanî ne, ango terbiyedar (merebî) yê şêxên Şemsanî ne²⁴.

2-Pîr: di kurdî da tê wê wateyê, çî ku peyva şêx di zimanê erebî da. Ev sernav e (tîtu/paynav), ya ku ji îranî hatye, lê belê peyva “şêx” di bin bandora erebî da peyda bûye. Peywira pîr tenê dinî ye, di nav hîerarşîya ruhanî da erkên îdarî (administratîv)

¹⁸ سامي سعيد الاحمد, اليزيدية, احوالهم ومعتقداتهم, ج2, بغداد, 1971, ص141.

¹⁹ عز الدين سليم, الشيخ ادي والنظام الديني الإيزيدي, مجلة لالش, ع (11), دهوك, آب 1999, ص13.

²⁰ بير ممو, المصدر السابق, ص159.

²¹ Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê Sedsala XIX- destpêka sedsala XX, Wergera ji rûsî: Ezizê Cewo, p.21.

²² Ibid, p. 21.

²³ حيدر اسماعيل النظام, طبقات اليزيديين الروحانية, مجلة التراث الشعبي, ع (6), س (4), بغداد, 1973, ص30.

²⁴ Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê..., p.21.

kêmtir para wan ketine. Pîr dua li ocaxa mirîd dike, beşdarî şuştin û heqkirin û rîtûal (merasim) din ên mirîdan dibe²⁵.

Ji hêla pêwendiyên olî va şêx û pîr weke hevin, her tenê erkên wan bi şêwazekî xuya hatine danîn.

Eger ji bo qedexeya hal û zewaca navxweyî di nav şêxan da sînoren xuya û zelal hene, lê di nav pîran da bi cûrekî dinê ye. Mafê pîran tûne hal û zewacê bi nûnerên wan binemalên pîran ra pêk bînin, ên ku ew mirîdên wan tîn hejmartin. Çil binemalên pîran mirîdên Hesinmeman in; xêncî wan çil binemalan gelek pîrên din hene, yên ku pîrên xwe yên binemalî hene. Heya, eger binemala Hesinmeman pîrê binemaleke pîran nîne jî, dîsa tu kes nikare bi pîrên Hesinmeman ra bizewice. Ew binemal serweriya hemû pîran e. Mînak, pîrê Hesnelkan mirîdên pîrên Pîr Cerwan in, ji bo wê jî hal û zewaca nûnerên wan pîran û yên ji binemala Hesnelkan nabe (qedexe ye). Binemala Pîr Behrî mirîdê pîrên Mahmereşan e, ji bo wê jî, ew û binemalên nêzikî wî nikarin bi pîrên Mahmereşanan ra bizewicin²⁶.

3-Mirîd: ew êzdî ne, ên ku ne ji binemalên ruhanîyê ne, bawermend in, li pey dînê êzdî diçin. Mirîd beşî ser gelek bavik, binemal, ber û eşîr û êlan dibin. Lê gelek mirîd hene, yên ku şêwazê jîyana ruhanî dimeşînin (bi şêwazekî jîyanê yê rewanî jîyandikin) û bi karê dînî va mijûl dibin. Ew mirîd, ên ku anegorî ferzên êzdîtîyê, bi jîyaneke rast û paqij dijîn, dikarin di cejnan da dua û drozeyan bixwînin²⁷.

B-Pileyên civakî olî:

1-Mîr: serokê êzdiyên hemû cîhanê ye. Bi navê “mîr” ra her weha navê begtîyê ji li ser wî ye. Mînak, Mîr Elî beg. Mîrê êzdiyan ra her weha dibêjin Mîrê Şêxan. Binemala mîran a niha desthilatdarî bi texmîn sedsalên 13 – 14 hildaye destê xwe, dema nakokî di navbera şêxên Adanî û Şemsanî da diçû. Binemala mîran a îro bi mîr Melek destpêdibe, yê ku pisê mîr Mihemedê Batinî ji mala Mîr Birahîmê pisê Derwêş Ademê Qatanî ye: ew bi xwe şûngirê Şîxadî dihejmêrin²⁸.

Desthilatdariya mîr bê sînore, di nav êzdiyan da hem desthilatdariya olî hem jî ya siyasî di kesayetîya wî da digihîjin hev²⁹. Di dema Împêratoriya osmanîyan da bi xwe sultan mafê mîrzayê (prints) yê êzdî li ser textê mîrtîya êzdiyan naskirye³⁰. Bi avabûna dewleta Îraqê ra mîrê êzdiyaan ji hêla rêvebirîya wê va tê naskirin³¹.

²⁵ Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê..., p.21; 16. سليم، المصدر السابق، ص16.

²⁶ Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê..., p.21; 31. النظام، المصدر السابق، ص31.

²⁷ سليم، المصدر السابق، ص17-18؛ النظام، المصدر السابق، ص31.

²⁸ سليم، المصدر السابق، ص16-18.

²⁹ Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê..., p.22.

³⁰ علي شاکر علي، ولاية الموصل في القرن السادس عشر، اطروحة دكتوراه غير منشورة، كلية الاداب، جامعة الموصل، 1992، ص69.

³¹ 70.

³¹ John S. Guest, The Yezidis A Study in Survival, london, 1987, pp.177-181.

Gelek maf û erkên mîr hene: rêvebirîya şarevanî, çareserkirina dubendîtiya di navbera êl û eşîran da, rêvebirina karên finansî. Mîr mezinê ruhanya êzdiyan – Extiyarê Mergê peywirdar dike (kivşdike). Ji hêla xwe va Extiyarê Mergê ji bo mîrtiyê (dua) li mîrzayê ser mîrasê yê nûhilbijartî dike. Cîgeha mîrên êzdiyan di gundê mezin Baedrê da ye, yê ku li Îraqê, li navçeya Şêxanê ye³².

Yên mîr bi nûnerên binemala mîran, yê ji malên pismîran û şêxên Qatanîyan ra dizewicin, ên ku nêzikî wan in. Her çiqaş mîr xwedî paynav (sernav/navnas/penas/tîtûl) û ji binemaleke navbilind in, ew jî şêx û pîrên “xwe” hene. Hersê herfên êzdîtiyê û hemû ferzên olî li wan wisa bi ferz in, wek ku li êzdîyên din³³.

2-Bavê Şêx: serokê ruhanîya êzdiyane, ji binemala şêxên Fexredîne, bi bingeîn wergirê peywira Extiyarê Mergê ye. Binemala Bavê Şêx koka xwe digihîne Şêx Fexr (Fexredîn), ê ku Extiyarê Mergê yê yekem bûye. Peywira Bavê Şêx ew e, ku çavdêriya pêkanîna ferzên êzdîtiyê dike, wan pîrsgirêkan, ên ku di civaka êzdiyan da hene, çareserdike û yê din³⁴.

3-Pêşîmamê Mergê (Mergehê): ev peywîr didin şêxên binemala Şêxisin, yê ku serkêşiyê li ritûal û merasîmên olî dîkin. Di demên cejn û ritûal da li pêşîya oldarên din disekine³⁵.

4-Bavê Gavan: evê peywîrê didin şêxên binemala Amadîn. Yek ji erkên Bavê Gavan ewe, ku çavdêriyê li jîyana êzdiyan bike. Weke peywira pastor e di xaçparêziyê da³⁶.

5-Bavê Çawîş: peywîr, a ku didin êzdîyê ku zewacê ji xwe ra heram dike û jîyana xwe diyarî xizmeta Şîxadî û Lalişê kirye. Vê sedsala dawiyê wezîfa Bavê Çawîş pîra girtye. Ew nûnerê Bavê Şêx e di Lalişê da. Di Lalişê da rêvebirîya her tiştî Bavê Çawîş pêktîne û ew bi xwe jî xizmetkarê Şîxadî ye³⁷.

6-Feqîr: yê ku xwe ji jîyana cîhanî qutkirye, xerqê li xwe kirîye, mîstîk tê hejmartin. Di çîyayên Şengalê da birek gundên feqîran hene. Şêxên Şêxûbekiran û yê Şêxisin dikarin bibin feqîr. Ji pîran – ên Omerxalan dikarin feqîrtiyê bikin, her weha nûnerên hinek eşîrên mirîdan³⁸.

7-Qewal: qewlbêj û berevkarê xêran e ji bo qubeya Lalişê. Koma qewalan bi biryara Cîvata Ruhanî salê carekê Tawîsê (nîgara Tawîsî ya sifîrîn) - sembola êzdiyan, hiltînin û di nav êzdiyan da digerin û têkstên pîroz dixwînin û bingeîn olî didine

³² Pîr Dîma, Êzdîyên Serhedê..., p.22-23; 18ص، المصدر السابق، سليم.

³³ Pîr Dîma, Êzdîyên Serhedê..., p.23.

³⁴ ممتاز حسين، التنظيم الديني والطبيقي للايزيدي، مجلة المحفل، العدد 3، شتاء 2011، ص 77-76.

³⁵ Pîr Dîma, Êzdîyên Serhedê..., p.23.

³⁶ Ibid , p.23.

³⁷ Pîr Dîma, Êzdîyên Serhedê..., p.23; 20ص، المصدر السابق، سليم.

³⁸ Pîr Dîma, Êzdîyên Serhedê..., p.23.

zanîn. Ewana, her weha, xêr û xêratan berevdikin, hem jî xwedî erk in, ku her cûre dûbendîtî, dijberî û pevçûnan di nav hembawerîyan da çareser bikin. Qewal mirîd in ji sê eşîran in (hekkarî, dumilî û mamûsî) û li du gundên mezin ên Îraqê – Başîk û Behzan, dijîn. Qewal li sazên pîroz – def û şibaba dixin û qewl û beytên pîroz distrên³⁹.

8-Mezinê Qewala: Serwêrê qewalan ê ji gundê Behzan e. Serwêrê qewalan ji eşîra dumilî tê hîlbijartin. Çavdêrî û rênîşandana karê qewalan dikevin nava erk û peywira wî⁴⁰.

9-Micêwir: vî payenavî (tîtûl) qulixçiyên ber zîyaretgeha (qubeya) werdigirin, ên ku di gundên êzdîyan da hene. Micêwirî bingeîn şêx û pîr in, lê gelek micêwirîyên ji mirîdan jî hene. Micêwirî xizmeta zîyaretgehê dike û guhê wî li ser wê ye û bi hatinên xêr û qurbanan ebûra xwe dikin. Micêwirî bersîvdarê wî gundî ye, li ku quba xasekî (baçakekî) heye, ew beşdarî çareserkirina nakokî û pevçûnûn navbera gundîyan dibe⁴¹.

10-Koçek: her êzdîyek dikare bibe koçek, yê ku taybetmendîyên wî yên dîtina pêşerojê hene. Ji koçekan gelek mirîd bûne û îro jî ew in. koçek cilên sipî li ber xo diken û çil rojî ya digirin li çilê havînê û zivistanê û bi karubarên olî radibin wek rê û rismên olî. Û wata peyva koçek anku guh çak yê ku ageh li gelek tiştên ne diyar heye û dizane çî dibe⁴².

C-Hoz û `Eşîrên Êzdiyan:

Koma `eşîrên êzdiyan êk ji girinktirîn komên `eşîrên kurdan dihên jimartin, ev `eşîr li mosil û şêxan û çiyayê şingal û helebê û botan û serhedê diberbelavin. Ev kome mezintirîn fidrasyona olî ye dinêv kurdên bi zaravê kirmanciya serî di axvin. Ev fidrasyone ta`etê dide binemala mîrên êzdiyan li şêxan li ba`edre ku xizmeta êzdiyan dike ji aliyên olî û civakî û dihête jimartin mina merce`ê bilindê wan di hemu karubarên desthelata dînî û dinyayî da⁴³.

Jêderên sedsala nozdê behsê gelek `eşîrên êzdiya kirye mina: şêxan, robenştî, dinanî, qayidî, beletînî, remkan, hebsan, hewêrî, xalta, xetarî<sup>44</sup>. û `eşîra mamusî li qeza qeredasinî li mosil⁴⁵. û nivîskarek din di bêje ku navdartirîn hozên êzdiyan li serdemê osmanî ev bûn: silêvana, xaldî, hesna, dinblî, museka, reşka, hewêrî, aşutî homerî, xafurya, diska, bisyan, buxtî⁴⁶.

³⁹Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê..., p.24; 79-78. حسين، المصدر السابق، ص

⁴⁰Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê..., p.25.

⁴¹Ibid, p.25.

⁴²سليم، المصدر السابق، ص19-20؛ حسين، المصدر السابق، ص82.

⁴³Izady, Meherdad R., The Kurds, Washington, 1992, p.84.

⁴⁴الأب انستاس الكرملی، الیزیدیة، مخطوط بأرشیف مرکز لالش الثقافي والاجتماعي. دهوك تحت رقم 34، ص43.

⁴⁵أحمد عثمان أبوبكر وصديق النملوجي وأبراهيم داقوقي ومهرداد ازادي، عشائر كردستان، ط 1، رابطة كلوه للثقافة الكردية، اربيل، 2001، ص46.

⁴⁶المالي، المصدر السابق، ص87.

Zêdebarî van `eşîrên hanê jêder behsê gelek`eşîrên din diken, mark syks gelek pêzanînên başqê derbarî `eşîrên êzdiyan behskirîne li demê şerê cihanî yê êkê. Ew dixana `eşîrên kurda da behis dike û dibêje ku navdartinîrîn `eşîrên wan( şêxan )e ku li nêzik lalişê di akincîne, û dibêje mire êzdiyan li wê derê dimîne û navê vê `eşîrê ji navê şîxadî hatye û çî peywendî digel êzdiyên şîngalê nîne jîbilî peywendiya dînî⁴⁷. Û jimara wê (700) xêzane⁴⁸. Ji hozên din ku mark syks behs kirîn ewjî hewêrî ku ji (300) mala pêkdihêt, li nêzik zaxo di akincîne, her wesana `eşîra mamreş ku (200) mal bûn û dibêje ku beşekin ji hoza hertuşî⁴⁹.

Hejî gotinê ye ku `eşîrên êzdiyan du beşin ewjî ruhanî û mirîd, ruhanî mîr û pismîr û şêx û pîrin ku ji binemalên navdarin. û mirîd çîna giştîne ku ji çendîn `eşîra pêkdihên⁵⁰, ku pitirya wan karê çandinê û xoyîkirna terş û tewalî diken⁵¹. û girinktirîn `eşîrên êzdiyan li hirêma şêxan evin: basitkî, belesînî, pêdeyî, tirk, hekarî, xîskî, dina, rubenîştî, tazî, qa`îdî, kîrnî, mamusî, heraqî, rozekî, bîrmanî, dumilî, xetari, qîrneyî, xaltî⁵². Hinek `eşîrên din jî hene li hirêma şîrnax û zaxo û silêvanî zîmar, ewjî: masekî, musan, hewêrî, reşka, ku mark syks behsê van`eşîra kirye li demê şerê cihanî yê êkê⁵³.

Li çiyayê şîngalê gelek `eşîrên êzdiyan hene, mark syks li beşekî taybet behsê `eşîrên êzdiyan Li çiyayê şîngalê kirye. Dibêje ku cema`eta eşîrên êzdiyan û fidrasyona hozan Li çiyayê şîngalê, hemu kurdin, û êzdiyên şîngalê wek kurdên dêrsmêne. û hosana`eşîrên êzdiyan Li çiyayê şîngalê dabeş dike: (mêrka) `eşîretek akincîye li nêzikî şîngalê di reşmalan da. (bêt xaltan) `eşîretek akincîye. (hebaba) ew jî kesana wê di akincîyne. (qîran) di reşmalan da dijîn. (bekran) `eşîretek akincîye. (mendikan) ji 300 mala pêkdihên koçern û hinek musulman jî dinêv wanda hene û peywendiyên wan bi hevalên wan yên êzdi ra pir dîxoşin ji hemu alya⁵⁴.

Jêderên din yên behsê `eşîrên êzdiyan Li çiyayê şîngalê kirî wan dabeşî dido giropên serekî dike ew jî: (ciwana) û (xurka)⁵⁵. û ciyawazyek aşkere heye di seruberê wan da, ciwana pora xo berdiden û dikene kezî û kulavên dirêj dikene sere xo û neseba xo digehîne şerfedîn ji binemala şîxadî û dibêjin em xelkê resenê şîngalê ne û zewicandin dinavbera wan da jî ya kême⁵⁶. Hinek egerê vê dabeşbunê vedgerîne

⁴⁷ Mark Sykes, The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire, The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 38. (Jul. -Dec., 1908), p.459.

⁴⁸ R, E. J., Notes on Kurdish Tribes, Government press, Baghdad, 1919, p.5.

⁴⁹ Sykes, op. Cit., p.459-462.

⁵⁰ صديق الديمولوجي، اليزيدية، مطبعة الاتحاد، الموصل، 1949، ص 242-244.

⁵¹ موصل ولايتى سالنامەسى، 1312 هـ. موصل ولايتى مطبعسندە باصلمشدر، ص 291.

⁵² الديمولوجي، المصدر السابق، ص 242-243؛ ناماد ميرزا، العشائر اليزيدية وأسماء القرى اليزيدية في كردستان العراق، مجلة لالش، ع (6)، دهوك، آذار 1996، ص 101.

⁵³ Sykes, op. Cit., p.459; .245. المصدر السابق، ص

⁵⁴ Sykes, op. Cit., p.474-475.

⁵⁵ Lescot, Roger, Enquete sur Les Yezidis De Syrie et Du Djebel Sindjar, Beyroth, 1938, pp.251-257.

⁵⁶ الديمولوجي، المصدر السابق، ص 224.

ciyawazya karî û jiyara wan ku (ciwana) pitir karê çandinê diken û (xurka) pêz û heywanî xoyî diken⁵⁷. û Hinekên din egerê vê dabeşbunê vedgerîne hevrikyek Kevin dinavbera şêxên êzdiyan da⁵⁸. Lê vê dabeşbunê giyanê êgirtinê û hevkarîyê dinavbera `eşîrên êzdiyan Li çiyayê şingalê têknedaye nemaze demê hêrişên biyanya li dijî wan⁵⁹.

Giropê `eşîrên (xurka) evin: qîran, simoqî, heskan, al daxî, çilka, feqîran, musan, cifrî, helêqî, hewêrî, korkorka, mendikan, reşkan, şerqîyan, hîkan<sup>60</sup>. û Giropê `eşîrên (ciwana) evin: hebaba, mehirkan, mala xalta, mesqore, delkan, `aldîna, `emera, adî dila, qasmok, kizan, cokan, hiskaliye, `elî sorka⁶¹.

`Eşîrên êzdiyan, serokên xoyên başqe hebun, û diserbixobun, û deshelatek berfrawan hebun. Ewî meznên gundan dihelbijartin, û arêşên dinêv `eşîrê da çareser dikirin, û bac ji wan distand. Serokên `eşîra li jêr desthelata mîrê şêxan da bûn, û qewalên êzdiyan xelesa peywendî yê bun di navbera mîr û serok `Eşîra da, bi vî awayî mîrê şêxan bi harîkariya serok `Eşîra desthelata xo li ser êzdiyan di sepîne⁶².

Derbara dabeşkariyên `Eşîrên êzdiyan, ew wek Eşîrên kurdan didabeşkirîne bo çendîn (bera) ku çendîn babikin, û hosan `Eşîr ji çendîn (bera) pêkdihêt. Her wesan peywendiyên taybet hebun dinavbera `Eşîrên êzdiyan da ku jêra digotin ( heval bendî ) anku hevpeymanî, û li gor vê heval bendîyê divê `eşîr harîkariya hev biken li demê şer û tengavî ya, û divê herdu alî sund bixon û bawerîyê bi dene hev ku xiyaretê li hev du neken û berjewendiyên hev du bi parêzin⁶³.

Encam:

Piştî vê vekolînê em gehştin van encamên li xîwarê:

- 1- Ola êzdîya olek kevnare û bîrubawerên xo yên taybet hene.
- 2- Ola êzdîya simbulên xo hene. Êzdî xudê perêsin, û meznê milyaketa li cem wan tawismeleke ku simbula xêrê û ronahîyê ye.
- 3- Disan di têkstên ola êzdîyan da hatye ku bingeha xêrê û şerî êke û herdu di hundirê mirov dane û mirov bi aqlê xwe dikare ya baş helbijêre.
- 4- Li gor sistemê civakî – olî yê êzdîyan sê çîn û tebeqe hene (şêx, pîr, mîrîd). li gor vî sistemî zewicandin dinêvbera wanda hêrame. Dîsan di vî sistemî da pileyên olî-civakî jî hene mîna (mîr, bavê şêx...) her yek jiwan bi arkên xwe radbe. Mîr karubarên dinyayî yên êzdîyan birêve dibe û bavê şêx ên olî birêve dibe. Ev sistem piştî sedsala 13 hatye danîn û rolek mezin hebû diparastina ola êzdîyan da ta niha. Lê ev sistem li sedsala 21ê da pêtîvî hinek çaksazya ye.

⁵⁷ Fuccaro, Nelida, The other Kurds/ Yazidis in colonial Iraq, I.B. Tauris publisher, London, 1999, p.59.

⁵⁸ میرزا حسن الدنادي، جوانب من حياة اليزيديين في سنجار. مجلة الثقافة الجديدة، مج 268، دمشق، شباط وآذار 1996، ص 107-108.

⁵⁹ Fuccaro, op.cit., p.59.

⁶⁰ الذملوجي، المصدر السابق، ص 224؛ ناماد ميرزا، المصدر السابق، ص 92.

⁶¹ الذملوجي، المصدر السابق، ص 223؛ ناماد ميرزا، المصدر السابق، ص 92.

⁶² البرت. م. متشا شقيلي، العراق في سنوات الانتداب البريطاني، ترجمة: هاشم صالح التكريتي، بغداد، 1978، ص 60.

⁶³ الدنادي، المصدر السابق، ص 108.

5- Di nav sistemê civakî yê êzdîyan da hoz û `eşîran rolekî mezin hebûye di parastina ola êzdîyan da. Zorbeya `şîrên êzdîyan mirîdên şêx û pîra ne û li bin desthelata mîrê êzdîyan da ne.

JÊDERÊN VEKOLÎNÊ:

- Jêder bi zimanê kurdî:

- 1- Celadet Bedîrxan, Nivêjên êzdîyan, çapxana Terqî, şam, 1933.
- 2- Pîr Dîma, Êzdîyên Serhedê Sedsala XIX- destpêka sedsala XX, Wergera ji rûsî: Ezîzê Cewo.

- 3 - خدرى سليمان, طوندياتي, ضاڤخانا (الحوادث), بةغدا, 1985.
- 4 - خدرى سليمان و خەيلێ جندى, نيز دياتى ل بتر روشنايا هندەك تيكستبە ناينى نيز ديان, ضاڤخانى كۆرى زانيارى كورد, بةغدا, 1979.
- 5 - خدرى سليمان سەعدوللا شىخانى, شىخان و شىخان بىطى, ضاڤخانى (الفنون), بةغدا, 1988.
- 6 - خيرى بوزانى, قەولێ تەشەشا, طوطارا لالش, ذ (8), دهوك, تەباخ 1997.

- Jêder bi zimanê Ingilîzî û ferensî:

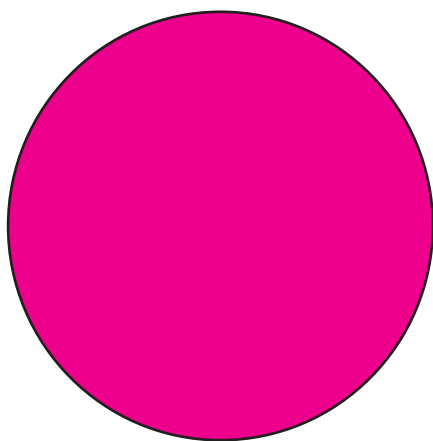
- 7- Drower E. S. , Peacock Angle, London, 1941.
- 8- Izady, Meherdad R., The Kurds, Washington, 1992.
- 9- Luke, Harry Charles, Mosul and its minorities, London, 1925.
- 10- Wahby, Toufiq, The Remnants of Mithraism, London, 1962.
- 11- The New Encyclopaedia Britanica, vol. X, Helen Hemingway Benton Publisher, Chicago, 1975, Art ((Yazidis)).
- 12- Sykes, Mark The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire, The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 38. (Jul. -Dec., 1908).
- 13- R, E. J., Notes on Kurdish Tribes, Government press, Baghdad, 1919.
- 14- Fuccaro, Nelida, The other Kurds/ Yazidis in colonial Iraq, I.B. Tauris publisher, London, 1999.
- 15- Guest, John S. The Yezidis Astudy in Survival, London, 1987.
- 16- Lescot, Roger, Enquete sur Les Yezidis De Syrieet Du Djebel Sindjar, Beyroth, 1938.

- Jêder bi zimanê `Erebî:

- 17 - الأب انستاس الكرملی, اليزيدية, مخطوط بأرشيف مركز لالش الثقافي والاجتماعي, دهوك تحت رقم 34.
- 18 - انور المايي, الاكراد في بهدينان, ط2, مطبعة خفبات, دهوك, 1999.
- 19 - أحمد عثمان أبوبكر وصديق الدموجي وأبراهيم داقوقي ومهرداد ازادي, عشائر كردستان, ط1, رابطة كاوه للثقافة الكردية, اربيل, 2001.
- 20 - البرت. م. متشا شغفلي, العراق في سنوات الانتداب البريطاني, ترجمة: هاشم صالح التكريتي, بغداد, 1978.
- 21 - باسيل نيكيئين, الاكراد, دار الروائع, بيروت, 1958.
- 22 - جورج حبيب, اليزيدية بقايا دين قديم, ط1, مطبعة المعارف, بغداد, 1978.
- 23 - خليل جندى, نحو معرفة حقيقة الديانة اليزيدية, ط2, رابون, السويد, 1998.
- 24 - سامي سعيد الاحمد, اليزيدية, احوالهم ومعتقداتهم, ج2, بغداد, 1971.
- 25 - شاكر فتاح, اليزيديون والديانة اليزيدية, ت: دخيل شمو الحكيم, بيروت, 1997.
- 26 - علي شاكر علي, ولاية الموصل في القرن السادس عشر, اطروحة دكتوراه غير منشورة, كلية الاداب, جامعة الموصل, 1992.

- 27 - فلاديمير مينورسكي، الأكراد/ ملاحظات وأنطباعات، ت: د. معروف خزندار، دار الكتاب، بيروت، 1987.
- 28 - كارستن نيبور، رحلة نيبور الى العراق في القرن الثامن عشر، ت: د. محمود حسين الامين، بغداد، 1965.
- 29 - صديق الدمولوجي، اليزيدية، مطبعة الاتحاد، الموصل، 1949.
- 30 - دبليو. أي. ويكرام وادكار. تى. أي. ويكرام، مهد البشرية الحياة في شرق كردستان، ت: جرجيس فتح الله، مطبعة الزمان، بغداد، 1971.
- 31 - حيدر اسماعيل النظام، طبقات اليزيديين الروحانية، مجلة التراث الشعبي، عدد (6)، س (4)، بغداد، 1973.
- 32 - عز الدين سليم، الشيخ آدي والنظام الديني الإيزيدي، مجلة لالش، عدد(11)، دهوك، آب 1999.
- 33 - ناماد ميرزا، العشائر الإيزيدية وأسماء القرى الإيزيدية في كردستان العراق، مجلة لالش، عدد (6)، دهوك، آذار 1996.
- 34 - بير ممور، ضوء على فلسفة الديانة اليزيدية وأصلها، مجلة لالش، عدد(2-3)، دهوك، 1994.
- 35 - ميرزا حسن الدنادي، جوانب من حياة اليزيديين في سنجار، مجلة الثقافة الجديدة، مجلد (268)، دمشق، شباط وأذار 1996.
- 36 - ممتاز حسين، التنظيم الديني والطبقي للإيزيدي، مجلة المحفل، العدد 3، شتاء 2011.
- Jêder bi zimanên din:
  - 37 - احسان نوري، تاريخ ريشة ندادى كرد، ضائخانه ئيروز، مهاباد، 1361 ش.
  - 38 - موصل ولايتى سالنامهسى، 1312 هـ، موصل ولايتى مطبعسندھ باصلمشدر.

ÊZÎDÎLİK VE ÊZÎDÎ TOPLUMU

Dr. Adnan Zeyan FERHAN

Duhok Üniversitesi

Çev:

Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Êzîdîlik Mezopotamya'nın en eski dinlerindendir. Êzîdîler Tanrı'ya taparlar ve Melek Tavus Êzîdîlerin dininde kutsal bir yere sahiptir ancak Êzîdîler iki Tanrı'ya (iyilik ve kötülük Tanrısı) inanmazlar. Onlar Tanrı'nın insana iyi ve kötü olanı seçmesi için akıl verdiğini söylerler. Êzîdîlerin dini Ezîdî toplumunda özellikle sosyal sitemlerinde büyük etkiye sahiptir. Bu sisteme göre üç sosyal dini sınıf arasında evlilik yasaktır. Bu sitem 13. yüzyıldan sonra kuruldu ve Êzîdî toplumunun bugüne kadar korunmasında önemli rol aldı.

Abstract:

The yezidy religion is one of the most ancient religions in Mesopotamia. The yezidies worship God, and the peacock angel (taws melek) have a holy position in yezidies religion but the yezidies do not believe in two gods of (evil and good). They say that God gave man the mind to choose between evil or good.

Actually yezidies religion has great impact on yezidies community specially on the social system. According to this system, marriage between the three main classes: social-religious classes are forbidden. This system was established after the 13th century and has had an important role in preserving the yezidies community till now.

Önsöz

Êzîdîlerin dini, bölgenin en eski dinlerinden biridir. Bu dinin, kökleri çok eskiye dayanan özgün inançları vardır; Êzîdîlerin, kıblesi olan güneşi kutsamak gibi. Êzîdîler Tanrıya (Xuda/Hüda) ibadet ederler ve elimizde bulunan dini metinleri bunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Êzîdîlerin ismi de çok eskidir. Êzîdîler'de meleklerin başı Melek Tavus'tur ki kutsaldır ve Êzîdîlik dininde büyük bir role sahiptir. Onlar ikiciliğe (dualizme) inanmayıp hayır ve şerrin kaynağının bir olduğuna, insanın aklı ile iyi yolu seçebileceğine, kötülük ve fenalığın kaynağı olan nefsin isteklerine uymamaya inanıyorlar.

Bu inceleme büyük ölçüde Êzîdîlik dininin inançlarıyla sağlam bağları olan Êzîdîlerin sosyal sistemini ortaya koymaya ayrılmıştır. Bu sisteme göre Êzîdîlerin üç tabakası arasında evlilik yoktur bilhassa müritlerin din işlerini yürüten şeyh ve pirlere evlenmesi gibi. Müritler de Qawal/Kaval ve Feqîr/Fakir'lerde olduğu gibi bazı dini işleri yürütürler.

Bu sistemin Êzîdîliğin özellikle on üçüncü yüzyıldan bu yana kadar korunmasında güçlü bir rolü olmuştur. Bu sistemin başında şeyhlerin Mir'i bulunur ve Êzîdîlerin tüm dini ve dünyevi işleri onun elindedir. *Şeyh Babası* mertebesi, dini işleri yürütmek için konulmuştur. Bu şekilde olan birkaç mertebe vardır ki her biri Êzîdî toplumunun ayakta kalması için işlerini yürütmektedir.

Êzîdî toplumunda birçok aşiretler vardır ve hepsi Şeyh ve Pirlerin mürididirler. Onları birbirine bağlayan dini bir ilişkileri vardır ve her aşiretin dini işlerini yürüttükleri kendi Şeyhleri ve Pirleri vardır. Tüm aşiretler aşağıda Mir'in yönetimine bağlıdır. Kendilerine özgü sosyal sistemleri, reisleri, büyükleri, savaş ve darlık dönemlerinde toplumun başında bulunan müdafileri vardır.

Êzîdîlerin İsmi Hakkında

Êzîdîlerin ismi hakkında birçok görüş vardır. İsa Nuri Paşa "Tüm Kürtler Êzîdîleri Êzîdi ismi ile çağırırlar, fakat çevre halkları siyasi sebeplerden dolayı onlara Yêzîdî ismini verdiler" ¹ demiştir. Başka yazarlar onların isminin *Yezdan* kelimesinden türediğini söylüyorlar. Êzîdîler namaz dualarına Yüce Yezdan'ın ismiyle başlarlar. ² Yezdan ismi ibadet edilmeye layık kutsal Tanrı anlamında ilk defa Avesta'da geçmiştir. Aynı anlamlar Pehlevi dilinde ve Sanskritçede de geçmiştir. Bu minvalde *İzîdî* isminin anlamı Tanrıya ibadet edenler anlamındadır. ³ Bilindiği gibi Kürt dilinde Yüce Tanrı için birçok isim kullanılmaktadır (Êzed, Êzîd, Yezdan gibi). ⁴ Bu isimler, Êzîdîlerin metinlerinde çokça geçmektedir. Mesela şu metinde *Yezdan* ismi büyük yaratıcı anlamında gelmiştir.

Xudanê axretê dinê

aslê miraza minê

Yezdanê mino yê bitinê⁵

Dünya ahiret Tanrısı

Dileğimin kapısı

Bir olan Tanrım

Êzed ve Êzîda isimleri de Êzîdîler tarafından çokça kullanılmaktadır ki şöyle demektedirler: "beni yaratan, gece ve gündüzün yaratıcısı Yüce Êzîd'dir."⁶ Êzîd ismi, büyük Tanrı anlamında şu şekilde açıkça ifade edilmektedir.

Siltan êzîd bi xo pedşaye

Hezar êk nav li xo danaye

Navê mezin her xudaye⁷

Sultan Êzîd padişah'tır

Binbir ismi vardır

En büyüğü hep Hüda'dır.

¹ İhsan Nuri, *Tarih-i Rişençadî Kurd*, Sanhane-i Siruz, Mehabad, 1361 şemsi, s. 49

² Luke, Harry Charles, *Mosul and its minorities*, London, 1925.p.122.

³ Pir Memo, "Dav'u ala felsefeti'd-Diyaneti'l-Yezidiye ve Asluha", *Laleş Dergisi*, sayı:2-3, Duhok, 1994, s.156

⁴ Şakir Fettah, *El-Yezidiyyun ve'd-Diyanetu'l-Yezidiyye*, Beyrut, 1997, s.21

⁵ Hayri Bozani, *Kavli Sedşa, Laleş, Duhok*, 1997 Ağustos, s.115

⁶ Hıdır Süleyman&Sadullah Şeyhani, Şeyhan ve Şeyhan Bati, Sanhane-i Fünun, Bağdad, 1988, s.9

⁷ Hıdır Süleyman&Halil Cündi, *Êzdiyatî li ber Ruşnaya Hindek Tikstîd Ayini Êzdiyatî*, Sanhane-i Kure-i Zanyari Kurd, Bağdad, 1979, s.18

Sonuç olarak diyebiliriz ki Êzîdî isminin anlamı Tanrı'ya tapanlar; Yezdan, Êzida ve Êzîd kelimelerinin anlamı ise Yüce Tanrı'dır.

Êzîdîlik Nedir?

Êzîdîlik dini, Mezopotamya'nın en esi dinlerindendir.⁸ Êzîdîler Tanrı'ya inanıyorlar ki ona Yezdan diyorlar. Bu din, İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerini kabul ediyorlar.⁹ Elimizdeki kaynaklar Êzîdîlerin Kuran, İncil ve Tevrat'a itibar ettiklerini açıklamaktadır. Onlar peygamberlere de inanıyorlar.¹⁰

Êzîdîlik dini temel bir düşünce üzerinde durur o da Melek Tavus düşüncesidir. Dünyanın yaratılması hikâyesinde Melek Tavus meleklerin başı ve Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Her sene bir defa nisan ayının ilk çarşambasında yeryüzüne iner. O günde Êzîdîler yılbaşı bayramını kutlarlar. Onlar yüce Tanrı'nın o günde Melek Tavus'u nurundan yarattığını söylerler. Bu sebeple Êzîdîler bugünü kutsal sayarlar.¹¹

Êzîdîlere göre kötülük Tanrısı düşüncesinin hiçbir temeli yoktur. İyilik ve kötülüğün temeli birdir. Böylece Êzîdîlerin ikiciliğe inançları yoktur.¹² Dini metinlerde geçtiğine göre yüce Tanrı insana iyilik ve kötülük vermiş, iyilik isteyen iyilik bulur kötülük isteyen kötülük bulur. Onlar yine şöyle derler: “iyilik yapın kötülüğü geri çevirin”. Böylece dualizm veya iki Tanrı, iyilik ve kötülük Tanrısı, Êzîdîlik dininde yoktur, yüce Tanrı insana akıl vermiş ki onunla hayır ve şerri ayırt etsin. İnsan nefsi kötülüğün kaynağıdır. Hayır ve şer ikisi beraber insanın yapısında vardır.¹³

Êzîdîlik inancında Melek Tavus, iyilik ve aydınlığın sahibidir ve Êzîdîlik dininde kutsamanın kiblesidir.¹⁴ Güneş de ibadetin kiblesidir. Êzîdîlik inancında aydınlık ve ateşi kutsamak önemli bir yer tutar. Güneş doğup güneş ışınları yere ilk vurduğunda, Êzîdîler, yeri öperler. Güneşe dönerek sabah ve akşam namazlarını kılarlar. Güneş tanrısının mabedi Laleş'te güneşe beyaz bir boğayı kurban ederler.¹⁵ Êzîdîler hayatın dört prensibine (su, ateş, hava, toprak) kutsal gözle bakarlar.¹⁶

⁸ George Habib, *el-Yezidiyye Bakaya Dinun Kadim*, Matbaatu'l-Maarif, Bağdad, 1978, s.5

⁹ Anver Elmayi, *el-Ekrad Fi Behdinan*, Matbaatu Hebat, Duhok, 1999, ss.82-83

¹⁰ Luke, op. cit., p.125;Christin Nibur, Rihletu Nibur ile'l-Irak fi'l-Karni's-Samin Aşer, thk: Mahmud Hüseyin Emin, Bağdad, 1965, s.91

¹¹ Drower E. S. , Peacock Angle, London, 1941, p.92.

¹² The New Encyclopaedia Britannica, vol. X, Helen Hemingway Benton Publisher, Chicago, 1975, Art ((Yazidis)),p.807; Vladimir Minorsky, el-Ekrad/Mülâhazat ve İntibaat, thk: Maruf Haznedar, Daru'l-Kitab, Beyrut, 1987, s.77

¹³ Halil Cündi, Nahve Marifeti Hakikati'd-Diyaneti'l-İzidiyye, Rabun, İsveç, 1998, s.43

¹⁴ Wahby, Toufiq, The Remnants of Mithraism, London, 1962, p.17.

¹⁵ W.A. Wigram&Edgar T.A. Vigram, Mehdu'l-Beşeriyeti'l-Hayat Fi Şarki Kurdistan, trc: Circis Fethullah, Matbaatu'z-Zaman, Bağdat, 1971, s.99; Bazil Nikitin, el-Ekrad, Daru'r-Revai, Beyrut, 1958, s.

210

¹⁶ Elmayi, *el-Ekrad Fi Behdinan*, s.84

Êzîdîlerin özel dua ve namazları vardır. Sabah ve akşam duaları gibi. Bu dualar Kürtçe söylenilir ve yüce Tanrı'nın ismiyle başlanılır. Ve şöyle söylerler “Tanrı'nın (Hüda) adıyla, tanrının izniyle (Yezdan)” veya “pak ve merhametli olan Allahın adıyla”. İbadetlerin yürütülmesi kadim bir yöntemle yapılır. Êzîdîler ellerini ve yüzlerini temizlerler sonra gün doğumunda ve gün batımında dualarını okurlar.¹⁷

Êzîdîlerin Sosyal-Dini Sistemleri

Êzîdîlerin sosyal-dini sistemleri katı bir sınıf sistemi üzerine kurulmuştur. Her sınıf soysal hayatını mukayyet bir şekilde sürdürür. Êzîdî dininin büyüklerine göre bir Êzîdî hiçbir şekilde bir sınıftan diğer bir sınıfa geçemez.¹⁸ Êzîdî toplumu başlıca üç sınıfa ayrılmıştır. bu sınıflar Şeyh, Pir ve Mürit sınıflarıdır. Bu sistem, şeyh Adî'nin gelmesinden sonra 505 h/1111m tarihinde Êzîdî dininin yenilenmesi çerçevesinde yapılandırılmıştır.¹⁹ Böylece eski dini sistem, düzeltilip değiştirilerek bu sınıf sistemi onun yerine konulmuştur. Bu sistem üç sınıf arasına dini bağlar koydu. Her Êzîdî için kendilerine danışmanlık yapmak için bir şeyh ve pir tayin edildi. Böylece bugüne kadar Êzîdîler arasında işler ve aidiyetler bu şekilde olmuştur. Bu sosyal-dini sistemin ayrıntılı yorumlanması için Êzîdîler arasında her sınıf ve mertebeden ayrı ayrı bahsedeceğiz.²⁰

A) Sınıf Ve Tabaka

1)Şeyh: Êzîdî yolunun serveridir. Sahibi içinden çıktığı aile boyudur. Bu boy müritlerinin de sahibidir. Mesela Heweri aşireti Şeyh Mendan'ın şeyhinin ocağının mürididir ki, o şeyh, o aşiretin doğal sahibidir. Bu kanun, şeyh ve pirler için geçerli değildir. Çünkü onların sahibi o boydur ki soyları o boydan başlar. Ya da Şeyh Mend'in şeyhlerinin sahibi Şeyh Mend'in kendisidir, Ömer Halanilerin pirinin sahibi Ömer Halan'ın kendisidir.²¹

Şeyh, kendi müridinin erkek çocuğunun perçemini keser. Onun her zaman ölen müridinin yıkanma ve defin işlerine katılması gerekir. Şeyh Sinan şeyhleri (Adanî) evlilik işlerini yürütürler, evlenenlerin mihrini belirlerler bu işleri onlardan başkası yapamaz. Aynı şekilde Êzîdîlerin erkek çocukları sünnet olurken orda hazır bulunmalıdırlar. Êzîdî ruhani hiyerarşide yürütme otoritesi en çok şeyhlere aittir.²²

Şeyh üç gruba ayrılır: *Adani*, *Şemsani* ve *Kâtânî*. Bu üç grubun şeyhleri birbirlerine kız alıp vermezler. Çünkü aralarında ruhsal bağlar vardır.²³ Adaniler, Katani ve

¹⁷ Drower, op. cit., p.92; Celadet Bedirxan, Nivêjên êzdiyan, çapxana Terqî, Şam, 1933, pp.7-10.

¹⁸ Sami Said Ahmed, el-Yezidiyye Ahvaluhum ve Mutekedatuhum, c.2, Bağdat, 1971, s.141

¹⁹ İzzettin Selim, “eş-Şeyh Adî ve'n-Nizamu'd-Dini'l-İzidi”, *Laleş*, Yıl:11, Duhok 1999, s.13

²⁰ Pir Memo, “Dav'u ala felsefeti'd-Diyaneti'l-Yezidiye ve Asluha”, s.159

²¹ Pir Dîma, Êzidiyên Serhedê Sed sala XIX- destpêka sed sala XX, Wergera ji rûsî: Ezîzê Cewo, p.21.

²² İbid, p. 21.

²³ Haydar İsmail Nizam, “Tabakatü'l-Yezidiyyin er-Ruhaniyye”, *Mecelletü't-Türas eş-Şa'bi*, Yıl:6/4, Bağdat, 1973, s.3

Şemsanilerin şeyhidirler. Başka bir ifadeyle son ikisi ilk grubun müridi sayılırlar. Kendi aralarında ise; Katani şeyhler, Şemsani şeyhlerin mürebbiyesidirler.²⁴

2)Pir: Kürtçe bir kelimedir. Ama *şeyh* kelimesi Arapça bir kelimedir. Bu unvan İran kültüründen gelmiş fakat şeyh, Arap etkisiyle ortaya çıkmıştır. Sadece Pir'in görevi dinidir. Ruhani hiyerarşide idari erkler en az pirlere düşmüştür. Pir mürit ocağına dua eder müritlerin yikanma, defin ve diğer ritüellerine katılır.²⁵

Dini görevler bakımından şeyh ve pir arasında fark yoktur. Her birinin yetkile açık bir biçimde ortaya konulmuştur.

Şeyh sınıfının kendi arasındaki evliliği ile ilgili olarak görünür ve açık sınırlar vardır. Ancak Pir'ler arasında durum daha da farklıdır. Pir'lerin, kendi müridleri sayılan Pir ailelerinin temsilcileriyle evlenme hakkı yoktur. Kırk Pir ailesi, Hesinmam'ların müridleridirler. Bu kırk ailenin dışında birçok Pir vardır ki, onlara bağlı Pir aileleri vardır. Eğer Hesinmam ailesi hiçbir Pir ailesinin Piri olmasaydı yine de hiç kimse Hesinmam ailesi ile evlenemezdi. Çünkü o aile bütün pirlerin ailesidir. Örneğin Hesnelkan Piri, Pircervan Pirlерinin mürididirler. Bu sebeple bu pirlerin temsilcileri ile Hesnelkan ailesi arasında evlilik yasaktır. Pirbehi ailesi, Mahmereşan Pir'lerinin mürididirler ve bu sebeple onlar arasında evlilik yasaktır.²⁶

3)Mürid: Bunlar ruhani olmayan aileler olup Êzidilik dininin takipçileri olan inananlardır. Mürit birçok boy, aile ve aşiret arasında olur. Fakat birçok mürit vardır ki, ruhani hayat tarzını seçmiş ve dini işlerle meşgul oluyorlar. Bu Müritler, Êzidilik kuralları gereğince dürüst ve temiz bir hayat sürüyorlar ve bayramlarda dua okuyorlar.²⁷

B)Sosyal ve Dini Mertebeler

1)Mir: Bütün dünya Êzîdîlerinin başıdır. Mir ismiyle beraber (bey) ismi de kullanılır. Mir Ali Bey gibi. Êzîdîlerin Mir'i için Şeyhlerin Mir'i denilir. Şu andaki mirlerin ailesi tahminen 13. ve 14. Yüzyıllarda *Adani* ve *Şemsani* şeyhleri arasındaki uyuşmazlık döneminde nüfuz sahibi olmuşlar. Bugünkü Mir ailesi Mir Melek ile başlar ki, o Derviş Âdem Katani'nin oğlu Mir İbrahim'in ailesinden Mir Muhammed Bâtını'nın oğludur. O, kendini Şeyh Adi'nin halefi saymaktadır.²⁸

Mir'in yetkileri sınırsızdır. Êzîdîler arasında hem dini hem de siyasi yetkiler onun kişiliğinde bir araya gelir.²⁹ Osmanlı imparatorluğu döneminde sultanın kendisi Êzîdî

²⁴ Pîr Dîma, Êzdîyên Serhedê..., p.21.

²⁵ Pîr Dîma, Êzdîyên Serhedê..., p.21; Selim, "eş-Şeyh Adi ve'n-Nizamu'd-Dini'l-İzidi", s.16

²⁶ Pîr Dîma, Êzdîyên Serhedê..., p.21; Nizam, "Tabakatü'l-Yezidiyyin er-Ruhaniyye", s.31

²⁷ Selim, "eş-Şeyh Adi ve'n-Nizamu'd-Dini'l-İzidi", s.17-18; Nizam, "Tabakatü'l-Yezidiyyin er-Ruhaniyye", s.31

²⁸ Selim, "eş-Şeyh Adi ve'n-Nizamu'd-Dini'l-İzidi", s.16-18

²⁹ Pîr Dîma, Êzdîyên Serhedê..., p.22.

Mirliği tahtında bulunan Êzîdî Mirzadenin yönetimini tanımıştır.³⁰ Irak devletinin kurulmasıyla Êzîdîlerin Miri yönetici olarak tanınmaktadır.³¹

Mir'in birçok yetkisi ve gücü vardır. Belediye yönetimi, aşiret ve oymaklar arasında ortaya çıkan ikiliğin çözülmesi, finans işlerinin yürütülmesi gibi. Mir'i Êzîdî ruhani lideri -Extîyarê Mergê- (Bölge Başkanı) görevlendirir. Êzîdî Mirlerinin köyü Irakta Şeyhan ilçesine bağlı Baedra köyüdür.³²

Mirler, kendilerine yakın olan Mir çocuklarının aileleri ve Kâtânî Şeyhleri olan Mir ailesinin temsilcileri ile evlenirler. Her ne kadar Mirler unvan sahibi ve ünlü aileler olsalar da onların şeyhleri ve pirleri vardır. Êzîdîliğin üç sınıfı vardır ve bütün dini farzlar diğer Êzîdîlere olduğu gibi onlara da farzdır.³³

2-Bavê Şêx: (Şeyh Babası) Êzîdî ruhanilerinin başıdır. Extîyarê Mergê'den görevleri alır. Şeyh Babası ailesi, kökenlerini Şeyh Fahredin'e dayandırır ki, Şeyh Fahreddin, ilk Extîyarê Mergê'dir. Görevi, Êzîdîliğin gereklerinin yerine getirilmesini gözetlemek, Êzîdî toplumunda ortaya çıkan sorunları çözmektir.³⁴

2)Pısmir (Mir Oğlu): Mir ailesine yakın olan ailedir veya Mirzade ailesidir. *Pısmir* unvanı Fars dilinden gelme bir kelimedir ve Mir'in Oğlu anlamındadır. Onlar Mir Mansur'un soyundan gelmektedir fakat Mir Mansur'un kardeşi Mir Melek'in soyundan.

3) Pêşîmamê Mergê (Mergehê): Bu görev, *Şêxisin/Şeyhusın* ailesine verilir. Onlar dini merasim ve ritüellerde başı çekerler. Bayram ve törenlerde diğer dindarların önünde dururlar.³⁵

4-Bavê Gavan (Çoban Babası): Bu görev, Amadin ailesinin şeyhlerine verilir. Bavê Gavan'ın görevlerinden biri, Êzîdîlerin yaşamını gözetlemektir. Hristiyanlıktaki Papaz'ın görevi gibi.³⁶

5-Bavê Çawîş: Bu görev, kendisine evliliği yasaklamış, hayatını Şeyh Adi ve Laleş'e adanmış kişilere verilir. Son yüzyılda Bavê Çawîş'in görevini pirlar üstlenmişlerdir. O, Şeyh Babası'nın Laleş'te ki temsilcisidir. Laleş'te her işin yürütmesini Bavê Çawîş sağlar, kendisi de Şeyh Adi'nin hizmetkârıdır.³⁷

³⁰ Ali Şakir Ali, *Vilayetu'l-Musul Fi'l-Karni's-Sadis Aşer*, Basılmamış Doktora Tezi, Edebiyat Fak., Musul Üniv., 1992, s.69-70

³¹ John S. Guest, *The Yezidis Astudy in Survival*, london, 1987, pp.177-181.

³² Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê..., p.22-23; Selim, "eş-Şeyh Adi ve'n-Nizamu'd-Dini'l-Îzidi", s.18

³³ Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê..., p.23.

³⁴ Mümtaz Hüseyin, "et-Tanzimu'd-Dini ve't-Tabaki Lil-Îzidi", *Mahfel*, sayı:3, Kış 2011, s.76-77

³⁵ Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê..., p.23.

³⁶ Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê..., p.23.

³⁷ Pîr Dîma, Êzdiyên Serhedê..., p.23; Selim, "eş-Şeyh Adi ve'n-Nizamu'd-Dini'l-Îzidi", s.20

6-Feqîr/Fakir: Kendini dünya hayatından soyutlayan, hırka giyen ve mistik sayılan kişidir. Şengal dağlarında birçok Fakir ailesi vardır. Şeyh Bekir ve Şeyh Hısın şeyhleri fakir olabilirler. Ömer Halan Pirleri de fakirliği alabilirler, aynı şekilde bazı Mürid aşiretlerinin temsilcileri de Fakir olabilirler.³⁸

7-Qewal/Kaval: İlahi söyleyen ve Laleş mabedi için hayır toplayan kişidir. Kaval grubu ruhani topluluğun kararıyla yılda bir defa Êzîdîlerin sembolü olan Tavus'un resmini Êzîdîler arsında dolaştırırlar, kutsal metinleri okurlar ve dini metinleri öğretirler. Onlar hayır ve hasenatları toplarlar. Aynı zamanda bazı yetkileri de vardır. İnananlar arasında meydana çıkan anlaşmazlık, ayrılık ve düşmanlığı çözmek gibi. Kavallar, mürittirler ve üç aşirettendirler (*Hekkari, Dumili, Mamusi*). Onlar Irak'ın iki büyük köyünde Başık ve Behzan'da yaşıyorlar. Kavallar, kutsal sazı, def ve kaval çalarlar, ilahi ve kutsal beyitleri okurlar.³⁹

8-Mezinê Kavala (Kaval Başı): Behzan köyündeki kavalların başıdır. Kavalların başı Dumilî aşiretinden seçilir. Kavalların işlerini yürütmek ve gözetlemek onun görevleri arsındadır.⁴⁰

9-Micêwir: Bu isim Êzîdî köylerinde bulunan türbelerde nöbetçilik yapanlara verilir. Micêvirler, şeyh ve pirlar arasından olur fakat müridlerden de çok sayıda Micêvir vardır. Micêvirler türbenin hizmetinde bulunurlar, türbeye göz kulak olurlar, gelen hayır ve kurbanlıklardan geçimlerini sağlarlar. Micêvir içinde türbe bulunan köyün sorumlusudur. O köylüler arasında çıkan tartışma ve anlaşmazlığı çözer ve katkıda bulunur.⁴¹

10-Koçek: Geleceği görme özelliği bulunan her Êzîdî, koçek olabilir. Koçeklerin çoğu mürittir. Bugünde böyledir. Koçek beyaz elbise giyer ve yaz ile kış aylarında 40 gün oruç tutarak dini merasimlerde bulnur. Koçek (ya da guh-çak) kelimesinin anlamı bilinmeyen şeylerden haberdar olan kişi anlamına gelmektedir.⁴²

C) Êzîdî Kabile ve Aşiretleri

Êzîdî aşiretler topluluğu, en önemli Kürt aşiretlerinden sayılır. Bu aşiretler Musul, Şeyhan Şengal Dağı, Halep, Botan ve Serhat'a⁴³ dağılmışlardır. Bu topluluk Kürtçenin Kurmanci lehçesini konuşan Kürtler arasındaki en büyük federasyondur. Bu federasyon Şeyhan'da ve Baedra'da dini ve toplumsal açıdan Êzîdîlerin hizmetinde bulunan ve dini dünyevi iktidar işlerinin hepsini yürüten yüksek bir merci sayılan Êzîdî Mir ailesine bağlıdır.⁴⁴

³⁸ Pîr Dîma, Êzîdîyên Serhedê..., p.23.

³⁹ Pîr Dîma, Êzîdîyên Serhedê..., p.24; Hüseyin, "et-Tanzimu'd-Dini ve't-Tabaki Lil-İzidi", s.78-9

⁴⁰ Pîr Dîma, Êzîdîyên Serhedê..., p.25.

⁴¹ Pîr Dîma, Êzîdîyên Serhedê..., p.25

⁴² Hüseyin, Selim, "eş-Şeyh Adi ve'n-Nizamu'd-Dini'l-İzidi", s.19-20; Hüseyin, "et-Tanzimu'd-Dini ve't-Tabaki Lil-İzidi", s.82

⁴³ Serhad bölgesi, bugün Türkiye sınırlarında Doğu Anadolu'ya tekabül eden bölgenin adıdır. (çev).

⁴⁴ Izady, Meherdad R., The Kurds, Washington, 1992, p.84.

19. yüzyıl kaynakları birçok Êzîdî aşiretten bahsetmiştir. Şêxan, Robenştî, Dinanî, Qayidî, Beletînî, Remkan, Hebsan, Hewêrî, Xalta, Xetarî⁴⁵ ve musulda Qeredasinî ilçesinde Mamusi Aşireti gibi. ⁴⁶ Başka bir yazar, Osmanlılar döneminde meşhur Êzîdî aşiretlerinin bunlar olduğunu söyler: Silêvana, Xaldî, Hesna, Dinblî, Museka, Reşka, Hewêrî, Aşutî Homerî, Xafurya, Diska, Bisyan, Buxtî.⁴⁷

Kaynaklar bu aşiretlerden daha fazla aşiretten bahsetmiştir. Mark Sykes I.Dünya Savaşı döneminde başka Êzîdî aşiretlerinden de bahsetmiştir. O “Kürt Aşiretleri Divanında” Êzîdî aşiretinin en ünlüsünün Laleş yakınlarındaki Şeyhan aşireti olduğunu söyler. O Êzîdîlerin Mirî’nin orda bulunduğunu ve o aşiretin isminin Şeyh Adî’den geldiğini ve onlar ile Şengal Êzîdîleri arasında din dışında hiçbir ilişkilerinin olmadığını söyler.⁴⁸ Sayıları yedi yüz hanedir.⁴⁹ Mark Sykes’in bahsettiği bir diğer aşiret ise Hevêrî aşireti olup üç yüz hanedirler ve Zaho yakınlarında yerleşiktirler. Aynı şekilde Mamreş aşireti ise iki yüz haneden meydana gelip Hertuşî aşiretinden bir kol olduğunu söyler.⁵⁰

Şeyhan bölgesi aşiretlerinin iki kısma ayrıldığını söyler. Ruhani ve mürit. Ruhaniler Mir, Pısmir, Şeyh ve Pirlar olup ünlü ailelerdir. Mürid kısmı ise, en kalabalık sınıf olup birçok aşiretten oluşurlar.⁵¹ Onların çoğu ziraat, hayvancılık işini yaparlar.⁵² Şeyhan bölgesindeki en önemli aşiretler şunlardır. Basitkî, Belesînî, Pêdeyî, Tirk, Hekarî, Xîskî, Dina, Rubenîştî, Tazî, Qa`Îdî, Kirmî, Mamusî, Heraqî, Rozekî, Bîrmanî, Dumilî, Xetarî, Qirneyî, Xaltî.⁵³ Şırnak, Zaho ve Süleymaniye bölgesinde başka aşiretler de vardır. Onlar Maseki, Musan, Heweri, Reşka aşiretleridir. Mark Sykes I. Dünya Savaşı döneminde bu aşiretlerden bahsetmiştir.⁵⁴

Şengal dağında çok sayıda Êzîdî aşiretler vardır. Mark Sykes özel bir bahiste Şengal dağındaki Êzîdî aşiretlerinden söz etmektedir. Şengal dağında Êzîdî aşiretler topluluğu ve kabile federasyonlarının hepsinin Kürt olduğunu ve Şengal Êzîdîlerinin Dersim Kürtleri gibi olduğunu söyler. Şengal dağındaki Êzîdî aşiretleri şu şekilde sınıflandırır: (Merka), Şengale yakın Reşmalan’da bulunan bir aşirettir. (Bedhaltan) yerleşik bir aşirettir. (Hebaba), onlar da yerleşiktir. (Kîran) reşmalanda yaşıyorlar. (Bekran) yerleşik bir aşirettir. (Mendikan) üç yüz haneden oluşur aralarında göçebe

⁴⁵ Ahmed Osman Ebubekir, Sıddık Demluci, İbrahim Dakuki, Meherdad İzadi, Aşair-i Kurdistan, 1. bsk., Rabita Kava li-sekafeti’l-Kurdiyye, Erbil, 2001, s.46

⁴⁷ Elmayi, *el-Ekrad Fi Behdinan*, s.87

⁴⁸ Mark Sykes, The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire, The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 38. (Jul. -Dec., 1908), p.459.

⁴⁹ R. E. J., Notes on Kurdish Tribes, Government press, Baghdad, 1919, p.5.

⁵⁰ Sykes, op. Cit., p.459-462.

⁵¹ Sıddık Demluci, *el-Yezidiyye*, Matbaatu’l-İttihad, Musul, 1949, s.242-244

⁵² Musul Vilayeti Salnamesi, 1312 hicri, Musul Vilayeti Matbaasında basılmıştır, s.291

⁵³ Demluci, *el-Yezidiyye*, s.242-243; Amad Mirza, “el-Aşairu’l-İzidiyye ve Esmau’l-Kura’l-İzidiyye fi Kurdistani’l-Irak”, Laleş, Yıl:6, Duhok, Adar, 1996, s.101

⁵⁴ Sykes, op. Cit., p.459; Demluci, *el-Yezidiyye*, s.245

bazı Müslümanlar da vardır ve her alanda onlar ile Êzîdî dostları arasında güzel ilişkiler vardır.⁵⁵

Şengal dağındaki Êzîdî aşiretlerinden bahseden diğer kaynaklar başlıca iki guruptan bahsediyorlar ki, bunlar Ciwana ve Hurka aşiretleridir.⁵⁶ Her birinin kendilerine ait hususiyetleri vardır. Ciwana grubu saçlarını uzatıyorlar ve örgü yapıyorlar, başlarına uzun külahlar geçiriyorlar ve soylarını Şeyh Adi ailesinden Şerfeddin'e ulaştırıyorlar. "Biz Şengal'in kadim halkıyız" diyorlar. Aralarında evlilik çok azdır.⁵⁷ Bu hususiyetlerden bazıları onların işleriyle ilgilidir. Onlar daha çok ziraat ve hayvan yetiştiriciliği ile uğraşıyorlar.⁵⁸ Bazı hususiyetleri de Êzîdî şeyhleri arasındaki eski ihtilaflar ile ilgilidir.⁵⁹ Bu bölünme özellikle yabancı düşmanların onlara saldırdıkları sırada Şengal dağındaki Êzîdî aşiretleri arasında söz konusu olmamıştır.⁶⁰

Hurka aşiretleri gurupları şunlardır: Qîran, Simoqî, Heskan, Al Daxî, Çilka, Feqîran, Musan, Cifrî, Helêqî, Hewêrî, Korkorka, Mendikan, Reşkan, Şerqîyan, Hîkan.⁶¹ Civana aşiretleri gurupları şunlardır. Hebaba, Mehirkan, Mala Xalta, Mesqore, Delkan, `Aldîna, `Emera, Adî Dila, Qasmok, Kizan, Cokan, Hiskaliye, `Elî Sorka.⁶²

Êzîdî aşiretlerinin bağımsız ve geniş otoriteleri olan kendilerine ait liderleri vardı. Köylerin liderlerini seçiyordu, aşiretler arasındaki anlaşmazlıkları çözüyor ve onlardan vergi alıyordu. Aşiret liderleri Şeyhan Mirlerine bağlıydılar ve Êzîdî kavalları Mir ve aşiret reisleri arasındaki ilişkinin halkasıydı. Böylece Şeyhan Miri, aşiret reisinin yardımıyla otoritesini Êzîdîler üzerinde uyguluyordu.⁶³

Êzîdî aşiretlerinin tasnifi, Kürt aşiretlerinin tasnifi gibidir. Êzîdî aşiretler arasında özel ilişkiler olup adına *Heval-bendi* veya *hev-peymani* (mutabakat/ sözleşme) vardı. Bu mutabakat gereğince aşiretler savaş ve darlık zamanlarında birbirine yardım etmeli iki taraf da birbirine inanmak, ihanet etmemek ve karşılıklı çıkarların korumak üzere ant içmeliydiler.⁶⁴

⁵⁵ Sykes, op. Cit., p.474-475.

⁵⁶ Lescot, Roger, Enquete sur Les Yezidis De Syrie et Du Djebel Sindjar, Beyroth, 1938, pp.251-257.

⁵⁷ Demluci, *el-Yezidiyye*, s.224

⁵⁸ Fuccaro, Nelida, The other Kurds/ Yazidis in colonial Iraq, I.B. Tauris publisher, London, 1999, p.59.

⁵⁹ Mirza Hasan Denadi, "Cevanib min Hayati'l-Yezidiyyin fi Sincar", *Mecelletu's-Sekafeti'l-Cedide*, sayı:268, Dimaşk, Şubat ve Mart 1996, s.107-108

⁶⁰ Fuccaro, op.cit., p.59.

⁶¹ Demluci, *el-Yezidiyye*, s.224; Amad Mirza, "el-Aşairu'l-İzidiyye ve Esmau'l-Kura'l-İzidiyye fi Kurdistanî'l-Irak", s.92

⁶² Demluci, *el-Yezidiyye*, s.223; Amad Mirza, "el-Aşairu'l-İzidiyye ve Esmau'l-Kura'l-İzidiyye fi Kurdistanî'l-Irak", s.92

⁶³ Albert M. Miş'a Şefili, *el-Irak fi Senevati'l-İntidabi'l-Britaniyye*, trc: Haşim Salih et-Tikriti, Bağdat, 1978, s.60

⁶⁴ Denadi, "Cevanib min Hayati'l-Yezidiyyin fi Sincar", s.108

SONUÇ

Bu araştırmanın sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaştık:

1. Êzidilik dini kadim bir din olup özel inançarı vardır.
2. Êzidiliğin sembolleri vardır. Êzidiler Allaha taparlar ve Melek Tavus onlar için iyilik ve aydınlığın sembolüdür.
3. Êzidiliğin dini metinlerinde hayır ve şerrin kaynağının bir olduğu ikisinin insanın içinde olduğu ve insanın aklı sayesinde iyi olanı seçebileceği geçmektedir.
4. Êzidilerin dini-sosyal sistemine göre üç sınıf ve tabaka vardır: Şeyh, Pir ve Mürit. Bu sisteme göre bunlar arasında evlilik haramdır. Bu sistemde dini ve sosyal mertebeler de vardır. Mir, Şeyh babası vd. her birinin yetkileri vardır. Mir, Êzidilerin dünyevi işlerini yürütürken Şeyh Babası ise dini işlerini yürütmektedir. Bu sistem 13. yüzyıldan sonra kurulmuştur ve Êzidiliğin bugüne kadar korunmasında güçlü bir rolü olmuştur. Acak 21. yüzyılda bu sistemin bazı reformlara ihtiyacı vardır.
5. Êzidilerin sosyal sisteminde aşiretlerin Êzidilik dininin korunmasında büyük rolleri olmuştur. Êzidi aşiretleri çoğu Şeyh ve Pirlerin müritleridirler Ezidilerin Miri'nin yönetimi altındalar.

Kaynakça

- Kürtçe Kaynaklar

Celadet Bedirxan, Nivêjên êzdiyan, çapxana Terqi, şam, 1933.

Pîr Dîma, Êzîdîyên Serhedê Sed sala XIX- destpêka sed sala XX, Wergera ji rûsî: Ezîzê Cewo.

خدری سلیمان, طوندیاتی, ضائخانا (الحوادث), بةغدا, 1985.
خدری سلیمان و خلیل جندی, ئیزدیاتی لبقەر رۆشنا یا هه‌ده‌ک تیکستید ئایینی ئیزدیان, ضائخانای کۆری زانیاری کورد, بةغدا, 1979.
خدری سلیمان, سه‌عدوللا شیخانی, شیخان و شیخان بةطی, ضائخانای (الفنون), بةغدا, 1988.
خیری بوزانی, قه‌ولی ته‌دشا, طوطارا لالش, ذ (8), ده‌وک, ته‌باخ, 1997.

- İngilizce ve Fransızca Kaynaklar:

Drower E. S. , Peacock Angle, London, 1941.

Izady, Meherdad R., The Kurds, Washington, 1992.

Luke, Harry Charles, Mosul and its minorities, London, 1925.

Wahby, Toufiq, The Remnants of Mithraism, London, 1962.

The New Encyclopaedia Britannica, vol. X, Helen Hemingway Benton Publisher, Chicago, 1975, Art ((Yazidis)).

Sykes, Mark The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire, The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 38. (Jul. -Dec., 1908).

R, E. J., Notes on Kurdish Tribes, Government press, Baghdad, 1919.

Fuccaro, Nelida, The other Kurds/ Yazidis in colonial Iraq, I.B. Tauris publisher, London, 1999.

Guest, John S. The Yezidis Astudy in Survival, london, 1987.

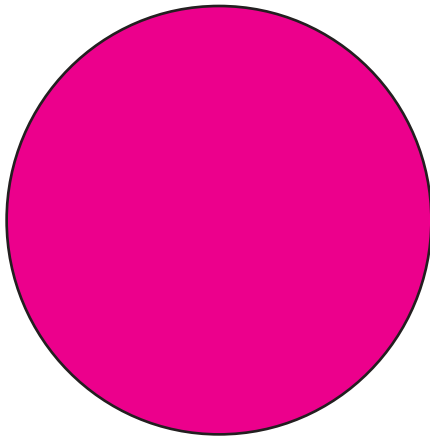
Lescot, Roger, Enquete sur Les Yezidis De Syrieeet Du Djebel Sindjar, Beyroth, 1938.

- Arapça Kaynaklar:

- الأب انستاس الكرملی، الیزیدیة، مخطوط بأرشیف مرکز لالش الثقافی والاجتماعی، دهوك تحت رقم 34.
 انور المایى، الاكراد في بهدينان، ط2، مطبعة ختبات، دهوك، 1999.
 أحمد عثمان أبوبكر وصديق الدمولوجي وأبراهيم دافوقى ومهرداد ازادى، عشائر كردستان، ط1، رابطة كاوه
 للثقافة الكردية، اربيل، 2001.
 البرت. م. منشأ شفیلي، العراق في سنوات الانتداب البريطانى، ترجمه: هاشم صالح التكريتي، بغداد، 1978.
 باسيل نيكيتين، الاكراد، دار الروائع، بيروت، 1958.
 جورج حبيب، اليزيدية بقايا دين قديم، ط1، مطبعة المعارف، بغداد، 1978.
 خليل جندي، نحو معرفة حقيقة الديانة اليزيدية، ط2، رابون، السويد، 1998
 سامي سعيد الاحمد، اليزيدية، احوالهم ومعتقداتهم، ج2، بغداد، 1971
 شاكر فتاح، اليزيديون والديانة اليزيدية، ت: دخيل شمو الحكيم، بيروت، 1997.
 علي شاكر علي، ولاية الموصل في القرن السادس عشر، اطروحة دكتوراه غير منشورة، كلية الاداب، جامعة
 الموصل، 1992.
 فلايمير مينورسكي، الاكراد/ ملاحظات وأنطباعات، ت: د. معروف خزندار، دار الكتاب، بيروت، 1987.
 كارستن نيبور، رحلة نيبور الى العراق في القرن الثامن عشر، ت: د. محمود حسين الامين، بغداد، 1965.
 صديق الدمولوجي، اليزيدية، مطبعة الاتحاد، الموصل، 1949.
 دبليو. أي. ويكرام وادكار. تى. أي. ويكرام، مهد البشرية الحياة في شرق كوردستان، ت: جرجيس فتح الله،
 مطبعة الزمان، بغداد، 1971.
 حيدر اسماعيل النظام، طبقات اليزيديين الروحانية، مجلة التراث الشعبي، عدد (6)، س (4)، بغداد، 1973.
 عز الدين سليم، الشيخ آدي والنظام الديني اليزيدي، مجلة لالش، عدد (11)، دهوك، آب 1999.
 ناماد ميرزا، العشائر الإيزيدية وأسماء القرى الإيزيدية في كوردستان العراق، مجلة لالش، عدد (6)، دهوك،
 آذار 1996.
 بير مم، ضوء على فلسفة الديانة اليزيدية وأصلها، مجلة لالش، عدد (2-3)، دهوك، 1994.
 ميرزا حسن الدنادي، جوانب من حياة اليزيديين في سنجار، مجلة الثقافة الجديدة، مجلد (268)، دمشق، شباط
 وأذار 1996.
 ممتاز حسين، التنظيم الديني والطبقي للإيزيدي، مجلة المحفل، العدد 3، شتاء 2011.

- Diğer Kaynaklar

- احسان نورى، تاريخ ريشة نژادى كرد، ضاخانه تيروز، مهباد، 1361 ش.
 موصل ولايتى سالنامهسى، 1312 هـ، موصل ولايتى مطبعسندھ باصلمشدر.

YEZİDİLİKTE KÖTÜLÜK KAVRAMI

Dr. Çakır Ceyhan SUVARİ

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Özet

Yezidiliğe ve Yezidilere karşı yapılan saldırılara neden olarak en çok Melek Tavus inancı kullanılmıştır. Çünkü Melek Tavus'un, Musevilikten başlayarak Hristiyanlığın ve Müslümanlığın kutsal kitaplarında lanetlenen *Şeytanla* aynı varlık olduğu düşünülmektedir. Yezidilikte, *Şeytan* ve *İblis* isimlerini kullanma yasağı ile Melek Tavus'un yaratılan ilk melek olması, Adem'e secde etmemesi, yine Adem'e yasak meyveyi yedirmesi gibi Yezidilik ve Semitik dinlerde ortak olan motifler, Melek Tavus'un Şeytanla özdeşleştirilmesinde kanıt olarak gösterilmektedir. Yezidilikte Melek Tavus o denli önemsenmektedir ki, dualar onun adına yapılmakta, hatta heykelleri yapılarak yılın belli dönemlerinde, Yezidi yerleşimlerinde, Kavallar sınıfınca dolaştırılmaktadır. Melek Tavus adına yapılan heykellere *Sencak* ya da *Sancak* denilmekte ve ya Tavus Kuşu formunda ya da horoz formunda bulunmaktadır.

Abstract

The Malak Tawus belief was mainly used as a background for the attacks held against the Yezidi belief and Yezidi people. Because, the Malak Tawus is thought to be the same creature with the Satan, who is damned in the holy books of Muslim, Christian and Jewish religions. The facts that the names "Satan" and Lucifer" is prohibited in the Yezidi belief, that Malak Tawus is the first angel created by God, that Malak Tawus did not grovel to Adam, that he made the Adam eat the forbidden fruit, which both takes part in the semitic religions and Yezidi belief, are put forward as an evidence for the identification of Malak Tawus with the Satan. The Malak Tawus is so important in the Yezidi belief that, the prayers are made in his name, and even its sculptures are toured by the Fakirs and Kavals in Yezidi settlements and in certain periods of the year. The sculptures which are made in the name of Malak Tawus are called as "Sencak" or "Sancak" and are in the shape of peacock or rooster.

Giriş

"Kötülük" ve "iyilik" hemen hemen tüm dinlerin temelinde yer alan iki zıt kavramdır. Neredeyse tüm dinler iyilik ve kötülük arasında geçen mücadele üzerine temellendirilmiştir. Tektanrı dinlere kadar kötülük, bu görevi üstlenmiş ya da iyi Tanrılar karşısında yenilgiye uğratıldıkları için intikam almak amacıyla kötülük yapmaya başlamış diğer bir deyişle ötekileştirilmiş Tanrı ve/veya Tanrıçalar vasıtasıyla yapılmaktaydı. Ancak tektanrı dinlerin aksine çoktanrı dinlerde iyiliği sembolize eden Tanrı ve Tanrıçaların yanı sıra kötülüğün temsilcileri olan Tanrı ve Tanrıçalara da ibadet edilmekteydi. Bu sayede onlardan gelecek olan kötülüklerin önüne geçileceğine inanılmaktaydı.

Tektanrıci dinlere gelindiğinde ise, iyilik mutlak olan Tanrı tarafından temsil edilmeye başlanmış buna karşın kötülük tanrısal olmayan, ancak Tanrı tarafından yaratılmış meleklerden bazılarının Tanrıya karşı gelerek lanetlenmesi sonucunda dışlanmış ve kovulmuş eski melekler tarafından temsil edilmektedir. Ne var ki, tektanrıci dinler arasında da kötülüğe ve kötülüğün temsilcilerine yüklenen anlamlarda büyük farklılıkların olduğu görülmektedir. Yezidiliğe geçmeden önce Zerdüştilikten başlayarak, Musevi, Hristiyan ve İslam dinlerindeki kötülük kavramına bakmak konumuz açısından yararlı olacaktır.

Zerdüştilikte Kötülük

Zerdüştilikte iyilik, Ahura Mazda (Hürmüz) tarafından temsil edilmekteyken kötülük Ahriman (Ehriman) tarafından temsil edilmektedir. Yani Zerdüştilik, biri iyi (Ahura Mazda), diğeri kötü (Ahriman) iki tinsel ilke arasında bir bölünmeyi yansıtmaktadır (Russell 1999: 118). Zerdüştilikte dünya da *druj* (yalan) ve *aşa* (hakikat) olarak ikiye bölünmüştür. Zerdüşti inancının temelini oluşturan bu ahlaki düalizm, insanın özgürce seçimini yapabilmesi için gereklidir. Dolayısıyla kötülük, insanın seçimi için ve iyiliğin anlamlı olabilmesi için var olmalıdır (Tıǧlı 2005: 52). Bununla beraber Zerdüştilikte kötülük de iyilik gibi tanrısallığın bir tezahürüdür, ancak kötülük tümüyle farklı bir ilkedен kaynaklanmaktadır.

Zerdüştilikte kötülüğün ve karanlığın Tanrısı Ahriman'ın yedi yardımcısı bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla, gazap; yanlış düşünceler; sapkınlık/irtidat; anarşi/yanlış yönetim; uyumsuzluk; kendini bilmezlik; açlık ve susuzluk (Russell 1999: 130)

Ahriman, Ahura Mazda'nın karşıtı olarak insanları doğru yoldan çıkaran, günah işleten bir Tanrıdır. Her ne kadar kimi kaynaklarda Zerdüştilikten tektanrıci bir din olarak bahsedilse de (bkz. Tıǧlı 2005), yukarıda değinildiği gibi Zerdüşti inancı iki zıt Tanrı etrafında şekillenmekte, dolayısıyla politeist dinler arasında kabul edilmesi gerekmektedir. Ancak Zerdüştiliğin tektanrıci dinlerle de ortak yönleri bulunmaktadır. Bunlar arasında bildirinin de ana temasını oluşturan kötülük kavramı başta gelmektedir. Zerdüştilikteki iyilik Tanrısının karşısında olan kötülük Tanrısı Ahriman'ın eylemleri Yahudi gelenekten başlayarak Hristiyanlık içersinde de yer alan Şeytan kavramıyla benzer özellikler taşımaktadır. En önemli fark Ahriman tıpkı karşıtı olan Ahura Mazda gibi bir Tanrıyken, Yahudilik ve Hristiyanlıkta kötülük, düşürülmüş ve kovulmuş meleklerce temsil edilmektedir.

Tektanrıci dinlerde yer alan “ilk günah” mitinin bir benzeri Zerdüştilikte de bulunmaktadır. Zerdüşti inancında Adem ve Havva yerine Maşya ve Maşyana'nın adı telaffuz edilmektedir. İnsanların atası olan Maşya ve Maşyana tıpkı Adem ve Havva gibi kandırılarak yoldan çıkartılmışlardır. Maşya ve Maşyana'yı yoldan çıkaran ise kötülüğün temsilcisi Ahriman'dan başkası değildir:

Tüm insanlığın atası Maşya ve karısı Maşyana'dır. Bu ilk çift özgür iradeye sahiptir ve ilk başta Ahura Mazda'yı sevmeyi ve ona hizmet etmeyi seçerler. Ancak Ahriman onları baştan çıkarır ve tüm günahların en kötüsünü işletir. Onlara bir yalan söyler. Maşya ve Maşyana bu yalana inanırlar ve yalanı tekrar ederler. Bu yalana göre, maddi dünyayı, suyu, toprağı, bitkileri, öküzü, güneşi, ayı, yıldızları ve doğurgan her şeyi Ahura Mazda değil Ahriman yaratmıştır. Bu yalanı başka bir günah takip etmiştir, Maşya ve Maşyana adak olarak bir öküz kurban ederler. Maşya ve Maşyana Ahriman tarafından yoldan çıkarılrsa da, kendi özgür iradeleriyle günah işlemişlerdir. İnsanoğlu Ahriman'ın kusursuzluğunu bozduğu ve ilk ebeveynlerinin hatalarından dolayı bozulmuş bir dünyada yaşamaktadırlar. Bu nedenle insan doğası üçe bölünmüştür: Kötülük yapmaya meyillidir, hayvansaldır, aynı zamanda da Tanrısalıdır (Russell 1999: 127-129).

Zerdüştiliği tektanrıci dinlerle ortaklaştıran bir diğer öge de, yukarıda bahsi geçen "özgür irade" vurgusudur. Kötülük yapmaya yönlendiren Ahriman'ın varlığına rağmen, insanlar Ahura Mazda'nın ışığının yolunda iyiliği ya da Ahrima'nın karanlığının yolunda kötülüğü seçmekte özgür bırakılmışlardır.

Yahudi ve Hristiyan İnançlarında Kötülük

Yahudi inancındaki kötülük kavramının gelişmesi ve kötülüğün temsilcilerinin ortaya çıkması süreci üç döneme ayrılmaktadır: Göçebe çoban dönem, yerleşik dönem ve sürgün dönemi.

"Işığa şekil veren ve karanlığı yaratan benim" (İşaya 45:7). Yehova'nın bu sözü göçebe çoban dönemin iyilik ve kötülük algısını oldukça net bir şekilde yansıtmaktadır. Zira göçebe dönemdeki Yahudi inancına göre "gökyüzünde ve yeryüzünde, iyi ve kötü olan ne varsa, hepsini Yehova yaratmıştır (Russell 1999: 200). Bu dönemde iyi olduğu kadar acımasız da olan bir Yehova'ya inanılmaktaydı. Nitekim Russell (1999: 205-206) İsrailoğullarının, Kenan ülkesini ele geçirdiklerinde Kenanlılara yaptıkları kıyımın Yehovan'ın isteği olarak yorumlandığını dile getirmektedir:

İsrailliler Kenan'ı kuşattıklarında, Yeşu ilini ele geçirdi ve onun kralını kılıçla vurdu. Onda olan bütün canlıları kılıçtan geçirip tamamen yok ettiler; nefes sahibi bir adam bırakılmadı; ve Yeşu'yu ateşe verdiler... İsrailoğulları bu davranışlarını Yehova'nın arzusuna atfettiler.

Yerleşik döneme gelindiğinde ise, göçebe dönemim acımasız Yehovası yerini yağmacılığa ve yıkıcılığa karşı olan Yehova'ya bırakmıştır. Yerleşik dönemde Yahudiler yeni bir teodise arayışına girmişlerdir. Yerleşik düzenin sağladığı yeni yaşam biçimi Yahudilere kötülükten arındırılmış bir Yehova inancı, buna karşılık kötülüğün Yehova'dan bağımsız olarak insanlığın günahı üzerine ortaya çıktığı şeklinde yeni bir yorum kazandırmıştır (Russell 1999: 209).

Babil sürgünü (568–538) sonrasında ise, kötülük kavramına yüklenen anlam yine değişmiş ve kötülüğün temsilcisi olarak Kenan, Babil, İran ve Helenistik etkiler sonucunda Şeytan kavramı ortaya çıkmıştır (Russell 1999: 201). Sürgün döneminde ortaya çıkan Apokaliptik yazında çektikleri acılardan sorumlu tuttıkları Şeytan, Belial; Mastema; Azazel; Satanail; Samael; Semyaza ve İblis adlarıyla anılmaya başlanmıştır (Russell 1999: 217). Ancak ilk dönem Apokaliptik yazınında, sürgün döneminde çektikleri acılar üzerine yeni bir teodise tartışmasına giren ve Tanrının sevgili kulları olarak çektikleri acıya anlam veremeyen Yahudiler, “Tanrı’nın kötülüğü ortadan kaldırmaya gücü yetiyorsa ve onun gerçekten yok olmasını arzuluyorsa, neden bunu yapmak için dünyanın sonunu beklemesi gerekiyor? Tanrı niçin dünyada bu kadar çok kötülüğün olmasına izin veriyor? Eğer Tanrı, kendi hizmetindeki bir tane böylesine kısımlar yapmasına izin veriyor, hatta onu destekliyorsa, dünyadaki kötülüklerin sorumlusu Tanrının kendisi değil midir?” (Russell 1999: 238-239) şeklinde sorular sormaya başlamışlardır.

Söz konusu sorular üzerinden yapılan teodise tartışmaları neticesinde Tanrı, kötülük yapma veya kötülüğe göz yumma özelliğinden arındırılarak, kötülüğün Tanrıya rağmen ve onun tarafından kovulan düşmüş melekler tarafından temsil edildiğine inanılmaya başlanmıştır (Russell 1999: 239). Aslında bu inanç Yahudiliği kısmen düalizme yakınlaştırmıştır. Tartışmaların sonucunda kötülüğe ilişkin inanç şu şekilde özetlenmiştir:

- Dünyanın sonu geldiğinde kötülük olumsuzlanacaktır.
- Tanrısal olanın hiçbir parçası olumsuzlanamayacağına göre, kötülük tanrısal doğanın bir parçası olamaz.
- Kötülük, somut olmayan, sözün gerçek anlamında bir hiçtir.
- Kötülük yalnızca iyiliğin yokluğudur (Russell 1999: 239).

Hıristiyanlıkta ise, Helenistik felsefenin ve Yahudi Apokaliptik geleneğin bir senkretizasyonu olarak Şeytan inancı ortaya çıkmıştır. Helen dinindeki iyi Tanrılar ve kötü Tanrılar inancının etkisiyle tümüyle iyi olan Tanrı ve onun krallığı, karşısında ise tümüyle kötü olan düşmüş bir melek ve onun Şeytan Krallığı inancı şekillenmiştir (Russell 1999: 261).

Hem Yahudilikte hem de Hıristiyanlıkta düşmüş/kovulmuş melek birden fazladır. Bunlar arasında en fazla öne çıkanlar Lucifer ve Samael’dir. Lucifer Tanrının gücünü kıskanarak, Tanrının yerine geçmek istediği için, Samael ise Adem’i kıskandığı için kovulmuşlardır. Eski Ahit’te Lucifer ve Samael mitosları şu şekilde anlatılmaktadır:

Yaratılışın üçüncü gününde, Tanrının baş meleği aynı zamanda Şafağın oğlu Lucifer, Aden Bahçesi’nde göz kamaştırıcı mücevherler arasında gezintiye çıktı. Vücudu yakut, topaz, ay taşı, sarı yakut, oniks, yeşim, lacivert taşı, firuze, zümrütle çeşit çeşit değerli taşların ışığı ile parıldıyordu. Kakma ve oyma işler hep saf altındandı. Tanrı tarafından bütün halkların koruyucusu olarak görevlendirilen Lucifer, bir müddet son derece ihtiyatlı ve saygılı davrandı. Ne var ki, çok geçmeden gururu sarf ettiği

cümlelere yansıdı. "Bulutların ve yıldızların üzerine çıkacağım; ilahların toplandığı dağda, Safon'da tahtımı kuracağım ve kendimi Yüceler yücesiyle eşit kılacağım" dedi. Lucifer'in bu hırsını gözleyen Tanrı, onu Aden Bahçesi'nden yeryüzüne, yeryüzünden de Şeol'a indirdi. Yere düşerken bir yıldırımı andıran Lucifer, sonunda bir kül yığınına dönüştü ve ölümler diyarında, ölüm çukurunun dibindeki ruhu hiç durmaksızın bir yandan öbürüne sallanıp durdu (akt. Graves 2009: 93).

Samael, Tanrı'nın cennette yaşayan tüm sakinlere ibadet etme emrini verdiği Adem'e karşı duyduğu ve her geçen gün artan kıskançlığı yüzünden isyan etmişti. Diğer melekler bu emre itaat ederken Samael, "Benden daha az önemli ve ikincil bir varlığa ibadet etmeyeceğim. Adem yaratıldığı zaman ben kusursuz bir şekilde yaratılmıştım. O bana ibadet etsin." Samael'e hizmet eden melekler ona hak verirken Mikail, "Tanrı'nın gazabından korkun" diyerek onları uyardı. Samael bunun karşılığında "Eğer Tanrı gazabını gösterirse, yıldızların üzerinde kendime bir taht yapıp en büyük olduğumu ilan edeceğim" dedi. Bunun üzerine Mikail, Samael'i cenetten atarak, Tanrının buyruklarına karşı gelmeye devam edeceği yer olan yeryüzüne gönderdi (akt. Graves 2009: 125).

Adem ve Havva'nın Cennetten kovulması mitosu Eski Ahit'te, İslamiyet ve Yezidiliktekinden farklı bir biçimde geçmektedir. İslamiyet'te Adem ve Havva'yı yoldan çıkaranın Şeytan olduğu, Yezidilikte Tanrının bilgisi ve rızasıyla Melek Tavus olduğu ifade edilmekteyken, Eski Ahit'te herhangi bir meleğin adı geçmemektedir. Eski Ahit mitolojisinde Havva'yı kandıranın yılan olduğu ifade edilmektedir:

Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı ylandı. Yılan kadına, "Tanrı gerçekten, 'Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin' dedi mi?" diye sordu. Kadın, "Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz" diye yanıtladı. "Ama Tanrı, 'Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz' dedi." Yılan, "Kesinlikle ölmezsiniz" dedi. "Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyile kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız." Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi. Kocas da yedi. İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar. Derken, günün serinliğinde bahçede yürüyen Tanrı'nın sesini duydular. Ondan kaçıp ağaçların arasına gizlendiler. Tanrı Adem'e, "Nerdesin?" diye seslendi. Adem, "Bahçede sesini duyunca korktum. Çünkü çıplaktım, bu yüzden gizlendim" dedi. Tanrı, "Çıplak olduğumu sana kim söyledi?" diye sordu, "Sana meyvesini yeme dediğim ağaçtan mı yedin?" Adem, "Yanıma koyduğum kadın ağacın meyvesini bana verdi, ben de yedim" diye yanıtladı. Tanrı kadına, "Nedir bu yaptığın?" diye sordu. Kadın, "Yılan beni aldattı, o yüzden yedim" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Tanrı yılanı, "Bu yaptığından ötürü bütün evcil ve yabanıl hayvanların en lanetlisi sen olacaksın" dedi, "Karnın üzerinde sürünecek ve yaşamın boyunca toprak yiyeceksin. "Seninle kadını, onun soyuyla senin soyunu birbirinize düşman edeceğim. Onun soyu senin başını ezecek, sen onun topuğuna saldıracaksın." Tanrı kadına, "Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim" dedi, "Ağrı çekerek

doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek." Tanrı Adem'e, "Karının sözünü dinlediğin ve sana, meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lanetlendi" dedi, yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın. Toprak sana diken ve çalı verecek, yaban otu yiyeceksin. Yaratılmış olduğun toprağa dönünceye dek ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın. Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin." Adem karısına Havva adını verdi. Çünkü o bütün insanların anasıydı. Tanrı Adem'le karısı için deriden giysiler yaptı, onları giydirdi. Sonra şöyle dedi: "Adem iyiyle kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu. Şimdi yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli." Böylece Tanrı, yaratılmış olduğu toprağı işlemek üzere Adem'i Aden bahçesinden çıkardı. Onu kovdu; yaşam ağacının yolunu denetlemek için Aden bahçesinin doğusuna Keruvlar ve her yana dönen alevli bir kılıç yerleştirdi (akt. Graves 2009: 117-118).

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere, hem Yahudilikte hem de Hristiyanlıkta dışlanmış, kovulmuş ve ötekileştirilmiş melek sayısı birden fazladır. Oysa İslamiyet'te Allah'ın emrine karşı gelmeye sadece Şeytan cüret edebilmiştir. Buna karşın İslamiyet'te, doğrudan Tanrı'nın yerine geçmek isteyen Lucifer'den bahsedilmez.

İslamiyet'te Kötülük

İslami inançta kötülüğü emreden "nefs"tir, dolayısıyla İslamiyet'te kötülüğün kaynağı insanın kendi nefsidir. Şeytan'ın varlığı ve etkinliği ise, Allah tarafından kendi amaçları için hoş görülür. Zerdüştilikte, Yahudilikte ve Hristiyanlıkta kötülüğün temsilcileri Tanrıya rağmen vardır, oysa İslamiyet'te Allah'ın isteğiyle ancak Şeytan var olabilmiştir. Bu açıdan Zerdüştilikte açık bir şekilde, Yahudilik ve Hristiyanlıkta üstü örtük olarak var olan düalizm, İslam inancında kesin bir şekilde ortadan kalkmıştır. Bahsi geçen dinlerin aksine İslamiyet'te kötülüğün temsilcisi olan Şeytan'ın kendine ait bağımsız bir varlığı yoktur. İslami anlayışta hiç kimse Şeytan'ın yaptırdığını ileri sürerek kendi yaptığına mazeret bulamaz, çünkü Şeytan'ın ayartma gücü vardır, mecbur etme gücü yoktur. İbrahim Suresinin 22. ayetinde Şeytan'ın gücünün sınırlılığı açıkça dile getirilmektedir:

İş olup bitince, Şeytan: "Doğrusu Allah size gerçeği söz vermişti. Ben de size söz verdim ama, sonra caydım; esasen sizi zorlayacak bir nüfuzum yoktu; sadece çağırdım, siz de geldiniz. O halde, beni değil kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Beni Allah'a ortak koşmanızı daha önce kabul etmemiştim; doğrusu zalimlere can yakan bir azap vardır.

Öte yandan, daha evvel de bahsedildiği üzere, Yahudilik ve Hristiyanlıkta yer alan kimi kötücül meleklerden İslamiyet'te bahsedilmez. Nitekim Eski Ahit'te geçen Lucifer mitosunu İslamiyet'te bulunmamaktadır. İslami anlayışta Şeytan da dahil olmak üzere hiçbir yaratık Allah'ı kıskanma ve onun yerine geçme küstahlığını gösteremez. İslamiyet'te, Eski Ahit'teki Samael'in Adem'e secde etmek istememesine benzer bir mitos vardır. A'raf Suresi'nin 11'den 29'a kadar olan ayetlerinde Şeytan'ın Adem'e

secde etmemesi ve daha sonra Adem ve Havva'nın cennetten kovuluşu şu şekilde anlatılmaktadır:

Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklerle, Âdem'e secde edin! diye emrettik. İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı. Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi. Allah: Öyle ise, "İn oradan!" Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! çünkü sen aşağılıklardansın! buyurdu. İblis: Bana, (insanların) tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver, dedi. Allah: Haydi, sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu. İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çocuklarını şükredenlerden bulmayacaksın!" dedi. Allah buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarırsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım! Allah buyurdu ki: Ey Adem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz yerden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz. Derken Şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedi kalanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi. Ve onlara: Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim, diye yemin etti. Böylece onları hile ile aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara: Ben size o ağacı yasaklama-dım mı ve Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nidâ etti. Adem ile eşi dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz. Allah: Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır, buyurdu. Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve orada (diriltilip) çıkarılacaksınız dedi. Ey Adem oğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takvâ elbisesi... İşte o daha hayırlıdır... Ey Âdem oğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz Şeytanları, inanmayanların dostları kıldık. Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: "Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti" derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? De ki: Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin ve dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz.

İslamiyet, yukarıda bahsedilen Şeytan'ın lanetlenmesi ve Adem'in cennetten kovuluşu mitosuyla diğer Semitik dinlerle ortaklaşmaktadır. Ancak kötülüğün kaynağı konusunda söz konusu dinlerden ayrılmaktadır. Daha evvel bahsedildiği gibi İslami anlayışta kötülüğün kaynağı olarak insanın nefsi göstermektedir. Bu haliyle aslında Yezidilikle kısmen benzeşmektedir. İleride ayrıntılı olarak değinileceği gibi Yezidilikte de kötülüğün kaynağı zaafli yaratılan insanın kendisi olarak gösterilmektedir. Ne var ki, İslamiyet'te insanı yoldan çıkartacak, diğer bir deyişle

nefsinin peşinden sürükleyecek bir aracı bulunmaktadır. Söz konusu aracı Şeytan kimliğiyle kişileştirilmiştir.

Yezidilikte Kötülük ve Melek Tavus

Yezidilikte kötülüğe yüklenen anlam, “Tanrının yolundan çıkmak” olarak özetleyebileceğimiz temel düsturda yukarıda bahsedilen dört dinle büyük oranda örtüşmektedir. Ancak kötülüğün temsilcisi noktasında söz konusu dinlerden ayrılmaktadır. Üstelik sadece Semitik dinlerle değil, kimi kaynaklarda ısrarla Yezidiliğin öncülü olarak gösterilen Zerdüş inancıyla da Yezidilik bu noktada tamamen ayrılmaktadır.

“İyi” ve “kötü” tinlerin mücadelesi üzerine temellenen Zerdüş düalizmi yerine, Yezidilikte iyilik Melek Tavus tarafından temsil edilmekteyken, kötülüğün herhangi bir tinsel temsilcisi yoktur. Yani insanları kötülük yapmaya yönlendirecek tanrısal bir güç ya da Tanrı tarafından kovulmuş bir meleğin varlığı Yezidilikte söz konusu değildir. Yezidi inancında, gnostik hareketlerde olduğu gibi, insanın kendisi öz itibarıyla kötülük yapmaya zaten meyillidir. Bu durumda onu yoldan çıkartmak için herhangi bir aracıya lüzum kalmamaktadır. İnsanın yaratılış itibarıyla eksik olduğu inancına paralel olarak, Yezidilikte peygamberlerin insan olmadığı inancı yer almaktadır. Zira zaafı bir yaratık olan insandan peygamber olamayacağına, dolayısıyla tüm peygamberlerin aslında insan donuna girmiş melekler olduğuna inanılmaktadır. Semitik dinlerdeki meleklerin secde ettiği “eşref-i mahlukat” yerine, meleklerin insandan daha üste yer aldığı bir dindir Yezidilik. Ancak Yezidilikteki kimi mitoslar bir noktaya kadar Semitik dinlerde anlatılan mitoslarla benzerlik göstermektedir. Bundan yola çıkarak Semitik dinlerin temsilcilerince Yezidiler “Şeytan’a tapanlar” olarak gösterilmektedir. Bilhassa asıl adı Azazil¹ olan Melek Tavus inancından kaynaklı Yezidiliğin bir “Şeytan tapını” olduğu iddia edilmektedir.

Yezidiliğe ve Yezidilere karşı yapılan saldırılar genelde Melek Tavus inancından kaynaklanmıştır. Çünkü Melek Tavus’un, Yahudilikten başlayarak Hristiyanlığın ve Müslümanlığın kutsal kitaplarında lanetlenen Şeytanla aynı varlık olduğu düşünülmektedir. Yezidilikte, *Şeytan* ve *İblis* isimlerini kullanma yasağı ile Melek Tavus’un yaratılan ilk melek olması, Adem’e secde etmemesi, yine Adem’e yasak meyveyi yedirmesi gibi Yezidilik ve Semitik dinlerde ortak olan motifler, Melek Tavus’un Şeytanla özdeşleştirilmesinde kanıt olarak gösterilmektedir.

Yezidilikte Melek Tavus o denli önemsenmektedir ki, dualar onun adına yapılmakta, hatta heykelleri yılın belli dönemlerinde, Yezidi yerleşimlerinde, Kavallar ve Fakirler sınıfınca dolaştırılmaktadır. Melek Tavus adına yapılan heykellere *Sencak* ya da *Sanca* denilmekte ve ya Tavus Kuşu formunda ya da horoz formunda bulunmaktadır

¹ Semitik dinlerde Azezel/Azazil, açık bir biçimde Tanrıya karşı çıkan bir konumdur ve tüm günahlar ona atfedilmektedir (Russell 1999: 241).

(Turan 1993: 66). Yezidi inancında, Melek Tavus'un bu denli önemsenmesinin birçok nedeni vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, Tanrının tüm dünyevi işlerin ve diğer meleklerin sorumluluğunu ona vermiş olması gösterilebilir.

Diğer dinlerde, Adem'e secde etmediği ve daha sonra da onu kandırarak yasak meyveyi yemesine neden olduğu için Tanrı tarafından lanetlendiğine inanılan Azazil'in (Melek Tavus'un), Yezidi mitolojisindeki yorumu çok daha farklıdır. Yezidi mitolojisinde, Melek Tavus Tanrıyı çok sevdiği ve asıl yaratıcının Tanrı olması sebebiyle, onun dışında kimseye secde etmediği söylenmektedir (Lescot 2001: 47). Yezidiler Melek Tavus'un bu davranışına saygı duymaktadırlar ve Tanrının da Melek Tavus'u denemek için yaptığı bu sınavdan sonra, onu lanetlemediğini düşünmektedirler². Adem'i kandırarak yasak meyveyi yemesini sağlamasını da, Tanrının isteği olarak yorumlamaktadırlar. *Mushaf-ı Reş*'te bu olay şu şekilde anlatılmaktadır:

Melek Tavus Allah'a "Eğer Adem bu Meyveden yemezse, onun nesli nasıl çoğalır?" diye sordu. Allah ona: "Bütün emir ve tedbiri senin eline teslim ettim" dedi. Buna müteakip Melek Tavus, Adem'e gelip "Bu buğdayı yedin mi?" diye sordu. Adem: "Hayır, Allah beni nehyetti" dedi. Melek Tavus: "Ye senin için iyi olur" dedi. Adem bu meyveden yedi ve derhal karnı şişti...

Melek Tavus'a saygı duyulmasının başka bir gerekçesi de, Melek Tavus'un gözyaşlarıyla Cehennem ateşini söndürmesi olayıdır. Tanrıya karşı gururlandığı için Cehenneme atılan Melek Tavus, orada yedi bin yıl kalır, bu hareketinden dolayı pişmanlık duyar ve çok ağlar, ağlamasıyla oluşan gözyaşlarıyla yedi büyük küp dolar, ve bu gözyaşlarından dolayı Cehennem ateşi söner (Turan 1993: 61).

2000-2010 yılları arasında Yezidiler arasında yaptığım alan araştırmaları sırasında sohbet ettiğim Yezidiler de ısrarla Melek Tavus ile Şeytan'ın aynı varlıklar olmadığını söylemekteydiler. Bir mürit, Melek Tavus'un Zerdüştilikte Ahura Mazda'nın yardımcılarında biri olduğunu belirtmekte ve bu düşüncesini Zerdüştilikte de var olan Tavus Kuşu figürüyle desteklemektedir. Bununla beraber Melek Tavus kesinlikle bir ilah olarak görülmemektedir. Sadece Khuda'nın yardımcısı ve insanlarla Khuda arasında ilişki kuran, aynı zamanda Khuda tarafından izin verilen bir icra gücü bulunan en büyük melek olarak tanımlanmaktadır. Melek Tavus'un işlevi konusunda bir mürit şunları söylemiştir:

2 Yezidilikteki bu inanç, heterodoks İslam'ın temsilcilerinden biri olan Hallac-ı Mansur'un görüşleriyle örtüşmektedir. Hallac-ı Mansur'a göre, "İblis'in durumu kusursuz bir sadakatin örneğidir. İblis'ten Adem'e secde etmesi istendiğinde, yalnızca Allah'a tapmak gerektiğini bildiği için bu isteği reddetti. Bütün dünyada İblis kadar Tanrıya saygı duyan ve onun kadar tektanrıci olan çok az yaratık vardır" (Russell 2001: 69).

Bizde büyük Khuda bağımsızdır, dünyevi işlerle uğraşmaz Onun yerine Melek Tavus işlere bakar. İnancımızda insanlar peygamber olamazlar. Çünkü, insanların zaafı vardır, ancak mükemmel bir şekilde yaratılmış melekler peygamber olabilir. Melek Tavus da bu meleklerin en büyüğü ve reisidir. Melek Tavus'un Şeytan ile aynı varlıklar olmadığı, Müslümanlık ve Hristiyanlık gibi dinlerin egemen ve yaygın olduğu bir coğrafyada Şeytan tapınının zor hatta imkânsız olacağı dikkate alınırsa kolaylıkla anlaşılabilir.

Bir başka mürit de buna benzer bir açıklama yaparak şunları dile getirmiştir:

Kötülüğü binlerce yıl önce reddetmiş ve Khuda, Yezdan gibi özel isimlerle tanımlanmış ve insana iyiliği emreden Tanrıya bağlılığı içine sindirmiş ve bunu yaşam felsefesi haline getirmiş atalarımızın çocukları olan bizler nasıl olur da, daha o zamanlar kötülük timsali Ahriman'dan kaçan insanların varisleri, beş bin yıl sonra kötülük sembolü Şeytan'ın tapınıcıları olalım.

Diğer dinlerde, Tanrı tarafından lanetlendiğine ve cezalandırıldığına inanılan Azazel'in, Yezidi mitolojisinde cezalandırılmadığına, aksine tüm eylemlerini Khuda'nın bilgisi ve rızasıyla gerçekleştirdiğine, hatta Khuda'nın en önemli yardımcısı ve iyiliğin rehberi olarak Tavus Kuşu görünümlü güzel bir yaratık olduğuna inanılmaktadır.

Sonuç

Zerdüştilikte tamamen, Musevilik ve Hristiyanlıkta kısmen, kötülüğün temsilcisi (Ahriman, Lucifer, Samael, Satan, Şeytan vb) Tanrıya rağmen varken, İslamiyet'te Allah'ın izniyle vardır. Oysa Yezidilikte insanları kötü yola sevk edecek herhangi bir aracı veya ayartıcı söz konusu değildir. Yezidi inancı, iyiliğin kaynağı olarak Khuda'yı ve onun yetkilendirdiği Melek Tavus'u göstermektedir. Yani tanrısal olanın veya Tanrı tarafından görevlendirilmiş herhangi bir varlığın kötülüğün kaynağı olamayacağı inancı Yezidiliğin temel düsturunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla Semitik dinlerdeki Şeytan ya da çoktanrı dinlerdeki kötülük tanrı ve tanrıcaları benzeri varlıklar Yezidi inancında mevcut değildir. Ancak bunun yerine, insanların kendilerinin kötülük yaparak günah işlemeye meyilli oldukları inancı vardır. Çünkü Yezidilikte insanlar, gnostik inançlarda olduğu gibi (Sever 1996: 22) mükemmel olmayan varlıklar olarak düşünülmektedir. İnsanların, zaafı yaratıklar olmaları inancı nedeniyle, hiçbir varlığın müdahalesi olmadan da günah işleyebileceklerine inanılmaktadır. Bu nedenle, kimi yazılı kaynaklarda veya sözlü anlatılarda bahsedilen Melek Tavus'un Şeytanla aynı varlık olduğu düşüncesi Yezidi inancı çerçevesinde yanlışlanmaktadır.

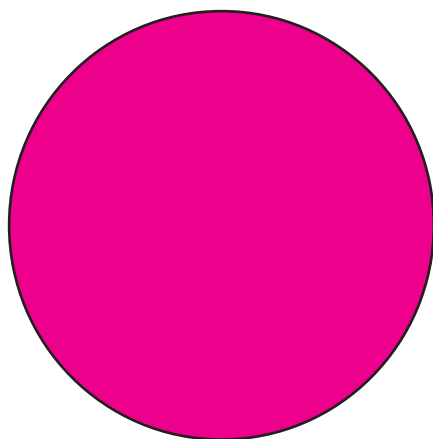
Yezidiliğin, Hint-İran dinlerinde de var olan düalist bir yönü bulunmaktadır. Düalizm inancı, özellikle Zerdüştlüğün temelini oluşturmaktadır. Bu düşünce, sürekli bir çelişki içinde bulunduğu var sayılan iyi ile kötünün çatışmasına dayanır (Aster 2000: 11). Yezidilikte de iyilik kavramı sıkça vurgulanmaktadır. Buna karşılık Semitik dinlerdeki kötülükle özdeşleşen veya çağrıştıran kelimeler yasaklanmıştır. Mushaf-ı

Reş'te dile getirilen bu kelimeler şunlardır: “Şeytan, kaytan, şer, şat ve buna benzer kelimeleri ve aynı suretle melun, lanet, na'l ve saire kelimelerini telaffuz caiz değildir.” Yukarıda anılan kelimelerin kullanılmasının yasaklanmış olması, Yezidiler dışındaki insanların Yezidilerin “Şeytan’a taptıkları”na inanmalarına neden olan etkenlerin başında gelmektedir. Zira, Yezidilerin söz konusu kelimeleri yasaklamadaki amaçlarının, inançlarındaki “Şeytan tapınımını” gizlemek olduğu iddia edilmektedir. Oysa Yezidilikte bu kavramların yasaklanmış olmasının en önemli sebebi diğer dinler tarafından kendilerine isnat edilen “Şaytan’a tapanlar” düşüncesine bir tepki olarak gelişmiştir. Yani iddia edildiği gibi bir tapınımı gizlemek amacıyla değil, kendilerine isnat edilen iddialara gösterilen reaksiyonun bir sonucu söz konusu kelimeler yasaklanmıştır. Yezidiliğin düalist yönü ise, iyilik kavramının dünya üzerinde egemen olmak için, insanın özünde var olan kötülükle sürekli bir mücadele içinde bulunduğu ve günün birinde iyiliğin kötülüğü alt ederek dünyaya egemen olacağı inancında karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber, iyiliğin gerçek temsilcisi Melek Tavustur. Melek Tavus, kendisine inanıldığı ve saygı duyulduğu zaman insanları koruyan ve Şeyh Adi’ye görüldüğü gibi, Tavus Kuşu kuyruklu ve güzel bir varlık olarak kurgulanmaktadır. Kötülük ise, Yezidiler de dahil tüm insanların özünde yaratılış itibarıyla bulunan bir özelliktir. Yezidiler, insanın özünde bulunan bu kötülük haline karşı, mutlak iyiliğe Melek Tavus’un yolundan gidilerek ulaşılacağına inanmaktadırlar. Bu nedenle Yezidi düalizmi, iyilik ve kötülük kavramlarını iki farklı Tanrıyla özdeşleştiren Zerdüş düalizminden ayrılmaktadır. Yezidi düalizmi, günah işlemeye meyilli insanın kendisi ile Melek Tavus’un yolunu gösterdiği iyiliğin mücadelesine dayanmaktadır.

Kaynakça

- ASTER, Ernst Von, Felsefe Tarihi, çev. Vural Okur, İm Yayınları, İstanbul, 2000.
- GRAVES, Robert ve PATAİ, Rapgael, İbrani Mitleri, Tekvin-Yaratılış Kitabı, Say Yayınları, İstanbul, 2009.
- KUR’AN-I KERİM, Türkçe Çeviri, çev. Şeref A. T., Kemal Ç. Araştırma Yayınları, Ankara, 2004.
- LESCOT, Roger, Yezidiler, çev. Ayşe Meral, Aveste Yayınları, İstanbul, 2001.
- RUSSELL, Jeffrey Burton, Lucifer, Ortaçağ’da Şeytan, çev. Ahmet Fethi, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- RUSSELL, Jeffrey Burton, Şeytan, Antikiteden İlkel Hristiyanlığa Kötülük, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1999.
- SEVER, Erol, Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni, Berfin Yayınları, İstanbul, 1996.
- SUVARİ, Ç. Ceyhan, Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi (Yüksek Lisans Tezi), H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.
- TIĞLI, Asiye, Zerdüştilik, Çokkültürlülük Konferansı, İnsan Hakları Derneği, Diyarbakır, 2005, ss. 45–60.
- TURAN, Ahmet, Yezidiler, Eser Matbaası, Samsun, Samsun, 1993.

YEZİDİLİKTE ATEŞ KÜLTÜ

Dr. Elif KANCA

Mustafa Kemal Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Özet

İnsan elementleri kontrol ederek hem kültürel dünyasını inşa eder hem de yeniden üretir. Kültürel tarihin ve insanlaşma sürecinin önemli sıçrama noktaları olarak kabul edilen yemeklerin pişirilmesi, ısınma ve madencilik, çömlekçilik gibi zanaatların temelinde “ehlileştirilmiş ateş”in olduğu bilinir. Yaşamın sürdürülmesinde etkin bir güç olan ateş, “akılla kontrol” edildiğinde bu kadar yapıcı bir araçken; kontrolden çıktığında yıkıcılığıyla insanı çaresiz bırakır. Ateş, pratikteki bu derece güçlü etkileriyle evrensel anlam ve değerler taşımaktadır. Öte yandan, farklı toplumların ateşle kurduğu ilişkinin niteliği, ateşin o toplumun kültürüne özgü sembolik anlamını inşa etmektedir. Kimi toplumların panteonlardaki baş tanrının sembolü olan ateş, kimi toplumlarda tanrıya ulaşmanın aracı olarak bir aracı olarak kutsallaştırılmıştır. Ateş pek çok toplumda kutsal olarak tanımlanmış ve bu kutsallıkla inşa edilen inanç ve ritüelleri ile kült oluşturmuştur. Bu çalışmada, ateş kültürünün Yezidi dinsel sistemdeki yeri ve bu külte ilişkin uygulama biçimleri ile diğer dinsel sistemlerde ateşin sembolik değerinin Yezidilik ile benzeşen ve ayrılan yönlerinin anlaşılması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ateş ve Ateş Sembolizmi, Ateş Kültü, Yezidilik

Abstract

By controlling the elements, human both builds and reproduces his/her cultural world. It is known that “tamed fire” underlies all kinds of crafts that are considered as important leaping points of cultural history and humanization process such as cooking of meals, heating, mining and pottery. Fire, which is an effective power for carrying on the life, is a very constructive tool when it is “controlled by reason” whereas it renders people helpless with its destructiveness when it is out of control. Fire has universal meanings and values with such kind of powerful effects in practice. On the other hand, quality of the relation that different societies established with fire creates its symbolic meaning unique for the culture of this society. Fire, which has been the symbol of the head god in pantheons of some societies, has been socialized as means for reaching the god in some societies. Fire has been defined as holy in many societies and it has established a cult with believes and rituals established with this holiness. In this study it is aimed to comprehend the place of fire cult in Yezidi religious system, application manners regarding this cult and similarities and difference between Yezidi belief and other religious systems in terms of symbolic value of the fire.

Keywords: Fire and Fire Symbolism, Cult of Fire, Yezidizm

1. GİRİŞ

*Hayırlıdır ateşin gücü,
İnsan ehlileştirdiğinde onu
Schiller*

Kült, “kutsal olarak tanımlanmış varlıklar etrafında oluşmuş inanç ve tapınma biçimleridir. Bu varlıklara saygı duyulur, tapınılır, zaman zaman kurbanlar sunulur ve onlar için ayinler düzenlenir... Kültler; arınma, bereket ve doğurganlık gibi temaların odağında yer alır”.¹ Bu çalışmada, doğal haldeki ateşin, insan dünyasında kült nesnesi ateşe nasıl dönüştüğü, evrensel ateşin kültürlerde ulaştığı sembolik değerlerin neler olduğu Yezidilik örneğinden anlaşılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın amacı bir Yezidilik tartışması yapmak değil; ateşin Yezidi inanç sistemindeki yerini anlamaktır. Bu amaçla öncelikle ateş kültü kavramının farklı dinsel ve kültürel sistemlerdeki yeri değerlendirilecek; ardından özellikle antropolojik veriler bağlamında oluşturulmuş Yezidilik literatürü ile Nisan- Mayıs 2010 tarihleri ile Ocak 2011 tarihlerinde Türkiye’de yapılan alan çalışmasında, Yezidiliğe ilişkin elde edilen verilerin, ateş kültüne ilişkin bilgiler bağlamında ele alınması ile Yezidilikteki ateş kültü anlaşılmaya çalışılacaktır.

2. Doğal ve Kültürel Ateş

Fernando Po adasında yaşayan Bubi kabilesi, efsaneye göre, ateşi bilmediği zamanlarda yiyeceklerini güneşte pişirmektedirler. Günün birinde bir adam, çubukla tütün içen bir ruha rastlar. Ruh, adamı alarak köyüne götürür. Adam bakar ki, ruhlar büyük bir ateşin çevresinde toplanmış ısınmaktadırlar; adam da ateşten edinmek ister, kardeşiyle birlikte bir de kadın vermesi karşılığında ruhlar adama ateşi verirler. Adam köyüne ateşi götürür, köylüler önce ateşten kaçır, sonra alışırlar ateşe ve adamı şef yaparlar.² Bubi kabilesinin ateşin kökenine ilişkin mitosu basit bir anlatı gibi görünse de ilginç detaylar içermektedir. Şüphesiz en ilginç ateş ve güneş arasında kurulmuş olan işlevsel ortaklıktır ki, bu işlev, yani yiyeceklerin pişirilmesi insanı, diğer tüm canlılardan ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.³

“Paleantropiyenlerin zoolojik seleflerinden kesin olarak ayrılışlarının işareti”⁴ olarak ateş kullanımı, insan için, yaban alandan kültürel dünyaya geçişin araçlarından; doğa ve kültürün sınırı çizer. “Tarım, yemek ve zanaat tekniklerinde oynadığı temel rol nedeniyle **ateş**, bütün uygarlıkların koşulu ve nedeni olarak görülür.”⁵

¹ Suavi Aydın, Antropoloji, ed. Handan Üstündağ, Anadolu Üniversitesi yay. , 2007, s. 212-213

² Akt. Sedat V. Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yay, İstanbul, 1995, s. 204

³ Tim Ingold, “Introduction to Humanity”, Companion Encyclopedia of Ant., ed. T. Ingold, Routledge, London, 1998, p.10

⁴ M. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinde Eleusis Misterialar’ına Cilt 1*, çev. Ali Berkay, Kalcı Yay., İst., 2007, 17

⁵ J. Galinier vd, “Ateş. Orta Amerika’da”, *Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*, ed. Yvenes Bonnefoy, Trkç. Bsk.Hzr. Levet Yılmaz, Dost Yay., Ank, 2000, s. 84, vurgu bana aittir.

Ateşin yaklaşık yarım milyon yıldır, muhtemelen yiyecek pişirme amaçlı olarak, insan hayatında yer aldığı düşünülmektedir.⁶ Ateş kullanımına ilişkin veriler, doğada var olan ateşin kullanımı ile insanın ürettiği ateşin kullanımına bağlı olarak yorumlanmakta; bu durumda ateşin ilk kez nerede ve nasıl kullanıldığına ilişkin tartışmalara neden olmaktadır.⁷ Ateşin bu iki kullanımından kaynaklanan fark, Bubi kabilesinin mitosunda, insanların ateş olmadan önce, yiyeceklerini güneşte pişirdikleri durumla birebir aynıdır. Ateşin kullanılması özel bir durum ya da verili bir anla sınırlıyken; ateşin denetlenmesi/üretilmesi gelecekte kullanmaya hazır halde taşımak, yani ateşi bir alet olarak kullanabilmek becerisinin geliştirilmesi anlamına gelmektedir. İnsanın “ateşi evcilleştirmesi yani ateşi yakma, koruma ve taşıma olanağına”⁸ sahip olması, kısaca ateşi teknolojik bir araca çevirmesi demektir. Özetle “(k)endini yaratan insan lokmasını pişiren, madeni eriten ve her yırtıcı hayvanı ürküten ateşi iş görür hale getirmiştir”⁹.

2.1. Ateşin Kültürel Kullanım Alanları

İnsan için beslenme, barınma ve alet teknolojisindeki ilerleme sağlayan etkileri ile ateş, sembolik düzeyde, evrensel ve yerel, yapıcı ve yıkıcı, arındırıcı ve yok edici etkileriyle karşıt anlamları kendinde barındırmaktadır. Ateş, akılla denetlendiğinde insan için vazgeçilmez ve yararlıdır, ama kendi içlerinde “kör ve öfkeli bir kayıtsızlık içindedir”¹⁰. “Ateş hakkında söylenebilecek ilk şey, her zaman ve her yerde aynı olduğudur” ve ateş karşısındaki güçsüzlüğünün insanı her defasında şaşırttığıdır” diyen Canetti, ateşin temel özelliklerini şöyle sıralar: “Ateş nerede ortaya çıkarsa çıksın aynıdır: hızla yayılır; bulaşıcı ve açgözlüdür; her yerde aniden patlak verebilir; çoğuldur; yıkıcıdır; düşmanı vardır; ölür; canlıymış gibi etkide bulunur ve öyle muamele görür”.¹¹

İnsan hayatının vazgeçilmez unsuru olarak ateş, farklı toplumlarda, nereden geldiği ve ilk kim tarafından kullanıldığına ilişkin pek çok köken efsanesine konu olmuştur. Ateşle ilgili genel efsane dizgesi “ateşin gökten geldiği ve ilk insana verildiği” biçimindedir. Ateş ya tanrılar tarafından insanlara verilmiş ya da uyarlaştırıcı bir ata tarafından başka kültür öğeleriyle birlikte insanlara öğretilmiştir.¹²

Yunan mitolojisinin popülerleştirilmiş kahramanlarından Prometheus anlatısı ateşin uyarlaştırma işlevinin ilginç bir örneğini sunmaktadır: Prometheus, tanrılar ile insanların önüne kurban edilmek üzere bir sığır getirir. Kurbanın parçalarını ikiye

⁶ Igor de Garine, “The diet and Nutrition of Human Populations”, *Encyclopedia of Anthropology*, ed. T. Ingold, Routledge, London, 1998, s. 228

⁷ Konuyla ilgili tartışma için bkz. M. Özbek, *Dünden Bugüne İnsan*, İmge Yay, Ank, 2000, s. 135

⁸ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinde Eleusis Misterialar'ına Cilt 1*, çev. Ali Berktaş, Kabalcı yay, İst, 2007, s. 17

⁹ Ernst Bloch, *Umut İlkesi cilt 1*, çev. Tanıl Bora, İletişim yay, İst, 2007, s. 753

¹⁰ Heinrich Zimmer, *Kral ve Hortlak*, çev. İlker M. İyidoğan, Kabalcı yay, İst., 2004, s. 47

¹¹ Elias Canetti, *Kitle Ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı yay, İst, 2003, s. 78-79

¹² Sedat V. Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yay, İstanbul, 1995, s. 203; Kudret Emiroğlu, “Ateş”, *Antropoloji Sözlüğü*, ed. K. Emiroğlu ve S. Aydın, Bilim ve Sanat yay, Ankara, 2003a, s. 82

böler, böylece “kurban” tanrısal ve insansal olan sınırı çizen bir edim olarak ortaya çıkar. Ancak, Prometheus paylaştırma işleminde kurnazca bir hile yapar: Tanrıların payı iştah kabartıcı görünüşün altında hayvanın tümünden sıyrılmış kemikleridir; insanların payı ise iğrenç görünüşlü derinin altında yenilebilir parçaları içermektedir. Zeus ikiye bölünmüş kurbanın görünüşte cazip olan kısmını alır ve payının hilesini anlayıp suçladığı Prometheus’un cezasını insanlara ödetmek ister; göksel ateşi saklar. Ateşten yoksun kalan insanlar paylarına düşen eti yemek için pişiremezler. Zeus, insanların, o güne kadar çalışmadan elde ettikleri tahılı da saklar.

Prometheus ateş tohumunu, insanlara vermek üzere gizlice çalar. Prometheus’un ateşi ustalıklı bir ateştir; ama eğreti, dayanıksız, açgözlüdür. Kendi başına sürüp gitmez, aralıksız beslenmesi söndüğünde külün altında bir közle korunması gerekir. Ancak Prometheus’un insanlara vermek için çaldığı ateş, hem insanın hayvancılıktan tarıma geçişini sağlayan hem de zanaatların ustası olan ateştir. Prometheus’un ateşi insan için pek çok başlangıcı beraberinde getirmiştir. Bütün hayvanlar içinde bir tek insan, ateşi tanrılarla paylaşır. Tanrılarla insanlar arasındaki sınır, birini ötekine birleştiren **kurban ateşi** ile çizilmiştir.¹³

2.1.1. Ocak Kültü ve Ateş

Bir kült nesnesi olarak ateşin, bereket ve doğurganlıkla ilgisini en dolaysız biçimde görebileceğimiz alan ev içinde ateşin kullanımıdır. Ateşin denetlenmesini ifade eden ve bu denetlenmiş halin mekânı olan “ocak”ın, “hemen hemen bütün toplumlar da kutsal olduğu düşünülmüş, evlerin yaşama sevinci ve hayat kaynağı” sayılmış, dahası ateşin ve ocağın ruhu olduğuna inanılmıştır.¹⁴ Zerdüştlükte, evin içinde ateşin varlığı, ev kültürünün ve özellikle bireyin hayatına ritm kazandıran dinsel eylemlerin kutsanması için gereklidir.¹⁵ “Evin ocağı, gerek maddi gerekse manevi merkezi oluşturur”¹⁶; yani her evde koruyucu bir güç olarak ocak bulunmaktadır. Örneğin, Yunan panteonundan Evin koruyucusu *Hestia*’nın saltanat sürdüğü yer, evin çevresi ve “sunak-ocak”tır. Evde yapılan işleri ve yiyecek içecek gibi birikimleri denetim altında tutar. Ocak; konukseverliğin ve sığınma hakkının sembolü olduğundan, sığınmacılar ve konuklar onun koruması altındadır. Evlilik törenlerinde de ocak tanrıçası Hestia önemli bir rol oynar; evlenecek olan çift ailenin dinsel yaşantısını merkezi olan sunağı üzerinde ona ateş yakarlar. Sunak-ocak aynı zamanda kabul edilen konunun dokunmak zorunda olduğu; yeni kölenin kabul töreninde yanına oturduğu; yeni doğan bebeğin etrafında dolaştırıldığı kutsal mekândır. Hestia’nın

¹³ Prometheus anlatısı için bkz. Jean-Pierre Vernant, *Eski Yunanda Söylen ve Toplum*, çev. Mehmet Emin Özcan, İmge Kitabevi, Ank, 1996, s. 190 ve Jean-Pierre Vernant, “Kurban, Yunan Mitleri”, *Mitolojiler Sözlüğü II. Cilt*, ed. Yvenes Bonnefoy, Trk. Bsk. Hrz. Levent Yılmaz, Dost Yay, Ank, 2000, s. 669

¹⁴ Sedat V. Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi basımevi, Ankara, 1981, s. 115; Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabcacı yay, İst, 2010, s. 52

¹⁵ Jean Varenne, “Mithra”, *Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*, ed. Yvenes Bonnefoy, Trk. Bsk. Hrz. Levent Yılmaz, Dost Yay, Ank, 2000, s. 497

¹⁶ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabcacı Yay, İst, 2002, s. 235

birlik ve aile uyumu üzerindeki egemenliği, zamanla genişleyerek ülke barış ve birlik egemenliğine dönüşür.¹⁷

“Ehl-i Hak’ta ocak, ailenin mutluluğunu ve devamlılığını simgeler”.¹⁸ Evlilik törenlerinde ocakla ilgili pratikler pek çok toplumda görülmektedir. Bazı topluluklarda gelin yeni evinde önce ateşe takdim edilerek, ateşten iyi bir hayat ve çok çocuk dilenirdi. Kimi Türk topluluklarında bereket için dua edilip, ilk ürünler ona sunulurdu.¹⁹ “Yeni gelinin ocağın çevresinde dolaştırılması”²⁰; “gelinin ocağı selamlaması”²¹; yeni evli kadının ateşe tapması²² gibi pratikler ocak ile aile ve üretim arasındaki bağlantının sembolik görünümüleri olarak karşımıza çıkmaktadır ve bir kült nesnesi olarak ateşin sembolik düzeyde bereketle bağlantısının düzeylerinden birini oluşturmaktadır.

2.1.2. Ateş Zanaatları

Bir alet olarak ateşin Homo sapiensin avadanlığına yerleşmesi, insan için evrensel-kültürel bir olgu ve doğa ile sınır kurma eylemi olduğu kadar, insanın yaşamını üretmesini sağlayacak olan toplumsal cinsiyete bağlı işbölümü ve uzmanlaşmanın da sınırlarını çizmektedir. Ateş çoğu toplumda hem dişi hem de eril temsillere sahiptir. Örneğin, Eski Yunandaki ateş tanrıçası Hestia iken ateşin ve volkanların tanrısı Hephaistos, metalleri kullanarak yarattığı eserleri ile yaratıcı bir mucit ve zanaatkârdır. Tanrıların kendileriyle anılan silahları onun eserleridir.²³

Ateşten alet yapma becerisi insan için, taş çağının bitişi ve madenlerden alet yapabilme becerisiyle yeni bir çağın başlamasıdır. Ateş, hem kendisinin bir araç olması hem de canlı ve cansız nesneleri hızla dönüştürebilme özelliği ile üretimde pek çok fayda sağlamakta ve toplumsallıkta önemli bir değer taşımaktadır. Madencilik ve çömlek yapımı gibi **ateş sanatları** toplumların kültüründe dinsel, askeri, ekonomik hayatında önemli rol oynamaktadır. Özellikle, ateş ve demirle çalışan demirci toplumda iktisadi, askeri ve dinsel açıdan özel bir durumda yer alır.²⁴ “Demircilik ürettiği eşya ve silahların toplumsal önemi yanında kutsallığı kabul edilen ateşe hükmeden bir sanat olarak da görülmüştür ve demirciler gizli bilgilere sahip, bu bilgileri sağaltma veya kötülük için kullanabilecek kişilerdir.”²⁵ Demircinin toplumsal

¹⁷ Hestia kültü için bkz. Roza Agizza, *Antik Yunanda Mitoloji: Masallar ve Söylenceler*, çev. Zühre İlgelen, Arkeoloji ve Sanat Yay, İst, 2006, ss. 81-82; C. Estin ve H. Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, çev. Musa Eran, TÜBİTAK yay, İst, 2003, s. 56

¹⁸ Jean-Paul Roux, *age*, s. 235

¹⁹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yay, İst, 2010, s. 52

²⁰ Sedat V. Örnek, *Türk Halkbilimi*, Kült. Bak. Yay., Ankara, 2000, s. 203

²¹ Kudret Emiroğlu, “Ocak”, *Antropoloji Sözlüğü*, ed. K. Emiroğlu ve S. Aydın, Bilim ve Sanat yay, Ankara, 2003c, s. 640

²² Jean-Paul Roux, “Ateş: Türklerde ve Moğollarda Ateş Kültü” *Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*, ed. Yvenes Bonnefoy, Trk. Bsk. Hrz. Levent Yılmaz, Dost Yay, Ank, 2000, s. 84

²³ Roza Agizza, *Antik Yunanda Mitoloji: Masallar ve Söylenceler*, çev. Zühre İlgelen, Arkeoloji ve Sanat Yay, İst, 2006, s. 66

²⁴ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yay, İst, 2002, s. 82

²⁵ Kudret Emiroğlu, “Demir, Demirci”, *Antropoloji Sözlüğü*, ed. K. Emiroğlu ve S. Aydın, Bilim ve Sanat yay, Ankara, 2003b, s. 210

bellekte yeri o kadar güçlüdür ki, sözlü kültür anlatılarının pek çoğunda bu güç bambaşka biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Masalın birinde “Bir demirci, Kuzey kışının ortasında bir başka güneş imal etmeye kalkışır ve başarır; göksel güneş gibi, insanları yarım yıl boyunca terk etmeyecek güneştir bu”²⁶. Çin’de zanaatlarında ustalaşmış çömlek ve demirci ustalarının, iyi silahlar ya da çömlekler yapmak için kendilerini ateşe kurban etmeleri, böylelikle tanrılaşmaları ilgili pek çok efsane anlatılmaktadır.²⁷ Ateş, eski Türk toplumlarında Şamanın alter egosu olarak kabul edilmektedir. Şaman gibi, Müslüman Türk evliyası da **ateşin efendisi** kabul edilir, korlar üzerinde yürüyebilir ya da eline alevleri alabilir.²⁸ Ateş zanaatları, insanının kültürel dünyasını inşası ve yeniden üretimine olan katkılarıyla bereketin önemli temsillerindendir.

2.1.3. Kutsalın Tezahür ve Temsilleri Olarak Ateş ve Güneş

Pek çok toplum için ateş, güneşin yeryüzündeki parçasıdır. Güneş sembolü, eril güç ile hükümdarlık ve en büyük erkek tanrı ile ilişkilidir. Güneş, geleneksel Çin kültüründe kaynağını cennetten alır ve imparatorun sembolüdür; Japon kraliyet ailesi güneşle akrabadır ve günümüzde Japon bayrağının üzerinde güneş sembolü yer almaktadır; Kongo’daki Kubu krallığında güneş motifi tahtta olan krala ait sembolüdür; Ashanti kültüründe altın güneş diski kralı temsil etmektedir.²⁹

Güneşin gündelik hayattaki en büyük etkisi -sanayi devrimine kadarki süreçte içerisinde- üretim ilişkilerinin kontrol yollarından biri olan zaman denetimi olarak karşımıza çıkar. “İnsanoğlu tahıl hasadı ve hayvan sürülerinin güdülmesi ile uğraştığı sürece küçük zaman birimlerinin ölçülmesine gerek yoktu. Burada önemli olan mevsimlerdir; yağmurun, karın, güneşin ve soğuğun gelişini bilmek yetmektedir. Bütün bu dönemlerde önemli olan insanların çalışabilecekleri gündüz süresiydi. Bu yüzden yararlı zamanın ölçümü olarak gündüz saatlerinin ölçümü anlaşılıyordu”³⁰. Söz konusu ölçümün aracı olan güneşin zaman üzerindeki bu etkisi, toplumsal bellekte onu en üst iktidar konumuna yerleştirmektedir. “Hiçbir boyuttaki siyasal yapı düzenden vazgeçemez ve düzenin temel uygulamalarından biri zamanla ilgilidir... Gerçekten de, her türlü yönetimin birincil niteliğinin zamanın düzenlenmesi olduğu söylenebilir... Kendisini sanki zaman onunla başlamış gibi göstermelidir”³¹. Dolayısıyla güneşin zaman üzerindeki iktidarı -aslında- insan toplumu üzerindeki iktidarındır. Bu nedenle güneş ya tanrıdır ya da tanrının temsili.

²⁶ Ernst Bloch, *Umut İlkesi cilt 1*, çev. Tanıl Bora, İletişim yay, İstanbul, 2007, s. 755-756

²⁷ Maxime Kaltenmark, “Ateş. Dökümcüler ve Çömlekçiler. Bunlarla İlgili Çin Mitleri”, *Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*, ed. Yvenes Bonnefoy, Trkç. Bsk.Hzr. Levet Yılmaz, Dost Yay., Ankara, 2000, s. 82

²⁸ Jean-Paul Roux, “Ateş: Türklerde ve Moğollarda Ateş Kültürü” *Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*, ed. Yvenes Bonnefoy, Trk. Bsk. Hzr. Levent Yılmaz, Dost Yay, Ankara, 2000, s. 84

²⁹ Rowena and Rupert Shepherd, “Sun”, *1000 Symbols*, Thames and Hudson, 2002, p. 18

³⁰ Güneş ve zaman ilişkisinin ayrıntılı incelenmesi için bkz. Daniel J. Boorstin, Keşifler ve Buluşlar, çev. Fatoş Dilber, İş Bankası Yay, Ankara, 1996, ss. 28-55

³¹ Elias Canetti, Kitle Ve iktidar, çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı yay, İstanbul, 2003, s. 402

Doğanın hareketlerini izleyen insan, ana yönler doğrultusunda doğan, batan güneşe veya doruktan geçen güneşe doğru dua etmekte; aylarla birlikte hareket etmektedir.³² İnsanlar, dünyanın farklı yerlerinde görünen yaz ve kış gündönümlerinde -güneşin gökyüzünde öğleyin en yüksek ve en alçak noktasına ulaştığı günde- şenlikler yaparlar; bu şenliklerde merkezinde ateşin olduğu farklı ritüeller sergilerler. Ateş ve duman, köz ve külün kötülüğü savuşturacağına inanırlar. Frazer’a göre bu uygulamaların altında “arzu edilen sonucu taklit ederek onu gerçekten elde edilebileceği” düşüncesinden hareketle, “güneşin gökyüzündeki ilerleyişini taklit edilerek, dünyasal ve göksel alev arasında bilinçli bir ilinti açıkça gösterilmektedir.”³³ Pek çok toplum için kültürel dünyanın düzenlenmesine etkileriyle kutsallaşan güneşin yeryüzündeki temsili ateştir. Ateş, özellikle güneşle ilgili bereket ayinlerinde kullanılmakta, böylelikle güneşin hareketlerine etkide bulunacağına inanılmaktadır.

2.1.4. Arındırıcı Ateşin İşlevleri: Yargılama ve Tedavi Etme

Yabancı ve saf olmayana karşı duyulan sürekli korku ve bulaşma tehlikesi karşısında duyulan çekingenlik, arınma işlemlerini gerekli kılmakta; “Ateşin her türlü kötülüğü ortadan kaldırdığına” ve “her şeyin ateşle arındırıldığına” inanılmaktadır.³⁴ Arındırma işlemine ilişkin pratikler toplumlara ve çağlara göre değişse de, saflığından kuşkulanan her şeyin, kor halindeki iki ateş arasından geçirilmesi, ocağın çevresinde dönülmesi, ateşin üstünden atlaması gibi doğrudan ateşle ilgili pek çok uygulama söz konusudur.

Antik Anadolu uygarlıklarından Hititler temizlik uygulamalarında suyun yanı sıra çeşitli otlardan, külden ve mitolojik bir değer taşıyan ateşten yararlandılar. Kişisel temizliği sağlamak için ateşli çerçeveden geçmek gösterişli bir arınma aracıydı. Kirli kabul ettikleri insanın dokunduğu her şeyi de kirleteceğini düşündüler ve özellikle metal eşyaların temizlenmesi için ateşten yararlandılar. Bir başka arınma ritüeli ise kurban kesenlerin ellerini tuzlu su ile temizleyip, iki ateş arasından geçmeleri biçimindedir.³⁵ Romalılar, salgın hastalıklarda Ateş tanrısından yardım isterlerdi; bu amaçla ateş tanrısına tapınaklar yapılmış, şeytanın gözlerinden kurtulmak için sunaklar inşa edilmişti.³⁶

Ateşin arındırıcı ve kirleri yok edici gücü olduğuna dair inanç nedeniyle “duman” da, kutsal temizlik ritlerinde kullanılmaktadır. Arındırıcı duman su buharı olabileceği gibi, tütsü de olabilmektedir. Eski Orta Amerika kültürlerinde, buhar banyosu, ateş ve suyun canlandırıcı ve arındırıcı gücünün ifadesi pek çok ritüel uygulamada gözükmektedir. Örneğin doğumla ilgili ritüellerde, anne ve bebeği koruyucu ve

³² Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yay, İst, 2002, s. 299

³³ J. George Frazer, Altın Dal, çev. Mehmet H. Doğan, YKY, İstanbul, 2004, s. 271

³⁴ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yay, İst, 2002, s.223

³⁵ Şükran Sevimli, *Anadolu Uygarlıklarında Temizlik Kavramı ve Uygulamalarının Evrimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2005, ss. 13, 22-25

³⁶ Şükran Sevimli, age, s. 56

canlandırıcı buhara girerler.³⁷ “Türkiye’de Tahtacılar ve çağdaş Moğollarda silahları, evi vs. temizlemek için ve ölüleri yüceltmek için tütsü, çoğu kez özünde arındırıcı efsanevi kökenli bir ağaç olan ardıç ağacının dallarından yapılmaktadır.”³⁸

Ateşin arındırma işlevi anlam genişlemesine uğramış ve ateşin aynı zamanda yargılama ve “günahlardan arındırma” işlevi kazanmasına neden olmuştur. Örneğin, Antik Çin’de demir ocakta dövülerek değil fırında eritilerek işlenirdi ve fırınlar ancak devlet gücünün kullanabileceği bir teknolojiydi.³⁹ Antik Çin’de fırın bir yargı yeridir; fırın erdemi ortaya çıkarabilme özelliğine sahip olduğu için şüpheli kişinin fırına atılması gerektiğini söyleyen inançlar vardır.⁴⁰ Kur’an-ı Kerim’in kimi ayetlerinde cehennem için ateş anlamına gelen nâr sözcüğü kullanılmakta; kimi yorumculara göre çeşitli ayetlerde geçen yedi ateş ismi nedeniyle cehennem yedi kat olarak düşünülmektedir.⁴¹ Bir yargı yeri olarak cehennemin ateşle ilişkisi; ateşin günahları sileceğine, dolayısıyla “arındırma” işlevinin genişlemiş haline ilişkindir.

2.1.5. Kurban ve Cenaze Ritüellerinde Ateş

Ateş ve kurban ilişkisi iki biçimde karşımıza çıkar; ilki ateşin kendisine kurban sunulması; diğeri ateşin kurban ritüelinde aracı rol oynamasıdır. “Ateşin temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olduğu kabul edildiği için ona kurban sunulduğu ve saç yapıldığı bilinmektedir.”⁴² Gökten geldiğine inanılan ateşin, durmadan geri dönmesi ve yükselme yeteneğine sahip olması dikkatlerin bu özelliğine odaklanılmasına neden olmaktadır.⁴³ Ateşin göğe yükselme yeteneği insanların tanrılara ulaşma isteğinin ve dileklerinin taşınması için bir aracı rolü oynamasına neden olur. Ateşin kendisine verileni göğe yani tanrılara doğru götürdüğü inancı, ateş ve kutsalın ilişkilendirilmesinde etkili olmuş, ateşe sungu yapılmasını sağlamıştır. Kurban hayvanının ateşin yanında öldürülmesi, kurbanın belirlenmiş parçalarının ya da hasadın ilk ürünlerinin ocak veya toprakta yakılan ateşte sunulması, ateşin “kutsal” araçsallığına ilişkin örneklerden bazılarını oluşturmaktadır.⁴⁴

Ateşin yükselme ve arındırma yeteneği cenaze ritüellerinde iki düzeyde rol oynamaktadır. İlki ateşin bir cenaze aracı olarak kullanımı yani ölünün ve ölüme ait her şeyin yakılmasıdır: “Yıkıcı olan ateş, tükettiği her şeyi kendisiyle birlikte götürür, özellikle sunuları, vücutları ve bilhassa yeryüzüne ait her türlü varlığı silinmek

³⁷ J. Galinier vd, “Ateş. Orta Amerika’da”, *Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*, ed. Yvenes Bonnefoy, Trkç. Bsk.Hzr. Levent Yılmaz, Dost Yay., Ank, 2000, s. 84

³⁸ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yay, İst, 2002, s.235

³⁹ Kudret Emiroğlu, “Demir, Demirci”, *Antropoloji Sözlüğü*, ed. K. Emiroğlu ve S. Aydın, Bilim ve Sanat yay, Ankara, 2003b, s. 211

⁴⁰ Mircea Eliade, *Asya Simyası*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 25

⁴¹ Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, YKY, İstanbul, 2007, s. 257

⁴² Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yay, İst, 2010, s. 50

⁴³ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yay, İst, 2002, s.153

⁴⁴ Jean-Paul Roux, age, s. 249, 251

istenen ölünün kemiklerini.”⁴⁵ Ateşin bu tür kullanımındaki temel amaç, yaşamın ölümden arındırılması olarak belirmektedir.

Ateşin cenaze ritüellerinde bir diğer kullanımı, yine benzer bir amaç içermektedir. Bu uygulama cenaze ritüeline katılan herkesin ölümden arındırılmasını amaçlamaktadır. Bu uygulamanın altında “ölümle ilgili her şey, savuşturulması gereken tehlike içerir.”⁴⁶ inancı yatmaktadır. Bu nedenle ölene ait bütün eşyalar ile ölenin akrabalarının ve onun evinde yaşayan herkesin ateşle arındırılması gerekmektedir. Orta Asya ve Sibirya’da uygulanan bir ayinsel pratik, ateşten korkan ölünün yaşayanların alanına geçmemesi için, törene katılanların mezarlığı özel olarak yakılan bir ateşten atlayarak terk etmeleri biçiminde gerçekleşmektedir.⁴⁷

2.1.6. Ateşle İlgili Tabular

“İnsanoğlu ateşi ocaklarda ve sobalarda esir tutar, tıpkı bir hayvanı besler gibi besler onu; ateşi aklıktan öldürebilir ya da boğabilir.”⁴⁸ İnsan hayatı için üretim, arınma, bereket ve üretimde bu derece yüklü değerler taşıyan ateşe saygı duyulması gerekmektedir, dolayısıyla ateş kirletilmemelidir; ancak bu şekilde ateşin zarar vermeyeceğine inanılmaktadır.

Ateş ve suyun düşmanlığı pek çok toplumun inanç sisteminde yer etmektedir. Örneğin, Orta Asya halklarında ve İran’da mevcut olan inanışa göre su “hem söndürdüğü ateşin karıştıdır hem de ateşin tamamlayıcısıdır; çünkü ateş, büyümesi suya bağlı olan tahtadan gelmektedir.”⁴⁹ Dolayısıyla, ateşin karıştı aynı zamanda düşmanı olduğuna inanılan su ile teması, ateşin kirlenmesine neden olacaktır.

Ateş Orta Asya toplumlarında o kadar önemsenmiştir ki, Cengiz Han’ın yasa metni (yasak) ateşle ilgili olarak uygulanacak davranışın ne olacağını belirlemiştir. Onu yaralamamak ya da başını kesmemek için, ateşe maden ile değmek, bıçak değdirmek, ocak üstüne su dökmek yasaktır.⁵⁰

Ateşe su veya çöp dökülmemesi, ateşin aniden karıştırılmaması, av hayvanlarının tüy tutamlarının ateşe düşürülmemesi onun rahatsız olmaması için öngörülen yasaklardır.⁵¹ Ateşe suyla yaklaşmayla ilgili olarak günümüzde Anadolu’da dillendirilen inançlar; ateşe su dökenin ocağının söneceği ve ateşe tükürülmeyeceği biçimindedir.

⁴⁵ Jean-Paul Roux, “Ateş: Türklerde ve Moğollarda Ateş Kültü” *Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*, ed. Yvenes Bonnefoy, Trk. Bsk. Hız. Levent Yılmaz, Dost Yay, Ank, 2000, s. 84

⁴⁶ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yay, İst, 2002, s.234

⁴⁷ Jean-Paul Roux, age, s. 234

⁴⁸ Elias Canetti, *Kitle Ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı yay, İst, 2003, s.79

⁴⁹ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yay, İst, 2002, s.143

⁵⁰ Jean-Paul Roux, “Ateş: Türklerde ve Moğollarda Ateş Kültü” *Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*, ed. Yvenes Bonnefoy, Trk. Bsk. Hız. Levent Yılmaz, Dost Yay, Ank, 2000, s. 84

⁵¹ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yay, İst, 2010, s. 52

3. Yezidilik ve Kutsal Ateş

Farklı toplumların ateşi nasıl ve neden kutsallaştırdıklarına ilişkin yaklaşımlarını bu şekilde inceledikten sonra elde ettiğimiz veriler bağlamında Yezidi inanç sistemine ateşin yerine baktığımızda öneminden şüphe edilmeyecek bir ateş kültü karşımıza çıkmaktadır. Mushaf-ı Reş geçen “Tüm ham şeyler bize men edilmiştir”⁵² ifadesi ateşin öneminin apaçık göstergesi ve Yezidi kültürel dünyasının sınırlarının çizilmesinde ateşin etken işlevinin göstergesidir.

Yezidilikte ateş, dünyanın ve insanın yaratılışında, diğer elementlerle birlikte araçsal bir rol oynamaktadır. Bu durum Yezidi inanç sisteminin yaratılış mitoslarında elementlerin oynadığı role dayanan inanç sistemi ile Klasik İyon Felsefesinde yer alan arketip düşüncesinde dört elementin dünyanın oluşumunda devindirici güç olarak oynadığı rol nedeniyle paralellikler kurulmasına neden olmaktadır.⁵³

Yezidi İnanç sisteminin Kitab el-Cilve ve Mushaf-ı Reş'te⁵⁴ yer alan yaratılış mitoslarının birinde, Tanrı tarafından, yedi günü boyunca, günde bir melek-ilah yaratılır ve başlarına Melek Tavus getirilir. Sonra Tanrı, yedi kat göğü, yeri ve Ay'ı yaratır. Tanrının emriyle Cebail, başlangıçta yaratılan ve parçalan incinin iki parçasını getirir, bunların bir parçasını yerin altına, diğer parçasını da semanın kapısına bırakıyor, semaya Ay'ı ve Güneş'i yerleştiriyor. İkinci mitosta ise, Tanrı, kendi nurundan altı tane ilah-melek yaratıyor ve onlara; “İşte ben gökleri yarattım, sizden bazıları çıksın da bir şeyler halketsin”⁵⁵ der. Ardından meleklerden her biri, sırasıyla göğe çıkıp Ay'ı, Güneş'i, sema kubbesini, yıldızları, cenneti ve cehennemi ve ademi yaratıyorlar. Yezidi mitoslarında, dört element ayrı ayrı dünyanın yaratılış aşamalarında araçsal rol oynarken, hep bir arada Adem'in yaratılmasında kullanılmıştır. *Mushaf-ı Reş*'te bu olayı şu şekilde anlatılmaktadır: “Sonra Allah Kudüs topraklarına indi. Cebail de toprak, su, hava ve ateş getirdi. Bunların karışımından ilk insan olan Âdem'i yarattı...”⁵⁶

Yezidiliğe ait, köken mitosunda, güneşin yaratılışı önemlidir. Zira, Yezidiler günde iki defa, güneş doğarken ve batarken, ayakta durur vaziyette yüzlerini güneşe çevirerek ibadetlerini yapmaktadırlar. Öyle ki, Türkiye'de yaşayan Yezidilerden duyduğum, “İbadetimizi güneşe bakıp yapıyoruz” cümlesi, kutsalın pratiği olarak ibadette, güneşin oynadığı merkezi rolün anlaşılması açısından önemli olmuştur. Güneşin bu önemi ateş içinde geçerlidir. Yine alan çalışmalarından sağlanan malumatlar, güneş ve ateşin birlikteliğine olan inancı göstermektedir. Buna göre

⁵² Akt. Ç. Ceyhan Suvari, “Yezidilikte Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi”, Artakalanlar, ed. Ç. Ceyhan Suvari, E Yay, İstanbul, 2006, 143

⁵³ Konuyla ilgili olarak bkz. Ahmet Turan, Yezidiler, Eser Matbaası, 1993, ss. 76-77; Ç. Ceyhan Suvari, age, s. 81

⁵⁴ Kitab El-Cilve ve Mushaf-ı Reş alıntıları için bkz. Ç. Ceyhan Suvari, age, ss. 135-143

⁵⁵ Mushaf-ı Reş, akt. Ç. Ceyhan Suvari, age, s. 141

⁵⁶ akt. Ç. Ceyhan Suvari, age, s. 138

“ateşin, güneşin parçası olduğu”na, bu nedenle kutsallıklarının aynı olduğuna inanılmaktadır.

Kutsallaşan ateş, etrafında tabusal bir sistem de yaratmaktadır. En önemli yasak ateşin suyla söndürülemeyeceğine ilişkin yasaktır. Bu o kadar aşikâr bir yasaklamadır ki, alan çalışması verilerinin toplanması sırasında yasağa ilişkin bu cümlelerin farklı bireyle tarafından birbir tekrarlandığına tanıklık edilmiştir. Ancak, ateşe ilişkin ilginç bir uyarı da, yangın suyla söndürülebileceği şeklindeydi ki, bu uyarı bu çalışmanın başlangıcında ortaya koyduğumuz, doğal ve kültürel ateş tanımlarının Yezidilik için olan halini göstermektedir. Kutsal olarak tanımlanan ateş ile insanın kontrolü dışına çıkmış olan ateşin tanımlanmış olduğunu, dahası kutsal olan ateşle kutsal olmayan ateşin, birbirlerinden kesin olarak ayrılmış olduğunu anlatmaktadır.

Yezidiler için ateş ve güneş, “aydınlık” oldukları, “nur” oldukları için kutsaldırlar. Yezidi pirleri ve şeyhleri Çarşamba ve Cuma günü Laleş’te kutsal ateş yakmaktadırlar. Yezidilik için çarşamba gününün kutsallığı, dünyanın yaratılmaya başlandığı gün olduğuna ilişkin inançtan kaynaklanmaktadır. Kutsal sayılan Çarşamba gününde, önceleri çalışılmaz hatta evden bile çıkılmazken, bu uygulamanın günümüzde bozulduğu ifade edilmiştir. Ateşin aydınlatma işlevi ile ilgili Türkiye’de gerçekleştirilen bir diğer uygulama ise, Perşembe günü ve gecesi boyunca evin aydınlık tutulmasıyla ilgilidir. Bunun nedeni olarak Perşembe günleri ölümlerin evlerine gelmeleri ve karanlıksa evi bulamayacaklarına ilişkin inançtır. Eve gelen ölü adeta bir misafir gibi ağırlandırmakta, onun için yatak serilmekte ve yemek bırakılmaktadır.

Yezidi inancında, Melek Tavus önemli bir yere sahiptir. Çünkü Tanrı’nın tüm dünyevi işlerin ve diğer meleklerin sorumluluğunu ona verdiğine inanılmaktadır. Melek Tavus adına yapılan heykellere *Sencak* ya da *Sancak* denilmekte ve ya Tavus Kuşu formunda ya da horoz formunda bulunmaktadır.⁵⁷ Sancak veya sencakların önemini Kitab El-Cilve’de “*Ey bana iman edenler, şahsımı ve suretimi tekrim edin. Çünkü senelerden beri ihmal ettiğiniz işi derhatır ettirir*” ifadesi anlaşılır kılmaktadır. Sancağa biçimini veren horoz, kötü ruhları kovan koruyucu bir semboldür; günün başlangıcını haber vermesiyle bu anlama sahip olmuştur. “Eski İran mitolojisinde ışığın habercisi ve bekçisi kutsal bir varlık olan horoz, Firdevsinin Şahname’sinde de güneşin doğuşunun simgesi idi”⁵⁸. Güneş ve ışıkla -dolayısıyla ateşle- özdeşleştirilen horoz, Yezidilikte son derece kutsal ve önemli olan Melek Tavus’un sembollerinden biridir ve bu nedenle Mushaf-ı Reş’e göre horoz etinin yenmesi pirlere ve müritlere yasaklanmıştır. Öte yandan alan araştırması sırasında edinilen bilgiler horoz etinin kimi müritlerce yenilebilir sayıldığını göstermektedir. Özellikle Türkiye’den ve günümüzden elde edilen tüm bu veriler göstermektedir ki, ateş, Yezidilik içinde edindiği kutsal konumla bir kült nesnesidir. Kutsalın tezahürü olarak ışık ve Güneş Yezidiler için ibadete yön ve ritm vermektedir. Ateşle gerçekleştirilen diğer

⁵⁷ Ahmet Turan, Yezidiler, Eser Matbaası, 1993, s. 66

⁵⁸ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yay, İst, 2010, s. 66

uygulamalar genellikle ateşin, “ışık” anlamıyla ilintilidir. Kutsal bir varlık olarak ateş, ayinlerde arınma ve bereketle ilişkilendirilmiştir.

4. SONUÇ

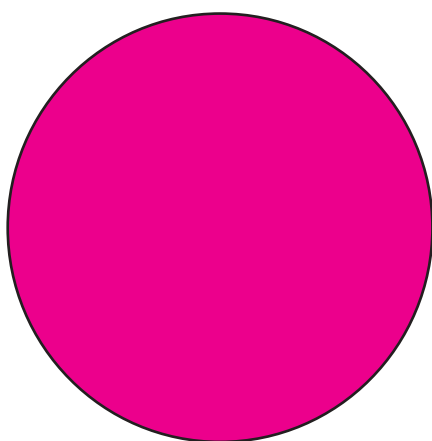
“Alet yapmaya yarayan alet” olan ateş, kültürel dünyanın inşasında önemli bir rol oynamakta; insan ve diğer canlıların sınırını apaçık bir biçimde çizmektedir. Kültürel dünyadaki etkileriyle ateşe atfedilen önem ve saygı, onun farklı toplumlar için farklı değerler kazanmasına neden olur. Kimi toplumlar için ateşin kendisi bir tanrıyken, başka toplumlarda tanrının kutsal bir tezahürü ya da kutsala ulaşmak için bir aracıdır.

Yezidi inanç sisteminde dünyanın ve insanın yaradılışında ateş, diğer elementlerle birlikte önemli işlevler yerine getirmektedir. Ancak en açık ifadesini tanrısal ışık olarak, güneşte göstermektedir. Güneş Yezidilerin ibadetlerine yön veren ışık olarak kutsal sayılmaktadır; Yezidiler günde iki defa, yüzlerini güneşe dönerek, dua etmektedirler. Güneşin bir parçası olarak ateş, kutsallıkta da aynı değeri görmektedir. Ateşe ilişkin uygulamalar, ateşin bereket ve arınma ile ilgili anlamları ile bu kutsallığı açık bir biçimde göstermektedir. Bu çalışma Yezidi inanç sisteminde, günümüz Türkiye örneğinde farklı uygulamalarda kendini apaçık gösteren ateş sembolünün yöneltmiştir. Öte yandan farklı coğrafyalarda Yaşayan Yezidilerin uygulamalarının katkısı yanında, Yezidi inanç sisteminde diğer elementlerin sembolik değerlerinin analiziyle bütüncül bir bakışa ulaşmamız mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- AGIZZA, Roza, *Antik Yunanda Mitoloji: Masallar ve Söylenceler*, çev. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006
- AND, Metin, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, YKY, İstanbul, 2007
- BLOCH, Ernst, *Umut İlkesi Cilt 1*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yay, İst, 2007
- BOORSTIN, Daniel J, *Keşifler ve Buluşlar*, çev. Fatoş Dilber, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1996
- CANETTI, Elias, *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yay., İst, 2003
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı yay., İst, 2010
- ESTIN, C. ve H. LAPORTE, *Yunan ve Roma Mitolojisi* (çev. Musa Eran), TÜBİTAK, İstanbul, 2003
- GALINIER, J. , MICHELET, D. , VIE, A., “Ateş. Orta Amerikada”, *Mitolojiler Sözlüğü I.Cilt*, ed. Yvenes Bonnefoy, Trk. Bask. Hız. Levent Yılmaz, Dost Yayınevi, Ank, 2000, 83-84
- GARINE, Igor de, “The diet and Nutrition of Human Populations”, *Companion Encyclopedia of Anthropology*, ed. T. Ingold, Routledge, London, 1998, pp 226-265
- ELIADE, Mircea, *Asya Simyası*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yay, İst., 2002
- _____, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 1*, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yay, İst, 2007
- EMİROĞLU, Kudret, “Ateş”, *Antropoloji Sözlüğü*, ed. K.Emiroğlu ve S. Aydın, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003a, s.82
- _____, “Demir, Demirci”, *Antropoloji Sözlüğü*, ed. K.Emiroğlu ve S. Aydın, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003b, ss. 210-211

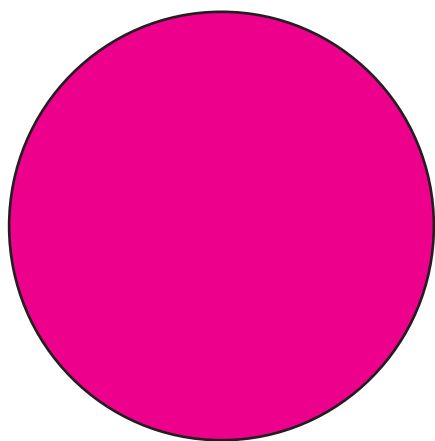
- _____, “Ocak”, *Antropoloji Sözlüğü*, ed. K.Emiroğlu ve S. Aydın, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003b, ss. 640-641
- FRAZER, J. George, *Altın Dal*, çev. Mehmet H. Doğan, YKY, İstanbul, 2004
- INGOLD, Tim, “Introduction to Humanity”, *Companion Encyclopedia of Anthropology*, ed. T. Ingold, Routledge, London, 1998, pp. 3-10
- KALTENMARK, Maxime, “Ateş. Dökümcüler ve çömlekçiler. Bunlarla ilgili Çin mitleri”, *Mitolojiler Sözlüğü I.Cilt*, ed. Yvenes Bonnefoy, Türkçe Baskıya Hazırlayan Levent Yılmaz, Dost Yayınevi, Ank, 2000, ss. 82-83
- ÖRNEK, Sedat V., *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1981
- _____, *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, İst., 1995
- _____, *Türk Halkbilimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000
- ÖZBEK, Metin, *Dünden Bugüne İnsan*, İmge Kitabevi, Ank., 2000
- ROUX, Jean-Paul, “Ateş: Türklerde ve Moğollarda Ateş Kültü”, *Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*, ed. Yves Bonnefoy, Dost Yay, Ank, 2000, ss 84-85
- _____, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İst, 2002
- SEVİMLİ, Şükran, *Anadolu Uygarlıklarında Temizlik Kavramı ve Uygulamalarının Evrimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2005
- SHEPHERD, Rowena&Rupert, *1000 Symbols*, Thames &Hudson, London, 2002
- SUVARİ, Ç. Ceyhan, “Yezidilik Örneğinde Etnisite, Din ve Kimlik İlişkisi”, *Artakalanlar*, ed. Ç Ceyhan Suvari, E Yayınları, İst, 2006
- TURAN, Ahmet, *Yezidiler*, Eser Matbaası, Samsun, 1993
- VARENNE, Jean., “Mithra” *Mitolojiler Sözlüğü*, ed. Yves Bonnefoy, Türkçe bsk. hazr. Levent Yılmaz, Dost Yay, 2000
- VERNANT, Jean-Pierre., *Eski Yunanda Söylen ve Toplum*, çev. Mehmet Emin Özcan, İmge Kitabevi, Ankara, 1996
- _____, “Kurban. Yunan Mitleri”, *Mitolojiler Sözlüğü II.Cilt* ed. Yvenes Bonnefoy, Trkç Bask Hızır Levent Yılmaz, Dost Yayınevi, Ank, 2000: ss. 668-673
- ZIMMER, Heinrich, *Kral ve Hortlak*, ed. Joseph Campbell, çev. İlker M. İyidoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004

ÖNEMLİ SİMLAR

CUMHURİYET DÖNEMİNDE İDİL’DE MÜSLÜMAN DİN ADAMLARI

Yrd. Doç.Dr. Recep ÖZDİREK

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Şırnak bölgesi ülkemizin önemli ilim ve irfan merkezlerinden birisidir. Bu bölgede yetişmiş ve hizmet vermiş pek çok alim vardır. Bu çalışmada Cumhuriyet döneminde İdil ilçesi ve bağlı yerleşim birimlerinde doğmuş, yaşamış veya ders okutmuş âlimleri tespit etmeyi ve tanıtmayı amaçladık. Bu âlimler bölgeyi ilmi ve irfani olarak beslemiştir. Köylerde imam ve müderris olarak görev yapmışlar, köylüler, aşiretler arasındaki husumetleri ortadan kaldırmada, insanların kaynaşması ve dayanışmasında önemli roller oynamışlardır. Aynı zamanda bölgenin sosyal ve kültürel mozayigini de oluşturmuşlardır. Bu çalışmamızda tanıtacağımız âlimler şunlardır: Molla Süleyman Hoserî Banihî (Bayar), Molla Ahmed Harapeşereffî (Kaplan), Molla Abdullah Fırfelî (Bilge) Molla Sa'dullah Baseskî (Tanrıverdi) , *Seyyid Molla İbrahim El-Arabani (Güleç)*, Molla Tahir Hespistî (Gül), Molla Ahmed Zınarihî (NAS)

Anahtar Terimler: Şırnak, İdil, Müderris, Âlim, Botan, Cizre, Risale, Molla, Medrese

The Religious Scholars (Ulema) of Idil Region In The Republic Period.

Abstract

Şırnak region is one of the most important ilm (knowledge) and irfan (sufi) centers. A lot of Islamic scholars have been trained and lived in this region. We aimed to identify and promote the ulema who has lived and provide training of islamic education in Idil and its villages in the Republic Period. They sustain this area by their ilm (knowledge) and irfan (mistic training). They serve as imam and mudarris. They played important roles for the fusion and solidarity of villagers and tribes. At the same time they formed social and cultural mosaic of the regions.

In this lecture we will give informations about the following persons: Molla Süleyman Hoserî Banihî (Bayar), Molla Ahmed Harapeşereffî (Kaplan), Molla Abdullah Fırfelî (Bilge) Molla Sa'dullah Baseskî (Tanrıverdi) , *Seyyid Molla İbrahim Arabani (Güleç)*, Molla Tahir Hespistî (Gül), Molla Ahmed Zınarihî (NAS).

Keywords: Şırnak, İdil, mudarris, Alim, Botan, Cizre, Risale, Molla, Medrese

GİRİŞ

Şırnak bölgesi ülkemizin ilim ve irfan denizini besleyen önemli pınarlardan birisidir. Bu bölgede pek çok âlim ve arif yetişmiş ülkemizin ilmi ve manevi birikimine önemli katkılar sağlamıştır. İpek yolu üzerinde bulunan Şırnak, komşusu olduğu Suriye ve Irak'ın ilim merkezlerine olan yakınlığıyla da özel bir öneme haizdir. Bu merkezlerle

sürekli bir iletişim halinde olmuş bazen öğrenci göndererek bazen öğrenci kabul ederek bu ülkelerle olan bağlar sürekli canlı tutulmuştur.

İdil ilçesini çevreleyen köylerde ağırlıklı nüfus Müslümanlardı. Bu köylerin büyük çoğunluğunda güçlü bir eğitim almış mollalar bulunuyordu. Köyün imamı aynı zamanda müderristi ve talebe okutmayı temel görevlerinden biri olarak kabul etmekteydi. Klasik İslami eğitim buralarda devam ettiriliyordu. Bu medreselerdeki hocaların ve öğrencilerin finansmanını cömert ve fedakâr köylüler karşılıyordu. Böylece halk medreseleri benimseyip sahip çıkmıştır. Medreseler aynı zamanda bir köyün diğer köye karşı iftihar vesilesidir. Medresesi olmayan köyler bu anlamda kendilerini mahcup hissetmişler ve ehil hocalar bulup köylerine getirmenin yollarını aramışlardır. Bu şartlar altında medreseler bölgede varlığını devam ettirebilmiştir. Bir medresenin değeri ve kıymeti o medresedeki müderrisin yetkinliğine bağlıdır. Medrese müderris etrafında şekillenir. Bazen bir müderris bir köyden başka bir köye giderse talebelerini de beraberinde götürürdü. Zira talebeler hocalara bağlıydı. Bu yönüyle köy ve medreseye bağlı bir kurumsallaşma söz konusu olmamıştır. Talebeler bütün tahsillerini bir kişiden okumazlardı. Farklı ilimlerde derinleşen ve öne çıkan kişiler vardı. Talebeler bu ilimleri bu kişilerden okumayı tercih ederlerdi.

Müderrislerin sosyal, kültürel, ekonomik olarak da köylere ciddi faydaları olmuştur. Toplumda meydana gelen kavga, küskünlük vs.leri barıştırma konusunda etkili olan müderrislerdi. Halkı muhtelif konularda aydınlatır onlara ilmi, fikri ve sosyal olarak yol gösterirlerdi. Bir aydın olarak bazıları ziraat, bazıları ticaret, bazıları tıp konularında halka yol gösterir karşılaştıkları problemleri çözmede onlara yardımcı olurlardı. Müderrislerin ve medreselerin bu yönü üzerinde müstakil çalışma yapmayı gerektirecek kadar geniştir.

Biz bu çalışmamızda bölgedeki âlimler hakkında çok kısa bilgiler verdik. Âlimin adı soyadı, unvanı, lakabı, doğum yeri ve tarihi, ailesi, vefat yeri ve tarihi, hocaları, ilim öğrenme süreci, talebeleri. Daha sonraki çalışmalar için bir çerçeve çizmek istedik. Zira burada ele alınan her bir âlimle ilgili müstakil birer makale, kitapçık ve hatta müstakil bir kitap yazılabilir. Nitekim bu sempozyumda Molla Ahmet Nas ile ilgili müstakil bir tebliği hazırlanmıştır. Molla Abdullah Fırfeli ile ilgili müstakil bir makale yazılmıştır. Seyyid İbrahim Güleç ve Molla Ahmed Harabşerefi ile ilgili bir makale oluşturabilecek kadar geniş malumat içeren tanıtıcı birer yazı yazılmıştır. Temennim bu değerli ilim ve irfan sahibi insanlar hakkındaki bilgilerin, hatıraların unutulmadan kaleme alınması ve tarihin yapraklarına kaydedilmesidir.

Bu çalışma oluşturulurken önemli ölçüde alan çalışması yapılmıştır. Âlimlerimizle ilgili bilgileri derlemek için bölgenin ilim ve irfan sahibi kişileriyle, talebeleriyle, köylüleriyle, akrabalarıyla mülakatlar yapıldı. Elde edilen bilgiler belli bir sistematik içinde derlendi. Kuruluş çalışmaları devam eden fakülte'deki yoğun çalışmalar İdil'li âlimlerin tespiti ve haklarındaki bilgilere ulaşmak için çok fazla zaman ayırmamıza engel oldu. Bununla birlikte dost ve arkadaşlarımızın yardım ve yönlendirmeleri ile

en azından İdil'in ilmî fotoğrafının çekilmesi ve bir çerçeve çalışmasının yapılması mümkün oldu. Daha sonra yapılacak çalışmalara zemin teşkil edeceğini umuyoruz.

Bu çalışmada ismi geçen yerleşim yerlerinin yeni isimleri ve yerel (eski) isimleri birlikte verilmiş, bu yerin kolayca bulunabilmesi için coğrafi konumunu net bir şekilde ortaya koyacak bilgilere yer verilmiştir. Bu amaçla önemli merkezlere uzaklığı ve nerede bulunduğu tarif edilmiş ve ilgili yerin enlem ve boyları verilmiştir. Bu bilgiler gerek bölge insanı için gerekse bölgeye yabancı olan kişiler için önemli ölçüde yol gösterici olacaktır.

Bu bölgede yaşayan ve fakat bu çalışmaya dâhil edebilmek için belirlediğimiz çerçeveyi dolduracak kadar bilgi bulamadığımız isimler olduğu gibi maalesef bizim bir şekilde ismine ulaşamadığımız alim ve arif kişilerin bulunduğunu biliyoruz. Daha geniş ve kapsamlı bir proje dâhilinde bölgenin ilmi haritasının çıkarılabileceği anlaşılmaktadır. Bu tebliğin böyle bir çalışmaya giriş olmasını arzu ediyor, akademisyen olarak bölgenin ilmi ve irfanî birikimini ortaya çıkarmayı kendimize bir görev addediyoruz.

İDİL'Lİ ÂLİMLER

Çalışmamızda 7 alim tanıtılmıştır. İsmi tespit edilmekle birlikte hakkında yeterli bilgi bulamadığımız yaklaşık 10 kişiyi başka çalışmalarda ele almayı düşünüyoruz.¹

1- Molla Süleyman Hoserî Bâniî (Bayar) (1890–1970): Aslen Bafe² (Sulak) köyündendir. Yaklaşık 25 yıl kadar Hoserî³ (Düzova) köyünde görev yaptığı için Hoserî⁴, yine yaklaşık 25 yıl kadar Bâniî köyünde görev yaptığı için Bâniî⁵, yaklaşık 15 yıl kadar Hirâberpin⁶ de görev yaptığı için de Hirâberpinî⁷ olarak tanınmıştır. Hicrî 1307 (1890 m.) tarihinde doğmuştur. 14 Mart 1979 tarihinde vefat etmiştir.⁸

¹ Bu şahıslar şunlardır: 1-Molla Abdulaziz (Tanrıverdi); 2-Molla Ahmed Bafevî; 3-Molla Hasan Bafevî (Akman); 4-Molla Sadullah Binehi; 5-Molla İsmail Delavekasrı; 6-Molla Muhammed i Dudrı; 7-Molla Seyyid Ramazan Tori e Bazgur; 8-Molla Salih i Heskai; 9-Seyid Molla Yusuf (Düzgün) 10-Molla Abdurrahman (AKSOY) ê Cızırî yê Hendekî

² Bafe köyünün yeni ismi sulak'tır. Cizre-İdil yolu üzerinde İdil'e varmadan 5.5 km önce kuzeye yol ayrılmaktadır. Buradan 6.5 km kuzeye gidildiğinde Sulak (Bafe) köyüne ulaşılmaktadır. Bafe köyü Dicle nehrine 1 km uzaklıktadır. (37°24'47.83"K kuzey enlemi- 41°57'46.50"E doğu boyları)

³ Hoser yeni adıyla Düzova köyü Cizre-İdil yolu üzerinde Cizre'ye yaklaşık 10 km uzaklıkta bir köydür. (37°21'15.22"K enlemi ile 42° 5'26.38"E doğu boyları).

⁴ Yaklaşık 25 sene görev yapmıştır.

⁵ Yaklaşık 25 sene de burada görev yapmıştır.

⁶ Hiraberpin'in yeni ismi Tepeköydür. İdil-Midyat yolu üzerinde 5. km'den sonra 2km güney batıda kalmaktadır. (37°18'2.87"K enlemi ile 41°49'24.38"E boyları)

⁷ Yaklaşık 15 sene de burada görev yapmıştır.

⁸ Molla Süleyman Hoserî ile ilgili bilgiler önemli ölçüde Nusaybinde ikamet eden oğlu Masum beyden tarafından verilmiştir.

Hocaları: Şeyh Sıraceddin⁹, Molla Abdurahman Bilge¹⁰, Molla Muhammed Zıvingî¹¹, Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezerî.

Molla Süleyman derslerinin çoğunu Molla Muhammed Zıvingî'den okumuştur. Fakat Zıvingî talebelere icazet vermediğinden¹² dersler bitince icazetini vermesi için onu Şeyh Said Seyda Cezerî'ye yönlendirmiştir. Bu sırada Şeyh Seydâ'nın şeyhi, dayısı ve kayınpederi olan Şeyh Muhammed Nuri ed-Dirşevî¹³ hayatta olduğundan ve icazet de onun huzurlarında verildiği için icazet hürmeten ve teberrüken Dirşevî'nin mühriyle de mühürlenmiştir. Molla Süleyman icazetini 1926 yılından önce almıştır.

Talebeleri: Bölgede ilim tahsil eden yüzlerce talebeyi okutmuştur. Engin bilgisi ve etkili öğretim yöntemleriyle medresesi talebeler için bir çekim merkezi olmuştur. İcazet verdiği talebeleri de kendi bölgelerinin önemli müderrisleri olarak hizmet ifa etmiştir. Kendisinden okuyup başka hocalardan icazet alanlar dışında bizzat kendisinin icazet verdiği talebelerinin isimleri şu şekildedir. Molla Ömer Körtabani (Suriye); Molla Hüseyin Gırgılegi (Suriye); Molla İbrahim Sevig (Cizre), Molla Süleyman Fırfeli (İdil), Molla Abdullah Fırfeli (İdil), Molla Sadullah Baseski, Molla Mahmud Serkali; Şeyh Abdurrezzak (Kızıltepe), Molla Şeyhmuş Hasan (cegerxwin)¹⁴.

Molla Süleyman gerek şeyh Seyda ve gerekse şeyhi Muhammed Nûrî Dirşevî tarafından çok sevilip hürmet gösterilen bir kişiydi. Bu aileye özel bir yakınlığı vardır. İcazet aldıktan kısa bir süre sonra 1926 yılında Türkiye'deki siyasi gelişmeler sebebiyle Şeyh Seyda ile birlikte Musul'a hicret etmiştir. Gerek Şeyh Muhammed Nuri Dirşevî'nin ve gerekse Şeyh Seydâ'nın cenazeleri vasiyetleri gereği Molla Süleyman tarafından yıkanmıştır.¹⁵

⁹ Şeyh Muhammed Said Seyda'nın ağabeyidir.

¹⁰ Cizre müftüsü Mahmud Bilge'nin babasıdır.

¹¹ Güçlü Konak ilçesine bağlı olan Zivinga Şıkaka köyünün yeni adı Ağaçyurdu'dur. Güçlükönak'a 15 km uzaklıktadır.

¹² Molla Muhammed Zıvingî'nin icazet vermeme sebebiyle ilgili muhtelif gerekçeler ileri sürülmektedir. Bazıları icazet belgesini kaybettiğini, bazıları tevazusu sebebiyle vermediğini, bazıları talebeleri bölgenin diğer saygın hocalarına yönlendirip onlardan icazet aldırmaı daha uygun gördüğünü söylemektedir. Bununla birlikte icazet verdiği iki talebesi olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Talebelerinden birisi Molla Ahmed Harapşerefi'dir. Diğerinin ismi bilinmemekle birlikte yaşadığı şu olay bölge müderrisleri tarafından talebe hoca arasındaki bağa örnek olarak zikredilmektedir: Molla Muhammed Zıvingî'nin bir talebesi uzun yıllar üstadından okur. İcazet alma vakti gelince Molla Muhammed onu bir başka arkadaşına yönlendirir. Talebe gittiği yerde düzenlenen icazet merasiminde arkadaşlarıyla birlikte tam icazet alacakken içli içli ağlamaya başlar. Sebebi sorulunca da ben Muhammed Zıvingî'den uzun yıllar okudum ama üstadımın ismi icazetimde bile geçmiyor. Bu beni çok üzüyor der. Bunun üzerine kendisine icazet verecek olan kişi Molla Muhammed'e bir mektup yazar ve bu talebeye icazetini ver diye ricada bulunur. Talebe mektupla gelince Molla Muhammed de onu kıramaz ve icazetini verir.

¹³ Bu zat birinci Muhammed Nuri Dirşevî olarak bilinmektedir. Torunu olan Muhammed Nuri ise ikinci Muhammed Nuri olarak anılmaktadır.

¹⁴ Şehmuz cegerxwin (cegerhun şeklinde okunur) Meşhur Kürt şairi ve edebiyatçısıdır. Kızıltepe'li şeyh Abdurrezzak ile birlikte Cegerxwin Molla Süleyman'ın medresesine gelmiş ve bir yıldan daha az bir süre burada eğitim almıştır.

¹⁵ Mektubat, sh 59. Vehhac Varol ile yapılan mülakat.

Molla Süleyman 25 sene Hoser köyünde, 25 sene Banih'de¹⁶ (Ocaklı), 3 sene Barım¹⁷ da (Yüksekköy) müderrislik yaptı. 14 sene Hirabirpin müderrislik yaptı.

2- Molla Ahmed Harabşerefi (Kaplan) (1900–1980)¹⁸: 01.07.1900 tarihinde Harabşerefi¹⁹ köyünde doğdu. 01/08/ 1980 tarihinde vefat etmiş olup kabri Harabşerefi köyündedir.

Hocaları: Temel bilgileri köyünde babasından okumuştur. Medrese eğitimine Bafe'de Molla İsa Bafevî'nin yanında başlamıştır. Bafe'deki eğitimi 5 yıl sürmüştür. Bu sırada yaşanan kıtlık sebebiyle medrese kapanır ve Molla Ahmed de eğitime devam etmek için Bağdat'a gider ve orada üç yıl kalır. Bu süre zarfında meşhur Molla Mustafa Barzani ile aynı medresede eğitim görürler. Daha sonra Zivinga Şikaka (Ağaçyurdu) köyündeki medresede Molla Muhammed Zıvingî'den eğitimini tamamlar ve icazetini alır.

Talebeleri: Molla Ahmed icazetini aldıktan sonra köyü Harabşerefi'e geri döner ve burada imamlık ve müderrislik yapar. Gerek bölgeden ve gerekse Suriye'den gelen talebelere ders verir. Daha sonra Harabetüya köyünde imamlık ve müderrislik yapar. Bir süre sonra gelen davet üzerine Suriye'nin Derik ilçesinin Çilike köyüne gider. Burada da imam ve müderris olarak hizmet eder. Bu dönemde Suriye Fransız işgali altında olduğundan Fransızlar Molla Ahmed'in hizmetlerinden rahatsız olurlar ve onu oradan çıkmaya zorlarlar. Molla Ahmed buradan Şeyh Seyda'nın yanına gider ve orada ünlü Kürt şair ve yazar Cigerxwin ile beraber Şeyh Seyda'nın yanında bir süre kalır. Daha sonra köyüne geri döner ve hizmetlerini burada sürdürür. Şeyh Seyda'nın isteği üzerine İdil'de cami inşa edilmesi işine öncü olur²⁰. Caminin tamamlanmasıyla birlikte İdil'e yerleşir. İdil kaymakamının isteği üzerine caminin fahri imam hatipliğini de yürütür. Talebelerine burada ders vermeye başlar²¹. Tespit edebildiğimiz kadarıyla kendisinden 5 kadar talebe icazet almıştır.²²

¹⁶ Banih köyünün yeni adı Ocaklı'dır. Cizre Nusaybin arasında idile bağlı köy. (37° 9'51.96"K enlemi ile 41°49'24.27"E boylamı)

¹⁷ Barım'ın yeni ismi Yüksekköy'dür. İdil'in 8 km güneyinde bulunmaktadır. (37°16'32.48"K enlemi ile 41°56'10.12"E boylamı)

¹⁸ Molla Ahmed Harabşerefi ile ilgili bilgiler, torunu Faruk Kaplan bey tarafından hazırlanıp tarafımıza ulaştırılan makaleye dayanmaktadır.

¹⁹ Harabşerefi köyünün yeni ismi Dirsekli olup İdil'e yaklaşık 3 km uzaklıktadır. (37°21'7.56"K enlemi ile 41°52'0.42"E boylamı)

²⁰ Molla Ahmed'in köyü İdil'e yakın olduğu için burada yaşayan Süryani ve Yezidi'lerle tanıştırdı. Bunlarla olan ikili ilişkileri çok iyiydi. Bu tarihlerde İdil'de resmi memurlar dışında Müslüman nüfus yoktu. İdil'in ilçe merkezi olmasıyla birlikte resmi işler için ilçeye gelenler ile başta Kaymakam olmak üzere memurlar Şeyh Seyda'dan ilçeye bir cami yaptırmasını rica ederler. Bunun üzerine Şeyh Seyda durumu Molla Ahmed'le istişare eder ve cami yapımıyla ilgili takip edilecek prosedürü yürütmesini kendisinden rica eder. Yapılan bu cami ile birlikte şehre yerleşen Müslüman nüfus da artmaya başlamıştır.

²¹ Medreselerde talebelerin ihtiyaçları köylüler tarafından karşılanır. İdil'de talebelerin ihtiyacını karşılayacak bir yapı bulunmadığı için Molla Ahmet ve Kardeşi Molla Hüseyin bizzat bu ihtiyaçları karşılarlar. Subaşı köyünde bulunan çiftliğinin gelirini önemli ölçüde talebelere harcamıştır.

²² Bu sayının çok daha fazla olması muhtemeldir. Beş kişi ilk planda hemen akla gelen talebeleridir.

Ailesi: 7'si erkek 3'ü kız toplam 10 kardeşi vardır. Kendisi de 3 evlilik yapmıştır. Bu evliliklerinden 11'i kız 13'ü erkek olmak üzere toplam 24 çocuğu olmuştur. Çocuklarının hepsini okutmuştur. Bunların çoğu üniversite mezunudur.

3- Molla Abdullah Fırfelî (Bilge) (1907–1990)²³: Ömrünün büyük bir kısmını İdil'e bağlı Fırfel²⁴ (Ulak) köyünde imam ve müderris olarak geçirdiği için Fırfelî olarak tanınmıştır. Dorika aşiretine mensup olup 1907'de Daner²⁵ köyünde dünyaya gelmiştir. 1990 yılında Nusaybin'de vefat etmiştir.

Abdullah Efendi 7 günlük iken annesi vefat etmiştir. Daner köyünün 3.5 km kuzey batısında olan Rizok²⁶ (Oymak) köyüne süt annesine verilmiş ve 3 yaşına kadar orada kalmıştır. 3 yaşında Daner köyüne geri gelmiştir. Yetimliği sebebiyle yeterince ilgi görmemiş köyde dolaşırken köyün sürüsünün altında kalmış ve sol ayağı ve sol eli felç olmuş, sol gözünü de kaybetmiştir. Bu olaydan sonra vefat edinceye kadar sürekli asa/baston kullanmıştır. 7 yaşında babası İbrahim Efendi vefat etmiştir. 15 yaşına kadar amcası Tahir efendinin yanında kalmıştır.

Tahir efendinin yanına geldikten kısa bir süre sonra Kur'an öğrenimine başlamış ve böylece ilim yoluna girmiştir. Yetim ve öksüzlüğün yanında bir de engelli olması geçim yollarını iyice daraltmıştır. Medrese talebelerinin yiyecek ve barınma ihtiyaçlarını köylünün karşılaması onun ilim yoluna yönelmesinde etkili olsa gerektir.

Hocaları: Kur'an eğitimini Daner köyü (Duruköy) imamı Seyid Ali'den almıştır. Daha sonra sıra ilimleri okumaya başlamıştır. Sırasıyla Şah köyünde Şeyh Yahya'dan, Molla Süleyman'dan, Molla Abdülhakim'den okumuştur. Molla Süleyman Hiraberpinî²⁷ de hocalarındandır. Daha sonra Eğitimine Sûriye'de Şeyh Ahmed Haznevî'nin yanında devam etmiştir. Bu dönemde farsça dersi de almış ve Farsçanın şaheserlerinden Gülistan kitabını okumuştur. İcazetini Şeyh Said Seyda Cezerî'den almıştır. Talebeliği 6 yıl sürmüştür.

²³ Abdullah Fırfeli ile ilgili bilgiler talebesi Abdülbaki Deniz tarafından Nubihar dergisinde yayınlanan yazıya ve Abdülbaki beyle yapılan görüşmede elde edilen bilgilere dayanmaktadır.

²⁴ Yeni ismi Ulak olan Fırfel köyü yerleşim olarak (37°16'18.24"K kuzey enlemi ile 41°47'43.53"E doğu boyları) bulunmaktadır. İdil Midyat yolunda İdilden Midyat istikametine yaklaşık 5 km gidildikten sonra İdil Barajını geçince 7 km güney-batıda İdil'e 11km İdil barajına yaklaşık 8 km uzaklıktadır.

²⁵ Daner köyünün yeni ismi Duruköy'dür. İdil ilçesinin okuma yazma oranı, üniversiteye öğrenci gönderme yüzdesi, eğitim seviyesi en yüksek köyüdür. Cizre-Nusaybin karayolu üzerinde Şırnak iline 85 km, İdil ilçesine 25 km, Cizreye 32 km. Nusaybin'e 67 km. uzaklıkta ve yolun 2.5 km kuzeyinde yer alır. (37°13'21.54"K enlemi ve 41°54'56.35"E boyları)

²⁶ Yeni ismi Oymak olan Rizok köyü Cizre Nusaybin yolu üzerinde Cizre'ye 36 km Nusaybin'e 67 km ve İdil ilçesine 14 km uzaklıktadır. (37°15'3.28"K enlem ve 41°51'41.90"E boyları)

²⁷ Molla Süleyman Hiraberpinî Molla Süleyman Hoserî ve Banihi olarak da bilinmektedir. Hiraberpin'in yeni ismi Tepeköy'dür. İdil-Midyat yolu üzerinde 5. km'den sonra 2km güney batıda kalmaktadır. (37°18'2.87"K enlemi ile 41°49'24.38"E boyları)

Talebeleri: 65 yıl müderris ve imam olarak görev yapmıştır. 30 sene Fırfel'de, 7 sene Daner'de 1 yıl Hıraberpin'de, 3,5 sene tekrar Daner'de, 4 sene Birecik'te, 5 yıl Diyarbar'ın Hucetiye köyünde ders vermiştir. Ortaya çıkan kıtlık sebebiyle talebeleriyle birlikte Halep'e göç etmiştir. 1 yıla yakın Herbiyan aşireti arasında kalmıştır. Şeyh Fahrettin Batmanı'nın vefatından sonra bir süre onun talebelerine müderrislik yapmıştır. Cizre'de Şeyh Seydâ vefat edince bir süre onun talebe ve çocuklarının eğitimi de yürütmüştür. Kendisinden yüzlerce talebe ders okumuştur. Bunların arasında Muhammed Nurullah Seyda, Ömer Faruk Seyda, Seyyid İbrahim Arabani gibi meşhur şahıslar vardır.²⁸ Kendisinin icazet verdiği en az 5 talebesinin bulunduğu bilinmektedir.²⁹

Ailesi: 3 eşi vardı. Bunlardan toplam 18 çocuğu olmuştur. İlk eşi Daner köyünün imamı Muhammed efendinin kızı Adla hanımdır. Bu eşinde 3 erkek 3 kız olmak üzere 6 çocuğu olmuştur. İkinci eşi hocalarından Molla Abdülhakim Halîlî'nin kızı Zeynep hanımdır. Bu eşinden de 5 erkek 4 kız çocuğu dünyaya gelmiştir. 3. eşi ise Fırfel'li H. Sadun Sili'nin kızıdır. Bu hanımından da 1 erkek 2 kız çocuğu olmuştur. Çocukları içinde ilimle meşgul olan yoktur.

1990'da hastalığı sebebiyle Nusaybin'e gitmiş ve orada vefat etmiştir. Mezarı Mazilevdin mezarlığındadır.

Eserleri: Doğru medreseleri müderrisleri eser yazmaktan ziyade talebe okutmaya önem verirler. Abdullah Efendi de bu geleneği devam ettirmiştir. Fakat kalıcı bir eser bırakmayı da düşünen üstada ait elimize ulaşan iki kitap ve 4 kaside kaleme almıştır. Kitaplar talebesi Abdülbaki beyin gayretleriyle basılmış olup kasidelerin neşredilmesi için çalışmalar devam etmektedir.

Kitabu'l-işârât ve'l-beşârât: Ravza yayınları tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Orta boy 233 sayfa olup tasavvuf ile ilgilidir.³⁰

Kitâbu'l-es'ile ve'l-ecvibe: Ravza yayınları tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Orta boy 102 sayfa olup Şafii fıkhına göre lügaz³¹ olabilecek bir takım konuları soru cevap mantığıyla ele almıştır. Bu eser'de muhtasar eserlerde sistematik olarak bulunmayan, satır aralarından çıkarılabilecek önemli ve ilginç konular ve tespitler bulunmaktadır. Bu ve benzeri lügazlar medreselerde talebelerin kendi aralarında ilmi kapasitesini ve meseleleri kavrayış derecesini ölçmek için kullanılmaktadır.

²⁸ Abdülbaki Deniz, Nubihar dergisi, sayı 111, Cilt 14, Bahar 2010.

²⁹ Molla Abdullah'ın eserlerini tab ettiren talebesi Abdülbaki Efendi ile birlikte 2 kişi daha icazet almıştır. Bundan önce de icazet verdiği talebeleri olmuştur.

³⁰ Bu eser hakkında Yrd.Doç.Dr. İbrahim BAZ bu sempozyumda daha geniş bilgi verecek.

³¹ Bulmaca-bilmece türünde oluşturulan sorulardır. Özel bir edebi türdür. Fıkıh lügazları (elgaz) meşhur olup bu konuyla ilgili Hanefi ve Şafii mezhebinde müstakil kitaplar kaleme alınmıştır.

Şiirleri: Tespit edilebildiğine göre Abdullah Efendi tarafından yazılmış 4 kaside bulunmaktadır.

4- Molla Sa'dullah Basiskî (Tanrıverdi) (1925–1982): Hem doğum yeri ve hem de uzun yıllar ders verdiği yer olan Basisk³² köyüne nispetle Basiskî olarak tanınmıştır. 1925 tarihinde³³ Basisk köyünde (Kuştepe) doğmuştur. 1982 Tarihinde Cizre’de vefat etmiştir.³⁴

Hocaları: Eğitiminin büyük bir kısmını ve icazetini Molla Süleyman Hoseri’den almıştır. Medrese eğitiminde ilk dersini Cizre’li Mehmed Sahib efendi’den almıştır³⁵. Daha sonra Zaho’da yaşayan Molla Ahmed Zahoîden icazet almıştır.³⁶ Şeyh Seyda’nın değer verdiği âlimlerden birisidir³⁷. Şeyh Seydanın akrabalarından bir hanımla evlenmiş dolayısıyla Şeyh Seyda ile hısım olmuştur.

Talebeleri: Şırnak merkeze bağlı Kurtuluş köyünde, Alakamış’ta ve en son Bâsisk (Kuştepe) köyünde imamlık ve müderrislik yapmıştır. Kendisinden ders alan pek çok talebe bulunduğu bilinmektedir. Molla Tahir Bespistî, Seyyid İbrahim Arabanî, Molla Ahmed Zınarihî, gibi bölgenin büyük âlimleri kendisinden ders almıştır. Medresesinde ders gören talebelerin sayısı 10’un altına inmemiştir. Bu sayının bazen 20-30’a kadar ulaştığı olurdu. İcazet verdiği bir talebe tarafımızdan tespit edilememiştir.

Ailesi: Babası Şeyh Esad Efendi âmâ bir kişi olup soyu Hz. Ömer’e dayanmaktadır. Molla Sadullah’ın altı kardeşi de medrese tahsili yapmıştır. Molla Sadullah geçirdiği felç sebebiyle yatağa düşmüş ve çok geçmeden 1982 yılında vefat etmiştir. Kabri Basisk’tedir.

5- Seyyid Molla İbrahim Arabani (Güleç) (1929–1985)³⁸: 1929 yılında İdil’in Araban (Karalar)³⁹ beldesinde doğmuştur. Seyyide’ye (Hanike Seyyide) mensup olması dolayısı ile Seyyid lakabı ile anılıyordu. Doğum yeri ve müderrislik yaptığı

³² Basisk köyünün yeni ismi Kuştepe olup Cizre İdil yolu üzerinde Cizre’ye 5 km uzaklıktadır. (37°20'23.04"K enlemi ile 42°9'30.28"E boylamı)

³³ Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1982 yılında vefat ettiğinde henüz 60 yaşına ulaşmamıştı. 50’li yaşlarındaydı. Buradan hareketle tahminen 1925 ile 1930 yılları arasında doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

³⁴ Cumhuriyet döneminde Cizre bölgesinde yaşamış büyük âlimler sayılırken ismi örnek olarak zikredilmektedir. Bkz. M. Halil Çiçek, Batman’lı Şeyh Fahreddin’in Arap dili ve edebiyatındaki yeri ve eserleri, sh: 3, Van, 2008 (ayrı basım).

³⁵ Mehmet Sahib Efendi, Cizreli âlim Molla Vehhac Varol’un babasıdır. Şeyh Said Seyda’nın akrabasıdır.

³⁶ Vehhac Varol hocaefendi Molla Sadullah’ın icazetini Molla Ahmed Zahoî’den aldığını nakletti. Bununla birlikte Muhammed Baki Seyda Molla Sadullah’ın icazetini Şeyh Seyda’dan aldığını ifade etmektedir. Bkz. http://www.ayyuzluseyda.com/forum/Display_Topic.asp?ID=155

³⁷ Şeyh Seyda bazen medresesine davet eder talebelere ders vermesini isterdi.

³⁸ Seyyid Molla İbrahim el-Arabani ile ilgili bilgiler, oğlu Dr. Hüseyin Güleç bey tarafından hazırlanıp tarafımıza ulaştırılan makaleye dayanmaktadır.

³⁹ Araban yeni adıyla Karalar beldesi İdil Midyat yolu üzerinde İdil’e yaklaşık 25 km, Midyat’a 35 km uzaklıkta bulunmaktadır. (37°17'55.09"K enlemi ile 41°40'19.56"E boylamı)

yere nispetle de Arabanî olarak isimlendirilmiştir. 12 Mayıs 1985 tarihinde Nusaybin-Kızıltepe arasında geçirdiği trafik kazasında vefat etmiştir.

Hocaları: Temel eğitimi köyünde aldıktan sonra küçük yaşta muhtelif yerlere ilim tahsili için seyahat etmiştir. Yaşadığı yere yakın olması sebebiyle önce Suriye'ye gitmiş ve orada muhtelif medreselerde kalıp ilim tahsil etmiştir. Bu medreseler içinde Şeyh Ahmed Haznevî'nin medresesinin özel bir yeri vardır.

Seyyid İbrahim ilim tahsili için Suriye'den sonra Irak'a gitmiştir. Burada kimlerden ilim tahsil ettiği konusunda net bilgilere ulaşamadık fakat Silopili Seyyit Hasan⁴⁰ ve Molla Abdulhamit Tilkebin ile birlikte medresede kaldığı bilinmektedir. Bu iki medrese arkadışı daha sonra bölgenin ileri gelen âlimleri olmuştur.⁴¹

Seyyit İbrahim'in kendi bölgesinde ders okuduğu hocalarından üç kişi ön plana çıkmaktadır. Molla Sa'dullah, Molla Abdullah Fırfeli ve özellikle de Molla Süleyman Banihi.

Öğrenciliğinin son dönemlerini Molla Süleyman Banihi'nin yanında geçirmiş ve daha sonra Cizre'ye Şeyh Seyda'nın yanına gidip icazetini O'ndan almıştır.

Talebeleri: Molla İbrahim icazetini aldıktan sonra Şeyh Seyda'nın daveti üzerine bir süre Şeyh Seyda'nın medresesinde müderris olarak görev yapmıştır. Bu esnada Şeyh Seyda'nın oğlu Şeyh Muhammed Nurullah ve Şeyh Halil Serdefi'ye de ders vermiştir.

Seyyid İbrahim icazet aldıktan sonra ailesinin mukim olduğu Araban (Karalar) köyünde imam ve müderris olarak gelmiştir. Bir süre sonra resmi imamlık görevini de almıştır⁴². Köye geldikten sonra yaptığı ilk iş bakımsız bir haldeki mescidin ve medresenin tamiri ve düzeltilmesidir. Burada oluşan ilmi ortam sebebiyle bölgenin önemli şahsiyetlerinden Şeyh Beşir Tilsakani, Şeyh Halil Serdefi çocuklarını bu medreseye göndermişlerdir. Talebelerin sayısı bazı dönemler 60'ı bulmuştur.

Seyyid İbrahim'in icazet verdiği öğrencileri olmakla birlikte tarafımızdan tespit edilememiştir. Bununla birlikte yetişkin talebelerini üstadı ve mürşidi olan Şeyh Seyda'ya göndermiş icazetlerini O'ndan aldırıştır.

Şeyh Nurullah Seyda ile birlikte 12 Mayıs 1985 tarihinde Nusaybin-Kızıltepe arasında geçirdikleri trafik kazasında vefat etmiştir.

⁴⁰ Seyit Hasan Irak'ta Molla Ahmet Zahovî'den okumuş ve icazetini de bu zattan almıştır. Dolayısıyla Seyyid İbrahim'in de Molla Ahmet'ten okumuş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁴¹ Seyyid İbrahim oğulları Abdüsselam ile Hasan'ı ilim tahsili için Seyyit Hasan'ın yanına, Hüseyin'i de Molla Abdulhamit'in yanına göndermiştir.

⁴² Bölge âlimleri halktan topladıkları zekât ile kendilerinin ve talebelerinin ihtiyaçlarını giderirlerdi. Seyyid İbrahim resmi görev aldıktan sonra halkın zekâtına ihtiyacı kalmamıştır. Halkın zekâtlarını talebelerine yönlendirmiştir.

6- Molla Tahir Mijmijokî Hespistî (GÜL) (1930)⁴³: Uzun yıllar Hespist⁴⁴ köyünde imam ve müderrislik yaptığı için Hespistî olarak anılmaktadır. 1930'da Aynser/Ayser⁴⁵ (Pınarbaşı) köyünde dünyaya gelmiştir. Halen İdil'de ikamet etmektedir.

Hocaları: Molla Muhammed Beşir Basevi, Molla Süleyman Halili (Dargeçit'e bağlı Kerboran (Kılavuz) köyünden), Molla Sadullah Baseski, Molla Ahmed Zaho⁴⁶, Molla Abdülhakim (Irak'ın Diragijn köyünden), Hafız Molla Muhammed (Duhoklu), Molla Muhammed Baculiri Amidi, en son 1951 yılında Şeyh Said Seyda Cezerî'nin icazetini almıştır. Zaho'da Başkaleden hicret eden Şeyh Taha'dan Farsça da öğrenmiştir. Farsça sebebiyle Mevlana'nın Mesnevisi, Şeyh Sadi'nin Gülistan'ı gibi edebi tasavvufi kaynaklara ulaşmış pek çok şiir ezberlemiştir. Yazdığı risalelerini, derslerini ve sohbetlerini bu eserlerden yaptığı alıntılarla güzelleştirmiştir.

Talebeleri: Pek çok talebe okutmuş olmakla birlikte sadece Urfalı Molla Hasan isimli bir öğrencisine icazet vermiştir. Bu zat geçtiğimiz yıllarda vefat etmiştir. Mijmijoki köyünde uzun yıllar imamlık yapmıştır. Hespist (Yarbaşı)⁴⁷ köyünde yaklaşık 45 sene imamlık ve müderrislik yapmıştır.⁴⁸

Ailesi: Cizreli olan hanımından 2 erkek 3 kız toplam 5 evladı olmuştur. Büyük oğlu vefat etmiş olup diğer oğlu Abdürrahim İdil yeni camide imam hatip olarak görev yapmaktadır. Aile 2002 tarihinde İdile gelip yerleşmiş olup halen İdil'de ikamet etmektedir.

Eserleri:

- 1- en-Nebeü'l-yakîn: yaklaşık 15 sayfa olup Arapçadır.
- 2- Risaletü'l-İmân: Yaklaşık 30 sayfa olup Arapçadır.
3. Kitabü'l-Kevser: Yaklaşık 60 sayfa olup Arapçadır.

7- Molla Ahmed Zinarihî (NAS) (1937-): Uzun yıllar Zinareh⁴⁹ (Bozburun) köyünde imamlık ve müderrislik yaptığı için Zinarihî olarak meşhur olmuştur. 1937 yılında

⁴³ Molla Tahir ile ilgili bilgiler kendisi ile yaptığımız röportaja dayanmaktadır. Röportaj konusunda yardımlarını esirgemeyen oğlu Abdürrahim beye müteşekkirim.

⁴⁴ Yeni adı Yarbaşı olan Hespist köyü İdil ilçesinin 8 km kuzeyinde Dicle nehrine yakın bir yerdedir. (37°23'30.91"N enlem ve 41°51'48.01"E boylamları)

⁴⁵ Ayser köyünün yeni ismi Pınarbaşı olup Cizre-Nusaybin yolu üzerinde ve bu yolun 2.5 km kuzeyindedir , İdil ilçesine 18 Km., Cizre'ye 35 Km., Nusaybin'e ise 65 Km. uzaklıktadır (37°12'46.77"N enlem ve 41°53'17.34"E boylamları)

⁴⁶ Zaho'da 9 ay ders okumuştur. Zaho'ya giderken Molla Abdülkerim Özervarlı'yı da beraberinde götürmüştür. Zaho'ya vardığında Silopili Seyit Hasan'ın orada ilim tahsil ettiğini görmüş ve 9 ay beraber okumuşlar. Kendisi Türkiye'ye döndüğünde Seyit Hasan orada derslere devam etmiştir. Yakın arkadaşlarından Molla Sadullah Baseski de bu dönemde Zaho'da talebe idi.

⁴⁷ Hespist köyünün yeni adı Yarbaşı olup İdilden Dargeçit istikametine doğru 8 km uzaklıkta Cehennem deresi yakınlarında bir köydür. (37°23'30.91"N enlemi ile 41°51'48.01"E boylamı)

⁴⁸ Bu sebeple Hespistî olarak da maruftur.

⁴⁹ Zinareh köyünün yeni adı Bozburun'dur. İdil-Midyat arasında İdil'e yaklaşık 13 km uzaklıktadır. (37°17'2.47"N enlemi ile 41°45'58.19"E boylamı)

İdil'in Hirabêrpin (Tepeköy) köyünde dünyaya geldi. Halen İdil'de ikamet etmektedir.⁵⁰

Hocaları: Yedi yaşında temel dini eğitimini babasından almaya başladı. 10 yaşında ilim talebi için seyahatlere başladı. Sırasıyla File, Botan, Tore bölgelerinde okudu. Bölgenin meşhur hocaları olan Molla Muhammed Zıvingi, Molla Abdullah Fîrfêlî, Molla Sadullah Basîskî, Molla Süleyman Banihî, Molla Halîlê Halîlî, Şeyh Helîlê Serdêfî'den ders aldı. En son Şeyh Seyda'dan icazetini aldı.

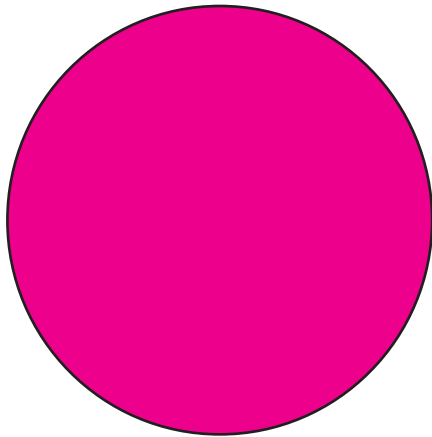
Talebeleri: icazet aldıktan sonra bir müddet Şeyh Seyda'nın medresesinde müderrislik yaptı. Şeyh Seydanın vefatından sonra medreseden ayrıldı. Daha sonra görev yaptığı yerlerde medrese eğitimi vermeye devam etti. Sırasıyla Zinarex, Mizgevtok ve İdil'de (merkez) yaklaşık 10 yıl talebe okuttu. 150 civarında talebe yetiştirdi.

Molla Ahmed askerlik görevi dönüşünde fahrî imamlıktan resmî imamlığa geçti ve Serêgir köyünde göreve başladı. İki yıl sonra önceki köyü olan Bozburun'a naklini aldı. 1985 yılında buradan göçebelerin yaşadığı Mizgevtok köyüne taşındı. Üç dört sene sonra bu köyden İdil'in merkezine taşındı ve burda da imamlık vazifesini sürdürmenin yanı sıra talebe okuttu. 1991 yılında bölgenin karışması ve tehlikeli bir durum arzemesi üzerine talebeleri hakkında endişelenerek medresesini kapatıp bir müddet sonra da Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinin Şekerköy köyüne taşındı. Burada 1998 yılına kadar görev yaptıktan sonra memuriyetten emekli oldu ve İdil'e geri döndü. O günden bu güne İdil'de yaşamına ve ilmî çalışmalarına devam etmektedir.

Sonuç:

İdil, bölgemizin önemli ilim ve kültür merkezlerinden birisidir. Muhtelif inanç ve kültürlerle sahip insanlar burada barış, huzur ve dostluk içinde yaşamıştır. Bölgedeki müslüman halkın ilmi ve irfani yönlerini besleyen ve geliştiren medreselerin ilçenin dini, sosyal, ilmi ve kültürel yapısında özel bir yeri vardır. Örnek şahsiyetleri, yol gösterici yönlendirmeleriyle müderrisler şüphesiz bölgenin en önemli figürlerindendir. Bu şahısları daha iyi tanımak, tarihte bölgede oynadıkları rolleri kavramak, günümüz sosyal yapısının oluşumundaki etkilerini bilmek bölgeyi daha iyi ve objektif değerlendirmede önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz. Bu ve benzeri çalışmaların bölgenin ilmi, fikri, kültürel mirasını sonraki nesillere aktarılmasında önemli görevler icra edeceğini düşünmekteyiz.

⁵⁰ Molla Ahmed Nas'ın hayatı ve eserleri ile ilgili değerli bir akademisyen olan oğlu Taha Nas sempozyumunda bir tebliğ sunmuştur. Dileğimiz diğer âlimler ile ilgili de müstakil makale veya tebliğ hazırlanması ve ilim erbabının istifadesine sunulmasıdır.

ŞIRNAK BÖLGESİNDEKİ NAKŞİ ŞEYH AİLELERİ VE İDİL'DE YAŞAYAN MUTASAVVIFLAR

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAZ

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Cezire, insanlık tarihinin sırlarıyla doludur. Şırnak İline bağlı İdil ilçesi de bu kültür ve medeniyet mirasının bütün unsurlarını içermektedir. Bizim çalışmamız ilçede Müslüman nüfusun artmaya başladığı 1949 yılından sonra, ilçede yaşayan sufilerin hayatları ve bölgede yaşayan üç Nakşi şeyh ailesi hakkında kısa bilgi sunmaktadır.

Abstract

Cezire is full of secrets of the human history. İdil, as part of Şırnak province, maintains legacy of civilization and cultural heritage. Our lecture is about sufi Muslims who have been existed in İdil since 1949 and in particular I want to mention three notabel families of Nakshi order in this region. These families are Basret Sheiks, Dirşevi Sheiks and Sheik Said Seyda family.

GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu bölgesinin yüzyıllardır devam eden aşîret yapısı yanında, medreseler ve tekkeler¹ bölgenin temel karakteristiğidir ki bu durum hâlen devam etmektedir diyebiliriz. Bu üç unsura dördüncü olarak farklı din, dil, ırk ve inancın varlığını da ilave etmek gerekir. Sayıları her yıl azalmakta olan Hristiyan inancına sahip Süryaniler yanında Yezidîlerin varlığını da görmekteyiz. Çalışmamıza konu olan Şırnak'a bağlı İdil ilçesi bu unsurların tamamını barındıran ender bir mozaiktir. Bu yönüyle İdil, Osmanlı Devleti'nde farklı din ve milletlerin huzur içinde birlikte yaşama serüveninin prototipi sayılabilir.

Bizim çalışmamız, yukarda belirttiğimiz üçüncü unsur olan tekkeler ve tasavvufî hayat hakkındadır. İki nokta üzerinde odaklanarak konuyu ele almaya çalıştık. Bunlardan birincisi, İdil'inde içinde bulunduğu, Şırnak ile Siirt ve Hakkâri'nin bir kısmını içine alan bölgedeki yaygın ve geleneksel ismiyle Botan bölgesinde var olmuş veya halen varlığını sürdüren Nakşibendi tarikatının üç önemli merkezi ve buralarda hizmet veren aileleri tanıtmaya çalıştık. İkincisi ise, İdil'de yaşamış olan sûfîlerin kimlikleri ve tespit edebildiğimiz kadarıyla hayatları hakkında kısa bilgi vermeye çalıştık.

¹ Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşamış ve yaşamakta olan maneviyat önderleri sufilerin hayatları, eserleri, düşünceleri, sosyal hayata etkileri ve onların yaşadıkları mekânları harita ve resimlerle ortaya koymaya çalışacağımız "Güneydoğu Anadolu Sufileri" başlığı altında bir çalışmamız devam etmektedir. Bu çalışmada bölgenin tabii ve tarihi olarak etkileşim içinde olduğu Irak ve Suriye'li sûfîler ile bu bölgelerde yaşayan farklı din ve mezheplerdeki mistikler de ele alınmaya çalışılacaktır.

Bu anlamda adı geçen bölge konumuz açısından bakıldığında medreseleri ile bir ilim, tekkeleri ile de bir irfan havzasıdır. Dolayısıyla bölge halkının din algısı ve tasavvuru ile günlük dini yaşantı biçimi bu havzanın temel karakteristiğini taşımaktadır. Bu noktada gerek medrese ulemasına gerek tekke şeyhlerine ve bir bütün halinde şeyh ailelerine çok büyük bir saygı ve hürmet vardır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî(ö.1826)'den sonra medrese ile tekkeyi birleştiren ve “zülcenaheyn” denilen ilimle irfânın birlikteliği anlayışı bölgede bariz şekilde görülmektedir. Bu hususta, Cizre bölgesinin son yüzyılda yetiştirmiş olduğu en büyük âlim-şeyhlerinden biri olan Şeyh Muhammed Saîd Seydâ'nın (ö.1968) etkisi büyük olmuştur.

Gönül eğitimini esas alan, her an ve alanında hayatın merkezine kalbi koyan ve aklı onun veziri olarak görün tasavvufi düşünce, başta Anadolu olmak üzere yayıldığı her coğrafyada İslam'ın güler yüzünü temsil etmiştir. Tasavvufi düşüncenin merkezinde yer alan kucaklayıcı yaklaşım, Yunus Emre'nin dilinden “Yaratılmışı yaratandan ötürü sevmek” şeklinde evrensel bir ilke olmuş ve İslam toplumlarında hoşgörü, çok kültürlülük, birlikte yaşama, yardımlaşma gibi kavramların yalnız teoride kalmayıp tekkeler ve bunların çevresinde kurmuş olan yüzlerce vakıf sayesinde hayatın içinde, yaşanan birer değer olarak varlığını sürdürmesine imkân sunmuştur.

Osmanlı devletinde, birlikte yaşamayı sağlayan en önemli unsurların biri de güçlü bir devlet-tekke münasebetinin bulunması² ve tasavvufi düşüncenin yönetim üzerinde sağladığı bakış açısidir diyebiliriz. Buna mukabil, dünyada var olan ulus devlet modellerinin ayrıştıran ve ötekileştiren özelliğinin dini ve etnik farklılıkların bir arada yaşadığı toplumlar ve devletlerde ortaya çıkardığı sosyal sorunları ortadadır. Süfîlerin insanı, insanda da kalbi hayatın merkezine koyan ve farklılıkları farkındalık aracı olarak kabul ederek çokluktaki(kesret) birliği (vahdet) gören bütüncül bakış açısı, aslında bu yönüyle toplumsal barışa katkı sağlayabilecek çok önemli bir husustur. Buna bir örnek olması açısından, İdil'de bulunan farklılıklara süfî bakışını yansıtabilecek, tasavvufi düşüncenin Osmanlılar dönemindeki en önemli temsilcilerinden biri olan ve Halvetiyye-i Mısıriyye'nin kurucusu olarak kabul edilen Niyâzî-i Mısırî'nin³ bir şiiri oldukça dikkat çekicidir. Şiir, tasavvufun toplumsal fonksiyonunu da ortaya koymaktadır:

Âdetüm budur ezelden günde bir şân olurum
Dirilüp gâh cem olup gâhi perîşân olurum

² Osmanlılarda devlet-tekke münasebetleri için bkz.: İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yay., İstanbul 1964, s. 448-449; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf (Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulemâ-XVI Yüzyıl)*, İz Yay., İstanbul 2000, ss. 245-310; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (Süfîler Devlet ve Ulemâ)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 429-442; H. Kâmil Yılmaz, “Osmanlı Sultanları ve Mutasavvıflar”, *Maverâ*, (Tasavvuf Özel Sayısı), Eylül-Ekim 1984, s. 92.

³ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Bu cihânun halkuna bir bir yolum uğrar benüm
Cem idüp bunca kumaşı bir bedestân olurum

Geh sehâb u geh matar gâhî toluyam gâhî kar
Gâh nebât u gâhi hayvân gâhi insân olurum.

Geh nasârâ geh yehûdî gâhi tersâ geh mecûs
Gâhi şia gâh olur Sünni müselmân olurum.

Gâhi âbid gâhi zâhid gâhi fiska düşerem
Gâhi ârif gâhi marûf gâhi irfân olurum

...

Gâh olur bu hırmen-i âlemde ben bir dâneyim
Geh kamuyu câmi olmuş ulu meydân olurum

...

Bunca sûretler libâsın gâhi bir bir giyerüm
Gâh soyunup cümlesinden şöyle üryân olurum

Şimdi kesrette olan âdem Niyâzî söylenür
Âlem-i vâhdet içinde sırr-ı Yezdân olurum.⁴

Çalışmamızın konusu hakkında yeteri kadar yazılı kaynak ve araştırma bulunmamaktadır. Bu münasebetle çalışmamızı yürütürken bazı sözlü kaynaklara başvurduk ve yeri geldikçe dipnotta kendilerine işaret ettik.

A. ŞIRNAK BÖLGESİNDEKİ NAKŞİBENDÎ ŞEYH AİLELERİ

Dicle ile Fırat nehirlerinin arasındaki alanı ifade eden ve bu yönüyle bir adayı andırması nedeniyle cezire bölgesi denilen, konumuz itibarıyla Cizre merkezli bölgede çeşitli ailelere mensup şeyhlerden ziyade “Şeyh Aile” geleneğinin varlığını görmekteyiz. Nakşibendiye tarikatının en önemli simalarından biri olan ve Anadolu’da faaliyet gösteren Nakşibendiliğin “zülcenâheyn” şeklinde anılmasını sağlayan kişi, Mevlana Halid-i Bağdâdî (ö.1826)dir. Onun yüzü aşkın halifesi hem zahiri ilimlerde hem de ilm-i tasavvufta kâmil ve mükemmil birer şahsiyet olup yalnız bölgede değil, Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında Nakşibendiliğin devlet ricali ve halk nezdinde en etkili tarikat olmasını sağlamıştır. Cizre merkezli bölgenin de Nakşî ağırlıklı bir görünümü vardır ki bunda üç aile ön plana çıkmaktadır. İdil bölgesinde Müslümanların yerleşmesinde bu tasavvufi ailelerden biri olan Şeyh Muhammed Saîd Seydâ’nın büyük etkisi olmuştur. Bu konuya geçmeden bölgede etkili olan bu üç Nakşî aile⁵ hakkında kısa bir bilgi sunmak istiyoruz. Bu aileler; Basret Şeyhleri, Dirşevî ailesi ve Şeyh Muhammed Seydâ’nın ailesidir.

⁴ Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısırî Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, 139–140.

⁵ Her şey kendi ikliminde doğar, büyür ve gelişir. Bu anlamda Güneydoğu Anadolu merkezinde kurulan çok önemli tekke merkezleri ve buralarda yetişmiş büyük şahsiyetler bulunmaktadır. Bu tebliğimizde

1. Basret (İnceler) Şeyhleri

Basret köyü Cizre'nin kuzeyinde olup, bir kısım toprağı Botan'ın Hacıaliye aşiretinin, bir kısmı ise Dırşev aşiretinindir. Köy Gabar dağlarının batı yakasındadır.⁶ Bu köye ilk dergâh ve medreseyi kuran kişi Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Şeyh Halid-i Cezerî ile halifesi ve aynı zamanda kendisinden sonraki postnişin olan Şeyh Salih-i Sıpkî'dir. İkisinin mezarı da bu köyde bulunmaktadır. Basret köyünün şimdiki ismi İnceler olmuştur.

Basret Dergâhı Nakşibendiliğin en önemli merkezlerinden biridir. Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin ünlü halifesi Taha'l-Hakkârî'nin yönlendirmesiyle Seyyid Sıbgatullah (Gavs-ı Hizânî) bu dergâhta Şeyh Halid-i Cezerî'nin yanında tam dört yılda manevi terbiyesini tamamlamış ve tekrar hocası Taha'l-Hakkârî'nin yanına Hakkârî'nin Nehri kasabasına dönmüştür. Şâh-ı Mardin olarak bilinen Seyyid Hâmid'de sülükunu bu dergâhta tamamlamıştır.

Bu dergâhtaki Nakşî silsilesi şu şekildedir:

1. Şeyh Hâlid-i Cezerî: Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin halifelerinden olup, eski Basret⁷ köyünde medfundur.
2. Şeyh Sâlih-i Supkî: 1852 yılında vefat etmiştir. Eski Basret köyünde medfundur.
3. Şeyh Esad-ı Hınukî: Botan bölgesinde Pervari'nin Hınuk⁸ köyünde medfundur.
4. Şeyh Muhammed Aynî: Botan bölgesinde Ayne köyünde medfundur. Vefat tarihi 1859'dur.
5. Şeyh Hâlid-i Zibârî: Hicri 1286'da (m.1880) vefat etmiştir. Yeni Basret köyünde medfundur.
6. Şeyh Ömer ez-Zengânî: 1890 yılında vefat etmiş olup Cidde'de Havva mezarlığında medfundur. Şeyh Muhammed Saîd Seydâ'nın babasıdır.
7. Şeyh Hüseyin el-Basretî: 1914 yılında vefat etmiştir. Botan bölgesinin Mışar Ovasının Hâlidî köyünde medfundur.⁹

2. Dırşevî Ailesi

Dırşev köyü de Gabar dağlarının batı yakasında bulunmaktadır.¹⁰ Burada yaşayan Şeyh Molla Hasan, Musul'da yaşayan Şeyh Reşid'den Kâdiri icazeti almış bir

---

bunlardan üç tanesini kısaca tanıtmaya çalışacağız. Ancak, bu üç merkezin dışında sempozyum konusunun dışında kalan bölgelerde de çok önemli merkezler bulunmaktadır. Konuyla ilgili hazırlamakta olduğumuz bir makale bulunmaktadır.

⁶ Basret köyünün şimdiki ismi İnceler'dir. Şırnak'a bağlıdır. Bölgedeki boşaltılmış köylerden biri olup kimse yaşamamaktadır.

⁷ Köyün yerleşim yerinde bir genişleme olduğundan ilk ve eski yerleşim yeri Eski Basret, yeni yer ise yeni Basret diye anılmıştır.

⁸ Hınuk köyünün şimdiki ismi Güleçler olmuştur. Pervari'ye bağlıdır.

⁹ Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî, *Mektûbât*, Haz: Şeyh Abdussamed el-Fârkînî, Ter: İbrahim Öztürk, İnegöl 2008, s. 9.

¹⁰ Dırşev, köyü bugünkü ismi Alkemer'dir. Şırnak'a bağlı olup boşaltılmıştır.

mürşiddir. Şeyh Hasan'ın oğlu Şeyh Reşîd ve onun oğlu Şeyh Muhammed Dırşevî, Cizre ve Botan Bölgesinin en saygın âlim ve şeyhleri arasında yer almıştır ki “Dırşevî” ailesinin bu yönü halen aktif olarak devam etmektedir.

Ailenin en önemli simalarından biri olan Şeyh Reşid ed-Dırşevî, yaşadığı Dırşev köyünden Cizre'ye ilim okumaya gelerek İdil yolu üzerindeki Düzova'da (Hoser) Molla Ali Meydinî'den ilim tahsil eder. Ardından Diyarbakır'ın Aktepe köyünde yedi yıl Şeyh Kasım'dan ilim tahsil eder. Dönerken Basret (İnceler) köyüne uğrayarak orada postnişin olan Şeyh Esad Hınukî'den ilim okur. İlmî icazet yanında *tarîk-i hamse* olarak bilinen Nakşibendiye, Kâdiriyye, Kübreviyye, Sühreverdîyye ve Çiştîyye tarikatlarından da icazet alır. Oradan tekrar Düzova (Hoser)'e döner. Bu sırada bir süre Molla Ahmed Cezerî'nin de müderrislik yaptığı Cizre'deki ünlü “Kırmızı Medrese”de müderrislik yapar. 1868 yılında hac farızasını ifa ederken Mekke'de vefat eder ve orada defnedilir. Şeyh Reşid-i Dırşevî'nin iki oğlu ve iki kızı vardır. Bunlar; Şeyh Abdülhakîm, Şeyh Muhammed Nûrî, Halime Hanım ve Sâfiye Hanımdır.

Şeyh Abdülhakîm

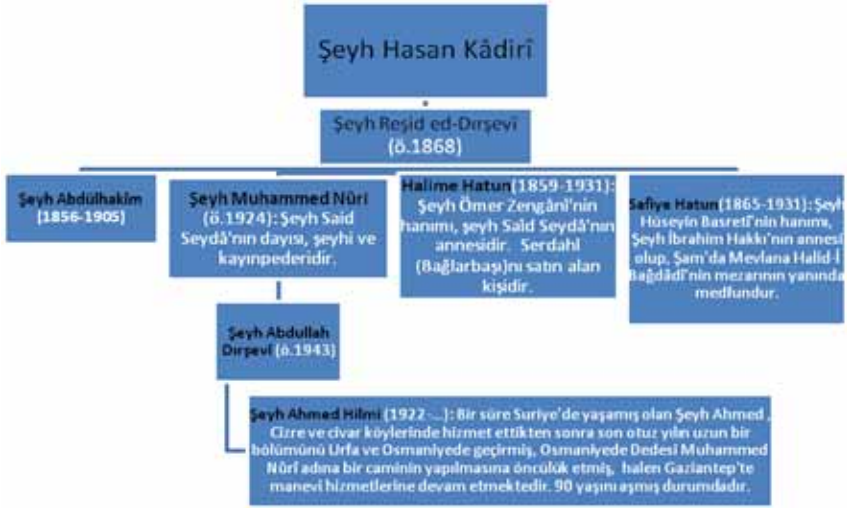
Şeyh Reşid'in büyük oğlu Şeyh Abdülhakîm (1856–1905), Şeyh Muhammed Saîd Seydâ'nın babası Ömer Zengânî'nin yanında ilim tahsilinde bulunmuş, ilmi ve tasavvufî icazetini ondan almıştır. Bediuzzaman Said Nursî'nin Cizre bölgesine geldiğinde ilmîne hayran kaldığı rivayet edilen Şeyh Abdülhakîm'in mezarı, Cizre'de Şeyh Muhammed Nûrî kubbesi olarak bilinen kubbenin altındadır.¹¹ Yazmış olduğu *Sutûr* isimli eser bölge medreselerinde Molla Cami'den sonra okutulan ders kitabı olmuştur.

Şeyh Muhammed Nûrî ed-Dırşevî

Şeyh Ömer Zengânî'nin yanında başlamış olduğu ilim tahsilini hocasının Hac fârizası esnasında vefât etmesi üzerine, ağabeyi Abdülhakîm'in yanında tamamlayan Şeyh Muhammed Nûrî, tasavvufî icazetini Basret Şeyhlerinden Şeyh Hüseyin ve ardından Şeyh Saîd Seydâ'nın ağabeyi Şeyh Muhyiddîn'den alır. Şeyh Muhammed Nûrî, Şeyh Sâid Seydâ'nın dayısı, şeyhi ve aynı zamanda kayınpederidir. 1863 yılında doğan Şeyh Muhammed Nûrî, 1924 yılında vefat etmiştir. Mezarı Cizre'de kendi adıyla anılan kubbenin altındadır.

Kendisinden sonra oğlu Şeyh Abdullah(ö.1943); ondan sonra da onun oğlu Şeyh Ahmed Hilmi Efendi manevî vazîfeyi üstlenmiştir. Dırşevî ailesine ait manevî seccerenin bir kolu şöyledir:

¹¹ Dırşevî ailesinden Burhaneddin Munis Beyefendinin kaleme aldığı notlar. Kendilerini şükranlarımızı sunarız.

Dırşevî ailesinin bir kısmı halen Suriye vatandaşıdır. Aile içinde ikinci Muhammed Nûrî olarak bilinen, Şeyh Muhammed Nûrî'nin oğlu Şeyh Reşid-i Sâninin oğlu, Dırşevî ailesi hakkında müstakil bir kitap yazarak aile fertleri hakkında geniş bilgiler sunmaktadır.¹²

3. Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî (ö.1968) ve Ailesi

Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî (ö.1968)¹³ ve Dırşevî ailesi akraba olup aynı tekkede bu iki aileden de şeyhler bulunmaktadır. Bu şeyhlerin isimlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Şeyh Ömer Zengânî¹⁴: Şeyh Saîd Seydâ'nın babasıdır.
2. Şeyh Abdülhakim ed-Dırşevî (1856–1905): Dırşevî ailesinden Şeyh Reşid'in büyük oğludur.
3. Şeyh Muhyiddîn el-Cezerî (ö.1914): Ömer Zengânî'nin oğlu, Şeyh Saîd Seydâ'nın ağabeyidir.
4. Şeyh Muhammed Nûrî ed-Dırşevî (ö.1914): Dırşevî ailesinden Şeyh Reşid'in ikinci oğludur.
5. Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî (ö. 1968): Şeyh Ömer Zengânî'nin oğlu olup Cezire bölgesinin en büyük âlimlerinden biri aynı zamanda bölgede Nakşibendîliğin Hâlidî kolunun yayılmasında en çok tesiri olan kişidir. Tasavvufla

¹² Muhammed Nûrî Eş-Şeyh Reşid en-Nakşibendî ed-Dırşevî, *el-Kütüfî'l-Ceniyye fî Terâcimi'l- Âileti'd-Dırşevîyye*, Trs.

¹³ Hayatı hakkında bilgi için bkz. Abdülhakim Yüce, “Cizre’li Şeyh Seydâ ve Tasavvufî Görüşleri”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 638.

¹⁴ Bu silsilenin Şeyh Ömer Zengâniden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’ye kadar ulaşan silsilesi şu şekildedir: Şeyh Hâlid-i Zibârî, Şeyh Muhammed Aynî, Şeyh Sâlih Subkî, Şeyh Hâlid el-Cezerî. Bkz. Abdülhakim Yüce, “Cizre’li Şeyh Seydâ ve Tasavvufî Görüşleri”, s. 638.

ilgili *ed-Dâbıta fi'r-Râbıta, Et-Te'lif fi't-Te'lif, et-Tasavvuf* isimlerinde eserleri bulunmaktadır.

6. Şeyh Nurullah Seydâ el-Cezerî (ö.12.05.1985):¹⁵ Şeyh Said Seydâ'nın oğludur. 1949 yılında doğmuş, 1985 yılında 36 yaşında iken Nusaybin yolunda geçirdiği trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiştir. Gerçek bir âlim, kâmil bir mürid olarak bilinmektedir. Genç yaşına rağmen birçok eser kaleme almıştır. Tasavvufia ilgili "*Hizbu'l-Hakâiki'l-İrşâdiyye, Sahîfetü'l-Ma'rife, Esrârü't-Tasavvuf*"¹⁶ isimli eserleri bulunmaktadır.

7. Şeyh Ömer Fâruk Seydâ El-Cezerî: Şeyh Saîd Seydâ'nın oğludur. Halen manevî görevine devam etmektedir. Âlim, âbid ve mürid-i kâmil olarak tanınmaktadır.

Bu üç aile de şeyhlik genellikle babadan oğula olmak üzere aile içinde devam ederken aile dışından manevî eğitim dediğimiz seyr-i sülûkunu tamamlayanlara da hilafet verilmiştir. Ancak sözlü kaynaklarımız, hilafet alan ve şeyhinin vefatında sonra şeyh olarak görev yapan birçok kişinin, edeben kendilerinden sonra bir halife bırakmak yerine merkez tekkeyi işaret ettiklerini bildirmektedirler.

3.1. Şeyh Muhammed Saîd Seydâ ve İdil Bölgesindeki Hizmetleri

Şeyh Seydâ, Cizre ve civarının son yüzyılda yetiştirmiş olduğu en etkin ve nüfuzlu âlim ve şeyhlerinin başında gelmektedir. Zahirî ilimlerdeki yetkinliği yanında kâmil ve mükemmil bir mürid olan Şeyh Seydâ, yaşadığı dönem ve sonrasında bölgenin sosyal hayatında da etkili olmuştur. Ancak 1925 yılında Tekâyâ ve Zevâyânın Seddine Dair Kanun (1925) çıktıktan sonra güneydoğu ve çevresinde yaşanan sosyal ve siyasi olaylar Şeyh Seydâ'nın ailesi, Şeyh Hüseyin Basretî ve Şeyh Reşîd ed-Dırşevî ahfadı ile birlikte 1926 yılında Musul bölgesine gitmek zorunda kalır. Bu gidiş yalnız tekkelerin kapatılması neticesinde değil, aynı zamanda bölgede etkili olan İngilizlerin varlığından uzak durma ve baş gösteren kıtlıktan da bir çıkış yolu arayışıdır. Bu gidiş sonrasında, Şeyh Seydâ ailesiyle birlikte 1928 yılında tekrar Cizre'ye dönerken, Şeyh Hüseyin Basretî oğulları Şeyh Sâlih ve Şeyh Ahmed, Irak'ta kalırlar. Bunların ağabeyleri olan ve babalarının halifesi olan Şeyh İbrahim Hakkı ve Şeyh Muhammed Şefik Suriye'ye geçerek orada yerleşirler. Şeyh Abdülhakîm Dirşevî'nin evlatları ve Şeyh Muhammed Nûrî ed-Dırşevî'nin evladları da memleketlerine dönmüşlerdir. Ancak kısa süre sonra Şeyh Muhammed Dirşevî'nin oğlu II. Şeyh Reşîd tekrar Suriye'ye giderek oraya yerleşir.

Tekrar Cizre'ye dönen Şeyh Seydâ, resmi alandan biraz da olsa uzak olma düşüncesiyle Cizre İdil yolu istikametindeki annesi Halime Hatun'un satın almış olduğu Bağlarbaşı (Serdehl) köyüne yerleşerek o dönem itibarıyla (1959-1962) büyük bir cami ve külliye inşa ettirmiş, dergâh hizmetlerini de buradan yürütmüştür.

¹⁵ Hayatı ve görüşleri hakkında bkz.: Muhammed Göksu, "Muhammed Nurullah Seydâ el-Cezerî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Tasavvuf Anlayışı", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010, s. 647-661.

¹⁶ İbrahim Öztürk, *Tasavvufun Sırları*, İstanbul 1991.

Caminin hat ve tezhibleri Şeyh Seydâ hazretlerinin ilmi icazet verdiği halen yaşayan Mahmud Çorak Hocaefendi tarafınca yapılmıştır. Sözlü kaynaklarımız, Şeyh Seydâ'nın yaptırdığı bu cami ve dergâhının ne denli bir cazibe merkezi olduğunu ortaya koymak noktasında, bayramlarda ortalama 2500-3000 insanın ziyarete geldiğini ifade etmektedirler. 1980'li yıllardan sonra yaşanan bölgedeki sorunlar yüzünden boşalan Bağlarbaşı Köyünde halen 10 aile yaşamaktadır. Köyün camisi metruk vaziyettedir. Caminin kuzey kuzeyinde yer alan aileye ait ev ve bitişiğinde dergâh da harabeye dönmüş yalnız duvarları durmaktadır. Cami avlusunun doğusunda yer alan taş duvarlardan yapılmış ahırların da benzer şekilde duvarları sağlam olarak durmaktadır.

Şeyh Seyda'nın Bağlarbaşı köyünde ikamet etmesi ve irşad hizmetlerin yürütmesi onun İdil'e yaklaşmasına ve orada daha fazla tanınmasına vesile olmuştur. O dönemlerde İdil'de bulunan müslüman sayısı ilçe nüfusuna oranla yok denecek kadar azdır. Şeyh Seydâ, o dönemde ağırlıklı olarak Süryanilerin yaşadığı İdil'de bir cami yapılmasını ister. 1948 yılına kadar yaşayan Müslüman sayısı 40- 50 civarında idi. Bunlar da asker ve resmi kamu kurumlarında çalışan memurlardan oluşmaktaydı. İlçe merkezindeki tüm arsalar Süryani vatandaşlarımıza aittir. Şeyh Seyda, bir bahar günü Molla Ahmed'i¹⁷ Xarapşeref'te ziyaret eder ve bu arzusunu dile getirir. Mele Ahmed'e, Süryani cemaatle ilişkilerinin iyi olduğunu söyleyen Şeyh Seyda, bu işi kendisinin çözebileceğini söyler ve bu konuyla yakından ilgilenmesini ister. Molla Ahmet, Şeyh Seyda'nın bu arzusunu yerine getirmek için hemen harekete geçer. İdil'de yaşayan Süryani Cemaatin liderleriyle bir toplantı gerçekleştirir. Bu toplantıda Molla Ahmet, Süryani liderlerine İdil ilçe merkezinde 40-50 kadar Müslüman vatandaşın yaşadığını, çevre Müslüman köylerinden ilçe merkezine iş takibi için gelen vatandaşların da ibadet edebileceği bir caminin gerekliliğini dile getirir ve Süryani cemaatinden kendilerine yardımcı olmalarını ister. Süryani liderler kendi arasında istişare ettikten sonra kendisine *“Şeyh Seyda'nın bu arzusunu Şeyh Seyda'nın ve senin hatırın için kabul ediyoruz, İdil sınırları içerisinde istediğin yeri ve istediğin kadar arsayı inşa edeceğin cami için alabilirsin.”* derler. Caminin kurulduğu arsanın sahibi Süryani vatandaş Gebro Tuma'ya arsa bedeli olarak da ücret ödenir. Merkez caminin inşaatına Şeyh Seyda, Molla Ahmet ve zamanın ilçe Kaymakamı bizzat malzeme taşıyarak destek veririler.¹⁸ Merkez cami tamamlandıktan¹⁹ Molla Ahmed bu caminin imamı olarak görev yapmaya başlar. Cami bugün ulu cami veya merkez cami olarak bilinmektedir. Cami, İdil'in ilk camisi olma özelliğini taşımaktadır. Caminin inşası başlarken Şeyh Seydâ'nın Rıfâî tarikatı usulünde sesli şekilde zikir yaptırdığı rivayet edilmektedir.²⁰ Cami yapılırken Midyat'ın Estil mahallesinden Arap

¹⁷ Molla Ahmet, Milletvekili olan Hasip Kaplan Bey'in babasıdır.

¹⁸ Molla Ahmet'in torunu olan Faruk Kaplan Bey'e verdiği bilgiler için şükranlarımızı sunarız.

¹⁹ İdil Merkez Camii 1949 yılında Şeyh Muhammed Said Seydâ tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra 1990'lı yıllarda tadilat geçirmiş ve cami büyütülmüştür. İlk yapılan caminin minaresi bugün caminin içinde kalmıştır.

²⁰ Tasavvuf literatüründe, verilmek istenen mesajı ispat etmek ve onun hak olduğunu göstermek amacıyla zorunlu hallerde sergilenen delil anlamındaki bu olaya “Burhan” denir. Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004, s.112. Şeyh Seydâ, Cizre halkının Cudi

kökenli birçok Müslüman çalışmak için gelmiş ve bitirdikten sonra tekrar memleketlerine dönmüşlerdir. Bu caminin yapılmasından sonra çevre köylerden ve ilçelerden İdil'e gelen Müslüman sayısı giderek artmıştır.

B. İDİL (HERZEH)'DE YAŞAYAN MUTASAVVIFLAR

1949 yılında ilk camisi yapılan İdil'de 1960'lı yıllara gelindiğinde demografik yapıda değişim hızlanmış ve Müslüman nüfus artmaya başlamıştır. Ardından Süryânî ve Yezidîlerin bölgede yaşanan güvenlik sorunları nedeniyle 1980'li yıllardan itibaren ağırlıklı olarak Avrupa ülkelerine göç etmeleri nedeniyle Yezidî inancına sahip pek kimse kalmamış, Süryânîlerin sayısı da yüzlerle ifade edilecek sayıya düşmüştür.

İdil'de köklü ve yaygın bir İslam ve dolayısıyla tasavvufi geçmiş bulunmamaktadır. Ancak Müslüman nüfusun artışıyla Şeyh Seydâ'nın etkisi büyük olmuş, medrese geleneği ve tasavvufi hayata dair her şey onun etkisi ile gerçekleşmiştir diyebiliriz. Bu açıdan biz, "İdil'li mutasavvıflar" yerine "İdil'de yaşayan mutasavvıflar" başlığını kullanarak, İdil doğumlu olmasa bile İdil'e yerleşmiş veya orada yaşamış olanları da tanıtmaya çalıştık. Şimdi sırayla bazılarını tanımaya çalışalım.

1. **Seyyid Şeyh Muhammed Beşîr-i Alakamîşî (Düzgün)** Şeyh Seydâ'nın kayınpederi ve en yakın halifelerinden biridir. Şeyhinden önce vefat etmiştir.²¹ Herhangi bir eser kaleme almamıştır. İdil'e bağlı Alakamîş ve Tılsekan köylerinde yaşamıştır. Çeşitli yerlerde ders okutmuştur. İdil'li Molla Tahir (Gül) kendisinden ders okuyanlardandır.²²

Muhammed Beşîr Efendi, çeşitli vesilelerle Şeyhinin dergâhına gelir ve orada bulunduğu süre içerisinde hazır bulunan müridân ve gelip geçen misafirlerin ihtiyaçları ile bire bir ilgilenir, dergâhın tuvaletleri dâhil her türlü temizlik ve bakım işlerini yapardı. Bütün bunları yaparken sessiz sedasız ve hiçbir şikâyetle bulunmadan çalışırdı.²³ Kendi isteği ile geldiği dergâhtan şeyhi izin verene kadar ayrılmaz bu hizmetleri bazen beş altı ay kadar devam ederdi.

Şeyh Muhammed Saîd Seydâ, halifesi Muhammed Beşîr'in sadakatini her zaman takdir etmiş ve onun hakkında şöyle demiştir:

"Dost dediğin Seyyid Muhammed Beşîr Alakamîşî gibi olmalıdır. Zira O dostunu dostuna götürür ve dostunun dostuyla dost eder. Kendisini hep geride bırakan bir dosttur."

Dağı eteklerinde tarihi ve köklü bir geleneği olan Panayırılarda da bazı zamanlarda bu ateş burhanını yaptığı rivayet edilmektedir. (Kaynak kişi: Dırşevî ailesinden Burhaneddin Munis Beyefendi)

²¹ Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî, *Mektûbât*, s. 58.

²² Molla Tahir ile 27.02.2011 tarihinde evinde yaptığımız görüşmede bu bilgiyi aktarmıştır. Şeyh Seydâ'dan icazet almış Akaid, Fıkıh, Tasavvuf ve Felsefî konularda risaleleri bulunmaktadır. Şeyh Seydâ'nın kendi el yazısıyla verdiği icazeti ve yazma eserlerini bizlere sunan Molla Tahir Hocaefendi'ye şükranlarımızı sunuyoruz. Bu vesile ile kendilerinin "en-Nebeü'l-Yakîn" isimli tasavvufî-felsefî muhtevâlî Arapça eserini tercüme ve şerh şeklinde hazırlamaya başladık.

²³ Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî, *Mektûbât*, s. 51

Şeyh Seydâ'nın sitayişle vurguladığı bu husus, bireyselleşimin arttığı günümüz toplumu açısından insanların en fazla muhtaç oldukları sosyal davranışlardan biri olsa gerek.

Muhammed Beşir Efendi, şeyhine karşı o denli saygı ve edeb içerisinde olmuştur ki, şeyhinin şehri olan Cizre'ye karşı ayağını uzatmamayı adet haline getirmiş, yatağı serilirken bu hususa dikkat edilmesini talep etmiştir.

Muhammed Beşir Efendi, Şeyh Seydâ'yı o denli sevmiş ve sadakat göstermiş, “*fenâ fi's-şeyh*” makamını o denli yaşamıştır ki, vasiyetinde kendi cenazesinin taziyesinin dahi şeyhine yapılmasını istemiştir. Şeyhinden önce vefat etmiş olduğu için de etraftaki mürid aşiretler Hesine, Dumana, Dıra Aliyan başta olmak üzere tüm aşiretler o dönemde Mardin Kerboran (Dargeçit) ilçesine bağlı İzâr köyünde bulunan Mürşidi Şeyh Muhammed Said Seydâ hazretlerinin yanına vararak ona taziyede bulunmuşlardır.²⁴

Şeyh Muhammed Said Seydâ hazretleri Muhammed Beşir Efendinin yanına kalabalık mürid gurubuyla ziyarete gelirlerdi. Bu ziyaretlerin birinde Muhammed Beşir Efendi bizzat bıçağı eline alarak şeyhi konudan haberdar olup müdahale edinceye kadar onlarca hayvan kesmiştir.²⁵

Hülasa olarak Muhammed Beşir Efendi tasavvufi ahlakı, hayatının her anında ve alanında yaşamaya çalışan abid ve zahir bir kişidir. Onun en bariz özellikleri mahviyet ve sıdktır diyebiliriz.

2. Seyyid Şeyh Hasan (Kino)

Şeyh Hasan Efendinin zahiri ilimlerde çok fazla bir bilgisi olmamasına rağmen tasavvufi alanda herkesin hürmet ettiği bir şahsiyettir. Halifelîği Şeyh Seydâ'dan almıştır.²⁶ Ahlak ve hal ehli abid ve zahid bir insan olarak tanınmıştır. İdil Merkezde inşa ettirdikleri, resmî olarak *Fetullah Camii* olarak, halk arasında ise *Şeyh Hasan Camii* olarak bilinen camide uzun yıllar görev yapmıştır. 2005 Yılında vefat etmiştir. Şeyh Hasan'ın cenazesine yaklaşık otuz bin kişi katılmıştır. Kabri, İdil'in batısında takriben iki km. mesafede bulunan Şeyh Hasan Mezarlığındadır. Dördü erkek yedi çocuk babası idi. 110 yaşında vefat etmiştir. Kendisinden sonra oğlu Abdullah görevi devralmış ve halen devam etmektedir.

3. Şeyh Abdullah Fırfelî (Ulak/İdil)

Şeyh Abdullah Fırfelî, 1907 yılında Daner'de dünyaya geldi. Dorik aşiretinden olup babasının adı İbrahim'dir. Henüz bir haftalık bebek iken annesini kaybetmiş ve sütanneye verilmiştir. Yedi yaşında iken babasını da kaybetmiş ve amcası Tahir'in yanında kalmaya başlamıştır. Amcasının yanında toplam 15 yıl kadar kalacaktır.

²⁴ Şeyh Muhammed Said Seydâ el-Cezerî, *Mektûbât*, s. 51

²⁵ Şeyh Muhammed Said Seydâ el-Cezerî, *Mektûbât*, s.51

²⁶ Şeyh Muhammed Said Seydâ el-Cezerî, *Mektûbât*, s. 52.

Ancak bu sürede henüz çocuk yaşlarda iken köyün davarlarının arasında düşer ve birçok davar üzerinden geçerek onun sakatlanmasına; sol eli, sol ayağı ve sol gözünün özürlü kalmasına neden olur. Hayatının sonuna kadar da öyle yaşar.²⁷ Şeyh Abdullah Efendi, babasını ve annesini kaybetmenin manevî ağırlığı yanında bedensel özürlü nedeniyle çocukluğunu da tam olarak yaşayamamış ve kendine tek çıkış yolu olarak ilim tahsilini görmüştür. Bu vesile ile Daner'de Seyyid Ali'den Kur'an öğrenimi ile başlayan tahsil hayatı, birçok yerde okuduktan sonra nihayet Molla Süleyman ve Molla Abdülhakîm'in yanında devam etmiştir. Ardından Suriye'ye gitmiş ve oradan döndükten sonra Şeyh Said Seydâ'dan ilim okumuş ve ilmi icazetini ondan almıştır. Tekkelerin ve medreselerin kapatılmış olduğu²⁸ yılları takip eden yasaklı bir dönemde bu kadar ilim peşinde koşmak ayrı bir zorluk ve gayret gerektirmektedir.

Şeyh Abdullah Efendi üç evlilik yapmış birinci eşi Daner'li Muhammed Molla'nın kızı olan Adla'dan üç erkek üç kızı olmuştur. İkinci eşi, hocası Molla Abdülhakîm'in kızı Zeynep hanım olup ondan beş erkek dört kızı; üçüncü eşi ise Fırfel'li Vesile Hanım olup ondan da bir erkek iki kızı olmak üzere toplam on sekiz çocuğu olmuştur.

Şeyh Abdullah Efendi, köylerde imamlık ve medreselerde müderrislik yapmaya İdil'de Fırfel'de başlamış ve otuz seneden fazla hizmet etmiştir. Ardından yedi yıl Daner'de ve bir yıl kadar Harapripin'de kalmış ve tekrar Daner'e dönmüş ve üç yıl daha kalmıştır. Ardından sırasıyla üç yıldan fazla Birecik'te, beş yıl kadar Diyarbakır'da kalmıştır. Bu sürede bölgede görülen kıtlık nedeniyle Halep'e giderek Harbiyan Aşiretinin yanında bir yıl kadar kalmış ve Fahrettin-i Batmânî'nin vefatından sonra talebelerine hocalık yapmıştır. Ardından Cizre'de yaşayan Şeyh Said Seydâ hazretlerinin vefatından sonra onun çocuklarını ve talebelerini okutma talebi kendisine teklif edilir o da kabul ederek Cizre'de müderrisliğe başlar. Bu sırada evini Fırfel'den taşımamıştır. 1989 yılında rahatsızlanmaya başlayınca evini Nusaybin'e taşımış ve 1995'de orada vefat etmiştir. Şeyh Abdullah'ın seksen sekiz senelik ömrünün 65 yılından fazlası medreselerde müderrislik yaparak geçmiştir. Müderrislik hayatı boyunca Şeyh Said Seydâ'nın çocukları Şeyh Nurullah ve Şeyh Ömer Faruk başta olmak üzere yüzlerce talebeyi okutarak²⁹ onlara icazet vermiştir.³⁰ Bunun çoğu da Fırfel'dedir. İşte bu münasebetledir ki Şeyh Abdullah Fırfelî diye şöhret olmuştur.³¹ Nesiller boyu talebe yetiştirmiş hakiki bir âlim ve gönül insanı, dürüst ve örnek ahlak sahibi bir şahsiyettir.

Şeyh Abdullah Fırfelî'nin üzerinde en çok hassasiyet gösterdiği hususlar dürüstlük ve cesarettir. Bunun yanında, onda en çok dikkat çeken husus, namazlarını kılariken sergilediği hassasiyet idi. Sabah namazından sonra ders okutmaya başlar ve öğle

²⁷ Abdalbaki Deniz, "Jiyana Mela 'Ebdullahê Fırfelî", *Nûbihar*, Sy: 111, Bahar 2010, s. 69.

²⁸ Tekkeler, 677 sayılı kanun ile 1925 yılında kapatılmıştır.

²⁹ Şeyh Muhammed Said Seydâ el-Cezerî, *Mektûbât*, s. 54.

³⁰ İcazet alan talebelerden bazısının isimleri, kendisi babası ve dedesi ile üç nesil icazet almış olan Abdalbaki Deniz Bey tarafından kaydedilmiştir. Bkz.: Abdalbaki Deniz, "Jiyana Mela 'Ebdullahê Fırfelî", s. 72.

³¹ Abdalbaki Deniz, "Jiyana Mela 'Ebdullahê Fırfelî", s. 70.

yemeği yemezdi. Dersleri, namaz vakitleri hariç ikindi namazına kadar kesintisiz devam ederdi.

Tasavvufi icazet yanında ilmi icazetini de Şeyh Seydâ'dan almıştır. Şeyh Abdullah, dini ve tasavvufi ilimleri çok iyi bilmekle birlikte, pozitif bilimlerle dini bilimleri birlikte ele alan ve açıklayan Cizre eski müftülerinden Molla Mahmud'la birlikte bölgenin iki bilge kişisinden biri olarak tanınmıştır.

Döneminde şahit olduğu haksızlıklara karşı kesin ve açık tavır alır haksızlığın kim tarafından yapıldığını önemsemezdi. Ezanın Türkçe okutulduğu 1932-1950 yılları arasında köyüne denetime gelenlerin ezanı nasıl okuduklarını sorduklarında “Siz buradayken Türkçe, siz gittikten sonra Arapça okuyoruz.” diye cevap vermiştir.³²

Eserleri

1. *Kitâbu'l-Es'ileti ve Ecvibe*:³³ Fıkıhtan, Sünnete, Akaid'den tasavvufa kadar çeşitli ilimlerle ilgili 281 soru ve cevaptan oluşmaktadır. Eser 102 sayfadır.
2. *Kitâbu'l-İşârâtı ve Beşârât*:³⁴ Tasavvufu ilgili bir eserdir. 233 sayfadır. Muhabbet, tasavvuf, şariat-tarikat-hakikat ve marifet, bazı peygamberlerin hayatları, kaza ve kader, sabır gibi temel konuları içermektedir.

Tasavvufi Görüşleri

Ona göre tasavvuf, ilimlerin en büyüğüdür. Tanımı ise şöyledir:

“*Tasavvuf bir ilimdir ki nefsin övülen (mahmûd) ve yerilen (mezmûm) ahvâli onunla bilinir. Yerilen ahvâlinde temizlenme şekli, övülmüş sıfatlarla süslenmesi, sülûk, Allah'a seyr ve Allah'a yöneliş onunladır. O, kıymet olarak en yüce, mahal olarak en büyük ve övgü olarak güneş ve ay gibidir.*”³⁵

Şeyh Abdullah Efendi'ye göre tasavvufun usulü beştir:

1. Gizli ve açıkta Allah'tan korkmaktır (Takvâ sahibi olmak). Bu, verâ ile gerçekleşir.
2. Söz ve fiilde sünnete ittiba etmek ve güzel ahlâk sahibi olmaktır. Hıfz ve güzel ahlak ile gerçekleşir.
3. Varlıkta da yoklukta da mahluktan yüz çevirmektir. Bu da sabır ve tevekkülle gerçekleşir.
4. Azlıkta ve çoklukta Allah'a rıza göstermektir. Bu, kanaatle gerçekleşir.
5. Darlık ve bollukta Allah'a yönelmek ve iltica etmektir. Bu da varlıkta şükür, darlıkta iltica ile gerçekleşir.

³² Bilgiler Molla Abdullah'tan ders okuyan Molla Abdalbaki Deniz beyefendi ile 27.02.2011 tarihinde İdil'de görüşülerek tarafımızca kayıt altına alınmıştır. Abdalbaki Deniz Beye bu vesile ile teşekkürlerimizi sunarız.

³³ Seyyid Mela Abdullah Fırîlî, *Kitabu'l-Es'ileti ve Ecvibe*, Ravza Yayınları, İstanbul 2011.

³⁴ Seyyid Mela Abdullah Fırîlî, *Kitâbu'l-İşârâtı ve Beşârât*, Ravza Yayınları, İstanbul 2010.

³⁵ Seyyid Molla Abdullah Fırîlî, *Kitâbu'l-İşârât ve Beşârât*, s. 46

4. Seyyid Şeyh Yusuf-i Kefsuri (Öz)

İdil ilçesinin dumanlı köyündendir. Şeyh İlim icazetini de şeyhi olan Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî'den almıştır.³⁶

5. Seyyid Şeyh Muhammed Düzgün

Seyyid Şeyh Seydâ'nın en önde gelen halifelerinden biri olan Muhammed Beşîr-i Alakamîşî'nin büyük oğludur. Şeyh Muhammed Nurullah Seydâ'nın hilâfet verdiği dokuz kişiden biridir.³⁷ Âlim bir zat olarak tanınmıştır. Tilsakan'da görev yapmıştır.

6. Seyyid Ahmed Tılsekânî (Düzgün)

İlmi icazetini Şeyh Muhammed Nurullah'tan, tasavvufi icazetinin ise Şeyh Ömer Fâruk Seydâ'dan almıştır. Muhammed Beşîr Alakamîşî'nin oğlu ve Seyyid Şeyh Muhammed Düzgün'ün kardeşidir.³⁸ Halen yaşamaktadır.

7. Şeyh Molla Abdulcelil (Deniz)

1920'lerin ortalarında dünyaya gelmiştir. Aslen Midyat Kartmin'de doğmuştur. Babası âlim bir zât olup Molla Bekir'dir. Annesi ise Nura hanımdır. Mutasavvıf Şeyh Ahmed, babası Molla Bekir ve Molla Abdullah Fırfelî'den ders okumuş ama icazet almamıştır. İdil'e bağlı Kurtuluş (Batel) köyünde, ardından bugün Nusaybine bağlı olan Bazar köyünde görev yapmıştır. Çocuklarının hepsi ilim tahsil etmiş olup isimleri sırasıyla Molla Nezir, Molla Ebubekir, Molla Abdulganî, Molla Abdulhakîm ve Molla Muhsindir. Hanımı Gayda Hanım Kartmin'lidir.

Çeşitli vesilelerle Suriye'ye gitmiştir. Meraklı bir âlim olan Molla Abdulcelil, Hz. Nuh'un Gemisinin Cudi dağındaki yerini keşfetmek gayesi ile dağın zirvesine kadar çıkmış ve araştırmalar yapmıştır. Uçarlı köyünde Hacı Mahmud ile birlikte bir cami yapılmasına öncülük etmiştir.

1967 yılında vefat etmiştir. Mezarı Bazar köyündedir. Molla Abdulcelil, tasavvufi ahlakı bir yaşam biçimi haline getirmiş âlim bir sûfidir. Onun insani değerlere vurgu yapan güzel davranışları ile ilgili yüzlerce anekdot anlatılmaktadır.³⁹

³⁶ Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî *Mektûbât*, s. 53.

³⁷ Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî *Mektûbât*, s. 66.

³⁸ Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî *Mektûbât*, s. 69.

³⁹ İdil'de yaşayan Abdalbaki Deniz beyefendi'den dinlediğimiz rivayetlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Karıncalara köprü yapması: Molla Abdülcelil yağın yağmurlar neticesinde küçük de olsa bir suyun akarak karıncaların yollarını kapattığını ve geçit bulamadıklarını gözlemler. Bazılarının farkına bile varmadan geçip gideceği yolda, Molla Abdülcelil, etraftan bulduğu çeşitli malzemelerle onlara köprü yapar ve karıncaların oradan geçmesini sağlar.

2. Molla Abdülcelil yolda yürürken bir leşin başında bir köpek sürüsünün toplandığını ve onu yediklerini, bu sırada küçük bir köpeğin yanlarına yaklaşamayıp kenarda beklediğini görür. Molla Abdülcelil, bu durumdan rahatsız olur ve büyük köpekleri kovalayarak küçük köpek karnını doyuruncaya kadar oradan ayrılmaz.

3. Molla Abdülcelil inancının bir gereği olarak kendi inancını tebliğ etmek ister. Bölgede çeşitli dinlere mensup insanlar yaşamaktadır ki bunlardan biri de Yezidi'lerdir. Molla Abdülcelil zaman zaman Yezidi

Bunlardan başka şeyh Seydâ'nın İdil ve köylerinden çok sayıda talebesi ve dergâhına gelen seveni vardır. Hırabırıpın Köyünden sofî Reşid⁴⁰ ve sofî Süleyman⁴¹ bunlardandır.

SONUÇ

İdil ilçesi; farklı din, dil ve milletleriyle bir kültür mozağıdır. Bu yönüyle de Osmanlı toplumunun bir prototipidir. İdil'in bağlı bulunduğu Şırnak ili ve Şırnak'ın da içinde bulunduğu bölgesel ismiyle Botan bölgesinde halen devam eden âşiretler, medreseler ve tekkeler bu havzanın tanımlanmasında en baskın unsurlardır. Nakşibendîliğin çok önemli havzalarından biri olan bu bölgede üç Nakşî aile ön plana çıkmaktadır. Bunlar; Basret şeyhleri, Dirşevî Ailesi ve Şeyh Muhammed Saîd Seydâ'nın ailesidir.

İdil ilçesinde 1950'li yıllara kadar Müslüman nüfus çok az iken bu tarihten sonra artmaya başlamıştır. Bunda Süryânî ve Yezidî vatandaşların bölgeyi terk etmesi yanında, Şeyh Seydâ'nın 1949 yılında ilçenin ilk camisini yaptırmasının da etkisi olmuştur. Bu tarihten sonra İdil'de görevlendirdiği halifeleriyle Müslüman nüfus artmaya başlamıştır.

İdil'in de içinde bulunduğu bölge, binyılı aşkın süredir varlığını sürdürmüş insanlığın tarihine ait çok önemli kültür ve medeniyetin mirasını sinesinde saklamakta ve araştırılmayı beklemektedir. Bizim konumuz açısından bölge, keşfedilmeyi bekleyen irfânî değerler hazinesi gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- AŞKAR, Mustafa, *Niyâzî-i Mısırî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004.
- DENİZ, Abdulkaki, Jiyana Mela 'Ebdullahê Fîrfêlî, *Nûbihar*, Sy: 111, Bahar 2010.
- ERDOĞAN, Kenan, *Niyâzî-i Mısırî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- GÖKSU, Muhammed, "Muhammed Nurullah Seydâ el-Cezerî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Tasavvuf Anlayışı", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010

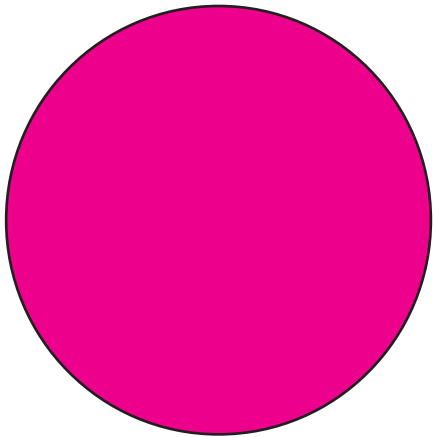
köylerine giderek, "Arkadaşlar ben dinimin bir gereği olarak sizi İslâm'a davet ediyorum. Gelin Müslüman olun!" şeklinde tavsiyelerde bulunur onu kırmayıp dinleyen insanlara teker teker Müslüman isimleri verir ve köyde belli bir yeri işaret ederek "Buraya da camii yaptırın" diye tavsiyelerde bulunurdu.

4. Molla Abdülcelil, elbise bulmanın zor olduğu zamanların birinde yolda gördüğü gariban bir kişiye üstündeki elbiselerin zaruret haricinde olanları hariç verip evine varır. Hanımı durumu anlattığında ikinci bir elbisesi bulunmadığı için, hanımı "Peki şimdi sen ne yapacaksın insan bunu düşünmez mi?" diye karşılık verir. O da "Allah kerimdir" diye evde bulunan battabiyeye sarılıp beklerden o akşam Suriye'den bir zat gelerek daha önce tanıştıkları bir dostunun selamını iletir ve hediye olarak gönderdiği elbise paketini kendisine sunar.

⁴⁰ Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî *Mektûbât*, s. 62.

⁴¹ Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî *Mektûbât*, s. 62.

- GÜNDÜZ, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989
- MUHAMMED Nûrî Eş-Şeyh Reşîd en-Nakşibendî ed-DİRŞEVÎ, *el-Kutûfu'l-Ceniyye fî Terâcimi'l-Âileti'd-Dirşeviyye*, Trs.
- ÖNGÖREN, Reşat, *Osmanlılar'da Tasavvuf (Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ-XVI Yüzyıl)*, İz Yay., İstanbul 2000.
- SEYYİD Mela Abdullah Fırfilî, *Kitabu'l-Es'ileti ve Ecvibe*, Ravza Yayınları, İstanbul 2011.
- SEYYİD Mela Abdullah Fırfilî, *Kitâbu'l-İşârâti ve Beşârât*, Ravza Yayınları, İstanbul 2010.
- ŞAPOLYA, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yay., İstanbul 1964.
- ŞEYH Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî, *Mektûbât*, Haz: Şeyh Abdussamed el-Fârkinî, Ter: İbrahim Öztürk, İnegöl 2008
- ŞEYH Muhammed Nurullah Seydâ, , *Tasavvufun Sırları* Haz.: İbrahim Öztürk, İstanbul 1991.
- YILMAZ, H. Kâmil, "Osmanlı Sultanları ve Mutasavvıflar", *Maverâ*, (Tasavvuf Özel Sayısı), Eylül-Ekim 1984.
- YILMAZ, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (Sûfiler Devlet ve Ulemâ)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2001.
- YÜCE, Abdülhakim, "Cizre'li Şeyh Seydâ ve Tasavvufî Görüşleri", *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: M. Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yay., Ank. 2010

İDİLLİ BİR ÂLİM: MOLLA AHMED NAS VE ESERLERİ (MELE AHMEDÊ ZİNAREXÎ)*

Taha NAS

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özet

Bu çalışmada İdil'in çevresindeki medreselerde yetişen ve daha sonra buralarda müderrislik yapan, bu açıdan bölgedeki müderris hocaların yetişmeleri ve yaptıkları hizmetleri göstermesi bakımından örneklik teşkil edebilecek Molla Ahmed'in hayatı ve eserleri tanıtılmıştır. Önce onun doğumundan başlamak üzere aldığı eğitim, imam – hatip olarak görev yaptığı ve müderrislik yaptığı yerler ile ilmî şahsiyetinden bahsedilmiştir. Sonra da onun ilmî şahsiyetinin semeresi olan ve çoğu manzum on eserinin şekil ve içerik bakımından kısaca tanıtımı ile bu eserlerini te'lif ederken gayesinin ne olduğu, *Divan*'ındaki şiirlerinde etkilendiği şairler ile ele aldığı konular tanıtılmıştır.

Abstract

In this work has been presented the life of Molla Ahmed and his works, who has been trained in madrasahes around Idil and later also taught in the same area, in that respect, his life forms a sample for the scholars in the area and what they have functioned scholarly. First, as beginning from his birth to his education, this papers mentions also his duty as an Imam-Hatip and tales about the places that he taughtat, and also scholarly personality. Thereafter, introduced his ten works shortly which are harvests of his life and most of which are poetic, both their mould and their content. Also in this work has been presented his purpose of writing the works, and poets who he has been affected while he wrote his poems in his Divan and the themes in the same book.

I. HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. Hayatı

Hezar û nehsed û sih û heft / Bin dokuzyüz otuz yedi
Hatne vê dunya zehmet / Bu zahmetli dünyaya geldik
Rehmetîyê bavê me / Rahmetli babamız
Navê me danî Ehmed¹ / Adımızı Ahmed koydu

Molla Ahmed “*Saxbuna Ahmed* (Ahmed'in yaşamı)” isimli şiirinde hayatının 16.10.1988 yılına kadarki kısmını tanıtmıştır.² Buna göre nüfus kayıtlarında doğum tarihi 1944 olarak geçse de yukarıdaki dörtlükte de ifade ettiği gibi gerçekte 1937 yılında³ İdil'in Tepeköy (Hirabêrpin) köyünde üç çocuklu bir ailenin ortanca çocuğu

* Tebliğin hazırlanmasında müellifin eserlerinden ve onun ayrıca anlattıklarından istifade edilmiştir.

¹ Zinarexî, Molla Ahmed Nas, *Diwana Şe'rû Gazelê Modern û Sitraceî*, Müellif nüshası, s. 72.

² Zinarexî, a.g.e., s. 74.

³ Zinarexî, a.g.e., s. 72.

olarak dünyaya geldi. Aslen Hedilê (Kayı) köyünden olan Molla Ahmed, çocukluğunu babasının fahrî imamlık yaptığı Xirabêrpin’de (Tepeköy), gençliğini bölgenin medreselerinde geçirdi. Medresedeki eğitimini bitirdikten sonra Zinarex (Bozburun) köyünde fahrî imamlığa başladı. Burada imamlıkla birlikte medresesini kurdu ve talebe okuttu. Burası çoğunlukla müslümanların ikamet ettiği bir yer olmakla birlikte Süryanî Hristiyanlardan bir ailenin de bulunduğu bir köy idi. Bu aile ile de hoşgörüye dayalı, bir müslümanın gayr-i müslim ile kurabileceği ilişkinin en güzel örneklerinden biri sergilendi. Öyleki bu aile daha sonra başka bir köye tısnmış olmalarına rağmen onlarla ilişkilerimiz devam etmiştir. Uzun süre burada ikamet ettiğinden bu köyle meşhur oldu ve bu köye nisbetle Mele Ahmedê Zinarexî dendi. Burada görev yaparken askere gitti ve iki yıllık askerlik görevi dönüşünde fahrî imamlıktan resmî imamlığa geçti ve Serêgir köyünde göreve başladı. İki yıl sonra önceki köyü olan Zinarex’a (Bozburun) naklini aldı. 1985 yılında buradan göçebelerin yaşadığı Mizgevtok (Camili) köyüne taşındı. Beş sene sonra bu köyden İdil’in merkezine taşındı ve burada da imamlık vazifesini sürdürmenin yanı sıra talebe okuttu. 1991 yılında bölgenin karışması ve tehlikeli bir durum arzemesi üzerine talebeleri hakkında endişelenerek medresesini kapatıp bir müddet sonra da Şanlıurfa’nın Birecik ilçesinin Şekerköy köyüne taşındı. Burada 1998 yılına kadar görev yaptıktan sonra memuriyetten emekli oldu ve İdil’e geri döndü. O günden bu güne İdil’de yaşamına ve ilmî çalışmalarına devam etmektedir.

B. Tahsili ve İlmî Şahsiyeti

Molla Ahmed yedi yaşında iken babasından Kur’an-ı Kerim ve temel İslamî bilgileri öğrenmeye başladı. Bu bağlamda Şafiî fıkına dair *Ğayetu’l-iẖtisâr* adlı eseri babasından okuduktan sonra on küsür yaşında iken ilim öğrenmek için köyünden çıktı. İlk olarak Filê (Bereketli) köyünde sonra da Botan bölgesi ve Torê dedikleri bölgede medrese eğitimine devam etti.⁴ Nizamiye medreselerinin son örnekleri denilebilecek bu eğitim kurumlarında başta Arapça’nın sarf, nahiv, mantık ve belâğat ilimleri ile İslamî ilimlerden kelam, fıkıh ve tefsir ilimleri olmak üzere medreselerde okutulan 12 ilim dedikleri branşları yaklaşık 15 yıllık bir eğitimle tahsîl etti. Bölgenin en meşhur hocalarından Mele Mihamedê Zivingî, Mele Abdilê Firfêlî, Mele Sa’dilê Basîskî, Mele Silêmanê Banihi, Mele Beşîrê Halîlî, Şeyh Xelîlê Serdêfî ve yanında icazet aldığı Cizre şeyhlerinden Şeyh Seyda’dan ders aldı.

Bu arada şunu ifade etmekte yarar var. Kanaatimizce özelde Molla Ahmed genelde bölgedeki medreselerde ilim öğrenen talebelerin çok yer değiştirip birçok hocadan ders almalarının iki temel sebebi vardır. Biri ekonomik sebeptir. Zira her biri bir köyde açılmış ve köylüler tarafından finanse edilen medresenin zamanla ekonomik açıdan yaşayamaz hale gelmesi veya hocanın bu ve benzeri sebeplerden o köyden taşınmak zorunda kalması talebelerin de başka medreselere gitmesine sebep olurdu. İkincisi bölgedeki müderris hocalar arasında tabii bir şekilde ortaya çıkmış branşlaşmadır. Zira farklı ilim dallarının hatta bir ilmin bazı bölümlerinin (örneğin mantık ilminin tasavvurat ve tasdikât şeklindeki iki temel bölümünü iyi bilen iki farklı

⁴ Zinarexî, a.g.e., s. 72-73.

hocadan okuma gibi) farklı hocalar tarafından daha iyi bilindiği ve daha iyi okutulduğu talebeler arasında duyulurdu ve talebe belli bir müderrisin daha iyi bildiği ilmi okuyacağı zaman onun yanına giderdi. Böylece en iyi bilenden ilimi öğrenirdi.

Sıkıntılı ve zor şartlarda medrese tahsilini tamamlayan Molla Ahmed, medrese ve hocaları ile ilgili anlattığı anekdotlardan şunu aktarmakta yarar görüyoruz: Zivinga Şikaka köyündeki medresemiz bir mağara idi ve ışığını üstteki bir delikten alıyordu. Hocamız köyde imamlık yapmıyordu, gündüzleri ailesinin geçimi için çalışıyor geceleri de geç saatlere kadar bizlere ders veriyordu, iki üç saat uyuyup sabah namazına kalkıyor ve ardından da kalan dersleri veriyordu. Çoğu zaman sade arpa ekmeği yiyorduk, ama günlerin nasıl geçtiğinin farkına varmıyorduk.

Molla Ahmed, icazetten sonra bir müddet Şeyh Seyda'nın medresesinde müderrislik yaptı. Şeyh Seyda'nın vefatından sonra müderrislikten ayrıldı ve imamlığa başladığı köyde kendi medresesini kurdu. Bundan sonra sırasıyla Zinarex, Mizgevtok ve İdil'de medresesinde yaklaşık 10 yıl talebelere ders verdi. Bu süre zarfında 150'den fazla talebe yetiştirdi. Aynı zamanda görevi icabı bulunduğu yerler ile çevrelerinde halkın dini problemlerine çözüm getirdi. Çevredeki hocaların çözemediği birçok fikhî mesele ona getirildi ve onun tarafından halkın işine yarayacak şekilde çözüme kavuşturuldu.

Bu arada Mizgevtok'ta görev yaptığı dönemden itibaren şiirlerini ve Mevlid-i Şerif'i yazmaya başladı. Şanlıurfa'da iken İslam Akaidine ve Şafî fikhına dair eserlerini te'lif etti ve şiirlerini yazmaya devam etti. İdil'e döndükten sonra da tefsire, hadis usulüne ve dualara dair kitaplarını ve şiirlerini yazmaya devam etti.

Başta içinde yaşadığı toplum olmak üzere Müslümanların yaşadığı bölgelerdeki sosyal sıkıntıların, buhranların, iç çatışmaların ve müslümanların geri kalmışlığının ıstırabını içinde duyan Molla Ahmed, bu bağlamda sosyal, kültürel ve ahlakî meselelerle ilgili görüş ve düşüncelerini özellikle *Divanı*nı oluşturan şiirlerinde dile getirmiştir. Bu düşüncelerini ifade etmek amacıyla bazen “We’z û sohbeta sofîya⁵ (Sofulara va’z ve sohbet)” şiirinde olduğu gibi yakın çevresindeki toplulukları veya yanlışı ele almış, bazen de “Qisseta Se’idê Kurê Cubeyr û Haccacê Zalim⁶ (Sait bin Cüveyr ile Haccac-i Zalim’in Hikayesi)” adlı şiirinde olduğu gibi tarihte olan bazı olayları örnek olarak işlemiştir.

Molla Ahmed'in, *Divan*'ı başta olmak üzere manzum eserlerinde Molla Ahmedê Cezerî ve Ahmedê Hanî'den etkilendiği söylenebilir. Hatta Ahmedê Hanî'nin kendi döneminde, yazdığı şiirlerin Kürtçe olmasından dolayı kıymet görmediğinden yakınması gibi o da üçyüz yıl sonra Kürtçe olduğu için kendi şiirlerinin de insanların nazarında değerli olmadığını ifade eder.⁷ Bununla birlikte diğer halkların dillerinde

⁵ Zinarexî, a.g.e., s. 18.

⁶ Zinarexî, a.g.e., s. 41.

⁷ Zinarexî, a.g.e., s. 69.

birçok eser yazıldığını, Kürtlerin ise kendi dillerinde çok az esere sahip olduklarını, bu yüzden kendisinin muhtaç bir millete faydalı olmak için onların diliyle eserlerini kaleme aldığını ifade eder. Onun en temel arzusu da bu eserlerinin bir gün Kürtlerin medreselerinde okunması ve değer kazanmasıdır.⁸

II. ESERLERİ

Molla Ahmed'in bugün itibarıyla beşi nazım, beşi de nesir olmak üzere on eseri bulunmaktadır. Nesir türünden olan eserlerinin dördü risale mahiyetindedir. Divanındaki bazı Arapça şiirleri ile tefsirinin Arapça kısmı dışarda tutulursa geri kalan bütün eserleri Kürtçe ile kaleme alınmıştır. Akaid, fıkıh ve hadis usulüne dair eserlerini, kendisinin yetiştiği ezbere dayalı medrese geleneğinin de etkisiyle, manzum olarak te'lif etmiş olması, medreselerde bunu okuyacak talebelerin ezberlemesinin kolay olması, ve Kürt edebiyatına da bir katkı olması amacına yöneliktir. Bunlardan *Mevlid*, akaid ve fıkha dair eserleri Kürtçe'nin Arap alfabesiyle ofset olarak basılmıştır. Diğerleri ise henüz basılmamıştır. Ancak hepsinin hem Arap alfabesi hem de Latin alfabesiyle basımı için çalışmalar sürmektedir. Bu eserleri aşağıda kısaca tanıtmaya çalışacağız.

A. Diwana Şe'rû Gazelê Modern û Sitrtecî (Divan)

Molla Ahmed'in şimdiye kadarki şiirlerinin toplandığı eseri olup 35 şiirden ve yaklaşık 2500 küsur beyitten oluşmaktadır. Şiir sayısının az, beyit sayısının çok olması bazı şiirlerinin oldukça uzun olmasından kaynaklanmaktadır. Şiirlerinin çoğunluğu Kürtçe olup 2 tanesi ise Arapça'dır. Şiirlerini Aruzun değişik vezinlerine göre nazm etmiştir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi şiirlerinde toplumda gördüğü imanî ve ahlakî zaafıları, sosyal ve kültürel problemleri işlemiştir. Bu anlamda *Divan*'ının başındaki “Şireta Muslumana⁹ (Müslümanlara nasihat)” adlı şiirinde dönemin ne kadar kötü olduğunu, bunlardan kurtuluşun ise Kur'an ve Sünnet'e tabi olmakla olacağını ifade eder. “We'z û sohbeta sofîya¹⁰ (Sofulara va'z ve sohbet)” adındaki şiirinde ise İdil ve çevresindeki üç aşirete mensub müritlerin şeyhlerine bakış açılarının İslam'a aykırılığını ve çarpıklığını, İslam'a göre doğru olanın ne olduğunu dile getirir. “Sifra Xwarinê¹¹ (Yemek Sofrası)” adlı şiirinde kendi damak tadına uygun yemekleri sayar ki bu aynı zamanda bölgenin yemek kültürünün de tanıtımı anlamına gelir.

Bazı şiirlerinde insanın ne olduğu, kendisini tanıması durumunda Rabbini tanıyacağı, yaratılış amacının ibadet ve mücadele olduğu vb. temalar üzerinde durur.¹² Aynı şekilde tarihteki bazı alim ve mücahid kişilerin hayat mücadelelerini örnek vererek günümüzdeki alimlerin de onlar gibi olması gerektiğini zımnen vurgular. Hz. Peygamber ile onun dönemindeki güzel özellikler ve dürüst insanlar ile günümüzdeki

⁸ Zinarexî, a.g.e., s. Xulasâ Akîda, s. 45; Dîwan, s. 86-88.

⁹ Zinarexî, Dîwan, s. 2-7.

¹⁰ Zinarexî, a.g.e., s. 18-25.

¹¹ Zinarexî, a.g.e., s. 80-82.

¹² Zinarexî, a.g.e., s. 8-13.

yanlış anlayışları, kişiliksiz insanları kıyaslayarak sunmaya çalışır.¹³ Yine bir şiirinde halini Rabbine arz eder, başka bir şiirinde de yaşadığı dönemi ve insanların İslam ahlak ve ahkamından uzaklaşmış olmasını Resulullah'a arz eder.¹⁴ Bazı şiirlerinde de kıştan sonra gelen baharın güzelliklerini, rüzgarın faaliyetlerini ve kuşların istişare ve birlikteliğini sembolik olarak kullanır ve bunlardan dersler çıkarılması gerektiğini ima eder.¹⁵ Halepçe olayına dair, aşk ve hayata dair şiirlerinin yanında, kendi hayatını özetlediği ve hayatından bazı kesitleri anlattığı şiirleri de bulunmaktadır.¹⁶

B. Fêkiyê Narincî Mewluda Kurmancî (Kürtçe Mevlid)

Molla Ahmed'in Hz. Peygamber'in nesebini, şemailini, bazı mucizelerini ve doğumunu anlattığı şiiridir. Aruzun fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül ile fa'ilâtün fa'ilâtün fa'ilât vezinleriyle yazdığı bu şiirin baş tarafında mevlidin bidat olmadığına ve kutlandığında mü'mine fayda sağlayacağına temas eder ve buna dair çok sayıda delilin bulunduğunu ifade eden bir bölüm bulunur. Bu delillerden iki tanesini aktarır. Birincisi Süveybe'den Hz. Peygamber'in doğduğu müjdesini alan Ebu Leheb'in, buna olan sevincinden Süveybe'yi azad etmesi, her pazartesi onun azabının hafiflemesine sebep olduğuna dair haberdur. Bir müşriğin Hz. Peygamberin doğumuna sevinmesi ona fayda veriyorsa, müslümanın sevinmesi ve bunu kutlaması evleviyetle fayda sağlar. İkincisi Hz. Peygamber'in pazartesi gününe önem vermesi ve o günde oruç tutması ile pazartesinin önemini soranlara çok hayırlı bir gün olduğunu, o günde doğduğunu ve o günde kendisine Kur'an'ın nazil olduğunu belirtmesi de mevlidin değerini gösterir.¹⁷

Sonraki bölümler ise Hz. Peygamber'in fiziki ve ahlaki özellikleri, onun bazı mucizeleri, doğumu, hoşgeldin faslı ile devam eder ve dua ile tamamlanır. Bölümler arasında şu nakarat yer alır.

Selata li ser din nedin muhletê (Ara vermeden Ona salat okuyun)

Milê we li yê wî herin cennetê (Onunla omuz omuza cennete gidin)

Molla Ahmed, doğuda Hz. Peygamber'in doğumunun kutlanmasının gelenek haline gelmesi ve başta Ertuşî'nin olmak üzere bu kutlamalarda Mevlid adı altında okunan naatların sahih olmayan haberler içermesinin kendisini bu Mevlidi yazmaya sevk ettiğini ifade eder. Yazdığı bu naatta sadece sahih hadislerle dayanmasının yanı sıra diğerlerine göre daha kısa olması ve dolayısıyla bıktırıcı olmamasını da onun ayırıcı özelliklerinden biri olarak kaydeder.

C. Xulasâ Akîda Musulmanê Sunnî (Sünnî Müslümanların Akaidinin Hülasası)

Müellifin, yetim ve sahipsiz olarak gördüğü Kürt çocukları ve akaidi bilmeyenler tarafından Kürt medreselerinde okunması arzusuyla yazdığı manzum eserlerinden bir tanesi de Sünnî Müslümanların inanç esaslarını özetleyen bu eseridir. Kendisinden

¹³ Zinarexî, a.g.e., s. 41-54.

¹⁴ Zinarexî, a.g.e., s. 74-76, 29-31.

¹⁵ Zinarexî, a.g.e., s. 58-60, 60-62, 70-71.

¹⁶ Zinarexî, a.g.e., s. 64-70, 55-58.

¹⁷ Zinarexî, *Mewlûd*, s. 3-4.

önce Kürt diliyle inanç konularında tek tük şeyler yazılmışsa da içinde yabancı kelimelerin çok olduğunu, kendisinin ise saf bir Kürtçe ile yazdığını, içinde tek tük yabancı kelimenin bulunmasının ise şiir zaruretinden kaynaklandığını ifade eder.¹⁸

Yaklaşık 500 beyitten oluşan bu eserini genelde Sünnî – Eş’arî düşünceye göre yazmış, sadece tekvin sıfatı ile kaza ve kader kavramlarının tanıtımı konusunda Maturidi’nin düşüncesinin Eş’arî’nin görüşlerinin tersi olduğunu belirtir.¹⁹ Ayrıca Allah’ın mahiyeti konusunda da Sünnî olmayan bir düşünceyi dipnotta aktarır. Bu düşünceye göre Allah dünyadaki nurdan farklı bir nurdur. Bu görüşün savunucuları bu konuda Kur’an ve Tevrat’ta bulunan ve Allah’ın nur olduğunu ifade eden ayetlerin zahirine dayanmışlardır.²⁰

Yazar eserini üç temel konu çerçevesinde olmak üzere üç bölüm olarak oluşturmuştur. Birinci bölümü ilahiyata, yani Allah’a dair inançlara ayırmıştır. Bu bölümde Allah’ın zatı, sıfatları ve görülüp görülmeyeceği ile ilgili inanç esaslarını konu edinmiştir. İkinci bölüm nübüvveti dair esasları ele alır. Bu bölümde peygamberlere iman, onlarda bulunması ve bulunmaması gereken sıfatlar, Kur’an’da geçen peygamberler, Hz. Peygamber’in kısaca hayatı ve nesebi işlenmiştir. Bu bölüm içinde ayrıca bir başlık altında semavî kitaplara iman konusu ele alınmıştır. Üçüncü bölüm ise sem’iyata dairdir. Bu bölümde melekler, cinler, şeytan, arş, kürsü, levh, kalem, ecel ve benzeri hususlar ile kıyametin alametleri, kıyamet günü ve o gün ile o günden sonra olanlar, cehennem ve cennete dair bilgiler ile iman, İslam, ihsan, din, kaza, kader, nefis, ruh ve benzeri kavramların ne anlama geldiği açıklanmıştır. Buna göre Akaid’in konusu dışına taşıp Kelam ilmine konu olan tartışmalı birçok meselenin Sünnî-Eş’arî düşünceye göre bu eserde ifade edildiğini söylemek mümkündür. Eser, Şanlıurfa’nın Birecik ilçesinin Şekerköy köyünde 8 Mart 1992’de tamamlanmıştır.

D. Kurtîya Fıkha Şafîî bi Sual û Cewab û Nazma Kurmancî (Şafîî Fıkhnın Özeti)

Molla Ahmed, 4 Mart 1993’de Şekerköy’de tamamladığı bu eserini diğer manzum eserleri gibi Kürt çocuklarının kendi dilleriyle yazılmış bu kitap vasıtasıyla çok ihtiyaç duyduğu Şafîî fıkhnı kısa zamanda anlamaları ve hıfz etmeleri için kaleme aldığını belirtir.²¹ Şafîî fıkhnı soru cevap şeklinde işleyen bu eser, bölgede çok bilinen “Ğayetu’l-İhtisâr” adlı Arapça eserle yakın bir içeriğe sahiptir.

Müellif yaklaşık 1300 beyitten oluşan bu eserinde Şafîî mezhebinin furû fıkha dair yerleşik görüşlerini çocukların bilmeye ihtiyaç duydukları kadarıyla ele almıştır. Buna göre fıkhnın sular, temizlik, ibadetler konularından başlayıp muamelât, ukubât, cihad ve ilgili bahisler, avlanma, yeminler ve kefareter, hakim, hüküm, haklar ve kölelerle

¹⁸ Zinarexî, *Xulasa Akîda*, s. 2-3.

¹⁹ Zinarexî, a.g.e., s. 5, 39-40.

²⁰ Zinarexî, a.g.e., s. 5.

²¹ Zinarexî, *Kurtîya Fıkha Şafîî*, s. 2.

ilgili bahisler yer alır. Buna göre furû fikhın bütün temel konularının özet bir şekilde işlendiğini söylemek mümkündür.

E. Hingivê Xweş û Asîl Risala İlmê Usûl (Usulu'l-Hadîs)

Hadis usulüne dair olan bu eser de Kürt çocuklarının daha çabuk anlamaları ve gerekirse hıfz edebilmeleri için kaleme alınmış manzum bir eser olup, 212 beyitten oluşmaktadır. Diğer manzum eserlerinde olduğu gibi bu eserin te'lifinde de dini eğitim veren okul ve medrese talebelerinin eğitimi ve ihtiyacı göz önünde bulundurulmuştur. Yazar bu eserini yazarken başta Suyutî'nin manzum *Elfîyesi* ile birlikte diğer bazı manzum ve mensur hadis usulü eserlerinden istifade etmiştir.

Bu eserde hadis usulünün temel kavramları tanımlanmıştır. Bu çerçevede hadislerin değişik açılardan taksimleri yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi tariklerinin sayısı bakımından mütevatir veya âhâd olması, âhâd hadisin kendi içinde meşhur, aziz veya garib olması şeklindeki taksimdir. Diğer bir taksim ise hadisin makbul veya merdûd olması açısından yapılanıdır. Makbul olan hadis ya sahihtir veya hasendir. Merdûd olanı da değişik açılardan yapılan taksimler neticesinde ortaya çıkan kavramlarla ifade edilir ki, bunlar münker, mu'dal, muztarıb, şâz, müdrec, münkatı, zayıf, v.b. kavramlardır. Bir başka taksim ise hadisin dayandığı kişi bakımından yapılanıdır. Buna göre hadisler merfu, mevkûf ve maktû şeklinde üçe ayrılır. Diğer bir açıdan hadisler kudsî veya nebevî hadis şeklinde ikiye ayrılır. Dolayısıyla bu eserde başlıca ulûmu'l-hadis ıstılahlarının tanıtıldığını söylemek mümkündür.

F. Tefsîra Kurmancî û Tercuma Muhcetü'l-Fewâid we'l-Esrâr fi Tefsiri Âyâtî'l-İmâni we'l-Cihâdi we'l-İxtibâr (Bazı Ayetlerin Tefsiri)

Molla Ahmed, yaklaşık iki cilt ebatındaki bu eserini, Kur'an-ı Kerim'i baştan sona okuyup iman, cihad, sabır, imtihan ve benzeri konularla ilgili ayetleri seçtikten sonra onları önce Arapça sonra da bunun bir tercümesi mahiyetinde Kürtçe tefsir etmiştir. Ancak Arapça yazılmış Kur'an tefsirlerinin çok olması ve hatta benzer çalışmaların da olması sebebiyle Kürtçe kısmı Arapçasından tecrit edilerek sadece Kürtçe kısmının basılması için çalışmalar devam etmektedir. Tefsirinde başta Seyyid Havva'nın *el-Esâs fi't-Tefsîri* olmak üzere İbn Kesir'in tefsiri, Alusî'nin tefsiri, *fi Zilali'l-Kur'an* ve *Safvatu't-tefâsîr* gibi tefsirlerden istifade etmiştir.

Tefsirindeki metodu ise şu şekildedir. Varsa sebab-i nüzûlü önce onu aktarır. Sonra ayeti manası anlaşılacak şekilde tefsir eder. Ardından ayetten çıkarılabilecek dersleri, faideleri ve özellikle günümüz insanına yarayacak hususları ilgili hadislerle birlikte aktarır. Kendisi yorum yapacağına ise "ben derim ki" ifadesiyle bunun ona ait bir yorum olduğunu belirtir.

Müslümanların günümüzdeki durumu, Kur'an ve sünnetten uzaklaşma, İslami bilinç ve şuurun zayıflamış olması, müellifi böyle bir çalışma yapmaya sevk etmiştir. Dolayısıyla Müslümanların imanını güçlendirecek, onlara mücadele, sabır ve imtihan şuuru kazandıracak bazı ayetleri, daha iyi anlaşılacakları şekilde tefsir ederek onların dikkatine sunmayı amaçlamıştır.

G. Tefsîra Herdu Şehadeta Digel Fatîhê û Digel Deh Suretê Kın (Kelime-i Şehadet, Fatiha ve On Kısa Sürenin Tefsiri)

H. Tefsîra Suretê Nebe/Amme (Nebe Süresinin Tefsiri)

J. Tefsîra Suretê Mülk/Tebarek (Mülk Süresinin Tefsiri)

Müslümanların imanlarını tazelemek için söyledikleri kelime-i şahadet ve namazlarının her rekâtında tekrar ettikleri Fatiha sûresi ile Fil sûresinden Nas sûresine kadarki on kısa sûre ile Nebe ve Mülk sûrelerinin Kürtçe manasından ve orta genişlikte tefsirinden oluşan üç risaledir. Bu risaleler, Müslümanların Kur'an'dan en çok okuyup tekrar ettikleri bu sûrelerin anlamını öğrenip, okuduklarında ne dediklerini bilmeleri amacıyla yazılmıştır.

I. Telqêna Mîrîya û Va'za Sağa û Hinek Duane (Telkin ve Bazı Dualar)

Bu risalede toplumun anlamını bilmeden Arapça olarak okudukları telkîn, hatim, yemek, taziye, istihare, korku ve benzeri duaların Kürtçeye tercümeleri yapılmıştır ki, insanlar bu duaları anladıkları dille de yapabilsin, ne dediğini anlasın ve bundan huzur alsın, istifade etsin. Özellikle telkîn duası gibi yapılmasının temel amacının ölenlere değil, diri olanlara hayatın ve ölümün manasının öğretilmesi olan bir metnin anlaşılmadan okunmasının, okunuş amacına uygun olmaması, onu bu metni tercüme etmeye sevk etmiştir.

SONUÇ

Molla Ahmed'in, medreselerin başta ülkemizde olmak üzere İslam dünyasında ortadan kalktığı veya ortadan kalkmaya yüz tuttuğu bir döneme denk gelen medrese hayatı ve daha sonraki müderrislik ve imam hatiplik dönemi, bölgemizdeki medreselerde verilen eğitimin ve bu eğitimi alan kişilerin bundan sonra sürdürdükleri yaşantıya dair önemli bir örnek teşkil eder. Ancak onun, gerek İdil ve çevresinde gerekse Kürt halkının yaşadığı bölgelerde bu eğitimi alan kişilerin çoğundan farkı şiirle iştigal etmesi ve aldığı ilmi kendi çabalarıyla daha da ilerletip islamî ilimlerde eserler vermeye gayret etmesidir.

Onun eserlerinin hemen hemen tamamı kendi alanlarında Kürtçe ile yazılmış ilk eserler olma vasfına sahiptir. Bu açıdan bütün ilk eserlerin sahip olduğu öneme onlar da sahiptir. Ancak bazılarının daha basılmamış olması, bir kısmının da sadece Arap harfleriyle ofset olarak basılmış olması şu an itibarıyla bazılarının istifadeyi imkansız, bazısından da sınırlı bir istifadeyi mümkün kılmaktadır. Söz konusu eserlerin tamamının insanların yararlanabileceği hale getirilmesi için çalışmalar devam etmektedir.

KAYNAKÇA

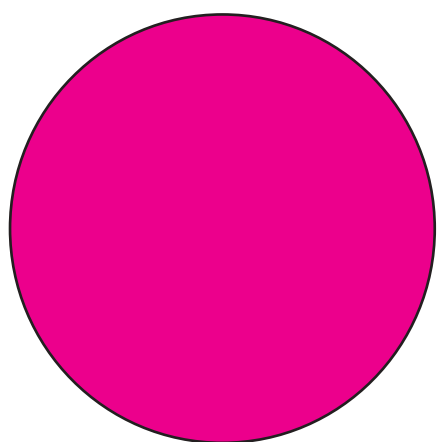
Zinarexî, Molla Ahmed Nas, *Diwana Şe'rû Gazelê Modern û Sitratecî*, Müsvedde.

....., *Fêkiyê Narincî Mewluda Kurmancî*, Ofset baskısı, Nusaybin, t.y.

....., *Xulasa Akîda Musulmanê Sunnî*, Ofset baskısı, Nusaybin, t.y.

....., *Kurtiya Fıkha Şafî bi Sual û Cewab û Nazma Kurmancî*, Ofset baskısı, Nusaybin, t.y.

- ....., *Hingivê Xweş û Asîl Risala Îlmê Usûl*, Mûsvedde.
- ....., *Tefsîra Kurmancî û Tercuma Muhcetu'l-Fewâid we'l-Esrâr fî Tefsiri Âyâtî'l-İmani we'l-Cihâdi we'l-İxtibâr*, Mûsvedde.
- ....., *Tefsîra Herdu Şehadeta Digel Fatîhê û Digel Deh Suretê Kurt*, Mûsvedde.
- ....., *Tefsîra Suretê Nebe/Amme*, Mûsvedde.
- ....., *Tefsîra Suretê Mülk/Tebarek*, Mûsvedde.
- ....., *Telqêna Mîrîya û Va'za Sağa û Hinek Duane*, Mûsvedde.

ANLATILAR IŞIĞINDA ALO DİNO VE SOSYAL EŞKİYALIĞI

Okt. Bilal ALTAN

Şırnak Üniversitesi Rektörlüğü

Okt. Canser KARDAŞ

Şırnak Üniversitesi Rektörlüğü

Özet

Bu çalışmamızda kavramsal çerçeveyi oluşturduktan sonra sözlü kaynaklar-anlatılar ışığında, muhtemelen 16. yüzyılın ikinci yarısında eşkıyalık faaliyetinde bulunan Alo Dino'yu baz aldık. Sözü edilen süreçte Osmanlı Devleti'nde eşkıyalık faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Anlatılar bağlamında Alo Dino'nun yaşadığı döneme ilişkin ipuçlarına, birtakım vasıflarına, Botan Miri Muhammed'e ve mirlik-emirlik sistemine atıfta bulunduk. Ayrıca Alo Dino'nun hangi gerekçelerle eşkıyalık eylemine giriştiğini, eşkıyalığının -belki de korsanlık olarak nitelenmek daha doğru olacak- bu konulardaki alan çalışmalarından da yararlanarak sosyal boyutu, halk türkülerine konu oluşu, halk kahramanlığı yönü üzerinde durduk.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Eşkya, Botan, Alo Dino, Mir Muhammed

ALO DİNO AND HIS SOCIAL BANDİTRY ON THE CONTEXT OF THE NARRATİVES

Abstract

After creating the conceptual framework, in this study, we have based on Alo Dino, who had been in banditry activities between probably in the second half of 16.century in the light of the oral narratives-resources. In the mentioned process, banditry activities in the Ottoman Empire had been concentrated. In the context of the narratives, we've made reference to the tips of the period he lived, some of his qualifications, to Mohammed, the Mir of Botan and the system of hackneyed-emirate. In addition, we've stand on the direction of his public heroism, the problems which caused him to engage in banditry actions - perhaps it will be more accurately that qualifying it as piracy-, its social dimension, being subject to the public folk songs by also taking advantage of the works on these issues.

Key Words: Banditry, Botan, Alo Dino, Mir Mohammed

GİRİŞ

Tarihin her döneminde devletlerin, devletlerin içinde beylerin, mirlerin örgütlenme sistemlerinin güçlü ve zayıf oluşlarına göre eşkıyalık faaliyetleri nadir veya çok görülmüştür. Devlet ile halk nezdinde eşkıyalığa bakış, kimi durumlarda değişebilmektedir. Dolayısıyla genel detaya geçmeden önce konumuza ilişkin eşkıya, korsan, mir, mirlik, Botan kavramlarına açıklık getirmek daha doğru olacaktır.

Dağda, kırdan yol kesen hırsızlar, haydutlar¹ demek olan eşkıya Arapça ‘seka’ mastarının öznesi olan ‘şaki’ kelimesinin çoğuludur.² Osmanlı kaynaklarında ise “celali”, “eşirra”, “harami”, “haramzade”, “türedi”, “haydut” kelimelerinin de eşkıyalığın karşılığı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Zor kullanma yoluyla kişilerin mallarına el koyma, yaralanmalarına, ölümüne yol açma, onlara maddi ve manevi zarar verme girişiminde bulunma, bu işi özel bir teşkilat haline getirme eylemine eşkıyalık denir.³ Hukuki olarak ise genellikle şehir dışında köylere yakın kesimlerde özellikle barınma, gizlenme olanaklarının çok olduğu dağlarda gezen silahlı, bazen yol kesip gasp suçu işleyen, bazen adam öldürmeye varan eylemlerde bulunan ve huzur bozucu girişimleri olan kişilere eşkıya denmekte, günümüzde ise bu kişiler terörist olarak adlandırılmaktadırlar.⁴

Resmi söylemlere bakıldığı zaman eşkıya kategorisi içerisine giren gruplar geniş bir yelpaze oluşturur. Eric J. Hobsbawn bunu: “Ücretleri dağıtmak üzere götüren mutemedi köşe başında soyanlardan, örgütlü asilere veya gerillalara kadar saldıran ve zor kullanarak soygun yapan bir grubun üyesi olan herkes yasalara göre eşkıyadır.”⁵ diye nitelemektedir. Bu bağlamda çalışmamızın ana motifi olan Alo Dino da bir eşkıyadır.

Eşkıyalık korsanlık ilişkisine de değinmek yerinde olacaktır. Eşkıyalık korsanlığı içine alan daha geniş bir kavramdır. Korsanlık, deniz taşıtlarına saldırıyı, denizde gemi, adam ve mal gaspını, yağmalamayı içeren deniz haydutluğunu ifade etmektedir.⁶ Korsanlık denizle özdeşleşmiş olsa bile mühim olan su üzerinde bir faaliyet olmasıdır. Korsanlığa vurgu yapmamızın nedeni Alo Dino’nun Sulak Köyü’nün yakınlarından geçen Dicle Nehri’ni girişim alanı olarak seçmesidir. Bu açıdan bakıldığında Alo Dino esasında bir korsandır.

Alo Dino’nun yaşadığı dönemde bölgede Botan Beyliği-Mirliği hüküm sürmektedir. Bey ile eşanlamı olarak kullanılan “mir”, Farsça başkan demektir. Terim Yezidilerin lideri anlamındadır.⁷ Mirlikler siyasi erkin yanı sıra dini, kültürel, ekonomik ve askeri tüm yapı, unsur ve kişilikleri de bünyesine almıştı.⁸ Botan Beyliği, Azizan Beyliği olarak da geçer. Söz konusu bu beylik, 1270 yılından 1517’ye kadar tamamıyla müstakil, daha sonra kendi isteği ile içişlerinde serbest, dışta Osmanlı’ya bağlı olarak 1627’ye kadar varlığını sürdürürken, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti’nin onayı ile de aynı Azizan Ailesi beyliği sürdürmüştür.⁹

¹ İsmail Parlatur v.d., Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s.736

² Efkân Uzun, “Osmanlı Örneklemleri Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 3, Ankara, 2006, s.31

³ M. Emin Ünler, Aşiret, Eşkıya ve Devlet, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.67

⁴ Esat Şener, Açıklamalı Madde Atıflı Hukuk Sözlüğü, Seçkin Yayınları, Ankara, 2001, s.226

⁵ Hobsbawn, Eric J. Eşkıyalar, Çev. Orhan Akalın, Necdet Hasgöl, , Avesta Yayınları, İstanbul, 1997, s.11

⁶ <http://tr.wikipedia.org/wiki/korsan> (Erişim Tarihi: 26 Ocak 2011)

⁷ Özhan Öztürk, Folklor ve Mitoloji Sözlüğü, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, s.698

⁸ <http://guncelyorum-canadiil.blogspot.com/2010/02/ii-abdulhamitten-akpye-siyasal-islam-ve.html> (Erişim Tarihi: 25 Ocak 2011)

⁹ Abdullah Yaşın, Tarih Kültür Ve Cizre, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara, 2007, s.43

Geçmişten günümüze belirli kesimleri içine alan bir coğrafyayı farklı bir isimle nitelendirmek bir gelenek haline gelmiştir. Aynı gelenek Botan-Bohtan için de geçerlidir. Bu coğrafi alan adını Bitlis ve Van Gölü'nün aşağısındaki dağlardan doğup, Siirt yakınlarında Dicle'ye karışan ve oradan güneye doğru akarak Irak topraklarına dökülen Botan suyunun beslendiği alandan almaktadır. Eruh, Şırnak, Cizre'yi içine alan bölgenin kuzey ve batısında Dicle ile Bohtan, doğuda Hakkari Dağları, güneyde Habur suyu yer almaktadır.¹⁰ Alo Dino'nun eşkiyalığı, çerçevesini çizdiğimiz Botan coğrafyasının Cizre-İdil'e yakın kesiminde geçmektedir.

Bir halk kahramanı, sosyal eşkiya olarak nitelendirebileceğimiz Alo Dino'ya ilişkin bir ikisi dışında yazılı kaynağın olmayışı, bizi özellikle sözlü kaynak araştırmasına yöneltti. Dolayısıyla biz de Ziya Gökalp'in: "Her tür geleneğin bilicisini bulup ona müracaat etmeli, masalları masalcılardan, türküleri türkü söyleyicilerden almalı."¹¹ söyleminden hareketle işin ehli anlatıcılardan yararlandık.

ALO DİNO ANLATISI

Sulak Köyü'nün kuzeyinde Dicle'ye hakim bir tepede çok eski zamanlarda, kimin yaptığı belli olmayan, sağlam bir kale yapılmıştı. Alo Dino mertliği ve cesaretiyle bölgeye hakim olarak kaleyi ele geçirmişti.¹² Alo Dino, kasrını Sulak Kalesi tepesinin aşağılarına, kuzey yönünde Dicle Nehri'ni gören bir kayalığın üzerine inşa etmişti.¹³ Alo Dino'nun kasrında emrine amade çokça yiğit bulunmaktaydı.¹⁴

Nehrin üstünden kullanışlı bir asma köprü yapmıştı. Bu köprü'nün zincir halatlarının bir ucu nehrin karşısında bulunan bir kayadaki oyulmuş delikten geçirilmişti. Diğer ucu kasrının alt kısmına bağlanmıştı. Nehri karşıdan karşıya geçmek isteyen yolcular ve çevre halkı bu köprüden yararlanıyorlardı. Hem bu kesim hem de salcılar geçişlerde haraç ödemekteydi.¹⁵ Zincir halat her zaman bağlı duruyordu ve nöbetçileri tarafından kontrol ediliyordu. Böylelikle nehir geçişini keleklerle-salcılara kapatıyordu.¹⁶

Eski zamanlarda keleklerle ticaret yapan bezirganlar Diyarbakır'dan Musul'a, Bağdat'a keleklerle (ilkel kayıklar) Dicle üzerinden mal taşırlardı. Dicle'ye hakim olan beyler, ağalar Dicle'yi sahiplenerek bezirgan ve yolculardan haraç alırlardı.¹⁷ Alo Dino da Sulak Kalesi'nde varlığını sağlamlaştırmış, öte yandan Botan Beyi Muhammed'in hükmünü kabul etmiyordu.¹⁸

¹⁰ Tuncay Ögün, Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s.4

¹¹ Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Toker Yayınları, İstanbul, 2007, s.21

¹² İdris Kartal, "Dicle'nin Beyi Elo Dino", İdil Kültür Sanat Dergisi, Sayı:3, İdil, 2008, s.11-12

¹³ Sözlü Kaynak 1

¹⁴ Sözlü Kaynak 2

¹⁵ Sözlü Kaynak 5

¹⁶ Sözlü Kaynak 1

¹⁷ İdris Kartal, "Dicle'nin Beyi Elo Dino", s.12

¹⁸ Sözlü Kaynak 1

Büyük bezirganlar, bir araya gelip haraç miktarının çokluğundan şikayet ederek, haraç vermemek için çareler aramaya başlarlar.¹⁹ Salcılar fikir birliğine vardıldıktan sonra Botan Beyi'nin yolunu tutarlar ve şikayetlerini iletirler. Bunun üzerine Botan Beyi Muhammed: “Değerli misafirlerim hepiniz biliniz ki Alo Dino bizim hükümdarlığımızı tanımamış ve tanımayacak da. Sizden ne şekilde olursa olsun Alo Dino'yu esir alıp bize getirmenizi istiyorum. Bu izni size veriyorum. İntikamınızı ondan alacağız.”²⁰ der.

Görüşme sonrası salcılar durmaksızın hazırlıklarını yaparlar. Cizre'den Diyarbakır'a doğru yola koyulurlar. Diyarbakır'da hazırladıkları bir salın üzerine çadır kurarlar. Çadıra alımlı ve süslenmiş genç bir kız, davul zurna ve çalgıcılarını yerleştirip, düğün havası oluşturarak yola koyulurlar. Sulak Kalesi yakınlarına geldiklerinde davul ve zurnanın sesi, dağların ve tepelerin zirvelerinde yankılanır. Salın yolu kesilinceye kadar hiç kimse düğünün kime ait olduğunu bilmez. Kasrından çıkan Alo Dino sala doğru ilerler ve sorar:

-Kimin düğünüdür bu?

Salcılar:

-Bu sizin düğünüdür, efendim.

-Nasıl yani?

-Botan Beyi ile yakın dönemde Cizre'de Bırca Belek'te bir sohbetimiz oldu.

Bize halinizi, ahvalinizi sordu. Bizler de beyin huzurunda sizin hakkınızda iyi muhabbetler ettik. Beyimiz buna sizin adınıza çok sevindi. Bunun üzerine Botan Beyimiz Diyarbakırlı bir cariyesini size ödül mahiyetinde göndermiştir. Beyimizin bu ödülünü kabul etmeniz isabetli olacaktır.

Salcıların bu havadisinden sonra, Alo Dino'da bir sevinç uyanır. Hizmetkârlarına salcıları kasrında en güzel biçimde ağırlamalarını emreder. Uyuma vakti geldiğinde Alo Dino soluğu çadıra gelinin yanı başında alır. Bir süre sonra uykuya dalarlar. Kasırda bekleyen salcılar bir yolunu bulup kasırdan çıktıktan sonra Alo Dino ve gelinin bulunduğu salın halatını çözerler. Zincir engelini kaldırırılar. Salı suya salarlar. Sal sabaha doğru Cizre'de Bırca Belek yakınlarında görülür ve yolu Botan Beyi'nin salcıları tarafından kesilir. Uyanan Alo Dino kendisini Bırca Belek'in karşısında bulur. Salcılar beklemeksizin onu yakalarlar. Botan Beyi'nin divanına götürürler. Burada kendisini yargılamak üzere bir mahkeme kurulmuştur. Botan Beyi:

-Yıllarca yolcuları ve salcıları soyup soğana çevirdiğin iş de neyin nesidir?

-Beyim o iş yiğitlerin işidir.

-Nasıl konuşulacağını bilmez misin, kimin divanındasın acep var mı haberin?

-Bilirim Beyim, divanıdayım ben yiğitlerin.

¹⁹ İdris Kartal, “Dicle'nin Beyi Elo Dino”, s.12

²⁰ Sözlü Kaynak 1

-Madem soygunculuğun yiğitlik olduğundan dem vurur, bu divanın da yiğitlik divanı olduğunu söylersin, o halde sana yiğitliğin ne olduğunu göstermek gerek.

Botan Beyi fermanını verir. Bunun üzerine hizmetkârlar Alo Dino'nun koltukaltlarını keser, koydukları mumları ateşlerler. Alo Dino'ya yönelen Mir tekrar sorar:

-Bu ne haldir?

-Bu hal yiğitlik halidir.

-Acep bu halden daha beteri var mıdır?

-Elbette, bundan beteri de vardır.

-Nedir bu halden daha beter olan?

-Bir kış günü eşile beraber oturan birinin, ziyaretine gelen bir misafirine, altına koyacak minderi, açlığını yatıştıracak bir aşı yoksa... O anda insan mahcubiyetten eşile beraber ne yapacağını bilemiyorsa... İşte o haldir bu halden beter olan.

Alo Dino'nun bu sözleri karşısında vicdanından yaralanmış olan Mir, hizmetkarlarına seslenir:

-Alo'nun omuzlarında yanan mumları söndürün. Alo yiğit bir adammış.

-Beyim artık kar etmiyor, mumlar bedenimde dolaşıyor, beyimin aklına geç geldi sözü, Alo yiğit adammış diyor.

Hizmetkârları mumları söndürdükleri vakit Alo Dino ölmüştü.²¹

YAŞADIĞI DÖNEME İLİŞKİN İPUÇLARI

Hem yukarıdaki anlatıda hem de diğer kimi anlatılarda geçen Belek Burcu (Bırca Belek), Botan Miri Muhammed'den hareketle Alo Dino'nun yaşamış olabileceği döneme ilişkin bir tespitte bulunmak mümkündür.

Alo Dino'nun eşkiyalığının gerçekleştiği süreçte Belek Burcu'nun varlığı, normal şartlarda olayın 1596 öncesine dayanmaması gerektiğini göstermektedir. Çünkü sözlü edilen burç, Cizre Kalesi'nin devamından alınıp nehre doğru bir çıkıntıyı teşkil etmekte ve 1596 yılında Cizre Azizân Beylerinden Şeref Bin Muhammed Bin Hanabdal tarafından yaptırılmıştır. Kalenin yapımı çok daha eskilere M.Ö. 4000'lere Guti İmparatorluğu dönemine kadar gitmektedir.²² Ancak 1595-1618 yılları arasında Mir Şeref, 1618-1627 arasında ise Mir Ebdalhan bölgede hüküm sürmüşlerdir. 1627'den son Botan Miri Bedirhan'a kadar Muhammed ismi taşıyan herhangi bir bey yoktur. Bu husus bize yöre halkının Belek Burcu'nu Cizre Kalesi'nin tümünü ifade edecek şekilde kullandığını göstermekte ve olayın 1596'dan önce gerçekleştiğini açıklamaktadır.

İlk Cizre Beyi Mir Süleyman'dan (1260 dolayları) 1627'ye (Cizre Mirliğinin sonu) kadar olan süreçte Muhammed ismi taşıyan dört mir bulunmaktadır. Birincisi olan Mir Kek Muhammed 1470'lerde Akkoyunlu Uzun Hasan döneminde hüküm

²¹ Sözlü Kaynak 1

²² Abdullah Yaşın, Tarih Kültür Ve Cizre, s.97-98

sürmüştür. Olayın bu süreçte gerçekleşmiş olması eşkıyalığın yoğunlaştığı dönem itibarıyla uzak olasılık olarak görünmektedir. İkincisi Mir Bedir'in oğlu olup, 1571–1578 yılları arasında görev yapmıştır. Üçüncüsü 1578–1583 yılları arası görev yapmış olup babasının veliahtıdır ve babasıyla aynı adı taşımaktadır. Dördüncüsü Han Abdal'ın oğludur. Biri 1585 (1 yıl), diğeri 1593 (2 yıl) olmak üzere iki defa mir olmuştur.²³ Adını andığımız son üç Botan miri 1571'den 1595'e kadarki devrede hüküm sürdüğüne göre olayın 16. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Anlatılarda bahsi geçen Botan Miri Muhammed, muhtemelen 1571-1578 yılları arası hüküm süren Emir Muhammed Han'dır. Nedenine gelince, bunun hem Şerafeddin Han'ın hem de sözlü kaynakların betimlemesine uygun düşmesidir. Sözlü kaynaklar kendisini daha ziyade hile ve tuzaklara başvuran zalim biri olarak, Şerafeddin Han'ı ise aç gözlü, servet yapmaya bakan biri²⁴ olarak nitelemiştir.

Osmanlılar'daki eşkıyalık faaliyetlerini dikkate alacak olursak, Osmanlılarda merkezi yönetim 1519'daki Şeyh Celal isyanından sonra tüm asilere, eşkıyalara ve adi haydutlara Celali adını vermiş, Celali muamelesi yapmıştı. Eşkıyalık 1519'da başlayıp belirli aralıklarla yıllarca sürmüş, özellikle 16. yüzyılın son çeyreği ile 17. yüzyıl başlarında bütün Anadolu'yu sarmıştı. Bu eşkıyalık faaliyetlerinin bazıları yerel düzeyde kalırken, bazıları da geniş bir alana yayıldı.²⁵ Osmanlılarda eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunlaştığı süreç bile yukarıda dile getirdiğimiz ipuçlarını bir nevi doğrulamaktadır.

Alo Dino'nun öyküsü halk arasında çok eskiden beri söylenmektedir. Ancak olayın ne zaman gerçekleştiği belli değildir. Kale mimarisi ve anlatıcıların söylemlerinden denilebilir ki 400 yıl öncesine kadar götürmek mümkündür.²⁶

ALO DİNO VE BOTAN MİRİNİN BAZI VASIFLARI

Anlatılar ve eşkıya havalarından esinlenerek Alo Dino ve Botan Miri Muhammed'e ilişkin kimi vasıfları belirlemek mümkündür.

Alo Dino, yiğit ve cesur olması ile tanınırdı. Elo Dino lakabıyla ün salmış, Botan Miri'nin hükmünü kabul etmemişti.²⁷ Mertliği ve cesareti bölgeye hakim olmasını ve Sulak (Bafé) Kalesi'ni ele geçirmesini sağlamıştı.²⁸ Diyaloga açık ve centilmendir. Çünkü bir keresinde Botan Miri'ne yapılan talandan elde edilen mallar vardır. Yaptırım imkanı kalmayan mir diyalogu esas alarak elçiler vasıtasıyla malları iade

²³ Şerafeddin Han. Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, Cilt 3, 2009, s.121-141

²⁴ Şerafeddin Han, a.g.e. s.131

²⁵ Mehmet Aydoğan, İç İsyanlar Ve Şeyh Said İsyanı, Nokta Kitap, İstanbul, 2007, s.85-86

²⁶ Dilşad Muti, "Keleha Elo Dino", Ayhan Geveri (Ed.) Antolijiyâ Çirokên Nûbihârê, İstanbul, 2008, Nûbihâr Yayınları , s.105-106

²⁷ Sözlü Kaynak 1

²⁸ İdris Kartal, "Dicle'nin Beyi Elo Dino", s.12

ricasında bulunur. Alo Dino da malları iade eder.²⁹ Aç gözlü, sürekli talanı düşünen biri değildir. Bunu açıklayıcı olan türkülerden birinin son dördlüğünde;

Li ber avé, li ber avé	Suyun yanında, suyun yanında
Qesra Elo li ber avé	Elo'nun kasrı suyun yanında
Li çar nekara surh li tavé	Güneş kılıçlıların sırtlarında
Elo Dino talan navé	Gözü yoktur Elo'nun talanlarda ³⁰

der.

Kızı olduğu söylenen Seyran, babasının işkence ile öldürülmesi üzerine yaktığı ağıtın bir yerinde babasını:

“Xweyé sebekan u zinciré”, zincir ve geçitlerin sahibi³¹ diye nitelemektedir.

Alo Dino'yu anlatan Hakkâri versiyonundaki türkünün bir yerinde ise kendisine ilişkin;

“Simbel reş u xwin şirino”, (Bıyıkları kaytan, sıcakkanlı) denilmektedir.³²

Alo Dino'nun kim olduğu, nereli olduğu konusu tartışmalıdır. Bu konuda bir sözlü kaynağımızın aktardığına göre: “ Elo Dino aslen Sinikan Aşireti'ndendir. Sulak Köyü'nden olanların tümü onun soyağacından gelmedir. Ayrıca Elo Dino; Elaedin (Alaaddin), Eli Sinika (Ali Sinika), Eliyé Emer (Ömer'in oğlu Ali) isimleriyle de anılmıştır.”³³ Buna karşın halk arasında genel kanı Alo Dino ile Ali Sinika'nın farklı kişilikler olduğu yönündedir.

Alo Dino isminin nereden geldiğine yönelik Dilşad Muti üç anlam çıkardığını belirtmektedir. İlk olarak adı Ali olup hareketli ve deli dolu olmasından dolayı toplum ona “deli” lakabını vermiş olabilir. Çünkü Kürtlerde toplumdan farklı olanlara “dino” gibi lakaplar verilebilmektedir. İkincisi adı Alaaddin olup sonradan Alodino'ya dönüşmüş olabilir. Üçüncü olarak Sulak köyü yakınlarında Dinowa adında bugün harabe konumunda bulunan bir köy mevcuttur. Kendisi bu köyden olabilir. Dinowalı Ali Alodino olmuş olabilir.³⁴

Muhammed Bey, Osmanlı Devleti'nin taşradaki yerel yöneticisidir. Taşradaki yerel yönetici olan Muhammed, bir bakıma iç işlerinde serbest, dış işlerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Botan Mirliği'nin başıdır.

Mir Muhammed; Alo Dino'ya karşı kendisini güçsüz ve aciz hisseden, hile ve tuzaklara başvuran biridir. Böyle biri olduğunu: “Gönderdiğim haberler habersiz bırakılmakta, gönderdiğim askerler başsız ve kulaksız dönmekteler, çoktandır tek başıma kara kara düşünmekteyim ve bir çare bulamamaktayım.”³⁵ deyışı

²⁹ Sözlü Kaynak 2

³⁰ Sözlü Kaynak 3

³¹ Sözlü Kaynak 2

³² <http://www.loglar.com/song.php?id=13894> (Erişim Tarihi 26 Ocak 2011)

³³ Sözlü Kaynak 2

³⁴ Dilşad Muti, “Keleha Elo Dino”, s.106

³⁵ İdris Kartal, “Dic'e'nin Beyi Elo Dino”, s.13

doğrulamaktadır. Zalim ve acımasız, değişik işkence metotları olan, zevk ve sefa peşinde koşan, avcılıktan hoşlanan, o dönemde Finik Kalesi'nde zengin bir hazinesi bulunan bir kişidir.³⁶

ALO DİNO'YU EŞKIYALIĞA İTEN GEREKÇELER VE HADİSENİN SOSYAL BOYUTU

Özellikle bilinenler dışında adi suçlular olarak görülen eşkıyaların ortaya çıkışları, öyküleri meçhuldür. Resmi kaynaklar da kendilerine ilişkin çok az bilgi vermektedir. Çıkış noktaları genelde ekonomik olan bu kalkışmaların toplumsal boyutu, toplumun sıkıntılarıyla ne derece ilgili olduklarının tespiti zordur.³⁷

Diğer birçok sosyal harekette olduğu gibi eşkıyalığın da kökeninde ekonomik krizler ve halkın yoksullaşması birincil öneme sahiptir. Böylesi dönemlerde yönetici otoritenin sıkıntıları ve halk üzerinde baskıları, zulümleri vardır. Halk, sosyo-ekonomik yönlerden kriz içerisinde.³⁸

Nedeni ne olursa olsun eşkıyalığın hiçbir faaliyeti mazur görülemez. Buna karşın Alo Dino'da olduğu gibi belirli bir örgütlenme biçimi ve ideoloji unsuru taşımayan eşkıyalığın arka planını da göz ardı edemeyiz. Yaptıklarından zeki biri olduğunu çıkardığımız Alo Dino, sıra dışı biri olmak istediğinden veya macera arayışı içinde olan biri olduğundan böylesi bir eyleme kalkışmamıştır. Alo Dino'nun anlatısının son bölümünde Botan Miri ile olan diyalogu eşkıyalık gerekçesine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır.

Kendisine yapılan işkencelerden sonra Alo Dino mire: “Bir kış günü eşiyle evde bulunan birinin ziyaretlerine gelen misafirlerine oturmaları için altlarına koyacak bir minderi, açlığını yatıştırarak bir aş yoksa... O anda insan eşiyle beraber mahcubiyetten ne yapacağını bilemiyorsa... İşte o haldir bu halden beter olan.” der. Tüm anlatıların ortak teması olarak karşımıza çıkan bu söylemin de belirttiği gibi Alo Dino'nun fakirliği kendisinde ezikliğe yol açmış ve nihayetinde eşkıyalıkta karar kılmıştır. Akla şöyle bir soru gelebilir. Alo Dino'nun yaşadığı köyde ondan başka yoksul yok muydu, fakir olması yaptığı haklı kılar mı?

Eşkıyalığın pek çok sebepten dolayı ortaya çıkması ve bazı erdemleri, vasıfları gerektirmesi hususu neden bir başkasının değil de Alo Dino'nun böyle bir eyleme giriştiğini bize açıklar. Süreç içerisinde oluşan birtakım birikimlerin psikolojisinde yol açtığı tahribat, diğer köylü-kırsal kesimi arasından sıyrılıp öncü olmasını sağlamıştır. Haklılık noktasında ise yasadışı bir eyleme girişi tasvip edilmese de ruh halinin empati gerektirdiği düşüncesi ağır basmaktadır.

³⁶ Sözlü Kaynak 4

³⁷ Efkan Uzun, “Osmanlı Örneklemleri Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış”, s.37

³⁸ Uzun, a.g.e. s.33

Yoksul bir hayat sürdürmesi en önemli nedeni teşkil etse de bu tür bir hayat tarzının oluşmasında dönemin yerel otoritesinin baskı ve sömürsünün de yol açmış olması muhtemeldir. Baskı ve sömürü, çoğu zaman köylü kesimin ağır vergiler altında bırakılması olarak karşımıza çıkar. Bu tarz anlayışın sadece Alo Dino’da değil tüm köylü kesiminde yoksulluğa neden olduğunu söyleyebiliriz.

Alo Dino’nun eşkıyalığını sosyal bir çerçeveye oturtmak mümkündür. Çerçeveyi açmadan önce sosyal eşkıyalık nedir, hangi unsurlar eşkıyalığa sosyal-toplumsal boyut kazandırmaktadır, sorularına yanıt aramak gerekir. “Toplumsal eşkıyalar, lord ve devlet tarafından suçlu sayılan ama köylü toplumu içerisinde varlığını sürdüren ve köylüler tarafından kahraman, yenilmez, intikam alan, adalet için dövüşen, belki de özgürlüğün lideri olarak ve her durumda saygı duyulan, yardım edilen kanun kaçağı köylülerdir.”³⁹ Yaşadıkları coğrafi bölgeler ele alındığında dünyanın hemen her yerinde görülmesi muhtemel olan eşkıyalara, kuzeyde-güneyde, İslam dünyasında, Çin’de hatta Avustralya’da bile rastlamak mümkündür.⁴⁰ Sosyal eşkıyalık hem merkezi otoriteye, hem de ona dayalı yaşayan yerel otoriteye karşı direncin simgesidir. Amaçlanan zenginin yoksulu sömürmesine, güçlünün zayıfı ezmesine engel olmaktadır.⁴¹ “Gözlem ve araştırmalar dikkate alındığında bütün eşkıyaların mal ve mülkten yoksun, fakir kişiler olduğu görülür.”⁴²

Alo Dino’nun anlatılarında kendisine atfedilen davranışlar hem yukarıda çerçevesini çizdiğimiz sosyal eşkıya tanımlamasına hem de Eric J. Hobsbawn’ın sosyal haydut veya halk kahramanı kalıbının biyografik şemasına ilişkin birçok ögeye⁴³ uymaktadır. Alo Dino’nun eylemleriyle öğeleri bağdaştıracak olursak:

Kahraman, yasadışı kariyerine bir suçla değil, adaletsizliğin, haksızlığın, eşitsizliğin kurbanı olarak başlar. Resmi otoritelerce aranmasına rağmen onun yaptığı toplum nezdinde ‘suç’ olarak değerlendirilmez. Adaletsiz bir durumla ve eziyetle karşılaşan, yoksul bir köylü olan Alo Dino, kuvvete, üstün olana boyun eğmemiştir. Halkın göreneklerine göre suç oluşturmayan, ama otoritelerin suç kabul ettiği bir eylemde bulunmuştur.

O, yanlışları düzeltme çabasındadır. Alo Dino, yoksulluğuna sebep olarak gördüğü adaletsizliği, baskı ve sömürü anlayışını düzeltmeye, ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Zenginden alıp yoksula verir. Alo Dino gerçekten de zenginden alıp yoksula vermiş midir? En azından zenginlerden, malı mülkü olanlardan aldığını kesin biliyoruz. Zengin ile fakir arasında kendince kriterler belirlemiş olması, yoksula vermiş olması da geldiği nokta itibarıyla akla yatkın görünmektedir. Birinci sözlü kaynağımızın aktardığına göre köprüden geçen yolcu, yöre halkı ve özellikle salıcılardan haraç

³⁹ Hobsbawm, Eric J. Eşkıyalar, s.12

⁴⁰ Hobsbawm, a.g.e, s.13

⁴¹ M. Emin Üner, Aşiret, Eşkıya ve Devlet, s.71

⁴² Üner, a.g.e. s.68’den alıntı

⁴³ Hobsbawm, Eric J. Eşkıyalar, s.43

alırdı. Elde ettiklerini dostlarına, tanıdıklarına, akrabalarına harcardı.⁴⁴ Şunu da unutmamak gerekir: Köroğlu örneğinde olduğu gibi fakirden almış olması halk kahramanı haline gelmesine engel teşkil etmez.

Halkı ona hayranlık duyduğu gibi yardım etmekten ve onu desteklemekten kaçınmaz.. “‘Alo Dino’nun emrine amade korkusuz ve gözü pek çokça yiğit vardı.’”⁴⁵ Söz konusu kişilerin çoğunlukla yöre halkından olma olasılığı yüksektir. Tüccarların, mir ve adamlarının kendisiyle uzun süre baş edememeleri köylü kesiminden aldığı destekle de açıklanabilir. İleride bahsedeceğimiz üzere ona yakılan ağıtlar, söylenen türküler hayranlığın göstergesidir.

O da herkes gibi bir gün ölür, ama topluluğun hiçbir onurlu üyesi ona karşı otoritelerle işbirliğine girmeyeceğine göre ölümü ancak tuzak ile gerçekleşir. Anlatılar genelde Alo Dino’nun ayartılan ve kendisini etkileyen alımlı ve güzel bir cariyeye ve beraberindekiler vasıtasıyla kandırılıp, bu sayede yakalandığını ifade etmektedir. Kendisine kurulan bu tuzak, işkencelerle ölümüne neden olacaktır.

Görüldüğü üzere Alo Dino’nun eşkıyalığı sosyal haydutluk, halk kahramanlığı kalıbına uygun düşmektedir.

EşkİYaların önemli bir özelliği rastgele alanlar seçip eylemde bulunmamalarıdır. İnce eleyip sık dokudukları bu hususta en uygun noktaları bulmaya çalışırlar. Eric J. Hobsbawm’ın ifade ettiği üzere sanayileşmenin olmadığı, veya gelişmediği dönemlerde yolculuğun ağır ve yavaş olduğu ticaret yolları ile anayollar eşkıyalar için cazibe merkezleri olmuşlardır.⁴⁶

Musa Çadırcı, Diyarbakır’dan nehir yoluyla ticari amaçlı keleklerle (Yüzden iki yüz adete kadar tulumları şişirip birbirlerine bend ve üzerlerine sırik döşeyerek imal edilen bir nev’i saldırı.) Cizre-Musul-Bağdat ve daha aşağıya varıncaya değin mal nakledildiğini belirtir ⁴⁷ Alo Dino da bu yol ve kervan güzergâhının yukarıda da dile getirdiğimiz gibi önemli bir noktasını faaliyet alanı olarak seçmiştir.

TÜRKÜLERİN DİLİYLE ALO DİNO

EşkİYaları, -özellikle sosyal eşkıyaları- yaşadıkları, içinden çıktıkları köy veya yöre halkı sahiplenir. Bazı tasvip edilmeyen hareketlerine karşın onu kahramanlık statüsüne ulaştırır. Ona abartıya kaçan vasıflar yükler. Sıradan biri gözüyle bakmadığından ona ağıtlar yakar, onun için türküler söyler. Neticede eşkıya havaları diyebileceğimiz bir söylem ortaya çıkar. Alo Dino’ya atfedilen bazı ağıt ve türküler şu şekildedir:

⁴⁴ Sözlü Kaynak 1

⁴⁵ Sözlü Kaynak 2

⁴⁶ Hobsbawm, Eric J. EşkİYalar, s.15

⁴⁷ Musa Çadırcı, “İl.Abdulhamit’e Sunulan Bir Layiha ‘Heyet-i Teftiş-iye’nin Geşt ü Güzar Eylemiş Olduğu Mahallerin Ahvaliyle Heyet-i Mezkur’un Harekatı’”, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 3,1994, s.427-428

Beşinci sözlü kaynağımızın aktardığına göre; Alo Dino salıcıların hile ve tuzaklarıyla Cizre’de Muhammed Bey’e esir düşürülmüş, akabinde beyin fermanıyla işkence ile öldürülmüştür. Bunun üzerine yaslara boğulan Alo Dino’nun kızı Seyran babasına yaktığı ağıtta:

Wey lé...

Kelha Bafé li belevané.

Kelha Bafé ya rengin yadé li belevané.

Van ticar û kelekvanan ji Diyarbekiré keleké xwe berdané.

Welleh qefa van kelekvanan li ber Qesra bavé min Seyrané

Yadé tu yé xéré bikî, xéré bi çavé xwe nebîné

Çawa te nehéla ez bi bavé xwe re tér bigerim ser hasil û demané

Yadé! Weyla li min rebené, li min ésiré

Xwedé xera bike mala mala qeymaqamé Mûsil û zabité

Mihemed Begé Cizîré.

Çawa xeniqandin bav émin rebené

Xweyé sebekan u zincîré

Weyla li miné...

Wey lé...

Sulak Kalesi, tepenin en üst başında

Oy anam, ihtişamlı Sulak Kalesi tepenin en üst başında

Bu salıcılar ve tüccarlar Diyarbakır’dan geldiler sallarında

Kapanları ben garip Seyran’ın babasının kasrında

Anam! Hayır edersin nasıl da hayrın göremezsın sen

Nasıl bırakmadın sen, babamla gezineydim hasılalarda ben

Oy anam! Vay ben zavallı, vay ben kulun kölen olayım

Virane et sen Musul Kaymakamı’nı ve Cizre zabitlerini Allah’ım

Muhammed Bey Cizre’nin beyi sen

Nasıl kıydın ben garibin babasına sen

Ki zincir ve geçitlerin sahibiydi babam

Vay bana ki ne vay...⁴⁸ der.

Bu ağıtta önem arz eden nokta, Alo Dino’nun yakalanmasına yönelik tuzak girişiminde Musul yerel otoritesinin de yer almasıdır.

Seyran’ın bir başka ağıdı Mir Muhammed’in, babası sağken bedenine mumlar diktirmesi üzerinedir:

Wa li tile, w ali tile, w ali tile

Qesra bavé min Seyrané w ali tile

Xwedé xira bike

Mala zabité Cizîré û qeymaqamé Mûsilé

Çawa kuştin bavé min rebené

Mum berdane nava mile

⁴⁸Sözlü Kaynak 2

O tepede, o tepede, o tepede
 Babamın kasrı, o tepede
 Allah'ım sen viran et
 Musul Kaymakamı Cizre zabitlerinin evlerini
 Nasıl kıydılar ben garibin babasına,
 Mumları dikiverdiler kollarına⁴⁹

Daha önce bahsini ettiğimiz bir talandan sonra Alo Dino'nun malları iade etmesi üzerine, dönemin ozanlarının hadise hakkında bir türkü oluşturdıklarını söyleyen İmam Abdurrahman Spivani söz konusu türküyü şöyle söylemektedir:

Çav hişino, çav hişino
 Mihemed Bego çav hişino
 Ji golé pir dan du qumrîno
 Li mîr haram be rext u zîno

Mavi gözlü, mavi gözlü
 Muhammed Bey mavi gözlü
 Gölden uçtu bir çift kumru
 Beye kargılık, haram oldu

Çav beleko, çav beleko
 Mihemed Bego çav beleko
 Ji golé pir dan du ordeko
 Li mîr haram be rext û çeko

Gözleri belek, gözleri belek
 Muhammed Bey gözleri belek
 Gölden uçtu bir çift ördek
 Beye haramdır silah ve fişek

Li dû vé deşté, li dû vé deşté
 Qesra Elo li dû vé deşté
 Li çar nekara surih li pişté
 Elo Dino bi şûr rahişte

Buranın berisi, buranın berisi
 Elo'nun kasrı bu ovanın berisi
 Kılıçlıları dört tarafta hamisi
 Elo Dino'nun kamasıyla ki eldesi

Li pala girî, li pala girî
 Qesra Elo li pala girî
 Li çar nekara sûrih kirî
 Elo Dino talan birî

Tepeye yaşlı, tepeye yaşlı
 Elo'nun kasrı, tepeye yaşlı
 Dört etrafı kılıçlılarla kaplı
 Elo Dino bir talan yaptı

Li zozanî, li zozanî
 Qesra Elo li zozanî
 Li çar nekara li surh danî
 Elo Dino talan ani

Yaylada, yaylada
 Elo'nun kasrı yaylada
 Kılıçlıları dört bir yanda
 Elo Dino'nun eli talanda

Li ber avé, li ber avé
 Qesra Elo li ber avé
 Li çar nekara surh li tavé
 Elo Dino talan navé

Suyun yanında, suyun yanında
 Elo'nun kasrı suyun yanında
 Güneş kılıçlıların sırtlarında
 Gözü yoktur Elo'nun talanlarda⁵⁰

Günümüzde de dillendirilen, kimi grupların türkülerine konu olan ve Alo Dino'yu anlatan bir başka türkü de şöyledir:

⁴⁹ Sözlü Kaynak 2

⁵⁰ Sözlü Kaynak 3

Elo Dino, Elo Dino,
Elo Dino, Elo Axayo
Simbel reş ü, xwin şirino,
Elo dino, Eli axayo

Deli Elo, Deli Elo,
Deli Elo, Elo Ağa
Bıyıkları kaytan, sıcakkanlı
Deli Elo, Elo Ağa

Qesra Elê mermer gişte
Birca Elê mermer gişte
Ew şûre beran pişte
Jaro Elo, Eli Axayo

Elo'nun kasrı teknil mermer
Teknil mermer Elo'nun burcu
Kuşanmıştı kılıcını
Vurdular gariban Elo'yo oracıkta

Qesrê Elê nava rêyo
Birca Elê nava rêyo
Dengê du şêra wê têyo
Jaro Elo bi şûr çûyêyo

Elo'nun kasrı yol ortasında
Yol ortasında Elo'nun burcu
İçinde kükrüyor iki aslan
Yürüyor Elo kılıçla

Dengê du şêra xweş tê
Jaro Elo bi şûr geheştê
Jaro Elo navda kuştê

Kükrüyor iki aslan
Saldırıyor Elo kılıç elinde
Vuruluyor oracıkta⁵¹

Bu türkü anonim olup Alo Dino'yu anlatmakta ve Hakkari'ye ait bir versiyonu içermektedir. Bu versiyonda dikkat çeken nokta anlatılarda genel kabul gören Alo Dino'nun işkence ile öldürülmesinden farklı olarak kılıçla öldürülmesine işaret etmesidir. Dolayısıyla başka bir deyişle karşılaşmış oluyoruz. Bu durum, akla anlatının Hakkari versiyonunda değişiklik yapılmış olduğu ihtimalini getirmektedir.

ALO DİNO'NUN KASRINA DAİR

Halka mal olmuş kişilerin sahip oldukları değerlere de çeşitli anlamlar yüklenmesi söz konusu olabilmektedir. Bu çerçevede Alo Dino'nun esasında tek odadan oluşan, korunma amaçlı yapılan yapısına kale, kasır nitelendirmeleri yapılmaktadır.

Şırnak'ın İdil İlçesi'nin Sulak Köyü'nün aşağısında Dicle Nehri'nin kenarında sarp bir kayanın üstünde inşa edilmiştir. Kasrın genişliği 10 metreye yakındır. Günümüzde kasrın duvarlarının harabeleri kalmıştır. Üstü açıktır. Eskiden kasrın üstü belki bir kubbeye kaplıydı. Kasrın üstünün ahşap direkler ve toprakla kaplı olması ihtimali düşüktür. Çünkü kasrın üstünü baştan başa saracak ağaçlar bölgede yetişmemektedir. Belki de kasrın üstü hiçbir zaman kapatılmadı. Kasır sadece yağmursuz dönemde Dicle Nehri'nden güneye inen keleklerin yolunu kesmek için kullanılıyordu. Kışın ve ilkbaharda çoğu zaman kasır, nehir sularının altında kalıyordu.⁵²

Kasır; kesme taşlardan, kireç ve kalker karışımı bir çimentodan yapılmıştır. Kasrın doğu yönünde bir kapısı mevcuttur ve kasa sadece bu kapıdan girilebilmektedir.

⁵¹ <http://www.loglar.com/song.php?id=13894> (Erişim Tarihi 26 Ocak 2011)

⁵² Dilşad Muti, "Keleha Elo Dino", s.105

Kasrın nehre bakan tarafında da bir kapı ve iki pencere bulunmaktadır. Alo Dino kervanların geçiş ücretlerini bu pencerelerden alırdı.⁵³

Kasır civarda bulunan taşlardan yapılmış olup kare şeklindedir. Duvar yüksekliği son hali itibari ile 4-4,5 metredir. Duvar yüksekliği önceleri daha yüksekti. Çünkü zaman içerisinde doğal koşullara ve insan kaynaklı sebeplere bağlı olarak aşınmaya uğramıştır. Kasrın duvarları, üzerine yapıldığı sarp kayanın şekline göre kimi yerlerde yükseklik olarak da artmaktadır. Duvar yanlamasına içerden 7,5 metre, dışarıdan 9 metredir.

SONUÇ VE ÖNERİ

Alo Dino, her ne kadar zamanında ve ölümünden sonra kimi halk türkülerine, kimi ağıtlara konu olmuşsa da günümüzde sınırlı bir çevre veya kesim tarafından bilinmemektedir. Bir eşkıya olması onun halka mal olmasına, halkın hafızasında yer edinmesine, sembol olarak görülmesine engel teşkil etmemiştir. Yaşantısının, eylemlerinin sözlü gelenek yoluyla dilden dile aktarılacak bugünlere kadar getirilmesi bunun bir göstergesidir.

Netice itibari ile;

Kendisine ilişkin anlatılar, anlatılarında da yer alan ve günümüze kadar ulaşan kasır, Sulak Kalesi, Belek Burcu, Botan Miri Muhammed, Alo Dino'nun efsane değil yaşayan bir kişilik olduğunu göstermektedir.

Anlatılarındaki ipuçları eşkıyalık eyleminin 16. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş olduğuna dair bize bilgi sunmaktadır.

Dönemin yerel otoritesi ile devlet nezdinde adı bir suçlu, celali; ancak halk nazarında bir sembol, bir kahramandır. Başka bir deyişle sosyal eşkıyadır.

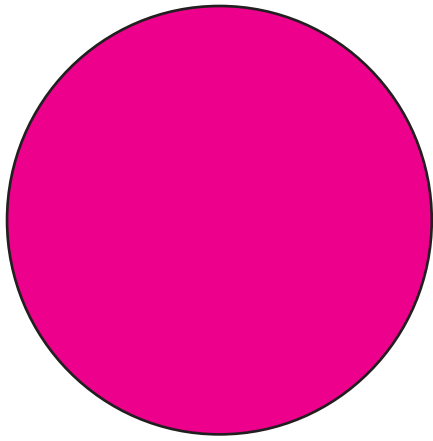
Her eşkıyalık hareketinde olduğu gibi onun eşkıyalık girişimi de ne derece etkili olursa olsun, olayların doğası gereği ölümü ile birlikte nihayet bulmuştur.

Öneri olarak da üzerinde geniş kapsamlı araştırma yapılması belki de onun hakkında bilgi veren ama bizim bilemediğimiz eserlere ulaşmamızı mümkün kılacağı kanaatindeyiz. Bugün onunla özdeşleşen kasrının restore edilmesi, bu sayede ziyaretlere açılması, daha çok tanınmasını, artan merakla beraber daha çok incelenmesini sağlayacaktır. Sözlü geleneğin gittikçe zayıfladığı çağımızda yapılacak çalışmaların ehemmiyeti daha iyi anlaşılacaktır.

⁵³ Muti, a.g.e. s.105-106

KAYNAKÇA

- Aydoğan, Mehmet, İç İsyanlar Ve Şeyh Said İsyanı, Nokta Kitap, İstanbul, 2007
- Çadircı, Musa, II.Abdulhamit'e Sunulan Bir Layiha ‘‘Heyet-i Teftişiye’nin Geşt ü Güzar Eylemiş Olduğu Mahallerin Ahvaliyle Heyet-i Mezkur’un Harekatı’’, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 3 (1994)
- Muti, Dilşad. Çev.(Hikmet Alpar), Der. Ayhan Geveri Antolijîya Çîrokên Nûbiharê, İstanbul, 2008
- Hobsbawm, Eric J. Eşkîyalar, Çev. Orhan Akalın, Necdet Hasgöl, , Avesta Yayınları, İstanbul, 1997
- Gökalp, Ziya, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Toker Yayınları, İstanbul, 2007
- Kartal, İdris, ‘‘Dicle’nin Beyi Elo Dino’’,İdil Kültür Sanat Dergisi, Sayı:3, İdil, 2008
- Öğün, Tuncay,Doğu’nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010
- Öztürk, Özhan, Folklor ve Mitoloji Sözlüğü, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009
- Parlatır, İsmail v.d., Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Şener, Esat, Açıklamalı Madde Atıflı Hukuk Sözlüğü, Seçkin Yayınları, Ankara, 2001,
- Şerafeddin Han. Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, Cilt 3, 2009
- Uzun, Efkân, ‘‘Osmanlı Örneklemleri Üzerinden Sosyal Eşkîyalığa Bir Bakış’’, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 3, Ankara, (2006)
- Üner, M. Emin, Aşiret, Eşkîya ve Devlet, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2009
- Yaşın, Abdullah, Tarih Kültür Ve Cizre, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara, 2007
- <http://guncelyorum-canadil.blogspot.com/2010/02/ii-abdulhamitten-akpye-siyasal-islam-ve.html> (Erişim Tarihi: 25 Ocak 2011)
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/korsan> (Erişim Tarihi: 26 Ocak 2011)
- <http://www.loglar.com/song.php?id=13894> (Erişim Tarihi 26 Ocak 2011)
- Sözlü Kaynak 1 (Kişisel Bilgileri Bizde Mevcuttur.)
- Sözlü Kaynak 2 (Kişisel Bilgileri Bizde Mevcuttur.)
- Sözlü Kaynak 3 :İmam Abdurrahman Çevik, Yaş: 66, Emekli
- Sözlü Kaynak 4 Abdurreqîp Yusuf, Yaş:74 Emekli

HALK KAHRAMANI BAĞLAMINDA ŞEMUNE HANNE HAYDO

Okt. Canser KARDAŞ

Şırnak Üniversitesi Rektörlüğü

Özet

Çalışmamızda “Sosyal Eşkîya”, “Sosyal Haydut” ve “Soylu Eşkîya” gibi adlandırmalarda bulunulan ve halk tarafından kahraman kabul edilen bu kişilerin genel özellikleri üzerinde durulmuştur. Sosyal eşkıyalığın ne olduğu, hangi özelliklerin olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede çalışma yaptığımız Şemune Hanne Haydo’nun hayatı, yaşadığı çevre, onu halk kahramanı aşamasına getiren şartlar irdelenecektir. Yapılan alan çalışmasında sözlü kaynaklar dikkate alınarak halkın bu insan hakkında görüşleri E.J. Habsbawm’ın önerdiği halk kahramanı ilkeleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Şemune, Halk Kahramanı, Tur Abidin

ŞEM’UN HANNE HAYDO IN THE CONTEXT PUBLIC HERO

Abstract

In this study, it has been stand on the general attributes of persons called “Social Bandit” and “Noble Bandit” who accepted hero by the public. It has been stand on the what social eşkıya is and which attributes it must have. In this framework, it will be discussion that the life of Şem’un Hanna Haydo, the environment he lived and the conditions that made him public hero. In the case study, it has been evaluated that the public’s opinions about this person as considering oral resources and the public hero principles which E.J. Habsbawm proposed.

Key Words: Şem’un, Public Hero, Tur Abidin

1. Giriş

Toplumsal eşkıyalar için kullanılan “şaki” “eşkîya” kelimeleri Arapçadan Türkçeye geçmiştir. Bu kelimeler sözlüklerde şekavette bulunan, günahkâr, asi, fena hareketli, yol kesen, harami ve haydut gibi anlamları bulunmaktadır. (TDK Sözlüğü, Develioğlu, Sami, 1317: 781) Bu sözlük anlamlarının yanında da hukuki olarak da şu şekilde tarif edilmektedir. Genellikle şehir dışında köylere yakın kesimlerde özellikle barınma, gizlenme olanaklarının çok olduğu dağlarda gezen, silahlı, bazen yol kesip gasp suçu işleyen bazen adam öldürmeye varan eylemlerde bulunan ve huzur bozucu girişimleri olan kişiler, eşkıya olarak tanımlanmaktadır.¹

Batı dillerinde bandolero, desporado, bandit ve kleft gibi isimlerle anılmaktadır. Sosyal eşkıyalıkta sembol olan isim Robin Hood’dur. XVI-XVII yüzyıllarda Akdeniz çevresi bölgelerde ve özellikle Balkanlarda çok yaygın bir faaliyet halini almıştır.²

¹Esat Şener, *Açıklamalı Madde Atıflı Hukuk Sözlüğü*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2001, s.226

²Efkan Uzun, “Osmanlı Örneklemini Üzerinden Sosyal Eşkîyalığa Bir Bakış”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 10, S. 3, Ankara, 2006, s.36.

Resmi makamlarca “eşkıya”, “kanun kaçağı”, “vatan haini” olarak kabul edilen biri, diğer bir kesime göre ise kahramandır. Buna örnek vermek gerekirse Aydın’da Atçalı Kel Mehmet Efe bir kesime göre eşkıya, katil ve hırsız olarak kabul edilirken diğer bir kesim tarafından da halk kahramanı ve Aydın ihtilalinin lideri olarak kabul edilmektedir.³ Bu şekilde farklı sebepler dolayısıyla kahramanlaşmış çok eşkıya bulunmaktadır. Coğrafyamızdan Canbulatoğlu Ali Paşa, Karayazıcı, Kiziroğlu Mustafa Bey, Köroğlu Ruşen ve Ege Efeleri gibi örnekler sayılabilir. Dünyanın çeşitli kesimlerinde sosyal eşkıya olarak görülen İngiliz Robin Hood, Azeri Kaçak Nebi, Slovak Janoşik, Bulgar Novak ve Balkan Voyvodaları aynı kategoride değerlendirilebilir.

İnsanın önemli özelliklerinden biri hak ve adalet arayışıdır. Gerek egemen toplum düzeni gerekse insanın içinde yaşadığı ortam bu özlemi gidermez. Bundan dolayı insanoğlu eskiden beri dürüstlüğü, iyiliğe doğruluğa ilişkin hak ve adalet arayışı idealindedir. Bu yöndeki istek ve arzular halk edebiyatının oluşmasında temel oluşturur. Bu temel her toplulukta ve her çağda halk edebiyatı kahramanlarını canlandırır. Belli dönemlerin insafsızlığı karşısında eşkıya olarak nitelendirilen kişiler halk kahramanı olarak halkın hayal gücünde haksızlığın öcünü alan, adaletsizliğe karşı duran kahramanlara dönüşür. Bunun sonucunda kahraman olan kişiyi şiirlerinin, öykülerinin ve efsanelerin kahramanı olarak karşımıza çıkar.⁴

Bu çerçevede halk kahramanı olarak değerlendirdiğimiz Süryani Şemune Hanne Haydo yakın tarihte yaşamasına rağmen halk arasında ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Bu ayrıcalıklı konum yöresel sanatçılar olan Dengbejlerin stranlarında belirgin bir şekilde işlenmiştir. Şemune Hanne Haydo ile ilgili bilgilerimizin büyük bir kısmı sözlü kaynaklar ve Dengbejlerin deyişlerinden elde edilmiştir.

2. Sosyal Haydut, Halk Kahramanı

Eşkıyalık bozuk düzenlerin ve düzensiz toplumların ortaya çıkardığı evrensel bir olgudur.⁵ Bu olgu sonucunda dünyanın neresinde olursa olsun düzen zayıfladığı zaman sosyal eşkıya olarak tabir edilen olgu ortaya çıkar bu açıdan sosyal eşkıya evrensel bir yapı ihtiva etmektedir.

Teorik olarak dünyaca tanınan en ünlü soylu eşkıya Robin Hood olarak tanınmaktadır. Balad ve şarkılara en çok konu edinen kişidir. Ama gerçek hayatta tüm eşkıyaların soylu olarak nitelendirilmesi hatalı olacaktır. Bir kısmı adi eşkıyadan öteye geçememiş bir kısmı ise yiğit, adalet getiren, yanlışları düzelten, toplumsal eşitliği ve adaleti sağlayan kişi soylu eşkıya olabilmektedir. Hobsbawm bir kişinin

³ Mehmet Bayrak, *Öyküleri ile Halk Anlatı Türküleri*, Baran Ofset, Ankara, 1996, s. 39.

⁴ Celnarova, Xenia, “Köroğlu ve Slovak halk Kahramanları Arasındaki Benzerlikler”, (Edt. Mehmet Bayrak), *Öyküleri ile Halk Anlatı Türküleri*, Baran Ofset, Ankara 1996, s. 234.

⁵ Mehmet Bayrak, *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri*, Yorum yayınları, Ankara 1985, s. 99.

soylu eşkıya olarak kabul edilebilmesi için bazı ilkeler belirlemiştir bunlar şu şekilde sıralanabilir.

- a. Soylu eşkıya bir suç işleyerek değil, halkın gözünde suç olmayıp, kanun karşısında suç sayılan bir eylemden dolayı kaçak duruma düşer.
- b. Yanlışları düzeltir.
- c. Zenginden, yoksula vermek için alır.
- d. Yalnızca kendini savunmak ya da intikam almak için savunur.
- e. Eğer ömrü yeterse halkına yeniden şerefli bir birey olarak geri döner. (Aslında o hiçbir zaman halkını terk etmemiştir.)
- f. Halkı ona hayranlık duyar, yardım eder ve onu korur.
- g. O da herkes gibi bir gün ölür, ama topluluğun hiçbir namuslu üyesi yönetimlerle işbirliğine girmeyeceğine göre bir ihanet veya tuzak sonucunda yakalanır.
- h. Adaletin kaynağı olan kral, imparator veya merkezi yönetimin düşmanı değil o sadece yerel yönetici konumundakileri düşmanıdır.⁶

Halk kahramanı yerel ölçütlere göre dürüst, saygıdeğer ve imrenilen bir kişidir. Halk onun güvenliği için sürekli dua halindedir. Bunun gibi birine haliyle herkes yardım eder. Yaşadığı yöreyi askerlere göre çok daha iyi tanıdığından askerler tarafından yakalanması olası değildir. Dolayısıyla sadece çevresinden birisinin ihanetiyle veya tuzakla yakalanabilir.⁷

3. Şemune Hanne Haydo'nun Hayatı

Şemune 1870 yılında Sare köyünde doğmuştur. Kasım 1964 yılında yine Sare köyünde 94 yaşında iken vefat etti. Küçük yaşta babasını kaybetmesinden dolayı Şemune ve kardeşi Malke ile beraber Mardin Kırklar Kilisesi'nde Katolik eğitimini görmüşlerdir. Bu eğitim sonucunda hem klasik Süryaniceyi hem İngilizce hem de Arapçayı öğrenmiştir(Sözlü kaynaklar).

Şemune birinde 9 yıl birinde de 4 yıl ve diğerleri daha kısa süreli olmak üzere 4 kez hapse girmiştir.⁸ Öğrenilemeyen bir nedenle yöredeki diğer ağa ve aşiret liderleriyle beraber 1913 yılında hapse girip 1917'ye kadar Harput hapishanesindeyken Aliye Bete ile beraber firar ederek memleketine dönmüştür.⁹

⁶ Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, Avesta yayınları, İstanbul, 1997, s. 43.

⁷ Hobsbawm, age, 54

⁸ Nezîrê Cîbo, *Havêrkan Sultanları-I*, Komal Yayınları, İstanbul, 2010, s. 54.

⁹ Bu firar sonucunda onun hakkında çıkarılan tutuklama kararından sonra ikamet ettiği köye askerler tarafından baskın yapılır. Askerler kendisini tanımadığından onları Şem'un karşılamıştır. Kendisini önce tanıtmaz eve götürür onlara yemek yedirip dinlendikten sonra askerler ona şu şekilde hitap ederler. Bize misafirperlik gösterip yemek verdin kahve verdin şimdi de bize Şem'un Hanne haydo'nun kim olduğunu da göstersen çok memnun oluruz. Bunun üzerine benim der. Komutan onun tutuklanmasına gönlü razı olmaz ve askerlerine şöyle hitap eder "Biz uzak yoldan yaya olarak geldik onu almaya geldiğimizi bildiği halde kaçmadı bu yetmezmiş gibi evinde bizi ağırlayıp yemeğimizi de yedirdi. Biz zaten savaşı kaybetmişiz ordumuz artık devletimizi kurtaracak durumda değil. Ancak böyle insanlar yarın mutlaka memleketimizin kurtarılmasında büyük fedakârlıklar yapacaklardır. Bu sebeple onu tutuklamaya gönlüm el vermiyor" deyip firarı olduğu halde tutuklamadan köyden ayrılırlar.

Şemune ile ilgili konuşulduğunda kendisinin çok yiğit, korkusuz, haksızlığa göz yummayan, ağa ve merani¹⁰ yapıya sahip olduğu değerlendirilmiştir. Haysiyeti ve şerefi ile yaşayan, cesaret sahibi birisi olarak tanınır. Sözlü kaynaklara göre Şemune Hanne Haydo'nun kişilik özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır.

Akıllı, sorunlar karşısında pratik çözümler üretirdi.

Barışseverdi, küskünlüklere asla izin vermezdi.

Bütün işlerini iyilik ve güzellik içinde çözümlemeye çalışırdı.

Kavga edilmesi gerektiği yerde gözü hiçbir şeyi görmez ve cesaretle atılırdı.

Birçok kavgada aşireti için fedai rolünden de kaçmamıştır.

Yörenin sosyal yapısından dolayı aşiretler arasında kavgalar çok rastlanan bir olaydır. Onun belki de en önemli özelliği aşiretler arasındaki bu kavgaları sonlandırmasıdır. Bunu özellikle samimi arkadaşı Aliye Bete ile yapardı. Aşiretleri barıştırma stratejisi özellikle zekâ kokmaktadır. Aşiretlerle görüşildikten sonra barışı kabul etmeyen tarafa düşman olunacağını diğer aşiret ile birlik halinde kendilerine zarar verebileceklerini bildirir ve bunun sonucunda büyük oranda barışma gerçekleştirilirdi. Buna en güzel örnek ise Haruna aşireti ile Hasana aşireti arasındaki bir kavgayı bu şekilde sonlandırmasıdır(sözlü kaynaklar).

Diğer önemli bir özelliği ise hoşgördür. Dost çevresinde her dinden ve yöredeki her millettten kişiler bulunmaktadır. Kendisi Süryani ama en samimi olduğu kişiler ise Mihelemi, Yezidi ve Kürtlerdi. Diğer bir deyişle dostluk kurulurken hiçbir şekilde din ve etnisite önde olmamıştır, hatta en son ölçüt olmuştur. Bunu şundan anlıyoruz: Dostları arasında Müslüman, Yezidi ve Hristiyan gibi farklı dinlerden olanlar vardır.

Süryanilerin büyük bir kesimince Allah tarafından Şemune Hanne Haydo'ya verilen bir kudretin varlığına inanılır. Bu kudret sayesinde korkusuz, mert, imanlı ve misafirperver gibi özelliklere sahip olduğu kabul edilir. Bu kutsallık sayesinde her çatışmada sağ kurtulduğu, tek başına yirmi kişi ile baş edebildiği kabul edilir. Kimisine göre onun kaputu silah geçirmezmiş. Kimisine göre ise yaptığı muskalar sayesinde düşmanları onu görmezmiş ondan hiç vurulmamıştır. Bu ve buna benzer çok sayıda hikâye anlatılmaktadır(sözlü kaynaklar).

Şemune aile şeceresine bakıldığında savaşçı bir yapıya sahip olduğu anlaşılabilmektedir. Şemune'nin babası Hanne silahla, onun babası Haydo silahla, onun babası Şemho kılıçla, Yewşe, Malke ve daha birçoğu ya kılıçla, ya hançerle ya da ateşli silahla vurulmuştur. Şemune da birçok kavga da son anda kurtulmuştur. Onun ölümü ise doğal yollardan olmuştur.

¹⁰ Yörede ağa klasik anlamda toprak sahibi ve köyü olan anlamında kullanılmaz. Ağa kelimesi düşkünlere destek çıkan, misafiri en iyi şekilde karşılayan kişiler için kullanılır. Merani ise cesur, yiğit, erkeklik vb. anlamına gelmektedir.

Şemune Hanne Haydo'nun başta dört kızı olmuş daha sonra da dört oğlu olmuştur. Kızları Sayde, Dalale, 'Azze ve Mire; oğulları ise Habib, Haydo, Malke ve Gewriye'dir.¹¹

Aliye Bete 24 Ağustos 1919 yılında Midih köyünde öldürüldükten sonra Şemune kendi köyüne Sare'ye [Sarı Köy] döner artık normal bir çiftçi olarak hayatına devam eder. Bazı kaynaklara göre bir süre Suriye'ye kaçar ve orada 1954'de öldüğü¹² söylene de yakın aile çevresi bütün hayatını kendi köyünde geçirdiğini mezarının da Basıbrin [Haberli] köyü mezarlığında bulunduğunu belirtmişlerdir.

4. Şemune Hanne Haydo'nun Yaşadığı Coğrafya ve Sosyal Yapısı

Şemune Hanne Haydo'nun yaşadığı coğrafya günümüzde Şırnak'ın İdil ilçesinin bir kısmı, Mardin'in Midyat ve Dargeçit ilçelerinin tamamı Nusaybin ilçesinin de bir kısmı ile Batman'ın Gercüş ilçesinin bir kısmıdır. Bu bölge Süryani kaynaklarında Tur Abidin [Tanrı Hizmetkârları], Arap kaynaklarında Tor El Jebel [Yüksek Dağ] yörede de Torê olarak adlandırılmakta, yörede yaşayanlara ise Tori denilmektedir.¹³ Şemune'nin hayatı bu bölgede geçmiş ve yörede bulunan tüm köylere bir şekilde uğramıştır (Sözlü kaynaklar).

Yörede iki tane büyük aşiret konfederasyonu bulunmaktadır. Bunlar Heverki ve Dekşurilerdir. Yüzyıllardır bu iki aşiret bir çekişme halindedir. Farklı dönemlerde liderleri birbirlerinin başlarını kesecek düzeyde savaşmışlardır. Bu kavgaları farklı şekillerde günümüze kadar yansıtmaktadır.¹⁴ Bu aşiret konfederasyonları arasında kan bağı bulunmamaktadır. Bir aşirete mensup iki bavık¹⁵ kan bağı olmasına rağmen biri Heverkilerde diğeri Dekşurilerde bulunabilmektedir. Bazen de Heverki aşiret konfederasyonuna bağlı bir aşiret bir süre sonra Dekşuri aşiret konfederasyonuna katılabilmektedir.

Heverkan aşiret konfederasyonu farklı aşiretlerden oluşmaktadır. Her aşiretin başında bir bav/bavık vardır. Bu bavığın liderliği kan bağı ile değildir. Bavıki veya aşireti yönetecek kabiliyette kim varsa o aşireti yönetir. Bu aşiretler yörede dağınık olarak bulunurlar. Yöredeki aşiretlerin içerisinde Kürt, Süryani, Mihelemi, Arap ve Yezidiler bulunmaktadır. Aşiretlerin liderliği yukarıda sayılanların herhangi birisinde olabilir ancak bu liderlik değişkendir. Bir dönem güçlü olan bir aile başka bir döneme liderliği başka bir aileye kaptırabilmektedir. Bu aşiretlerin belli başları ise

¹¹ Jan Beth-Şawoce, *Ēno Mērli Cammo İsoç Qašo Malke Madcarle*, [İšo Amca - Sorular ve Yanıtlar] Nsibin 1997, s. 83-85.

¹² Nezîre Cibo, Haverkan Sultanları-I s. 86 adlı kitabında Suriye'de yaşayıp 1954'te öldüğünü söylemektedir. Ancak yakın çevresi onun hiçbir zaman Suriye'ye gitmediğini öldüğü güne kadar kendi köyünde yaşadığı ve mezarının da Basıbrin [Haberli] nahiyesinde olduğunu belirtmişlerdir.

¹³ Nezîrê Cibo, *Havêrkan Sultanları-I*, Komal yayınları, İstanbul, 2010, s. 20.

¹⁴ Cibo, age, 45.

¹⁵ Aşiret, bav/bavık, malbat, kabile gibi terimler ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Martin Van Bruinessen'in Ağa, şeyh, Devlet adlı eseri; Lale Yalçın-Hackman'ın Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri; Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler; Orhan Türkdoğan, Doğu ve Güneydoğu Kabile-Aşiret yapısı, adlı yapıtlara bakılabilir.

Delmamıka, Alika, Erebiya, Beravi, Omerka, Dorika, Comera, Saliha, Domana, Dera, Rayit, Elika, Butika, Şemıka ve Mihelemiler gibi aşiretlerden oluşturmaktadır.

Aliye Bete ve Şemune Hanne Haydo Heverki aşiretine mensup samimi dostturlar. Aliye Bete bütün heverkiler üzerinde sultanlık kurmuştur. Gewriyelerden olan Şemune Hanne Haydo Saliha aşiretinin sorumlularındandır. Aliye Bete ve Şemune Hanne Haydo'nun arkadaşlıkları günümüze kadar dillere destan olmuştur. Halk ikisine, has keklik türleri olan çeleb ve rıbat¹⁶ adlarını vermiştir. Yöredeki insanların hafızalarında ebedi dostluk ve arkadaşlık örneği olarak her daim Aliye Bete ve Şemune Hanne Haydo olarak gösterilmiştir. Bu dostlukları dengbejlerin stranlarına yansımıştır. Özellikle yörede çok iyi tanınan Dengbej Mırado'nun Aliye Bete ve Şemun Hanne Haydo'nun arkadaşlıklarının ne derece sağlam olduğunu göstermek amacıyla Şemun Hanne Haydo'nun ağzından söylediği sıtranın bir kısmını belirtmekte yarar vardır.

“...Ağayo bıle Xwedê jî te razi bê
Bıla Rabê alemê jî te razi bê
Dı derhaqa Alikê Batê bavê Usıv, u Mihemed Nezir, Sıltanê Havêrka,
Bıla xwinamın bı herikê weke şireki Mezribê,
Roja şarê tınatê
Bıla serê mın qurbana wi seri bê
Tu zanê ku mın careki soz daye jî tere
Tu cara ez terka te nakım ku serê mın were ber birînê û bırakê,
Roja lı te kawimi tı rıbatî ez celabê te me....”

“.....
Ağa Allah senden razı olsun.
Âlemlerin Rabbi senden razı olsun.
Yusuf ve Muhammed Nezir'in babaları,
Hevêrkanlıların Sultanı Alikê Batê
Kanım, uğruna mezbûb sırası(?) gibi aksın.
Tinatê Çarpışması'nın olduğu gün
Başım onun uğruna kurban olsun.
Biliyorsun ki sana bir kere söz vermişim
Seni hiçbir zaman terk etmem başımı kesseler testere de dayasalar seni terk
etmem.

Hareketin gerçekleştiği gün sen rıbatsın biz senin sürü[sen öndersin ben
senin savaştınım]”

E.J. Habsbawm'ın Sosyal Eşkiya'nın ilkelerden biri olarak kabul ettiği “eğer ömrü yeterse halkına yeniden şerefli bir birey olarak geri döner.” ilkesine bakıldığında Şemun Hanne Haydo'nun tüm faaliyetlerinden sonra kendi köyüne yerleştiği ve bir çiftçi olarak yaşamına devam ettiği görülmektedir. Ancak çevresindeki herkesin

¹⁶ Rıbat kekliği sesi en güzel olanıdır. Celeb ise sürüde yer alan diğer kekliklerdir.

ısrarla ondan her konuda yardım istekleri sürekli olmuştur. Bir kısım sözlü kaynağa göre ise ebedi dostu Aliye Bate öldürüldükten sonra onun artık dünyayla küstüğü ve içine kapanarak yaşadığı şeklindedir(Sözlü Kaynaklar).

5. Şemune Hanne Haydo'yu Halk Kahramanı Yapan Unsurlar

Şemune Hanne Haydo aşiretler arasındaki mücadelelerden dolayı defalarca kavga yapmış ancak hiçbirinde devleti karşısına almamıştır. Ancak Aliye Bete ile beraber Nusaybin Cezaevinde bulunan mahkûmları serbest bırakmaları sonucunda kesin olarak devletin gözünde suçlu konumuna düşer. Bundan önceki tutuklamalar aşiretler arası çıkan çatışma/kavgalardan kaynaklanmaktadır.

Anılan bölgede her dönemde dinler arası hoşgörü en üst seviyededir. Bundan dolayıdır ki başı sıkışan hangi aileden olursa olsun Şemune Hanne Haydo ve Aliye Batte'den yardım istemişlerdir.

Şemune Hanne Haydo gençliğinde ve orta yaşlarında yaptığı bazı davranışlar onu yörede bir efsane haline getirmiştir. Buna örnek verecek olursak bir kış günü köyüne dönerken yolda karşılaştığı yoksul çıplak bir adama kendi kaputunu verir. Bunu duyan Baleh(?) şeyhi onun bu davranışını takdir etmek için cemaatin önünde kendi kaputunu hediye eder(Sözlü Kaynaklar).

Yine bir gün topluca oturlurken Ale Kamşe(?)¹⁷ köyünden dul bir kadın can havliyle aralarına dalıp Allah rızası için bu Şemune Hanne Haydo'nun kim olduğunu sorar. Hangisinin Şem'un olduğunu öğrenince kendisinin dul ve yoksul biri olduğunu ve bütün geçimini yaptığı ineğini talancılar tarafından alıp konulduğunu belirterek şöyle der; “Duydum ki sen fakirlerin ve düşkünlerin babasıysın her zor durumda kalana yardım ediyormuşsun ne olur benim ineğimi onlardan kurtar.” Bunun üzerine Şem'un Alo Kamşe'ye giderek ineğini çölden gelen talancılardan kurtarır ancak kolundan vurularak yaralanır

Şemune Hanne Haydo'nun yaşadığı coğrafyada hemen hemen tüm aşiretlerde onunla ilgili sayısız kahramanlık hikâyesi anlatılmaktadır.¹⁸

Yörede hemen hemen herkesin gözünde sadece yardımsever, cömert, cesaret sahibi ve halk kahramanı değil tüm bu özellikleri bir arada bulunduran bir sembol haline gelmiştir.

E.J. Habsbawm'ın erdemli eşkıyaların önemli özelliklerinden biri olarak kabul ettiği eşkıya için yazılan balladlardır. Bu açıdan Şemune ve Aliye Bete ikilisinin üzerine yörede yaşayan tüm dengbejler stranlar ve şerler söylemişlerdir. Bunlardan Hesên Ciziri, Saide Hamo, Mirado, Hiseynike Dîle, Karapete Xaço, Şeyhmuse Evde, Aliye

¹⁷ Köy, çölden gelen talancılar tarafından defalarca talan edildiğinden cumhuriyetin başında terk edilmiştir(Sözlü Kaynaklar).

¹⁸Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim yayınları, İstanbul, 2008, s.165.

Sılto, Nezire Kor, Latife Evde ve Mihemedde Evde gibi dengbejler Şemune Hanne Haydo ile Aliye Bete üzerine klam, stran, şar ve diloklar söylemişlerdir.¹⁹ Bunlardan Mırado, Şem'un Hanne Haydo'nun ağzında çok uzun bir stran söylemiştir. Ayrıca Süryani sanatçılar İshok Yakub ve Ninib Ablahad Lahdo da türküler söylemişlerdir.

Bilindiği üzere Süryanilerin büyük bir kısmı Avrupa'da yaşamaktadır. Şemune Hanne Haydo'nun Süryani türkülerine konu olması Süryanilerin Tur Abidin ile bir noktada bağlantılarının kopmamasını sağlayarak manevi bir bağlılık oluşturmuştur. Avrupa'da yaşayan Süryanilerin duygularını aşağıdaki türkünün sözleri bize tercüme eder niteliktedir.

“Haydo Haydo Hanne Haydo
Haydo Haydo ava gideceğiz
Tüfekleri alacağız biz ki
Şemune Hanne Haydo'nun yakınlarız
Neyden korkacağız ki kanımızdaysa.
Diyorlar ki İsveç'te delikanlılık artıyor
Biz hala Haydo diyoruz.
Diyorlar ki İsveç'te arkadaşlık artıyor
Düşünmeden diyeceğiz ki
Haydo Haydo Haydo”²⁰

5. Sonuç

Batı ülkelerinde görülen sosyal eşkıyalığın en çok kabul edilen olgu olan zenginden alıp fakire verme olgusu bölgenin dinamikleri göz önünde bulundurulduğunda daha çok yoksulu zengine karşı başka bir ifade ile zayıfı güçlüye karşı koruma vardır.

Sosyal eşkıyaların hayatları çoğunlukla genç yaşta ve doğal olmayan yollarda sona erer. Şemune Hanne Haydo ise 1919'da köyüne çekilerek yaşamını ailesi ile beraber sürdürmüştür.

Yörenin iki büyük aşiret konfederasyonu olan Heverkiler ve Dekşuriler arasında sürekli hasımlık durumu yaşanmış ve çoğu zaman karşılıklı baş kesmelere kadar varmış kavgalar yaşanmıştır. Bu iki konfederasyon arasındaki kavgalar/savaşlar hep kendi aralarında olmuş direk devlete karşı yaşanmamıştır. Belli dönemlerde devlet bir aşireti diğerine karşı kollamıştır. Bizce her iki konfederasyonun da Kürt, Arap, Süryani, Yezidi ve Mihelemi'lerden oluşması başka bir deyişle Müslüman, Hristiyan ve Yezidilik inancına mensup insanların aynı aşirete yer alması özellikle hoşgörü boyutunun ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiğini düşüncesindeyiz.

¹⁹ Dengbejler tarafından söylenen Klam=Halk Hikâyesi, Şar=Kahramanlık Türküsü, Dilok=Halk Türküsü, Stran=Acıklı Türkü, Lawje=Dini Türkü anlamlarında kullanılmaktadır.

²⁰ İshok Yakub adlı sanatçının bir türküsü, çev, Babil Türker. 27.02.2011

KAYNAKLAR

- Bayrak, Mehmet, **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri**, Yorum yayınları, Ankara 1985.
- Bruinessen, Martin Van, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim yayınları, İstanbul 2008.
- Celnarova, Xenia, “Köroğlu ve Slovak halk Kahramanları Arasındaki Benzerlikler, (Edt. Mehmet Bayrak), Öyküleri ile Halk Anlatı Türküleri, Baran Ofset, Ankara 1996.
- Cibo, Nezîrê, **Havêkan Sultanları-I**, Komal yayınları, İstanbul 2010.
- Gür, Nagihan, “‘Sosyal Haydut’ Düzleminden ‘Halk Kahramanı’ Statüsüne Bir Yükseliş: Köroğlu ve Sergüzeşti”, **Milli Folklor**, Yıl 20, S. 79, Ankara 2008.
- Hobsbawm, Eric J., **Eşkıyalar**, Avesta yayınları, İstanbul 1997.
- Şener, Esat, **Açıklamalı Madde Atıflı Hukuk Sözlüğü**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2001.
- Uzun, Efkan, “Osmanlı Örneklemini Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 10, S. 3, Ankara 2006.
- Üzen, İsmet, “Mütareke Döneminde Bir Eşkıyalık Örneği: Ali Batı Olayı (6 Mayıs-18 Ağustos 1919)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 63-65-66, C. XXII, Mart-Temmuz-Kasım 2006.

Sözlü Kaynaklar:

Ses kayıtları ve röportajlar arşivimizde bulunmaktadır. 25.12.2010–17.02.2011 tarihleri arasında yaptığımız görüşmeler.

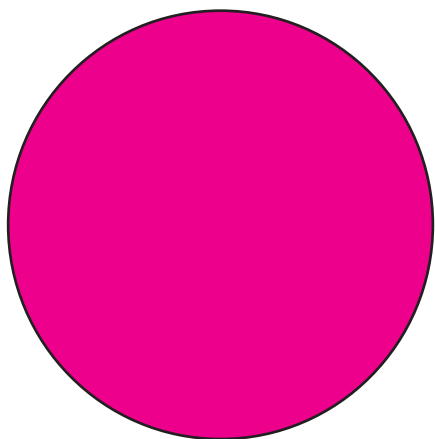
Şemun Hanne Haydo

İdil'e bağlı Haberli (Basibrîn) köyünde bulunan Şemun Hanne Haydo'nun mezarı ve aile mezarlığı

EKONOMİK YAPI

DOĞU VE GÜNEYDOĞU KALKINMA MODELİ ÜZERİNE

Doç. Dr. Kerem KARABULUT

Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Türkiye'nin en geri kalmış iki bölgesidir. Bu bölgelerde, hem eğitim ve sağlık gibi sosyal göstergeler hem de kişi başına gelir gibi ekonomik göstergeler Türkiye ortalamasının çok altındadır. Bölgesel karşılaştırmalarda ise Doğu Anadolu Bölgesi en son sıradadır. Bu çalışmada, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin sosyo-ekonomik kalkınma süreci tartışılmaktadır.

Abstract

The Eastern and Southeastern Anatolia regions are Turkey's most underdeveloped two regions. In these regions, both social indicators such as education and health and economic indicators such as per capita income is far below the average in Turkey. the East Anatolia Region is the last ranks in regional comparisons. In this study, socio-economic development process of East and Southeast Zones are discussed. In addition, the solutions are also available to get rid of backwardness.

GİRİŞ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin sosyo-ekonomik göstergeleri incelendiğinde, bu bölgelerin Türkiye'nin en geri kalmış iki bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Tarihi süreç açısından gelişimine bakıldığında da Osmanlı döneminden beri bu bölgesel dengesizliğin devam ettiği görülmektedir. Bu iki bölge tarihin çeşitli evrelerinde değişik öneme sahip olsalar da sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından umulan gelişmeyi gösterememişlerdir. Bölgelerin gelişmemesini ve hatta gerileme süreci yaşamasını tek nedene bağlamak mümkün değildir. Konunun tarihsel, ekonomik, siyasi, sosyal ve coğrafi açılardan değerlendirilmesi gerektiği bilinmelidir.

Bölgelerde sosyo-ekonomik geri kalmışlığın sonucu olarak talep potansiyeli olan nüfusun gelişmiş batı illerine göç etmesi de “fakirlik kısır çemberi”nin daimi olmasına katkı yapmaktadır. Çünkü, talep yetersiz olunca yatırım yapılmamaktadır ve böylece mevcut sermayenin de batıya göçüyle birlikte fakirlik girdabı oluşmaktadır. Devlet yatırımları ve teşviklerinin de çeşitli sebeplere bağlı olarak yetersiz kalması bu bölgelerin kalkınamamalarına sebep olmaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşanan bu geri kalmışlık sürecinin çözümü çalışmalarının çok yönlü olması gerekmektedir. Aksi taktirde, bir konu üzerinde yoğunlaşma diğerlerinin olumsuz etkisiyle başarıyı engelleyecektir. Bu çalışmada, bölgelerin geri kalmışlığı bilinen ayrıntılı göstergelere girmeden genel sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına bakılarak ortaya konulduktan sonra, uygun

politikaların neler olabileceğine yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda, uygun çözüm önerileri de sunabilmek ana hedeflerden biridir.

1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin ve İllerinin Sosyo-Ekonomik Göstergeleri

Bu kısımda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine ve illerine ait çeşitli sosyo-ekonomik göstergelerle mevcut durum ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Tablo: Doğu Ve Güneydoğu İllerinin Soyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıraları

Doğu Anadolu Bölgesi İlleri	1996'daki Sırası (76 İl)	2003'teki Sırası (81 İl)	2010'daki Sırası (81 İl)
Ağrı	74	80	80
Ardahan	72	74	70
Bingöl	73	76	75
Bitlis	71	79	77
Elazığ	33	36	46
Erzincan	47	58	52
Erzurum	56	60	61
Hakkari	70	77	79
İğdır	69	69	71
Kars	62	67	72
Malatya	38	41	47
Muş	76	81	81
Tunceli	60	52	63
Van	67	75	76
Güney Doğu Anadolu Bölgesi İlleri			
Adıyaman	61	65	67
Batman	65	70	68
Diyarbakır	57	63	66
Gaziantep	25	20	33
Kilis	-	54	59
Mardin	66	72	74
Siirt	68	73	73
Şanlıurfa	59	68	69
Şırnak	75	78	78

Kaynak: DPT ve http://www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/endeks.doc

1996 yılındaki il sayısı 76 olduğu için 2003 ve 2010 karşılaştırması yapılırsa, Ağrı ve Muş illerinin sıralamasında bir değişme olmazken (bu iki ilin değişme olasılığı da yoktur. Çünkü 80 ve 81'inci sıradadırlar), Ardahan, Bingöl, Bitlis ve Erzincan

illerinin sırasında iyileşme, diğer Doğu Anadolu Bölgesi illerinin sırasında ise gerileme olduğu görülmektedir. Yine, 1996 yılına göre kıyaslama yapıldığında da nispeten gerileme olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, genel olarak illerin sırasının son sıralarda olması Doğu Anadolu Bölgesindeki ekonomik geriliğin önemli kanıtıdır.

Doğu Anadolu Bölgesi için görülen sosyo-ekonomik gelişmişlik seyrinin Güney Doğu Anadolu Bölgesi için de geçerli olduğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Siirt ve Şırnak illeri dışındaki tüm illerde bir sosyo-ekonomik gerileme süreci yaşandığı söylenebilir. Siirt ve Şırnak illerinin ise sadece sıraları değişmemiştir. Diğer bir değişle, Bu iki ilde de ilerleme olmamıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki illerden Gaziantep dışındaki tüm illerin 60 ve sonrası sıralarda yer alması bölgedeki geri kalmışlığa işaret etmektedir.

Coğrafi bölgelere göre değişik sosyo-ekonomik göstergelere bakıldığında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin son sıralarda yer aldıkları görülmektedir. Aşağıdaki tabloda görülen istatistikler bunu doğrulamaktadır.

Tablo: Coğrafi Bölgeler İtibariyle Sosyo- Ekonomik Göstergeler

	Kentleşme Oranı (%)	Sanayideki İstihdam Oranı (%)	Hekim Başına Hasta Sayısı	Okur Yazarlık Oranı (%)	Kişi Başına GSYİH (\$)
Marmara	79,07	25,67	609	92,40	2657
Ege	61,48	13,84	675	89,78	2130
İç Anadolu	69,25	10,55	581	90,32	1820
Akdeniz	59,78	8,78	994	88,16	1726
Karadeniz	49,03	7,29	1.145	85,82	1396
G.D. Anadl.	62,69	7,06	1.821	73,22	954
D. Anadl.	53,05	3,26	1.326	77,71	841
Türkiye	64,90	13,35	787	87,30	1837

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/2003-05.pdf> (giriş: 01.03.2011)

Tablodan anlaşıldığı gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine ait veriler, Türkiye ortalamasının ve diğer bölge ortalamalarının çok gerisindedir. Kişi başına düşen gelir açısından bu iki bölge rakamları genellikle Türkiye ortalamasının 3-4'te biri kadar olmaktadır. Okur-yazarlık oranı açısından Güneydoğu Anadolu son sıradadır. Bunun sebebi, bu bölgede kız çocuklarının okula gönderilmesindeki isteksizliktir. Hekim başına hasta sayısı açısından bakıldığında, Türkiye'deki sayı 787 iken, Doğu ve Güneydoğu'da 1326 ve 1821'dir. Bu durum sağlık hizmetlerinin yetersizliğinin ana göstergelerinden biridir. Bu bölgelerde sanayinin olmadığına göstergesi ise sanayideki istihdam oranına bakılarak anlaşılmaktadır. Değişik istatistiklere ait son yıllara ait göstergeler incelendiğinde, sonucun değişmediği

anlaşılmaktadır. Diğer bir değişle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Türkiye'nin ilerlemesine bağlı iyileşmeler görülse de, aradaki gelişmişlik farkı devam etmektedir. Hatta bu sürecin Osmanlı döneminden beri devam ettiği de söylenebilir.

Şırnak il merkezinin ve ilçelerinin gelişmişlik sıraları ve gelişmişlik grupları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo: Şırnak Merkez ve İlçelerinin Soyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıra ve Grupları

İLÇE	872 İlçe içinde Gelişmişlik Sırası	Gelişmişlik Grubu
Merkez	314	3
Cizre	360	3
Silopi	399	3
Uludere	763	6
Beytüşşebap	811	6
Güçlükönak	821	6
İdil	847	6

Kaynak: DPT, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004), s. 127.

Tabloya göre, Şırnak ilinin Merkez, Cizre ve Silopi ilçeleri Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından ortalarında yer alan ilçeleri iken, Beytüşşebap, Güçlükönak, İdil ve Uludere ilçeleri ise en sonlarda yer alan ilçeler içerisindedirler. Gelişmişlik grubu açısından bakıldığında da, Türkiye'deki ilçelerin sınıflandırıldığı 6 gelişmişlik grubu mevcuttur. Bunlardan birinci grupta yer alanlar en iyi durumda olanları, altıncı grupta olanlarda ise en kötü grupta olanları temsil etmektedir. Buna göre, Şırnak ilinin Beytüşşebap, Güçlükönak, İdil ve Uludere ilçeleri en az gelişmiş ilçeler içerisindedirler. Zaten bu ilçelerin gelişmişlik sıralamaları da bunu göstermektedir.

Şırnak ili içerisinde yapılacak değerlendirmede ise, merkez gelişmişlik sırası açısından en iyi durumdadır. Bu il olmanın sağladığı avantajların sonucudur denilebilir. İkinci iyi durumda olan ilçe Cizre ve üçüncü sırada ise Silopi gelmektedir. Dikkat çekici durum ise, gelişmişlik durumunun nüfusla paralellik göstermesidir. Diğer bir anlatımla, en gelişmiş ilçeler nüfusu en fazla olan ilçelerdir. Buda, nüfusa bağlı altyapı ve kamu hizmetlerinin fazlalığı, talep fazlalığının sağlayacağı ticari canlılık ve Cizre ve Silopi ilçelerinin sınıra yakınlığı nedeniyle Irak ile olan ticaretten daha fazla pay almalarıyla açıklamak mümkündür.

2- Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin ve İllerinin Sosyo-Ekonomik Olarak Kalkındırılmalarında Üzerinde Durulması Gerekenler

Yukarıdaki göstergelerden anlaşılmıştır ki, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ve illeri sosyo-ekonomik göstergeler açısından Türkiye'nin en sondaki iki bölgesidir. Yine bu bölgelerde bulunan illerin büyük çoğunluğu da Türkiye'nin en az gelişmiş

kentleridir. Üstelik bu süreç değişken değil, devam eden bir özellik göstermektedir. Diğer bir anlatımla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri “fakirlik kısır çemberi” içerisinde çıkmamaktadırlar. Bu kısımda, bölgelerin bu çemberi kırmaları için ne tür uygulamalara ve politikalara ihtiyaç duyduğunu tartışılmaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nin kalkınmasında üç temel ayağın olduğu söylenebilir. Bunlar, ekonomik, sosyal ve siyasal önlem ve uygulamalardır. Şimdi bu iki bölgede ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda nelerin yapılması gerektiğini vurgulayalım.

2.1 Ekonomik Önlem ve Uygulamalar

2.1.1. Bölgesel Kalkınmanın Organizasyonu

Bölgelerdeki kalkınma sürecinin yol haritasını ve yöntemlerini planlayacak bir oluşuma ihtiyaç bulunmaktadır. Bölge Kalkınma Ajansları’nın kurulması bunun ilk adımı olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu birimlerin etkin ve hızlı işlemesi için yapılandırılmaları gerekmektedir. Siyasi yönlendirmelerin en aza indirgeneceği bir yapıya kavuşturulmalarında yarar vardır. Bu çerçevede, her bölgenin hatta ilin kendi potansiyellerinin etkin değerlendirileceği bir yöntem ve oluşum için çalışılmalıdır. Aksi takdirde hangi bölge ya da ilin siyasi gücü daha fazla ise kamu kaynak ve desteğinin oraya çekilmesi kolaylaşmakta ve böylece kaynak dağılım ve kullanımında etkinsizlikler ortaya çıkmaktadır.

2.1.2. Devletin Ekonomik Uygulamaları

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nin mevcut ekonomik gelişmişlik ve girişimcilik düzeyi devlet yatırımlarını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle devlete iki yönlü bir görev düşmektedir. Bir taraftan bizzat kendisinin yapacağı yatırımlar olmalı, diğer taraftan da özel sektörü teşvik edici uygulamaları olmalıdır. Bu süreç iki bölgenin Türkiye ortalamasına ulaşması aşamasına kadar devam etmelidir. Özellikle sağlık ve eğitim sektörlerinde devletin öncü rolü çok önemlidir. Çünkü, Türkiye ortalamasının 3-4’te biri kadar gelir elde edebilen bu bölgelerde sağlık ve eğitime ayrılacak hane gelirleri yetersiz olmaktadır. Örneğin bölgelerin özellikle kırsalında çocuklar ya okutulmamakta veya mevcut dersane sisteminde haksız rekabetle yüz yüze kalmaktadırlar. Ailelerin çocuklarını dersane gönderememesi eğitimde fırsat eşitliğini bozmaktadır. Sağlık sektörü içinde aynı eşitsizlikler olabilmektedir. Bu nedenle, devletin öncelikle bu sektörlerde halkın refahını artırıcı uygulamalar yapması önemlidir.

Devletin ekonomik olarak bir diğer uygulaması da bu bölgelerdeki özelleştirme faaliyetlerini durdurmak yönünde olmalıdır. Özellikle tarım ve hayvancılıkla ilgili olan kamu birimlerinin özelleştirilmesi bölge insanlarını olumsuz etkilemekte ve tarım ve hayvancılık üretimi düşmektedir. Çünkü her iki bölgenin de yaklaşık %50 oranında tarım ve hayvancılığa bağlı olduğunu kentleşme oranlarına bağlı olarak düşünmek mümkündür.

Devletin 5-10 yıl gibi orta vadede yapacağı uygulamalar, uzun dönemde devlet daha çok özel sektörün yatırım yapmasını kolaylaştırıcı ve finansman yetersizliğini giderici nitelikte olmalıdır. Diğer bir deyişle, uzun dönemde üretim yapan değil, üretimin yapılmasını kolaylaştıran destekler şeklinde olmalıdır. Böylece devlet, bölgedeki yatırımların tamamlanması, müteşebbis grupların gelişmesi ve sermaye yetersizliklerinin aşılması yönünde katkılar yapmış olacaktır.

Devletin özel sektöre vereceği destek veya teşvikler ise yörelerin iç potansiyellerine yönelik olmalıdır. Bunun için başta tarım ve hayvancılık sektörleri olmak üzere, turizm ve bölgesel ticarete yönelik teşvikler önceliklendirilmelidir. Ayrıca, verilen teşvikler ya da sübvansiyonların İl ve bölgede yatırımları ve yatırımcıları cezbedici olabilmesi için mutlaka uzun süreli (en az 20 yıl) olmalıdır. Yine tarım ve hayvancılık sektörlerine yönelik teşvik uygulamalarında, “organik tarım” ve “organik hayvancılık” destekleri önceliklendirilmelidir.

2.1.3. Bölgesel Ticaret Uygulamaları

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Türkiye’nin ekonomik olarak son sıralarda yer alan iki bölgesi olmasına rağmen, Irak, Suriye, İran, Nahcivan (Azerbaycan), Gürcistan ve Ermenistan ile komşu olmaları nedeniyle bu olumsuzluğu giderebilecek potansiyele sahiptirler. Eğer bu potansiyeller etkin değerlendirilebilir ve bu pazarlara yönelik bu bölgelerde üretim ve ihracat gerçekleştirilebilirse, kalkınmanın lokomotif sektörü yaratılmış olacaktır. Çünkü bu bölgelerden sınır komşusu olunulan ülkelere göre, Türkiye rekabet üstünlüğüne sahip konumdadır. Bu hem coğrafi ve nüfus ağırlığı hem de ekonomik gelişmişlik açısından geçerlidir. Bu nedenle bölgesel ticaret bu iki bölge ve Türkiye için çok önemli bir kalkınma aracı olarak kullanılmalıdır. Mevcut eksiklikler bir an önce giderilmelidir. Konuyla ilgili olarak Ağrı Alt Bölgesi için yapılan bir çalışmada (Karabulut; 2005), bölgesel ticarete yaşanan en önemli üç problem;

- Bezdirici bir yoğunlukta evraka dayalı işlemlerin olması (bürokrasi)
- Sınır kapılarındaki alt yapı yetersizlikleri
- Yüksek vergi ve fon kesintileri şeklinde sıralanmıştır.

Bu problemlerin Güneydoğu Anadolu içinde geçerli olacağı söylenebilir. Bu nedenle, öncelikle mevcut sorunların giderilmesi daha sonra da bölgedeki pazarlara yönelik üretim ve pazarlama faaliyetlerinin desteklenmesi yararlı olacaktır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nden komşu ülkelerle ticaret yapanlara çeşitli “pozitif ayrımcılık” yapılmalıdır. Örneğin, vergi ve fon kesintileri yapılmayabilir veya ticaret kredileri verilebilir. Ayrıca, sınır kapılarındaki altyapı eksiklikleri giderilmeli ve karşı ülkelerle ticari ilişkilerin gelişmesi için işbirliği çalışmaları sıklaştırılmalıdır.

2.1.4. Özel Sektöre Yönelik Uygulamalar

Özel sektör temsilcilerinin en önemli iktisadi beklentisi “kâr maksimizasyonu”dur. Bu nedenle her özel sektör temsilcisi kârını maksimize edeceğini düşündüğü yerde yatırım yapar. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nin mevcut durumu ise böyle cezp edici özellik taşıyor görünümündedir. Bu nedenle, Doğu ve Güneydoğu

Anadolu Bölgeleri'nde özel sektörü yatırım yapmaya yönlendirmek için yine devlet uygulamaları önem arz etmektedir.

Özellikle gelişmiş batı illerinden veya yurt dışından gelerek bu bölgeler veya illerde yatırım yapan özel sektör temsilcileri vergi muafiyeti, devlet nişanı verilmesi gibi değişik önlemlerle teşvik edilmelidir. Sermayenin bölgeye kaydırılması için bölgenin cazip hale getirilmesi sağlanmalıdır. Bunun için de verilen teşviklerin uzun süreli olması önemlidir.

2.1.5. Yerel Potansiyellere Yönelik Uygulamalar

Son yılların kalkınma politikaları daha çok yerel potansiyellerin değerlendirilmesi üzerine şekillenmektedir. Bu nedenle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin coğrafi koşulları, merkeze uzaklıkları ve sınır komşusu ülkelere yönelik avantajlı konumları gereği, bu bölgelerin yerel potansiyellerinin üretimi, markalaştırılması ve pazarlanması önem arz etmektedir. Devlet yatırımı ve teşviklerinde bu bölgelerin yerel potansiyelleri önceliklendirilmelidir. Bu yapılırken kamunun yönlendirici olması önem taşımaktadır. Çünkü yöre insanının hem girişimcilik özelliği azdır hem de sermaye birikimi yeterli değildir. Diğer taraftan, kültürel yapısı gereği görmeden kabullenme özelliği zayıftır. Bu nedenle uygulamaların lokomotif devlet olmalı ancak zamanla özel sektöre bırakılmalı veya ortak işletilmelidir. Aksi takdirde, kalıcı yatırım ve üretim olmayacaktır.

Bu doğrultuda, bölgelerin yerel özelliklerini ortaya çıkaracak alanların değerlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Müslüman topluluğun yanı sıra Süryani, Ermeni, Yezidi ve Yahudi cemaatlerinin de kültürel birikimini içine alan ve bu açıdan tam bir inanç mozaiki olan bir potansiyel mevcuttur. bunun inanç turizmi amaçlı değerlendirilmesi için çalışmalar ve yatırımlar yapılabilir. Bunun için kamu desteği önemlidir. Hem finansman desteği hem de tanıtıcı programlarla devlet bu desteğini vermelidir. Avrupa Birliği gibi oluşumlar da bu konulardaki proje ve çalışmalara öncelik vermektedir. Bu nedenle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde çevre, turizm ve sosyal konularda hazırlanacak etkin projelerle kalkınmaya anlamlı katkılar sağlanabilecektir. Bunun için devlet destekli proje hazırlama ve yönlendirme biriminin olması ve etkin çalıştırılması ile bölge illerindeki üniversitelerin konuyla ilgili çalışmaları önemli olacaktır.

2.2. Sosyal Önlem ve Uygulamalar

Tüm geri kalmışlık ya da gelişmişliğin kaynağı ve en önemli faktörü insandır. Bu nedenle, bu bölgelerde ve Türkiye'de "*OKUYAN İNSAN-DÜŞÜNEN İNSAN-TARTIŞAN İNSAN-ÜRETEN İNSAN*" şeklinde bir beşeri sermaye modeli oluşturulabilirse var olan tüm sorunların aşılması mümkün olabilecektir. Eğer ekonomik önlemlerin yanında sosyal önlemler alınmazsa, kalkınmanın bir yanı eksik kalır ya da kalkınma mümkün olmaz.

Tüm istatistiklerde görülmektedir ki, bu bölgelerdeki eğitim düzeyi Türkiye ortalamasının gerisindedir ve eğitimde fırsat eşitsizlikleri vardır. Oysa son yıllarda ülkelerin kalkınmış ya da az gelişmiş olmalarını tespit etmede kullanılan üç temel

göstergeden birisi eğitim göstergeleridir. Diğer iki gösterge ise sağlık ve kişi başına gelir göstergeleridir ki, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri bu iki gösterge açısından da ortalamanın çok altındadırlar. Bu nedenlerle, eğitimle kalkınmanın eş anlamlı olduğu vurgusu yapılacak faaliyetler ile bölge insanlarına benimsetilmesiyle eğitime olan ilgi artırılacak ve kalkınma daha kolay gerçekleştirilebilecektir. Bu çerçevede, bölge üniversitelerinin fakülteleri ve yüksekokullarıyla yöre halkının gelişmişlik seviyesinin artırılmasında eğitim çalışmaları yapılabilir. Mevcutlara ilaveten kurulacak olan ilgili bölümlerin bölgelerin potansiyellerini değerlendirecek tarzda şekillendirilmesi mümkün olabilir. Ayrıca, fakültelerde veya meslek yüksek okullarında illerin yerel potansiyelleri üzerine açılacak bölümler önemlidir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu bilinmektedir. Özellikle doktorların bu bölgelerde çalışma istekliliğinde olması kaliteli sağlık hizmeti sunumunu engellemektedir. Ağrı Alt Bölgesi'nde göç ile ilgili yapılan çalışmada, Bölge insanın göç etme gerekçeleri arasında öncelikli sıraya sahip olan sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler^{*} giderilmelidir. Bunun için bölge illerinde bulunan sağlık kuruluşlarının etkin hale getirilmesinin yanında kolay ulaşım sistemleriyle insanların gelişmiş sağlık merkezlerine hızlı ulaşımı (ambülans helikopter gibi) ve sağlık hizmeti alabilme olanakları artırılmalıdır. Ayrıca, bu bölge insanlarının öncelikli olarak genel sağlık sigortası kapsamına alınması da yararlı olacaktır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin **talep** potansiyelinin artırılması ve kazanılan sermayenin daha gelişmiş batı illerine kaçışını önlemek için sosyal anlamda alınacak önlemlerden birisi de daha önceki yıllarda yaşanan göçün tersine çevrilebilirliği üzerinde çalışmaktır. Bunun için göç eden insanların ait oldukları yerlerle fiziki bir bağlantısının kurulması öncelikli olmalıdır. Göç etmiş insanların mutlaka bir bağlantısının olması için de en önemli uygulamalardan birisi yaşanabilir konutlar yapmalarının sağlanması olacaktır. Böylece güzel bir konuta sahip olan yöre insanı en kötü olasılıkla yaz mevsimini bu yörede geçirerek yörenin ekonomik canlanmasına katkı yapacaktır. Yaşanabilir konut sahibi olmada, devlet desteği önemli olacaktır. Maliyetin belli bir bölümünü karşılama ya da altyapının tamamlanması veya düşük ödemeli kredi olanakları sağlama şeklinde uygulamalar yapılabilir. TOKİ çalışmalarıyla da bu uygulamalar yürütülebilir. Bunu sağlamak kolay olacaktır. Çünkü, bu bölgelerden göç eden insanların büyük bir bölümü ekonomik olarak daha iyi olanaklara kavuşmuşlardır. Önemli bir bölümü de üst gelir grubuna girebilmişlerdir. Bu insanların bölgeye olan duygusal bağlılıkları bitmemiş devam etmektedir. İşte tersine göç uygulamalarında en önemli işlenmesi gereken konu duygusal bağlılıklardır. Ancak, bu tek başına yeterli olmaz. Bunun devamlılığı

^{*} U. Güllülü, K. Karabulut ve D. Polat tarafından "Ağrı Alt Bölgesi'ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri" adlı çalışmada, Ağrı, Iğdır, Kars ve Ardahan illerinden oluşan bu bölgedeki göç etmek isteyen insanların birinci öncelikli gerekçeleri, bölgedeki sağlık hizmetlerinin yetersizliğidir (Bkz. Güllülü ve Diğerleri a.g.e.). Şırnak ilinin en yakın üniversite hastanesinin Diyarbakır veya Van'da olması bu gerekçenin Şırnak için de geçerli olabileceğini ortaya koymaktadır.

için bölgelerdeki altyapının hazırlanması ve ekonomik getirisi olabilen yerler haline dönüştürülmeleri gerekir.

Ekonomik getiri sağlamada kullanılabilecek önemli sosyal uygulamalardan birisi de turizme yönelik yatırımlardır. Gelecek dönemlerde turizm dünyanın en çok katma değer yaratacak sektörleri arasında sayılmaktadır (Selçuk; 2004: 5). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde bulunan Ağrı Dağı, Cudi Dağı, İshak Paşa Sarayı, Ani Harabeleri, Akdamar Kilisesi, Mardin ve Midyat Yapıları, Hasankeyf, Nemrut Dağı, Sürmeli Çukuru ve Mezapotamya olgusu gibi potansiyeller etkinleştirilmesi gereken Türkiye'nin ve bölgenin çok önemli turizm potansiyelleridirler. Ancak, bu potansiyellerin tanıtımı ve altyapılarının tamamlanmasına ihtiyaç vardır. Örneğin, turizm konaklama tesisleri, rehberlik hizmetleri verebilecek eleman yetiştirilmesi gibi çalışmalar yapılmalıdır. Konuyla ilgili Ağrı Dağı ile ilgili yapılan bir araştırma da (Karabulut; 2009: 296–297) bölgedeki hizmetlerden memnun kalmayanların gördükleri eksiklikler, öncelik sırasına göre aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Konaklama hizmetleri yetersiz,
- Ulaşım hizmetleri yetersiz,
- Danışma ve tanıtım büroları yetersiz,
- Yerel ürünler için alış-veriş merkezleri yetersiz,
- Tarihi eserler bakımsız ve korumasız,
- Ağrı Dağını iyi tanıtabilecek hizmetler yetersiz,
- Sektörde çalışanların hizmetleri yetersiz,
- Restaurant hizmetleri yetersiz,
- Kamp yerleri yetersiz,
- Yöre halkının turiste yaklaşımı olumsuz.

Bu sonuçlara göre, turizm sektörü konusunda öncelikli yapılması gerekenler altyapıyla ilgili olanlardır. Bunun için uluslar arası standartlara uygun konaklama merkezlerinin yapılması, havaalanı ve havalimanları yapılması ve turizm sektörü için beşeri sermaye denilebilecek profesyonellerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Her iki bölge içinde benzer sorunların olduğu söylenebilir.

Sosyal uygulamalardan bir diğeri de, yöre belediyelerinin finansman sorunu çözülerek, yaşayan insanların sosyal ihtiyaçlarının giderilmesi için altyapının tamamlanmasıdır. Bunun için spor tesisleri, eğlence merkezleri, konferans merkezleri ve benzeri çalışmalar yapılarak özellikle çocuk ve gençler uluslar arası bilgi ve beceriye sahip olacak sosyal donatıma kavuşturulmalıdır. Örneğin, özellikle ilçelerde lise eğitimi alan öğrenciler 1. sınıftan itibaren mutlaka yakındaki ve büyük kentlerdeki üniversitelere gezi amaçlı götürülmeli ve orda üniversite okumanın önemi akıllarına kazınmalıdır. Bu programların çok düşük maliyetlerle gerçekleştirilmesi olanaklıdır (kredi yurtlardan faydalanılması, yörenin zengin insanlarından ulaşım masraflarının karşılatırılması gibi).

2.3. Siyasi Önlem ve Uygulamalar

Siyasi önlem ve uygulamaları iyi anlayabilmek için konuyla ilgili yapılmış bilimsel bir araştırmamanın (Karabulut ve diğerleri; 2008: 76–80) bir bölümünün okuyucuya sunulmasında yarar vardır.

2.3.1. Siyaset ve Siyasal Yozlaşma

Arapça kökenli bir sözcük olan siyaset, at eğitimi anlamına gelmektedir. Yunan kökenli olan “politika” kavramı ise daha farklı anlamda kullanılmaktadır. Yunanca’da “polis” kent devletlerine verilen isimdir. Politika da devlete ait işler anlamını taşımaktadır. Türkiye’de çoğu zaman aynı anlamda kullanılan bu kavramları kısaca, “ülke, devlet ve insan yönetimi” biçiminde tanımlamak mümkündür (Kışlalı; 1999:17). Politik yozlaşmayı vurgulamak maksadıyla da, J. R. Schlessinger politikayı şöyle ifade etmektedir:

“Politika denilen şey, genel vergi mükellefinden en az hasarlı vergi toplayıp sayısız talipler arasında, seçimlerde en kazançlı çıkabilecek bir biçimde dağıtmaktır. Seçmenin desteğinin kazanılması anlamında politika, hesaplı bir hile, aldatma veya daha samimi bir ifadeyle yakalanmadan dolandırma sanatıdır” (Ulusoy; 1999: 110).

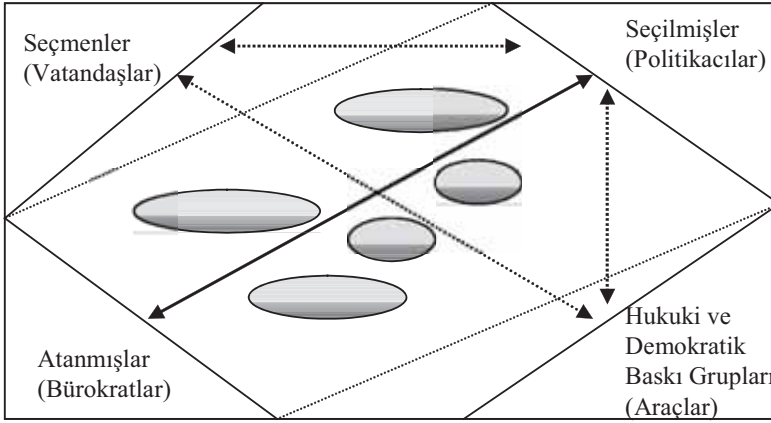
Ülke, devlet ve insan yönetiminin sağlıklı bir mecraya sürüklendiği ortam olarak da ifade edebileceğimiz “siyasal yozlaşmayı” kısaca, ekonomik kaynakların israf edilmesi, kamu kaynaklarının kötü dağılımı ve kullanımı olarak da tarif edebiliriz. Siyasal yozlaşmanın ekonomi üzerindeki etkisini ise başlıca iki başlık altında toplayabiliriz (Aktan; 1999:49):

- a) Kaynakların dağılım ve kullanımında etkinsizlik ve X-etkinsizliği*¹ne sebep olması,
- b) Kamu harcamalarında artış doğurması ve bunun zorunlu olarak vergi yükü üzerinde yukarıya doğru artış şeklinde bir baskı oluşturmalarıdır.

2.3.2. Siyasette Köşeli Ekonomiler Mekanizması

Ülkedeki kötü kaynak kullanım ve israf mekanizması önemli ölçüde siyasi iktidarların iktisadi hayata keyfi müdahalelerinden kaynaklanmaktadır. “Paslaşan el” ya da “köşeli ekonomiler” olarak da adlandırılan bu kötü kaynak dağılım ve kullanım etkinsizliğini aşağıdaki şema vasıtasıyla açıklamak mümkündür (Kök; 1995:165-166).

** X-etkinsizliği: “ özellikle rant kollama faaliyetleri sonucu imtiyaz hakkı elde eden monopolcünün rekabet baskısı altında olmaması dolayısıyla maliyetlerinde bir yükselme ortaya çıkar. Bunun asıl nedeni, rekabetçi bir piyasada firmaların düşük maliyetle çalışmak zorunda olmalarıdır. Monopolcü böyle bir baskı altında olmadığından yani, tek satıcı durumunda bulunduğundan etkin çalışmaz ve böylece toplam maliyetlerinde bir yükselme görülür. Konuyu bu şekliyle ele alan H. Leibenstein, (1966) monopol piyasasında X-etkinsizlik olarak tanımladığı bu durumun toplum açısından bir sosyal maliyet olduğunu belirtmektedir” (bkz:Aktan a.g.e.) .

Şekil 1: Siyasette “paslaşan el” ya da “köşeli ekonomiler” mekanizması

Şekil 1’deki köşeleri tutan unsurları kısaca şu şekilde açıklayabiliriz;

Politikacılar: Bunlar ait oldukları siyasi partinin görüşleri doğrultusunda seçmenin karşısına çeşitli vaatlerle çıkarlar. Demokratik baskı grupları ve seçmenlerin desteğini alanlar iktidara gelirler. İktidara gelen her siyasi partinin ana amacı tekrar iktidara gelebilmektir. İşte bu tekrar iktidara gelebilme ya da yeniden seçilme düşüncesi politikacılarla diğer köşedekiler arasında menfaat ilişkisi ve popülist uygulamaların oluşmasına neden olur. Bu ilişki ağı özellikle seçilmişler ile atanmışlar arasında daha etkindir. Çünkü politikacılar atanmayı sağlar, atanmışlar da popülist uygulamaların işlenmesini sağlar. Böylece, etkinsiz ve verimsiz çalışan bir siyasi tablo ve sonucunda ekonomik darboğazlar ortaya çıkar. Özellikle koalisyen iktidarlarındaki “popülist rekabet” daha çok etkinsizliğe yol açmaktadır denilebilir.

Bürokratlar: Bunlar özellikle kendi atandıkları koltuklarını korumak ya da siyasilere daha iyi gözükmek için “çağdaş virüs” olarak da adlandırılan kleptokrasi (soygunculuk, vurgunculuk veya bunları teşvik eden uygulamalar bütünü) ve nepotizm (atamalarda liyakate göre değil, akraba, eş-dost kayırmacılığı) gibi uygulamaların birer figüranı olarak çalışırlar.

Seçmenler: Özellikle azgelişmiş ülkelerde çoğunluk seçmen kitlesi eğitimden yoksun ve ekonomik olarak güçsüz olduğu için seçme tercihini her zaman doğru kullanamaz ya da basit tatmin yöntemleriyle bu hakkını kullanır. Bu kitle, 1-2 ay seçme zevkini yaşadıktan sonra, bir dahaki seçim döneminde kendilerine yapılacak yeni vaatleri bekler ve memnun olmadığı siyasilerle o zaman hesaplaşmayı umar. Ancak, yine umduğunu bulamaz ve aynı süreç durmadan tekrarlanır. Seçmenlerin küçük bir azınlığı ise (ağalar, zenginler, eğitimliler vb.) siyasi iktidarlara yakın olmak yoluyla rant elde etmeye çalışır ya da geniş seçmen kitlelerini yönlendirerek bu hedefine ulaşmayı kolaylaştırmaya çalışır.

Hukuki ve Demokratik Baskı Grupları: Demokratik sistemlerde temiz toplum amacına hizmet etmesi gereken bu birimler, kimi ülkelerde toplumsal bozulmanın ana sebep ve/veya yönlendiricilerinden olabilmektedirler. Örneğin, seçim öncesi şiddetle eleştirdiği bir siyasi partinin seçim sonrası iktidara gelmesi durumunda yanında yer alan medya grupları gibi. Üstelik bu süreç her seçim döneminde tekrarlanabilmektedir. Hukuki ve demokratik baskı grupları, genellikle politikacı ile seçmen arasında aracı konumunda olduğu için “seçkin seçmen” lerle politikacıların ve/veya bürokratların ilişkilerini karşılıklı menfaat kriterine göre uzlaştırıcı bir fonksiyona da sahiptirler¹.

Kısaca özetlenmeye çalışılan bu tür oluşumların yaygın olduğu ekonomi veya ülkelerde, kaynakların kullanım ve dağılımı da bu amaç doğrultusunda tüm ülkenin değil, belli bir azınlığın, belli bir bölgenin ya da kesimin menfaatine hizmet etmektedir. Sonuçta ise, ekonomik krizler, enflasyon, borç batağı, iç kargaşalar, bürokrasi, rüşvet, yolsuzluklar ve işsizlik gibi toplumsal sorunlarla uğraşan bir ülke ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda da böyle bir yapıya sahip ülkelerde, İtalyan hukuk felsefesi profesörü Sartori’nin şu ifadesine uygun bir demokrasi yapısı ortaya çıkabilmektedir (Doğru; 1998: 9): “Parmaklara kafalardan daha akıllı muamelesi yapan liderlerin olduğu demokrasiler canavarlaşır”.

Arjantin, Tayland, Meksika, Rusya, Türkiye gibi ülkeleri bu duruma örnek vermek mümkündür. Diğer ülkelerdeki sıkıntılar sonucunda ortaya çıkan krizler zaman zaman bir toplumsal başkaldırıya dönüşebilmektedir. Ancak, Türkiye’de büyük sıkıntılar yaşanmasına rağmen böyle bir tepki olmamaktadır. Bunun başlıca nedenleri şunlardır: 1- Türkiye’de yüksek oranda bir kayıt dışı ekonomi ve vergi kaçakçılığı olduğu için [yapılan değişik tahminler ortalama % 30-60 civarındadır (Özsoylu; 1996; 116)] ekonomik verilerin (kişi başına gelir gibi) görüldüğünden daha yüksek olması².

¹ “İletişim teknolojisinin yarattığı olanaklar para ve güç sahiplerine, geçici de olsa, kitleleri etkileme ve onları kendi çıkarlarıyla çelişen bir tutum içine sokma olanağını vermektedir. Halk örgütsüz ve yoksulsa, gerçeği yansıtan bilgiye ulaşamıyorsa, birlikte hareket etme olanağına sahip değilse ve ağır koşullar altında yaşıyorsa; kendisine söylenen “iyi” sözlerle ve vaat edilenlere inanma eğilimi içindedir. Söylenenlerin doğru olup olmadığını irdelemek bir bilinç sorunudur. Eğer halk, kendi haklarını görebilme bilincinden yoksun hale getirilmişse gerçeği ancak yaşayarak öğrenebilir. Bu ise, zaman yitimine ve yeni yanlışlara yol açabilen bir kısır döngü oluşturur. Kandırılan halk, gerçeği süreç içinde görür ancak bilgili ve örgütlü olmadığı sürece yeni vaatlerle yeniden kandırılır. Oy vermeye dayansa da, siyaseti para gücünün belirlediği bir düzende, bu durum değişmez ve halk, her dört ya da beş yılda bir, “kendisini kandırarak olan” bir başka partiye oy verir. Medya gücü , bu işleyişi sürdürmenin en etkili ve en becerikli aracıdır” (Aydoğan; 2003:72). Bu anlatım, toplumsal bozulmanın yaşandığı köşeli ekonomilerdeki hem seçmenler hem de hukuki ve demokratik baskı gruplarının durumunu ortaya koymaktadır.

² özellikle Türkiye’deki vergi kaçakçılığı konusunda şu üç unsurun etkili olduğu vurgulanmaktadır (özsoylu; 1996: 72-75): a) Türkiye’deki vergi oranları yüksektir. b) Türkiye’deki vergi cezaları caydırıcı olmaktan uzaktır. c) Vergi denetimleri yetersizdir. Türkiye’de denetim oranları yıllara göre %1 ila % 4 arasında değişmektedir. Oysa etkili bir denetim oranı, toplam mükelleflerin en az %40-50’sini kapsamalıdır. Vergi aflarının yaygınlığı kaçakçılığı teşvik etmektedir. Bu konuda 1950 sonrası dönemde çıkarılan vergi afları ile seçim sürelerinin paralelliği dikkat çekicidir. Türkiye’de 1960’tan günümüze kadar ortalama her iki yılda bir siyasi seçim yapılmış ve ortalama her iki yılda bir de vergi affı çıkarılmıştır. Oysa teoride vergi affı konusunda şu vurgu yapılır; “vergi affı, bir nesil boyunca bir defa çıkarılabilir”. Bu durum

- 2- Öztüketim³ olayının yaygınlığı
- 3- Kültürel ve dini anlayış⁴
- 4- Eğitim düzeyinin düşüklüğü⁵

Üstte özetlenen siyasi düzen ve uygulamaların toplum ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yaşanmaması için hiç bir partililik veya oy kaygısı taşınmadan bilimsel ve evrensel kural ve ölçülere göre uygulamalar yapılmalıdır. Aksi takdirde, "seçmene selam" veya bir dahaki sefer seçilmeyi garantiye almaya yarayan popülist uygulamalardan öteye geçilemeyecektir. Seçim sonrası dönemde yaşanabilecek ayrımcı politikalar, bölgelerde ve illerde siyasi ve sosyal huzursuzluklar yaratabilmekte ve kalkınmanın olumsuz etkilenmesine sebep olabilmektedir. Bu nedenle, siyasi ayrımcılığın hiç olmayacağı bir ortam yaratılması uzun dönemde gelişmeye olumlu katkılar yapacaktır. Kısacası bölgelerde ve ülkenin tamamında "etkin devlet-etkin siyaset-bilinçli toplum" yaratılması politikalarına ihtiyacı bulunmaktadır. Bunun başarılması içinde bölge insanların doğru eğitim almış bireylerden oluşması gerekmektedir. Doğru eğitimden kastedilen, bağınazlıktan uzak, bilime saygılı, dünya gerçeklerini görebilen, hoşgörü düzeyi yüksek ve çalışkan birey olabilen toplum üyeleri yetiştirilebilmesidir. Ya da üstte vurgulandığı üzere, okuyan-düşünen-tartışan-üreten insan modeli oluşmasını sağlayan eğitimidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyo-ekonomik göstergeler itibarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Türkiye'nin en geri kalmış iki bölgesidir. Bu geri kalmışlık Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında olagelmıştır. Bu bölgelerin kalkınmasının üç temel ayağın tamamlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunlar ekonomik, sosyal ve siyasal önlem ve uygulamalardır. Bunun için yapılacak uygulamaların Devlet, özel sektör ve devlet-özel sektör işbirliğiyle yapılması gerekmektedir. Bütün bu uygulamalar ise yörenin yerel kaynaklarını işleyecek ve pazarlayacak özellikte olmalıdır. Bunun için beşeri*

---

ancak 40-50 yılda bir vergi affının olabileceğinin işaretidir. Ancak bunun etkili uygulanabilmesi için de vergi oranlarının rasyonel olması gerekir.

³ Öztüketim, üretim yapan birimlerin üretimlerinin belli bir bölümünü kendi tüketimleri için ayırması olayıdır. Örneğin, hayvancılıkla uğraşan bir ailenin ürettiği 1 ton peynirden 50 kilogram peyniri satmayıp kendi kışık tüketimi için ayırması gibi. İşte nüfusun yaklaşık %35-40'nın tarımla uğraştığı ülkemizde yaygın bir öztüketime varlığı ekonomik krizlerde insanların fazla sıkıntı çekmesini önlemektedir.

⁴ Türkiye insanının özellikle aile içi dayanışma ve yardımlaşma geleneği, zorlukların paylaşılmasını sağlamaktadır. Örneğin eğitime devam etme gücü olmayan bir kardeşin diğer kardeş ya da kardeşler tarafından sürekli desteklenmesi sosyal barışa katkı yapmaktadır. Yine yağmacılık ve hırsızlığın çok kötü bir davranış olduğunun toplumdaki imajı sosyal patlamalara engel olmaktadır.

Türk insanının en zor koşullarda bile yağmacı olmadığı, birbirinin malına göz dikmenin ayıplandığı ve bu tür davranışları akla getirmenin bile kınandığı bir yapıya sahip olması taşkınlıklara engeldir (Ülsever; 2001).

⁵ Dünyadaki gelişmelerden haberi olmayan, mevcut uygulamaların fayda ve zararını göremeyen eğitim düzeyi yetersiz toplumlarda doğal olarak verilen tepkilerde yetersiz olacaktır. Türkiye'de sosyal patlama olmamasının temel nedeni olarak şu ifade de kullanılmaktadır (Aydoğan; 2003: 236): "Türkiye'de mevcut koşullarda sosyal patlama olmaz; Türkiye'de açık sınırı altında yaşayan insan var ama bu insanların acı çekme endeksi çok yüksek".

* Beşeri sermaye, bireylere özgü kabiliyetlerin toplamı olarak ifade edilebilir (bilgi, beceri, kabiliyetler toplamı).

ve sosyal sermayenin** önemsenmesi gerekmektedir. Özellikle bölgelerin tarihi ve doğal güzelliklerinin ön plana çıkmasını sağlayacak tanıtımların ve yatırımların yapılmasına özen gösterilmelidir. Bunun yanı sıra, bölgelerde üretilen ürünlerin pazarlanması ve tanıtımının yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Sanayi sektörü ise hem yetersiz hem de etkin işlemeyen özelliktedir. Bu nedenle, turizm sektörünün önceliklendirilmesi ve sanayi sektörünün etkinleştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, temelde; bölgesel ticaret, turizm, tarım ve hayvancılık, eğitim ve sağlık, yöresel üretim ve pazarlama faaliyetleri üzerinde yoğunlaşılması bölgeler ve illerinin kalkınmasını tetikleyecektir.

Bu sektörlerle yoğunlaşan ve etkin yönetilen bir kalkınma politikasının yörede başarılı olacağını söylemek olasıdır. Bunun ana koşullarından birisinin de etkin işleyen bir siyasi mekanizmanın gelişmesidir. Çünkü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kalkınabilmeleri için mutlaka istikrara ihtiyaç bulunmaktadır. Tarihi kayıtlar incelendiğinde şu anlaşılabacaktır ki, dünyada siyasi, etnik, dini sorunlar ya da savaş yaşayan toplumların bu süreç devam ettiği müddetçe istikrarı yakalamaları ya da kalkınmaları mümkün olmamıştır. Hatta istikrarlı ortamın sağlanması da yetmez. Ülkenin veya bölgenin kalkınmasını yönetecek ve yönlendirecek olan insandır ve bu insan gücü de “beşeri sermaye” diyebileceğimiz yetişmiş insan gücüdür. Bu denkleme, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kalkındırılabilmesi için öncelikle etnik soruna bağlı istikrarsızlığın önlenmesi ve eğitim düzeyi Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde olan bu iki bölgedeki eğitim göstergelerinin Türkiye ortalamasına çıkarılmasının program ve projeleri yapılmalıdır.

Bu bilgiler doğrultusunda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ve bu bölgelerde bulunan her bir il için aşağıdaki öneriler yapılabilir:

- Eğitim sorunu köklü, kalıcı ve doğru yöntemlerle giderilmelidir. Eğitimdeki düzenlemeler, hem barınma sorunlarının çözülmesi hem de ekonomik yetersizliklerin sebep olduğu fırsat eşitsizliklerini giderecek şekilde olmasına dikkat edilmelidir.
- Kalkınmayı destekleyecek en önemli sektörlerin, tarım ve hayvancılık, turizm, bölgesel ticaret ve yerel ürünlere dayalı üretim olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, bu sektörlerdeki kamu yatırım ve teşvikleri yoğunlaşmalıdır. Özel sektöre ise bölgesel dış ticaret konusunda sadece bu iki bölgeye özgü “pozitif ayrımcılık” uygulanmalıdır. Örneğin, bölgeye belli bir seviyede kalıcı yatırım yapan özel sektör temsilcilerine sınır ticareti kolaylıkları sağlanabilir.
- Ulaşım sorunu çözülmelidir. Bölge üretimini hem yurt dışına hem de yurt içine ulaştıracak hava, kara ve demir yolu bağlantıları uzun dönemli hedefler doğrultusunda biran önce ele alınmalıdır.
- Bölgedeki kültürel ve sosyo-ekonomik yapı girişimcilik ruhunun zayıf kalmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle, bölgede kamunun özellikle altyapı yatırımlarına ağırlık vermesi ve bunun yaratacağı pozitif dışsallıkları desteklemesi gerekmektedir. Bunun

** Sosyal sermaye, genellikle işlerin koordinasyonunu kolaylaştırarak toplumun etkinliğini artıran karşılıklı itibar ve güven şeklinde karakterize olmuş bir sosyal ilişkiler ağına işaret etmektedir. Bunların hepsine kısaca, bir toplumun sahip olduğu kurumlar ve onların işleyiş biçimi demek mümkündür.

için bölgede ticaret ile uğraşanlara kolaylık sağlayacak ve yardımcı olacak iyi işleyen her ilde danışmanlık birimleri oluşturulabilir.

- Kamu görevlilerinin özel vasıflı kişilerden oluşmasına dikkat edilmelidir. bölgelerin gelecekte arzulan seviyeye çıkarılabilmesi için eğitilmiş insanların organize edileceği oluşumlara ve ehil kamu görevlilerine ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin, yeni mezun olmuş ve 24-25 yaşındaki bir kaymakamın ilk atama yeri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin herhangi bir ilçesi olmamalıdır.
- Teşvikler son derece "kolay", "açık" ve "etkinliği ölçülebilir" olmalıdır. Diğer taraftan verilen teşviklerin süresinin en az 20 yıl olmasına dikkat edilmelidir.
- Bölge Kalkınma Ajansları'nın her yörenin kendi iç dinamiklerini değerlendirmeye önem vermesi sağlanmalıdır.
- Bölgedeki turizm altyapısındaki eksiklerin giderilmesine, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yoğunlaştırılarak "bölgesel markalar" yaratılmasına çalışılmalıdır.
- Tarım ve hayvancılıktaki desteklerde "organik tarım" ve "organik hayvancılık" konularına öncelik verilmelidir.
- Sosyal huzursuzlukların giderilmesi sağlanmalıdır.
- Batı illerinden bölgeye tersine göç yaşanması için teşvikler verilmeli ve her ilin kendi yerel özellikleri buna göre ayarlanmalıdır. Diğer bir deyişle, her il tersine göç için cazip koşullar neyse onlar uygulanmalıdır.
- Bütün ifade edilen sorunların giderilmesi ve kalkınmanın sağlanabilmesi için belirtilenlerin pratiğe dönüşmesine ve kararlı siyasi desteğe ihtiyaç olacağı da açıktır

KAYNAKÇA

- AKTAN, Coşkun Can, Kirli Devletten Temiz Devlete, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Ankara Ticaret Odası (ATO) Raporları, 2005.
- AYDOĞAN, Metin, Ekonomik Bunalımdan Ulusal Bunalıma, Kumsaati Yayınları, İstanbul 2003.
- GERNİ, Cevat, Ömer Selçuk EMSEN ve Kerem KARABULUT (2004), Doğu Anadolu Bölgesinin Kalkınma sorunu ve Bir Model Önerisi, 2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri Kitabı, DPT Yayınları, Ankara.
- GÜLLÜLÜ, Uğur, Kerem Karabulut, Dilek Polat (2007), Ağrı Alt Bölgesi'ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:962, İİBF Yayınları No:113.
- DİNCER, Bülent, Metin ÖZASLAN, Taner KAVASOĞLU, DPT, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)
- DOĞRU, Necati, Afyon Kubilay'ı Unutmayacak!, Sabah Gazetesi, 11 Haziran 1998.
- DPT, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, 2004.
- KARABULUT, Kerem, Doğu'da Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret- Bir Alt Bölge Uygulaması-, Atlas Yayınları, İstanbul, 2005.
- KARABULUT, Kerem, Dilek Polat, Serap Bedir, Türkiye'de Temel Siyasi Dönemler ve İktisat Politikaları, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye'de Siyasetin Dinamikleri Sempozyumu, 4-5-6 Nisan, Bolu 2008.

KARABULUT, Kerem, Ağrı Dağı'nın Ekonomik Değeri, Türk Kültüründe Ağrı Dağı, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 365, Bilimsel Toplantılar Dizisi: 42, Ankara, 2009.

KIŞLALI, Ahmet Taner, Siyaset Bilimi, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara 1999.

KÖK, Recep, Ekonomi-Politik Popülizm: Özelleştirme ve KİT'ler, dergah yayınları, İstanbul 1995.

ÖZGEN, H.Neşe, İdil'de Sosyo-Ekonomik Durum, Sosyal Yapılar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Sosyolojik Araştırmalar Dergisi, 1, s: 1-32, 1999.

ÖZSOYLU, Ahmet Fazıl, Türkiye'de Kayıt Dışı ekonomi, Bağlam yayıncılık, İstanbul, 1996.

ULUSOY, AHMET, Maliye Politikası, Celepler Matbaacılık, Trabzon, 1999.

POLAT, Dilek, Ağrı Alt Bölgesi'nde (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) Gelir Dağılımı ve Göç (Bir Uygulama), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007.

SELÇUK, Gökalep N., Turizmin Erzurum Ekonomisindeki Yeri (Turizm Uygdu Hesapları Yöntemiyle İncelemesi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2004.

TÜİK, Bölgesel Göstergeler 2006.

TÜİK, ADNKS Sonuçları, 2007, 2008, 2009.

ÜLSEVER, Cüneyt, Neden Türkiye Arjantin'e Benzemez?, Hürriyet, 22.12.2001.

ŞIRNAK İLÇELERİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPILARININ KARŞILAŞTIRILMASI: İDİL İLÇE ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ

Şırnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Arş. Gör. Efdal POLAT

Şırnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet

İdil ilçesi, tarihi eskilere dayanan, medeniyete ışık tutmuş önemli bir ilçedir. Ancak ilçe sosyo-ekonomik açıdan diğer ilçelere nazaran geri kalmıştır. Tarihi ve turistik yönden önemli yerlere sahip ilçenin yeterince tanıtılamaması, ekonomisinde büyük bir paya sahip tarım ve hayvancılığın bilinçli bir şekilde yapılmaması, ilçenin geri kalmış olmasının sebepleri arasında sıralanabilir. İdil ilçesinin Suriye'ye 24 km'lik sınırı vardır. Bu nedenle ilçeye bir sınır kapısının açılması ilçe ekonomisine büyük katkıda bulunacaktır. Bu çalışmada idil ilçesi ile Şırnak ilinin diğer ilçeleri arasında sosyo-ekonomik yönden bir karşılaştırma yapılmıştır. Bunun sonucunda da ilçe için ekonomik yönden gerekli olan tavsiyelere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İdil, Sosyo-Ekonomik Göstergeler

Comparison of Socio-Economic Structure Sırnak Districts: Idil District Case

Abstract

İdil, having shed light on civilisation, is an important district with an old history. But, comparing to other districts, it is underdeveloped in terms of socio-economical condition. Insufficient publicity of the town which has important historic and touristic sites, and unconscious farming and animal husbandry which comprises a big part of its economy can be listed among the reasons why it has been underdeveloped. District of Idil has a 24 km border with Syria. Therefore, building a border gate will contribute a lot to its economy. In this study, Idil and the other districts of Sırnak have been compared in terms of their socio economic conditions. As a conclusion, the necessary recommendations for the town's economy are being discussed.

Key Words: Idil, Socio-Economic Indicators

1. GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülke genelinde sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 6. sırada yer almaktadır. Bölgede doğurganlık oranı yüksek olduğu için genç nüfus fazladır. Okuma-yazma oranının düşük olması ve istihdam alanlarının sınırlı olması nedeniyle işsizlik oranı bölgede fazladır. Bu durum bölge için önemli sorun teşkil etmektedir (Sugözü ve Atay, 2010: 1048).

Bölge için önem arz eden sorunlar, Şırnak ili ve ilçeleri içinde problem yaratmaktadır. İlçelerin coğrafi konumu bazı ilçelere ekonomik avantaj sağlarken bazı ilçeler içinde

dezavantaj sağlamaktadır. Örneğin; Cizre ve Silopi ilçeleri transit geçiş güzergahında olduklarından ve Silopi ilçesinde Habur Sınır Kapısı'nın bulunması bu ilçeler için avantaj sağlamaktadır.

Şırnak ili aynı zamanda turizme elverişli yerlere ve yapıtlara da sahiptir. İdil'de tarihi çeşmelerden tutunda kiliselere kadar, Cudi Dağı'nda Hazreti Nuh'un gemisinin kalıntılarının bulunması, Cizre'de Hazreti Nuh'un Türbesinin bulunması Şırnak ilçelerinin turizm açısından zengin bir konuma sahip olduğunun göstergesidir (Sugözü ve Yiyit, 2010: 1063).

İdil ilçesi aslında coğrafi konum bakımında önemli bir yere sahiptir. Şehrin Cizre İlçesine ve Suriye sınırına olan yakınlığı ve Topografik özellikleri ilçenin tarihinde önemli bir rol oynamıştır. İdil'in kuzey ve kuzey batısı dağlık ve engebelik, güneyi ise ovalık bir arazi özelliğini göstermektedir. Arazi yapısı İlçenin kuzeyinden güneyine doğru alçalarak dağlık ve engebelik yapıdan, düz ovaların yer aldığı bir görünüşe bürünmektedir. İdil İlçesi Güneydoğu Anadolu'nun doğusunda bulunmaktadır. İlçenin Yüzölçümü 1224 km², rakımı ise 773 metredir. İdil İlçesi Şırnak İline 75 kilometrelik bir yol ile bağlıdır. Doğusunda Cizre, batısında Nusaybin ve Midyat İlçeleri, Kuzeyinde Dargeçit ve Güçlükönak İlçeleri ile güneyde Suriye Arap Cumhuriyeti bulunmaktadır. İlçenin Suriye ile 24 kilometre sınırı olup sınır kapısı bulunmamaktadır (idil.gov.tr., 20.01.2011).

Yapılan çalışmada İdil ilçesinin sosyo-ekonomik yapısının incelenmesi amaçlanmıştır. Birinci bölümde İdil ilçesinin sosyal yapısına değinilmiştir, ikinci bölümde ise İdil ilçesinin ekonomik yapısına değinilmiştir son bölümde ise İdil ilçesinin turizmdeki yeri ve önemine değinilmiştir.

2. İDİL İLÇESİNİN SOSYAL YAPISI

Şırnak ili, toplamda 7 ilçeden oluşmaktadır. Bu ilçelerden birisi de İdil ilçesidir. İdil ilçesi gerek sosyal gerekse ekonomik bakımdan diğer ilçelere göre farklılık arz etmektedir. Bu nedenle bu bölümde öncelikle İdil ilçesinin sosyal yapısına değinilecektir.

2.1. İdil İlçesinin Tarihçesi

Geçmişte büyük uygarlıkların kurulduğu Mezopotamya bölgesinde yer alan İdil ilçesi, değişik tarihi zamanlarda çeşitli uygarlıkların etkisi altında kalmış ve her uygarlık bugüne değin izler bırakmıştır. İdil İlçesinin tarihi M.Ö. 2000'li yıllara kadar dayanmaktadır. Mardin'in tarihine göre, Antakya'yı, Nusaybin'i ve Midyat'ı kuran Nikkaur adındaki bir kral aynı zamanda İdil'i de kurmuştur. İlk adı Zarih olarak bilinmektedir. Bu kelime Arapça olup, "ekici" demektir.

M.Ö. 2000'li yıllarda bu beldeye yerleşmiş olan Zapdey adındaki bir bey yöreye kendi adını vermiştir. Böylece bir süre beldenin ismi "Beyt Zapdey" yani "Zapdey'in evi" olarak kalmıştır. Bölgede sırasıyla Gutiler, Asurlar ve Aramiler hüküm sürmüştür. MÖ 6. yüzyıla kadar Bölge Zarih adıyla anılmıştır.

M.Ö. 600 yıllarında Persler burayı istila ettikten sonra Hazağ (Hazak) ismini vermişlerdir. Hazak Farsça olup, cesur, mert anlamlarını taşımaktadır. Mezkur tarihlerde Kral Şabur adındaki Pers kralı binlerce askerle burayı istila ederek 10.000 (onbin) esiri beraberinde götürerek öldürmüştür.

M.Ö. 311 yılında Pers İmparatoru Darius'un Büyük İskender'e yenilmesiyle bu bölge Hellenizmin etkisi altına girmiştir. Hellenistik dönemde Hazak olarak anılan ve M.Ö. 323 yılında İskender'in ölümüyle birlikte Selevkos Krallığının elinde kalan İdil; daha sonra Roma İmparatorluğu topraklarına katılmıştır (idil.gov.tr., 20.01.2011).

M.S. 84 yılında “Adey” adlı bir havarinin tüm bölgede Hristiyan faaliyetlerini başarıyla gerçekleştirdiği söylenmektedir. Yakub'un Hristiyanlığı yayma girişimleri içinde Antakya ne kadar önemli bir yere sahipse, İdil'de o denli önemlidir. Süryani-kadim cemaati bugün İdil'de bulunan kilisenin 1900 yıllık olduğunu belirterek, Suriye'den hemen sonra Hristiyanlığın ve eşzamanlı olarak Süryaniliğin çıkış yerini, sırasıyla Midyat-Estel, Antakya ve hemen ardından İdil olarak göstermektedir.

M.S. 600'lü yıllara kadar Roma İmparatorluğu'nun yoğun bastırma girişimleri ile baş etmeye çalışan Süryani cemaati, M.S. 629'da İmparator Heraklitos tarafından özel olarak ablukaya alınmış ve zor günler yaşamıştır. Yöre bu saldırıyı savuşturmasını Hz. Ömer'e borçludur. Mekkeli Kureyşliler'in zulmü ve işkencelerinden kaçarak Hz. Muhammed'in delaletiyle bir Hristiyan hükümdara (Süryani'lere) sığınan Müslümanlar arasında Hz. Ömer de vardı. Cemaatin bugünkü kayıtlarından, Hz. Ömer'in kendisine o dönemlerde yapılan iyiliği ödeyebilmek için bölgeye yardım ettiği ve hatta asker yardımı gönderdiği bildirilmektedir. Midyat sınırındaki Deyru'l Umur (Amr-Ömer) adı da, bu dönemde Ömer'in yardımlarına binaen verilmiştir. Ömer'in beraberinde getirdiği bir miktar Arap ve Kürt asıllı savaşı da bu tarihten itibaren bölgeye yerleşmiştir. M.S. 990–1010 dönemlerinde ilçelerde yaşayanların büyük çoğunluğu Hristiyan ve Süryani idi. 1393–1491 döneminde Türkmen'lerin büyük ölçüde yöreye yerleştikleri ve 1387'de Timur istilası bilinmektedir. Timur'un ölümü ile Karakoyunlu Kara Yusuf, Şams al-Din'e kızını vererek desteklemiş ve eski hukukunu yörede yeniden sağlamıştır (Özgen, 1999).

Tarihsel gelişim sürecinden yakın zamana kadar Hristiyan nüfusunun çoğunlukta olduğu bir İlçe olan İdil'in İlçe merkezine 1970'li yıllardan sonra Müslüman köylerin ve göçer (koçer) ailelerin yerleşmesi ve buna karşın Hristiyan vatandaşların yurt dışına ve büyük şehirlere göç etmesi demografik yapıyı değiştirmiştir. Göç nedenleri; tarım alanlarındaki verim düşüklüğü, hayvancılığın istenilen düzeyde yapılamaması ve siyasi istikrarsızlıktır. Göçler yurt dışında Suriye, Lübnan, Almanya, İsveç ve İsviçre'ye; yurt içinde ise, Mardin, Diyarbakır, Gaziantep, Adana, Mersin ve İstanbul illerine yapılmaktadır.

İlçede farklı dini inançlara bağlı vatandaşlar bulunmaktadır. Bunlar Süryaniler, Müslümanlar ve bir tek köyde mevcut olan Yezidilerdir. 1970'li yıllarda İlçeye yerleşen Müslümanlar bugünkü nüfusun hemen hemen % 99'unu teşkil etmektedir.

1924 yılına kadar köy olan İdil, 1924 yılında Cizre İlçesine bağlı bir Bucak, 1937 yılında İlçe olmuştur. İdil başlangıçta Mardin İline bağlı bir İlçe iken; 18 Mayıs 1990 tarih ve 20522 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 16 Mayıs 1990 tarih ve 3647 sayılı kanunla Şırnak İline bağlanmıştır (idil.gov.tr., 20.01.2011).

2.2. İdil İlçesinde Aile Yapısı

İlçede geleneksel geniş aile tipi mevcuttur. Bazı ailelerde iki kuşak hatta üç kuşak bir arada bulunmaktadır. Ailelerde çok eşlilik ve çok çocuk yapma geleneği yaygındır. Ailede erkek çocuk sahibi olmak çok önemlidir. Erkek çocuk aileler arası anlaşmazlıklarda bir güç unsuru olarak görülmektedir. Aileler ataerkil bir yapıya sahiptirler.

Evlenme yaşı kızlarda 15-16, erkeklerde 17-18'dir. Son yıllarda okullaşmanın artmasıyla evlenme yaşı yükselme eğilimine girmiştir. Evlenme türlerinde genellikle görücü usulü ile, ekonomik nedenlerle “berdel” yani değiş-tokuş sistemi yaygındır. Berdel genellikle başlık parası bulamayanların, akrabalığı pekiştirmek isteyenlerin ve orta yaşı geçkin erkeklerin ikinci evliliği yapmak için kendi aralarında kız çocuklarını değiştirmeleridir. İlçede başlık parası yaygın ve başlık ağır koşullar içermektedir. Başlık, kıza ve birkaç kuşak akrabaya hediyeler, takı ve ev eşyalarını kapsamaktadır.

Aile nüfusunun fazlalığı sebebiyle erkekler yaz aylarında Anadolu'nun çeşitli İl ve İlçelerine çalışmaya gitmekte ve kazandıkları paralar ile yıllık geçimlerini temin etmeye çalışmaktadırlar. Kadınlar, çalışma hayatında erkeği ile ortak çaba göstermektedir. Çocuk bakımı, odun toplama, tezek yapma, hayvanların bakımı vb. işler kadına ait görevlerdir (idil.gov.tr, 20.01.2011).

2.3. İdil İlçesinde Giyim Kuşam

İlçede genel olarak erkeklerin giysisi şal-şepik, kadınların giysileri ise fistan (entari) dir. Fakat gün geçtikçe bu giysilerin yerini takım elbiseler ile diğer kadın giysileri almaktadır. Yaşlı erkekler ile orta yaşlılar daha çok şalvar, yelek ve ceket giymektedirler. Ancak yine de vazgeçilmeyen elbise şal-şepiktir.

Şal-şepik, çok ince tiftik ipliğinden dokunmaktadır. Şal-şepik yelek ve şelame olarak dört parçadan oluşmaktadır. Şal-şepik'in alta fanila yerine giyilen “kiras”ı ve kol ucuna iştirilmiş levendi denilen bir parçası daha mevcuttur. Şal geniş boru paçalı olup, pantolon yerine giyilmektedir. Gömleğin üstüne şepik denilen parça giyilip, bele şelame denilen geniş ve kalın bir kuşak bağlanmaktadır. Daha sonra yelek giyilerek kiras (fanila)'ın kol ucuna bağlı levendi (bilek kuşağı) bilek üzerine sarılır. Başa da ya kefi bağlanmakta ya da şapka giyilmektedir.

Kadının genel giysisi ise; fistan (entari) olup, paçası ayak bileklerine kadar uzanmaktadır. Genel olarak kadife çemçem denilen kumaş veya diğer değerli ithal kumaşlardan dikilmektedir. Göğüs kısmı hafif açık olup, alta giyilen ön kapama kısmı fistolu ve ucu nohut büyüklüğünde bağlanmış rengârenk kumaş parçaları ile bezenmiş bir yelek giyilmekte, yine alta giyilen kiras denilen uzun alt eteğin koluna iliştirilmiş levendiler, fistan üzerinden kol bileklerine sarılmaktadır. Bele ise ince kumaş bağlanmaktadır. Kadınlar başlarına kıtan denilen uzunca bir tül bent bağlamaktadır. Kıtan denilen tül bent boncuk ve fistolarla süslenmektedir. Bundan başka göğüs üzerine çeşitli altın çerçeveli süs taşları takılmaktadır. Kulaklara berguhar denilen boğazdan birbirine bağlı küpeler, tetreme ve semek denilen gerdanlık ve diğer ziynet eşyası takılmaktadır. Kadınların kullandığı hicol, serkezi ve hırhal gibi diğer takıları da vardır (idil.gov.tr, 20.01.2011).

2.4. İdil İlçesinde Eğitim Durumu ve Diğer İlçelerle Karşılaştırılması

Şırnak ilçelerinin okur-yazar oranı % 60–81 arasında değişiklik göstermektedir. 2009 yılına göre okuma-yazma oranının en yüksek olduğu ilçeler sırasıyla Şırnak Merkez, Cizre ve Uludere ilçeleri iken, okuryazar oranının düşük olduğu ilçeler ise Güçlükonak ve Silopi ilçeleridir. Şırnak'ın genelinde % 73 olan okur-yazarlık oranında kadınların oranı % 57 iken, erkeklerin oranı ise % 87 seviyesindedir.

İdil ilçesinde 2004 yılında % 60 olan okur-yazarlık oranı 2009 yılında % 70 oranına yükselmiştir. Okur-yazar erkek oranı % 84 iken, kadın oranı % 56 seviyesindedir. İdil'in okur-yazar oranındaki artışı nüfustaki artışa ve devletin son yıllarda yapmış olduğu eğitim yardımlarına bağlayabiliriz.

Tablo. 1. Şırnak İlçelerinin Okur –Yazar Oranı (%)

İlçeler	2004 Yılı Toplam Oran (%)	2009 Yılı Toplam Oran (%)	2009 Yılı Erkek Oranı (%)	2009 Yılı Kadın Oranı (%)
Merkez	72,09	81	91	63
Beytüşşebap	61,22	70	85	55
Cizre	63,48	74	86	62
Güçlükonak	65,73	68	86	49
İdil	60,27	70	84	56
Silopi	65,41	69	86	51
Uludere	70,28	73	86	60
Şırnak Genel	-	73	87	57

Kaynak: DPT, 2004:219; Şırnak İl Milli Eğitim Müdürlüğü.

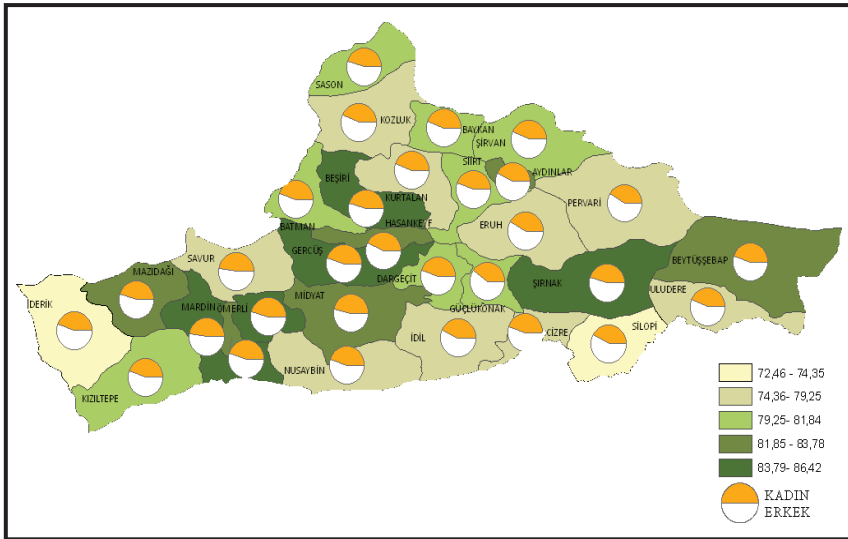
Tablo 2'ye göre İlçelere göre öğrenci sayılarına bakıldığında en fazla öğrenciye sahip ilçe Cizre'dir. İdil ilçesinde ise öğrenci sayısı toplamda 21 bin civarındayken öğrencilerin çoğunluğu ilköğretim düzeyindedir.

Tablo. 2. İlçelere Göre 2010-2011 Öğretim Yılı Öğrenci Sayısı

	Okul Öncesi (Anasınıfı Dahil)			İlköğretim			Ortaöğretim			Topla m Öğrenc i Sayısı
İlçeler	Kız	Erke k	Topla m	Kız	Erke k	Topla m	Kız	Erke k	Topla m	
Merkez	972	1045	2017	8757	9114	17871	1578	2952	4530	138.695
Beytüşşebap	316	343	659	2032	2069	4101	372	598	970	5730
Cizre	1050	1208	2258	15535	15503	31038	2451	3980	6431	39.727
Güçlükona k	167	163	330	1107	1180	2287	90	177	267	2.884
İdil	364	402	766	8887	9113	18000	963	1519	2482	21.248
Silopi	755	912	1667	13318	14132	27450	1694	2998	4692	33.809
Uludere	421	385	806	4219	4326	8545	633	895	1528	10.879

Kaynak: Şırnak Valiliği İl Brifingi, 2011; Şırnak İl Milli Eğitim Müdürlüğü.

Şekil 1. Şehir Okuryazarlık Oranı (%) ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Kaynak: DİKA, 2011: 26.

3. İLÇELERİN EKONOMİK YAPISI

İdil ilçesinin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. İlçede sanayi tesisi bulunmamaktadır. Bu bölümde ilçelerin nüfus oranına, sosyo-ekonomik yapılarına değinilecektir.

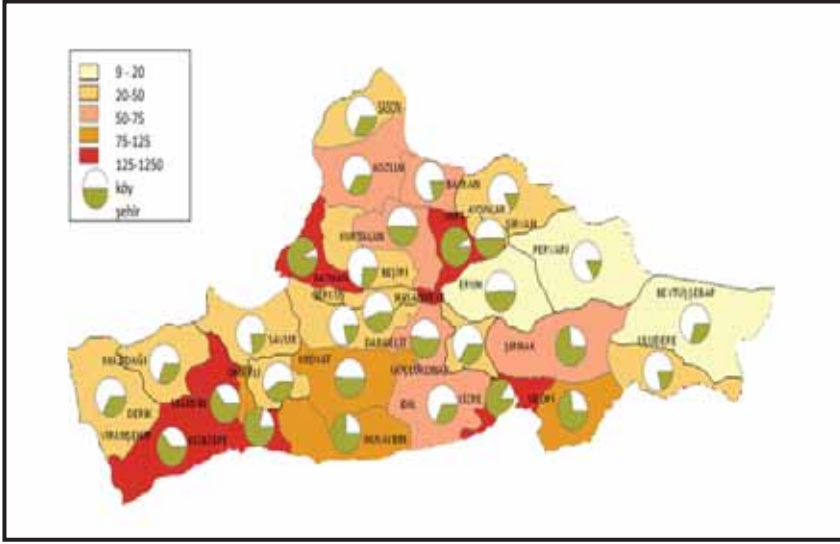
Şırnak ilinin 2010 yılındaki nüfusu 430.109 iken, 2000-2010 dönemindeki yıllık nüfus artış hızı binde 21,96'dır. Son on yıl içerisinde Türkiye'nin nüfusu 1.2 kat artarken, Şırnak ilinin nüfusu 1.3 kat artmıştır. Tablo 3'e göre, Şırnak ilçelerinde yıllık nüfus artış hızı en yüksek Silopi ilçesindeyken (binde 40,7), nüfus artış hızı en düşük binde (– 24,8) ile Beytüşşebap da gerçekleşmiştir. Yani Beytüşşebap da nüfusta azalma meydana gelmiştir. İdil ilçesinde ise on yıllık süreç içerisinde nüfus oranında binde 15 oranında bir artış olmuştur.

Tablo. 3. Şırnak İlinde İlçelere Göre Merkez-Köy Nüfusu ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)

	2000 Yılı			2010 Yılı			2000-2010 Yılı Nüfus Artışı Hızı (‰)		
İlçen in Adı	Merk ez	Köy	Topla m	Merk ez	Köy	Topla m	Merk ez	Köy	To pla m
Merk ez	52.74 3	17.11 0	69.85 3	54.26 3	20.91 0	75.17 3	20,91	34,4	24, 40
Beyt üşşe bap	6.633	14.02 6	20.65 9	5.231	12.30 6	17.53 7	-24,8	- 12,7	- 16, 65
Cizre	69.59 1	12.45 1	82.04 2	100.4 78	16.95 1	117.4 29	36,61	31,8 8	35, 6
Güçl ükon ak	4.111	6.189	10.30 0	3.072	6.282	9.354	-23,7	1,66	- 7,7 9
İdil	19.12 3	40.87 0	59.99 3	22.80 1	46.28 9	69.09 0	15,16	13,3 4	14
Silop i	51.19 9	23.99 3	75.19 2	76.32 3	27.77 1	104.0 94	40,07	14,1 6	32, 4
Ulud ere	7.928	27.23 0	35.15 8	7.326	30.10 6	37.43 2	-7,94	- 1,06	- 2,5 8
Gen el Topl am	211.3 28	141.8 69	353.1 97	269.4 24	160.6 15	430.1 09	27,82	12,6 5	21, 96

Kaynak: TÜİK; Şırnak Valiliği İl Brifingi, 2011: 6.

Şekil 2. İlçelere Göre Nüfus Yoğunluğu ve Şehirleşme Oranı, 2009

Kaynak: DİKA, 2011:9.

Şekil 2'ye göre, TR3 bölgesindeki il ve ilçelerin 2009 yılı nüfus yoğunluğu ve şehirleşme oranı gösterilmektedir. Burada bizim için önem arz eden Şırnak ilçelerine baktığımızda nüfus yoğunluğunun ve şehirleşme oranının en fazla olduğu ilçe Cizre'dir. İdil ise Şırnak ilçeleri arasında nüfus yoğunluğu bakımından üçüncü sıradayken, şehirleşme oranı bakımından dördüncü sıradadır.

Tablo. 4. Şırnak ve İlçelerinin Gelişmişlik Göstergeleri

İlçe Adı	Gelişmişlik Sırası	Gelişmişlik Grubu	Gelişmişlik Endeksi
Merkez	314	3	0,048898
Beytüşşebap	811	6	-1,08409
Cizre	360	3	-0,07908
Güçlükonak	821	6	-1,15538
İdil	847	6	-1,39014
Silopi	399	3	-0,14259
Uludere	763	6	-0,83619

Kaynak: DPT, 2004: 127.

Tablo 4'e göre, Şırnak ilinin Merkez, Cizre ve Silopi İlçeleri Türkiye'nin Sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından orta sınırlarında yer alırken, diğer kalan dört ilçesi (Güçlükönak, İdil, Beytüşşebap ve Uludere) ise en son sıralarda yer alan ilçeler arasında bulunmaktadır. Türkiye'de gelişmişlik grubu incelendiğinde 6 grup mevcuttur. Birinci grup en iyi grubun olduğu grup iken, altıncı grup ise en kötü gruptur. Buna göre, İdil, Uludere, Güçlükönak ve Beytüşşebap ilçeleri en kötü grup olan altıncı grup içerisinde bulunmaktadır.

Gelişmişlik sırası bakımından sırasıyla Şırnak Merkez, Cizre ve Silopi ilçeleri iyi durumdadırlar. Bu ilçelerde nüfusun fazla olması gelişmişlik durumuyla paralellik göstermektedir. Buralarda altyapı ve kamu hizmetlerinin fazlalığı, sınıra yakınlık ve Irak ile yapılan dış ticaretten daha fazla payın alınması gibi olumlu etmenler bu ilçelerin gelişmişlik sırasında iyi konumda olmalarının sebeplerindendir (Karabulut, 2010: 927-928).

Tablo. 5. İlçelerin Çeşitli Sosyo-Ekonomik Göstergeleri

	Merkez	Beytüşşebap	Cizre	Güçlükönak	İdil	Silopi	Uludere
Nüfus Bağımlılık Oranı (%)	80,09 (113)	90,03 (73)	108,40 (21)	75,56 (140)	126,37 (4)	100 (43)	76,76 (131)
Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü	7,35 (83)	7,68 (60)	8,79 (15)	8,48 (25)	8,94 (12)	8,67 (19)	7,08 (105)
Tarım Sektöründe Çalışanların Oranı (%)	28,16 (844)	60,55 (665)	35,08 (821)	43,04 (780)	77,72 (358)	42,63 (783)	42,40 (786)
Sanayi Sektöründe Çalışanların Oranı (%)	2,97 (531)	0,38 (865)	4,12 (431)	1,02 (804)	0,62(837)	2,07 (648)	0,58 (840)
Hizmetler Sektöründe Çalışanların Oranı (%)	68,87 (10)	39,07 (125)	60,80 (25)	55,94 (37)	21,66 (384)	55,30 (40)	57,02 (31)
İşsizlik Oranı (%)	11,50 (92)	4,23 (537)	22,91 (5)	4,86 (470)	6,99 (283)	12,71 (68)	3,20 (686)
Bebek Ölüm Oranı (binde)	62,22 (83)	44,44 (308)	58,66 (109)	26,81 (753)	43,23 (332)	58,78 (108)	50,22 (192)
Fert Başına Genel Bütçe Geliri (Bin TL)	552.801 (16)	9.113 (769)	68,162 (245)	2.269 (802)	7.620 (802)	82.345 (197)	6.407 (823)
Vergi Gelirlerinin Ülke İçindeki Payı (%)	0,01043 (313)	0,01240 (289)	0,01702 (229)	0,00028 (864)	0,00258 (589)	0,01250 (288)	0,00180 (652)
Tarımsal Üretimin Ülke İçindeki Payı (%)	0,01225 (755)	0,00303 (854)	0,04611 (492)	0,01301 (746)	0,10661 (288)	0,13107 (237)	0,03044 (577)

Kaynak: DPT, 2004: 219.

Not: Parantez içindeki rakamlar ilçenin ilgili göstergeye göre 872 ilçe içerisindeki sırasını göstermektedir.

Nüfus bağımlılık oranı, çalışan nüfusun bakmakla yükümlü olduğu tüketici nüfus olarak tanımlanmaktadır. İlçeler içinde en fazla nüfus bağımlılık oranı % 126 oranı ile İdil ilçesindedir. 827 ilçe içerisinde ise İdil ilçesi 4. sırada yer almaktadır. Bu durum ilçede özellikle çocuk nüfusun fazla olduğunu göstermektedir.

Şırnak ilçelerinin hane halkı büyüklüğü ortalama 7-9 kişi arasındadır. Hane halkı büyüklüğünün en fazla olduğu ilçe 8.94 kişi ile İdil ilçesidir. İdil ilçesi aynı zamanda Türkiye sıralamasında da 12. sırada yer almaktadır. İdil ilçesini sırasıyla Cizre (8,48 kişi) ve Silopi ilçeleri (8,67 kişi) takip etmektedir. Hane halkı büyüklüğünün en az olduğu ilçeler ise, Uludere (7,08 kişi), Şırnak Merkez (7,35 kişi) ve Beytüşşebap (7,68 kişi) ilçeleridir. Şırnak ilçelerinde ailelerin bu denli kalabalık olmasını aşiret sistemine bağlayabiliriz. Çünkü aşiretlerdeki nüfus fazlalığı gücü elinde bulundurmayı ifade etmektedir (Saraçoğlu, 2010: 966).

Nüfusun sektörler itibarıyla dağılımı ekonomik gelişmişlik düzeyini göstermesi açısından önemli bir göstergedir. Şırnak ilçelerine bakıldığında genellikle tarım sektöründe çalışanların oranının daha fazla olduğu görülmektedir. Tarım sektöründe çalışan oranının en fazla olduğu ilçe % 77,7'lik oranla İdil ilçesindedir. İdil ilçesinde diğer sektörlerdeki çalışan oranları ise sırasıyla, hizmetler sektöründe % 21,66 ve sanayi sektöründe % 0,62 oranındadır. Bu durum bize İdil ilçesinin ekonomik yapısının daha çok tarıma dayalı olduğunu göstermektedir. Hizmetler sektöründe ise çalışanların almış olduğu pay ise kamu kuruluşlarında çalışanların sayısına bağlanabilmektedir. Diğer ilçelerde de hizmetler sektörü önemli bir paya sahiptir. Hizmetler sektöründe çalışanların oranının en fazla olduğu ilçe Şırnak Merkez ilçedir. Dikkat çeken bir husus ise ilçelerde sanayi sektöründe çalışanlarının oranının düşük olmasıdır. İlçelerde bu oranın düşük olması sanayiye dayalı üretimin düşük seviyelerde olduğunu, ilçelere yatırım yapılmadığını, üretime değil tüketime dayalı bir toplumun varlığını göstermektedir.

Şırnak en fazla işsizliğin olduğu ildir. Bu durum tablodan da gözlemlenmektedir. Çünkü Şırnak ve ilçelerinde çalışanların büyük çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır. İdil ilçesinde işsizlik oranı % 6.99 oranındadır. En fazla işsizliğin olduğu ilçeler ise % 22,91 ile Cizre, % 12,71 ile Silopi ilçeleridir. Bu ilçelerde işsizliğin bu denli fazla olmasının sebebi bu ilçelerde nüfusun diğer ilçelere göre daha fazla olmasıdır.

Bebek ölüm oranına bakıldığında, oranların ‰ 26-63 arasında değiştiği görülmektedir. Bu oranların en fazla olduğu ilçeler, Şırnak Merkez (‰ 62,22), Silopi (‰ 58,78), Cizre (‰ 58,66) ve Uludere (‰ 50,22) ilçeleridir. Güçlükonak, İdil ve Beytüşşebap ilçeleri bebek ölüm oranının en az oldukları ilçelerdir.

Tablo 5'e göre, fert başına genel bütçe geliri bakımından en gelişmiş ilçe Şırnak Merkezdir ve 872 ilçe arasında 16. sırada bulunmaktadır. Şırnak Merkez ilçeyi sırasıyla Silopi ve Cizre ilçeleri izlemektedir. Diğer ilçelerin gelirleri düşüktür. İdil

ilçeler arasındaki sıralamada 802. sırada yer alırken, Güçlükönak son dan birinci sırada yani 871. sırada yer almaktadır.

Tarımsal üretimin ülke içindeki payı bakımından oranın en yüksek olduğu ilçeler sırasıyla; Silopi, İdil ve Cizre ilçeleridir. Bunun sebebi ise bu ilçelerin yer şekilleri bakımından ovalık alanlara sahip olması ve tarıma elverişli olmasıdır.

4. ŞIRNAK İLÇELERİNDE TARIM VE HAYVANCILIK

Tarım, ülke ekonomisine önemli katkıda bulunan bir sektördür. Bu sektör; üretime, istihdama, beslenmeye, sanayi sektörüne, milli gelire ve ihracata katkı biçiminde sıralanabilir (Güvenç vd., 2010: 1220).

İdil ilçesinde tarım ürünlerinden buğday, arpa, mercimek, nohut, pirinç ve pamuk yetiştirilmektedir. Haberli ve Ögündük köylerinde bağcılık yaygın iken, Sulak, Hendek, Yuvalı, Yarbaşı ve Dirsekli köylerinde sebzeçilik yaygındır İlçede elde edilen tarımsal ürünler ise ilçe merkezi veya çevre ilçelerde satılmaktadır.

Çığır köyü gibi sulama suyu olan köylerde sulu tarım, özelliklede pamuk üretimi önemli bir geçim kaynağıdır. Devlet Su İşlerince; yer altı suyu bakımından zengin olan ova köylerinde sulama amaçlı sondaj çakılması halinde bir çok arazinin sulanabilir hale geleceği, bunun sonucunda da, pamuk üretiminde önemli artışların meydana geleceği tahmin edilmektedir. İlçede üretilen pamuk Fiskobirlik'in Nusaybin şubesine veya tüccarlara satılmaktadır (www.idil.bel, 20.01.2011).

Tablo. 6. Şırnak İlçelerinde 2010 Yılı Tarımsal Üretim Alanları

İlçesi	Çiftçi Sayısı	Hububat (da)	Yem Bit. (da)	Sebze (da)	Meyve (da)	Orman (da)	Çayır Mera (da)	Diğer (da)
Beytüşşebap	485	5.809,00	15.895,00	11,00	0,00	275.625,00	430,00	57,00
		1.168,00	24.957,00	446,00	7,70	00	1.599,00	357,00
Cizre	898	180.010,00	483,00	6,00	501,00	8.000,00	111.180,00	765,00
		18.987,00	0,00	46,00	61,00	00	0,00	5.687,00
İdil	2.945	294.896,00	9.958,00	45,00	12.132,00	169.285,00	189.000,00	733,00
		8.732,00	50,00	0,00	0,00	00	0,00	3.687,00
Güçlükönak	655	32.209,00	15.809,00	204,00	3.271,00	156.655,00	76.000,00	0,00
		170,00	20,00	1.218,00	31,00	00	0,00	0,00
Merkez	945	56.752,00	9.885,00	0,00	843,00	1.087.270,00	200.000,00	0,00
		3.345,00	560,00	2,00	831,00	0,00	11,00	0,00
Silopi	1.235	107.221,00	0,00	0,00	37,00	341.440,00	46.894,00	0,00
		152.544,00	122,00	0,00	765,00	00	0,00	40.298,00
Uludere	317	6.329,00	1.406,00	16,00	15,00	434.550,00	17.800,00	0,00
		815,00	771,00	101,00	15,00	00	0,00	0,00
Toplam	7.480	868.987,00	79.916,00	2.095,00	18.509,70	2.472.825,00	642.914,00	51.584,00

Kaynak: Şırnak İl Tarım Müdürlüğü, 2010.

Not: 1. satır kuru tarım üretim bilgilerini, 2. satır sulu tarım üretim bilgilerini içermektedir

Tablo. 7. Şırnak İlçelerinde Hayvan Sayısı ve Kovan Sayısı (Adet)

İlçe Adı	Büyük Baş Hayvan (adet)	Küçük Baş Hayvan (adet)	Arıcılık (Kovan Sayısı)
Beytüşşebap	600,00	45.336,00	8.764.00
Cizre	4.935,00	74.196,00	794.00
İdil	13.000,00	140.000,00	0
Güçlükönak	500,00	26.000,00	0
Merkez	4.750,00	43.998,00	2.845.00
Silopi	5.768,00	14.400,00	580.00
Uludere	1.100,00	42.585,00	20.173.00
Toplam	30.653,00	386.515,00	33.156.00

Kaynak: Şırnak İl Tarım Müdürlüğü, 2010.

Tablo 6 ve tablo 7 incelendiğinde tarım ve hayvancılık konularında önde olan ilçenin İdil ilçesi olduğu görülmektedir. İdil ilçesini Cizre ve Merkez ilçeler izlemektedir. Dikkat çekici diğer bir husus ise Uludere ve Beytüşşebap ilçelerinde arıcılığın gelişmiş olmasıdır. Bu iki ilçenin arazi yapısının dağlık olması bu bölgede tarımın gelişmesinden çok arıcılığın gelişmesine neden olduğu söylenebilir.

5. ŞIRNAK İLÇELERİNDEKİ TARİHİ VE TURİSTİK YERLER

Timur Çeşmesi: İdil ilçesinde 15. yüzyıldan kalma Timurlenk tarafından yapılan tarihi “TİMUR ÇEŞMESİ “ bulunmaktadır ve bu eser Anadolu’da Timur adı ile anılan tek eserdir. Çeşmenin içerisinde birbirine bağlantılı kanallar bulunmaktadır. Timurlenk Çeşmesinin bir rivayete göre yapıldığı dönemde seviye olarak evlerden yüksekte olduğu doğa olaylarından etkilenecek günümüzde aşağı seviyede kaldığı söylenmektedir.

Meryem Ana Kilisesi: İdil, Hatay ve Midyat’tan sonra Anadolu’da Hristiyanlığın yayıldığı üçüncü yerleşim birimi olarak bilinmektedir. İlçe merkezinde bulunan Meryem Ana Kilisesi’nin M.S. 57. yılında temeli atılmıştır. 3 bölüm olarak yapılmasına karşın bugün 2 bölümü mevcut olup 1 bölümü gerek yıkımlar gerek tarihte yapılan savaşlardan yada doğa olaylarından dolayı yıkılmıştır. Bölgede Hazreti İsa’nın doğumundan sonra Hristiyanlığın dünya üzerinde yayılmasına paralel olarak, halk Hristiyan dinini kabul etmiştir ve M.S. 57 yılında bölgeye gelen Mor Aday isminde bir havari tarafından Süryanilik yayılmıştır. İlk Hristiyanlığın yayılmasından sonra bölgede 12 bin insanın vaftiz edildiği rivayet edilmektedir. Çok yakın zamana kadar İlçe merkezi ve pek çok köy Süryani-Kadim mezhebine bağlı iken Müslüman halkın İlçeye yerleşmesi ve Hristiyanların yurt dışına göç etmeleri sonucu Müslümanlar çoğunluk durumuna gelmişlerdir.

İlçe Merkezinde 1 adet kullanılan 7 adet kullanılmayan olmak üzere toplam ana kilise ile birlikte 8 Kilise vardır.

- 1- Meryem Ana Kilisesi
- 2- Mor Eşayo
- 3- Mor Gorgis
- 4- Mor Şemon
- 5- Mor Yakup
- 6- Mor Mejdalaniye
- 7- Mor Ğızlayto
- 8- Mor Yohanon

Tarihi Mor Yakup Azizevi: İlçede Süryanilerin çoğunlukta olduğu dönemlerde cemaat kalabalık olduğundan Pazar günü yapılan ayinlerde, Kilise yetmediğinden Mor Yakup Azizevinin bulunduğu bölgedeki cemaat Kilise yerine bu Azizevini kullanmışlardır. Ayrıca azizevinin bahçesinde tarihi mezarlar bulunmaktadır.

Mor Yakup Kilisesi: İlçeye bağlı Öğündük Köyündeki Mor Yakup Kilisesi M.S. 600. yıllara ait olduğu sanılmaktadır.

Ayrıca ilçeye bağlı Haberli ve Sarıköy’de de faal kiliseler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bugün Hristiyan nüfusun yaşamadığı Yarbaşı köyünde büyük bir kilise ve Basak köyünde manastır kalıntıları, Mağara köyünde ise Yezidilere ait tapınaklar bulunmaktadır (idil.gov.tr, 20.01.2011).

İdil ilçesinin sahip olduğu bu tarihi mirasın yanı sıra diğer ilçelerde de mevcut olan tarihi yerler aşağıdaki gibidir (Sugözü ve Yiyit, 2010: 1063-1064);

- Cizre Ulu Camii, Nuh Peygamber Camii, Mecdiye Cami, Sefine Camii, Mir Abdal Camii, Ş. Sadi Merhum Camii, Nuh Camii, Cudi Camii
- Finik Ören Yeri, Şah Ören Yeri, Babil Ören Yeri, Kasrik Ören Yeri, Bazebe Ören Yeri.
- Kırmızı Medrese, Süleymaniye Medresesi, Mecidiye Medresesi, Şazeh Medresesi.
- Cizre Kalesi, Çağlayan Kalesi, Said bey Kalesi, Finik Kalesi, Babil Kalesi, Nuh Peygamber Türbesi, Şeyh Ahmet El-Cezeri Türbesi, Mem-u Zin Türbeleri,
- Abdurrahman Ağa Kasrı, Ağayısor Kasrı, Yusuf Ağa Kasrı, Süleyman Ağa Kasrı, Osman Ağa Kasrı.
- Yafes Köprüsü (Bazıbdı Köprüsü), Akabin Köprüsü, Cizre Köprüsü, Kasrik Köprüsü, Beyaz Köprü.

SONUÇ

Şırnak ilinin bazı ilçeleri konum itibariyle avantajlıyken, bazıları da dezavantajlı durumdadır. İdil, Cizre ve Silopi ilçeleri hem tarıma elverişli topraklar bakımından hem de stratejik konumlarından dolayı büyük bir öneme sahiptir. İlçelerin sosyo-ekonomik yapıları pek de iç açıcı değildir. Silopi ilçesi her ne kadar Habur Sınır

Kapısı'na ev sahipliği yapsa da buradan istenilen düzeyde verim alınamamaktadır. İdil ilçesi diğer ilçelerle karşılaştırıldığında, gelişmişlik göstergelerine göre 6. grupta yer almaktadır. Bu durum ilçenin ekonomik yönden geri kaldığının göstergesidir.

İdil ilçesinin Suriye'ye 24 km'lik sınırı bulunmaktadır. Ancak ilçenin sınıra bu kadar yakın olmasına rağmen ilçenin Suriye ile bir sınır kapısı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu durum ilçe için dezavantajdır. Hava alanının ilçeye yakın bir yerde yapılması ve Suriye ile İdil ilçesi arasında yeni bir sınır kapısının kurulması ilçenin gelişmesi için hem ekonomik yönden hem de refah yönünden önemli katkı sağlayacaktır.

İlçe tarım ve hayvancılık konusunda diğer ilçelere göre önde görünmektedir. Ancak hayvancılığın ve tarımın modern bir biçimde yapılmaması bu iki unsurdan istenilen verimin alınamamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla halkın bu konuda bilinçlendirilmesi ve üretilen ürünlerin pazarlanması konusunda gerekli yardım sağlanması ilçe halkı için faydalı olacaktır. Bunun yanı sıra İdil ilçesi sanayi bakımından diğer ilçelere nazaran zayıf bir durumdadır. İlçe şartlarına uygun yatırım yapılması ve bu konuda teşviklerin özendirilmesi gerekmektedir.

İdil ilçesi Cizre ilçesi gibi tarihi çok eski olan bir yerleşim yeridir. Bundan dolayı tarihi bakımdan önem arz etmektedir. İlçede tarihi yerlerin mevcudiyeti buraya turizm gelirinin kazandırılması hususunda önemli bir unsurdur. Bu nedenle bu yerlerin gerekli reklam ve tanıtımının yapılması, restorasyon çalışmalarıyla gezilip görülebilecek yerler haline getirilmesi ekonomik yönden ilçeye kazanç sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Dicle Bölgesi Sosyal Durum Raporu, Şırnak, 2011, 60s.
- İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, 2004, Ankara.
- GÜVENÇ, İsmail, PAKSOY, Sadettin ve YÖNTEM, Tuğçe, “Şırnak'ta Tarım Sektörü, Tarıma Dayalı Sanayiler”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bidirileri*, Ankara, 2010, ss. 1219–1232.
- “İdil'de Sosyo-Ekonomik Durum, Sosyal Yapılar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, 1999, www.neseozgen.net/tr/yayinlar/3.pdf, (21.02.2011).
- “Şırnak İlının Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalıdır?”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bidirileri*, Ankara, 2010, ss. 925–935.
- “Sosyo-ekonomik Göstergeler Işığında Şırnak İlının Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bidirileri*, Ankara, 2010, ss. 959–972.
- “Sınır Ticaretinin Bölge Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Kapsamında Habur Sınır Kapısı”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bidirileri*, Ankara, 2010, ss. 1043–1054.
- “Doğal Kaynakların Kullanılabilirliği: Şırnak ve Çevresinin Doğal Zenginlik Kaynakları ve Bölge Ekonomisine Etkisi”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bidirileri*, eAnkara, 2010, ss. 1055–1065.
- 2010 Yılı Tarım ve Hayvancılık Göstergeleri.

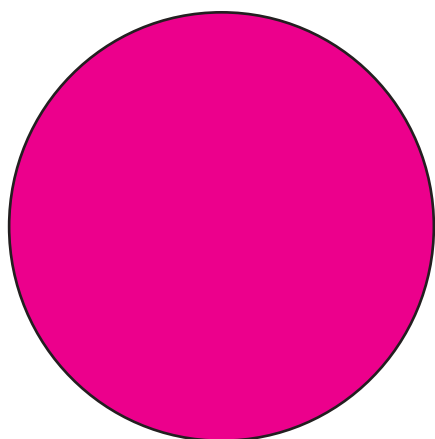
Şırnak Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, Şırnak İl Brifingi, 2011, Şırnak.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), 2000 ve 2010 Yılı ADNKS Sonuçları.

<http://www.idil.bel.tr/tarihce.asp> (20.01.2011).

<http://www.idil.gov.tr/haberdetay.asp?id=7> (20.01.2011).

<http://www.idil.gov.tr/haberdetay.asp?id=8> (20.01.2011).

İDİL'İN GELECEĞE YÖNELİK PLANLANMASINDA COĞRAFI/KENT BİLGİ SİSTEMLERİNİN KULLANIMI

Yrd. Doç. Dr. İsmail Rakıp KARAS
Karabük Üniversitesi Mühendislik Fakültesi

Arş. Gör. Sait DEMİR
Şırnak Üniversitesi Mühendislik Fakültesi

Özet

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), koordinatlara dayalı gözlemlerle elde edilen konumsal verilerin ve bu verilerle ilişkili, konumsal olmayan verilerin toplanması, saklanması, işlenmesi, sorgulanması, analiz edilmesi ve kullanıcıya sunulması işlemlerini bir bütünlük içerisinde gerçekleştiren bilgi sistemleridir. Coğrafi Bilgi Sistemlerinin, kentsel faaliyetlerin yerine getirilmesinde optimum karar verebilmek için ihtiyaç duyulan planlama, altyapı, mühendislik, temel hizmetler ve yönetsel bilgileri hızlı ve sağlıklı bir şekilde irdelemek amacıyla oluşturulan kent bazındaki uygulamaları ise Kent Bilgi Sistemi (KBS) olarak adlandırılmaktadır.

Kent Bilgi Sistemlerinin kullanımı, İdil'in planlanması, yönetimi ve şehirdeki hizmetlerin organizasyonunda önemli faydalar sağlayacaktır. Kente ait nüfus, mülkiyet, uğraş ve vergi bilgileri ile hâlihazır ve kadastr haritaları, imar planları ve altyapı bilgilerinin tümleşik bir biçimde kullanılması ile imar hizmetleri, altyapı ve üstyapı hizmetleri, şehir planlama hizmetleri ve vergi yükümlülükleri ile ilgili çalışmalar etkin, hızlı ve çağdaş bir biçimde yerine getirilebilecektir. KBS/CBS uygulamaları ile ayrıca, çevresel analizler, acil durum yönetimi, ulaşım ve lojistik uygulamaları, tesisler için en uygun alanların belirlenmesi (Sosyal tesisler, okullar, hizmet binaları, hastaneler, afet yönetim birimleri vb.), su kaynaklarının yönetimi, bayındırlık ve imar çalışmaları gibi hizmet ve faaliyetlerin organize edilmesi çok daha verimli bir şekilde gerçekleştirilebilecektir.

Bu bildiride Coğrafi/Kent Bilgi Sistemlerinin, sahip olduğu coğrafi özellikler ve demografik yapısı ile İdil'in geleceğine yapacağı katkılar üzerinde durulacak, gerçekleştirilebilecek CBS / KBS uygulamalarına dair öneriler getirilecektir. Bu uygulamaların kullanımıyla elde edilecek faydalar, zaman, maliyet ve performans anlamındaki kazançlar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi Bilgi Sistemleri, Kent Bilgi Sistemleri, Karar Destek Sistemleri

Abstract

Geographic Information Systems (GIS) are information systems that manage the processes of gathering, storing, processing, examining and analyzing the data gained through observations based on coordinates and non-spatial data related to these data and introducing them to user's altogether. Urban applications of Geographic Information Systems developed in order to examine - quickly and reliably - planning, infrastructure, engineering, basic services and administrative information, which are needed in order to make the optimal decision for managing urban services is called Urban Information System (UIS).

Use of Urban Information Systems will provide significant benefits for Idil's planning, governing and organization of town's services. Works regarding public improvement services, infrastructural and super structural services, town planning services and tax liability will be accomplished in an effective, quick and modern way thanks to the use of town's population, property, occupation and tax information together with base and cadastre maps, construction plans and infrastructure information. Moreover, organization of services and works such as environmental analyses, emergency management, transportation and logistics, determination of most appropriate areas for facilities (such as social facilities, schools, service buildings, hospitals, disaster management units, etc.), management of water resources and public improvement works will be accomplished in a more effective way.

In this manifest, how Geographic/Urban Information Systems will contribute to Idil's future, with their geographical facilities and demographic structure, will be emphasized and examples of suggestions on possible GIS/UIS applications will be given. Benefits and gains in terms of time, cost and performance which will be gained through the use of these applications will be explained.

Key Words: Geographic Information Systems, Urban Information Systems, Decision Support Systems

1. Coğrafi Bilgi Sistemleri

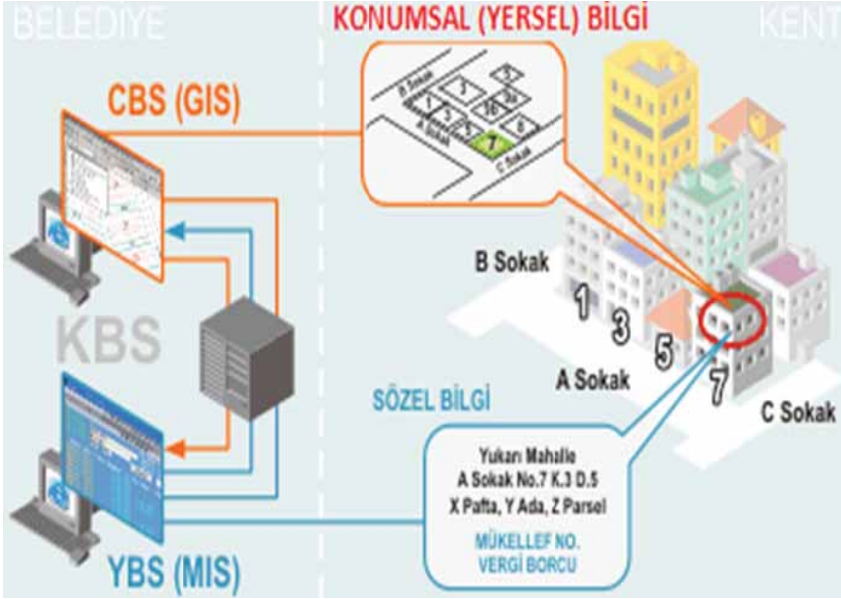
Enformasyon Çağı olarak da adlandırılan 21. Yüzyılda hızlı bir şekilde gelişen bilgi teknolojileri ile birlikte pek çok temel bilimsel alanda değişimler meydana gelmiştir. Teknolojik değişimlerle birlikte toplumun bilgiye olan gereksinimi artmıştır. Toplumun gereksinimlerini karşılamak için farklı disiplinlerin birlikte çalıştığı bilgi çağına uygun yeni ortak alanlar ortaya çıkmıştır. Yeni oluşan alanlardan bir tanesi de Coğrafi Bilgi Sistemleridir. Coğrafya Bilimi ile Bilgisayar Biliminin ortak olarak araştırmalar yaptıkları ve uygulama geliştirdikleri bir disiplindir.

Coğrafi Bilgi Sistemlerinin tanımına geçmeden önce “Bilgi Sistemi” tanımı verilir ise;

Mevcut bilgilerin veri tabanı ortamlarında bir araya getirilip saklanması, analiz edilmesi ve kullanıcı ihtiyacına göre sunulması “bilgi sistemi” olarak adlandırılır. Bilgi sistemlerinde temel amaç, karar vericilere alternatif çözümler üretmektir [7]. Coğrafi Bilgi Sistemleri ise; Dünya üzerindeki karmaşık sosyal, ekonomik, çevresel vb. sorunların çözümüne yönelik mekâna/konuma dayalı karar verme süreçlerinde kullanıcıları yardımcı olmak üzere, büyük hacimli coğrafi verilerin; toplanması, depolanması, işlenmesi, yönetimi, mekânsal analizi, sorgulanması ve sunulması fonksiyonlarını yerine getiren donanım, yazılım, personel, coğrafi veri ve yöntemler bütünüdür [2].

Coğrafi Bilgi Sistemlerinin (Geographic Information Systems) diğer bir tanımı ise; koordinatlara dayalı gözlemlerle elde edilen konumsal (spatial) verilerin ve bu verilerle ilişkili, konumsal olmayan (non-spatial) verilerin toplanması, saklanması, işlenmesi, sorgulanması, analiz edilmesi ve kullanıcıya sunulması işlemlerini bir bütünlük içerisinde gerçekleştiren bilgi sistemleridir [3]. Tanımlardan da anlaşılacağı

üzere CBS, sadece salt sözel veriyi depolayan ve işleyen klasik bilgi sistemlerinden (örn: kütüphane bilgi sistemi, nüfus bilgi sistemi vb.) farklı olarak, konumsal ve sözel verileri birlikte harmanlayan çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir [1].

Şekil 1. Konumsal Bilgi (Veri) ile Sözel Bilgi arasındaki ilişki [14].

Sözel ve konumsal verilerin birlikte işlenmesi (analiz edilmesi, sorgulanması vb.) ile CBS teknolojileri farklı sektörlerde kullanım alanı bulmuştur. Özellikle etkileşimli uygulamalar ile konumsal bilginin kullanım ve uygulama alanları çeşitlendirmiştir. Konumsal bilginin internet üzerinden kullanıma Google Earth ve Bing haritaları verilebilir.

Yaygın olarak kullanılan CBS uygulama alanlarından bazıları şunlardır; Mühendislik uygulamaları, belediye hizmetleri, kadastro, şehircilik, yerel ve bölgesel planlama, imar ve bayındırlık hizmetleri, jeoloji, ulaşım, lojistik, telekomünikasyon, navigasyon sistemleri, arkeoloji, ormancılık, şebeke yönetimi (elektrik, su, gaz, vb.), tarım, arazi kullanımı, tesis yönetimi, çevre yönetimi ve kirlilik analizleri, su işleri, kamu güvenliği, ticaret ve pazarlama, hizmetler sektörü, finansal hizmetler, gayrimenkul yönetimi, boru hatları, eğitim, deniz ve sahiller, askeri uygulamalar, maden ve petrol arama çalışmaları, afet yönetimi, sağlık hizmetleri... ve konumsal bilgi barındıran diğer tüm alanlar [1]. Kullanım alanlarından anlaşılabacağı üzere CBS her türlü sektörde kendine kullanım alanı bulmuştur.

1.1. CBS'nin Bileşenleri

Coğrafi Bilgi Sistemleri beş temel bileşenden meydana gelmektedir. CBS'yi oluşturan beş farklı bileşenin birlikte çalıştırılması ile bilgi sistemi oluşturulur. CBS'nin temel bileşenleri şunlardır [1];

- **Donanım:** CBS'nin çalışmasını mümkün kılan bilgisayarlar ve çevre birimlerinin bütünü, donanım olarak adlandırılır.
- **Yazılım:** Coğrafi bilgileri depolamak, işlemek, analiz etmek ve görüntülemek gibi ihtiyaç ve fonksiyonları kullanıcıya sağlamak üzere bilgisayarlarda çalışan programlardır.
- **Veri:** CBS'nin en önemli bileşenlerinden biri de veridir. Birlikte işlerlik ilkesiyle bir araya getirilmiş ve belirli standartlarda bütünleştirilmiş konumsal ve sözel veriler başarılı bir CBS'nin temel şartıdır.
- **İnsan:** CBS yöneticileri, mühendisler, teknisyenler, uygulamacılar, karar vericiler, son kullanıcılar ve günlük hayatlarında CBS'ler ile bir şekilde bağlantı kuran tüm kişiler bu sistemlerin çalışması ve yaşaması için en temel bileşen olan insan ögesini oluştururlar.
- **Yöntemler:** Başarılı bir CBS, çok iyi tasarlanmış plan ve iş kurallarına göre işler. Her CBS'nin kendine özgü model ve uygulamaları olabilir. CBS verilerinin kullanıcı talebine göre üretilmesi, sunulması ve transferi mutlaka belli standartlar ve birlikte işlerlik yöntem ve kuralları çerçevesinde gerçekleşmelidir.

CBS ile geliştirilen uygulamalar da tam bir verim alınabilmesi için bu beş bileşenin birlikte tam bir uyum içerisinde çalışması gerekmektedir. Kurulacak sistemlerin başarısını etkileyen en önemli unsurlardan bir tanesi veridir. Eğer bilgi sistemleri içerisinde kullanılacak verilerde hata var ise tüm sistem başarısız olur.

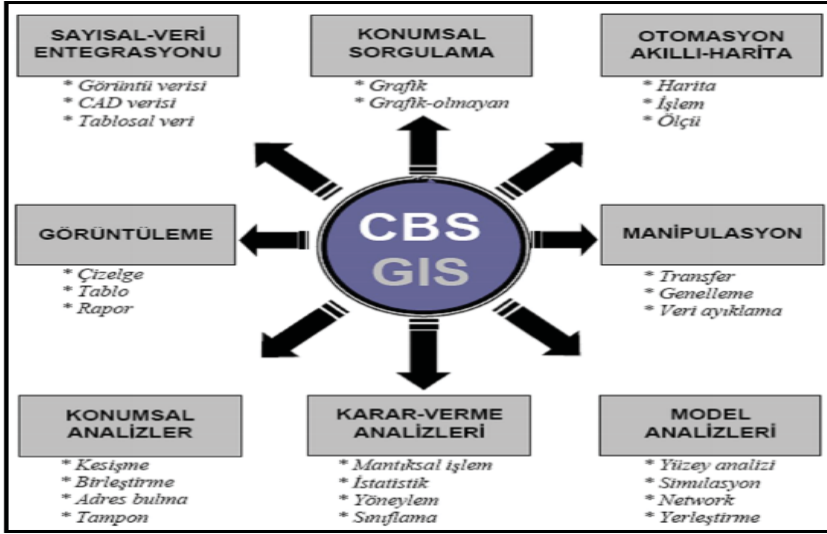

Şekil 2. Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Beş Temel Bileşeni [1]

1.2. CBS'nin Temel Fonksiyonları (İşlevleri)

Dünya da hızla gelişen, büyüyen kentlerde; kentleşmenin kontrolü, gelişmenin tahmini ve şekillendirilmesi ile ilgili kararların alınması, kentle ilgili faaliyetlerin en uygun şartlarda yerine getirilebilmesi, sonuçta kentlerde bugün yaşayan ve gelecekte yaşayacak olan insanların yöresel nitelikteki ortak ihtiyaçlarının tümünün veya bir kısmının karşılanabilmesi için Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) bir araç olarak kullanılmaktadır [9]. Bir CBS/KBS'nin görevlerini veri girişi, işlem, sorgulama ve analiz, görsel hale getirme başlıkları altında incelemek mümkündür [16]. CBS'nin temel işlevleri şekil 3 üzerinde görülmektedir.

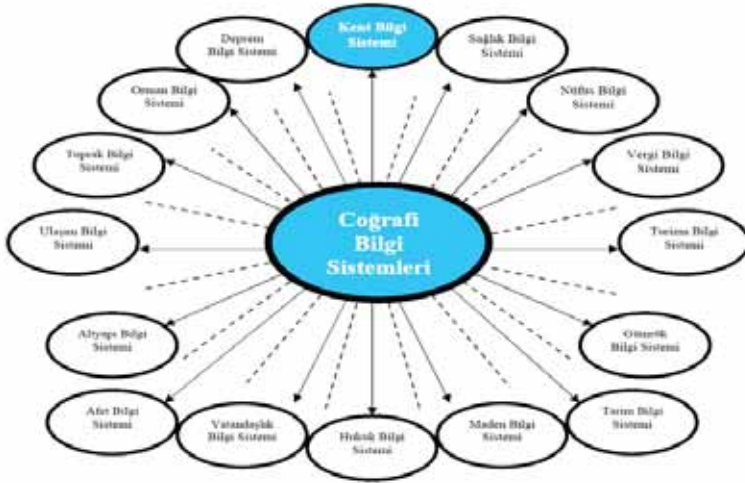

Şekil 3. Kent/Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Temel Fonksiyonları [1]

2. Kent Bilgi Sistemleri

Kent Bilgi Sistemleri; CBS her türlü coğrafi referanslı bilginin etkin olarak elde edilmesi, depolanması, güncellenmesi, kullanılması, analizi ve görüntülenmesi için bilgisayar donanımı, yazılımı, personel ve yöntemlerin organize olarak bir araya toplanmasıdır. Dünya genelinde GIS (Geographic Information System) olarak adlandırılan bu sistem, gelişmeye dayalı yerel yönetim stratejisinde kentlerin planlanması, planlananların uygulanması, kentli ve taşınmazların coğrafi olarak izlenmesi alanlarında etkin şekilde kullanılan bir araç haline gelerek, Kent Bilgi Sistemi (KBS) çatısı altında yerini almıştır [15]. Kent Bilgi Sistemi, Coğrafi Bilgi Sisteminin belli uygulama alanları için daha da özelleştirilmiş bir alt birimidir.

Kent Bilgi Sistemlerinin diğer bir tanımı ise şu şekildedir; Günümüzde yerel yönetimlerinde yaygın bir kullanım alanı bulan CBS, kent ölçeğine indirgendiğimizde ise KBS olarak ifade edilmektedir. KBS, CBS'nin daha özelleştirilmiş, bir alt yerleşiminde var olan nesneler ve olayları analiz etme, işleme, haritalama için kullanılan bir sistemdir [8].

Şekil 4 CBS ve KBS arasındaki ilişki [12]

2.1. Kent Bilgi Sisteminin Amaçları

KBS uygulamalarının çeşitli kullanım amaçları vardır. Bu kullanım amaçlarından belki de en önemlisi kentlerin sağlık bir şekilde gelişiminin sağlanmasıdır. KBS'nin getirdiği kolaylıklar ile şehirlerin yaşadığı en büyük problemler olan kentleşme planları ve alt yapı hizmetleri vb. sorunlar hızlı ve güvenilir bir şekilde planlanarak çözülebilir.

Kent Bilgi Sistemlerinin amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür [4,5].

- Kentin bugünü ve yarını yaşayacak insanların ihtiyaçlarının tespiti, planlanması ve karşılanabilmesi,
- Kamu hizmetlerin iyi bir şekilde planlanması, yönetilmesi ve denetlenmesi,
- Mevcut sorunların hızlı, doğru ve ekonomik bir şekilde çözülmesi,
- İl ve ilçe gelişiminin kontrol altında tutularak istenilen şekilde yönlendirilebilmesi,
- Valilik, Belediyeler ve diğer kurumların gelirlerinin artırılması ve kayıplarının önlenmesi
- Kadastro ve imar sorunlarına ileriye dönük kalıcı çözümler getirilmesi,
- Sosyal yapının güçlendirilmesi,
- Tüm iş ve işlemlerin elektronik ortamda gerçekleştirilmesi,
- Kent ile ilgili en güncel haritaların hazırlanması,
- Bu haritalar üzerine kadastro ile mülkiyet bilgilerinin işlenmesi,
- İmar planlarının işlenmesi,
- Bağımsız bölüm (bina / mesken / işyeri) envanteri hazırlanması ve haritaların üzerine işlenmesi
- Vergisel bilgilerin, beyanların haritalar üzerine işlenmesi,

- Altyapı bilgilerinin sisteme aktarılması,
- Sürekli değişim gösteren kentsel bilgilerin güncelleştirilmesini kolaylaştırmak,
- Kentte yaşayan insanlara ilişkin demografik bilgileri depolayarak mekânsal planlamanın yanında sosyal ve ekonomik planlamayı da hedeflemek,

2.2. Kent Bilgi Sistemlerinin Yerel Yönetimlerine Sağlayacağı Faydalar:

Kent bilgi sistemlerinin; yerel yönetimlere (Valilik, Kaymakamlık, Belediyeler vb.) kullanıldığı bölgelerde işlerin daha kolay (hızlı, planlı, doğru vb.) bir şekilde yürütülmesini sağlamak yanında geleceğe yönelik planların hazırlanması ve kendilerinden sonra gelecek yönetimlere daha yönetilebilir bir şehir bırakabilmeleri açısından önemlidir.

Genel olarak KBS uygulamalarının yerel yönetimlerde bulunan tüm unsurlara sağlayacağı katkıları ana hatları ile aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür [6].

- Hava fotoğrafları ve uydu görüntüleri verileriyle kaçak yapılaşmanın önlenmesi,
- Kentsel arazi kullanım, nazım ve uygulama imar planlarının üretilmesi,
- Yapılaşmanın imar verilerine göre kontrolü,
- İmar izni yapım ve işyeri ruhsatlarının doğru verilere uygun verilmesi,
- Kentin tarihsel ve yeşil dokusunun korunması,
- Olası afetlere karşı kent halkını koruma ve kurtarma planının üretilmesi,
- Emlak vergisinin geoteknik verilerden yararlanarak belirlenmesi ve vergi tahsilâtının mülkiyet verilerinden yararlanılarak yapılabilmesi (dolayısıyla gelirlerin artması),
- Kentsel toprak değer analizleri yapılarak haksız kazancın ve vergi kaybının önüne geçilmesi,
- Çevre mühendisliği açısından ileri çalışmalara yardımcı olması, kirliliğine neden olan konut ve işyerlerinin saptanması ve bunların ürettikleri katı, gaz, sıvı atıklarının cins ve miktarlarının hesaplanması,
- Farklı kurumları ilgilendiren teknik altyapı eşgüdümünün sağlanması,
- Daha etkin bir denetim sisteminin kurulabilmesi,
- Diğer yatırımcı kamu kurumları ile ilişkilerde; teknik altyapı kuruluşlarının ortak temel harita kullanarak birbirlerine zarar vermelerinin önlenmesi,
- Her bir kurumun kendi verilerine dayanarak gelirlerini artırıcı önlemlere kavuşması,
- Ulaşım ve taşıt trafiğinin daha sağlıklı bir şekilde düzenlenmesi,

2.3. Kent Bilgi Sistemlerinin Belediyelerdeki Uygulama Alanları

KBS sistemleri belediye birimlerince kullanımı günümüzde yaygınlık kazanmaktadır. KBS uygulamaları kurulduğu bölgedeki tüm kamu kurum ve kuruluşları (Tapu ve Kadastro, Ulaşım ve kentle ilgili diğer kurumlar) ile birlikte eşzamanlı olarak hizmet (ulaşım, planlama, altyapı, çevre, sağlık vb.) sunmalarını sağlamaktadır. KBS'nin belediyelerde uygulamalarından en önemlisi ve ilk akla geleni imar verilerine göre

yapılaşmanın kontrolüdür. Kurulacak bir KBS ile yapılacak her bir bina sisteme düzenli olarak aktarılacağı için binanın imar yapım izni ile binanın mevcut durumunun değerlendirilmesidir. Ayrıca belediyelerin gelirlerinin bir kısmını oluşturan çöp ve emlak vergisinin de sağlıklı ve adil bir şekilde alınması sağlamaktadır. Bir başka kullanım alanı olarak ise özellikle büyük şehirlerde yaşayan kişilerin karşılaştığı problemlerin başında gelen trafik sorunun çözümünde KBS uygulamalarından yararlanılır. Ayrıca “gece kondu” olarak tabir edilen kaçak yapılaşma ile etkin bir mücadele sağlanabilir. Kurulacak bir Tapu bilgi sistemi ile belediyeler ile İl/İlçe Tapu Müdürlükleri arasındaki eşgüdüm sağlanarak Taşınmaz Sicillerinin güncel tutulması sağlanır.

KBS belediye içindeki tek bir yapıya değil, belediyeyi oluşturan her bir yapıya uygun bir modül haline getirilmelidir. Bu yüzden KBS, belediyedeki bölümlere göre şu alt modüllere ayrılabilir [9].

- İmar Sistemi,
- Tapu Sistemi,
- Numarataj Sistemi,
- Emlak Vergisi Sistemi
- Çevre Temizlik Vergisi Sistemi,
- Coğrafi Bilgi Sistemi,
- Muhtarlık Sistemi,
- Personel Sistemi vb.

Şekil 5. Belediye içerisinde KBS’yi oluşturan bileşenleri[16]

2.4. Dünyada Kent Bilgi Sistemi

Coğrafi Bilgi Sistemi, 1963 yılında ulusal arazilerin özelliklerine göre tespiti altında yapılan çalışmalar ile kavramsal olarak tanınmaya başlamıştır. Türkiye de kent merkezleri ölçeğinde kullanımından dolayı Kent Bilgi Sistemi olarak tanımlanmıştır [13].Günümüzde bilişim teknolojilerinde ciddi gelişmeler meydana gelmiştir. Özellikle bilgisayarların donanımsal olarak gelişmeleri KBS kullanımını artırmıştır. KBS uygulamaları için büyük miktarda depolama üniteleri gerekmektedir. On yıl kadar önce bilgisayar sistemlerinde “Megabyte (MB)” düzeyinde olan depolama imkânı günümüzde “Terabyte(TB)” düzeyine erişmiştir. Bu durum geniş depolama alanları gerektiren KBS uygulamaları için (haritalar, planlar, çizimler vb.) uygun bir durum ortaya çıkarmıştır. Konumsal bilginin depolanacağı imkânların gelişmesi ile birlikte konumsal verilerin, sözel veriler ile işlenebilmesi ve sorgulanabilmesini sağlayan en önemli donanımlar olan merkezi işlem birimlerinin de gelişmesi KBS kullanımını artırmıştır.

Gelişmiş ülkelerde özellikle ABD’de coğrafi/kent bilgi sistem kullanımı bölge özellikleri, kaynakları, ulaşım, ekonomik ve kültürel dağılım, gerçek zamanlı deprem verilerinin erişimi, gerçek zamanlı hava verilerinin erişimi gibi uydu bağlantılı verilerden elde edilen bilgilere ulaşım konularında detaylı veritabanları ile kullanıcılara açılmaktadır. Kentle ilgili ekonomik, kültürel, ulaşım-taşımacılık, kentsel alan kullanımı, konut sayısı ve iş imkânı oranı gibi kentsel tasarıma yön veren bilgiler değerlendirilerek bölgenin bir analizi yapılır ve buna göre bölgenin bir planını oluştururlar [7].

2.5. Türkiye’de Kent Bilgi Sistemi

Ülkemizde, KBS uygulamaları geç kalmış olmakla birlikte, son zamanlarda özellikle bazı büyükşehir belediyeleri ile il ve ilçelerde KBS projeleri başlatılmıştır [7].Coğrafi Bilgi Sistemi tabanlı uygulamalar 1990’lı senelerden itibaren İstanbul, Bursa, Eskişehir, Kayseri gibi büyükşehirlerimizde ve bazı merkez ilçelerimizde daha çok abone ve emlak vergisi takibi başlığı altında değerlendirilen bir unsur olmuştur [13].

Ülkemizde KBS uygulamaların da belediyeler ile birlikte kamu kurum ve kuruluşlarına ait tüm Türkiye’yi kapsayan ve kendi sorumluk alanlarını ilgilendiren KBS uygulamaları mevcuttur. Bu uygulamalara örnek olarak; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünün tarafından geliştirilen **Tapu Ve Kadastro Bilgi Sistemi (TAKBİS) örnek olarak verilebilir.**

Ülkemizde KBS, Ülkemizin sınırsızlık problemi ve bu sınırsızlığa bağlı eğitim, planlama gibi unsurlardaki sorunlar nedeni ile mevcut yönetim anlayışlarının doğal olarak pek de reel bulmadıkları, ancak doğrudan paraya dönen bir unsur olması halinde sahiplenilen, güncelleme sorunları, yazılım/proje firmalarının istismarı nedeni ile idarecilerin tedirgin olarak baktığı bir olgudur [13]. Bu görüş günümüzde ülkemizde yaşanan hızlı değişimler ve sınırsızlık problemini çözmeye başlamamız dolayısı ile geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır.

2.6. Kent Bilgi Sistemi Kuruluşunda Dikkat Edilecek Hususlar

Belediyelerin veya kamu kurumların gerçekleştirecekleri uygulamalarda KBS konusunda uzman kişilerden teknik destek almaları gerekmektedir. Bu konu sadece yazılım/proje firmalarına bırakılmamalıdır. Kuracakları bilgi sistemlerin de aşağıdaki özelliklerin bulunmasına dikkat edilmelidir.

- Kurulacak olan bilgisayar donanımının ileriye dönük gereksinimleri karşılayabilecek olması
- Kullanılacak yazılımların güncelleme desteğinin bulunması
- Verilerin (haritalar, uydu görüntüleri vb.) dijital ortama doğru bir şekilde aktarılması
- İleride olabilecek mevzuat değişikliklerine karşı sistemin güncellenebilmesi
- Her türlü siber saldırıya karşı koruma imkânı
- Sistemin tasarlanacağı bilgisayar programlama dilinin(Java, C# vb.) kurulacak sisteme uygun olması

KBS'nin istenilen düzeyde çalışıp arzu edilen sonuçları verebilmesi için sistemin kurulmasında gerekli olan sistem tasarımının ileriye dönük olarak yapılması gerekmektedir. Sadece belirli bir dönem için ve belirli amaçlarla sınırlı kalan projenin tasarımında gerekli önlemler baştan alınmadığı takdirde veri tabanının kullanımı projenin geliştirilmesi aşamasında sorun yaratacaktır. Bu da, hızlı gelişen gereksinimler ve teknoloji karşısında yetersiz kalacağından, KBS'nin yeniden tasarımı ve oluşumu gibi işlemlerin tekrarlanması gerekecektir [10]. KBS'nin kurulumu her ne kadar maliyetli gibi görünse de, sistem işlevsellik kazandıktan sonra belediyelere getireceği ek finansman ile karlı bir yatırım halini alacaktır.

3. Coğrafi/Kent Bilgi Sistemlerinin Ülkemizde Uygulamaları

Ülkemizde gelişen ekonomik şartlar ile birlikte yerel yönetimlerin topluma sağladıkları hizmet kaliteleri de artmaktadır. Ciddi boyutta yatırım gerektiren CBS/KBS uygulamaları belediyelerimizde yaygınlık kazanmaktadır. İki binli yılların başında sadece büyükşehir belediyelerinde görülebilen CBS/KBS uygulamaları günümüzde daha küçük belediyelerde de uygulama alanı bulmuştur. CBS/KBS sistemlerinin kullanıldığı çeşitli uygulama alanları (Tapu Bilgi Sistemleri, Afet Bilgi Sistemleri vb.) vardır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi KBS uygulamalarını yerel yönetim denilince aklımıza ilk gelen belediyeler dışında çeşitli kamu kurumları da geliştirdikleri uygulamaları kendi sorumluk alanları içerisinde kullanmaktadırlar.

Bu bölümde anlatılacak örneklerde hem mekânsal hemde sözel verilerin birlikte işlendiği ve enteraktif haritacılık hizmetlerini kullanan ve kendi sorumluluk bölgelerinde yaşayan vatandaşlara ve beraber çalıştıkları diğer kamu kuruluşlarına hizmet verebilecek özellik de olanlar örnek olarak tercih edilmiştir.

3.1. Konya Büyükşehir Belediyesi Kent Bilgi Sistemleri Uygulamaları

Bu bölüm içerisinde Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından geliştirilen kent bilgi sistemi uygulamalarından örnekler verilecektir. Örnekler seçilirken belediye bünyesinde bulunan birimler ile enteraktif olarak çalışan, internet uygulamalarından

yararlanılmıştır. Verilen örneklerin yönetildiği masaüstü uygulamaları belediye birimlerinde bulunmaktadır.

Konya Kent Bilgi Sistemi kuruluş amacı belediye tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır [13];

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunun 7/h maddesi “Coğrafi Bilgi Sistemi ve Kent Bilgi Sistemi kurma” görevini belediyemize vermiştir. Bunun sonucunda Şehre ait grafik veriler olan imar planı, kadastro, hâlihazır harita, alt yapı haritası (su, kanalizasyon, doğalgaz, elektrik, telefon) uydu görüntüsü ile şehre ait grafik olmayan numarataj verileri, tapu bilgileri, vergi bilgileri, sosyal ekonomik ve demografik bilgiler, çevre kirliliği ve inşaat ruhsat bilgileri gibi verileri bir araya getirerek, günümüz teknolojilerinden faydalanılarak bu verileri tek bir veritabanında tanımlamayı hedeflemektedir.

Konya Büyükşehir belediyesi tarafından oluşturulan KBS’nin kuruluş aşamaları ve Proje Kapsamı şu maddelerden oluşmaktadır [13].

- Sistem Analizi ve Tasarımı Sistemin yaşatılmasına yönelik veri güncelleme yaklaşımları,
- Yüksek çözünürlüklü görüntünün temini
- Numarataj Bilgilerinin DİE standartlarına göre toplanması, güncellenmesi, sayısallaşması ve KBS’ye entegrasyonu, Web ortamında Kent Rehberi çalışması
- Kadastro Bilgilerinin tamamı ile sayısallaşması (TKGM ile yapılan yazışma ve protokoller gereğince TAKBİS ten alınması)
- Tapu bilgileri ile Kadastro verilerinin ilişkilendirilmesi
- Kadastro ve Tapu Bilgilerinin CBS ‘e entegrasyonu
- İmar Planlarının topolojik veri yapılarına kavuşturulması ve KBS ile entegrasyonu
- İller Bankasınca üretilen hâlihazır harita verilerinin topolojik veri yapılarının kurulması ve KBS’ne entegrasyonu
- Saha Anket Çalışması (Sosyal Doku Haritası) ve Anket verilerinin KBS’ ne entegrasyonu, Sosyo-Ekonomik analizlerin yapılması ve Kartografik Harita çıktılarının alınmasına yönelik ara yüzlerin hazırlanması
- CBS fonksiyonlarının yerine getirebilen yazılım, Web tabanlı CBS Server sistemi, Veritabanı yazılımına bağlı gerekli diğer programların sağlanması
- Eğitim Hizmetleri
- Sisteme teknik destek ile yazılım güncelleme hizmetleri

Yukarıdaki kuruluş ve uygulama aşamalarından da anlaşılacağı üzere KBS uygulamalarını gerçekleştirmek uzun bir süreç gerektirmektedir. Bu adımlar sırası ile takip edilmelidir.

Konya Kent Rehberin de konumsal ve sözel veriler birlikte kullanılmıştır. Kent rehberi çevrimiçi olarak erişime açık bulunmakta ve web adresi (<http://www.konyakbs.com>) ile tüm vatandaşların internet üzerinden kullanımına açıktır. Kullanımı son derece işlevseldir, ayrıca her tür kullanıcı düşünülerek hazırlanan son derece basit bir ara

yüze sahiptir. Kent Rehberi diğer Kent Bilgi Sistemleri ile entegre olarak çalışmaktadır.

Şekil 6 Konya Kent Rehberi genel görünüm (www.konyakbs.com,2011)

Kent Rehberi ile çevrimiçi olarak, internet üzerinden kullanımı açık KBS uygulamaları ile bütünleşmiş sorgulamalar yapılabilir. Burada sadece mevcut durum görüntülenir üzerinde değişiklik yapılamaz.

- **Kadastro/İmar Durumu Bilgi Sistemi**

Belediyeler ve vatandaşlar için büyük öneme sahip olan Kadastro/İmar durumu çevrimiçi olarak interaktif haritalar üzerinden görülebilir. Şekil 7'de görülen form sayfası ile gerekli bilgiler ile veya uydu görüntüleri kullanılarak kolaylıkla sorgulama yapılabilir.

ADA/PARSEL ARAMA

İlçe:

Mahalle:

Ada:

Parsel:

Şekil 7 İmar durumu sorgulama ekranı (www.konyakbs.com,2011)

Sorgulama ile belediye bünyesindeki bilgi sisteminden sözel veriler görülür. Numarataj bilgileri (dış kapı no, numarataj kodu, TÜİK bina kodu vb.), taşınmaz bilgileri(site/blok adı, kullanım tipi, inşaat türü, çatı durumu, yangın merdiveni, otopark, asansör vb.) ayrıca yapıya ait resimler görülebilir.

Şekil 8. KBS ile imar durumu sorgulama ekranı sonucu (www.konyakbs.com,2011)

• Alt Yapı Çalışmaları Bilgi Sistemi

İhtiyaç analizlerinde şehirde birçok kazı kurumunun olduğu ve bunların özellikle kendileri dışındaki kurumların alt yapı verilerine ihtiyaç duyduğu görülmüş, Tedaş, Su ve Kanalizasyon İşleri, Telekom vb. kurumlarında sayısal alt yapı haritalarının olduğu ancak tekrarlı kazıların önlenmesi, eş güdüm içinde çalışma ve bütünleşme sorunlarının olduğu, kentsel alt yapı açısından karşılaşılan problemlere uygun çözümler bulunması gerektiği, alt yapı kuruluşlarını tek bir veritabanında tanımlayarak alt yapı işlerinde organizasyonu sağlamak alt yapı kazı ruhsatının bilgisayar takipli olarak Büyükşehir belediyesince verilmesini sağlamak için bu uygulama geliştirilmiştir [13].

Bu modül ile şehir içerisinde hangi kurumun nerede, ne zaman ve ne kadar süre ile kazı çalışmaları yapacağını sorgulanabilir. Sorgulama sonuçları ile hem kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyon sağlanır hemde vatandaşların kendilerine uygun tedbirler alması sağlanır. Belediyeler tüm alt yapı işlemlerini anlık olarak izleyebilirler ve gereksiz kazıların önlenmesi sağlayabilirler. Farklı kurumların aynı bölgede yapacakları alt yapı çalışmalarında birlikte hareket etmeleri sağlanarak, gereksiz durumların önüne geçilir.

Şekil 9. Alt yapı çalışmaları sorgu sayfası (www.konyakbs.com,2011)

Şekil 10'da görüldüğü gibi hangi ilçede hangi kurumun alt yapı çalışması yapacağı sorgulanabilmektedir. Bu bölüm kent rehberi üzerinden vatandaşla açık olan bölümdür. Belediyeler için sistemi yönettikleri ayrı bir masaüstü yazılıma sahiptirler.

Şekil 10. Alt yapı çalışması bilgi ekranı (www.konyakbs.com,2011)

Bilgi sistemi ile yapılan çalışmaya ait detaylar görülebilir. Planlanan kazı bilgileri bölümün de çalışmayı yapan kuruluş, yapılan çalışma, çalışmanın amacı, başlangıç ve bitiş tarihleri vb. bilgiler görülebilir.,

• Tarihi Eser ve Turizm Bilgi Sistemi

Bu modül ile Konya’da bulunan tarihi ve turistik yerler incelenebilir, kent bilgi sistemi ile haklarında detaylı bilgiler alınabilir. Tarihi ve Turistik yerler ile ilgili bilgiler(ulaşım, lokasyon vb.) enteraktif haritalar üzerinden görülebilir. Kent Rehberi ara yüzü ile kullanıcılar ilgilerine göre kentte bulunan mekânları(anıt, cami, müze, kütüphane vb.) inceleyebilirler.

Bu tür KBS uygulamaları ile belediyeler kendi bölgelerinde bulunan tarihi ve doğal güzelliklerin envanterini oluşturabilirler ve bu sayede iyi koruma önlemleri alabilirler.

Şekil 11. Kent rehberi ile “Gezilecek Yerler” sayfası (www.konyakbs.com.2011)

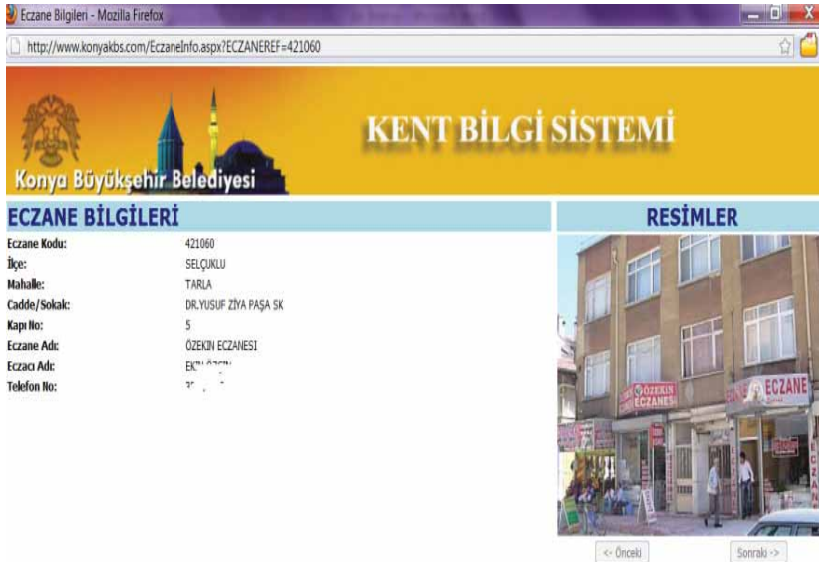
• Eczane Bilgi Sistemi:

Eczane sistemi ile kentte bulunan eczaneler konumsal bilgileri ve sözel bilgileri (tel no, eczacı adı vb.) KBS ortamına aktarılmıştır. Belediye bu verileri düzenli olarak günceller. Eczane bilgi sisteminde veriler ortak bir veri tabanında tutulmaktadır. Sistem ile eczaneler İlçe, Mahalle ve Eczane Adı bilgilere göre sorgulanabilmektedir. Nöbetçi eczane sorgusu yapılabilir.

Şekil 12. Kent Rehberi ile eczane sorgulaması (www.konyakbs.com, 2011)

Kent rehberi üzerinden bulunan eczaneye ait detaylı bilgiler enteraktif harita üzerinden Kent Bilgi Sistemine bağlantı yapılarak elde edilir. KBS üzerinden Eczaneye ait adres, eczacı adı, telefon numarası ve eczaneye ait resim bilgisine erişilebilir. Konya'da bulunan ve KBS'ye geçilmiş bölgelerde eczaneler KBS'ye kayıtlıdır.

Şekil 13. KBS ile erişilen eczane bilgileri (www.konyakbs.com,2011)

- Park/Bahçe: Şehirde bulunan halka açık Park ve bahçelerin yerleri sorgulanabilir.
- Projeler
- Kameralar
- Ulaşım
- Adres

Ülkemizde KBS konusunda en erken çalışmaya başlayan belediyelerimizden biride İstanbul Büyükşehir Belediyesi'dir. İstanbul'un ülkemizin en büyük kenti olması beraberinde çeşitli problemleri getirmektedir. En önemli problemlerin başında içinde yaşayan yoğun nüfusun ihtiyaçlarına (alt yapı, üst yapı, ulaşım vb.) cevap verebilmektir. Bu ihtiyaçların yönetilmesi için KBS uygulamaları zorunlu hale gelmiştir. İstanbul Belediyesi sıklık ile ihtiyaç duyulan KBS uygulamalarının bir çoğunu bünyesinde barındırmaktadır.

İBB bilgilerine çevrimiçi olarak çalışan “İstanbul Şehir Rehberi” ile “<http://sehirrehberi.ibb.gov.tr>” web adresinden ulaşılabilir. Şehir Rehberi ile enteraktif olarak sorgulamalar yapabiliriz. Günümüzde çekilen hava fotoğraflarına ek olarak 1946, 1966 ve 1982 yıllarına ait hava fotoğrafları ile İstanbul’u görülebilir.

3.3. Trabzon Belediyesi Kent Bilgi Sistemi

Trabzon Belediyesinin bir hizmeti olan KBS, hazırlık çalışmalarına 2005 yılı Şubat ayında başlanmıştır ve şu anda önemli sayılabilecek bir içerikle kullanımdadır. Siteye <http://212.156.86.90:808/default.html> adresinden ulaşılabilmektedir. [28] Trabzon Belediyesi KBS konusunda ülkemizde önde gelen belediyelerden birisidir. Pek çok belediyeçilik hizmeti internet üzerinden verilmektedir.

Şekil 15. Trabzon Belediyesi Kent Bilgi Sistemi [28]

3.4 Ülkemizde Kent Bilgi Sistemlerini Kullanan Bazı Belediyelerimiz

KBS uygulamaları sadece internet üzerinden vatandaşların sorgulama ve mevcut durumu görüntüledikleri sistemler değildir. Bilgi sistemlerinin güncellendiği, yönetildiği ve yeni verilerin aktarıldığı masaüstü uygulamaları belediyeler veya kamu kurumları bünyesinde bulunmaktadır.

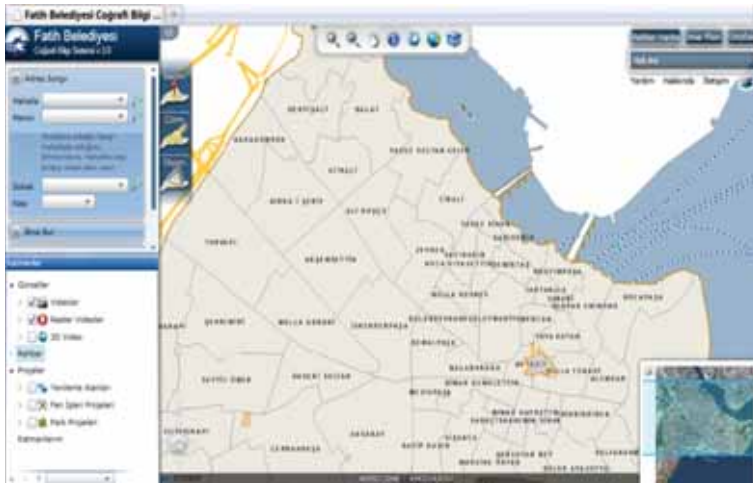
Ülkemizde KBS uygulamalarını masaüstü yazılımları ile kendi bünyelerinde bulunduran, enteraktif olarak kullanıcılarına internet üzerinden erişim sağlayan veya uygulamaları proje aşamasında olan bazı belediyelerimiz şunlardır.

- İzmir Büyükşehir Belediyesi

Şekil 16. İzmir 3 boyutlu Kent Rehberi [31]

- Bursa Büyükşehir Belediyesi
  - Antalya Büyükşehir Belediyesi
  - Denizli Belediyesi
- Fatih (İstanbul) Belediyesi

Şekil 17. Fatih Belediyesi Kent Bilgi Sistemi [29]

- **Kazan (Ankara) Belediyesi**

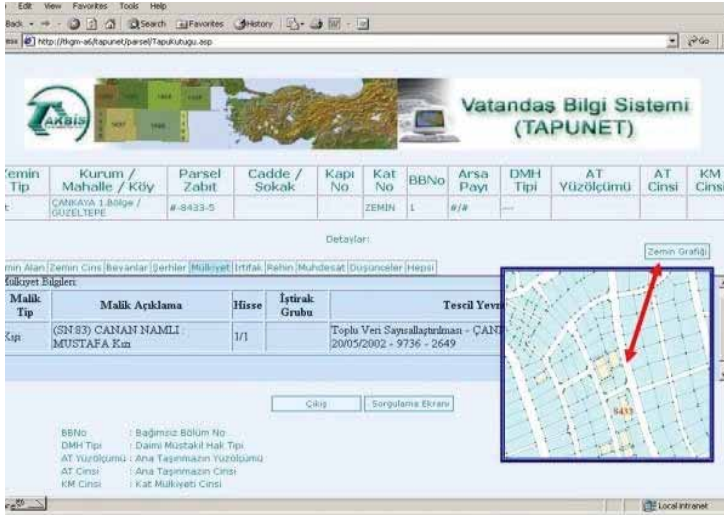
Şekil 18. Kazan Belediyesi Kent Bilgi Sistemi [30]

3.5 Ülkemizde Kent Bilgi Sistemlerini Kullanan Bazı Kamu Kurumlarımız

Kent Bilgi Sistemlerinin geniş bir kullanım alanı vardır. Bu nedenle sadece belediyeler tarafından değil çeşitli kamu kurum ve kuruluşu tarafından geliştirilen KBS uygulamaları mevcuttur. Kamu kurumları tüm Türkiye için sorumlu oldukları için yaptıkları uygulamalar tüm Türkiye için gerçekleştirilir. Geliştirilen uygulamalar genel olarak bakanlıklar veya ilgili kamu kurumlarının genel müdürlükleri tarafından oluşturulur ve taşra teşkilatlarının kullanıma açılırlar. Kamu tarafından kullanılan bilgi sistemi uygulamalarına TAKBİS örnek verilebilir.

- **Tapu Ve Kadastro Bilgi Sistemi (TAKBİS)** Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulan ve merkezden ve taşra teşkilatları tarafından yürütülen işlemleri bilgisayar ortamında, denetlenebilir ve e-devlet uygulamalarına entegre olabilmesi için oluşturulmuştur. Yapılan tüm işlemler çevrimiçi olarak yapılacağı için anlık olarak mevzuata uygunluğu veya güvenliği denetlenebilir.

Şekil 19. TAKBİS ekran görüntüsü [32]

4. Coğrafi/Kent Bilgi Sistemlerinin İdil'de Uygulamaları

Bu bölümde Coğrafi/Kent Bilgi Sistemlerinin, sahip olduğu coğrafi özellikler ve demografik yapısı ile İdil'in geleceğine yapacağı katkılar üzerinde durulacak, gerçekleştirilebilecek CBS / KBS uygulamalarına dair öneriler getirilecektir. Bu uygulamaların kullanımıyla elde edilecek faydalar, zaman, maliyet ve performans anlamındaki kazançlar ortaya konulacaktır.

4.2. İdil'de kurulacak CBS/KBS sisteminin olası faydaları

İdil'de kurulacak bir KBS'nin İdil'e katacağı olası faydalar aşağıdaki gibi sıralanabilir [5];

1. Altyapı, ulaşım, sağlık, güvenlik, denetim gibi hizmetlerin daha verimli, güvenilir, zamanında ve doğru işletilmesi sağlanır,
2. Kentte yaşayan insanların gereksinimleri ele alınarak, sorunları çözücü, etkin, akılcı mekânsal planlama için gerekli tüm kent verilerine hızlı ve etkin olarak ulaşım sağlanabilir,
3. Kentte yaşayan insanlara ilişkin demografik, sosyal ve ekonomik bilgileri depolayarak mekânsal planlamanın yanında sosyal ve ekonomik planlama işlemi sağlanabilir,
4. Belediye birimleri ve kentle ilgili çalışmalar yapan diğer kuruluşların çalışmalarındaki verimliliğin artırılması sağlanır;

4.3.1. Tapu ve Kadastro Bilgi Sistemi Entegrasyonu

TAKBİS, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün tapu ve kadastro tekniği ile ilgili işlemlerini standartlaştırarak Tapu Sicil ve Kadastro Müdürlüklerinde yürütülen işlemlerin mevzuata uygun bir şekilde ve bilgisayar ortamında yürütülmesini sağlayan, tüm bu işlemleri Coğrafi Bilgi Sistemi/Arazi Bilgi Sistemi mantığında gerçekleştiren entegre bir bilgi sistemidir [18]. Tapu ve Kadastro ile İdil Belediye arasında bir protokol yapılarak TAKBİS ile entegrasyon yapacak bir yapı kurulmalıdır. İdil Belediyesi bünyesinde kurulacak bir yapı belediyenin yetkileri dâhilinde sisteme bağlanarak kendi bölgesine ait veriler üzerinde işlemler yapılabilir.

Şekil 20. TAKBİS örneği [33]

Kent Bilgi Sistemlerinin bir alt uygulaması olarak Belediyelerce imar planlarının hazırlanması ve uygulaması amacıyla mülkiyet bilgilerine ihtiyaç vardır. İmar planlarının uygulaması sırasında mülkiyete ait değişen sözel ve grafik bilgilerin, güncel olarak, Kent Bilgi Sisteminde takibi gerekmektedir. Özellikle, imar planlarının daha ekonomik olarak uygulamasının sağlanması amacıyla, mülkiyet bilgilerinin ve kullanıcıların kimler olduğunun bilinmesi çok önemli olmaktadır [17].

İdil Belediyesi bünyesinde kurulacak olan bir bilgi sistemi ile Tapu ve Kadastro Müdürlükleri ile koordineli olarak aşağıda verilen işlemleri kendi web sunucuları üzerinden gerçekleştirebilecektir [19].

- **Ada-Parsel Sorgusu:** Arama sonuçlarının listelenmesi, listelenen parsellerin grafik bilgisine ulaşılması, parsel ait raporlama sayfalarına ulaşılması.
- **Mahalle Adres Sorgusu:** Mahalle seçiminin yapılması, seçilen mahalleye ait sokak bilgilerinin listelenmesi ve grafik bilgisine ulaşılması, listelenen sokaklara ait kapı bilgilerinin listelenmesi ve grafik bilgisine ulaşılması, sokak raporlama sayfasının oluşturulması bina bilgilerine ait raporlama sayfasının oluşturulması.
- **Sokak-Adres Sorgusu:** Otomatik e-imar Durumu Sorgusu: İnternet üzerinden Ada Parsel ve Numarataj bilgilerine dayalı otomatik imar durumu verilebilmektedir. Bu belge bilgi amaçlı olup, vatandaş resmi başvurusu öncesinde bu bilgiye kolaylıkla ulaşabilmektedir.
- **Kadastro İşlemleri:** Veritabanı destekli Kadastro Uygulaması, veritabanı destekli raporlama sayfalarına ulaşılması, farklı veritabanlarında çalışabilme özelliği, parsel değişikliklerini izleyebilme özelliği, eski parsel bilgilerine ulaşım
- **Yapı Ruhsat Giriş İşlemleri:** Yeni ruhsatların işlenmesi
- **Yapı Sorgusu**
- **Bağımsız Bölüm Sorgusu**
- **Kapı Sorgusu**

4.3.2. Adres ve Numarataj Bilgi Sistemi

5940 sayılı kanun ile mücavir alanlar içerisinde numarataj ve adresleme çalışması yapma yetkisi belediyelere verilmiştir [25]. Kent Bilgi Sistemi ve Numarataj çalışmaları için en temel verilerden olan mahalle sınırlarının ve bu mahallelerin şehir içi ulaşımı sağlayan bulvar, cadde ve sokak ağlarının bilgisayar ortamında sayısallaştırması ile oluşturulur. Bu işlem için mevcut Uydu Görüntüsü, Hâlihazır Haritalar ve İmar Planları gibi veriler ile TÜİK verileri ve İlçe Belediyesinin ilgili verileri kullanılmaktadır. Sayısallaştırma işlemleri sonucunda oluşturulan veriler veri tabanına aktarılmakta olup sistemin kurulmasına müteakip uluslararası standartlara uygun olarak PTT, TELEKOM gibi adres bileşenini kullanan TÜİK adres veri tabanına bağlanan İtfaiye, İl Emniyet Müdürlüğü, İl Jandarma Komutanlığı, İl Milli Eğitim Müdürlüğü, İl Sağlık Müdürlüğü, İl Nüfus Müdürlüğü ve diğer kurum ve kuruluşların kendi bilgi sistemlerinde kullanacağı şekilde paylaşımı sağlanmaktadır. Aynı zamanda da vatandaşların bu sistemden yararlanabilmesi için İdil Belediyesi İnternet Sitesinden de yayında olmalıdır. Bu veriler kent bilgi sisteminin sağlayacağı kent rehberi, adres bilgi sistemi ve en kısa yol sorgulamaları, navigasyon hizmetleri gibi ihtiyaçlar içinde oluşturulması ve güncel tutulması önem arz etmektedir [23].

[illegible]

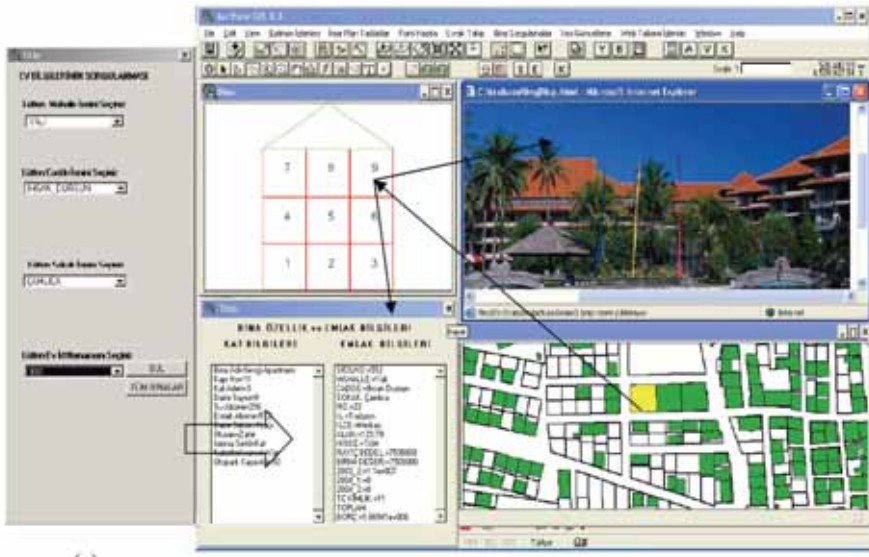
Şekil 21. Adres ve Numarataj Bilgi Sistemi [25]

4.3.3 Bina Bilgi Sistemi

İdil'de bulunan bina/yapılar bizzat arazide barkotlu etiketlerle işaretlenir, fotoğrafı çekilerek kent bilgi sistemine aktarılır. Bu uygulama kapsamında tüm binaların durumu online olarak görülebilmektedir [20], Numarataj Bilgileri (dış kapı no, numarataj kodu vb.), taşınmaz bilgileri (site/blok adı, kullanım tipi, inşaat türü, çatı durumu, yangın merdiveni, otopark, asansör vb.) binalara ait kullanımlarla ilgili her türlü işlem yapılabilir.

Şekil 22. Bina kimlik no uygulaması [20]

Şekil 23. Bina bilgilerinin sorgulanması [11]

4.3.4. Tarihi Eser ve Turizm Bilgi Sistemi

Tarihi Eser ve Turizm Bilgi Sistemi ile İdil'in tarihsel, kültürel, fiziksel ve doğal karakterini yansıtan taşınmaz kültür varlıklarının tanıtımı yapılacaktır. Bu sistemde kullanılacak akıllı harita sistemiyle İdil sınırları içerisinde bulunan tarihi eserlerin, gezilecek yerlerin ve konaklama alanlarının yerleri, ulaşım bilgileri, resimleri ve öznitelik bilgilerine kolaylıkla ulaşılacaktır [23]. Bu çalışmanın yapılabilmesi için İdil ve Şırnak İli çevresine ait Uydu Görüntüleri, Haritalar, Kaymakamlık ve Kültür Turizm İl Müdürlüğünden alınacak veriler kullanılacaktır. Proje sonunda elde edilen veriler internet üzerinden ortak bir veritabanı aracılığı ile Şırnak İli ve İdil ilçesinde bulunan sorumlu kuruluşların kullanıma açılmalıdır. Ayrıca sistem halkın kullanımına açık olmalı ve İdil Belediyesinin web sitesinden yayınlanmalıdır.

4.3.5. İçme Suyu ve Atık su Şebeke Bilgi Sistemi

Bu uygulama ile İdil'de bulunan içme suyu ve atık su şebeke sistemi sayısallaştırılarak, Belediye bünyesindeki masaüstü KBS uygulamaları için de sorgulanması ve değerlendirilmesi sağlanacaktır. Eğer istenir ise internet üzerinden kullanıma açılabilir. Bu uygulama ile kent içerisinde boruların hangi bölgelerden geçtiği, yeni şebeke kuruluşlarında hangi bölgelerin öncelikli olduğu yâda ihtiyaç duyulduğu görülebilecektir. Online olarak haritalar üzerinden şehrin hangi bölgelerinde "Su sayacı, Su vanası veya Yangın vanası" bulunduğu görülebilecektir. Ayrıca "Su depolama tesislerinin, Çöp toplama – Tasfiye birimleri vb." alanlar ve bunların hizmet verebileceği alanlar görülebilecektir.

Şekil 24. Trabzon İli İçme Suyu ve Atık su Şebeke bilgi sistemi [21].

4.3.6. İdil Şehir Rehberi Sistemi

İdil için KBS ile bütünsel olarak Şehir rehberi uygulaması oluşturulabilir. Bu uygulama ile internet üzerinden İdil ait güncel veriler paylaşılabilir. Bu bölüm içerisinde İdil'e ait tanıtıcı bilgiler (tarihi ve turistik yerler, parklar/bahçeler, adres vb) paylaşılabilir. İdil'in uydu görüntüleri ile parsel ve ada bilgileri bu bölümde paylaşılabilir. Enteraktif haritalar aracılığı ile şehir tanıtımı yapılabilir. Ayrıca belediye bünyesinde sisteme kullanılan bilgi sistemleri şehir rehberi uygulamasına entegre edilerek kullanıcıların sorgulama yapması ve kendilerine ait bilgileri görebilmeleri sağlanabilir.

4.3.7. Mezarlık Bilgi Sistemi

Kent Bilgi Sistemlerinin bir aracı olan Mezarlık bilgi sisteminin amacı mezarlıkta bulunan coğrafi veri ile sözde bulunan mezara ait tapu ve mevta bilgilerinin ilişkilendirilmesi ile ilişkilendirilen bu verinin çeşitli araçlar kullanılarak (web, kiosk vb.) halkın kullanımına sunulmasıdır. Bu sayede kişiler çeşitli sorgulama yöntemleri ile mezara ait tapu ve mevta bilgilerine çok kolay ve istediğinde ulaşabilecek hem de bulmak istediği, ziyaret etmek istediği mezara bir yol şeması ve yönlendirme bilgileri sayesinde çok rahat bir şekilde ulaşacaktır [23]. İl ve ilçelerdeki mevcut tüm verilerin ortak bir veri tabanında toplanması, mezarlıklara ait sayısal haritaların oluşturulması, verilerin entegre edilerek sorgulama ve analiz edilmesine olanak sağlayan bir sistem [22]. Ayrıca bu sistem çeşitli araştırmalar yapan bilim insanlarına da veri kaynağı olabilir. Bilgi sistemi üzerinden, ölenlerin kadın ve erkek oranlarını, ölüm nedenleri araştırmalarını veya yaş ortalamaları gibi verileri elde edebilirler.

Şekil 25. Bursa Büyükşehir Belediyesi Mezarlık Bilgi Sistemi [24]

4.3.8. Muhtar Bilgi Sistemi

Muhtar Bilgi Sistemleri, belediyeler bünyesinde bulunan mahalle muhtarlarının belediyelerle birlikte çalışmalarına imkân sağlamaktadır. Belediyeler kendilerine bağlı bulunan muhtarlıklara kendi sistemlerini açarak kullanıdurmaktadırlar. Muhtarlar her türlü taleplerini çevrimiçi olarak KBS aracılığı ile belediye yönetimine ulaştırabilirler. Bu sistem ile belediyeye bağlı muhtarlıkların bölgelerinde analizler yapılabilir, örneğin hangi mahallede kaç adet yardıma muhtaç aile olduğu, mahallede yaşayan toplam nüfus (kadın, erkek oranları, çocuk sayısı vb.) Muhtar bilgi sistemi ile takip edilebilir. Kurulacak bilgi sistemi ile muhtarlar kendi yetkileri oranında belediyenin bilgi sisteminden yararlanabilirler. Bilgi sistemi ayrıca TÜİK sistemi ile entegre edilerek, muhtarların kendi sorumluk alanlarındaki kişilere daha sağlıklı olarak erişebilmelerini sağlayabilir.

4.3.7. Afet Bilgi Sistemi

Afet bilgi sistemi olası bir acil durumda belediye bünyesinde ki karar vericilere, kendi sorumluluklarını yerine getirmede yol gösterici olmaktadır. Bu sistem belediye ile birlikte ilçe kaymakamlığının ortak yönetiminde olması sistemin verimliliğini artıracaktır.

Olası bir afet anı sonrasında kriz komitesinin afet yönetimi çalışmalarında etkin ve doğru karar verebilmesi ve acilen yardım hizmet gruplarının çalışmalarına destek olabilecek bilgiye hızlı erişim ve etkin kullanılmasını sağlayan bir sistemdir. Bölge sınırları içerisindeki kamu hizmeti gören tüm kamu kurum ve kuruluşları ile diğer lojistik öneme haiz kurumların personel, araç, gereç, durumlarının değerlendirilmesi ile afet planlamasında kullanılan her türlü arsa, bina ve işletmeler sistem içerisinde

değerlendirilmektedir. Bu işlemleri doğru hızlı ve etkin bir şekilde gerçekleştirmek için CBS ve KBS olgusundan yararlanılmıştır [27].

5. Sonuç ve Değerlendirme

Kent Bilgi Sistemlerinin kullanımı, İdil'in şehir planlaması, yönetimi ve şehirdeki hizmetlerin organizasyonunda önemli faydalar sağlayacaktır. Kente ait nüfus, mülkiyet, uğraş ve vergi bilgileri ile hâlihazır ve kadastr haritaları, imar planları ve altyapı bilgilerinin tümleşik bir biçimde kullanılması ile imar hizmetleri, altyapı ve üstyapı hizmetleri, şehir planlama hizmetleri ve vergi yükümlülükleri ile ilgili çalışmalar etkin, hızlı ve çağdaş bir biçimde yerine getirilebilecektir. KBS/CBS uygulamaları ile ayrıca, çevresel analizler, acil durum yönetimi, ulaşım ve lojistik uygulamaları, tesisler için en uygun alanların belirlenmesi (Sosyal tesisler, okullar, hizmet binaları, hastaneler, afet yönetim birimleri vb.), su kaynaklarının yönetimi, bayındırlık ve imar çalışmaları gibi hizmet ve faaliyetlerin organizasyonu çok daha verimli bir şekilde gerçekleştirilebilecektir. Geliştirilen uygulamalar ile konumsal ve sözel veriler birlikte değerlendirilebilecektir.

Kurulacak KBS ile yöneticilerin sosyal, ekonomik ve demografik bilgileri bilgi sistemleri aracılığı görmesi sağlanarak şehirde halkın hizmetine sunulacak her türlü tasarruf ve hizmetin optimum olarak yapılması sağlayacaktır. Kente ait yapıların zemin etütleri ve yapı kalitelerini coğrafi bilgi sistemi althğında değerlendirerek yöneticilerin tedbir almasını sağlanabilir. İnşaat ruhsatlarının ve yapı kullanma izinlerinin İdil Belediyesinin kontrolü altında yürütülmesini daha sağlıklı bir şekilde yürütülmesi sağlanabilir. Örneğin Tarihi ve Tescilli yapıları sistemde tanımlayarak korunması sağlanabilir [13].

Kent Bilgi Sistemi, belediyelerin gelirlerini yıl bazında en az %20 artırır. Bu artışı, vergi kaçığını ortadan kaldırarak, hızlı imar planı yaparak, arsa üreterek, kamulaştırma maliyetlerini en aza düşürerek sağlar [14]. Bu veriden yola çıkarak KBS uygulamalarını İdil'de faaliyete geçirildiği takdirde hem belediye gelirleri artırılacaktır hemde CBS/KBS uygulamaları için gereken maddi kaynak temin edilerek belediye üzerindeki yatırım yükü azaltacaktır. İdil gibi kentleşmenin tam olarak sağlanamadığı şehirlerde uygun bir plan ile sağlanan ek gelirlerin oranı % 20'nin de üzerine çıkabilir.

Kurulacak olan KBS ile kente ait tüm veriler bir merkezde toplanacağı için şehirdeki tüm kamu kuruluşlarının sağlıklı bir şekilde hizmet vermesi sağlanabilir. Ayrıca KBS ile bu veriler üzerinde analiz ve sorgulamalar yapılarak şehre ait acil sorunların tespiti kolaylaşır.

Kent Bilgi Sistemi sayesinde İdil'de önemli bir problem olan kaçak ve imar planına aykırı yapılaşmalar anında fark edilerek, gerekli önlemler ve tedbirler hızlı bir şekilde alınabilir.

Kurulacak bir KBS ile İdil’de bulunan binalara ait bir döküm oluşturulabilir. Her bir binaya bir kimlik numarası verilmesi sonucunda sayısal ortamda binalar ile ilgili sorgulamalar yapılabilir. Bu sorgulamalara örnek verilir ise; bina yapı malzemesi, bina kalitesi, bina gelişmişlik durumu, bina ısıtması, bina yaşı vb.

İdil’in tarihi ve doğal güzellikleri kurulacak olan “İdil Kent Rehberi” adı altında internet üzerinden enteraktif olarak kullanıma açılabilir. Bu yol ile İdil’e gelecek kişilerin İdil hakkında önceden yeterli bilgiye sahip olmaları sağlanabilir. Ayrıca İdil’in Tarihi ve Turistik yerleri İdil Kent Rehberi ile görsel açıdan resimler, animasyonlar, tanıtıcı reklam bantları ile zenginleştirilerek tanıtılabilir. Kent rehberi ile belediyenin kullandığı bilgi sistemlerinin sorgulanması halka açılabilir. Vatandaşlar kendilerine ait bilgileri belediyeye gelmeden internet üzerinden öğrenebilirler bu sayede belediyenin iş yükü azalacaktır.

Kurulacak Bilgi Sistemi yardımı ile İdil Kaymakamlığı bünyesinde faaliyet gösteren “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı” aracılığı ile yapılan yardımların daha sağlıklı ve kesin verilere dayanarak verilmesi sağlanabilir. Örnek olarak hangi mahallede kaç yardıma muhtaç aile yaşadığı, bu ailelerin yaşadığı binaların durumu, yeşil kart kullanım durumları vb. incelenebilir edilebilir. Ayrıca gerçek ihtiyaç sahiplerinin tespiti için yardım edilecek kişinin beyanı ile bilgi sistemlerinden elde edilecek veriler karşılaştırılabilir.

2010-2011 GAP Kırsal Kalkınma Projeleri Destekleme Programı ile kabul edilen "İdil Berivan Bebeği Projesi'nin tanıtımı Kent Rehberi sistemi içerisinde oluşturulacak bir modül ile Türkiye'ye ve Dünyaya tanımı sağlanabilir.

Geliştirilen KBS uygulamaları ile “e-devlet” uygulamaları entegre edilerek kamu tarafından sunulan tüm olanaklardan yararlanılması sağlanabilir.

Bazı kompleks CBS/KBS uygulamaları ilçe bazında hayata geçirilmesinde sorunlar oluşabilir. Bu uygulamalarda Şırnak ili geneline yönelik kurulan bilgi sistemlerinden yararlanılabilir.

CBS/KBS sistemlerinin hızlı bir şekilde kurulup işleme alınabilmesi için büyükşehir belediyelerin de olan Kent Bilgi Sistemi Şube Müdürlüğü benzeri bir yapı ihdas edilmelidir. Eğer bu yapının kurulması önünde yasal mevzuat engeli var ise bu konular ile ilgilenecek sorumlu bir personel tayin edilmelidir.

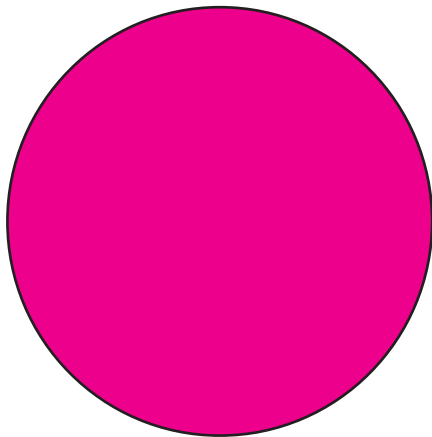
Proje kapsamında oluşturulan bilgi sistemlerinin sürekli olarak güncelliğinin sağlanması gerekmektedir. Güncelleştirme işlemleri için ilçe de bulunan kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği sağlanmalı ayrıca güncelleştirme işlemi ve sistemin yönetimi için belediye bünyesinde nitelikli iş gücü istihdam edilmelidir.

İdil Belediyesinin gerçekleştireceği KBS uygulamalarında bu alanda deneyimli ve uzmanlık sahibi kişilerden danışmanlık hizmeti alması gerekmektedir. Bu iş sadece KBS uygulamasını kuracak yazılım/proje firmalarına bırakılmamalıdır.

Kaynakça:

1. İsmail Rakıp Karaş, Serpil Eroğlu, “*Demir Çelik Endüstrisinde Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanımı*” , Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu
2. http://tr.wikipedia.org/wiki/Co%C4%9Frafî_Bilgi_Sistemi: (Son Erişim Şubat 2011)
3. Tahsin Yomralıoğlu, “*Coğrafi Bilgi Sistemleri*”, Seçil Ofset, İstanbul, 1-2, 2000
4. Nihat Morova, “*Kent Bilgi Sisteminin Belediye Hizmetlerinde Uygulama Alanları*”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi, Yapı Teknolojileri Elektronik Dergisi 2007 (2) 7 16
5. Selçuk Gürpınar, “*Neden Kent Bilgi Sistemi*” , Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri / Fatih Üniversitesi, 13-14 Kasım 2001
6. Ethem Kadri Pektaş, “*Coğrafi Ve Kent Bilgi Sistemi Uygulamaları Ve Afyonkarahisar İli Örneği*”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi (C.X I,S II, 2009)
7. Tahsin Yomralıoğlu ve Mehmet Çete, “**Kent Bilgi Sistemleri: Çağdaş Yerel Yönetim Aracı**”, Arkitekt Dergisi, Mayıs-Haziran 2002,
8. Türksel Kaya Bensghir ve Aslı Akay, “*Yerel Yönetimlerde Coğrafi Bilgi Sistemleri Türkiye Uygulamaları*” , Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayın, Ankara
9. Vahap Tecim ,Çiğdem Tarhan, “*Türkiye’de İdeal Kent Bilgi Sistemi Oluşturma Kısıtları Ve Yapılmakta Olan Çalışmaların Değerlendirilmesi*”, 3.Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri, 2004, İstanbul
10. Tecim, V. (2001) “*Coğrafi Bilgi Sistemleri: Temel Kavramlar, Uygulama Alanları*”, İlkem Ofset Yayın, İzmir
11. Abdurrahman Geymen, “*Yerel Yönetimler İçin Konumsal Tabanlı İşlevlere Yönelik Devingen Yapılı Prototip Bir Kent Bilgi Sistemi (DEVKBS) Yazılımının Geliştirilmesi*”, Doktora Tezi, KTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeodezi ve Fotogrametri Müh. ABD, s.193, Trabzon, 2006
12. <http://www.konya.bel.tr/sayfadetay.php?sayfaID=23> (Son Erişim Şubat 2011)
13. <http://www.konya.bel.tr/sayfadetay.php?sayfaID=151> (Son Erişim Şubat 2011)
14. <http://www.sivas.bel.tr/bpi.asp?caid=414&cid=2916> (Son Erişim Şubat 2011)
15. <http://www.belediye.org/sw/cbs.htm> (Son Erişim Şubat 2011)
16. NİHAT Morova, “*Kent Bilgi Sistemi Ve Uygulaması: Atabey Örneği*”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006

17. Orhan Mataracı, Mustafa İlker, “*Takbis-Tapu Ve Kadastro Bilgi Sistemi*”, Selçuk Üniversitesi Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği öğretiminde 30. Yıl Sempozyumu, 16-18 Ekim 2002, Konya
18. <http://www.tkgm.gov.tr/tkgm/index.php?page=projeler&pID=1> (Son Erişim Şubat 2011)
19. <http://www.beylikduzu.bel.tr/c/ho.asp?id=6315&k=> (Son Erişim Şubat 2011)
20. <http://www.iski.gov.tr/web/statik.aspx?KID=1000859> (Son Erişim Şubat 2011)
21. http://212.156.86.90:808/trbsu_9_3_bytbaki/default.aspx (Son Erişim Şubat 2011)
22. <http://www.aksam.com.tr/mezarlik-bilgi-sistemi-ziyaretcilere-yol-gosteriyor--20394h.html> (Son Erişim Şubat 2011)
23. <http://212.175.131.6/web2/index.php?page=imar-hizmetleri> (Son Erişim Şubat 2011)
24. <http://mbs.bursa.bel.tr/> (Son Erişim Şubat 2011)
25. <http://www.belsis.com.tr/programlar.php?id=10> (Son Erişim Şubat 2011)
26. Geymen, A., Karaş, İ., Baz, İ., (2004), “*Yerel Yönetimlerde Akıllı Etkileşimli ve Analiz Tabanlı Kent Bilgi Sistemi Tasarımı ve Uygulaması*”, 9. Esri ve Erdas Kullanıcıları Toplantısı, 20-21 Eylül, Ankara, CD Bildiri.
27. http://www.akropol.com.tr/proje/afetbilgi/ana_afet.htm (Son Erişim Şubat 2011)
28. <http://212.156.86.90:808/default.html> (Son Erişim Şubat 2011)
29. <http://88.255.77.38/webgis/> (Son Erişim Şubat 2011)
30. 30- <http://85.105.11.129/kazanbel/> (Son Erişim Şubat 2011)
31. <http://www.izmir.bel.tr/StandartPages.asp?menuID=1963> (Son Erişim Şubat 2011)
32. <http://www.sahinbey.gov.tr/orta/takbis.html> (Son Erişim Şubat 2011)
33. <http://yis.tkgm.gov.tr/Icerik/IcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC4DB75BF93609555> Eğitim Videosu (Son Erişim Şubat 2011)

RESMİ İSTATİSTİKLERLE İDİL EKONOMİSİ VE ŞIRNAK'TAKİ YERİ

Öğr. Gör. Ömer DORU

Şırnak Üniversitesi Şırnak Meslek Yüksekokulu

Öğr. Gör. Yunus AÇCI

Şırnak Üniversitesi Şırnak Meslek Yüksekokulu

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, İdil ilçesinin sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymak ve İdil'in Şırnak içindeki yerini belirlemektir. Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde bölgesel kalkınma kavramı irdelenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ilçenin sosyal ve ekonomik yapısı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çalışma da ilin sosyal ve ekonomik yapısı tablolar ve şekiller yardımıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Abstract

The aim of this study is to present social and economic structure of İdil and to determine the location of İdil in Şırnak. This study consists of four part. In the second section of the study; an attempt to explicate the concept of regional development is made. The third chapter examines economical and social structure of the district in detail. In this study, it is endeavored to evaluate the social and economical structure of İdil with the help of tables and diagram.

1) GİRİŞ

1940'lı yıllarda önem kazanmaya başlamış olan bölgesel kalkınma kavramını, ulusal düzeyde girilen kalkınma çabalarının bölgesel birimlere indirgenmesi olarak tanımlamak mümkündür. Bölgesel kalkınmanın asıl amacı, bölgeler arasındaki farklılıkların giderilmesidir. Bölgesel kalkınma çabaları, bölgesel planlamalar ve bölgesel politikalar aracılığı ile bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesini amaçlar.

Dünyanın birçok ülkesi gibi, Türkiye de birbirinden farklı bölgelerden oluşmaktadır. Hatta söz konusu bölgeleri oluşturan yerel birimlerde de bölgesel dengesizlikler bariz bir haldedir. Ülkemizde ciddi boyutlarda bölgesel dengesizlik sorunları bulunmasına rağmen, bu soruna çözüm olabilecek bölgesel kalkınma politikaları ve programları yetersiz kalmaktadır. Türkiye'de bölgelerarası dengesizlikleri azaltmak amacıyla 1960'lı yıllardan bu yana kalkınma planları hazırlanmaktadır. Günümüze kadar uygulanan bu kalkınma planları, yeterli finans kaynaklarına sahip olunamaması, kalkınma planlarının sadece ekonomik biçimde algılanması kültürel ve çevre boyutunun ihmal edilmesi nedenleri ile beklenen sonuçları verememiştir.

Bu çalışmada İdil ilçesinin sosyo-ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmış ve ilçenin Şırnak'taki yeri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bildiri, bugüne kadar üzerinde fazla çalışma yapılmayan İlçenin sosyo-ekonomik yapısı açısından daha iyi tanınmasını sağlayacaktır.

Analizlerimizde TUİK, Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, Milli Eğitim İl Müdürlüğü ve Sağlık İl Müdürlüğü verilerinden yararlanılmıştır. Sosyo-ekonomik değişkenlere ait verilerin tamamının farklı yıllara ait olması, çalışmada her değişken için farklı bir yılın esas alınmasına neden olmuştur.

Bildiri dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde giriş kısmına yer verilmiş, ikinci bölümde ise bölgesel kalkınma kavramı ve politikaları hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde İdil ilçesinin sosyal ve ekonomik yapısı incelenerek, Şırnak ili içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise sonuç ve değerlendirme yer almaktadır.

II)BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

Kalkınma kavramı, toplumların gelişim sürecine uygun olarak, farklı dönemlerde değişik içerikler kazandığı gibi aynı dönemde farklı içeriklerle de kullanılmıştır. Kavram, bazen de kendine yakın anlamlar taşıyan sanayileşme, modernleşme, ilerleme, büyüme ve yapısal değişme gibi kavramlarla iç içe geçmiş, onların yerine kullanılmıştır, ancak bu durum kalkınma olgusunun anlamında bir kargaşaya sebep olmuştur.¹

Bölgesel kalkınma kavramının ise çok uzun bir geçmişi yoktur. Kavram, 1950'li yıllarda kalkınma ekonomisiyle beraber güncellik kazanmıştır. Ancak günümüzde söz konusu kavram az gelişmiş tüm bölgeler için önem taşımaktadır.²

Bölgesel kalkınma kavramı, az gelişmiş bölgeler açısından büyümenin yanı sıra, nitel ve nicel yönden yapısal değişimleri içeren geniş bir kavramdır. Bu kavram, günümüzde nüfus, tarımsal yapı, sanayi yapısı, gelir dağılımı, mali piyasalar, ulaşım ve haberleşme olanakları, sağlık ve eğitim hizmetlerinde etkinlik ve yaygınlık düzeylerindeki farklılıkları ifade eden bölgesel dengesizlik temelinde ele alınmakta ve geri kalmış bölgelerin çeşitli biçimlerde geliştirilmesi amacını ifade etmektedir. Dolayısıyla bölgesel kalkınma ile amaçlanan, yalnızca az gelişmiş bölgelerde ekonomik büyümenin sağlanması değil, ekonomik ve sosyal anlamda refah düzeyinin,

¹ Başak Gül Aktakaş, "Bölgesel/Yerel Kalkınma, Bölgesel Gelişme İçin Bir Model", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2006,s.3

² Ayşe Durgun, "Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Isparta Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta,2006, s.45

gelişmiş bölge düzeyine yaklaştırılması yoluyla bölgesel dengesizliklerin giderilmesidir.³

Söz konusu dengesizlikleri gidermeyi ve ekonomik gelişme ve sosyal refahı ülke geneline dengeli biçimde dağıtmayı amaçlayan bölgesel kalkınma politikaları, hemen her ülkede başarılı olmaktadır. Ancak politikaların yoğunluğunu ve biçimi zamana ve değişen koşullara bağlı olarak değişiklik gösterdiği dikkate alınmalıdır.

Bölgesel kalkınma politikalarının amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.⁴

- Ülke nüfusunun bölgeler arasında dengeli dağılımı,
- Ülkenin geri kalmış bölgelerinin ekonomik ve sosyal kalkınması,
- Bölge kaynaklarının değerlendirilmesi,
- Gelişmenin bütün ekonomiye yayılması,
- Bölgesel ekonomilerin entegrasyonu,
- Bölgelerde sağlıklı büyümenin özendirilmesi ve refahın artırılması
- Endüstrinin ülkede uygun dağılımının sağlanması

Bölgesel kalkınma politikasının araçları, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler için farklı olabileceği gibi, hareketliliğini yitiren gerilemekte olan bir bölge ve o zamana kadar hiçbir gelişmenin olmadığı bir azgelişmiş bölge için de farklıdır. Bölgesel gelişmede seçilen stratejik yaklaşım, kalkınma politikasında hangi aracın kullanılacağını da etkilemektedir. Bir bölgede, bölgesel kalkınma araçlarının hangisi uygulanırsa uygulansın, bunların o bölge içinde dinamizm yarattığı bilinmektedir. Bölgesel kalkınma araçlarını incelemeden önce, belirtilmesi gereken önemli bir nokta da devletin direkt müdahalesi veya siyasal iradenin desteği olmaksızın hiçbir bölgesel kalkınma politikasının etkin olmayacağı ileri sürülmektedir.⁵

Bölgesel kalkınma politikalarının araçları şu şekilde sıralanabilmektedir.

- Bölgesel Planlama
- Kamu yatırımları
- Mali ve vergisel teşvik önlemleri
- Bölgesel kalkınma sorununa yönetsel örgütün uyum sağlaması

III) İDİL İLÇESİNİN SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELERİ

³ Nine Nur Bozdoğan, "Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 25

⁴ İstemihan Peşelioğlu, "Avrupa Birliği Perspektifinde Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Uygulama İmkanları", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, s. 56

⁵ Abdullah Taştekin, "Avrupa Birliği'nde Bölgeselleşme Politikaları ve Türkiye'de Bölgesel Stratejiler", Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, s. 28

Bir şehrin yatırımcılar için çekim merkezi olması ülke ve bölgenin gelişmişliği yanında kendi özel konum ve koşullarına bağlıdır. Bazı şehirler kamunun özel desteğine rağmen yeterli bir gelişme potansiyeli gösteremezken, bazı şehirler de kendi iç dinamizmleri ile bu gelişme başarısını gösterebilmektedir. Gelişme dinamiğini oluşturan bu unsurlar genel olarak doğal altyapı, maddi altyapı ve beşeri altyapıdan oluşmaktadır. Söz konusu altyapılar birbirlerini tamamlayarak geliştiği ölçüde sosyo-ekonomik düzeyi artan bir şehirden bahsedilebilir.

A) NÜFUS

2010 Nüfus sayımına göre İdil ilçesinin toplam nüfusu 69.090'dır. Bu nüfusun %33'ünü oluşturan 22.801 kişi şehir merkezlerinde, %67'sini oluşturan 46.289'u belde ve köylerde yaşamaktadır. Bu oranlar genel il nüfusuna göre farklılık göstermektedir. Yine 2010 Nüfus sayımına göre Şırnak il nüfusunun %63'ü şehirlerde yaşarken, %37'si belde ve köylerde yaşamaktadır.

Tablo 1 : İlçeler İtibariyle Şırnak İli nüfus verileri, 2010

	İl/ilçe merkezleri			Belde/köyler			Toplam		
	Topla m	Erkek	Kadın	Topla m	Erke k	Kadı n	Topl am	Erkek	Kadı n
Şırnak									
Beytüşşebap	5.231	2.769	2.462	12.306	6.156	6.150	17.537	8.925	8.612
Cizre	100.478	50.756	49.722	16.951	8.358	8.593	117.429	59.114	58.315
İdil	22.801	11.472	11.329	46.289	22.742	23.547	69.090	34.214	34.876
Silopi	76.323	39.230	37.093	27.771	13.906	13.865	104.094	53.136	50.958
Merkez	54.263	29.164	25.099	23.602	11.865	11.737	77.865	41.029	36.836
Uludere	7.326	4.181	3.145	27.192	13.624	13.568	34.518	17.805	16.713
Güçlükona k	3.072	1.685	1.387	6.504	3.279	3.225	9.576	4.964	4.612
Toplam	269.494	139.257	130.237	160.615	79.930	80.685	430.109	219.187	210.922

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2011

2010 Nüfus Sayımına göre, ilçedeki 69.090 kişinin 34.214'i erkek, 34.876'i ise kadın nüfustur. İlçedeki erkek nüfus, toplam nüfusun %49,52' ini oluştururken, kadın nüfus

ise nüfusun % 50,48'ini oluşturmaktadır. İldeki 430.109 kişinin 219.187'i erkek, 210.922'i ise kadın nüfustur. İldeki erkek nüfus, toplam nüfusun %50,96' ini oluştururken, kadın nüfus ise nüfusun % 49,04'ünü oluşturmaktadır. İlçedeki cinsiyete göre nüfus dağılımı Şırnak İline göre farklılık göstermektedir.

İdil ilçesinin nüfusunda görülen yaş grupları dağılımı, Şırnak İlinin nüfusunda görülen yaş dağılımı ile benzerlik gösterirken, Türkiye'nin nüfusunda görülen yaş dağılımı ile benzerlik göstermemektedir. İlçe genelinde 0–14 yaş grubundaki genç nüfusun oranı % 46,61 iken, İl genelinde %44,87, Türkiye nüfusunda ise bu oran % 25,61'dir. Buna karşın; 15–65 yaş grubu olan çalışma çağındaki nüfusun toplam ilçe nüfusu içerisindeki payı %50,16'dır. Bu oran İl genelinde %52,18, Türkiye ortalaması da %67,17'dir.

Tablo 2 : Yaş Grubu İtibariyle nüfus verileri, 2010

Yaş. Gr.	Türkiye		Şırnak İli		İdil İlçesi	
	Ülke Nüfusu	Toplam Nüfus Oranı	İl Nüfusu	Toplam Nüfus Oranı	İlçe Nüfusu	Toplam Nüfus Oranı
0–14	18.878.582	25,61	192.997	44,87	32.203	46,61
15–64	49.516.670	67,17	224.426	52,18	34.657	50,16
65+	5.327.736	7,23	12.686	2,95	2.230	3,23
Toplam	73.722.988	100	430.109	100	69.090	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2011

B) SAĞLIK GÖSTERGELERİ

Sosyal altyapının önemli bir unsurunu meydana getiren sağlık sektöründe İdil, sağlık göstergeleri açısından Türkiye ve bölge illerinin gerisinde olan Şırnak ilinde Merkez, Cizre ve Silopi ilçelerinden sonra en iyi sağlık standardına sahip olan 4. ilçedir.⁶

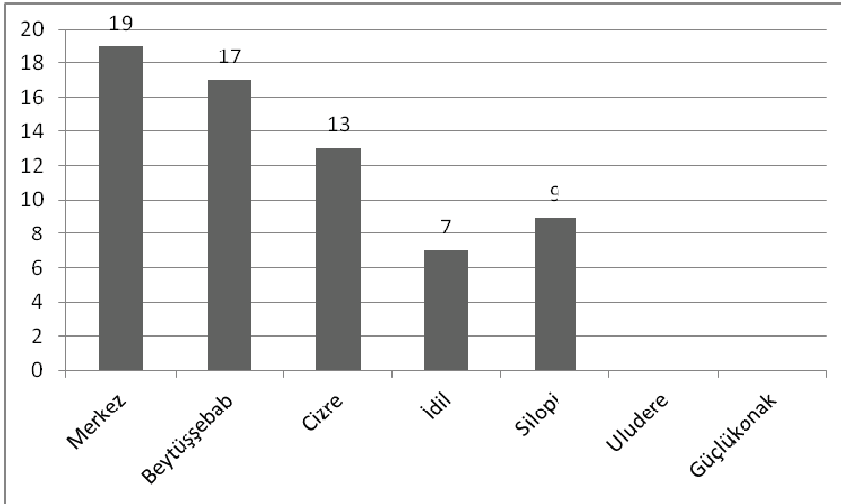
⁶ TÜİK “Bölgesel Göstergeler TRC3 2009”, TÜİK Matbaası, Ankara, 2010, s53

Tablo 3: Şırnak Sağlık Tesislerinin İlçelere Göre Dağılımı, 2010

İlçeler	Toplum Sağlık Merkezi	Aile Sağlığı Merkezi	Sağlık Evi	Hastane	Verem Savaş Dispanseri
Merkez	1	8	7	1	1
Beytüşşebap	1	3	0	1	0
Cizre	1	9	3	1	1
İdil	1	10	4	1	0
Silopi	1	9	1	1	0
Uludere	1	7	1	0	0
Güçlükonak	1	2	1	0	0

Kaynak: Şırnak İl Sağlık Müdürlüğü, 2010

Tablo 3, Şırnak'taki sağlık tesislerinin ilçelere göre dağılımını göstermektedir. Görüldüğü gibi İdil, Merkez, Beytüşşebap, Cizre ve Silopi ilçelerinde hastane mevcut iken Uludere ve Güçlükonak ilçelerinde hastane bulunmamaktadır. Bu ilçelerde yaşayan nüfus, sağlık hizmetlerini diğer ilçelerdeki hastanelerden karşılamaktadır.

Şekil 1: Şırnak İlinde İlçeler İtibariyle 10.000 Kişi Başına Düşen Yatak Sayısı, 2010
Şırnak yataklı tedavi kurumlarının, yatak kapasitelerinin tamamı Sağlık Bakanlığına aittir. İl de özel hastane bulunmamaktadır. İdil'de 10.000 kişiye düşen yatak sayısı 7

iken, Merkez ilçe de 19, Beytüşşebap ve Cizre ilçelerinde sırasıyla 17 ve 13'dür. Söz konusu gösterge, 2006 yılı itibariyle 63 olan Avrupa ve 26 olan Türkiye'nin oldukça gerisindedir.⁷

Tablo 4:Şırnak İli Sağlık Personelinin İlçeler İtibariyle Unvana Göre Dağılımı, 2010

İlçeler	Uzman Doktor	Pratisyen Doktor	Hemşire	Ebe	Sağlık Personeli
Merkez	56	9	83	22	48
Beytüşşebap	3	3	16	9	17
Cizre	36	7	88	30	132
İdil	15	4	28	10	44
Silopi	23	7	40	12	18
Uludere					
Güçlükonak					

Kaynak: Şırnak İl Sağlık Müdürlüğü, 2010

Tablo 4, Şırnak ili sağlık personelinin ilçeler itibariyle unvana göre dağılımını göstermektedir. İdil ilçesinde, 15 uzman hekim, 4 pratisyen hekim, 28 hemşire, 10 ebe ve 44 sağlık personeli bulunmaktadır. Söz konusu gösterge bakımından İdil ilçesi, diğer ilçelerle karşılaştırıldığında ilçenin Merkez, Cizre ve Silopi ilçelerinin gerisinde iken, Beytüşşebap ilçesine göre nispeten daha iyi durumda olduğu görülmektedir.

C)EĞİTİM GÖSTERGELERİ

İdil ilçesinde okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 10.709'dur. Bu rakam il nüfusunun % 19,8'ini kapsamaktadır. Şırnak ili ve Türkiye genelinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise sırasıyla % 18,5 ve % 7,2'dir. Yani ilçe genelindeki okuma yazma bilmeyenlerin oranı hem il hem de Türkiye ortalamasının üzerindedir. İlçe genelinde okuma yazma bilenlerin payı ise % 74'dür. Bu oran % 76,1 olan Şırnak ili ve % 88,1 olan Türkiye okuma yazma bilenlerin oranının gerisindedir.

Tablo 5: Kültür Seviyesine Göre Nüfus Dağılımı,2009

Okur Yazar Nüfus (6+ Yaş Grubu)		Toplam Nüfusa Oranı		
Okur Yazarlık Durumu	İdil	İdil %	Şırnak %	Türkiye %
Okuma yazma bilmeyen	10.709	19,8	18,5	7,2
Okuma yazma bilen	39.921	74	76,1	88,1
Bilinmeyen	3.350	6,2	5,4	4,7
Toplam	53.980	100	100	100

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2011

⁷ Yunus Açı "Hatay İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Gelişme Potansiyeli", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.45

İdil’de okul öncesi eğitimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 23’dür. Okul öncesi eğitimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısının en az olduğu ilçe Güçlükönak ilçesidir. Söz konusu durum ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde de geçerlidir. Her iki eğitim düzeyinde de öğretmen başına düşen öğrenci sayısının en az olduğu ilçe Güçlükönak ilçesidir. İdil ilçesinde ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde öğretmen başına düşen öğrenci sayıları sırasıyla 31 ve 28’dir.

Tablo 6: İlçeler İtibariyle Öğretmen ve Öğrenci Sayıları, 2010

İLÇE ADI	ÖĞRETMEN SAYISI				ÖĞRENCİ SAYISI			
	OKUL ÖNCESİ	İLKÖĞRETİM	ORTAÖĞRETİM	TOPLAM	OKUL ÖNCESİ	İLKÖĞRETİM	ORTAÖĞRETİM	TOPLAM
MERKEZ	78	604	186	868	1.942	17.352	4.056	23.350
BEYTÜŞŞEBAP	24	175	33	232	530	4.213	779	5.522
CİZRE	103	861	253	1.217	2.308	29.845	5.561	37.714
GÜÇLÜKONAK	21	131	9	161	273	2.319	171	2.763
İDİL	29	544	74	647	673	16.813	2.102	19.588
SİLOPI	68	693	186	947	1.270	26.108	3.909	31.287
ULUDERE	28	256	41	325	798	8.372	1.245	10.415
TOPLAM	351	3.264	782	4.397	7.794	105.022	17.823	130.639

Kaynak: Şırnak İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2011

D) TARIM VE HAYVANCILIK

2009 yılı itibariyle İdil ilçesi bitkisel üretim tarla arazisinin 232.693 dekarlık kısmında tahıllar ve diğer bitkisel ürünler üretimi, 4.332 dekarlık kısmında sebze ve 10.275 dekarlık kısmında da meyve, içecek ve baharat bitkileri üretimi yapılmaktadır.⁸

⁸ www.tuik.gov.tr, 2011

Tablo 7: Şırnak İli ve İdil İlçesi Bitkisel Ürünler Üretimi (Ton), 2009

Ürün Grubu	Ürünler	Ülke Toplam 1	G.Doğu Anadolu Bölgesi		GENEL İL TOPLAMI			İDİL		
		Toplam	Toplam	Ülke İçindeki %	Toplam	Ülke İçindeki %	Bölge İçindeki %	Toplam	Bölge İçindeki %	İl İçindeki %
TAHİL	Buğday	20.600.000	3.664.587	17,79	233.510	1,13	6,37	57.300	1,56	24,54
	Mısır	15.592.921	1.199.161	7,69	10.558	0,07	0,88	80	0,01	0,76
	Arpa	7.300.000	1.106.172	15,15	28.402	0,39	2,57	452	0,04	1,59
	TOPLAM	43.492.921	5.969.920	13,73	272.470	0,63	4,56	57.832	0,97	21,23
BAKLAGİLLER	Nohut	562.564	89531	15,91	286	0,05	0,32	93	0,10	32,52
	Fasulye	181.205	1237	0,68	41	0,02	3,31		0,00	0,00
	Mercimek	302.181	269059	89,04	2.942	0,97	1,09	230	0,09	7,82
	TOPLAM	1.045.950	359.827	34,40	3.269	0,31	0,91	323	0,09	9,88
YEM ÜRÜNLERİ	TOPLAM	20.698.423	790.834	3,82	56.768	0,27	7,18	12.400	1,57	21,84
ENDÜSTRİYEL ÜRÜNLER	Susam	21.036	1754	8,34	6	0,03	0,34		0,00	0,00
	Çiğit	1.021.200	557875	54,63	5.782	0,57	1,04	471	0,08	8,15
	Aspir	20.076	4870	24,26	520	2,59	10,68	520	10,68	100,00
	Yerfıstığı	90.081	403	0,45	40	0,04	9,93		0,00	0,00
	Ayçiçeği	1.057.125	5372	0,51	174	0,02	3,24		0,00	0,00
	Pamuk	2.363.250	1291022	54,63	13.373	0,57	1,04	1089	0,08	8,14
	TOPLAM	4.572.768	1.861.296	40,70	19.895	0,44	1,07	2.080	0,11	10,45

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2011

İdil ilçesi bitkisel ürün üretiminde ilk sırayı tahıllar almakta, tahılları sırasıyla yem bitkileri, endüstriyel ürünler ve baklagiller izlemektedir. İdil ilçesindeki tahıl üretimi

incelendiğinde; en fazla buğday üretiminin gerçekleştiği görülmektedir. Buna karşın buğday üretimi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi buğday üretiminin % 1,56'sını karşılamaktadır.

İdil ilçesi bitkisel ürünler üretimi, Şırnak İli ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi bitkisel üretimi açısından değerlendirildiğinde, ilçe bitkisel üretiminin, gerek il bitkisel ürün üretiminde gerekse Bölge bitkisel ürün üretiminde çok önemli bir yere sahip olmadığı görülmektedir. İlçe yem ürünleri üretimi, Şırnak ili yem ürünleri üretiminin % 21,84'ünü, bölge yem ürünleri üretiminin ise % 1,57'sini oluşturmaktadır. İlçe endüstriyel ürünler üretiminin ise, il endüstriyel ürünler üretiminin % 10,45'i, bölge endüstriyel ürünler üretiminin % 0,11'ini oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 8: İdil İlçesi Hayvan Varlığının İl ve Bölge İçindeki Yeri

Hayvan Türleri	Ülke Toplamı	G.Doğu Anadolu Bölgesi		Şırnak İl Geneli			İdil İlçesi		
	Toplam	Toplam	Ülke İçindeki %	Toplam	Ülke İçindeki %	Bölge İçindeki %	Toplam	Bölge İçindeki %	İl İçindeki %
Büyük Baş Hayvancılık	10.811.165	644.356	5,96	33.250,0	0,3	5,2	16.867	2,62	50,73
Küçük Baş Hayvancılık	26.877.793	5.644.941	21,00	360.764,0	1,3	6,4	116.200	2,06	32,21
Kümes Hayvancılığı	234.082.206	3.156.580	1,35	80.290,0	0,03	2,5	34.600	1,10	43,09
Arıcılık	5.339.224,0	252.592	4,73	10.880,0	0,2	4,3	840	0,33	7,72

Kaynak: www.tuik.gov.tr, 2011

Şırnak ili hayvan varlığı, Türkiye genelinde önemli bir yer işgal etmemektedir. İlin küçükbaş hayvan varlığı ülkenin küçükbaş hayvan varlığının % 1,3'ünü oluşturmaktadır. Yine il büyükbaş hayvan varlığının Türkiye genelindeki payı bindelerle ifade edilmektedir.

Diğer ilçelere nazaran hayvancılığın daha iyi düzeyde olduğu İdil ilçesinde de aynı durum söz konusudur. İlçenin 116.200 adet olan küçükbaş hayvan varlığı, bölgenin

küçükbaş hayvan varlığında % 2,06'lık bir paya sahip iken, bölgenin büyükbaş hayvan varlığında % 2,62'lik bir paya sahiptir.

E)SANAYİ

İdil ilçesinde imalat sanayi yok denecek kadar azdır. Tablo 9' da görülen % 0,62'lik istihdam oranı bunun en önemli göstergesidir. İmalat sanayinin gelişmemesinde enerji, ulaşım ve benzeri alanlardaki altyapı eksiklikleri ve ilçe tarımının sanayinin gereksindiği sermaye birikimini sağlayacak düzeyde gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 9: Nüfusun Sektörler İtibariyle İstihdamdaki Dağılımı

	Şırnak (Merkez)	İdil
Tarım sektöründe çalışanların oranı %	28,16	77,72
Sanayi sektöründe çalışanların oranı %	2,97	0,62
Hizmet sektöründe çalışanların oranı %	68,87	21,66

Kaynak: DPT, 2004:219

İlçede Organize Sanayi Bölgesi bulunmamaktadır. Genel Sanayi ve İşyeri Sayımları sonuçlarına göre ilçede imalat sanayi sektöründe 13 birim mevcut iken, söz konusu birimlerde 31 kişi istihdam edilmektedir. Şırnak ilinde ise imalar sanayi sektöründe 153 birimde, toplam 499 kişi istihdam edilmektedir.

Tablo 10. Ekonomik Faaliyet Kısımlarına Göre Yerel Birim ve İstihdam Sayısı

	İdil		Şırnak	
	Yerel Birim	İstihdam	Yerel Birim	İstihdam
Madencilik ve Taşocakçılığı			8	576
İmalat Sanayi	13	31	153	499
Elektrik, Gaz ve Su	4	22	27	240
Yapı ve Bayındırlık İşleri			7	31
Toptan ve Perakende Ticaret	152	218	1832	3346
Otel ve Lokanta	8	26	155	545
Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme	118	133	960	1510
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyeti	1		17	182
Gayrimenkul Kiralama	7	11	68	128
Eğitim	1		6	42
Sağlık İşleri	1		29	63
Diğer Toplumsal ve Kişisel Hizmet İşleri	4	6	56	131

Kaynak: Genel Sanayi ve İşyeri Sayımları, 2002

F)SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ

Tablo 11 : İlçeler İtibariyle Şırnak İlinin Sosyo – ekonomik gelişmişlik sıralamaları

	872 İlçe İçerisinde Gelişmişlik Sırası	Gelişmişlik Grubu	Gelişmişlik Endeksi
Merkez	314	3	0,04898
Beytüşşebap	811	6	-1,08409
Cizre	360	3	-0,07908
Güçlükonak	821	6	-1,15538
İdil	847	6	-1,39014
Silopi	399	3	-0,14259
Uludere	763	6	-0,83619

Kaynak : DPT; İlçelerin Sosyo – Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004)

DPT'nin bu çalışmasında Türkiye'deki ilçeler gelişmişlik düzeylerine göre altı gruba ayrılmıştır. 1.gruptakiler en iyi gelişmişlik düzeyine sahipken, 6.gruptakiler en kötü grupta yer almaktadırlar. Şırnak'taki, Merkez, Silopi ve Cizre İlçeleri 3.grupta yer alırken; İdil, Beytüşşebap, Uludere ve Güçlükonak İlçeleri 6.grupta yer almaktadırlar.

Şırnak İli içerisinde yapılacak değerlendirmede ise, Merkez gelişmişlik sırası açısından en iyi durumdadır. Bu il olmanın sağladığı avantajların sonucudur denilebilir. İkinci iyi durumda olan ilçe Cizre ve üçüncü sırada ise Silopi gelmektedir. Dikkat çekici durum ise, gelişmişlik durumunun nüfusla paralellik göstermesidir. Diğer bir anlatımla, en gelişmiş ilçeler nüfusu en fazla olan ilçelerdir. Buda, nüfusa bağlı altyapı ve kamu hizmetlerinin fazlalığı, talep fazlalığının sağlayacağı ticari canlılık ve Cizre ve Silopi ilçelerinin sınıra yakınlığı nedeniyle Irak ile olan ticaretten daha fazla pay almalarıyla açıklamak mümkündür.⁹

⁹ Kerem Karabulut, "Şırnak İlinin Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalıdır.", Uluslar arası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, Editör: M.Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2010 s.825

IV)SONUÇ

Bu çalışmada İdil ilçesinin sosyal ve ekonomik yapısı ele alınmış, ilçenin Şırnak ili içerisindeki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. İlçenin sosyal yapısında dikkati çeken ilk nokta 0-14 yaş grubundaki nüfusun il nüfusu içerisinde yüksek bir orana sahip olmasıdır. İlçe genelinde 0-14 yaş grubundaki genç nüfusun oranı % 46,61 iken, Türkiye nüfusunda bu oran % 25,61'dir. İlçenin sahip olduğu bu genç nüfusa yeni yatırımlarla istihdam olanağı sağlanmalıdır. Ayrıca ilçe genelindeki çalışma çağındaki nüfusun mesleki eğitim vb. kurslarla eğitilip, ilçe içerisinde istihdam edilmeleri sağlanmalıdır.

İdil ilçesinde ki sağlık hizmetlerinin yeterli olmadığı görülmektedir. 2010 yılı itibarıyla İdil ilçesinde on bin kişiye düşen yatak sayısı 7 iken, 2006 yılı itibarıyla Türkiye genelinde bu sayı 26'dır. Gerek İdil ilçesi, gerekse Şırnak ilinde sağlık sektörü hizmetleri iyileştirilmelidir. İlçe sağlık turizmi açısından cazip hale getirilmelidir. Sağlık kenti olma yolundaki bu çabalar, ilçede açılması beklenen uluslar arası hava limanının katkısıyla, hem daha fazla turistini gelmesini sağlayacak hem de istihdamı artıracaktır. Benzer şekilde eğitiminde gelişmediği görülmektedir. İlçedeki okuma yazma bilmeyenlerin oranı, Türkiye de okuma yazma bilmeyenlerin oranının oldukça üzerindedir.

İlçe deki tarımsal etkinlikler içerisinde bitkisel ürünler ön plana çıkmaktadır. Bitkisel ürünler içerisinde yem bitkileri ve tahıllar en yüksek paya sahiptir. İl tarım sektörünün daha fazla gelişebilmesi için ürünlerin işlenmesi, il de istenen düzeyde işletme tesislerinin kurulması, endüstriyel tarım ürünlerine geçilmesi ve tarımsal çeşitliliğin artırılması gerekmektedir.

İdil ilçesi hayvan varlığı, Türkiye genelinde önemli bir yer işgal etmemektedir. İlçe de yapılan hayvancılık faaliyetleri ise çağdaş üretim tekniklerinin çok az kullanıldığı küçük aile işletmelerindeki göreneksel yapıya bağlı olarak yapılmaktadır. Bu geleneksel yapıdan kurtarıp modern teknolojiyi yerleştirmek gerekmektedir.

İlçe de sanayi yok denecek kadar azdır. Sanayi sektörünün gelişebilmesi için, sanayiye itici sektörler durumundaki tarım ve hayvancılık, ormancılık, madencilik, ticaret, turizm, ulaştırma ve haberleşme gibi sektörlerin gelişmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AÇCI, Yunus “Hatay İlinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Gelişme Potansiyeli”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.45
- AKTAKAŞ, B. Gül , “Bölgesel/Yerel Kalkınma, Bölgesel Gelişme İçin Bir Model”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana,2006, ss.3.
- BOZDOĞAN, M. Nur, “Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, ss. 25.

- DURGUN, A., “Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü:Isparta Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, ss.45
- DPT, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması: Ankara, 2004
- KARABULUT K., “Şırnak İlinin Kalkınma Stratejisi Nasıl olmalıdır.”, Uluslar arası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, Editör: M.Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2010, ss.825
- PEŞELİOLU, İ. , “Avrupa Birliği Perspektifinde Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Uygulama İmkânları”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, ss. 56.
- Şırnak Milli Eğitim Müdürlüğü, 2011, Şırnak
- Şırnak Sağlık İl Müdürlüğü, 2011, Şırnak
- TAŞTEKİN A., “Avrupa Birliği’nde Bölgeselleşme Politikaları ve Türkiye’de Bölgesel Stratejiler”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, ss. 28.
- TUİK “Bölgesel Göstergeler TRC3 2009”, TUİK Matbaası, Ankara, 2010, s53
- TUİK, Erişim Adresi: <http://www.tuik.gov.tr/BolgeselIstatistik/menuAction.do>
- TUİK, Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı, 2002

İDİL'DE KURULACAK OLAN HAVAALANININ İLÇENİN SOSYO-EKONOMİK YAPISINA MUHTEMEL ETKİLERİ

Arş. Gör. Dilek COŞKUN

Şırnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Arş. Gör. Emre Esat TOPALOĞLU

Şırnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet

Çağımızın en önemli unsurlarından biri olan ulaştırma, üretimin artması ve yayılması, ticaretin gelişmesi için oldukça gerekli olan bir faktördür. Türkiye'deki şehirlerarası mesafelerin uzun olması, topografik yapı, iklim koşulları havayolu taşımacılığı bakımından belirleyici özelliğe sahiptir. Havaalanları; yolcu ve uçak trafiğinin düzenlenmesi için gerekli olan alt ve üst yapıları kapsayan özel şekilde düzenlenmiş alanlardır. Buna bağlı olarak, geri kalmış bölgelerin sosyal ve ekonomik gelişiminde oldukça önemli bir rol oynayan havaalanları, bölgelerdeki ticaret, turizm ve istihdam alanlarında ilerlemeler yaratan bir etkidir. Bu çalışmayla, İdil'de kurulacak olan havaalanının gerek İdil, gerekse de Şırnak ve diğer ilçeler açısından yaratabileceği olumlu etkiler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Havaalanı, Havacılık, Hava taşımacılığı, İdil.

Abstract

Transportation that is one of the most important factor of our age, is very necessary for the development of trade, the increase and the spread of production. Turkey's intercity distances' being very long has the determining cause in the aspects of topographical structure, climatic conditions and the air transportation. Airports are the areas regulated in a private way including upper and lower structures that are need to arrange passenger and aircraft transport. Airports which have the main role in the social and economic development of the underdeveloped areas, are the factors creating improvements in the trade, tourism and employment rate in these areas.

Thanks to this study, it is aimed to reveal the possible positive effects of the airport, which is going to be built in Idil, in the aspects of not only for Şırnak but also for Idil and the other districts.

Key Words: Airport, Aircraft, Air Transport, Idil.

GİRİŞ

Ekonomik ve sosyal göstergeler itibarıyla Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri Türkiye'nin geri kalmış bölgeleri konumundadırlar. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şırnak'a bağlı İdil de geri kalmış ilçeler arasında yer almaktadır. Geçimini tarım ve hayvancılıkla karşılayan İdil, Habur Sınır Kapısı'nın açılmasıyla hizmet sektöründe de faaliyet gösterir hale gelmiştir. Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında en son sıralarda yer alan İdil, işsizlik oranında ise Şırnak ilindeki diğer ilçeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır.

Bir bölgenin turizm, sanayi ve ticaret sektörlerindeki gelişimi için önemli sayılabilecek bir ulaşım altyapısı olan havaalanları; karada ve su üzerinde hava aracının kalkması ve inmesi için özel olarak hazırlanmış, hava aracının bakım ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesine, yük ve yolcu alınmasına ve verilmesine olanak sağlayan tesislere sahip olan sınırları belli, alt ve üst yapıya sahip olan yerler olarak tanımlanmaktadır.¹ Havaalanı işletmeleri, ister özel olsun ister devlete ait olsun, bütün hizmetlerin korunması ve bakımı için gerekli gelirlerin büyük bir bölümü bazı servis hizmetlerinden sağlanmaktadır. Bu hizmetler, havayolu işletmelerinden elde edilen gelirler, büro ve dükkan kiralari gibi gelirler ile finanse edilmektedir.

Bir ilin gelişebilmesi için en önemli unsurlardan biri alt yapısının güçlü olmasıdır. En önemli alt yapı sorunlarından biri olan ulaşım, bölgelerin gelişebilmesi için oldukça önem arz eden bir faktördür. Ulaşım açısından sorunlu bir bölgede yer alan Şırnak ve çevresinde bir havaalanının kurulması ve faaliyete geçmesi il ve ilçe için oldukça önemlidir. Bu kıstaslara paralel olarak Şırnak'a bağlı olan İdil ilçesinde havaalanı kurma çalışmaları 2009 yılında başlamıştır ve 2012 yılı ortalarına kadar bitirilmesi planlanmaktadır. İdil'de kurulacak olan havaalanı Şırnak il merkezine 75 kilometre, Cizre ilçe merkezine 13 kilometre, İdil ilçe merkezine ise 15 km mesafede yer almakta ve bölgeye ulaşımında kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.²

Bölgenin gerek demografik özellikleri gerekse ekonomik değişim özellikleri Şırnak'ta bir havaalanının kurulması ihtiyacını göstermektedir. Şırnak'ı ileriye taşıyacak bir proje olarak görülen havaalanının İdil'e kurulması, sadece ilçeye değil Şırnak'a da ekonomik ve sosyal anlamda katkı sağlayacağı beklenmektedir. Aynı zamanda, Mardin ve Diyarbakır havaalanlarının büyük bir potansiyelinin Şırnak'tan beslendiği bilinmektedir. Dolayısıyla, bu bölgede bir havaalanının kurulması yoğun bir talebinin olacağı anlamına gelmektedir.

Bölgenin ekonomik gelişiminin önündeki en büyük sorunlardan biri de ulaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Karayolunun sorunlu olması ve bu zamana kadar havayolunun olmaması Şırnak ve ilçeleri için büyük eksikliklere sebep olmuştur. Şırnak ve Kuzey Irak'tan Mardin ve Diyarbakır'a giden yolcu sayısının yoğun olduğu bilinmekte ve İdil'de havaalanının kurulması bu açıdan önem teşkil etmektedir. Şırnak'ın Irak, İran ve Suriye üçgeninde yer alması ticari fırsatların da varlığını akla getirmektedir. Ancak günümüze kadar ulaşımın zor olması, iş adamlarının ticari faaliyetlerini ertelemek zorunda bırakmıştır. Aynı zamanda İdil havaalanının, iş adamlarının karayolu nedeniyle uğradıkları iş ve zaman kayıplarının da gidereceği varsayılmaktadır.

Ayrıca, ilçenin var olan turizm potansiyelinin, ulaşımın kolaylaşmasıyla hareketlilik kazanacağı varsayılmaktadır. Havaalanında çalışacak kişilerin İdil halkından olması da ilçeye istihdam açısından katkı sağlayacak etkenler arasında gösterilmektedir.

¹ Türk Sivil Havacılık Mevzuatı, 1992, s.98.

² <http://www.idil.gov.tr> (E.T: 06.02.2011)

Bu bağlamda, bu çalışmayla geri kalmış bir bölgede kurulacak havaalanının bölgeye sağlayacağı faydalar ile sosyal ve ekonomik açıdan ilçeye olan muhtemel etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. İlçenin Coğrafi Yapısı

İdil, Mardin iline bağlı bir ilçe iken, Şırnak'ın 1990 yılında il olması ile Şırnak'a bağlanmıştır. İlçenin 2009 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne (ADNKS) göre nüfusu 67.999 olarak belirlenmiştir. Yüzölçümü 1224 km², rakımı ise 950 metredir. İlçe, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle bölümünde ve Şırnak'ın batısında yer almaktadır. Doğu'dan Cizre, batıdan Mardin ilinin Midyat ilçesi, güneyden Suriye ve Mardin ilinin Nusaybin ilçesi ile sınırlanmaktadır.³ İdil ilçesi Şırnak iline 75 km'lik bir yol ile bağlıdır. İlçenin Suriye ile 24 kilometre sınırı olmasına rağmen sınır kapısı bulunmamaktadır.⁴

İdil'in kuzey ve kuzey batısı dağlık ve engebelik, güneyi ise ovalık bir arazi özelliğini göstermektedir. Arazi yapısı, ilçenin kuzeyinden güneyine doğru alçalarak dağlık ve engebelik yapıdan, düz ovaların yer aldığı bir görünüme bürünmektedir.⁵ Bu açıdan, havaalanları, teknik kriterleri gereği, ovada veya düz arazi üzerinde kurulması gereken yatırım şekilleridir.⁶ Dolayısıyla İdil'de kurulacak olan havaalanının ilçenin topografik özelliklerine uygun olması yatırımın bu ilçeye yapılmasını mümkün hale getirmektedir.

2. İlçenin Şırnak İlindeki Diğer İlçelere Göre Sosyal ve Ekonomik Konumu

Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri ekonomik ve sosyal göstergeler itibarıyla Türkiye'nin en geri bölgeleri durumundadırlar.⁷ Buna bağlı olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Şırnak ili ve İdil ilçesi bölgenin en az gelişme gösteren yerleşim yerleri konumundadır.

Geçmiş yıllara göre günümüzde tarım sektörünün ekonomideki payının azaldığı bunun yerine hizmet sektörünün önem kazandığı görülmektedir.⁸ Habur sınır kapısıyla yapılan yoğun ekonomik faaliyetler ilçe gelirlerine “ hizmet ” sektörünün de eklenmesinde etkili olmuştur. İlçede, önceleri sadece servis ve kamu sektörü ile sınırlı olan hizmet sektörü, mazot taşımacılığı ile çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir. Mazot taşımacılığı ile elde edilen geliri aynı zamanda “Ticari Kazanç”lar kategorisinde değerlendirilmektedir. Kuzey Irak'tan mazot getirip satmak suretiyle elde edilen kazancın vasfı ne olursa olsun ilçe halkı için son derece önemli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Öyle ki günümüzde ilçe halkına ait çok sayıda kamyon ve

³ Şırnak Kültür Envanteri, Şırnak Valiliği, 2010, s.31.

⁴ <http://www.idil.gov.tr> (E.T: 06.02.2011)

⁵ <http://www.idil.gov.tr> (E.T: 06.02.2011)

⁶ <http://www.emo.org.tr> (E.T: 10.02.2011)

⁷ Kerem KARABULUT, *Şırnak İlinin Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalıdır?*, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, Editör: M.Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2010, s.925.

⁸ <http://www.idil.bel.tr> (E.T: 15.02.2011)

tır bulunmasına rağmen fiberzide tabir edilen araçlarla mazot ticaretinin son bulması bu sektörü krize sürüklemiştir.⁹

İlçe halkının en önemli gelir kaynaklarından biri olan hayvancılık ilçe ekonomisi için oldukça önemlidir. Hayvanlardan elde edilen et ve süt ürünleri tüccarlara satılmaktadır. İlçede bahar aylarında mevsimlik mandıralar kurulmaktadır. Bu mandıralar, topladıkları süttten elde ettikleri ürünleri büyük yerleşim yerlerine götürerek pazarlamaktadır. İlçede et kombinası ve modern mandıra kurulduğu takdirde hayvan yetiştiriciliğinden elde edilen gelir düzeyinin daha iyi bir seviyeye çıkarılması mümkün olabilecektir. Ancak, hayvan varlığı yönünden büyük potansiyele sahip olan ilçede, bilinçsiz olarak hayvancılığın yapılması ve hayvansal ürünlerin iyi pazarlanamaması hayvancılıktan elde edilen geliri giderek azaltmaktadır.¹⁰

Aynı zamanda ilçe halkının en önemli geçim kaynaklarından biri de tarımdır. İlçede tarım ürünü olarak özellikle buğday, arpa, mercimek, nohut, pirinç ve pamuk yetiştirilmektedir. Buna ilaveten ilçenin bazı köylerinde bağcılık yaygındır. Bazı köylerinde de sebzeçilik yapılmaktadır. İlçeden elde edilen tarımsal ürünler ilçe merkezi veya çevre ilçelerde pazarlanmaktadır.¹¹

İlçede bir şubesi bulunan Ziraat Bankası, tarımsal krediler aracılığıyla ilçe tarımına katkıda bulunmaktadır. İdil'de Tarım Kredi Kooperatifi ve diğer kooperatifler bulunmadığından dolayı bu kurumların görevlerini kısmen de olsa Ziraat Bankası üstlenmektedir.¹²

*Aynı zamanda, ilçenin Irak ve Suriye'ye yakınlığı, ilçe ekonomisi açısından çok önemlidir. İlçe halkı Suriye ve Irak'la informal ticaret yaparak geçimini temin etmektedir.*¹³

Tablo1: İlçenin Diğer İlçelere Göre Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

	872 İlçe İçerisinde Gelişmişlik Sıralaması	Gelişmişlik Grubu	Gelişmişlik Endeksi	İlçenin GSMH payı (%)	İlçenin gsmh içindeki % payı
Merkez	314	3	0,04898	0.16	0,09
Cizre	360	3	-0,07908	0.02	0,02
Silopi	399	3	-0,14259	0.05	0,05
Uludere	763	6	-0,83619	0.03	0,01
Beytüşşebap	811	6	-1,08409	0.01	0,01
Güçlükonak	821	6	-1,15538	0.01	0,00
İdil	847	6	-1,39014	0.00	0,03

Kaynak: DPT; İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004)

⁹ <http://www.idil.bel.tr> (E.T: 15.02.2011)

¹⁰ <http://www.idil.bel.tr> (E.T: 15.02.2011)

¹¹ <http://www.idil.bel.tr> (E.T: 15.02.2011)

¹² <http://www.idil.bel.tr> (E.T: 15.02.2011)

¹³ <http://www.idil.bel.tr> (E.T: 15.02.2011)

Tabloya göre, Şırnak ilinin Merkez, Cizre ve Silopi ilçeleri Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından orta sıralarında yer alan ilçeleri konumunda iken Beytüşşebap, Güçlükönak, İdil ve Uludere ilçeleri ise en son sıralarda yer alan ilçeler arasındadır. Gelişmişlik grubu açısından dikkate alındığında ise, Türkiye'deki ilçelerin sınıflandırıldığı altı gelişmişlik grubu bulunmaktadır. Bunlardan birinci grupta bulunan en iyi durumda olanları ifade ederken, altınca grupta olanlar ise en kötü grupta olanları temsil etmektedir. Buna göre, Şırnak ilinin Beytüşşebap, Güçlükönak, İdil ve Uludere ilçeleri en az gelişme gösteren ilçeler arasında yer almaktadır.

Tablo 2: İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması

	Merkez	İdil	Cizre	Silopi
Nüfus	69853 (192)	59993 (217)	82042 (768)	75192 (178)
Şehirleşme Oranı(%)	75,51 (58)	31,88 (614)	84,82 (471)	68,09 (105)
Nüfus Artış Hızı(Binde)	39,29 (50)	30,85 (89)	25,41 (793)	47,09 (28)
Nüfus Yoğunluğu(Kişi)	37 (544)	47 (446)	175 (715)	103 (186)
Nüfus bağımlılık oranı(%)	80,09 (113)	126,37 (4)	108,40 (140)	100,00 (43)
Ortalama hane halkı büyüklüğü	7,35 (83)	8,94 (12)	8,79 (25)	8,67 (19)
Tarım sektöründe çalışanların oranı(%)	28,16 (844)	77,72 (358)	35,08 (821)	42,63 (738)
Sanayi sektöründe çalışanların oranı(%)	2,97 (531)	0,62 (837)	4,12 (431)	2,07 (648)
Hizmet sektöründe çalışanların oranı(%)	68,87 (10)	21,66 (384)	60,80 (25)	55,30 (40)
İşsizlik oranı(%)	11,50 (92)	6,99 (283)	22,91 (5)	12,71 (68)
Okur yazar oranı(%)	72,09 (786)	60,27 (853)	63,48 (839)	65,41 (827)
Bebek ölüm oranı(%)	62,22 (83)	43,23 (332)	58,66 (109)	58,78 (108)
Fert başına genel bütçe geliri(bin TL)	552801 (16)	7620 (802)	68162 (246)	82345 (197)
Vergi gelirlerinin ülke içindeki payı(%)	0,01043 (313)	0,00258 (589)	0,01702 (299)	0,01250 (288)
Tarımsal üretimin ülke içindeki payı(%)	0,01225 (755)	0,10661 (288)	0,04611 (492)	0,13107 (237)
Kaynak: DPT, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Nisan 2004, s.219.				

Tablo 2 Devamı: İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (Devamı)

	Beytüşşebap	Güçlükönak	Uludere
Nüfus	20659 (597)	10300 (768)	35158 (399)
Şehirleşme Oranı(%)	32,11 (611)	39,91 (471)	22,55 (771)
Nüfus Artış Hızı(Binde)	10,22 (330)	-22,33 (793)	20,34 (182)
Nüfus Yoğunluğu(Kişi)	12 (833)	24 (715)	48 (441)
Nüfus bağımlılık oranı(%)	90,03 (73)	75,56 (140)	76,26 (131)
Ortalama hane halkı büyüklüğü	7,68 (60)	8,48 (25)	7,08 (105)
Tarım sektöründe çalışanların oranı(%)	60,55 (665)	43,04 (780)	42,40 (786)
Sanayi sektöründe çalışanların oranı(%)	0,38 (856)	1,02 (804)	0,58 (840)
Hizmet sektöründe çalışanların oranı(%)	39,07 (125)	55,94 (37)	57,02 (31)
İşsizlik oranı(%)	4,23 (537)	4,86 (470)	3,20 (686)
Okur yazar oranı(%)	61,22 (848)	65,73 (826)	70,28 (802)
Bebek ölüm oranı(%)	44,44 (308)	26,81 (753)	50,22 (192)
Fert başına genel bütçe geliri(bin TL)	9113 (769)	2269 (871)	6407 (823)
Vergi gelirlerinin ülke içindeki payı(%)	0,01240 (289)	0,00028 (864)	0,00180 (652)
Tarımsal üretimin ülke içindeki payı(%)	0,00303 (854)	0,01301 (746)	0,03044 (577)
Kaynak: DPT, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Nisan 2004, s.151.			

Verilere göre; şehirleşme oranı nüfus miktarıyla paralel olarak, nüfusun fazla olduğu merkez, Cizre ve Silopi ilçelerinde Türkiye ortalamasının üstünde iken diğer ilçelerde, Türkiye ortalamasının çok altındadır.

Nüfus artış hızı, nüfusu en az olan Güçlükönak ve Beytüşşebap ilçeleri dışındaki diğer ilçelerde Türkiye ortalamasının çok üstündedir. Bu oranın Türkiye ortalaması %1,3 iken, diğer ilçelerde %4'lere kadar çıkmaktadır¹⁴. Beytüşşebap ve Güçlükönak ilçelerinde nüfus artış hızının düşüklüğünün nedeni ise bu ilçelerdeki yaşam zorluklarından dolayı yaşanan göçler olarak gösterilebilmektedir.

¹⁴ Kerem KARABULUT, **Şırnak İlının Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalıdır?**, s.928

Nüfus yoğunluğu, kilometrekareye düşen nüfus miktarıdır. Buna göre, İdil'in nüfus yoğunluğu ortalaması 47 kişidir. Tablodan da görüldüğü üzere, İdil diğer altı ilçe içerisinde nüfus yoğunluğu bakımından dördüncü sırada yer almaktadır.

İlçede ortalama nüfusun %77,72'si tarım sektöründe, %21,66'sı hizmet sektöründe ve %0,62'si de sanayi sektöründe istihdam edilmektedir.

Tablodaki sosyo-ekonomik göstergelere bakıldığında, ilçedeki işsizlik oranının %6,99 olduğu ve işsizlik sıralamasında İdil'in diğer ilçeler arasında üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Şırnak ilinde okur-yazar oranının en yüksek olduğu ilçe %70,28 ile Uludere iken, İdil %60,27'lik okur-yazar oranı ile bütün ilçeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır. İlçe 7620 TL'lik fert başına genel bütçe geliri ile diğer ilçeler içerisinde beşinci sırada yer almaktadır. Vergi gelirlerinin ülke içindeki payına bakacak olursak Şırnak'ın toplam payı %0,005701 olarak hesaplanmıştır. İdil'in ise, bu toplam içindeki payı %0,00258 olarak diğer ilçeler arasında dördüncü sırada yer almaktadır. İdil'deki tarımsal üretimin ülke içindeki payı ise %0,10661 olduğu tablodan görülmektedir.

3. Havacılık

Hava araçlarının tasarlanması, geliştirilmesi, üretimi ve kullanımı ile birlikte, hava araçlarının fonksiyonlarını devam ettirebilmesi için yapılan tüm alt yapı, destek ve hizmet faaliyetlerinin tümü havacılık kavramı içerisinde yer almaktadır.¹⁵ Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi ve politik konum itibarıyla jeopolitik açıdan önemli bir ülkedir. Birçok kıtalararası uçuş rotasının kesişme noktası konumundadır. Avrupa, Ortadoğu, Akdeniz, Orta Asya ve Asya arasında bir köprü durumundadır. Dünyadaki havacılık alanındaki ilerlemelerin paralel olarak takip edildiği Türkiye'de havacılık sektörü büyük bir pazar haline gelmiştir.¹⁶ 2010 yılı Türkiye geneli havayolu yolcu sayısı 5.713.004 olarak tespit edilmiştir.¹⁷

Ülke ekonomilerinin ve ekonomik güçlerinin artması, havaalanlarını kullanan yolcuların sayısında hızlı bir artışa neden olmaktadır.¹⁸ 1990'lı yıllardan itibaren ülkemizin bulunduğu bölgede meydana gelen savaşlardan olumsuz yönde etkilenen havayolu trafiği; günümüzde tekrar gelişmeye başlamıştır. Ancak havayolu trafiğinin artması ile beraber havalimanlarındaki sıkışıklık ve yetersizlikler de ortaya çıkmıştır.¹⁹

¹⁵ Erdost ERDEN, **Türkiyedeki Havalimanlarının İç Hat Uçuşları Yönünden Etkinliklerinin Karşılaştırılması: Bir Veri Zarflama Analizi Uygulaması**, Akdeniz Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2007, s.3.

¹⁶ Erden, 2007, s.10-11.

¹⁷ <http://www.dhmi.gov.tr> (E.T: 28.02.2011)

¹⁸ <http://www2.cedgm.gov.tr> (E.T: 27.02.2011)

¹⁹ <http://www2.cedgm.gov.tr> (E.T: 27.02.2011)

Türk hava ulaştırma sektörünü gelecekte etkilemesi beklenen faktörlerin en önemlileri; nüfus artış hızı ve nüfus yapısı, kişi başına düşen milli gelir miktarı, turizm sektöründeki gelişmeler olarak ifade edilebilmektedir.²⁰

4. Hava Taşımacılığı

Taşımacılık (ulaştırma), ekonomik bakımdan yüklerin ve insanların ihtiyaçlarına uygun olarak zaman ve yer faydası sağlayacak biçimde yer değiştirmesine imkan tanımaktadır. Hava taşımacılığı ise; insanların ve eşyaların bir yerden diğerine havayolu ile taşınmasını gerçekleştirmektedir. Buna bağlı olarak, hava taşımacılığı; insanların, diğer canlıların ve eşyaların güvenli ve etkin bir şekilde havayolu ile taşınabilmesi amacıyla hava aracı işletmecileri, havaalanları ve seyrüseferle ilgili her türlü alt yapı, destek ve tamamlayıcı hizmeti veren birimlerden oluşan bir sistemdir.²¹

Hava taşımacılığı; “havayolu taşımacılığı” ve “genel havacılık” faaliyetlerini içermektedir. Havayolu taşımacılığı ticari bir hedef doğrultusunda genellikle büyük uçaklarla tarifeli veya tarifesiz olarak yolcu, yük ve postanın taşınmasıdır. Genel havacılık ise, nispeten daha küçük hava araçları kullanılarak, ticari veya ticari olmayan bir hedef ile icra edilen havacılık etkinlikleridir. Eğitim için yapılan uçuşlar, hava taksi uçuşları, zirai ilaçlama, yangınla mücadele, arama-kurtarma ve sportif amaçlı uçuşlar genel havacılık faaliyetleri çerçevesinde örnek olarak verilebilmektedir.²²

Havayolu ulaştırma sektörünün kapsamı ise şu şekilde belirlenmiştir: “Ulaştırma sektörünün önemli bir alt sektörü olan havayolu ulaşım sektörü; faaliyet konusu, faaliyetleri yürüten kurum ve kuruluşlar, kullanılan gelişmiş teknoloji ürünü araçlar ve donanımlar, özel alt yapı ve haberleşme sistemleri, kalifiye insan gücü, hizmet veren kişi(ler), ulusal ve uluslar arası niteliğe sahip kurallar ve mevzuat konularının ortaya çıkardığı önemli bir sistemdir.”²³

4.1. Havaalanı Kavramı

Havaalanı; karada ve su üzerinde hava aracının kalkması ve inmesi için özel olarak hazırlanmış, hava aracının bakım ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesine, yük ve yolcu alınmasına ve verilmesine olanak sağlayan tesislere sahip olan sınırları belli, alt ve üst yapıya sahip olan yerlerdir.²⁴

²⁰ <http://www2.cedgm.gov.tr> (E.T: 27.02.2011)

²¹ Ergün KAYA, **Havaalanlarında Yap-İşlet-Devret Uygulamaları, Antalya ve Atatürk Havaalanlarındaki Uygulamaların Değerlendirilmesi**, Yayın No:13, Eskişehir, 2005, s.13.

²² Ender GEREDİ, **Havayolu Taşımacılığında Küreselleşme ve Havayolu İşbirlikleri-**, THY AO’da **Bir Uygulama**” Anadolu Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2002.

²³ “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı”, Ulaştırma Bakanlığı Özel İhtisas Komisyonu Havayolu Ulaştırması Alt Komisyonu Raporu, Ankara, DPT, Ankara, 2001, s.1.

²⁴ Türk Sivil Havacılık Mevzuatı, 1992, s.98.

Bir havaalanı, bir veya daha fazla havayolu ile taşınan yolcu ve yük değişim süreci için gerekli olan binalar ve terminallerden oluşmaktadır. Karmaşık bir yapıya sahip işletmeler olan havaalanları, hava ve yer ulaşımı arasındaki değişimi basitleştirmek için farklı elemanların ve faaliyetlerin bir araya getirildiği yerlerdir.²⁵

4.2. Havaalanı Faaliyetleri

Havaalanı çatısı altında temel havaalanı hizmetleri, yer hizmetleri ve ticari faaliyetler olmak üzere üç grupta incelenebilecek geniş bir hizmet ve kolaylık yelpazesi sunmaktadır. Bu hizmetler;²⁶

- Temel havaalanı (operasyonel) hizmetleri; birincil olarak uçağın ve havaalanı kullanıcısının güvenliği ile ilgilidir. Bu hizmetler uçağın kalkış ve inişinde gerekli olan hava trafik, meteoroloji, iletişim, polis ve özel güvenlik, itfaiye, acil sağlık hizmetleri ve binaların bakım hizmetlerinden oluşmaktadır.
- Yer hizmetleri, havaalanlarında bir dizi yer hizmetinin verilmesi anlamına gelmektedir. Bunların bir kısmı doğrudan uçakla ilgili olup; yanaşma, birim yükleme gereçlerinin kontrolü, temizlik, güç kaynağı sağlanması, bagaj ve kargonun yüklenip boşaltılması gibi hizmetlerden oluşmaktadır.
- Ticari faaliyetler; yolcuların ve havaalanını kullanan diğer müşterilerin gereksinimlerini giderecek ticari mal ve hizmetlerin sunulmasından meydana gelmektedir.

5. İlçede Havaalanı Kurulmasının İlçenin Ekonomisine ve Sosyal Yapısına Muhtemel Etkileri

Havaalanı, bir bölgenin turizm, sanayi ve ticaret sektörlerindeki gelişimi için önemli etkileri olan bir ulaşım altyapısıdır. Yüksek maliyeti olan bu tür kamu yatırımları için karar verme aşamasında uzun vadeli ve kapsamlı planlamalar yapmak, dar perspektifli düşünmemek temel ilkelerdir. Dünyada ve Türkiye’de bu tür yatırımların nasıl planlandığı incelendiğinde, havaalanlarının konumu ve hangi standartlarda olması gerektiği hakkında daha sağlıklı kararlar verilebilmektedir.²⁷

Şırnak Havaalanı’nın altyapı ve müteferrik işleri inşaatı, 2010 yılı yatırım programında 37 milyon TL toplam proje bedeli ve 3 milyon 476 bin TL yıllık ödenek ile yer almaktadır. Proje altyapı işleri için 9 Eylül 2009 tarihinde yapılan ihale ile 26 milyon 115 bin 47,11 TL bedel üzerinden Doğusan Doğu Demir Sanayi İnşaat ve Tic. A.Ş.’ne ihale edilmiş ve 5 Şubat 2010 tarihinde sözleşme imzalanmıştır. Altyapı işinin tamamlanma süresi, sözleşmeye göre yer teslim tarihinden itibaren 730 gün olmakla birlikte yeterli ödeneğin temin edilmesi halinde 2012 yılının ikinci yarısı içerisinde altyapı çalışmalarının tamamlanması planlanmaktadır.²⁸

²⁵ Erden, 2007, s.3.

²⁶ Erden, 2007, s.19.

²⁷ <http://www.emo.org.tr> (E.T: 18.02.2011)

²⁸ <http://www.idil.gov.tr> (E.T: 06.02.2011)

Şırnak Havaalanı üstyapı tesislerine ait uygulama projeleri için 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'na göre proje bedeli 39 milyon 800 bin TL olarak belirlenmiş ve yapım ihalesinin sonuçlanması beklenmektedir.²⁹

Şırnak Valiliği Havaalanı projesi için 677 bin 500 metrekarelik alanı kamulaştırmıştır. Aynı zamanda, bu alanda konvansiyonel boyutlarda pist, apron, taksirut ve üstyapı destek tesislerini kapsayan bir havaalanı yapılabilmesi için yaklaşık 1 Milyon metrekarelik ek kamulaştırma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.³⁰

Havaalanı, teknik kriterleri gereği ovada veya düz arazi üzerinde kurulması gereken bir yatırım şeklidir. Bölgeler için önemli bir yatırım olarak görülen havaalanlarının büyük bir yolcu potansiyeli var ise tarım arazisi üzerinde kurulmaları kamu yararı taşımaktadır. Oysaki ülkemizdeki birçok havaalanının yolcu potansiyeline sahip olmaması ve kayda değer ekonomik katkısının bulunmamasına rağmen tarım arazileri üzerinde kurulmuşlardır. Bunun sonucunda tarımsal alanlar ve tarımsal üretim yok edilir hale gelmiştir. Burada önemli olan başka alan seçeneklerinin olup olmadığı ve bölgeye katacağı sosyal ve ekonomik faydadır.³¹

Havaalanı işletmeleri, ister özel olsun ister devlete ait olsun, bütün hizmetlerin korunması ve bakımı için gerekli gelirlerin büyük bir bölümü bazı servis hizmetlerinden sağlanmaktadır. Bu hizmetler şu şekillerde finanse edilmektedir;³²

➤ Havayolu işletmelerinden elde edilen gelirler:

Havaalanlarına sefer yapan uçaklara ve yolcuları ile ülke hava sahasından geçen uçaklara verilen hizmetler çerçevesinde, uçaklardan tahsis edilen iniş-kalkış ücretleri, park ücretleri, hangar kiralari ve yer hizmetleri yer almaktadır.

➤ Büro ve dükkan kiralari:

Oteller ya da turizm şirketlerine ait deskler, araba kiralama, kafeterya, çiçekçi, aksesuarci gibi küçük iş kollarına ait dükkanlar, döviz bürosu, gümrüksüz satış yapan dükkanlar (duty-free) ve havayolu işletmelerinin ofisleri yer almaktadır. Buralardan sağlanan gelirler, havaalanlarının kuruldukları bölgelerde ekonomik açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla elde edilecek olan bu gelirlerin İdil ilçesi için de gerçekleşmesi beklenmekte ve ilçenin ekonomik anlamda canlanmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir. İhale yoluyla halkın bu tür yatırımlar içinde yer alması gelir seviyelerinin artmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla ilçenin ekonomik anlamda refah düzeyinin de yükseleceği muhtemel etkiler içerisinde.

Ayrıca, kurulacak olan havaalanının; ilçe turizmine olumlu yönde etki yaratacağı düşünülmektedir. İlçede bulunan Timur Çeşmesi, Meryem Ana Kilisesi, Tarihi Mor Yakup Aziz Evi gibi turistik mekanların yanı sıra çevrede bulunan birçok tarihi ve

²⁹ <http://www.idil.gov.tr> (E.T: 06.02.2011)

³⁰ <http://www.idil.gov.tr> (E.T: 06.02.2011)

³¹ <http://www.idil.gov.tr> (E.T: 06.02.2011)

³² Yüksel Bekir Hoş, **Atatürk Havalimanı**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2003.

turistik yerlere olan ziyaretlerin de artması beklenmektedir. Bu durumda da İdil'in turizmden sağlayacağı ekonomik faydanın artacağı düşünülmektedir.³³

Havaalanının kurulması ile ilçedeki istihdam oranının kısmen de olsa artış göstermesi beklenmektedir. İstihdam oranının belirlenmesinde Siirt Havaalanı, Şırnak'ta kurulacak olan havaalanı için örnek teşkil etmektedir. Siirt Havaalanında 37 memur, 62 özel güvenlik, 11 temizlikçi, 3 tekniker olmak üzere toplamda 113 personel çalışmaktadır. Şırnak havaalanında da yaklaşık olarak aynı sayıda personelin istihdam edilmesi beklenmektedir.³⁴

Irak ve Suriye'den Türkiye'ye olan uçuş ücretlerinin çok yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin, Irak'tan İstanbul'a seyahat etmek isteyen bir kişi bunun karşılığında gidiş-dönüş ortalama 1000 TL ödemek zorunda kalmaktadır. Ancak Irak'tan karayolu ile Şırnak havaalanına ulaşımın sağlanmasıyla, İstanbul'a yapılacak olan gidiş-dönüş bir seyahatin ortalama maliyeti 200 TL'yi bulmaktadır.³⁵ Dolayısıyla ulaşımın Şırnak üzerinden sağlanması ile karayolu ulaşım sektöründe faaliyet gösteren kişiler için de ekonomik anlamda olumlu bir etki yaratacağı açıktır.

Bölgede bir havaalanının kurulması tarım ürünlerinin başka illere pazarlanabilmesini kolaylaştırabilecek ve böylece ilçenin tarımdan elde ettiği gelirler artacaktır. Bu bağlamda, Şırnak'ta havaalanının kurulması ile İdil ekonomisinin gelişme göstermesi beklenmekte ve bu doğrultuda ilçe halkının bir nebze de olsa refah seviyesinin artacağı varsayılmaktadır.

Aynı zamanda, Şırnak'ın Irak, İran ve Suriye üçgeninde yer alması ticari fırsatların da varlığını akla getirmektedir. Ancak günümüze kadar ulaşımın zor olması, iş adamlarını ticari faaliyetlerini ertelemek zorunda bırakmıştır. Aynı zamanda İdil havaalanının, iş adamlarının karayolu nedeniyle uğradıkları iş ve zaman kayıplarının da gidereceği varsayılmaktadır.

İdil Havaalanı'nın kurulup tam anlamıyla uçuş trafiğine açılması, bu bölge için son derece önemlidir. Şırnak'tan karayoluyla yaklaşık 18 saatte ulaşılan Ankara'ya 2 saatte, 20 ile 25 saat arası bir sürede ulaşılan İstanbul ve İzmir'e ise 2,5 saatte ulaşım sağlanabilecektir.³⁶

İlçe turizmini ve ekonomisini canlandırmak için İdil havaalanının hizmete girmesi beklenmektedir. Ayrıca günümüze kadar bakir bir bölge olarak kalan İdil'de bir hareketliliğin yaşanması söz konusu olabilecektir.

³³ <http://www.idil.gov.tr> (E.T: 06.02.2011)

³⁴ Bu bilgiler Siirt Havaalanı yetkilileri ile görüşülerek elde edilmiştir.

³⁵ THY ücret tarifelerinden yararlanılmıştır.

³⁶ Bu açıklamada, Siirt'ten kalkan uçakların ulaşım saatleri baz alınarak tahmin yapma yoluna gidilmiştir ve bölgede ulaşımı sağlayan otobüs firmalarından alınan bilgiler kullanılmıştır.

SONUÇ

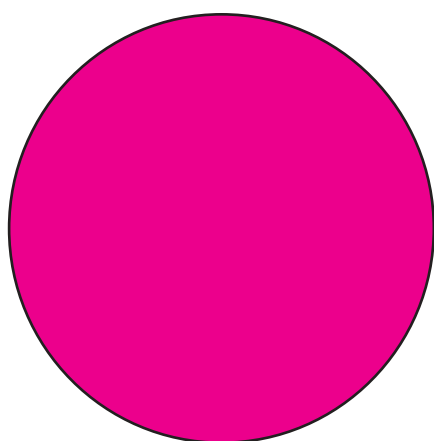
İdil'de havaalanının kurulması ile ilçenin sosyal ve ekonomik yapısında olumlu yönde gelişmelerin yaşanacağı beklenmektedir.

- Havaalanı ile ilgili elde edilen gelirler arasında yer alan büro ve dükkanların ihale yoluyla halka verilmesi ve dolayısıyla halkın bu tür yatırımlar içerisinde yer alması gelir seviyelerinin artmasını sağlayacaktır. Bu açıdan, ilçenin ekonomik anlamda refah düzeyinin de yükseleceği muhtemel etkiler içerisinde görülmektedir.
- Belediyenin havaalanı işletmesinden elde ettiği elektrik, su gibi vergi gelirlerinin de ilçenin sosyo-ekonomik yapısına dolaylı olarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir.
- İlçede bulunan birçok turistik yere olan ulaşımın kolaylaşması, bu tür yerlerin önemini artıracaktır. Dolayısıyla, havaalanının ilçenin ekonomisine ve sosyal yapısına olumlu bir etki yaratması muhtemel etkiler içerisinde yer almaktadır.
- Kurulacak olan havaalanında istihdam edilecek kişilerin ilçedeki kullanılmayan iş gücünden sağlanması ilçedeki istihdamı bir ölçüde artıracığı anlamına gelmektedir.
- İlçeye ulaşımın kolaylaşması ile ilçede üretilen tarım ürünlerinin başka illere olan nakliyesi kolaylaşacak dolayısıyla ürünler daha rahat bir şekilde pazarlanabilecektir.
- Uçak seferlerinin çok sayıda olması ilçeye gelen yerli ve yabancı turistlerin sayısının artmasını sağlayacaktır. Bunun sonucunda, ilçe halkı sosyal ve ekonomik anlamda bir hareketliliğe sahip olacaktır.
- İdil havaalanının kurulup tam anlamıyla uçuş trafiğine açılmasıyla Şırnak'tan karayoluyla yaklaşık 18 saatte ulaşılan Ankara'ya 2 saatte, 20 ile 25 saat arası bir sürede ulaşılan İstanbul ve İzmir'e 2,5 saatte ulaşım sağlanılabilecektir.
- Kurulacak olan havaalanının özel konumu itibarıyla, gerek çevre ülkelerden kalkan uçaklar gerekse daha uzak mesafe uçuşu yapan uçaklar için ikmal yapabilecekleri bir yer konumunda olacaktır. Böylelikle, ilçe ekonomisine bu açıdan da fayda sağlanabilecektir.
- Irak ve Suriye'den Türkiye'ye olan uçuşların ücretlerinin çok yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin, Irak'tan İstanbul'a seyahat etmek isteyen bir kişi bunun karşılığında gidiş-dönüş ortalama 1000 TL ödemek zorunda kalmaktadır. Ancak Iraktan karayolu ile Şırnak havaalanına ulaşımın sağlanmasıyla, İstanbul'a yapılacak olan gidiş-dönüş bir seyahatin ortalama maliyeti 200 TL'yi bulmaktadır. Bu bağlamda, İdil havaalanını kullanacak olan kişilerin civar yerleşim yerlerini ziyaret edebilecek olmaları bölge için sosyal ve ekonomik anlamda olumlu etkiler yaratacaktır. Aynı zamanda ulaşımın Şırnak üzerinden sağlanması ile karayolu ulaşım sektöründe faaliyet gösteren kişiler de bu durumdan faydalanabilecektir.

Sonuç olarak, az gelişmiş bölgede yer alan ilçede bir havayolu ulaşım alanının kurulması ilçenin sosyo-ekonomik açıdan gelişmesini sağlayabilecek bir etken olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, Nisan 2004.
- DPT, “**Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**”, Ulaştırma Bakanlığı Özel İhtisas Komisyonu Havayolu Ulaştırması Alt Komisyonu Raporu, Ankara, DPT, Ankara, 2001.
- Erden, Erdost, **Türkiye’deki Havalimanlarının İç Hat Uçuşları Yönünden Etkinliklerinin Karşılaştırılması: Bir Veri Zarflama Analizi Uygulaması**, Akdeniz Üniversitesi, SBE, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2007.
- Havayolu Taşımacılığında Küreselleşme ve Havayolu İşbirlikleri: THY AO’da Bir Uygulama**, Anadolu Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2002.
- Hoş, Yüksel Bekir, **Atatürk Havaalanı**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2003.
- Karabulut, Kerem, **Şırnak İlinin Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalıdır?, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri**, Editör: M.Nesim Doru, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2010, s.925-928.
- Havaalanlarında Yap-İşlet-Devret Uygulamaları, Antalya Ve Atatürk Havaalanlarındaki Uygulamaların Değerlendirilmesi**, Yayın No: 13, 2005.
- Şırnak Kültür Envanteri, Şırnak Valiliği, 2010.
- Türk Sivil Havacılık Mevzuatı, 1992.
- <http://www.dhmi.gov.tr> (E.T: 28.02.2011)
- <http://www.emo.org.tr> (E.T: 18.02.2011)
- <http://www.idil.bel.tr> (E.T: 15.02.2011)
- <http://www.idil.gov.tr> (E.T: 06.02.2011)
- <http://www2.cedgm.gov.tr> (E.T: 27.02.2011)

KAPANIŞ OTURUMU

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Mustafa ALTUNDAĞ

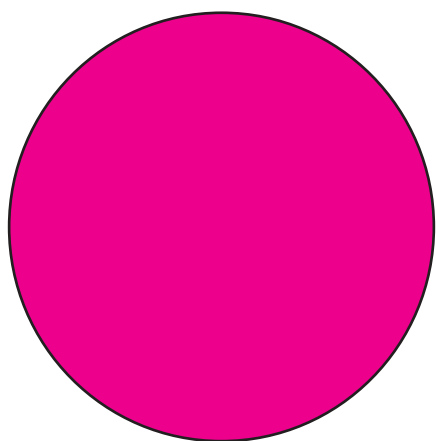
Katılımcılar

Doç. Dr. Kerem KARABULUT

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAZ

Şeyhmus AKÇAY

Yakup BİLGE

M.ALTUNDAĞ:

Saygıdeğer katılımcılar!

Kapanış oturumunu gerçekleştirmek üzere yine karşınızdayız.

İdil'in de içinde bulunduğu bu coğrafya, kimilerine göre insanlığın ikinci atası olan, Ülülazm Peygamber Hz. Nuh'a sığınaklık yapmış bir bölgedir. Hz. Nûh İlâhî emrin bir gereği olarak "Rabbim beni mübarek/bereketli bir yere indir" diye dua etmişti.

İşte bu bereketli topraklar geçmişten günümüze din, dil, ırk ve kültürden çok farklı toplumlara aynı anda kucak açmış, beşiklik yapmıştır. Zaman olmuş yan yana yaşayan bu topluluklar huzur ve barış içinde yaşamışlar, insanlığa maddi manevi ölümsüz miraslar bırakmışlar; zaman olmuş yürekleri sızlatan acılarla sarsılmışlar, gözyaşları Dicle olup akmış.

Her şeye rağmen Dicle ve çevresi Hz. Nuh'tan, belki yaratıldığı ilk günden bu güne o zenginliğini hiçbir zaman yitirmemiş, yitirmeyecektir de. Bunun bir canlı örneği, Sempozyumun değerlendirme oturumunu, kapanış oturumunu icra etmek üzere huzurlarınızda bulunan farklı etnik ve dinlere mensup şu zevat ve siz saygıdeğer hâzırûn.

Kapanış oturumunu başlatıyorum.

İlk oturumundan son oturumuna kadar salonu dolduran ve sayıları hiç eksilmeyen siz dinleyicilerin ilgileri ve çeşitli konularda emek ürünü bildirileri hazırlayan bilim adamlarının güzel sunumları ile tamamlanan Geçmişten günümüze İdil Uluslararası Sempozyumunun ilk değerlendirmesini Doç. Dr. Kerem Karabulut hocamız yapacaktır. Kendisi Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi öğretim üyesidir. Hocam buyurun!

K.KARABULUT: Teşekkür etmek istiyorum. Başta sayın rektörümüze çok teşekkür etmek istiyorum. Geçen yılki sempozyumdan davranışları bizleri çok etkilemişti. Bizi ta Mardin'de uğurlamıştı. Özel incelik göstermişti. Bu sene de bu davranışı gösterdi onu tekrar katmerledi. Çok sağ olsun.

Kaymakamı kutlamak istiyorum. Genç Kaymakamı. Biraz önce (tebliğimi sunarken) yörede genç insanların görev yapmasını eleştirdim. Ama bu işte öncelik yapması olağanüstü bir vasfı oluyor, onun vizyonluluğunun göstergesi oluyor. Tabi kendisi aramızda yok, kendisine çok teşekkürlerimi iletiyorum.

Yine kişisel bakışımla söylemek istiyorum. Şırnak için, Üniversite için ve bölge için bir şans olarak gördüğüm bir akademisyen arkadaşımı, Nesim Doru hocayı tebrik etmek istiyorum. Vizyonuyla, davranışıyla, bu tür organizasyonlarda yer almasıyla bence bir şans buralar için. Bu tür insanlar, bazen bir kişi de olsa önümüzü açabiliyorlar. Bu çok önemli bir durumdur. Kendisini kutluyorum, tebrik ediyorum.

Emeği geçen herkesi, İdris Hoca'yı, bizi baştan beri ağırlıyor. Kaymakamlıktan Faruk Bey, karşılayan bayan arkadaşlar var, ilgilenenler var, hepsine sonsuz teşekkür ediyorum. Müthiş bir bilgi var. Yöre insanının sıcaklığını yaşattılar bize. Çok sağ olsunlar. Adını burada zikredemediğim herkese teşekkür ediyorum.

Bir şeyin daha altını çizmek istiyorum. Biraz önceki hocamın sorusuna da belki cevap olacak. Üç temel başlıktan kısa kısa bahsedeceğim. Sonra hafif bir Kafkas havası estirip öyle bitireceğim konuşmamı.

Eğitim konusu; şu çok iyi bilinmelidir ki, tabi ben eğitimci değilim, kusuruma bakmasınlar. Ama şunu biliyorum. Eğitim konusu, doğru bir eğitim olmadan toplumun kalkınabilmesi ilerleyebilmesi mümkün değildir. Hocamız Oturum Başkanımız Mustafa Bey biraz önce söyledi, her düşüncenin sonu gidip eğitime dayanıyor. İnsanı yetiştirmişsen, bizim iktisat dilimizde sosyal sermaye ya da beşeri sermaye dediğimiz olgu varsa, kalkınma tamam, yoksa olmuyor.

Bizim bölgemizde dinimizin gereğinin bile yerine getirilmediğini söylemek istiyorum, biliyorsunuz bizim dinimizin ilk emri 'oku' dur. Ya da "ilim Çin'de de olsa gidip öğrenin" felsefesidir. Ama ne hikmetse işte mesela bir iki örnek vermek istiyorum. "Haydi Kızlar Okula" ya da "Kardelenler Projesi", bu ne demektir? Bu demektir ki bölgede insanımız dinlerinin gereğini yerine getirmiyor. Benim bölgem de dâhil. Yani buradakileri suçlamıyorum. Demek ki insanlar eğitime önem vermemişler. Kız çocuklarını okutmamışlar. O zaman burada bir eksiklik var. İnandığımız dinin gereğini yerine getirmemişiz. Bunu yapmadan da kalkınamazsınız. Onu söylemek istiyorum. Bunu yapmak lazım, bunu yaparken de ne yapmak lazım? Kendimin de öğrencilerimle kalkınma dersinde sıraya koymaya çalıştığım eğitim modelindeki insan tipi, okuyan insan, düşünen insan, tartışan insan ve sonuçta üretebilen insan modelini kuramazsınız.

Sosyal barış çok önemli. Yine kayıtlı tarih, tarihçi hocalarımız çok burada, gösterecektir ki; hiçbir toplum yoktur ki, çatışma ortamında, birbirini sevmeme ortamında, birbirini öldürme ortamında yaşasın ve bu toplum kalkınsın. Böyle bir örnek yok. O zaman bir slogan geliştirmemiz lazım. Tabi bizim dinimizin, hep dine atıf yapıyorum sanki İlahiyatçıymışım gibi, "bir insanı öldürmek dünyayı öldürmek gibi bir şey" öyle algılanır dinimizde. Ama ne hikmetse insanımız birbirini öldürür. Bu korkunç bir şey. O zaman sloganımız şu olmalı kıymetli dostlar! "İnsan ayıran insana lanet olsun." Demek ki ölmeye öldürmeye sorun halletme değil, dayanışma ve konuşma yoluyla, sorunlarımız varsa çözüme yoluyla, biz başarıya ulaşacağız. Hep beraber kalkınacağız. Bir olacağız, iri olacağız, diri olacağız. Son cümlelerimi söylüyorum hocam.

Tabi şunu söylemek istiyorum bölgenin topyekûn kalkındırılmasında bu iyiye doğru gidişte yerel dinamikler kesinlikle her daim ön planda tutulmalı. Sözümü uzatmıyorum diğer konuşmacılara da vakit bırakmak için.

Size değişiklik olsun diye hafızamda olan bir dörtlük söylemek istiyorum. Birlik beraberliğin öneminin anlatan, aslında aramıza başkaları tarafından yerleştirildiğini ve bizi birbirimize düşürüldüğünü ima eden, çok hoşuma giden bir şiir, edebiyatçılar iyi bilir Mehmet Hüseyin şehriyar'ın, İranlı Azeri Trk bir şair, Azeri Türkçesiyle okuyacağım.

*Heyder Baba, gyler bütün dumandı,
Günlerimiz birbirinden yamandı,
Birbirizden ayrılmayın, amandı,
Yakşılığı elimizden alıblar,
Yakşı bizi yaman güne salıblar!
Hepinize saygılarımı sunarım.*

M.ALTUNDAğ: Kerem Hocamıza teşekkür ediyorum. şırnak niversitesi ğretim yesi İbrahim Baz hocamız konuşacak. Buyurun hocam.

İ. BAZ: Sevgili İdil'liler Kerem Hocamın bütün söylediklerine katılıyorum, aklın yolu bir. Aslında benim söylemek istediğim birçok şeyi kendisi ifade etti. Ben de ilk defa bu kadar geniş katılımlı dinleyici anlamında bir sempozyum görüyorum. Onun için İdilde ben bir 'dil' gördüm. Dil, aynı zamanda biliyorsunuz 'gönül' anlamına geliyor. İdil'de bir dil gördüm onun için bütün İdillileri kutluyorum ve tebrik ediyorum.

Sabahleyin buraya gelirken, sempozyum bildirisinin son çıktısını almak üzere bir kırtasiyeye uğradım. ıktıyı alırken ve tanışırken; "hocam niçin buradasınız?", "sempozyum bildirisi için geldik"; deyince ücretini de almadı "siz bizim misafirimizsiniz, konuğumuzsunuz, başımızın tacısınız" dedi. Bu misafirperverliklerinden dolayı kendilerine ve İdil halkına teşekkür ediyorum. Gerçekten çok sıcak bir ilgi gördük.

şimdi bu sempozyumun bu sıcak ve gönül tarafı dışında bizce İdil'in tarihine ve gidişatına bir parmak basılmıştır ve parmak izi her zaman kalıcıdır. Ayrı bir yeri vardır. Kısa bir hatırlatma anlamında bildirilerde dikkatimi çeken hususlara temas etmek istiyorum:

Adnan Bey'in Bazebe ile ilgili buranın Bizans'ın sınırı ve Sasaniler'in sınırı olduğunu hatırlatması, İdil'in daha çok çalışılacak yönlerinin olduğunu gösterdi. Seyit Avcı Bey farklılıklara saygı göstermenin aynı zamanda Tanrıya-Allah'a saygı göstermek olduğunu söyledi. Bu blęe açısından çok önemliydi. Nesim Doru Bey Süryani filozoflarının felsefi tarihindeki yerlerini ve okullarını ortaya koydu. Bu konuda daha fazla çalışmalara ihtiyaç olduğu ortadadır. Viktorya Hanımefendi Yezidiliğin bir sapma değil farklı bir inanç biçimi olduğunu ortaya koymağa çalıştı. Recep Özdirek Bey'in ilim ve irfan merkezlerini şahıs olarak ve merkez olarak anlatmaya çalıştı. Kerem Bey, buranın iktisadi anlamda gelişmesi açısından hem fotoğraflarını çekip hem de imknlarını sundu. Dilek Hanım da son hava alanıyla buranın uçuşlarına dair imknlarını ortaya koydular ki; diğer bilim adamlarımız da

buradaki özetlerini kısaca özetleyecek şekilde, ben çok başarılı çalışmalar dinledim ve kendim bunlardan istifade ettim.

Şimdi şehir sempozyumları bu açıdan çok önemlidir. Son 15–20 yılda bütün dünyada şehirler üzerine sempozyumlar yapılmaya başlandı. Arapça bir kelime olan *medeniyet*, *medine* kökünden yani şehir kökünden gelir, bir nevi medeni olmak medenileşmek, zihinsel ve düşünsel anlamda şehirli olmakla mümkündür, dolayısıyla bu şehrin kodlarının ortaya konulması birlikte yaşama anlamında Anadolu tecrübesinin ortaya konulması inanın ulus devletin dünyada sıkıntıya koyduğu bu zor durum içerisinde İdil örneği başta olmak üzere batının ihtiyaç duyduğu bir şeydir, inşallah burada çıkacak bildiri sonuçlarıyla birlikte buraya toplanmış olan odağın buradan tekrar dağılarak insanlığa faydalı olacağını ben düşünüyorum, bu açıdan da başarılı bir sempozyum olarak gördüm

Bir başka husus, şu ortaya çıktı ki, birçok akademisyen arkadaşımızla konuşurken bilmeden tanımadan kızdığımız, hani karanlığa küfür etmek anlamında, düşünce sistemlerinin ve inanç biçimlerinin olduğu ortaya çıktı. İnşallah tanidikça birbirimizi daha çok seveceğiz Ayhan hocamızın dediği gibi sevgi olduğu zaman bütün zorluklar aşılabilecektir. Ben kendi konuşmamda arz etmeye çalıştım, insanlık, artık akıllara konuşanlar kadar kalplere konuşan ve kalpten seven insanlara ihtiyaç duyuyor. Kendi bildirimizde ortaya koymaya çalıştığımız bölgenin gönül insanların ortaya çıkması, insiyatif alması, bu çok faydalı olacaktır diye düşünüyorum. Tabi sözü çok uzatmaya gerek yok. Çok büyük yerlerde sempozyumlara katılmış olmamıza rağmen bu derece organize ilk sempozyuma katılıyorum. Bu münasebetle, kaymakam Adem Bey'i yürekten tebrik ediyorum. Burada yoklar ama en kısa zamanda bir yerlerde vali olarak görmek istiyorum. Faruk Bey başta olmak üzere tüm ekibini canı gönülden tebrik ediyorum. 5 yıldızlı otelin organizasyonu gibi organizasyon yapmışlar kendilerini tebrik ediyorum.

Sayın rektörümüzün, ortak olarak, bu anlamdaki yol açmalarından dolayı huzurlarınızda kendilerine teşekkür ediyorum. Bir sonraki sempozyumda inşallah yine böyle bir ortamda bulunuruz.

Sevgili dostum Nesim Doru Bey'i de 2.yılındaki 2.sempozyumundan dolayı canı gönülden tebrik ediyorum.

Son olarak Kerem Hocam bir Azeri şiiriyle bitirdi. Benim de çok sevdiğim bir şiirdir. Buradan belki şunu çıkarmamız lazım. İnsanlık adına Azerilerin bir sözü var. "*Herkes yahşi ben yaman/Herkes buğday ben saman*" yani herkes kendi kusurlarına odaklanıp, başkasını güzel görmeye başlarsa, bu dünya daha güzel, daha yaşanılabilir bir hale gelecektir. Ben de sözlerimi bu şekilde bitirmek istiyorum. Hepinize saygı ve hürmetlerimi sunarım.

M. ALTUNDAĞ: İbrahim Bey'e teşekkür ediyorum. Şimdi Şeyhmus Akçay Bey'e sözü vermek istiyorum. Kendisi Êzidi kökenli. Buraya katıldığından dolayı teşekkür ediyoruz. Sağ olsun başından sonuna kadar takip etti. Buyurun Sayın Akçay.

Ş.AKÇAY: Ben bu sempozyomu iki başlık altında değerlendirmeye çalışacağım

1. Organizasyon:

2. Katılımcı bilim adamlarının sundukları bilimsel çalışmalar

Her şeyden önce bu sempozyumu düzenleyen İdil Kaymakamı sayın Adem beye, bütün Şirnak Üniversitesi hocalarımız adına sayın Prof. Dr. Ali Akmaz ve Yrd. Doç. Dr. Nesim Doru'ya çok teşekkür eder ileriki çalışmalarında başarılar dilerim. Sayın Faruk hocamız ve diğer bütün çalışma arkadaşlarına gönülden teşekkür eder işlerinde başarılar dilerim. Kısacası bu güzel çalışmada emeği geçen herkese şükranlar sunar hayatlarında başarılar dilerim. Ayrıca bir Ezidi olarak buraya davet edildiğim için herkese canı gönülden teşekkür eder aranızda bulunmaktan çok sevinçli olduğumu içtenlikle belirtmek isterim.

1) Organizasyon

Bu konuda herhangi bir eksiklik görmedim. Katılımcıların karşılanmasından diğer bütün ihtiyaçlarına kadar her şey yerli yerinde yapılmış. Katılımcılara büyük ilgi duyuluyordu. Bu bana Alman disiplini hatırlattı.

Benim söyleyebileceğim tek eksiklik eldeki teknik imkânı olan Power Pointin katılımcılar tarafından fazla kullanılmaması. Çünkü sunulan tebliğlerin Power Pointle sunulması dinleyiciler tarafından daha ilgi görebilirdi.

2) Davet edilen bilim adamlarının sundukları tebliğler

Sayın Doç. Dr. Adnan Çevik'in yaptığı araştırma çok ilgi çekiciydi. Bu tür araştırmaların bu tür etkinliklerle sunulması daha da önem kazanmaktadır. Sayın hocamız Prof. Dr. Ali Akmaz'ın açılış konuşmasını yaparken söylediği çok önemli bir nokta vardı. O da Üniversitenin halkın hizmetine girmesi meselesiydi. Bu çok doğru ve yerinde bir tespittir. Benim yaşadığım Almanya'da bu tür etkinlikler sık oluyor. Elbette daha değerlidirler. Bu fazla önem teşkil etmez. Fakat bunun devam etmesi çok önemli ve güzel şeyler ortaya çıkaracaktır.

Mor Gabriel ile ilgili bölüm ilgi çekiciydi. Bunun bir Asurî tarından yapılması daha da ilgi çekici oldu.

Lahdo İshak'ın yaptığı araştırma çok ilginçti. Fakat çevirisi yapıldığı için fazla zaman aldı. Bu durum dinleyicilerin ilgisinin azalmasına neden oldu.

İslam dini ile ilgili bölüme gelince. Diğer bilimsel çalışmalarda olduğu gibi bu bölüm de çok ilgi çekiciydi. İslamiyetin hoşgörüsüne oldukça değinildi. Bunun insanlar arasında rahatça beraber yaşamaya vesile olması dile getirildi. Bunun bu tür etkinliklerle dile getirilmesi oldukça önemlidir. Fakat değerli hocalarımızdan biri İslamiyetlin hoşgörüsünü anlatırken, hatta Müslümanlarla Müslüman olmayanların komşuluk ilişkilerinden bahsederken Müslümanların komşularıyla hoşgörüye dayalı bir ortamda yaşamaları gerektiğini söyledi. Bunu Kuran-ı Kerim'den alıntı yaparak dile getirdi. Fakat arada bir 'ama bu böyle olmalı' dedi. Bana göre bu hoşgörü relative edilmemeli. Yani İslamiyet'in hoşgörüsü anlatırken "ama" kelimesini katmamak lazım. İşte o zaman bu yörede yaşayan üç din arasında hoşgörü ortamı yakalanmış

olunur. Diğer önemli tarafı da bu hoşgörünün pratikte uygulanması gerektiğidir. Bu yörede Müslüman kardeşlerimizin fazla olmasından dolayı onlara daha büyük görevler düşmektedir. Hristiyan kardeşlerimizden bu konuda zarar gelmesini bence beklememek lazım. Ezidiler zaten hoşgürülü bir ortamın oluşmasını yıllarca hayal etmektedirler.

Ben kendim aşağı yukarı 22 yıl Almanya’da yaşamaktayım. Samimiyetle söylemek gerekirse bu ortamı görünce çok umutlandım. Yani İslamiyet’in hoşgörüsü artık bu coğrafyada pratikte uygulanarak ülkemiz açısından örnek teşkil etmelidir. Sadece dillendirilerek ve teorik seviyede kalmamalıdır.

Öte yandan ben bu vesileyle Türkiye’nin Avrupa birliği yolunda çok önemli yol kat ettiğini fiilen yaşadım. Burada sunulan bilimsel araştırmaların özgürce dile getirilmesi Türkiye’de artık büyük değişikliklerin olduğun göstergesidir. Bunun devam etmesi büyük dileğimizdir.

Ezidilerle ilgili bölümde birçok katılımcı bilim hocalarımız çalışmalarını sundular. Viktoria hocanın dediği gibi bu konu karmaşık bir konudur. Her şeyden önce elde bilimsel ve tarihsel anlamda fazla yazılı belge bulunmamaktadır. Bu işi daha fazla zorlaştırıyor. Fakat gene de değerli hocalarımız değerli çalışmalarını sundular. Bunların arasında sayın Prof. Dr. Viktoria hocanın sunduğu bilimsel çalışma bir yönüyle hepimizin ilgisini çekti. Bu da “siyah köpek” ile ilgili bölümüydü. Biz akademisyenler bunu bilimsel açıdan bakarak değerlendiriyor ve bu çerçevede ele alıyoruz. Fakat yöredeki halk tarafından başka türlü algılanabilir. Yani yöredeki halkın ‘bunlar düne kadar şeytana tapıyorlardı’, ki bu da yanlış, ‘şimdi de köpek nereden çıktı’ dememeleri için bu tür etkinliklerin devam etmesi gerekmektedir. Halka daha yapıcı ve doğru anlatılması gerekir. Yani bu tür etkinliklerin halklar ve dinler arasındaki hoşgörüye bir nevi vesile olması gerekmektedir. Bu bilimsel çalışmaların bilimsel kaidelere uymaması anlamına kesinlikle gelmemelidir.

Ben kendim bir Ezidi olarak siyah köpeğin Ezidi inancıyla ilgisini ilk kez duyuyorum. Yani şu ana kadar şu veya bu şekilde hiç kimseden duymamışım. Fakat dayandırılan kaynak (Evliya Çelebi; Seyahatname) itibarıyla buna biraz kuşkuyla yaklaşmak lazım. Gene de işin bu tarafını tarafsız bilim adamlarına bırakmak lazım. Her şeye rağmen bu yörede bu tür etkinliklerin yapılması sevindiricidir.

Son olarak bir noktaya özellikle eleştirel bir açıdan yaklaşmak isterim. Bu etkinlik boyunca çok güzel şeyler dile getirildi, değişik alanda yapılan bilimsel çalışmalar sunuldu. Bu her yönüyle çok iyi idi. Fakat bu yörenin eski yerleşimcilerinden olan Ezidiler ve Hristiyanların diasporadan dönüşüyle ilgili herhangi bir şey söylenilmedi. Özellikle İdil Kaymakamlığımızın bu konudaki düşüncelerinin dile getirilmesi gerektiği inancındayım. Yani en azından Üniversitenin bu konuda ne düşündüğünün anlatılması gerekiyordu. Çünkü şayet insanlar özellikle güven ve hoşgörü konusunda kendilerini güvenlikte hissetseler, dönmeleri söz konusu olacaktır. Bizler bunun sağlanacağı umudunu taşıyoruz. Burada bu konuda umutlandığımı belirtmek isterim.

M.ALTUNDAĞ: Şeyhmus Bey'e teşekkür ediyoruz. Son değerlendirmeyi Yakup Bilge Bey yapacak. Kendileri İsveç'ten geldiler. Katıldıkları için kendilerine biz de teşekkür ediyoruz. Şimdi Şeyhmus Bey'e Êzidi dedim. Ama bunu, değerlendirmeyi hangi inanç grubuna mensup insanlar yapıyor, onu bilesiniz diye söyledim. Yoksa herhangi bir şeyi öne çıkarmak anlamında söylemedim. Yakup Bey de Süryani'dir. Buyurun.

Y.BİLGE: Sayın Başkan'a teşekkür ediyorum. Öncelikle çok güzel bir değerlendirme yaptı. Şunu dedi; tarihte yaşanan acı olaylar var dedi. Onları dile getirdi. Bu çok önemli çünkü o acı olaylar unutulduğu zaman yeni acılar ortaya çıkacak. Ama o acı olaylardan ders alınarak yola devam edildiğinde bir sevgi ortamı yaratılacak. Bir güzellik ortamı yaratılacak. Onun için Başkan'a çok teşekkür ediyorum. Diğer arkadaşlar organizasyonla ilgili bir şeyler söylediler. Ben de organizasyonla ilgili bir şeyler söylemeden geçemeyeceğim. Çünkü yurtdışından geldim. Uçaktan indikten şu ana kadar yaşadığım mükemmel bir organizasyon var. Gerçekten İdil'de böyle bir organizasyonu hayal etmek mümkün değildi. Onun için Şırnak Üniversitesi Rektörü Ali Akmaz Bey ve İdil Kaymakamı Adem Kaya Bey'in şahsında herkese teşekkür ediyorum. Sevgili Nesim Doru'yu da unutmuyorum. Ona da çok teşekkür ediyorum.

Üniversitenin burada kurulması çok enteresan. Bence Üniversite, buranın kaderini değiştirecek bir unsur olacak burada. Zaten bu sempozyum da bunun bir işareti aslında. Birçok insan toplandı burada. Çok önemli tebliğler sundular burada. Bence bu Üniversite bölgenin kaderinde çok önemli bir mihenk taşı olacak. Onun için yine bu Üniversitede çalışan öğretim elemanlarını da kutlamak istiyorum.

Tabi sempozyumu değerlendirirken özellikle Süryaniler açısından bir iki şey söylemek gerekirse, bence Süryani ve Êzidilerin ortaya çıkarılmış olması hoş oldu. Çünkü bu bölgenin önemli iki unsuruydu. Her ne kadar sayın başkanın dediği gibi tarihsel süreçte yaşanan acı olaylar nedeniyle sayıları çok azalsa bile bunların bu şekilde belki yâd edilmesi ve onların da bölgede önemli unsurlar olduğunun ortaya çıkarılmış olmasını olumlu bir çaba olarak görüyorum. Zaten bu sempozyuma Süryanilerin ilgisi de çok enteresan oldu. İki metropolitimiz sempozyuma teşrif ettiler. Bu da Süryanilerin bu sempozyuma ne kadar önem verdiğini göstermiş oldu. Metropolit Samuel Aktaş Bey sempozyumu başından beri izledi. İki gündür Adıyaman Metropolit Melki Ürek Bey'in yoğun programına rağmen gelip sempozyumu dinlemesi Süryanilerin bu sempozyuma ne kadar önem verdiklerini gösteriyor bence.

Dün ayaküstü Emniyet Müdürüyle konuşurken, adını da bilmiyorum ama adını da anmak istiyorum. Çünkü çok önemli bir şey söyledi. Dedi ki; beraber yaşamının temeli sevgidir. Sevgi problemleri yok eden bir olaydır. Çünkü Hristiyanlıkta da Tanrı'nın kendisi sevgidir. Dolayısıyla bir kere insan olarak birbirimize karşı bir sevgi yaşayabiliyorsak mutlaka ama mutlaka yaşadığımız problemleri aşacak bir yol açacağız. Onun için hem sempozyumda dile getirilen bir konuydu, hem de Emniyet

Müdürünün bu konuyu çok hararetli bir şekilde dile getirmesi çok hoşuma gitti. Onun için diyorum ki; sevgiyi her şeyi çözecek bir problem olarak görmek gerekir. Bu bağlamda iki tane tebliğ ile ilgili bir şey söylemek istiyorum. Tamer Yıldırım Bey'in sunduğu çok önemli bir araştırma vardı. Sanırım o bize çok önemli ipucu verdi. Bölgedeki toplulukların birbirini daha tanımadıklarını göstermiş oldu. Bu çok önemli bir noktaydı. İkinci önemli noktada şunu dile getirdi; dedi ki Türkiye'de basılan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ile Almanya'da basılan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarıyla bir farklılık olduğunu, tırnak içinde Türkiye'dekilerin daha tutucu olduğunu söyledi. Diğer dinlere karşı. Bence çok önemli bir tespitti. Bu tespitin tebliğe geçmesi çok önemliydi bence. Belki de ilerde bunların değiştirilmesi için Devlet büyüklerimize bir işaret olabilir. Bu çok önemli bir nokta diye düşünüyorum. Bir de Doç. Dr.Seyit Avcı Bey'in tebliği konusunda bir iki şey söylemek istiyorum. Onu dinlerken şöyle bir hisse kapıldım. Acaba ben seküler Türkiye'de mi, yoksa farklı bir yerde miyim? Çünkü orada İslam toplumlarında beraber yaşama modellerini anlattı. Ama bunu anlatırken bize tarihsel bilgi mi verdi? Yoksa şu anda uygulanması gereken bir model olarak mı sundu? Ondan tam emin olamadığım için çok bir şey söylemek istemiyorum. Orada dedi ki; İslami modeli açıklarken, işte komşu ile vesaire vesaire bir şeyler yaşanacak. Ama bazı istisnalar var dedi. Bu istisnalar var dediği zaman, orda çok ciddi bir sorun var. Çünkü seküler ve demokratik bir toplumda bu istisnaların olması bence sorun yaratabilir. Bence bu konu önemli bir konu. Yani Seküler ve demokratik bir toplumda, İslam toplumunun beraber yaşama modelini tarihsel bilgi olarak alabiliriz. Ama acaba onu uygulanacak bir model olarak sunabilir miyiz, sunamaz mıyız? O konuda bir soru işareti var. Ama genel bir değerlendirme yapmak istiyorum. Çok güzel bir sempozyum oldu. Tüm katılımcıları kutluyorum. İdil halkının sempozyuma gösterdiği ilgi için kendilerine çok teşekkür ediyorum.

M.ALTUNDAĞ: Yakup Bey'e biz de teşekkür ediyoruz. Değerlendirme programı burada kapanmıştır.

FOTOĞRAFLARLA

**ULUSLARARASI GEÇMİŞTEN
GÜNÜMÜZE İDİL SEMPOZYUMU**

12-13 MART 2011

12 Mart 2011 Cumartesi 1. Oturum

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Yrd. Doç. Dr. Adnan ÇEVİK: Bizans-Sasani Mücadelesinden Osmanlı

Dönemine Kadar İdil ve Yöresinin Tarihi Coğrafyası

Abdulkaki BOZKURT: İdil ve Çevresinin İslam Öncesi Durumu

Yrd. Doç. Dr. Mehmet AKBAŞ: Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde İdil

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ: Emeviler Döneminde İdil

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN: Cumhuriyet Döneminde İdil

12 Mart 2011 Cumartesi 2. Oturum

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Nebahat SARI

Doç. Dr. Seyit AVCI: İslam Topluluklarında Beraber Yaşama Modelleri (İdil Örneği)

Yrd. Doç. Dr. Tamer YILDIRIM: İdil'de Ortaöğretim Gençleri Arasında Öteki Algısı

Arş. Gör. Mehmet KURT: İdil'de Göç ve Kimliklerin Dönüşümü

12 Mart 2011 Cumartesi 3. Oturum

Oturum Başkanı: Doç. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

Yrd. Doç. Dr. Nesim DORU: Felsefe Tarihinde Süryani Filozofların Yeri ve Önemi

Yrd. Doç. Dr. Abdulluttalip ARPA: İdil'de Kullanılan Atasözler ve Deyimler
Üzerine Bir Değerlendirme

Yakup BİLGE: Kuruluşundan 12. Yüzyıla Kadar Mor Gabriel Manastırı ve Okulu'nun
Turabdin Bölgesindeki Etkisi

Mehmet ŞİMŞEK: Cumhuriyet Döneminde İdil Süryanileri

Lahdo İSHAK: بازبیدی تاریخی، ایمان، بطولات

12 Mart 2011 Cumartesi 3. Oturum

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Metin BOZAN

Prof. Dr. Viktorya ARAKELOVA: The Yezidi Religion and The "Heretic" Milieu of The Religion

Dr. Adnan Zeyan FERHAN: Êzîdiyatî û Cîvaka Êzîdiyan

Dr. Ceyhan Çakır SÜVARİ: Yezidi ve Alevi Ortak Mitosları

Dr. Elif KANCA: Yezidilikte Ateş Kültü

13 Mart 2011 Pazar 1. Oturum

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa ALTUNDAĞ

Yrd. Doç. Dr. Recep ÖZDİREK: Cumhuriyet Dönemi İdil'de Müslüman Din Âlimleri

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAZ: Şırnak Bölgesindeki Nakşî Şeyh Aileleri ve İdil'de Yaşayan Mutasavvıflar

Taha Nas: İdilli Bir Âlim Molla Ahmet Nas

Okt. Bilal AKTAN Okt. Canser KARDAŞ: Halk Anlatılarında Alo Dino (Elo Dino) Anlatısı Üzerine

Okt. Canser KARDAŞ: Halk Kahramanı Bağlamında Şem'un Hana Haydo

13 Mart 2011 Pazar 2. Ve 3. Oturum

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ayhan DEMİRBAŞ

Doç. Dr. Kerem KARABULUT: Doğu ve Güneydoğu Kalkınma Modeli Üzerine

Yrd. Doç. Dr. İ. Halil SUGÖZÜ Arş. Gör. Efdal POLAT: Şırnak İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları

Yrd. Doç. Dr. İsmail Rakıp KARA Arş. Gör. Sait DEMİR: İdil'in Geleceğe Yönelik

Planlamasında Coğrafi/Kent Bilgi Sistemlerinin Kullanılması

Öğr. Gör. Ömer DORU Öğr. Gör. Yunus AÇCI: Resmi İstatistiklerle İdil Ekonomisi ve Şırnak'taki Yeri

Arş. Gör. Dilek COŞKUN Arş. Gör. Emre Esat TOPALOĞLU: İdil'de kurulacak Olan

Havalimanı'nın İlçenin Sosyo-Ekonomik Yapısına Muhtemel Etkileri

13 Mart 2011 Pazar Kapanış Oturumu

Oturm Başkanı: Prof. Dr. Mustafa ALTUNDAĞ
Doç. Dr. Kerem KARABULUT
Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAZ
Yakup BİLGE
Şehmuz AKÇAY

12 Mart 2011 Cumartesi 3. Oturum

Şırnak Üniv. Rektörü Prof. Dr. Ali Akmaz, İdil Kaymakamı Adem Kaya, Şırnak İl Müftüsü Abdullah Kaplan, Adıyaman ve Çevresi Metropoliti Mor Grigorios Melki Ürek, Turabdin Metropoliti Mor Timotheos Samuel Aktaş ve Lahdo İshak öğle yemeğinde bir araya geldi.

Sempozyumdaki oturumlara ilgi büyüktü.

Yurt içinden ve dışından gelen akademisyenler sempozyum sonunda hatıra fotoğrafı çekti.

İdil Yöresi'ne ait kilim ve el sanatları sempozyum kapsamında sergilendi.

İdil Yöresi'ndeki bir efsaneyi temsil eden "Berivan Bebek" de yoğun ilgi gördü.

İdil'de Bulunan Meryem Ana Kilisesi

Öğündük (Mıdın) Köyü'ndeki Süryani Kilisesi'nde Bulunan Süryanice İncil

*Öğündük Köylüleri Tarafından Kilise Bahçesinde İkrâm Edilen
Yöresel Yiyecekler*

Eski Bir Yezidi Köyü Olan Mağara(Kivex) Köyü

Mor Gabriel Manastırı

Mor Gabriel Manastırı